R.R. XUSAINOV

MOLIYA VA SOLIQLAR

DARSLIK

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYA VAZIRLIGI

I.A.KARIMOV NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT TEXNIKA UNIVERSITETI

R.R.XUSAINOV

MOLIYA VA SOLIQLAR

DARSLIK

Toshkent
“Ma’rifat”
2023

UO'K: 336.22
KBK: 65.261.4ya7
X 93

Xusainov R.R. Moliya va soliqlar. Darslik.
–T.: "Ma'rifat", 2023. 448 bet.

Darslikni 1-chi qismida Moliya va moliya tizimining umumiy xususiyatlari, xususan, moliyaviy resurslar, moliyaviy menejment, moliyaviy nazorat masalalari ko'rib chiqiladi. Moliya bozori muammolari yoritilgan va uning dinamikasi ko'rsatilgan. Umuman O'zbekistonning moliya tizimi va korxonalarning moliya tizimi taqdim etilgan. Moliya nazariyasi bo'yicha turli mualliflarning qarashlari o'rganilgan. Mamlakat rivojlanishining turli bosqichlarida va moliyaviy inqiroz sharoitida moliyaviy siyosat ko'rib chiqiladi. Byudjet tizimi, uning daromadlari va xarajatlarini shakllantirish tartibi tahlil qilingan. Davlat krediti va davlat qarzi, byudjetdan tashqari fondlarni yaratish va ulardan mablag'larni sarflash masalalari ochib berilgan. Hududiy moliya xarakteristikasi berilgan. Darslikni 2-chi qismida soliqlarni ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyati, O'zbekistonda soliq tizimi, soliq siyosati, har bir soliq bo'yicha soliq tolovchilar, soliq obyekti va bazasi, soliqlarni hisoblash mexanizmi, soliqlarni imtiyozlari, soliqlarni hisobotini topshirish va soliqlarni to'lash vaqti bayon etilganGlossariy, nazorat savollari, tarkibiy va mantiqiy sxemalar berilgan. Talabalar, aspirantlar, universitet professorlari, shuningdek iqtisodchilar, menejerlar va tashkilot rahbarlari uchun mo'ljallangan.

В 1-й части учебника рассмотрены общие черты финансов и финансовой системы, в частности финансовые ресурсы, финансовый менеджмент, финансовый контроль. Освещены проблемы финансового рынка и показана его динамика. В целом представлена финансовая система Узбекистана и финансовая система предприятий. Были изучены взгляды различных авторов на теорию финансов. Финансовая политика рассматривается на разных этапах развития страны и в условиях финансового кризиса. Проанализирована бюджетная система, порядок формирования ее доходов и расходов. Раскрыты вопросы государственного кредита и государственного долга, создания внебюджетных фондов и расходования из них средств. Дана характеристика территориальных финансов. Во 2-й части учебника излагается социально-экономическое значение налогов, налоговая система в Узбекистане, налоговая политика, налогоплательщики по каждому налогу, объект и база налогообложения, механизм исчисления налогов, налоговые льготы, сроки сдачи налоговой отчетности и уплаты налогов. Предназначен для студентов, аспирантов, профессоров вузов, а также экономистов, менеджеров и руководителей организаций.

In the 1st part of the textbook, the general features of finance and the financial system are considered, in particular financial resources, financial management, financial control. The problems of the financial market are highlighted and its dynamics are shown. In general, the financial system of Uzbekistan and the financial system of enterprises are presented. The views of various authors on the theory of finance were studied. Financial policy is considered at different stages of the country's development and in the context of the financial crisis. The budget system, the order of formation of its income and expenses are analyzed. The issues of public credit and public debt, the creation of extra-budgetary funds and the expenditure of funds from them are disclosed. The characteristic of territorial finance is given. The 2nd part of the textbook outlines the socio-economic significance of taxes, the tax system in Uzbekistan, tax policy, taxpayers for each tax, the object and base of taxation, the mechanism for calculating taxes, tax benefits, deadlines for submitting tax reports and paying taxes. It is intended for students, postgraduates, university professors, as well as economists, managers and heads of organizations.

UO'K: 336.22
KBK: 65.261.4ya7
X 93

Taqrizchilar:

Yuldashev O.T.- i.f.n., dots TMI "Sug'urta va pensiya ishi" Kafedrasi dotsenti

Yusupxodjayeva G.B.– i.f.n., dots TDTU "Sanoat iqtisodiyoti va menejmenti" kafedrasi dotsenti

I.A.Karimov nomidagi toshkent davlat texnika universiteti KENGASHINING 5-son majlis qarori 2023 yil 12 avgustdagi 01/9-05-523-sonli buyrug'iga asosan (*60411600 - Korporativ boshqaruv,* 60411200-Menejment (sanoat korxonalarida innovatsion loyihalar boshqaruvi), 60310100 – Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yisha)) ta'lim yo'nalishlari uchun darslik sifatida tavsiya etilgan

ISBN: 978-9910-9692-8-7
© "Ma'rifat" nashriyoti, Toshkent, 2023 y.

КИРИШ

Ushbu darslikda moliyani va soliqni nazariy asoslari muhokama qilingan. Hozirgi vaqtda nafaqat ilmiy, balki o‘quv moliyaviy adabiyotlarida ham joriy moliya talqinida mualliflar o‘rtasidagi tafovutni ko‘rish mumkin. Bu odatiy jarayon, ammo talabalar uchun Moliya va soliqni kursini mustaqil ravishda o‘rganishda qiyinchiliklar tug‘diradi. Moliya moliyaviy munosabatlarning barcha shakllarining asosini tashkil etuvchi asosiy toifadir.

Tarixan moliya va soliqni davlatga nisbatan ko‘rib chiqilgan: qadimgi davrlarda — monarxga tegishli davlat xazinasi bo‘lgan davlat resurslari to‘plami sifatida. Vaqt o‘tishi bilan moliya ta’rifi o‘zgardi. Ushbu darslikda mualliflar moliyaning asosiy toifasining zamonaviy mazmunini, shu jumladan davlat, korporativ va shaxsiy moliyaning olingan toifalarini taqdim etadilar.

Shunday qilib, davlat iqtisodiy munosabatlarning sub’ekti sifatida jamiyatda ijtimoiy kafolatlar va milliy iqtisodiyotdagi reproduktiv jarayonlarning uzluksizligini ta’minlash bilan bog‘liq funksiyalarni bajarishga chaqiriladi. Foydani maksimallashtirishga asoslangan korporativ moliyaning olingan toifasi kapitalning eng maqbul tuzilishini izlash hisobiga funksiyalarni bajaradi: foydani qayta investitsiya qilish, qarz mablag‘larini jalb qilish, investitsiyalar.

Shunday qilib, moliya va byudjetning mohiyati va funksiyalari, moliyaviy resurslarning mohiyati va tarkibi, moliya tizimining tarkibi, byudjet taqchilligi va davlat qarzining mavjud bo‘lishiga yo‘l qo‘yilmasligi va imkoniyatlari to‘g‘risida fikrlar tahlil qilinadi. Ushbu ajratish munosabatlar sub’ektlari tomonidan bajariladigan funksional rolga bog‘liq.

Shunday qilib, davlat iqtisodiy munosabatlarning sub’ekti sifatida jamiyatda ijtimoiy kafolatlar berish va milliy iqtisodiyotdagi reproduktiv jarayonlarning uzluksizligi bilan bog‘liq funksiyalarni bajarishga chaqiriladi. Foydani maksimallashtirishga asoslangan korporativ moliyaning olingan toifasi kapitalning eng maqbul tuzilishini izlash hisobiga funksiyalarni bajaradi: foydani qayta investitsiya qilish, qarz mablag‘larini jalb qilish, investitsiyalar.

Mamlakatimizda iqtisodiyotni yuksaltirish davrida soliqlar va ularga tenglashtirilgan majburiy to‘lovlar davlat xazinasining asosiy daromad manbasi hisoblanadi. Soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar soliq to‘lovchi

yuridik va jismoniy shaxslardan soliq qonunchiligiga ko'ra belgilangan tartibda undiriladi.

Moliya va soliqlar fanini o'rgatishdan maqsad talabalarda soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar to'g'risidagi tasavvurni hosil qilish va soliq to'lovchilardan undiriladigan soliq hamda majburiy to'lovlarning huquqiy asoslarini, soliq majburiyati, soliq nazorati, soliqqa oid huquqbuzarliklar va ularga nisbatan qo'llaniladigan jazo choralari bo'yicha bilimlarni shakllantirishdan iboratdir.

Iste'mol tashqi kon'yunktura sharoitlariga juda sezgir bo'lgan maxsus ko'rsatkich sifatida — kredit resurslari qiymati, narxlar darajasi va dinamikasi va fuqarolarning real daromadlari, milliy valyuta kursi. Material nafaqat matn shaklida, balki diagrammalar, raqamlar, jadvallarda ham taqdim etilgan davlat qarzi, moliya bozori, xalqaro moliya.

Bugungi kunda moliya haqidagi bilimlar bilimlarning eng dinamik sohalaridan biridir. Ushbu bilimlarni o'zlashtirish ko'plab iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni hal qilishga yordam beradi. Muallif o'quv qo'llanma "korporativ boshqaruv", "Menejment", "Iqtisodiyot" va boshqa iqtisodiy yo'nalish va sohalar talabalari, aspirantlar, o'qituvchilar va moliyaviy bilimlarga ega bo'lgan mutaxassislarga foyda keltirishi mumkinligiga umid qilmoqda.

1-chi qism Moliya

1.1. MOLIYANING MOHIYATI VA FUNKSIYASI

1.1.1. Moliyaning predmeti, tadqiqot metodi, maqsadi va vazifalari

Fanning maqsad va vazifalari. Fanni o'zlashtirishdan maqsad talabalarda O'zbekistondagi mavjud moliya tizimi, davlatning moliyaviy siyosati, amaldagi moliyaviy Qonunchilik va davlatning moliyaviy faoliyatining asosiy institutlari va qoidalari to'g'risida har tomonlama nazariy va amaliy bilimlarni shakllantirishdir. **Fanni o'rganishning maqsadlari:**

moliya, byudjet huquqi sohasidagi asosiy kategoriya va tushunchalar haqidagi bilimlarni shakllantirish;

soliq huquqi;

moliyaviy xizmatlar bozorini huquqiy tartibga solish;

qimmatli qog'ozlar bozorini huquqiy tartibga solish;

bank huquqi, valyuta huquqi.

Fanni o'rganish tugagandan so'ng talaba bilishi kerak:

asosiy qoidalar va moliya tamoyillari;

moliya sohasida davlat nazorati faoliyatini huquqiy tartibga solish;

O'zbekistonda byudjet munosabatlarini huquqiy tartibga solish;

majburiy sug'urta sohasidagi munosabatlarni huquqiy tartibga solish; soliq munosabatlarini huquqiy tartibga solish;

qimmatli qog'ozlar aylanmasi va bank faoliyatini huquqiy tartibga solish asoslari;

talabalarning moliyaviy va huquqiy hujjatlar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish.

Bilishi kerak:

sug'urta, bank, buxgalteriya hisobi va nazorat sohasida byudjet, soliq, valyuta munosabatlarini tartibga soluvchi normalarni qo'llash;

davlat va munitsipal boshqaruv sohasida moliyaviy nazoratni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha chora-tadbirlarda ishtirok etish, aniqlangan og'ishlarni amalga oshirish, kasbiy faoliyatda tashkiliy va boshqaruv yechimlarini topish choralarini ko'rish va ular uchun javobgarlikni o'z zimmalariga olishga tayyor;

quyidagilarga ega bo'lish:

moliyaviy faoliyatni amalga oshirish ko'nikmalari;

byudjetdan tashqari jamg'armalar byudjetlarini ijro etish, moliyaviy nazorat usullarini tanlash; byudjet jarayonini amalga oshirish, uy xo'jaliklarining daromad va xarajatlari smetasini tuzish, notijorat resurslarini moliyaviy tashkil etish ko'nikmalari bilan ta'minlanadi. Fan tuzilmasidagi o'rni "Moliya"ni tizmi ta'lim dasturi tarkibidagi variativ qismning majburiy tartibi hisoblanadi.

Talabaning fanni o'zlashtirish natijasida shakllangan kompetensiyalari: fanni o'rganish jarayoni quyidagi kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan:

-O'zbekiston byudjet tizimi byudjetlari loyihalarining ko'rsatkichlarini hisoblash, ularning ijrosi va nazoratini ta'minlash, davlat tasarrufidagi muassasalarning byudjet smetalari va byudjet va avtonom muassasalarning moliyaviy faoliyati rejalarini tuza olish qobiliyati;

- O'zbekiston byudjet tizimi byudjetlarining tarkibiy qismi sifatida soliqlarni rejalashtirish bo'yicha ish yuritish qobiliyati;

-tashkilotning moliyaviy rejalarini tuzish, tashkilotlar, davlat organlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari bilan moliyaviy munosabatlarni amalga oshirishni ta'minlash;

- sug'urta, bank, buxgalteriya hisobi va nazorat sohasida byudjet, soliq, valyuta munosabatlarini tartibga soluvchi qoidalarni qo'llash qobiliyati;

- davlat va munitsipal boshqaruv sohasida moliyaviy nazoratni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tadbirlarda ishtirok etish, aniqlangan og'ishlarni amalga oshirish choralarini ko'rish qobiliyati. Moliya-korxonalar, shuningdek, davlat va aholi mablag'lari daromadlari va xarajatlarini shakllantirishda pul mablag'lari mablag'larini shakllantirish va ulardan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlarning alohida sohasi. Ular moliyaviy munosabatlarning tashuvchisi sifatida ishlaydigan pul oqimlari oqimi orqali amalga oshiriladi.

1.1.2. Moliya mohiyati

Moliya-tarixiy kategoriya. Ular jamiyatning sinflarga tabaqalanishi bilan davlatning paydo bo'lishi bilan bir vaqtda paydo bo'lgan. Moliya

atamasi XIII–XV asrlarda Italiyaning savdo shaharlarida paydo bo'lgan va har qanday pul to'lovini bildirgan. Kelajakda bu atama xalqaro miqyosda keng tarqaldi va pul fondlarining davlat fondlarini shakllantirish bo'yicha aholi va davlat o'rtasidagi pul munosabatlari tizimi bilan bog'liq tushuncha sifatida ishlatila boshlandi.

Shunday qilib, ushbu atama, birinchi navbatda, ikki subyekt o'rtasidagi pul munosabatlarini aks ettirdi, ya'ni pul moliya mavjudligi va faoliyati uchun moddiy asos bo'ldi (pul yo'q bo'lsa, moliya bo'lmaydi); ikkinchidan, subyektlar ushbu munosabatlar jarayonida turli xil huquqlarga ega edilar: ulardan biri (davlat) maxsus uchdan biriga ega edi, ushbu munosabatlar jarayonida umummilliy pul fondi – byudjet shakllandi (shuning uchun bu munosabatlar fond xarakteriga ega deb aytishimiz mumkin); to'rtinchidan, byudjetga muntazam ravishda mablag oqimi davlatning huquqiy qoidalarini ishlab chiqish faoliyati, tegishli moliyaviy apparatni yaratish orqali erishilgan soliqlar, yig'imlar va davlat tomonidan majburiy bo'lgan boshqa to'lovlarni amalga oshirmasdan ta'minlanishi mumkin emas edi.

Tovar-pul munosabatlari sharoitida moliyaning zarurligi ijtimoiy mahsulot qiymatining taqsimlanishi uchun moliya zarurligi bilan izohlanadi. Bu jarayon faqat moliya kategoriyasi yordamida amalga oshiriladi.

Moliya pul emas! Pul birlamchi-moliya ikkilamchi. Moliya sifatga aylanganda (moliyaviy mablag'lar, moliyaviy resurslar va boshqalar), keyin moliya pulga aylanadi.

Moliya-bu taqsimot xususiyatiga, pul ifodasiga ega bo'lgan va davlat va tadbirkorlik subyektlari qo'lida kengaytirilgan takror ishlab chiqarish, ishchilarni moddiy rag'batlantirish, ijtimoiy va boshqa ehtiyojlarni qondirish maqsadida shakllangan pul daromadlari va jamg'armalarida amalga oshiriladigan obyektiv shartli iqtisodiy munosabatlar to'plamidir.

Bular moliyaning asosiy belgilaridir. Ularning fikriga ko'ra, moliyani pul munosabatlarining butun majmuasidan ajratish shubhasiz mumkin. Masalan, fuqarolar va turli xil savdo-sotiq o'rtasida yuzaga keladigan pul munosabatlarini moliya bilan bog'lash mumkin emas, chunki davlat bu yerda pul munosabatlarini fuqarolik-huquqiy usul bilan tartibga

soladi, buning uchun ushbu munosabatlar bilan birlashtirilgan subyektlarning tengligi o'ziga xos xususiyatdir.

Shunday qilib, moliya har doim pul munosabatidir, ammo har qanday pul munosabatlari har doim ham moliyaviy munosabatlar emas.

Yuqoridagilarga asoslanib moliyaning umumiy ta'rifini shakllantirish mumkin. Moliya-bu davlatning funksiyalari va vazifalarini bajarish va ko'rib chiqilgan takror ishlab chiqarish sharoitlarini ta'minlash uchun markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan mablag'larni shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlar.

Moliya deganda tashkilotlarning daromadlari va jamg'armalarini shakllantirish va ularni sarflashda, shuningdek, davlatning pul daromadlari va xarajatlarini shakllantirishda turli xil mablag'larni shakllantirish va ulardan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatlarning ma'lum bir sohasi tushuniladi, viloyatlar, tumanlar va aholi.

Iqtisodiy munosabatlarning umumiy tizimining bir qismi sifatida faoliyat yuritadigan moliyaviy munosabatlar ma'lum o'ziga xos xususiyatlar bilan farq qiladi. Bu moliyaviy munosabatlar pul harakati orqali namoyon bo'lishidan iborat-paydo bo'lgan pul oqimlari moliyaviy munosabatlarning tashuvchisi sifatida ishlaydi. Ammo pul oqimlari jarayonida yuzaga keladigan barcha iqtisodiy munosabatlarni moliyaga emas, balki faqat pul mablag'larining shakllanishi va ulardan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan munosabatlar bilan bog'lash mumkin.

Moliya faoliyatining sharti pulning mavjudligi bo'lib, moliya paydo bo'lishining sababi tadbirkorlik subyektlari va davlatning o'z faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi resurslarga bo'lgan ehtiyojidir.

Moliya o'zgarmasdir, chunki u menejment sohasida doimiy ravishda o'zgarib turadigan reproduktiv ehtiyojlarni qondirishni ta'minlab, ishlab chiqarish nisbatlarini iste'mol ehtiyojlariga moslashtirishga imkon beradi. Bu maqsadli fondlarni shakllantirish yordamida sodir bo'ladi. Ijtimoiy ehtiyojlarning rivojlanishi tadbirkorlik subyektlari ixtiyorida yaratilgan pul (moliyaviy) jamg'armalari tarkibi va tarkibining o'zgarishiga olib keladi.

Davlat moliyasi yordamida ijtimoiy ishlab chiqarish ko'lami tarmoq va hududiy jihatdan tartibga solinadi, atrof-muhitni muhofaza qilish va boshqa ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish.

Moliya obyektiv zarur, chunki ular ijtimoiy rivojlanish ehtiyojlari bilan bog'liq. Davlat moliyaviy munosabatlarining obyektiv zarurligini hisobga olgan holda ulardan foydalanishning turli shakllarini ishlab chiqish mumkin: har xil to'lov turlarini joriy etish yoki bekor qilish, moliyaviy resurslardan foydalanish shakllarini o'zgartirish va boshqalar. Davlat ijtimoiy rivojlanish jarayonida obyektiv tayyorlanmagan narsani yarata olmaydi. U faqat obyektiv muddati kelgan iqtisodiy munosabatlarning namoyon bo'lish shakllarini belgilaydi.

Moliyaviy resurslarning markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan fondlari (pul mablag'lari) mavjud. Makro darajada markazlashtirilgan mablag'lar yaratilmoqda - byudjetlarning butun tizimini o'z ichiga olgan konsolidatsiyalangan byudjet-umumdavlat va mahalliy (shahar) byudjetlar, ijtimoiy sug'urta jamg'armasi, pensiya jamg'armasi, tibbiy sug'urta jamg'armasi, mintaqalar uchun moliyaviy yordam fondi va milliy vazifalarni hal qilish uchun mo'ljallangan boshqa moliyaviy mablag'lar.

Mikro darajada-tashkilotlar (korxonalar, firmalar, korporatsiyalar) darajasida-moliyaviy va moddiy resurslarning aylanishini aks ettiruvchi va tashkilotlarning ishlab chiqarish-iqtisodiy faoliyatiga xizmat qiluvchi markazlashtirilmagan mablag'lar shakllanadi: tashkilot kapitali, daromad, foyda, asosiy va aylanma mablag'lar, turli xil maxsus fondlar (zaxira, sug'urta, amortizatsiya va boshqalar) va hokazo.

Makro va mikro darajadagi barcha moliyaviy mablag'lar asosan tashkilotlarning daromadlari va foydasini taqsimlash, shuningdek ularni keyinchalik soliq tizimi orqali qayta taqsimlash orqali shakllanadi. Jamlama byudjet daromadlari korxona va tashkilotlarning deyarli 80% soliq to'lovlaridan iborat. Bu borada korxona va tashkilotlar moliyasi davlat moliya tizimining asosi hisoblanadi.

Davlat va mahalliy moliya iqtisodiyotning davlat va munitsipal tarmoqlarini markazlashtirilgan moliyalashtirish manbalarini, ishlab chiqarish va davlat sektorini rivojlantirishning eng muhim dasturlarini, byudjet sohasi tashkilotlari va muassasalarini va boshqalarni ta'minlash

bilan bog'liq iqtisodiy munosabatlarni ifoda etadi. Ularning faoliyati ijtimoiy yo'naltirilgan iqtisodiyotni rivojlantirishning umumiy maqsadlariga erishishga qaratilgan.

Davlat va mahalliy moliya davlatning moliya tizimida ishlaydi va uning Markaziy bo'g'ini hisoblanadi.

Moliyasiz ishlab chiqarish aktivlarining individual va ijtimoiy aylanishini kengaytirilgan asosda ta'minlash, iqtisodiyotning tarmoq va hududiy tuzilishini tartibga solish, ilmiy va texnologik yutuqlarni tezkor joriy etishni rag'batlantirish va boshqa ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish mumkin emas.

Moliya pul munosabatlarining ajralmas qismidir, shuning uchun ularning roli va ahamiyati pul munosabatlari iqtisodiy munosabatlarda qanday o'rin egallashiga bog'liq. Biroq, barcha pul munosabatlari moliyaviy munosabatlarni ifoda etmaydi. Moliya puldan ham mazmuni, ham bajaradigan funksiyalari bilan farq qiladi.

Pul integral ekvivalentdir, uning yordamida birinchi navbatda bog'liq ishlab chiqaruvchilarning mehnat xarajatlari o'lchanadi va moliya yalpi ichki mahsulot (YAIM) va milliy daromadni taqsimlash va qayta taqsimlashning iqtisodiy vositasi, pul mablag'lari mablag'larining shakllanishi va ishlatilishini nazorat qilish vositasidir. Ularning asosiy maqsadi nafaqat davlat va korxonalarning naqd pulga bo'lgan ehtiyojlarini ta'minlash, balki pul daromadlari va mablag'larini jalb qilish orqali moliyaviy resurslarning sarflanishini nazorat qilishdan iborat.

Moliya o'rtasida vujudga keladigan quyidagi pul munosabatlarini ifoda etadi:

korxonalar tovar-moddiy zaxiralarni sotib olish, mahsulot va xizmatlarni sotish jarayonida;

korxonalar va yuqori tashkilotlar markazlashtirilgan fondlar va ularni taqsimlashda;

davlat va korxonalar tomonidan byudjet tizimiga soliq to'lash va xarajatlarni moliyalashtirishda;

davlat va fuqarolar tomonidan soliqlar va ixtiyoriy to'lovlarni amalga oshirishda;

korxonalar, fuqarolar va byudjetdan tashqari mablag'lar to'lovlarni amalga oshirishda va resurslarni qabul qilishda;

byudjet tizimining alohida bo‘g‘inlari;

sug‘urta hodisasi yuz berganda mulkiy va shaxsiy sug‘urta organlari, korxonalar, aholining sug‘urta badallarini to‘lash va zararni qoplashda,;

korxonalar mablag‘lari muomalasiga vositachilik qiluvchi pul munosabatlari.

Pul daromadlari va fondlarining asosiy moddiy manbai mamlakatning milliy daromadi – yangi yaratilgan qiymat yoki ishlab chiqarish jarayonida iste’mol qilingan ishlab chiqarish vositalari va vositalarini minus yalpi ichki mahsulot qiymatidir. Milliy daromad hajmi milliy ehtiyojlarni qondirish va ijtimoiy ishlab chiqarishni kengaytirish imkoniyatlarini belgilaydi. Milliy daromad hajmi va uning alohida qismlari – iste’mol daromadlari va jamg‘arish fondini hisobga olgan holda, iqtisodiy rivojlanish va uning tuzilishi nisbati aniqlanadi. Shu sababli barcha mamlakatlarda milliy daromad statistikasiga katta ahamiyat beriladi.

Moliya fondlarni yaratish va ulardan foydalanish jarayonidagi iqtisodiy munosabatlarni aks ettiruvchi eng muhim iqtisodiy kategoriyalardan biridir. Moliya ming yillar davomida shakllandi. Darhaqiqat, ular o‘z taraqqiyotini tovar-pul munosabatlarining vujudga kelishi, davlatlarning tashkil topishi bilan boshlagan va bugungi kunga kelib o‘z faoliyatining barcha sohalarida kishilarning harakatlarini yo‘qotadi. Moliyaviy munosabatlar munosabatlarning fondlarni shakllantirish va ulardan foydalanish bilan bog‘liq bo‘lgan qismini qamrab oladi. Moliya shaxsiy iste’mol va almashinuvni ta’minlaydigan mablag‘larni o‘z ichiga olmaydi. Shunday qilib, aytish mumkinki, moliya - bu asosiy xo‘jalik yurituvchi subyektlar-korxonalar, uy xo‘jaliklari va davlat o‘rtasida asosan pul shaklida amalga oshiriladigan iqtisodiy munosabatlardir.

Davlatning faoliyat ko‘rsatishini ta’minlovchi moliyalar davlat moliyasi deb ataladi. Jamiyat daromadlarini uy xo‘jaliklari va ishlab chiqaruvchilar foydasiga qayta taqsimlash natijasida uy xo‘jaliklari va tijorat tashkilotlarining moliyalashtirilishi yuzaga keladi.

Moliyaning xarakterli xususiyatlari quyidagilardir:

huquqiy normalarga yoki biznes yuritish etikasiga asoslangan munosabatlarning taqsimlanish xususiyati tovar shaklidagi qiymat harakatidan qat'i nazar, haqiqiy pul harakati bilan bog'liq;

pul oqimining bir tomonlama tabiati;

fondlarning markazlashgan va markazlashmagan fondlarini yaratish.

Bepullik.

Moliya pul xarakteriga ega, ammo u o'z funksiyalari bilan puldan farq qiladi.

Odatda, moliyaning quyidagi funksiyalari ajratiladi: taqsimlovchi, tartibga soluvchi va nazorat. Ma'ruzada biz ularni batafsil ko'rib chiqamiz. Shuningdek, ushbu ma'ruzada moliyaning mohiyati, moliyaviy resurslarning shakllanish mexanizmi, ularning manbalari va foydalanishning asosiy yo'nalishlari haqida nazariy qarashlar ko'rib chiqiladi.

"Moliya" atamasi lotincha "finansia" - naqd pul to'lash so'zidan kelib chiqqan. Shunday qilib, moliya pul bilan bevosita bog'liq. Pulsiz moliya bo'lmaydi. Biroq, moliya puldan ham mazmuni, ham bajaradigan funksiyalari bilan farq qiladi.

Moliya quyidagi umumiy xususiyatlarga ega:

ishlab chiqarish jarayoni bilan chambarchas bog'liq bo'lgan iqtisodiy kategoriya;

ular tovar-pul munosabatlari bilan bog'liq;

pul kategoriyasi;

ular YaIM (yalpi ichki mahsulot) va MD (milliy daromad)ni taqsimlash va qayta taqsimlashni amalga oshiradilar;

ular real pul fondlarida mujassamlangan bo'lib, ularning yig'indisi moliyaviy resurslardir.

Pul-bu aniq mohiyat va funksiyalarga ega bo'lgan qat'iy belgilangan iqtisodiy kategoriya bo'lib, u moliya oldida paydo bo'ladi. Pul universal ekvivalent bo'lib xizmat qiladi. Moliya-bu pul harakati paytida, ular naqd yoki naqd pulsiz o'tkazilganda yoki o'tkazilganda paydo bo'ladigan belgilangan iqtisodiy munosabatlar. Shuning uchun moliyaviy munosabatlar birinchi navbatda pul munosabatlaridir.

Ammo barcha pul munosabatlarini moliyaviy deb hisoblash mumkin emas. Pul munosabatlari sohasi moliyaviy munosabatlarga qaraganda kengroq. Moliya faqat tadbirkorlik subyektlari va davlatning mablag'larini shakllantirish va ulardan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan pul munosabatlarini ifodalaydi.

Moliya-bu xo'jalik yurituvchi subyektlarning, shu jumladan davlatning pul munosabatlari, natijada kompaniyaning daromadi ushbu qismning boshqasidan chiqarilishi (ekvivalenti bo'lmagan) tufayli uni bir shaxsning qo'lida oshirish orqali o'z tuzilishini o'zgartiradi.

Har qanday moliyaviy bitim xo'jalik yurituvchi subyektlar, mablag'lardan foydalanuvchilar o'rtasida pul mablag'larini o'tkazish yoki ma'lum pul fondlariga pul mablag'larini o'tkazish demakdir. Bu harakat jarayonida iqtisodiy munosabatlar vujudga keladi (masalan, pensiya to'lashda, soliq to'lashda). Shunday qilib, moliya iqtisodiy kategoriya bo'lib, u iqtisodiy munosabatlarning bir qismini ifodalaydi.

Keling, ushbu jarayonni bosqichma-bosqich ko'rib chiqamiz. Boshida moliyaning paydo bo'lishi uchun sharoit tayyorlanadi, yalpi ichki mahsulot (YaIM) va milliy daromad (MD) yaratiladi. Ikkinchi bosqich-tarqatish. Moliya taqsimlovchi pul munosabatlari shaklini oladi, natijada maqsadli pul mablag'lari shakllanadi. Ushbu bosqichda biz yalpi ichki mahsulot va milliy daromadni taqsimlashda ishtirok etadigan moliya ishlab chiqarish jarayonining bir qismiga, ya'ni ishlab chiqarish munosabatlarining o'ziga xos shakliga aylanishini ta'kidlaymiz, bu yerda moliyaning iqtisodiy mohiyati o'zini namoyon qiladi. YaIM va MD ishlab chiqarish jarayonining uchinchi va to'rtinchi bosqichlarida mos ravishda ularning almashinuvi va iste'moli sodir bo'ladi.

1.1.3. Pul munosabatlari tizimida moliyaning o'rni

Iqtisodiy munosabatlarda ishtirok etadigan moliya turli xil iqtisodiy toifalar bilan o'zaro ta'sir qiladi, shuning uchun moliyaviy munosabatlarning chegaralari sirtda ajralib turadi - ya'ni qaysi operatsiya, iqtisodiyot vositasi moliya sohasiga tegishli. Moliyaviy munosabatlar chegaralarini aniqlash uchun moliya fani moliyaviy munosabatlarga xos

bo‘lgan va ularning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi moliyaning o‘ziga xos xususiyatlarini topishi kerak edi.

Moliyaviy munosabatlarning monetar tabiati-moliyaviy munosabatlarning asosini Real pullarning naqd va naqdsiz shakllardagi harakati tashkil etadi.

Moliyaviy munosabatlarning tarqatish tabiati. Moliya pul oqimining har qanday shakli bilan bog‘liq emas. Ikkita asosiy shakl mavjud - almashinuv va tarqatish. Ayirboshlash-pul shakli tovar bilan almashtirilganda yoki pul tovar ekvivalenti tomon harakat qilganda. Tarqatish paytida faqat pul ekvivalenti harakatlanadi va faqat bir tomonlama, garchi ma’lum vaqtdan keyin mablag‘larni qaytarishga ruxsat berilsa. Bu moliya.

Moliyaviy munosabatlar qiymatning bir tomonlama harakati bilan tavsiflanadi, natijada xo‘jalik yurituvchi subyektlar pul jamg‘armalarini pul mablag‘lari shaklida shakllantiradilar;

Moliya faqat pul mablag‘larini shakllantirish va taqsimlash bilan bog‘liq bo‘lgan pul munosabatlarini qamrab oladi.

Moliya pul munosabatlarining ajralmas qismidir. Moliya pul shaklida ishlaydi, ammo barcha pul munosabatlari moliyaviy emas. Moliya puldan ham mazmuni, ham ular bajaradigan funksiyalari bilan farq qiladi. Keling, moliyaviy va pul munosabatlarini ballar bo‘yicha taqqoslaylik:

Pul munosabatlari pul mablag‘lari tovarlar ishlab chiqarish va ularni sotish paytida xizmatlar ko‘rsatish natijasida yaratilganda moliyaviy munosabatlarga aylanadi. Keling, mamlakat ichidagi va xalqaro darajadagi moliyaviy munosabatlar holatlarini ko‘rib chiqamiz.

Mamlakat ichidagi moliyaviy munosabatlar bilan bog‘liq bo‘lgan pul munosabatlari:

korxonalar o‘rtasida bepul o‘tkazmalar, jarimalar, jarimalar va jarimalar to‘lash, qimmatli qog‘ozlarni sotib olish, ular bo‘yicha foizlar va dividendlarni to‘lash, tadbirkorlik kapitalida ishtirok etish, tijorat kreditini taqdim etish va to‘lash va boshqalar;

ushbu yuqori darajadagi tashkilotlar uchun mablag‘lar yaratish va ularni taqsimlashda korxonalar va yuqori tashkilotlar o‘rtasida;

korxona ichida o‘z mablag‘larini shakllantirish va muomalasi davomida;

oilalar byudjetini shakllantirish va undan foydalanishda uy xo'jaligi ichida;

korxonalarga byudjet tizimiga majburiy to'lovlarni to'lash va xarajatlarni moliyalashtirishda davlat va korxonalar o'rtasida;

davlat va fuqarolar o'rtasida byudjet tizimiga soliqlar va ixtiyoriy to'lovlarni amalga oshirganda va aholiga pensiya, nafaqa, stipendiya, subsidiya va boshqa o'tkazmalarni to'lashda.

to'lovlarni amalga oshirishda va mablag'larni qabul qilishda korxonalar, fuqarolar va byudjetdan tashqari jamg'armalar o'rtasida;

byudjet tizimining alohida aloqalari va boshqalar.

Xalqaro darajada moliya bilan bog'liq pul munosabatlari:

xalqaro kreditlar va kreditlar berish, ularni foiz to'lovi bilan qaytarish;

jahon moliya bozorida qimmatli qog'ozlarni sotib olish (sotish), ular bo'yicha dividendlar olish (to'lash);

boshqa mamlakatlarga xalqaro moliyaviy va gumanitar yordam ko'rsatish (olish);

xalqaro lizing;

mamlakatlarning xalqaro (iqtisodiy tashkilotlarga)qo'shgan hissalari;

O'zbekiston va boshqa mamlakatlar iqtisodiyotida;

xorijiy va xalqaro yuridik va jismoniy shaxslarning xayr-ehsonlari va meroslari;

yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan tadbirkorlik va yollanma faoliyatdan chet elga olingan foyda va ish haqini mamlakatga olib kirish (mamlakatdan eksport qilish) ;

xorijiy sug'urta;

xalqaro dasturlar va shartnomalarni moliyalashtirish;

TMKlarning moliyaviy zararlari, bosh tashkilotlar va uning filiallari, vakolatxonalari, filiallari o'rtasida;

tovarlar va xizmatlarni chet elga sotish, xorijiy turizm, madaniy, sport, ilmiy va boshqa hamkorlik vositachiligida chet el yoki milliy valyutada to'lash, xalqaro fondlarni yaratish;

chet elda xorijiy banklarga omonatlar;

xorijda pensiya to'lash. Xorijdan pensiya olish;

Xalqaro va xorijiy mukofotlarni olish va boshqalar.

Moliya naqd va naqd pulsiz shaklda Real pul harakati asosida paydo bo'ladi. Pulning real harakati (tovar shaklidagi qiymat harakatidan qat'i nazar) bu harakat tovar kompensatsiyasi bo'lmaganda mustaqil va tengsizdir. Moliya sohasida pulning mustaqil bir tomonlama harakati mavjud. Pul qaytmas harakat qiladi. Pulning ikki tomonlama harakati kredit toifasiga xosdir.

Moliya kreditdan farq qiladi, chunki u ekvivalent bo'lmagan, qaytarib bo'lmaydigan asosda amalga oshiriladigan tarqatish jarayoni bilan bog'liq va kredit zudlik, to'lov, to'lovga asoslangan. Kredit osongina moliyaga aylanadi.

Kredit tarqatish jarayonini yakunlaydi, chunki banklarning mablag'lari qayta taqsimlash bosqichida shakllanadi. Kredit resurslari o'z mablag'larining mavjudligi va ularning ehtiyojida nomuvofiqlik mavjudligi natijasida shakllanadi. Kredit moliyaviy resurslarni to'ldiradi va kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonini amalga oshirishga imkon beradi.

Kredit va moliya o'rtasidagi asosiy farq shundaki, bank mablag'lari ma'lum bir muddatga, ma'lum sharoitlarda va qaytarilishi kerak bo'lgan muddatga beriladi va moliyalashtirish uchun mablag'lar ma'lum maqsadlar uchun bepul va qaytarib bo'lmaydigan tarzda beriladi.

Kredit yordamida moliyaviy resurslar korxonalar, tashkilotlar va fuqarolar o'rtasida qayta taqsimlanadi. Kredit resurslarini moliyaviy resurslarga doimiy ravishda quyish mavjud va aksincha. Korxonaning barcha mablag'lari bank hisobvaraqlariga jamlangan va kredit berish uchun banklarning kredit mablag'lari manbalari hisoblanadi. Kredit va moliya o'rtasida juda ko'p umumiy xususiyatlar mavjud, ammo asosiysi muomalada ham, takror ishlab chiqarish jarayonida ham keng qo'llanilishidir.

1.1.4. Moliya vazifalari

Moliya ushbu iqtisodiy toifaning ijtimoiy maqsadini ochib beradigan funksiyalarga ega.

Iqtisodiyotda moliya funksiyalari soni bo'yicha kelishuv mavjud emas. **Ko'pchilik iqtisodchilarning fikricha, moliya uch vazifani bajaradi:** 1) taqsimot, 2) tartibga solish, 3) nazorat. Moliyaning distributiv munosabatlarning maxsus sohasi sifatida mohiyati birinchi navbatda distributiv funksiya orqali namoyon bo'ladi. Aynan shu funksiya orqali moliyaning davlat maqsadi - har bir xo'jalik yurituvchi subyektni maxsus maqsadli pul mablag'lari shaklida ishlatiladigan zarur moliyaviy resurslar bilan ta'minlash amalga oshiriladi.

Tarqatish funksiyasi jamiyat hayotining barcha sohalarida: moddiy ishlab chiqarishda, nomoddiy sohada, muomalada amalga oshiriladi.

Mikro darajada tarqatish subyektlari yuridik va jismoniy shaxslar, makro darajada - davlatdir. Tarqatish obyektlari pul shaklida YaIM va MD hisoblanadi.

Tarqatish funksiyasi yangi qiymatni tarqatish uchun ishlatiladi

Tarqatish funksiyasi ketma-ket uchta bosqichni qamrab oladi:

1) pul fondlarining fondlarini shakllantirish. Mikro darajada xo'jalik yurituvchi subyektlarning kapital va uy xo'jaliklari fondlarini aylanishi uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslari, makro darajada esa markazlashgan davlat fondlari yaratiladi;

2) mablag'larni moliyaviy vositalar orqali taqsimlash. Mikro darajada korxonaning alohida mablag'lari (ustav kapitali, ish haqi, amortizatsiya) va uy xo'jaliklarining aniq iste'moli uchun shakllanadi;

makro darajada barcha darajadagi byudjetlar va byudjetdan tashqari mablag'lar paydo bo'ladi;

3) pul mablag'laridan foydalanish mikro darajada kengaytirilgan ishlab chiqarish va jamiyatning alohida a'zolarining mavjudligini, makro darajada - milliy iqtisodiy nisbatlarni, mamlakatning milliy ehtiyojlarini yaxshilash uchun mo'ljallangan.

YaIM va MD taqsimoti natijasida kompaniyaning daromadi yaratiladi.

Mikro darajadagi birlamchi taqsimot bilan asosiy yoki birlamchi daromadlar paydo bo'ladi. Moddiy ishlab chiqarish sohasida birlamchi daromadlarga quyidagilar kiradi:

1) korxonalar foydasi;

2) ijtimoiy, byudjetdan tashqari fondlarga ajratmalar;

3) xodimlarning daromadlari.

Moddiy ishlab chiqarishning birlamchi daromadlarining shakllanishi tovar ishlab chiqarish qonunlari bilan shartlangan taqsimotning dastlabki bosqichidir. Birlamchi taqsimot makro darajada davom etadi va ikkilamchi daromadlarini yaratishni ta'minlaydi.

Milliy daromadlarni qayta taqsimlash zarurati quyidagilar bilan bog'liq:

korxonalar va tashkilotlarning daromadlari va jamg'armalaridan eng samarali va oqilona foydalanish manfaatlari uchun tarmoqlararo va idoralararo qayta taqsimlash;

ikki sohaning mavjudligi bilan - ishlab chiqarish va noishlab chiqarish (ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot, boshqaruv, mudofaa, MD yaratilmagan joyda);

aholining turli ijtimoiy guruhlari mavjudligi bilan

YaIM va MD ning qayta taqsimlash jarayoni asosan moliya orqali amalga oshiriladi. Shu bilan birga, xarajatlar, soliqlar, kredit, narxlar kabi vositalardan foydalaniladi. Qayta taqsimlash natijasida milliy fondlar - barcha darajadagi byudjetlar va byudjetdan tashqari ijtimoiy fondlar shakllanadi. Bunday qayta taqsimlash jarayonida hosil bo'lgan daromad moddiy ishlab chiqarish sohasida band bo'lmagan yoki mehnat jarayonida umuman qatnashmaydigan (qatnasha olmaydigan) shaxslarni ta'minlashi kerak.

O'zbekistonda milliy daromadni qayta taqsimlash iqtisodiyotni tarkibiy qayta qurish, iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini (qishloq xo'jaligi, transport, energetika) mamlakat aholisining eng kam boy qatlamlari foydasiga rivojlantirish manfaatlari uchun amalga oshiriladi.

Shunday qilib, moliyaning taqsimot funksiyasi imkon beradi:

1) korxona va uy xo'jaliklari hamda davlat darajasida pul mablag'larini shakllantirish;

2) nafaqat pul mablag'larini, balki maxsus maqsadli fondlarni shakllantirish;

3) tarmoqlararo, hududlararo qayta taqsimlashni amalga oshirish, shuningdek sohalar va ijtimoiy guruhlar o'rtasida;

4) korxonalar darajasida ham, davlat darajasida ham zarur zaxiralarni yaratish.

Nazorat funksiyasi. YaIM qiymatining pul shakli harakati bilan bog'liq moliya, moliyaviy resurslar orqali ko'payish jarayonini miqdoriy ravishda namoyish etish xususiyatiga ega. Moliyaviy nazoratning mohiyati kompaniyani iqtisodiy va pul munosabatlaridagi barcha muammolar to'g'risida xabardor qilishdir. Ko'paytirish jarayonini aniq ifodalaydigan nazorat funksiyasi, maqsadli pul fondlarini o'z vaqtida va to'liq shakllantirishda, ishlab chiqarish jarayonining zarur resurslarini ta'minlashda YAIM va MD taqsimoti nisbatlarida paydo bo'ladigan og'ishlarni bildiradi.

Moliyaning nazorat funksiyasi o'zini quyidagilarda namoyon qiladi:

1) tarqatish jarayoni boshlanishidan oldin, dasturlar, prognozlar, byudjetlar tuzilganda;

2) pul mablag'lari mablag'laridan foydalanish jarayonida, rejalashtirilgan dasturlar, rejalar, smetalarni bajarishda;

3) rejalarni bajarish smetalarini tuzish, umumlashtirish jarayonida.

Boshqarish funksiyasi orqali amalga oshiriladi:

1) xo'jalik shartnomalarini amalga oshirish, tijorat hisob-kitoblarini amalga oshirish asosida alohida korxonalarda moliyaviy-iqtisodiy nazorat;

2) soliq to'lovlarini amalga oshirishda va byudjet resurslaridan moliyalashtirishni amalga oshirishda moliyaviy va byudjet nazorati;

kreditlash va pul hisob-kitoblari tamoyillaridan foydalanganda kredit va bank nazorati.

4) mustaqil audit va jamoatchilik nazorati,

5) sug'urta hodisasi yuz berganda va kompensatsiya to'langanda sug'urta kompaniyalari tomonidan sug'urta nazorati.

Tartibga solish funksiyasi moliya yordamida pul munosabatlari ishtirokchilarining xatti-harakatlariga ta'sir qilish mumkinligida ifodalanadi. **Moliyaning tartibga solish funksiyasidan foydalaniladi:**

mikro darajada-korxonada o'z faoliyatini rag'batlantirish, ishlab chiqarish jarayonining sifatini oshirishga, uning hajmini oshirishga, xodimlarning moliyaviy ahvolini yaxshilashga hissa qo'shadigan turli xil mablag'larni yaratish;

makro darajada esa davlat xarajatlari, soliqlar, davlat kreditidan foydalanib, bir xil natijalarga erishadi. Davlatning kredit siyosati va pul-

kredit siyosati mamlakat ichidagi vaziyatga va davlatlararo munosabatlarga moliya yordamida ta'sir o'tkazish vositasidir.

Iqtisodchilar orasida moliya rag'batlantirish, barqarorlashtirish va reproduktiv kabi funksiyalarga ega degan fikr ham mavjud.

Moliyaning barqarorlashtirish funksiyasi bozor munosabatlari sharoitida amalga oshadi. Uning mazmuni barcha xo'jalik yurituvchi subyektlar va fuqarolar uchun iqtisodiy va ijtimoiy munosabatlarda barqaror sharoitlarni ta'minlashdan iborat.

Rag'batlantirish funksiyasi taqsimlangan daromaddan ishlab chiqarishni kengaytirish yoki tejash va ijtimoiy ehtiyojlar uchun foydalanishdir. Davlat moliyaviy vositalar tizimi yordamida sanoat va korxonalarning u yoki bu yo'nalishda rivojlanishiga ta'sir qiladi. Moliyaviy dastaklar: byudjet, narxlar va tariflar, soliqlar, eksport va import bojlari bo'lishi mumkin.

Ko'paytirish funksiyasi oddiy va kengaytirilgan ishlab chiqarishning barcha bosqichlarida mehnat, moddiy va pul resurslari muvozanatini ta'minlaydi. Ko'paytirish funksiyasi sharoitida moliya nafaqat tarqatadi, balki kupaytirish jarayoni uchun pul resurslarini ta'minlaydigan mablag'larning aylanishiga ham xizmat qiladi.

Rag'batlantiruvchi va barqarorlashtiruvchi funksiyalar tartibga soluvchi funksiyaning o'zgarishi hisoblanadi. Shuningdek, ko'paytirish funksiyasi moliyaning tarqatish funksiyasidan kelib chiqadi: mablag'larning aylanishi moliyaning tarqatish funksiyasi orqali pul mablag'lari bilan ta'minlanadi. Shuning uchun ularni alohida funksiyalarga ajratish uchun hech qanday sabab yo'q.

Ba'zi iqtisodchilarning fikricha, moliya uchta funksiyaga ega: pul fondlarini shakllantirish (daromad), pul fondlaridan foydalanish (daromad) va nazorat. Biroq, dastlabki ikkitasi, garchi ular haqiqatan ham mavjud bo'lsa-da, lekin ular moliya toifasining mustaqil harakat rejimidan ko'ra tarqatish funksiyani amalga oshirish mexanizmiga o'xshaydi.

Moliya quyidagi vazifalarni amalga oshiradi:

iqtisodiy tizimni boshqarishning barcha darajalarida (respublika, hududiy, mahalliy);

jamiyat hayotining barcha sohalarida (moddiy ishlab chiqarish, aylanish sohasi, iste'mol sohasi);

iqtisodiy tizimning barcha darajalarida (xo'jalik ichidagi korxonalar moliyasi, tarmoq ichidagi kompleks moliya, tarmoqlararo va hududlararo - davlat byudjeti va byudjetdan tashqari mablag'lar).

Moliyaviy resurslar tushunchasi va tarkibi

Moliyaviy resurslar-bu pul bilan to'liq aniqlab bo'lmaydigan murakkab iqtisodiy kategoriya. Shu bilan birga, "naqd pul"toifasidan farqli o'laroq, moliyaviy resurslarning miqdoriy chegaralarini belgilash va ularning o'ziga xos xususiyatlarini tavsiflash mumkin bo'lgan aniq mezonni aniqlash juda qiyin.

Moliyaviy resurslar obyektiv makroiqtisodiy kategoriya bo'lib, uning mazmuni iqtisodiyotning moddiy va moliyaviy balansi shartlari bilan belgilanadi. Moliyaviy resurslarni olish va sarflashning tengligi shuni ko'rsatadiki, milliy iqtisodiyotni rivojlantirish va davlat institutlarining faoliyati xarajatlarini moliyalashtirish natijasida shakllangan korxonalarning samarali talabi moddiy qamrovga ega, chunki u yaratilgan moliyaviy resurslarga mos keladi. Shuning uchun moddiy va moliyaviy balansning holati moliyaviy resurslar miqdori va moddiy tovarlar hajmiga mos kelish shaklida ham, ularni olish va sarflashning muvozanat tengligi shaklida ham taqdim etilishi mumkin.

Moliyaviy resurslarning makroiqtisodiy toifasi jamiyat iqtisodiy rivojlanishni tartibga solishga o'tganda va moddiy va moliyaviy oqimlar muvozanatini ta'minlash zarurati tug'ilganda mazmunli bo'ladi.

Moliyaviy resurslarning subyektlari va ob'ektlari mavjud. Moliyaviy resurslarning subyektlari uy xo'jaliklari, korxonalar va davlatlardir. Moliyaviy resurslarning obyektlari markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan moliyaviy resurslardir. Markazlashtirilgan moliyaviy resurslar mikro darajada, markazlashtirilmagan - makro darajada shakllanadi.

Moliyaviy resurslarga quyidagilar kiradi:

O'z mablag'lari:

a) korxonalar va uy xo'jaliklari darajasida - foyda. Ish haqi, maishiy daromad;

b) davlat darajasida-davlat korxonalaridan, xususiylashtirishdan, shuningdek tashqi iqtisodiy faoliyatdan olingan daromadlar;

bozorga safarbar etilgan: qimmatli qog'ozlar oldi-sotdisi, bank krediti - korxonalar va uy xo'jaliklari uchun; davlat darajasida - qimmatli qog'ozlar va pul chiqarish, davlat krediti.

Korxona darajasida" qayta taqsimlash yo'li bilan olingan mablag'lar, boshqa mulkdorlar tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlar bo'yicha foizlar va dividendlar; davlat darajasida - soliqlar, yig'imlar, bojlar.

Moliyaviy resurslarning mohiyatini aniqlashda YaIM va MD ning kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonida ularning funksional maqsadlaridan kelib chiqish maqsadga muvofiqdir. Ushbu jarayon tovar va pul massalarining harakati bilan tavsiflanadi, bir necha bosqichlardan iborat bo'lib, ularning har birida tovar va pul oqimlari bir-biriga turlicha mos keladi. Harakatning dastlabki bosqichida (ishlab chiqarish) YaIM va yakuniy (undan foydalanish) pul oqimlari tovar oqimlariga vositachilik qiladi. Tarqatish va qayta taqsimlash bosqichida YaIM ifodasining pul shakli nisbatan mustaqil harakatga ega bo'ladi, chunki aynan shu bosqichlarda moliyaviy munosabatlar paydo bo'ladi.

Natijada turli xil pul fondlari shakllanadi, ular qayta guruhlanadi va yakuniy daromadlar shakllanadi. Milliy ishlab chiqarish hajmi va tuzilishi va milliy iqtisodiyot ehtiyojlari shu tarzda muvofiqlashtiriladi, bu amalda xarajatlar bo'yicha YaIM va daromadlar bo'yicha YaIM sifatida hisoblanadi.

Pul aylanmasining bir qismi tovar aylanishi bilan qat'iy muvofiqlashtiriladi, chunki u ekvivalentlar almashinuvi natijasida amalga oshiriladi. Sotuvchidan tovar shaklida va xaridordan pul shaklida ifodalanadi. Ekvivalentlarni almashtirishda jamiyatda moddiy va moliyaviy muvozanat uchun sharoitlar mavjud emas.

Pul aylanmasining yana bir qismi YaIMning kengaytirilgan takror ishlab chiqarish ehtiyojlari bilan bog'liq. Ular moliya yordamida uni taqsimlash va qayta taqsimlash jarayonida ta'minlanadi. Pul aylanmasining bu qismi moliyaviy oqimlarni, ya'ni milliy iqtisodiyotni rivojlantirish hamda milliy va ijtimoiy ehtiyojlarni qondirish uchun sarflanishi mumkin bo'lgan mablag'larning harakatini anglatadi.

Moliyaviy oqimlarning o'ziga xos xususiyati, pul oqimlaridan farqli o'laroq, ularning ekvivalenti yo'q. Natijada, YaIMni taqsimlash va qayta

taqsimlash jarayonida moliya milliy iqtisodiyotning moddiy va moliyaviy nomutanosibligi uchun asos bo'lgan pulning mustaqil harakatini keltirib chiqaradi. Shunday qilib, moliyaviy resurslar ma'lum bir davr uchun takror ishlab chiqarish jarayonining moliyaviy natijasining miqdoriy xarakteristikasidir. Bu asosiy vositalarni yo'q qilish, ishlab chiqarish va noishlab chiqarish, jamg'arish, jamoaviy iste'molni qoplash uchun qonuniy yo'naltirilgan mablag'lardir. Ushbu makroiqtisodiy ko'rsatkich balans xarakteriga ega, chunki u daromadlar va xarajatlar yig'indisi sifatida ifodalanishi mumkin.

Moliyaviy resurslarning o'ziga xos tarkibi ular harakat qilishidan kelib chiqadi:

yalpi ichki mahsulotni ishlab chiqarish, taqsimlash va qayta taqsimlash natijasida shakllanadigan jamg'ariladigan mablag'lar sifatida;

yakuniy daromad sifatida, ya'ni tovarlar va xizmatlarga almashtirishga mo'ljallangan mablag'lar;

moddiy qoplamaga ega bo'lgan daromadlar sifatida, chunki ular tovar va xizmatlarni sotish natijasida shakllanadi;

ularning shakllanish manbalari (tarkibiy elementlari) sifatida: amortizatsiya, foyda, soliq daromadlari. Soliqdan tashqari daromadlar, kapital transfertlar, maqsadli byudjet mablag'lari, davlat byudjetdan tashqari ijtimoiy jamg'armalari, boshqa daromadlar;

ko'paytirish jarayonining yakuniy moliyaviy natijasi sifatida, chunki ular kapital qo'yilmalarni va asosiy vositalarni kapital ta'mirlashni, aylanma mablag'larni jalb qilishni, byudjet tashkilotlari uchun uskunalar va bardoshli buyumlarni sotib olishni, ijtimoiy-madaniy tadbirlar, ilm-fan, mudofaa, davlat hokimiyati va boshqaruvini ta'minlash xarajatlarini moliyalashtirish uchun ishlatiladi.

Qisqa muddatli kredit resurslarini moliyaviy resurslar tarkibiga kiritish noqonuniy hisoblanadi, chunki ularning shakllanishi yangi moddiy boyliklarni yaratish bilan bog'liq emas, balki moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash natijasida yuzaga keladi.

Aholining tijorat banklaridagi omonatlarining ko'payishi ko'rinishidagi jamg'armalari iqtisodiy mohiyatiga ko'ra moliyaviy resurslarning manbai hisoblanadi, chunki moddiy jihatdan (aholining samarali talabi va tovar ta'minoti resurslarining muvofiqligi nuqtayi

nazaridan va pullik xizmatlar hajmi) ular kechiktirilgan talabga teng moddiy resurslarga mos keladi.

Shunday qilib, mamlakatning moliyaviy resurslari YaIMning bir qismidir va milliy hisoblar tizimining (MXT) quyidagi ko'rsatkichlari yig'indisi sifatida ifodalanishi mumkin: iqtisodiyotning yalpi foydasi, davlat byudjetdan tashqari ijtimoiy fondlariga badallar, ishlab chiqarish va importga soliqlar, jismoniy shaxslarga soliqlar, uy xo'jaliklarini tejash, xorijiy davlatlardan olingan kreditlar.

Shunday qilib, moliyaviy resurslar yordamida YaIMning umuman ijtimoiy-iqtisodiy tizimni kengaytirishga yo'naltirilishi mumkin bo'lgan qismi ajratiladi. Ularning yordami bilan ishlab chiqarish jarayonida iste'mol qilinadigan materiallar va mehnatning joriy xarajatlariga va ishlab chiqarish omillarining, shu jumladan mehnatning kengaytirilgan takror ishlab chiqarish fondiga mos keladigan qismi ishlab chiqarilgan YaIM tarkibida farqlanadi. Shu nuqtayi nazardan kengaytirilgan takror ishlab chiqarish fondida jamiyatning sog'liqni saqlash, ta'lim, ijtimoiy siyosat va boshqalar bo'yicha xarajatlarini kiritish qonuniydir..

1.1.5. Moliyaviy fondlar

Moliyaviy mablag'lar-bu moliyaviy resurslar hisobiga shakllangan pul mablag'lari. Moliyaviy mablag'larning maqsadi doimiy o'zgaruvchan moliyaviy ehtiyojlarni qondirishni ta'minlaydigan sharoitlarni tayyorlashdan iborat.

Pul mablag'lari davlatga - markazlashgan sohaga yoki yuridik va jismoniy shaxslarga – markazlashmagan sohaga tegishli.

Pul mablag'lari faoliyat ko'rsatish jarayonida turli xil pul mablag'lari (agregatlari): naqd pullar (banknotalar, xazina yozuvlari), naqd pulsiz pullar, aksiyalar, obligatsiyalar, veksellar, opsionlar ko'rinishidagi qimmatli qog'ozlar va boshqalardan foydalanadi.

Naqd pul doimiy harakatda bo'lib, pul hisob-kitoblarini aniq tashkil etishni talab qiladigan pul oqimlarini yaratadi. Bir tomonlama, ikki tomonlama va ko'p tomonlama pul oqimlari murakkabligi bilan ajralib turadi.

Bir tomonlama oqimlarda pul bir yo'nalishda oqadi. Masalan, Rossiya Federatsiyasining federal byudjetidan o'tkazilgan mablag'lar uning xarajatlarini moliyalashtirish uchun pensiya jamg'armasiga o'tadi.

Ikki tomonlama pul oqimi o'rtasidagi mablag'larning harakatini o'z ichiga oladi

Byudjet korxonalardan soliq oladi, ammo ma'lum sharoitlarda korxonalar byudjet mablag'larini subsidiya yoki kredit shaklida olishlari mumkin.

Ko'p tomonlama oqimlar bir vaqtning o'zida turli yo'nalishdagi moliya va oqimning turli qismlarini qamrab oladi. Uy byudjeti turli manbalardan olingan daromadlar hisobiga shakllanadi (korxona rahbari va boshqa oila a'zosi ushbu korxonada ish haqi oladi, byudjet - transfer to'lovlari); boshqa tomondan, uy xo'jaliklari byudjetlarga, byudjetdan tashqari fondlarga soliq to'laydi.

Moliyaviy oqim moddiy oqimning aksidir, shuning uchun ular tabiatan farq qiladi. Moliyaviy oqim har doim moddiy oqim harakatiga qarshi qaratilgan. Moddiy oqim turli xil elementlardan iborat bo'lib, moliyaviy oqim bir xil narx birliklaridan iborat va ularning vakillik shakliga bog'liq emas. Moddiy oqim juda ko'p mustaqil obyektiv sharoitlarga bog'liq, natijada u odatda muntazam, diskret va stoxastik emas va natijada boshqariladigan emas. Umuman olganda, moliyaviy oqim, aksincha, muntazam, doimiy va deterministik bo'lib, natijada u ancha barqaror va boshqarilishi mumkin.

Global moliyaviy oqimlar-xalqaro tovar aylanmasi va xalqaro kapital harakatiga xizmat qiluvchi davlatlararo pul oqimlari. Jahon iqtisodiyotida pul kapitalining doimiy toshib turishi mavjud bo'lib, u kapital aylanishi jarayonida shakllanadi. Jahon moliyaviy oqimlarining yadrosi takror ishlab chiqarishning moddiy jarayonlaridir. Ushbu oqimlarning hajmi va yo'nalishiga bir qator omillar ta'sir qiladi: iqtisodiyotning holati; o'zaro savdoni erkinlashtirish; iqtisodiyotdagi tarkibiy tuzatish.

Global moliyaviy oqimlar tovarlar, xizmatlar harakati va jahon bozorining raqobatdosh subyektlari o'rtasida pul kapitalini o'zaro taqsimlashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, ular menejerlar uchun qaror

qabul qilish uchun qo'llanma bo'lib xizmat qiladigan bozor holati to'g'risida signallarni taqdim etadilar.

Moliyaviy oqimlarning harakati quyidagi asosiy kanallar orqali amalga oshiriladi:

1) tovarlar va xizmatlar oldi-sotdisi bo'yicha valyuta-kredit va hisob-kitob xizmatlari;

2) asosiy va aylanma kapitalga xorijiy investitsiyalar;

3) qimmatli qog'ozlar va turli moliyaviy vositalar bilan operatsiyalar;

4) Valyuta operatsiyalari;

5) milliy daromadning bir qismini byudjet orqali rivojlanayotgan mamlakatlarga yordam va xalqaro tashkilotlarga davlat badallari shaklida qayta taqsimlash va boshqalar.

Xorijiy iqtisodchilarning moliyaviy jarayonlar tizimi haqidagi qarashlari

G'arbda, birinchi navbatda, xususiy va jamoat mahsulotlarini ishlab chiqarish, ya'ni bozor va davlatning milliy iqtisodiyotdagi funksiyalari haqida. Boshqacha qilib aytganda, davlatning iqtisodiyotda ishtirok etishi zarurligi, uning kompaniyalar, aholi (bozor) iqtisodiy faoliyatiga aralashuvi chegaralari, uning iqtisodiy samaradorligi ko'rsatkichlari va boshqalar to'g'risida savollar tug'ildi.

Siyosiy iqtisodning birinchi maktabi-merkantilizm (16-18 asrlar)- u jahon savdosini rivojlantirgan va davlat o'zining xalqaro faoliyatini kengaytirishda yordam berishi kerak bo'lgan savdogarlar sinfining manfaatlarining namoyandasiga aylandi. Merkantilizm ikki xususiyat bilan tavsiflanadi: boylik pul bilan aniqlanadi va pul boyligining to'planishi davlatning faol roli, kuchli davlat hokimiyati bilan bog'liq.

Merkantilistlardan farqli o'laroq, Adam Smit (1723-1790) xalqlar boyligida (1776), birinchidan, xususiy mulkni ushbu jamiyatning boshqa a'zolari va xorijiy mamlakatlar tomonidan bo'ladigan tajovuzlardan himoya qilish, ikkinchidan, bunday tovarlarni ishlab chiqarish nuqtayi nazaridan davlatning muhimligini ta'kidladi. Foydali xususiy ishlab chiqaruvchilar emas. David Rikardo (1772-1823) o'zining asosiy "siyosiy iqtisod va soliqqa tortishning boshlanishi" (1817) asarini soliqqa tortish asoslari tahliliga bag'ishladi. Jon Styuart Mill (1806-1873) siyosiy iqtisod

tamoyillarida (1848) bozorning "muvaffaqiyasizliklari" (samarasizligi, qobiliyatsizligi) ni tushunishga yaqin kelib, jamiyat iqtisodiy hayotiga davlat aralashuvi zarurligini asoslab berdi.

Biroq, 17-asrning 19-yillarida liberal ta'limot ikki yo'nalishga bo'lindi: tadbirkorlik erkinligi va davlatning iqtisodiyotga aralashmasligini himoya qilgan klassik liberal hamda asosiy liberal qadriyatlardan voz kechmasdan faol rolni qo'llab-quvvatlaydigan zamonaviy islohotchi liberal konsepsiya.

Nazorat savollari

1. Moliya fanini o'rganish nimalardan iborat?
2. Talabada moliya fanini o'zlashtirish natijasida qanday kompetensiyalar shakllanadi?
3. Moliya mohiyatini tushuntirib bering?
4. Moliya o'rtasida vujudga keladigan qanday pul munosabatlarini ifoda etadi?
5. Moliyaning xarakterli xususiyatlari nimalardan iborat?
6. Mamlakat ichidagi moliyaviy munosabatlar bilan bog'liq bo'lgan pul munosabatlari nimalardan iborat?
7. Xalqaro darajada moliyaviy bilan bog'liq pul munosabatlari nimalardan iborat?
8. Moliyaning vazifalari nimalardan iborat?
9. Boshqarish funksiyasi orqali nimalar amalga oshiriladi?
10. Moliyaviy resurslar tushunchasi va tarkibini tushuntirib bering?
11. Moliyaviy resurslarga nimalar kiradi?
12. Moliyaviy oqimlarning harakati qanday asosiy kanallar orqali amalga oshiriladi?

1.2. MOLIYAVIY SIYOSAT

1.2.1. Davlatning moliyaviy siyosati tushunchasi va mazmuni

Ratsional moliyaviy siyosatni tanlash va uni muvaffaqiyatli amalga oshirish, asosan, har qanday davlat siyosatining muvaffaqiyat darajasini belgilaydi. Barcha mamlakatlarning ichki (iqtisodiy va ijtimoiy) va tashqi siyosatida belgilangan maqsad va vazifalarga erishish imkoniyatlari unga

sezilarli darajada bog'liq. Bunday hukmlarni umumiy qabul qilingan deb hisoblash mumkin va ular nashrlarda deyarli aksioma sifatida berilgan. Shu bilan birga, moliyaviy siyosatning mohiyatini talqin qilish juda xilma-xildir. Muayyan darajadagi shartlilik bilan ular besh xil yondashuvga birlashtirilishi mumkin.

Birinchisida moliyaviy siyosat, birinchi navbatda, moliyani tashkil etish va undan foydalanish bo'yicha "davlat chora-tadbirlari majmui" sifatida qaraladi.

Ikkinchi yondashuv doirasida tadqiqotchilar moliyaviy siyosat-bu davlatning moliya sohasidagi maqsadlariga erishish uchun birlashtirilgan maqsadlar, resurslar, vositalar, usullar va boshqa shunga o'xshash subyektlar to'plamidir.

Uchinchi yondashuv uning tarafdorlari mexanizmi bir xil bo'lishi uchun moliyaviy siyosatni ko'rib, deb, asosiy vazifasi, birinchi navbatda, mamlakat moliya tizimining barcha qismlarida "moliyaviy resurslarning muvozanatli o'sishini ta'minlash hisoblanadi."

To'rtinchi yondashuv moliyaviy siyosat moliyaviy munosabatlarni, mamlakat pul tizimi, sug'urta, narxlar, davlatning daromadlari va xarajatlari bilan bog'liq munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan.

Biz beshinchi yondashuvga asos solgan iqtisodchilar moliya siyosati davlatning moliya sohasida aniq natijalarga erishish uchun maqsadli faoliyatidir, deb ta'kidlaydilar.

Beshinchi yondashuvga asos solgan iqtisodchilar moliyaviy siyosat davlatning moliya sohasida aniq natijalarga erishish uchun maqsadli faoliyati ekanligini ta'kidlaydilar.

Beshinchi yondashuviga ko'ra, u ixtisoslashgan tarkibiy qismlarga ega:

moliyaviy va institutsional siyosat;
byudjet siyosati;
valyuta siyosati;
monetar siyosat;
investitsiya siyosati;
soliq siyosati;
bojxona siyosati;
byudjetlararo munosabatlar siyosati;

monetar siyosat;
kredit siyosati;
moliyaviy va nazorat siyosati;
moliyaviy va litsenziyalash siyosati;
sug'urta va rezerv siyosati;
tarif siyosati;
narx siyosati va boshqalar.

Moliyaviy siyosatning mohiyatini aniqlashga oid mavjud yondashuvlarni ko'rib chiqishdan umumiy xulosa chiqarishimiz mumkinki, ularning barchasi moliyaviy siyosatning haqiqiy natijalarini o'rganish bilan bog'liq bo'lmagan aniq ilmiy muammolarni hal qilish uchun ishlab chiqilgan va qo'llanilgan va shuning uchun ushbu yo'nalishni hisobga olgan holda faqat bilvosita va qisman uning tushunchasini ko'rsatgan tadqiqot.

Endi, albatta, biz hisobga oladigan va shuning uchun keyingi ishlarda foydali bo'lgan tahlilga asoslanib, kelajakda metodologiyani ishlab chiqish uchun foydalanish imkoniyatini hisobga olgan holda ushbu iqtisodiy toifaning mohiyatini shakllantirishga yondashuvni ishlab chiqishimiz mumkin moliyaviy siyosat samaradorligini baholash va takomillashtirish uchun.

Shu o'rinda yuqorida aytilganlarni ham eslatib o'tishimiz kerak, ya'ni moliyaviy siyosat albatta:

iqtisodiy siyosatning bir qismi;
faoliyatning muayyan turi;
aniq maqsadlarga erishishga qaratilgan;
u tegishli boshqaruv organlarining tashabbusi va rahbarligi ostida rejalashtiriladi va amalga oshiriladi.

Moliyaviy siyosatning mohiyatini shakllantirishda ushbu faoliyat turi moliyaviy resurslar va ular tomonidan tashkil etiladigan boshqariladigan va boshqarilmaydigan oqimlarga asoslanganligini aytib o'tish mumkin va lozim.

Natijada, moliyaviy siyosat mohiyatining kengaytirilgan talqinini shakllantirish mumkin — davlatning faoliyati, shu jumladan moliyaviy siyosatning maqsad va vazifalarini shakllantirish, rejalashtirilgan natijalarga erishish yo'llarini ishlab chiqish va rejalashtirilganlarni amalga

oshirish, mavjud moliya tizimining holati, shu jumladan uning faoliyatining belgilangan mexanizmi, uni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayoniga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan ichki va tashqi omillarni majburiy hisobga olgan holda, uning determinizmiga asoslangan ushbu jarayonning haqiqiy boshqaruvi.

Ushbu ta'rifga tushuntirish sifatida quyidagilarni qo'shish kerak:

moliyaviy siyosat o'z tarkibida mavjud moliyaviy tizim tomonidan o'z imkoniyatlari bilan cheklangan;

moliyaviy siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayoniga ta'sir qiluvchi yoki ta'sir qilishi mumkin bo'lgan ichki va tashqi omillarni hisobga olish majburiyati, ma'lum bir davlat hayotida yuzaga keladigan, hatto moliya tizimi yoki uning iqtisodiyoti bilan bog'liq bo'lmagan ba'zi hodisalar ko'pincha moliyaviy siyosatdagi kutilmagan o'zgarishlarga va moliyaviy siyosat uning natijalari (masalan, yaqinlashib kelayotgan bank inqirozi haqidagi vahimaga tushgan va asossiz mish-mishlar tovarlar va xizmatlarga, shuningdek qimmatbaho metallar va valyutaga haddan tashqari talabga olib keladi, ular inflyatsiyaning keskin o'sishiga, barcha darajadagi byudjet ijrosi bilan bog'liq muammolarga olib keladi va natijada rejalashtirilgan ishlarni buzadi);

moliyaviy siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirishda dastlabki va asosiy «impulslar" davlatning moliya tizimining «yadrosi"dan kelib chiqqaniga qaramay, moliya tizimining barcha elementlari va butun moliya mexanizmi uni shakllantirish va amalga oshirishda u yoki bu darajada ishtirok etadi;

moliyaviy siyosatni amalga oshirish uchun asos davlatning uni shakllantirish va amalga oshirishdagi roli hisoblanadi, garchi, albatta, bu jarayonda yirik nodavlat moliyaviy tashkilotlar, shuningdek xalqaro moliya institutlari tobora muhim o'rin tutmoqda.

Moliyaviy siyosatning belgilangan maqsadini amalga oshirish bo'yicha vazifalar faqat yechimi unga erishish uchun zarur shart bo'lgan vazifalar bo'lishi mumkin:

mamlakat aholisining aksariyati manfaatlariga javob beradigan uzoq muddatli moliyaviy siyosatni tuzish;

moliyaviy siyosatni amalga oshirishning ilmiy asoslangan strategiyasi, dasturi va tadbirlar rejasini ishlab chiqish;

imkoniyatlarini oshiradigan elementlarini kuchaytirish va uning potensialini kamaytiradigan faoliyatni bosqichma-bosqich tugatish uchun sharoit yaratish bilan oqilona moliyaviy tizimni shakllantirish;

yanada oqilona moliyaviy mexanizmini yaratish;

rejalashtirilgan moliyaviy siyosatning bajarilishini ta'minlash.

Strategiya va taktikalar farqi quyidagicha: birinchi navbatda faoliyat yo'nalishini belgilaydi, ikkinchisi ularga muvofiq aniq chora-tadbirlar ro'yxatini, ikkinchidan, amalga oshirish muddatini (uzoq muddatli va qisqa muddatli) belgilashi bilan farq qiladi,

uchinchidan, tafsilotlar darajasi (birinchi holatda, faqat asosiy ko'rsatkichlar ishlab chiqilgan va nazorat raqamlarining kattalashtirilgan "vilkalar" qiymatlari va ikkinchisida-ko'p sonli ma'lumotlar mavjud va ularning o'ziga xos qiymatlari ko'rsatilgan),

to'rtinchidan, ko'pchilik, ehtimol, degani, lekin negadir biz barcha taktik maqsad va vazifalar, istisnosiz, shuningdek, ularga erishish yo'llari strategiyaning ajralmas qismi bo'lishi va faqat ishlab chiqilishi kerakligi haqidagi nashrlarni topmadik. Uning asosida, shuningdek, uni hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

Moliyaviy siyosatni shakllantirish va amalga oshirish izchil. Bu jarayonning asosiy bosqichlarini ajratib ko'rsatish masalalari shu bilan bog'liq.

Moliyaviy siyosat, har qanday mazmunli harakatlar singari, nafaqat ma'lum ba'zi inersion tendensiyalar mavjudligini, balki uning maqsad va vazifalarini ishlab chiqish va doimiy ravishda yangilashni ham nazarda tutadi. Shuning uchun moliyaviy siyosatning asosiy tamoyillari orasida maqsadga muvofiqlikni birinchi o'ringa qo'yamiz.

Ikkinchi o'rinda, uni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonida barcha harakatlarning izchilligini ta'minlaydigan qoida bo'lishi kerak, shunda ushbu jarayonning barcha ishtirokchilari tomonidan tasdiqlangan harakatlar algoritmi kuzatiladi, shunda bir butunga yaqinlashish uchun yagona metodologiya mavjud. Davlat darajasidagi moliyaviy siyosat. Biz bu boshqa mualliflar tomonidan aytib o'tilgan rejalashtirish prinsipi yoki bizning tushunchamizda izchillik deb hisoblaymiz.

162677
TDTU ASOSIY
ARM (KUTUBXONA)

Ammo bunday harakatlar rejasi faqat avvalgi vaqt davomida to‘plangan bilimlar asosida va mavjud bo‘lgan eng yaxshi amaliyotlarni hisobga olgan holda tuzilishi mumkin, ya’ni ilmiy yondashuvdan foydalanish. Boshqacha qilib aytganda, ilmiy prinsipdan foydalanish kerak.

Yuqorida aytib o‘tilgan prinsip siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish jarayoniga ta’sir qiladigan yoki ta’sir qilishi mumkin bo‘lgan barcha asosiy masalalarni, shuningdek, natijada qanday natijalarga erishilishini ko‘rib chiqishni nazarda tutadi. Bu murakkablik prinsipini qo‘llash zarurligini anglatadi.

Iqtisodiy faoliyatning deyarli barcha turlariga ega bo‘lgan, keng maydonlarda joylashgan, turli xil demografik, geografik, iqtisodiy subyektlarga ega bo‘lgan mamlakatimizda moliyaviy siyosatning yana bir muhim prinsipi murakkablik prinsipidan kelib chiqadi, bu barcha jihatlarni hisobga oladi — tarmoq va hududiy manfaatlarning majburiy kombinatsiyasi prinsipi.

Ushbu prinsipni hisobga olmagan holda, moliyaviy resurslarni mintaqalar bo‘yicha taqsimlashdagi buzilishlar muqarrar ravishda yuz beradi va allaqachon sodir bo‘lmoqda, bu ba’zilarning iqtisodiy tanazzuliga va boshqalarning iqtisodiy “haddan tashqari qizib ketishiga” olib keladi, shu jumladan yuqori ishsizlik, tovarlar va tariflar uchun narxlar va tariflarning ko‘tarilishi. Xizmatlar va boshqalar.

Shu bilan birga, bizning fikrimizcha, sanab o‘tilgan barcha asosiy tamoyillar nafaqat butun moliyaviy siyosat, balki uning barcha bosqichlarida ham qo‘llanilishi kerak.

Masalan, maqsadga muvofiqlik prinsipi buni taxmin qiladi:

birinchi bosqichda moliyaviy siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish uchun mablag ajratishda har bir maqsad va vazifaning ahamiyati va ustuvorligi hisobga olinadi;

ikkinchi bosqichda maqsadlar «daraxti” ni rivojlantirish oxir-oqibat aholining hayot darajasi va sifatini yaxshilashga aniq yo‘naltirilgan bo‘ladi;

Uchinchi bosqichda, axborot bazasini yaratishda barcha harakatlar moliya tizimi, moliyaviy mexanizm va kelajakda moliyaviy siyosatni amalga oshirish jarayoniga ta’sir ko‘rsatadigan yoki ta’sir qilishi mumkin

bo'lgan omillar to'g'risida ma'lumotlarni to'plash va tizimlashtirishga qaratiladi;

to'rtinchi bosqichda, ko'p o'zgaruvchan prognozni tuzishda, iqtisodiyotning rivojlanishiga va taxmin qilingan resurslarga qarab maqsadlarga erishishning eng oqilona usullarini aniqlash kerak;

beshinchi bosqichda resurslarni taqsimlashni rejalashtirish va aniq harakatlar algoritmi ilgari belgilangan maqsad va vazifalarning ustuvorligini ta'minlashi kerak;

oltinchi bosqichda barcha tashkiliy masalalarni boshqarish va hal qilish aniq maqsad va vazifalarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak;

yettinchi bosqichda olingan natijalarni baholash birinchi navbatda rejalashtirilgan maqsadlarni belgilash ko'rsatkichlari bilan taqqoslash asosida zarurdir;

sakkizinchi bosqichda muhimlik darajasiga qarab tabaqalashtirilgan joriy va keyingi nazoratni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir

to'qqizinchi bosqichda rag'batlantirish ham hal qilingan vazifalar ko'lamini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak.

Xuddi shu tarzda, boshqa barcha asosiy prinsiplar moliyaviy siyosatning qolgan sakkiz bosqichining har birida qo'llanilishi kerak.

O'z navbatida, har bir bosqichda barcha asosiy prinsiplardan foydalanish kerak. Masalan, birinchi bosqichda moliyaviy siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish uchun mablag' ajratish prinsiplar asosida amalga oshirilishi kerak:

Maqsadga yo'nalgan;

ketma-ketliklar (rejalashtirish);

ilmiy (ilmiy amal);

murakkablik;

sanoat va hududiy manfaatlarning kombinatsiyasi.

Shu bilan birga, biz ushbu prinsiplar va bosqichlarning o'zaro ta'siri davlat darajasida ham, mintaqaviy va mahalliy darajada ham sodir bo'lishini ta'kidlaymiz.

1.2.2. Moliya tizimi moliyaviy siyosatning obyekti sifatida O'zbekistonning moliyaviy siyosati.

O'zbekistonda bank tizimining davom etayotgan beqarorligi, investitsiya hajmlarining keng pasayishi va shu munosabat bilan ularni jalb qilish bo'yicha raqobatning kuchayishi, soliq qonunchiligidagi doimiy o'zgarishlar, asosiy eksport tovarlari narxlarining beqarorligi, bojxona to'lovlarining o'zgaruvchanligi sharoitida, bu mamlakatda katta ulushni tashkil etadi. O'zbekiston davlatining butun moliyaviy siyosatini, shu jumladan bank, byudjet, investitsiya, soliq, bojxona va uning boshqa tarkibiy qismlarini takomillashtirish yanada dolzarb bo'lib qolmoqda.

Moliyaviy siyosatning ustuvor maqsadlari orasida birinchi o'rinlardan biri uning samaradorligini oshirish muammosini hal qilishdir. Faqat uni hal qilish orqali davlat rivojlanishining mavjud muammolarini muvaffaqiyatli hal qilish uchun ma'lum bir vaqtda mavjud bo'lgan moliyaviy resurslarning rentabelligini oshirish mumkin.

Ushbu maqsadga erishish, birinchi navbatda, moliyaviy siyosat samaradorligini shakllantirish va oshirishning nazariy va amaliy masalalarini chuqur va har tomonlama o'rganishni talab qiladi.

O'zbekiston moliya tizimi-bu moliyaviy faoliyat bilan bevosita bog'liq bo'lgan va uni amalga oshirishga hissa qo'shadigan, moliyaviy jarayonlar oqimi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadigan moliya institutlari va vositalarini ta'minlaydigan o'zaro bog'liq va o'zaro ta'sir qiluvchi qismlar, aloqalar, elementlar to'plamidir. Moliya tizimiga moliyaviy boshqaruv organlari, moliya-kredit institutlari, moliyaviy resurslar, moliyaviy faoliyatni tartibga soluvchi qonunlar, qoidalar, nizomlar (bundan buyon matnda moliya tizimi deb ham yuritiladi) kiradi.

Moliya tizimining alohida qismlarini ajratish zarurati ko'plab iqtisodiy munosabatlar subyektlarining (davlat, xo'jalik yurituvchi subyektlar, aholi) YaIM va milliy daromadni shakllantirish, taqsimlash va qayta taqsimlashda, pul mablag'larini shakllantirish va ishlatishda ishtirok etishidagi farqdan kelib chiqadi.

Har bir bo'g'in o'z rolini o'ynaydi va o'z vazifalarini bajaradi, o'z tashkiliy tuzilmasiga ega va ularning barchasi birgalikda mamlakatning yagona moliyaviy tizimini tashkil qiladi. Moliya tizimining har bir bo'g'ini

pul daromadlari va fondlarini shakllantirish va ulardan foydalanishning o'ziga xos shakl va usullariga ega.

Shunday qilib, moliyaviy tizim haqida umumiy tasavvurga ega bo'lishimiz uchun biz eng muhim aloqalarni batafsil ko'rib chiqamiz.

Moliya tizimining quyi tizimlari, aloqalari va quyi bo'g'inlarining o'zaro ta'siri bank tizimi institutlarining vositachiligi orqali amalga oshiriladi, ularning birinchi (yuqori) darajasi O'zbekiston Markaziy banki, ikkinchi (quyi) darajasi – tijorat banklari va kredit tashkilotlari

Aslida, O'zbekiston banki regulyator sifatida juda cheklangan vositalar arsenaliga ega, biz esa bunday ko'rsatkich pul bozorining holati, ya'ni pulga bo'lgan talab va pul taklifining muvofiqligi bo'lishi mumkin degan asosiy nazariy pozitsiyadan kelib chiqamiz.

Regulyatorning ilgari qayd etilgan ko'rsatkichlarning juda boy ro'yxatiga, pul-kredit siyosatining yakuniy va oraliq maqsadlariga ta'sir o'tkazish qobiliyatini baholash uchun biz ushbu imkoniyatni ochiq tizimlarni boshqarishning umumiy nazariyasi, xususan, V. R. Eshbi tomonidan yetarlicha xilma-xillik nazariyasi nuqtayi nazaridan ko'rib chiqamiz. Pul tizimi milliy iqtisodiyotning butun yirik iqtisodiy tizimining quyi tizimidir. Shunga qaramay, pul tizimi quyi tizimga xos yaxlitlik belgilariga ega. Bu yerda asosiy argument obyektiv funksiyaning mavjudligi. Ushbu pul tizimi ham ochiq tizimdir.

Hozirgi vaqtda moliyaviy siyosat natijalari asosan bilvosita uning alohida tarkibiy qismlari (bank, soliq, aksiya va boshqalar) bilan belgilanadi, yoki uning davlat siyosatining boshqa sohalari (iqtisodiy, ijtimoiy, sanoat, qishloq xo'jaligi va boshqalar) natijalariga ta'siri orqali biz uning haqiqiy oqibatlarini baholash uchun vositalarni ishlab chiqish zarur deb hisobladik.

Shu bilan birga, ushbu natijalar asosan ma'lum bir korxona byudjetining daromad va xarajatlar bo'yicha muvozanat darajasiga, ya'ni uning barqarorligiga bog'liq, chunki aks holda, xarajatlarning haddan tashqari o'sishi bilan, ularning daromadlari sezilarli darajada ko'payishi va shuning uchun qarzning o'sishi bilan barqaror muvozanat buziladi, bu muqarrar ravishda soliqlarni oshirish va (yoki) xarajatlarni kamaytirish zarurligiga olib keladi va shu bilan jamiyatdagi ijtimoiy va siyosiy ziddiyatlarni kuchaytirishi mumkin, salbiy banklar ishiga ta'sir ko'rsatish,

investitsion faollikni kamaytirish, fond bozoridagi muammolar va moliyaviy siyosatning boshqa salbiy oqibatlariga olib keladi.

Shuning uchun moliyaviy siyosatni ishlab chiqishda ham, uning alohida bosqichlari amalga oshirilgandan so‘ng yoki uni amalga oshirishning butun davrida ham moliya tizimining moliyaviy barqarorligi darajasini aniqlay olish muhimdir.

1.2.3. Moliyaviy siyosatning turlari va mazmuni

Moliyaviy siyosat umumiy iqtisodiy siyosatning bir qismidir, davlatlar moliyaviy faoliyatining ratsionalligini yaxshilash masalalari doimiy toifaga kiradi, chunki uning samaradorligini baholash va yaxshilash zarurati doimo muhim bo‘lgan bo‘ladi.

Moliyaviy resurslarni olish, taqsimlash va qayta taqsimlash variantlarining ko‘pligi va shu bilan birga ularning obyektiv cheklovlari, doimiy mutlaq o‘sishga qaramay, muqarrar ravishda faqat muammoning kuchayishiga olib keladi. Bundan tashqari, bu ziddiyat, bizning fikrimizcha, moliyaviy siyosatni takomillashtirishning asosiy harakatlantiruvchi kuchidir.

Hozirgi vaqtda “muvozanatli” moliyaviy siyosatni, shu jumladan byudjetni amalga oshirish global inqiroz munosabati bilan davlatlarning barqarorligini saqlash uchun yanada fundamental ma’noga ega bo‘lib, uning global oqibatlari hali to‘liq aniqlanmagan va aksariyat mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda, shu jumladan ularning qarz majburiyatlarini o‘z vaqtida to‘lash qobiliyatiga.

Moliyaviy siyosat uning turli darajalarida (davlatlararo, respublika, mintaqaviy, munitsipal (yoki mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish), tijorat tashkilotlari, notijorat tashkilotlari, uy xo‘jaliklari) ishlab chiqilgan va amalga oshirilganligi sababli, uning tadqiqotlari ko‘pincha ushbu darajalardan birining muammolari doirasida yopiladi. Ayni paytda, ularning barchasi bir-biri bilan chambarchas bog‘liq, bir-biriga ta’sir qiladi va shuning uchun ularni tahlil qilishda kompleks yondashuvni talab qiladi. Bunday o‘zaro bog‘liqlik darajasidan kelib chiqqan holda, dastlabki to‘rtta daraja (mahalliy o‘zini o‘zi boshqarishgacha) yagona to‘plamga—

davlatning moliyaviy siyosatiga birlashtirilishi mumkin va birlashtirilishi kerak, bu aslida bu ishning asosi bo'ladi.

Korxonaning moliyaviy siyosati o'z vazifalari va funksiyalariga erishish va bajarish uchun moliyaviy resurslardan aniq maqsadda foydalanishni nazarda tutadi. Shuning uchun moliyaviy taktika ushbu korxona rivojlanishining ma'lum bir bosqichini hal qilishga qaratilgan. Shu bilan birga, xarajatlar turlariga qarab moliyaviy resurslarning muvozanatli taqsimlanishi qo'llaniladi. Korxonaning moliyaviy siyosati moliyaviy rejalashtirish asosida amalga oshirilishi mumkin

Moliyaviy siyosatning umumiy konsepsiyasini ishlab chiqish, uning asosiy yo'nalishlari, maqsadlari va asosiy vazifalarini aniqlash. Yetarli moliyaviy mexanizmni yaratish.

Davlat va boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlarni moliyaviy boshqarish

Moliyaviy siyosatning uch turi mavjud: davlat, korxona va xalqaro korxonaning moliyaviy siyosatini ishlab chiqish asosan uning moliyaviy-iqtisodiy holatini tahlil qilishga asoslanadi, bu yesa o'z navbatida buxgalteriya ko'rsatkichlariga asoslanadi. Ushbu holatni tahlil qilish asosida kompaniyaning moliyaviy siyosatining asosiy yo'nalishlari ishlab chiqilgan. **Moliyaviy siyosat mazmuni:**

konsepsiyani ishlab chiqish, maqsadlar, vazifalar va yo'nalishlarni aniqlash;

moliya mexanizmning yaratilishi;

moliyaviy faoliyatni boshqarish.

Moliyaviy qismda siyosat olib borishda kredit, pul va narx siyosati bilan munosabatlarni ta'minlash kerak. Moliyaviy siyosat natijalari ilgari qo'yilgan vazifalar va maqsadlar asosida erishilgan natijalar asosida baholanadi. Moliyaviy mexanizm-bu boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlar bilan moliyaviy munosabatlarni tashkil etishning belgilangan shakllari, turlari va usullari tizimi.

Moliya mexanizmi elementlari:

- farmon va tavsiyalar tizimi;
- resurs havzasini shakllantirish shakllari va usullari.

Moliyaviy siyosatning xususiyatlari

Korxonaning moliyaviy siyosati ham uzoq muddatli, ham qisqa muddatli bo'lishi mumkin. U taktika va strategiyaga bo'linadi. Korxonaning moliyaviy siyosati davlatning moliyaviy siyosati bilan uzviy bog'liqdir, shuning uchun uni kompleksda ko'rib chiqish kerak. Shu bilan birga, makroiqtisodiy muhit mikroiqtisodiy muhitga qaraganda kompaniya faoliyatiga ko'proq ta'sir qiladi. Shu munosabat bilan har qanday korxonaning moliyaviy siyosati davlatning moliyaviy siyosatida belgilangan ustuvorliklarga, uning asosliligi va haqiqiyligiga bog'liq.

Kompaniyaning kredit siyosati debitorlik qarzlarini kamaytirishga imkon beradi. Bu debitorlik qarzlarini undirish va savdo kreditini olish tartibini belgilaydigan o'ziga xos qoidalar va qoidalar kodidir. Qoida tariqasida, korxonaning kredit siyosati bir kalendar yil uchun tuziladi, so'ngra uni samaradorlikka qarab qayta ko'rib chiqish va korxona oldida turgan maqsad va vazifalarga moslashtirish mumkin.

Moliyaviy siyosat asoslari

Moliyaviy siyosatning asosini moliyadan foydalanishning uzoq va o'rta muddatli istiqbollarini belgilaydigan va mamlakat iqtisodiyoti va ijtimoiy sohasi faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadigan asosiy vazifalarni hal qilishni ta'minlaydigan strategik yo'nalishlar tashkil etadi. Shu bilan birga, davlat moliyaviy munosabatlardan foydalanishning amaldagi taktik maqsadlari va vazifalarini tanlaydi. Bu faoliyatning barchasi bir-biri bilan chambarchas bog'liq va o'zaro bog'liqdir.

1.2.4. Moliyaviy siyosatning maqsad va vazifalari:

1. mumkin bo'lgan maksimal moliyaviy resurslarni shakllantirish uchun shart-sharoitlarni ta'minlash;

2. davlat nuqtayi nazaridan moliyaviy resurslarni oqilona taqsimlash va ulardan foydalanishni tashkil etish;

3. iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarni moliyaviy usullar bilan tartibga solish va rag'batlantirishni tashkil etish;

4. strategiyaning o'zgaruvchan maqsad va vazifalariga muvofiq moliyaviy mexanizmni ishlab chiqish va rivojlantirish;

5. samarali va maksimal darajada biznesga o'xshash moliyaviy boshqaruv tizimini yaratish.

Moliyaviy siyosatni olib borish jarayonida uning iqtisodiy siyosatning boshqa tarkibiy qismlari — kredit, narx, pul bilan o'zaro bog'liqligini ta'minlash ayniqsa muhimdir.

Davlatning moliyaviy siyosati natijalarini baholash uning jamiyat va uning aksariyat ijtimoiy guruhlari manfaatlariga muvofiqligi, shuningdek qo'yilgan maqsad va vazifalar natijasida erishilgan natijalarga asoslanadi. Moliya siyosatining muhim tarkibiy qismi moliya sohasidagi barcha davlat faoliyati amalga oshiriladigan moliyaviy mexanizmni yaratishdir.

Moliyaviy mexanizm – shakllari tizimi, turlari va davlat tomonidan tashkil etilgan moliyaviy munosabatlarni tashkil etish usullari.

Moliyaviy mexanizmning elementlari:

- moliyaviy resurslar shakllari;
- ularni shakllantirish usullari;
- davlatning daromadlari va xarajatlarini aniqlash uchun foydalaniladigan Qonunchilik normalari va qoidalari tizimi;
- byudjet tizimini, korxonalarni moliyalashtirishni va qimmatli qog'ozlar bozorini tashkil etish.

Moliyaviy siyosat maqsadlari

Moliyaviy siyosatning maqsadlari quyidagilar bo'lishi mumkin:

- siyosiy maqsadlar, ya'ni tashqi va ichki siyosat sohasidagi maqsadlarga erishish
- iqtisodiy maqsadlar, ya'ni turli darajadagi iqtisodiyot sohasidagi maqsadlarga erishish
- ijtimoiy maqsadlar, ya'ni jamoatchilik bilan aloqalar sohasidagi maqsadlarga erishish (aholining ijtimoiy tabaqalari va qatlamlari, ijtimoiy nafaqalar, ijtimoiy nafaqalarni taqsimlash).

Moliyaviy siyosat darajalari

Moliyaviy siyosat moliyaviy vositalar, dastaklar va rag'batlantirishlardan foydalangan holda maqsadli harakatlar majmui sifatida turli darajalarda amalga oshirilishi mumkin:

- jahon
- mintaqaviy
- milliy
- mamlakat ichidagi alohida hududlar darajasida

- korxona, tashkilot (xo'jalik yurituvchi subyekt)darajasida
- yakka tartibdagi tadbirkor
- shaxsiy uy xo'jaligi darajasida

Davlat darajasida moliyaviy siyosat

Davlat darajasida moliyaviy siyosatning eng muhim tarkibiy qismlari:

- byudjet siyosati
- soliq siyosati
- bojxona siyosati
- pul-kredit siyosati
- investitsiya siyosati
- korrupsiya siyosati

Moliyaviy siyosatning natijalari ko'p jihatdan uni ishlab chiqish va amalga oshirish amalga oshiriladigan obyektni tanlashning ratsionalligiga, uning ichki tuzilishini to'liq bilishga, shuningdek moliyaviy siyosatning o'zi va uning mavjud sharoitlarga mos kelishiga bog'liq rivojlangan. Shuning uchun YaIMning ushbu asosiy tarkibiy qismlarini va shuning uchun uning natijalarini olish jarayonini eng obyektiv va mantiqiy o'zaro bog'liq tushunish ularni baholash metodologiyasini ishlab chiqish uchun muhimdir.

Moliyaviy siyosatning obyekti moliya tizimi moliyaviy tashkilotlar to'plami sifatida, shu jumladan markazlashgan moliyaviy boshqaruv tashkilotlari bo'lib, ular o'z faoliyati davomida uning ishlash mexanizmini yaratadilar va barcha darajadagi hokimiyat organlari, shuningdek xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasida moliyaviy resurslarni birlashtirish, taqsimlash va qayta taqsimlashga bevosita yoki bilvosita xo'jaliklari ta'sir ko'rsatadilar .

Moliyaviy siyosatning mohiyatini aniqlashning mavjud yondashuvlariga asoslanib, uni davlat faoliyati sifatida keng ta'riflashning maqsadga muvofiqligi, shu jumladan moliyaviy siyosatning maqsad va vazifalarini shakllantirish, rejalashtirilgan natijalarga erishish yo'llarini ishlab chiqish rejalashtirilgan, ya'ni va amalga oshirilgan. Bu jarayon, uning ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonini ta'sir qilishi mumkin, ichki va tashqi omillar majburiy hisobga olgan holda, uning faoliyat

mavjud mexanizmi, shu jumladan, mavjud moliyaviy tizimi, davlat tomonidan uning determinizm asoslangan.

Nazorat savollari

1. Davlatning moliyaviy siyosati tushunchasi va mazmunini tushuntirib bering?
2. Moliyaviy siyosatning belgilangan maqsadini amalga oshirish uchun qanday vazifalar zarur bo'lishi mumkin?
3. Moliya siyosatining bosqichlarini tushuntirib bering?
4. Moliya tizimi moliyaviy siyosatning obyekti sifatida O'zbekistonning moliyaviy siyosatini tushuntirib bering?
5. Moliyaviy siyosatning turlari va mazmunini tushuntirib bering?
6. Moliyaviy siyosatning maqsad va vazifalari?
7. Moliyaviy mexanizmning elementlari?

1.3. MOLIYA TIZIMI VA UNING BO'G'INLARI

1.3.1.Moliya tizimi haqida tushuncha va uning funksiyalari

Moliya tizimi-bu birlamchi, hosilaviy va yakuniy pul oqimlarini shakllantirish va ulardan foydalanishni qamrab oluvchi moliyaviy munosabatlar majmui.

Moliya iqtisodiy siyosat va bozor munosabatlarini tartibga solishning eng muhim vositasidir. Ular alohida tarmoqlarning rivojlanishini rag'batlantiradi yoki aksincha cheklaydi, ishlab chiqarish xarajatlari va xususiy korxona va firmalarning aylanishini kamaytirish, ularning jahon bozorida raqobatbardoshligini oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Moliya iqtisodiy asos munosabatlarini ifodalaydi-ishlab chiqarish munosabatlarining kengaytirilgan takror ishlab chiqarish va iqtisodiyotni jadal rivojlantirish uchun mo'ljallangan mablag'larini tizimli shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan qismi moliya iqtisodiy munosabatlarda alohida o'rin tutadi. Moliyaviy munosabatlar obyektiv ravishda mavjud, ammo jamiyatdagi ishlab chiqarish munosabatlarining xususiyatiga mos keladigan o'ziga xos namoyon bo'lish shakllariga ega.

Moliya tizimi - moliyaviy munosabatlarning turli sohalarini o'z ichiga olib, har qaysi sohalar pul mablag'lari fondlarini shakllantirish va ulardan foydalanish xususiyatlari bilan tavsiflanadi.

Ijtimoiy ishlab chiqarishning turli sharoitlarida moliyaning rivojlanish qonuniyatini tahlil qilish moliyaviy munosabatlarning mohiyatida umumiy belgilar mavjudligidan guvohlik beradi. Bu moliyani amal qilishining obyektiv sabablari va shartlarini saqlanib qolinganligi bilan ta'riflanadi. Bularning orasida ikkitasi ajralib turadi: tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi hamda bu munosabatlarning obyekti va subyektining mavjudligidir.

Moliyaviy munosabatlar mohiyatan umumiy bo'lsada, ular elementlari o'rtasidagi ma'lum farqlarni rad etmaydi.

O'zbekiston moliya tizimi-moliyaviy munosabatlarning turli sohalari va normalari majmui bo'lib, ularning har biri pul mablag'lari fondlarini shakllantirish va ulardan foydalanishdagi xususiyatlar, ijtimoiy takror ishlab chiqarishda turlicha rol o'ynaydi. **O'zbekiston moliya tizimiga quyidagilar kiradi:**

1. Davlat byudjeti tizimi;
2. Byudjetdan tashqari maxsus fondlar;
3. Davlat va bank krediti (yuqoridagi institutlarning barchasi makro darajada iqtisodiyot va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish uchun foydalaniladigan markazlashtirilgan moliya deb tasniflanadi);
4. Sug'urta fondlari (mulkiy va shaxsiy);
5. Iqtisodiyot va ijtimoiy munosabatlarni mikro darajada tartibga solish va rag'batlantirish uchun foydalaniladigan markazlashmagan moliya bilan bog'liq xo'jalik yurituvchi subyektlar va tarmoqlar moliyasi.

O'zbekiston Moliya vazirligi yagona moliya, byudjet, soliq va pul-kredit siyosatini amalga oshirishni ta'minlovchi va O'zbekistonda moliyani tashkil etishga umumiy rahbarlikni ta'minlovchi ijro etuvchi organ bo'lgan O'zbekiston moliya organlari tizimiga rahbarlik qiladi.

Moliyaviy faoliyat vazifalarini O'zbekiston davlat boshqaruvi organlari va O'zbekiston subyektlari ham bajaradilar. Shu bilan birga, bu sohada moliyaviy boshqarish va nazorat qilish uchun maxsus yaratilgan organlar tizimi - moliya-kredit organlari tizimi mavjud (unga O'zbekiston Moliya vazirligi va O'zbekiston subyektlarining moliya organlari kiradi).

O'zbekiston Markaziy banki davlat boshqaruvi organi bo'lib, bank sohasida davlat rahbarligini amalga oshiradi.

O'zbekiston hisob palatasi respublika byudjetining barcha bandlarini o'z vaqtida bajarish bo'yicha moliyaviy nazorat organi hisoblanadi. Respublika G'aznachiligi umuman byudjet siyosatining bajarilishini nazorat qiladi. Respublika soliq xizmati markaziy boshqaruv organlari tizimiga kiradi. Bojxona xizmati davlat xazinasini to'ldirish manbai bo'lib, unga O'zbekiston Respublika bojxona xizmati rahbarlik qiladi.

Moliya institutlari:

1. Byudjet fondi (BM).
2. byudjetdan tashqari mablag'lari (BTF)
3. Markazlashmagan fondlar (MF).
4. Sug'urta fondlari.
5. Davlat krediti.
6. Pul tizimi (PT).
7. Turli mulkchilik shaklidagi korxonalar moliyasi.

Ma'lumki, moliya tizimi moliya munosabatlarining turli bo'g'inlari yig'indisini bildiradi. Ularning har biri pul mablag'lari fondlarini shakllantirish va ishlatilishidagi xususiyatlari, takror ishlab chiqarishdagi rolining turlichaligi bilan farqlanadi Moliyaviy tizim tarkiban tahlil etilganda unga har xil yondashish mumkin. Moliya pul munosabatlari bo'lar ekan, ularning obyekti va subyekti, ularga xos mexanizmlar mavjud. Shu jihatdan qaralganda moliya tizimiga pul fondlari, moliya ishtirokchilari, moliya institutlari, moliya mexanizmi va moliya siyosatini kiritish mumkin. Buni sxemadan ko'rish mumkin.

Moliya tizimining asosiy funksiyalari quyidagilardan iboratdir:

- Rejalashtirish funksiyasi.
- Tashkillashtirish funksiyasi.
- Rag'batlantirish funksiyasi.
- Nazorat

Ilgarilari ortodoksal g'oyalar ta'sirida moliya mavhum tarzdagi munosabatni o'zi deb baholangan. Hozirgi nazariya uni atroflicha qarab chiqadi, uni ko'p elementli deb qaraydi, uning tarkibiga moliya resurslari va siyosatini ham kiritadi. Moliya siyosati deganda uni davlat siyosati bilan

cheklash xato bo'ladi. Hamma moliya subyektlarining o'z siyosati bor. Korxona, nodavlat tashkiloti va hatto xonadonning ham o'ziga xos moliya siyosati bo'ladi.

Moliya tizimini boshqacha talqin etilganda bunga asos qilib pul fondlarining harakatlarini ham olish mumkin, shu jihatdan qaralganda moliya tizimi moliya munosabatlarining quyidagi sohalarini o'z ichiga oladi: davlat byudjeti, nobyudjet fondlar, davlat krediti, mulkiy va shaxsiy sug'urta fondlari, fond bozori, turli mulkchilik shaklidagi korxonalar moliyasi, nodavlat jamoat tashkilotlari moliyasi.

Rejalashtirish

Maqsadlarni shakllantirish va uni amalga oshirishning moliyaviy imkoniyatlarini aniqlash bilan bog'liq tadbirlar. Tashkillashtirish

Byudjet qurilishi, byudjet tasniflanishi, tasdiqlash.

Tashkillashtirish- ijro etish, vakolatli kredit organlarini aniqlash, Mahalliy va respublika organlarining byudjet vakolatlari va huquqlarini chegaralashni o'z ichiga oladi.

Moliya tizimining funksiyalari

Moliya tizimining funksiyalari

Rejalashtirish	**Tashkillashtirish**	**Rag'batlantirish**	**Nazorat**
Maqsadlarni shakllantirish va uni amalga oshirishning moliyaviy imkoniyatlarini aniqlash bilan bog'liq tadbirlar.	Byudjet kurilishi, byudjet tasniflanishi, tasdiqlash, ijro etish, vakolatli kredit organlarini aniqlash, Mahalliy va respublika organlarining byudjet vakolatlari va huquqlarini chegaralashni o'z ichiga oladi.	Pul mablag'larga ehtiyojni hisobga olgan holda molliyaviy faoliyatga ta'sir etuvchi omillar talqin qilinadi.	O'rnatilgan maqsadlarga erishishni solishtirish uchun oligan natijalarni baholash va me'yorlarni ishlab chiqiladi.

Rag'batlantirish

Pul mablag'larga ehtiyojni hisobga olgan holda moliyaviy faoliyatga ta'sir etuvchi omillar talkin qilinadi.

Nazorat

O'rnatilgan maqsadlarga erishishni solishtirish uchun oligan natijalarni baholash va me'yorlarni ishlab chiqiladi.

Barcha sanab o'tilgan moliyaviy munosabatlarni ikkita kichik guruhga bo'lish mumkin. Bular – makrodarajada kengaytirilgan takror ishlab chiqarish ehtiyojlarini ta'minlovchi umumdavlat moliyasi hamda mikrodarajada takror ishlab chiqarish jarayonini pul mablag'lari bilan ta'minlash uchun qo'llaniladigan korxonalar moliyasi. Nihoyat xonadon moliyasi mazkur guruhlashni shartli tarzda quyidagi sxema orqali ifodalash mumkin.

Moliya tizimini alohida bo'g'inlarga ajratish har bir bo'g'inning vazifalaridagi farqlanishga hamda markazlashgan va markazlashmagan pul fondlarini shakllantirish va ishlatish usullaridagi farqlanishga asoslanadi.

Moliya tizimi

Umumdavlat moliyasi:

- Davlat byudjeti;
- Nobyudjet fondlar;
- Davlat krediti; Korxonalar moliyasi:
- Davlat korxonalari moliyasi;
- jamoa korxonalari moliyasi;
- xususiy firmalar moliyasi;
- hissadorlik jamiyatlari moliyasi;
- ijara mulki zaminidagi korxonalar moliyasi;
- qo'shma korxonalar moliyasi;
- jamoat tashkilotlari moliyasi va boshqalar.

Moliya tizimini alohida bo'g'inlarga ajratish har bir bo'g'inning vazifalaridagi farqlanishga hamda markazlashgan va markazlashmagan pul fondlarini shakllantirish va ishlatish usullaridagi farqlanishga asoslanadi. Umumdavlat markazlashgan pul fondlari ishlab chiqarish sohalarida yaratilgan daromadni taqsimlash va qayta taqsimlash yo'li bilan tuziladi. Iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishdagi davlatning bajaradigan muhim roli

Hozirgi sharoitda ayrim iqtisodchi olimlar tomonidan moliya tizimining muhim bo‘g‘inlaridan biri sifatida aholi moliyasini alohida ko‘rib o‘tadilar. Ularning fikrlariga ko‘ra YaIMning taqsimlanishi jarayonida aholi iqtisodiy subyekt sifatida qatnashadi va yirik miqyosda pul jamg‘armalariga ega bo‘ladi. Bunday jamg‘armalar hozirgi sharoitda nafaqat bank tizimi uchun muhim moliyaviy biznes balki iqtisodiyotdagi yalpi investitsiyalarni moliyalashtirishning muhim manbalaridan biriga aylanmoqda.

Umumdavlat moliyasi korxonalar moliyasi bilan bevosita bog‘liqdir. Chunki bir tomondan byudjet daromadlarining asosiy manbalaridan biri moddiy ishlab chiqarish sohasida yaratiladigan milliy daromad hisoblanadi. Shuningdek korxonalar mikyosidagi kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayoni nafakat korxonalarning xususiy mablag‘lari hisobiga, balki qarz mablag‘lari hisobiga ham amalga oshiriladi. Chunonchi, bunday mablag‘lar tarkibida byudjet resurslari ham mavjuddir.

Aksariyat iqtisodchilar tomonidan sug‘urta munosabatlari moliya tizimining asosiy bo‘g‘inlari sifatida ko‘rib o‘tiladi.

Sug‘urta munosabatlari unda qatnashuvchi subyektlar o‘rtasidagi xo‘jalik subyektlari iqtisodiy faoliyati natijasida vujudga keluvchi ehtimolli zararlarni qoplash yoki sug‘urta holatlarining sodir bo‘lishi oqibatlari bilan bog‘liq uy xo‘jaliklari yo‘kotishlarini tenglashtirish uchun muljallangan sug‘urta fondiga maqsadli badallar hisobiga alohida pul fondlarini shakllantirish bo‘yicha qayta taqsimlash munosabatlari majmuasidir.

Moliya tizimini alohida bo‘g‘inlarga ajratish har bir bo‘g‘inning vazifalaridagi farqlanishga hamda markazlashgan va markazlashmagan pul fondlarini shakllantirish va ishlatish usullaridagi farqlanishga asoslanadi. Umumdavlat markazlashgan pul fondlari ishlab chiqarish sohalarida yaratilgan daromadni taqsimlash va qayta taqsimlash yo‘li bilan tuziladi.

Iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishdagi davlatning bajaradigan muhim roli uning ixtiyorida moliyaviy resurslarning katta qismini markazlashtirish zaruriyatiga olib keladi. Ularni ishlatish shakllari davlat byudjeti va nobyudjet fondlari orqali namoyon bo‘ladi. Bular hisobidan davlatning iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy vazifalarini hal etish ehtiyoji ta’minlanadi.

Pul fondlarini tashkil qilish va ishlatish shakllari va usullari moliya tizimining kredit va sug'urta bo'g'inlari orqali ham qo'llaniladi. Markazlashmagan pul fondlari korxonalarni o'zlarining pul daromadlari va jamg'armalari hisobidan tashkil topadi.

Yagona moliya tizimining asosi korxonalar moliyasi hisoblanadi, chunki ular ishlab chiqarish jarayonida bevosita ishtirok etadilar. Daromad shu yerda yaratiladi. Markazlashgan davlat fondlarining manbai ishlab chiqarish sohasida yaratilayotgan daromad hisoblanadi.

Umumdavlat moliyasi xalq xo'jaligining barcha tarmoqlari rivojlanishining ma'lum sur'atlarini ta'minlashda, moliyaviy resurslarnig iqtisodiyot tarmoqlari va mamlakat hududlari o'rtasida, moddiy va nomoddiy sohalari o'rtasida hamda mulk sohiblari, aholining alohida guruh va qatlamlari o'rtasida qayta taqsimlashda yetakchi rol o'ynaydi.

Moliyaviy resurslardan samarali foydalanish davlatning faol moliyaviy siyosati asosida olib boriladi.

Moliya tizimi orqali davlatning, markazlashgan pul resurslari va markazlashmagan pul fondlarini, jamg'arish va iste'mol fondlarini soliqlar, davlat byudjeti xarajatlari, davlat kreditini qo'llash bilan shakllantiriladi.

Nazorat savollari

1. Moliya tizimi haqida tushuncha?
2. O'zbekiston moliya tizimiga nimalar kiradi?
3. Moliya institutlariga nimalar kiradi?
4. Moliya tizimining asosiy funksiyalari nimalardan iborat?
5. Moliya tizimining bo'g'inlari nimalardan iborat?

1.4. MOLIYA BOZORI VA VOSITALARI

1.4.1. Moliya bozorini rivojlantirish

Moliya bozorining asosiy vazifasi tarmoqlar, mamlakatlar, mintaqalar, iqtisodiyot tarmoqlari va global moliyaviy resurslarning institutsional birliklari o'rtasida to'plash va qayta taqsimlashdir. Hozirgi vaqtda moliya bozorining rivojlanishi yuqori sur'atlarda davom etmoqda, chunki mahalliy bozorlar va iqtisodiyotning jahon iqtisodiyotiga qo'shilish darajasi ancha yuqori. **Moliya bozorida oldi-sotdi operatsiyalarining**

asosiy obyekti turli xil moliyalardir, shuning uchun moliyaviy aktivlar shakliga qarab moliya bozori quyidagi tarmoqlarga bo'linadi:

- valyuta bozori;
- kredit bozori;
- investitsiya bozori;
- fond bozori (qimmatli qog'ozlar bozori);
- sug'urta bozori.

1.4.2. Moliya bozori faoliyati va moliya bozori vositalari

Moliya bozorining faoliyati moliyaviy aktivlarni to'lov asosida qayta taqsimlashdan iborat. Shuningdek, moliya bozori iqtisodiyotning umumiy holatini (jahon yoki mahalliy) aks ettiruvchi aniq ko'rsatkichdir. Moliya bozorining samaradorligi valyuta kursi, davlat qarzi, inflyatsiya, pul massasi, byudjet profitsiti/defitsiti va to'lov balansini o'z ichiga olgan iqtisodiy ko'rsatkichlar to'plami bilan belgilanadi.

Moliya bozorining eng muhim jihatlari-bu vaqtlararo savdo, kapitalning ko'payishi, aylanma xarajatlarni tejash va iqtisodiy sikllar doirasida uzluksiz ishlab chiqarish jarayonini osonlashtirish.

Moliyaviy vositaning asosiy vazifasi uni o'tkazish yoki sotish natijasida pul olishni kafolatlashdir. Moliyaviy vositalar bir tomondan moliyaviy majburiyatlarning, boshqa tomondan moliyaviy aktivlarning paydo bo'lishini anglatadi. Pul majburiyatlari moliya bozori vositalari sifatida ishlatiladi. Xo'jalik yurituvchi subyektlar bunday majburiyatlarga ega va qonunchilik darajasida belgilanadi. Moliyaviy vositalar shaxsiylashtirilishi (tashuvchisi) va ro'yxatdan o'tkazilishi mumkin. **Bularga quyidagilar kiradi:**

- sug'urta polislari;
- sertifikatlar;
- cheklar;
- aksiyalar;
- obligatsiyalar;
- veksellar;
- fyuchers;
- opsionlar;
- qarzdorlik hujjatlari;
- kredit kartalari.

Sobiq ittifoq parchalanib, yangi mustaqil davlatlar tashkil etilgandan so‘ng, ular sobiq, rejali iqtisodiyotdan bozor iqtisodiyotiga qiyin o‘tishni boshdan kechirmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlardagi iqtisodiy o‘zgarishlar bank tizimi va erkin kredit kapitali bozorining rivojlanishiga turtki bo‘lmoqda. Fond birjalari kapitalni qisqa muddatli foydalanishdan korxonalarning uzoq muddatli kapitaliga o‘tkazish uchun kerak.

Rivojlanayotgan mamlakatlar moliya bozorlaridagi mavjud vaziyat doimiy ravishda o‘rganilib, yetakchi mutaxassislar tomonidan muhokama qilinmoqda. Mamlakat iqtisodiy rivojlanishining asosiy funksiyasini ushbu mamlakatlarning kredit va uzoq muddatli kapital bozorlari amalga oshiradi, chunki ular orqali hech bo‘lmaganda qisman iqtisodiyotni yanada kengaytirish uchun zarur bo‘lgan katta miqdordagi kapital moliyalashtirilishi kerak.

Uzoq muddatli kapital bozorining vositalari uzoq muddatli kapital ehtiyojlarini moliyalashtirish uchun javob beradi. Shu bilan birga, biz birinchi navbatda uyushgan uzoq muddatli kapital bozorida (fond birjasi) muomalada bo‘lgan barcha turdagi qimmatli qog‘ozlar (aksiyalar, kreditlar) haqida gapiramiz.

Kapital bozori vositalarini tahlil qilishda har doim ikkita masalani ko‘rib chiqish kerak. Birinchidan, ular moliyalashtirish vositalaridir. Ushbu funksiyaning afzalligi shundaki, katta miqdordagi kapitalni birlamchi bozorda aksiyalar yoki kreditlar shaklida kapital shakliga (o‘z kapitali yoki qarz kapitali) muvofiq joylashtirish uchun ularni kichikroq aksiyalarga bo‘lish mumkin. Bu yerdan ular odatda ikkilamchi bozorga kiritiladi, so‘ngra ular sotiladi.

Ikkinchidan, kapital bozori vositalari qimmatli qog‘ozlarga ularni sotishning yakuniy maqsadi bilan qisqa muddatli yoki uzoq muddatli investitsiyalarni amalga oshirish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, har qanday investor uchun nafaqat ushbu kapitalni joylashtirish vositalariga istalgan vaqtda tezda sarmoya kiritish imkoniyatiga ega bo‘lish, balki ularni tezda sotish imkoniyatiga ega bo‘lish ham katta ahamiyatga ega.

Bu tegishli bozor mexanizmlari bilan ishlaydigan bozorni talab qiladi. Agar kapital bozori talab va taklif almashinuvi uchun iqtisodiy joy vazifasini bajarmasa yoki yetarli darajada bajarmasa, bu muqarrar ravishda narxlanish shakliga ta’sir qiladi, bu esa o‘z navbatida talab va taklifni

o‘zgartiradi va shu bilan bozor deformatsiyasini keltirib chiqaradi. Natijada, bozor ishtirokchilari qimmatli qog‘ozlarga sarmoya kiritishga bo‘lgan ishonchni tezda yo‘qotadilar, bu ularning sarmoya kiritishga tayyorligiga salbiy ta’sir qiladi. Natijada, ushbu vositalar bilan moliyalashtirish funksiyasi asosan cheklanadi.

Amaldagi fond birjasi uchun davlat tomonidan qonunlar va qoidalar shaklida tegishli huquqiy bazani yaratish katta ahamiyatga ega. Ular birjani yaratish, uning tuzilishini shakllantirish tartibini belgilaydi (birjaning boshqaruv organi – kengash, birja savdosiga qimmatli qog‘ozlarni qabul qilish xizmati, birja brokerlari palatasi, arbitraj), shuningdek uning ushbu tarkibiy qismlari o‘rtasida vazifalarni taqsimlash. Bundan tashqari, qabul qilish tartib-qoidalari, risolani (hisobotni) majburiy nashr etish va uning mazmuni uchun javobgarlik masalalarini, shuningdek birjani davlat nazorati masalalarini, shu jumladan savdoda insayder suiiste’mol qilinishidan qonun bilan himoya qilishni tartibga solish zarur.

Tijorat banklarini jalb qilgan holda qimmatli qog‘ozlarni saqlash va boshqarishni o‘z ichiga olgan hisob-kitob tizimini joriy etish juda muhim, chunki hozirgi kunda islohotlarga uchragan mamlakatlarda, ya’ni qimmatli qog‘ozlarni naqd pulga zudlik bilan yetkazib berish texnikasi juda yuqori xarajatlar bilan bog‘liq va juda yuqori xavfli.

Aksiyadorlik jamiyati (AJ) yirik korxona sifatida manfaatdor guruhlar - aksiyadorlar, ma’muriyat va xodimlarning o‘zaro munosabatlariga tayanadi. Iqtisodiy hammuallif sifatida aksiyador aksiyadorlik jamiyati xavfining eng muhim tashuvchisi hisoblanadi, uning mulki korxona ichidagi va tashqarisidagi boshqa manfaatdor guruhlar tomonidan suiiste’mol qilinishidan himoyalangan bo‘lishi kerak (masalan, hisobotda o‘zboshimchalik bilan ko‘rsatish va/yoki ma’muriyat tomonidan olingan foydadan foydalanish).

Aksiyadorning manfaatlarini himoya qilish aksiyadorlik jamiyatining ustavida amalga oshiriladi, shuningdek ularning vakolatlari qonun bilan aniq tartibga solinadi. Boshqa tomondan, hisobotlar (yillik balans, foyda va zararlar hisobi) har yili, shuningdek, maxsus holatda bir yoki bir nechta auditorlar tomonidan ularning to‘g‘riligi to‘g‘risida tekshirilishi, vakolatli organlar tomonidan tasdiqlanishi va e’lon qilinishi kerak.

Kompaniyalar va birlashmalarning adolatsiz tashkil etilishida qayd etilgan suiiste'molliklar o'zgarishlarga yoki tegishli qonunlar va qoidalarning qabul qilinishiga olib kelishi kerak, shunda xuddi shu narsa takrorlanmasligi kerak.

Natijada, agar ularning huquqlari kafolatlangan bo'lsa, boshqa tomondan, agar ular o'zlari va shuning uchun ularning kapitali uchinchi shaxslar tomonidan suiiste'mol qilinishidan himoyalangan bo'lsa, aksiyalar asosan investorlarni qiziqtiradi.

Islohotlarni amalga oshirayotgan davlatlarda G'arb standartlariga imkon qadar mos keladigan qonuniy zarur umumiy sharoitlarni yaratish zarur. Muayyan minimal standartlarni joriy etish majburiydir, chunki aks holda harakat moliyalashtirish vositasi sifatida qiymatga ega bo'lmaydi yoki ularni kerakli hajmda sotib olmaydi:

- Qonunchilik normalarining yetarli emasligi yuqori ehtimollik bilan jiddiy suiiste'molliklarga olib keladi. Natijada investorlar katta miqdordagi kapitalni yo'qotishi mumkin. Shubhasiz, fond, investitsiya vositasi sifatida, juda tez sharmanda bo'ladi;

- kapitali juda zarur bo'lgan investorlar, agar ma'lum minimal huquqiy standartlar mavjud bo'lsa, aksiyalarga sarmoya kiritadilar.

Yana bir masalani – inflyatsiya muammosini ko'rib chiqish kerak.

AJ nuqtayi nazaridan ham, investor (aksiyador) nuqtayi nazaridan ham quyidagilar qabul qilinadi. Aksiyadorlik jamiyati pul kapitalini oladi, ikkinchisini real kapitalga (binolar, mashinalar, xomashyo va boshqalarga) investitsiya qiladi hamda o'zini va aksiyadorlarni kapital qiymatining bir qismini yo'qotishdan katta darajada kafolatlaydi. U inflyatsiya tufayli mos ravishda oshirilgan olingan foydadan dividendlar to'lashi mumkin. Ammo aksiyadorlik jamiyati dastlab dividendlarni to'liq to'lashdan bosh tortishi kerak, chunki foydani real kapitalga qayta investitsiya qilish aksiyadorlar va korxona uchun foydali bo'lgan ushbu asosiy kapitalni saqlab qolishga xizmat qiladi.

Bitta muammo har doim chet ellik aksiyadorlar uchun dividendlar to'lashda yuzaga keladi, chunki ular milliy valyuta kursining (qattiq) chet el valyutasiga bir vaqtning o'zida pasayishi sababli inflyatsiya ko'tarilgan davrda to'langan dividendlarni o'tkazishda faqat ahamiyatsiz ekvivalentni oladilar.

Ammo agar xorijiy investorlar dividendlarni o'tkazishdan hech bo'lmaganda vaqtincha manfaatdor bo'lmasalar, islohotlardan o'tayotgan mamlakatlarda kapitalni aksiyalarga kiritish sezilarli inflyatsiya darajasi sharoitida asosiy kapitalni to'liq saqlab qolgan holda investitsiyalar uchun yaxshi imkoniyat yaratadi. Shu bilan birga, tegishli Qonunchilik aksiyadorlik jamiyatlarida xorijiy mulkni aniq himoya qilishni, shuningdek, chet elga to'lanadigan dividendlarni o'tkazishni kafolatlaydi deb taxmin qilinadi.

Islohotlarni amalga oshiradigan davlatlarda uzoq muddatli kapital bozorining vositasi sifatida kredit investor uchun odatiy kredit xavfi bilan bog'liq. Ammo bu, qoida tariqasida, tegishli xavfsizlik tarmog'i bilan qoplanishi mumkin.

Inflatsiya davrida, muayyan sharoitlarda, kredit beruvchilar uchun kapitalni yo'qotishning nomutanosib xavfi paydo bo'ladi. Shuning uchun ular faqat bunday kreditlarga sarmoya kiritadilar, ularning modeli uni ushbu xavf oqibatlaridan himoya qilishni kafolatlaydi.

Kreditlarning bunday turlarini vaqt o'tishi bilan barcha shartnomaviy to'lovlarni investitsiya qilinganidan keyin birlamchi nominal summaning saqlanishini kafolatlaydigan miqdor bilan, shuningdek to'langan foizlar miqdori bilan bog'lash orqali osongina yaratish mumkin.

Asosan, inflatsiya darajasini aks ettiruvchi barcha qiymatlar indekslash uchun javob beradi. Shu maqsadda, masalan, yashash narxining narx indeksini, bir unsiya sof oltin yoki chet el valyutasi uchun narxini to'lashda va hokazo mos keladi. Albatta, foizlarni to'lash va to'lash emissiya shartlarida xorijiy valyuta birliklarida qayd etilishi mumkin.

Va nihoyat, joriy foiz to'lovlari va to'lov to'lovlarini turli miqdorlar bilan bog'lash ham mumkin. Misol uchun, to'lov to'lovlar oltin qiymati bilan bog'liq bo'lishi mumkin, bozorda bir dominant foiz bilan joriy foiz to'lovlari, qaysi, shuningdek, rivojlanayotgan inflatsiya reaksiyaga qaraladi.

Shunday qilib, yuqori inflatsiya bosqichlarida uzoq muddatli kapital bozorining vositasi sifatida kredit katta ahamiyatga ega bo'lishi dargumon.

Rivojlanayotgan mamlakatlarning o'ziga xos iqtisodiy ahvoli hozirgi vaqtda inflatsiyaning yuqori sur'atlari bilan bog'liq bo'lganligi

sababli, faqat aksiyalar moliyalashtirish va investitsiya vositasi sifatida foydalanish uchun javob beradi.

1.4.3. Moliya bozorlarini tartibga solish

Iqtisodiyotning barqaror ishlashi va muvaffaqiyatli rivojlanishi moliya bozorlarini vakolatli tartibga solish orqali ta'minlanadi. Jahon iqtisodiy amaliyotida moliya bozorlarini tartibga solishning ikkita asosiy modeli mavjud:

* asosiy nazorat funksiyalari (o'zini o'zi tartibga soluvchi tashkilotlar)ga o'tkazildi;

* asosiy nazorat funksiyalari Davlat muassasalariga yuklangan. O'zbekiston respublikasini tartibga solish faoliyati respublika Moliya bozorlari xizmati, Respublika monopoliyaga qarshi xizmat (MQX), Moliya vazirligi va Markaziy Bank tomonidan amalga oshiriladigan davlat tartibga solish modeli mavjud.

O'zbekiston iqtisodiyotning, birinchi navbatda, xususiy sektorning barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun mahalliy moliya bozorining yaxlit modelini shakllantirishi zarur.

Iqtisodiy o'sishni moliyalashtirish uchun kapitalni safarbar qilish va samarali taqsimlash faqat butun moliya bozorini har tomonlama isloh qilish va muvofiqlashtirilgan rivojlanish bilan mumkin.

Bu iqtisodiyotga mablag'larni jalb qilishning asosiy manbai sifatida davlatga yukni kamaytiradi.

Hozircha O'zbekistonda moliya bozorini turlicha boshqarish mavjud: uning u yoki bu segmenti **Markaziy Bank, Moliya vazirligi va kapital bozorini rivojlantirish agentligi tomonidan tartibga solinadi:**

Moliyaviy bozor tartibga solish joriy tuzilishi

Markaziy bank Moliya vazirligi Sugurta bozorlarini rivojlantirish agentligi Kapital bozori agentligi

- Bank sektori;
- Valyuta bozori;
- Nobank kredit tashkilotlari;
- Davlat qimmatli qog'ozlari - Pensiya tizimi;
- Auditorlik faoliyati;

-Davlat qimmatli qog'ozlari - Sug'urta sektori- Aksiyalar bozori korporativ obligatsiyalar:

- Fond bozori

Yagona regulyator butun moliya bozorining rivojlanish siyosati samaradorligini kuchaytiradi. Shuning uchun, koronavirus pandemiyasining iqtisodiy oqibatlari bilan kurash paytida, uni yaratishning maqsadga muvofiqligini ko'rib chiqish juda muhimdir.

Moliyaviy bozor tartibga solish joriy tuzilishi			
Markaziy bank	**Moliya vazirligi**	**Sugurta bozorlarini rivojlantirish agentligi**	**Kapital bozori agentligi**
- Bank sektori; - Valyuta bozori; - Nobank kredit tashkilotlari; -Davlat qimmatli qog'ozlari	- Pensiya tizimi; -Auditorlik faoliyati; -Davlat qimmatli qog'ozlari	- Sug'urta sektori	- Aksiyalar bozori korporativ obligatsiyalar: - Fond bozori

Tarixan O'zbekistonda moliya bozori fragment bo'lib rivojlangan. Shu bilan birga, davlatning asosiy sa'y-harakatlari bank sektorini rivojlantirishga qaratilgan edi.

Shunga ko'ra, iqtisodiyotni moliyalashtirish uchun eng qulay vositalar davlat ustun mavqega ega bo'lgan bank tizimida mavjud (u sektorning 85 foiziga egalik qiladi) va sektor aktivlarining umumiy hajmi YaIMning 50% dan ortig'ini tashkil etadi.

Banklar xavfli loyihalarni (ayniqsa, venchur loyihalarni) moliyalashtirishga minimal ishtahaga ega, chunki, qoida tariqasida, kreditlar mablag'larning qaytarilishini ta'minlash sharti bilan beriladi. Agar loyiha kutilgan daromadni bermasa ham, qarz oluvchi pulni qaytarishi kerak.

Shunga ko‘ra, bank sektorining o‘ziga xos tabiiy chegarasi bor, unga nisbatan alohida kompaniyalar (ularning rivojlanish bosqichiga qarab) va shuning uchun umuman iqtisodiyotning kredit mahsulotlari moliyalashtirishi mumkin, bu ko‘p hollarda garov bilan ta’minlanishi kerak.

Bundan tashqari, jismoniy shaxslarning barcha depozitlari Davlat tomonidan kafolatlanadi, bu esa Markaziy bankni mablag‘larni qaytarishni ta’minlash uchun sektorni tartibga solishning qat’iy siyosatini qo‘llashga majbur qiladi.

Shu sababli, kredit mahsulotlaridan tashqari, rivojlanayotgan O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun ichki kapital bozorini qurish juda muhimdir, bu orqali xorijiy investorlar ham jalb qilinadi.

Biz kapitalga sarmoya kiritish madaniyatini oshirishimiz, xavflarni investorlar bilan baham ko‘rishni o‘rganishimiz kerak (portfel ham, strategik ham) va nazorat paketini/aksiyalarini sotishdan qo‘rqmasligimiz kerak.

Xalqaro moliya tashkilotlaridan jalb qilingan davlatning tashqi qarzlari (asosan qattiq valyutada ko‘rsatilgan) hajmi ortib bormoqda.

Bugungi kunda asosan davlat yoki davlat banklari va korxonalari tomonidan jalb qilingan kreditlar va kreditlar moliyalashtirishning asosiy manbalariga aylandi.

Buni aniq amalga oshirish kerak, chunki mamlakat samarali mahalliy kapital bozorini qura olmadi. Afsuski, O‘zbekistonda institutsional va professional investorlar (sug‘urta kompaniyalari, pensiya jamg‘armalari, to‘g‘ridan-to‘g‘ri va jamoaviy investitsiya fondlari) ishlab chiqilmagan, minoritar aksiyadorlarning huquqlari himoya qilinmagan, milliy valyutaning doimiy devalvatsiyasi (valyuta risklarini xedjlash vositalari mavjud emas) mavjud. davlat qimmatli qog‘ozlarini jamoatchilikka va norezidentlarga sotishni taqiqlash.

Bularning barchasi iqtisodiyotga mablag‘ jalb qilishning asosiy manbai sifatida davlatga bosimni kamaytiradigan kuchli ichki moliya tizimini shakllantirish zarurligidan dalolat beradi.

Bugungi kunda moliya bozorining turli segmentlari (banklar, sug‘urta, qimmatli qog‘ozlar, shu jumladan davlat obligatsiyalari, valyuta

bozori) uchta organ — Markaziy Bank, Moliya vazirligi va agentligimiz tomonidan tartibga solinadi.

Shunga ko'ra, ushbu bozorda uni samarali rivojlantirish, isloh qilish uchun birlashtirilgan harakatlar yetarli emas, shuningdek, tajribali mutaxassislarning keskin yetishmasligi mavjud.

Ushbu muammoni hal qilish usullaridan biri moliya bozorini yagona yaxlit va bir-birini to'ldiruvchi tizim sifatida rivojlantirish va tartibga solish siyosatini belgilaydigan yagona kollegial organni yaratishdir.

Yagona moliyaviy regulyator Polsha, Shveytsariya, Germaniya, Janubiy Koreya, Singapur, Yaponiya va boshqa ko'plab mamlakatlarda ishlaydi.

Moliya bozorining muvaffaqiyatli ishlashi uchun uning barcha tarkibiy qismlari birgalikda rivojlanishi kerak.

Mamlakatning moliyaviy ekotizimida nima bo'lishi kerak? Avvalo, bizga pulni qanday boshqarishni biladigan, uni qayerga va qanday investitsiya qilishni biladigan institutsional investorlar kerak.

G'arbiy bozorda fuqarolar o'zlarining jamg'armalari va pensiya jamg'armalarini mutaxassislarning ishonchli boshqaruviga o'tkazadilar, buning natijasida investitsiya fondlari o'zlari investitsiya qilgan kompaniyalarga talablar qo'yishga qodir o'yinchilarga aylanadi. Masalan, ular kompaniya boshqaruvini kuchaytirishi, direktorlar Kengashining mustaqil a'zolarini tayinlashi mumkin.

Ular kapital qayerga borishi kerakligini, qayerda ishlashini va qo'shimcha qiymat va foyda keltirishini bilishadi.

Bugungi kunda barcha davlat korxonalari foydali emas. Bu boshqaruv samaradorligining pastligidan dalolat beradi.

Nizolarni hal qilish tizimi muhim omil hisoblanadi. Kapital bozorini tartibga soluvchi qonunlar sodda, moslashuvchan va investor uchun tushunarli bo'lishi kerak, shunda nizolar muammolarning mohiyatini tushunadigan mustaqil sudyalar tomonidan adolatli hal qilinishi mumkin.

Kapital bozorini rivojlantirishda davlat qimmatli qog'ozlari alohida ahamiyatga ega. Korporativ obligatsiyalar va aksiyalar kabi boshqa vositalar ularga asoslanadi. Davlat obligatsiyalari past xavfli

investitsiyalarning barometri va investorlar uchun eng likvid moliyaviy mahsulot bo'lib xizmat qiladi.

Boshqa qimmatli qog'ozlardan kutilayotgan daromadni aniqlashda ular mukofotni davlat obligatsiyalaridan olinadigan daromad bilan solishtiradilar.

Bu bozor O'zbekistonda rivojlanmayapti. Hozirgacha davlat qimmatli qog'ozlarini jismoniy shaxslar va xorijiy investorlar sotib ololmaydilar.

Afsuski, bizning agentligimiz ushbu bozorni rivojlantira olmaydi, chunki vakolatli organlar Markaziy Bank va Moliya vazirligi hisoblanadi.

Shuningdek, agentlik valyuta bozorida derivativlarni joriy qila olmaydi, chunki "bank faoliyati to'g'risida" gi qonunga muvofiq valyuta derivativlari Markaziy Bank tomonidan tartibga solinadi.

Shuning uchun bizga yagona moliyaviy siyosatni shakllantirishni ta'minlaydigan yagona regulyator kerak.

Ko'pincha bitta regulyator prezidentga bo'ysunadi va parlamentga hisobot beradi, bu uning to'liq mustaqilligini ta'minlaydi.

Bu, o'z navbatida, aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish uchun sharoit yaratadi. Investorlar o'z investitsiyalarining daxlsizligiga ishonadilar. Agar nizolar kelib chiqsa, ular masalaning adolatli yechimiga ishonishlari mumkin.

Regulyatorni bir kishi emas, balki komissiya boshqarishi kerak. Bu fikrlar muvozanatini ta'minlaydigan kollegial organ. Komissiya tarkibiga har bir blok vakillari kirishi mumkin, masalan, bank sektori, sug'urta biznesi, qimmatli qog'ozlar bozori, pensiya jamg'armalari.

Bu moliya bozorini rivojlantirish va tartibga solish bo'yicha konsolidatsiyalangan siyosatni shakllantirishga yordam beradi. Islohotlar bozorning alohida segmentlarida nuqta - nuqta emas, balki har tomonlama amalga oshiriladi.

1.4.4. Moliya bozorini tashkil etish

Moliya bozorining asosiy ishtirokchilari fond va valyuta birjalari, investitsiya fondlari, ishlab chiqarish va savdo kompaniyalari hisoblanadi. Funksiyasi bo'yicha barcha ishtirokchilar investorlar, emitentlar, tadbirkorlar, o'yinchilar, chayqovchilar, xedjerlar va arbitrajchilarga

bo‘linadi. Moliya bozorini saqlash va tashkil etishda pul mablag‘larini tejaydigan va ehtiyojlarni barqaror moliyalashtirishni ta’minlaydigan moliyaviy vositachilar muhim rol o‘ynaydi. Vositachilarga banklar va kredit tashkilotlari (kooperativlar, uyushmalar), shuningdek investitsiya kompaniyalari, pensiya jamg‘armalari va sug‘urta tashkilotlari kiradi. Moliyaviy vositachilarning funksiyalari ma’lum foizda mablag‘larni qabul qilish va to‘plashga qisqartiriladi.

Moliya bozorining tizimli ahamiyatga ega infratuzilma tashkilotlari (IT)

Moliya bozorining tizimli ahamiyatga yega infratuzilma tashkilotlari (MBIT) O‘zbekiston respublikasi Markaziy banki tomonidan mamlakat moliya tizimining barqarorligini ta’minlash maqsadida milliy darajada tan olingan tashkilotlardir.

Moliyaviy aktivlar va majburiyatlar bilan operatsiyalar uchun zarur bo‘lgan xizmatlarni ko‘rsatadigan moliya institutlariga quyidagilar kiradi:

1. Birjalar va birjadan tashqari savdo maydonchalari.
2. Kliring kompaniyalari.
3. Asosiy kredit risklarini o‘z zimmasiga oladigan Markaziy kontragent.
4. Hisob-kitob, buxgalteriya hisobi, to‘lov tashkilotlari.
5. Qimmatli qog‘ozlar aylanmasini nazorat qiluvchi tashkilotlar.
6. Birjadan tashqari operatsiyalar, lotin moliyaviy vositalar hisobini yuritadigan tashkilotlar.

Kliring (inglizcha kliringdan - "kliring") - moliya bozorlari ishtirokchilari o‘rtasidagi o‘zaro hisob-kitoblar tizimi. U birjadagi kliring palatasi yoki ixtisoslashgan kliring kompaniyasi tomonidan amalga oshiriladi.

Kliringning quyidagi turlari mavjud:

- Bank. Bu kliring palatasi yordamida amalga oshiriladigan banklararo pul o‘tkazmalarining o‘zaro ofsetidir

- Valyuta. Bu xalqaro hisob-kitoblarning maxsus tartibi bo‘lib, u teng qiymatga ega tovarlar yoki xizmatlarni yetkazib berishni qoplashga asoslangan. Hisob-kitoblar oldindan kelishilgan narxlarda maxsus kliring valyutasida amalga oshiriladi

- Oddiy. Har bir ishtirokchining majburiyatlarini taqsimlash va har bir kliring bitimini hal qilish

- Ko'p tomonlama. Har bir ishtirokchining majburiyatlarini taqsimlash va umuman barcha kliring operatsiyalarini hal qilish

- Tovar. To'lov balansi asosida tashkilotlar o'rtasida naqd pulsiz hisob-kitoblar. To'lov tovarlarni yetkazib berish, xizmatlar ko'rsatish, qimmatli qog'ozlarni sotish uchun o'zaro ofset orqali amalga oshiriladi Kliring tizimi tugallangan operatsiyalar bo'yicha aniq pozitsiyani hisoblashda yordam beradi.

Aytaylik, broker kunning boshida beshta aksiyani sotib oldi, keyin ikkitasini sotdi, keyin yana beshtasini sotib oldi va uchtasini sotadi. Shunday qilib, kun oxirida uning pozitsiyasi beshta aksiyaga teng. Kliring tufayli bitimlarning bir qismi yopildi va brokerning yakuniy pozitsiyasi beshta aksiyani sotib olishga teng bo'ldi. U ularning narxini kliring palatasiga to'lashi kerak.

Shu bilan birga, beshta aksiyani sotib olish uchun kimdir ushbu qimmatli qog'ozlarni sotishi kerak. Ya'ni, ikkinchi tomon ham kliring palatasiga beshta aksiyani taqdim yetishi kerak. Natijada, kliring kompaniyasi hech qanday xavfni o'z zimmasiga olmaydi va uning yakuniy pozitsiyasi nolga teng.

Kliring tizimida quyidagi atamalar qo'llaniladi:

* Innovatsiya. Bu kliring markazi tomonidan bozorning boshqa ishtirokchilaridan ochiq pozitsiyalarni qabul qilish jarayoni

* Depozitariy marjasi. Bu depozit to'lovi. Ba'zi bozorlarda, ayniqsa hosilaviy moliyaviy vositalar aylanmasiga ixtisoslashgan bozorlarda narxlar keskin tebranishlarga duch keladi. Shuning uchun kliring kompaniyasi bitim ishtirokchilaridan sotish yoki sotib olish uchun ochiq pozitsiyalar soniga mos keladigan miqdorda depozit to'lashni talab qiladi.

- **Variatsiyali marja.** Bu depozitariy marjasi va hosilaviy qimmatli qog'ozlarni qayta baholash o'rtasidagi ortiqcha yoki minus farq. Agar pozitsiya kun oxirigacha yopilmasa, u har kuni vakillik indeksi tomonidan qayta baholanadi-masalan, yopilish narxi bo'yicha. Depozitariy marjasining qiymati shu sababli kamaygan bo'lsa, tomonlar farqni

to'lashlari kerak. Va agar ko'rsatkichlar oshgan bo'lsa, unda hisobda bepul pul qoldig'i mavjud. Eng yirik xalqaro kliring markazi- LCH.Clearnet, u nafaqat birja bozorlariga, balki umumiy hajmi qariyb 350 trillion AQSH dollari bo'lgan qarz derivativlarining banklararo aylanmasiga ham xizmat qiladi.

O'zbekistonda har bir birjada alohida kliring kompaniyasi tashkil etilgan:

Siz uchun tavsiya etiladi

- Bank marjasi
- Valyuta Brokeri
- Bank marjasi moliya institutining rentabelligi va samaradorligining asosiy ko'rsatkichidir.

Bu jalb qilingan mablag'larning foiz stavkasi va ularning investitsiyalari o'rtasidagi farqni anglatadi.

Marja barcha xarajatlarni qoplash imkonini beradi, shuningdek, kredit tashkilotining normal ishlashi uchun zarur bo'lgan foyda marjasini ta'minlaydi. Kredit, sof foizlar va kafolat marjalari mavjud.

Minimal marja-bu bank uchun rentabellik marjasi. U tashkilot ko'rsatkichlariga qarab Markaziy Bank tomonidan belgilanadi. Agar marja minimal darajadan pastga tushsa, regulyator bank ishiga aralashishi mumkin.

Valyuta brokeri-bu valyutalar bilan turli operatsiyalarda vositachi vazifasini bajaradigan moliyaviy tashkilot. Ular manfaatdor tomonlarga (xaridor va sotuvchilarga) bir-birini topishga va bitim tuzishga yordam beradigan jismoniy va yuridik shaxs bo'lishi mumkin. Ikkinchisi ma'lum bir brokerlik komissiyasi bilan amalga oshiriladi, buning natijasida vositachining daromadi hosil bo'ladi.

Moliya bozori-bu bozor iqtisodiyotiga xos bo'lgan tizim bo'lib, u kredit operatsiyalarini amalga oshirish, qimmatli qog'ozlar va investitsiyalarni sotib olish va sotish, shuningdek boshqa yuqori likvidli aktivlar aylanmasini amalga oshirish imkonini beradi. **U quyidagi bozor turlaridan iborat:**

1. **Aksiyadorlik.** U qimmatli qog'ozlar - aksiyalar, cheklar, obligatsiyalar, veksellar, fyucherslar, opsionlarni jalb qilish va joylashtirish uchun ishlatiladi

2. **Investitsiya.** Uzoq muddatli va muddatsiz muddatli aktivlar bilan shug'ullanadi. Puldan tashqari, investorlar ko'chmas mulk, mulk huquqi, mualliflik huquqi va boshqa qimmatbaho mulkka sarmoya kiritadilar

3. **Hosila.** Xatarlarni baholaydi va derivativ moliyaviy aktivlar-derivativlar bilan savdo qiladi

4. **Pul.** Likvidlikni belgilaydi, faqat qisqa muddatli aktivlar uchun ishlaydi

5. **Qarz.** Kredit shartnomalarini qaytarib beriladigan asosda tuzadi

6. **Valyuta.** Jahon bozor tizimi ishtirokchilarini birlashtiradi. Savdo predmeti turli davlatlarning valyutasidir. Bunga Forex birjasi kiradi

7. Depozitariy. Qarz bozorida yanada foydalanish uchun depozitariy institutlarining qimmatli aktivlarini jalb qilish bilan shug'ullanadi

8. **Sug'urta.** Sug'urtani himoya qilish sohasidagi pul munosabatlarini tartibga soladi. Inson hayoti va sog'lig'i, biznes xatarlari, ishlash qobiliyati, mulkni asrash.

Moliyaviy bozorlar mavjudligining bir necha shakllari mavjud:

* **Uyushgan.** Masalan, markazlashtirilgan depozitariy va kliring tizimlari orqali hisob-kitoblardan foydalangan holda qat'iy standartlarga bo'ysunadigan birjada savdo qilish

* **Tashkilotlararo.** Bu turli tashkilotlar o'rtasidagi to'g'ridan - to'g'ri kelishuvlarni ifodalaydi-masalan, banklararo bozor

* **Chakana savdo.** Jismoniy yoki yuridik shaxslar uchun xizmatlar ko'rsatish, masalan, bankda

Bunday bozor munosabatlari ishtirokchilari quyidagi toifalarga bo'linadi:

1. Qarz oluvchilar
2. Kreditorlar
3. Vositachilar
4. Regulyatorlar

Moliya tizimida banklar, moliya institutlari, brokerlar, investorlar, valyuta birjalari, sug'urta kompaniyalari, sanoat va tijorat korxonalari o'zaro hamkorlik qiladi. Har qanday ishtirokchining asosiy maqsadi kapital

harakati natijalariga ko‘ra shaxsiy imtiyozlarni olishdir. Moliya bozori mamlakatdagi iqtisodiy vaziyatning holatini bevosita aks ettiradi. Bozorlar faoliyati samaradorligi qanchalik yuqori bo‘lsa, iqtisodiyot shunchalik tez rivojlanadi, bu turli pul oqimlarining ta’siri bilan bog‘liq. Muvaffaqiyatli bozorda talab va taklif muvozanatiga kapitalni doimiy ravishda qayta taqsimlash orqali erishiladi.

Qimmatli qog‘oz-bu uning egasiga ma’lum moliyaviy huquqlarni beradigan hujjat. Bunday holda, hujjat egasi ushbu huquqlarni berishi mumkin - bu protsedura sessiya deb ataladi. Qimmatli qog‘ozlar foyda olish uchun moliya bozorining samarali vositalaridan biridir. Ularning vazifalari va maqsadi shakl va turlarga bog‘liq.

Hujjat xavfsizlik sifatida tan olinishi uchun u quyidagi talablarga javob berishi kerak:

* Qimmatli qog‘ozning asosi birlashtirilgan aktivdir - masalan, naqd kredit, kompaniyadagi ulush yoki standartlashtirilgan mahsulot. Mahsulotni standartlashtirish har bir tovar birligi uchun bir xil xususiyatlarni anglatadi - masalan, u ma’lum bir navdagi neft bochkasi yoki ma’lum bir og‘irlik va namunadagi qimmatbaho metallning quymasi bo‘lishi mumkin. Shunday qilib, avtomobilni ro‘yxatdan o‘tkazish to‘g‘risidagi hujjatni xavfsizlik deb hisoblash mumkin emas, chunki barcha transport vositalari yagona standartga mos kelmaydi. Va kelgusi davrda ma’lum bir narxda standart hajmdagi neftni yetkazib berish shartnomasi tovar fyuchers shartnomasi bo‘lib, u xavfsizlik hisoblanadi

- Moliyaviy vositaning ma’lum bir qiymati. Hujjatning ishlash muddati cheklanmagan bo‘lsa, bu nazariy bo‘lishi mumkin. Ko‘pincha qimmatli qog‘ozning bozor qiymati hisob-kitoblarda qo‘llaniladi, bu fond bozoridagi talab va taklif nisbatidan iborat. Birjada savdo qilishda narx Real vaqt rejimida kiruvchi oldi-sotdi buyurtmalari asosida hisoblanadi
- Aktivlar likvid bo‘lishi kerak, ya’ni qisqa vaqt ichida sezilarli yo‘qotishlarsiz realizatsiya qilinishi kerak
- Davlat ro‘yxatidan o‘tkazishning mavjudligi. O‘zbekiston Markaziy bankining vakolatxonalari bo‘lgan nazorat qiluvchi organlar qimmatli qog‘ozlarning har bir chiqarilishi to‘g‘risida belgilangan tartibda xabardor qilinadi.

Qimmatli qog'ozlarning tasnifi

Qimmatli qog'ozlarni bir necha mezonlarga ko'ra tasniflash mumkin:

* Amalga oshirish shakliga ko'ra, ular hujjatli va hujjatli bo'lmagan bo'lishi mumkin, ya'ni qog'ozda taqdim yetilishi yoki aksiyadorlik jamiyatining reyestriga yozuv shaklida berilishi mumkin (ikkinchi holda, asl hujjatlar o'rniga egasiga mulkni tasdiqlovchi maxsus shartnoma)

* Amal qilish muddatiga ko'ra qimmatli qog'ozlar muddatsiz (muddatsiz) yoki shoshilinch (cheklangan muddat uchun amal qiladi) bo'lishi mumkin, ikkinchisi esa **o'z navbatida quyidagilarga bo'linadi:**

- qisqa muddatli-bir yilgacha amal qiladi
- O'rta muddatli-1 yildan 5 yilgacha amal qiladi
- uzoq muddatli-amal qilish muddati 5 yildan 40 yilgacha

Qimmatli qog'ozlar turlari Qimmatli qog'ozlar-bu ularga egalik qiluvchi shaxs uchun poytaxtdagi ulushga bo'lgan huquqlarni ta'minlaydigan hujjatlar. Har xil turdagi qimmatli qog'ozlar turli aktivlarga huquq beradi. Xususan, aktivlarga kompaniya mulki kiradi. **"Qimmatli qog'ozlar" tushunchasi bir vaqtning o'zida bir necha transkript bor, qaysi zid emas, lekin bir-birini to'ldiradi:**

- Mulk huquqini tasdiqlovchi hujjat sifatida taqdim etilgan hujjat;
- yuqorida ko'rsatilgan huquqlarni talab qilish huquqini beruvchi huquqiy hujjat;
- foyda keltiradigan va pul kabi tovar qiymatlari aylanmasida ishtirok yetadigan kapital shakli Qimmatli qog'ozlarning quyidagi turlari mavjud:
- aksiyalar-o'z egasiga aksiyadorlik jamiyati foydasining ulushiga bo'lgan huquqni beradigan qimmatli qog'ozlar;
- veksellar — qarzdordan pul ko'rinishida qarz olish huquqini beruvchi qimmatli qog'ozlar;
- ipoteka-ko'chmas mulk bilan ta'minlangan pul majburiyatlarini bajarish huquqini beruvchi ro'yxatdan o'tgan qimmatli qog'ozlar.

Qimmatli qog'ozlarning uchta asosiy toifasi mavjud:

1. Tenglik. Bularga oddiy va imtiyozli aksiyalar kiradi. Oddiy aksiyalarga yegalik qilish sizga korxonani boshqarishda ishtirok yetish,

agar direktorlar kengashi ularni to'lash to'g'risida ijobiy qaror qabul qilgan bo'lsa, dividendlar olish, tashkilotni tugatishda qimmatli qog'ozlar soniga muvofiq ulushni talab qilish imkonini beradi.

2. Imtiyozli aksiyalar, agar hisobot davri natijasi foyda bo'lsa, dividendlarni doimiy ravishda olishga imkon beradi, shuningdek, birinchi navbatda korxona bankrot bo'lgan taqdirda aksiyalarning kompensatsiya to'lovlariga ishonishga imkon beradi, ammo qaror qabul qilishda ishtirok yetishga imkon bermaydigan kompaniya to'g'risida qaror qabul qilish.

3. Qarz. Ular korporativ va davlat obligatsiyalari va veksellarni o'z ichiga oladi. Obligatsiya egasiga uning nominal qiymati va foizlarini emitentdan kelishilgan muddatda pul yoki ularning o'rnini bosuvchi qimmatbaho buyumlar ko'rinishida olish huquqini beradi.

4. Veksel faqat pul ko'rinishida to'lanadi, amal qilish muddati qisqaroq va majburiy tafsilotlar to'plami bilan qat'iy belgilangan shaklga ega, ularsiz u haqiqiy emas. Veksellarni chiqarish biznes bitimi bilan bog'liq bo'lishi kerak, faqat banklar ularni bunday havolasiz chiqarish huquqiga ega.

5. Hosilalar. Ular lotin qimmatli qog'ozlar - masalan, fyucherslar, opsionlar, forvard shartnomalari, svoplar. Ular oddiy oldi-sotdi shartnomalaridan farq qiladi, chunki ular rasmiyatchilik va birlashish bilan ajralib turadi. Bu ikkala tomonga shartnoma bo'yicha o'z huquqlari yoki majburiyatlarini erkin amalga oshirishga imkon beradi

Davlat yoki tijorat korxonasi tomonidan har qanday qimmatli qog'ozlarni chiqarish maqsadi:

1. Aylanma mablag'larning ko'payishi
2. Loyihalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash
3. Muhim dasturlarni amalga oshirish

O'z navbatida, aksiyalar yoki obligatsiyalarni sotib olish niyat bilan bog'liq:

1. Kelajakda daromad olish uchun mavjud mablag'larni investitsiya qiling.

2. Aktivlarni sotib olinganidan ko'proq sotish-bu spekulyatsiya deb ataladi.

3. Moliyaviy xatarlarni himoya qilish - ya'ni mumkin bo'lgan yo'qotishlardan sug'urta qilish.

4. Turli joylarda qimmatli qog'ozlar narxining farqidan iborat bo'lgan arbitraj operatsiyalaridan foyda olish.

Qimmatli qog'ozlarning asosiy turlari.

Yuqorida aytib o'tilgan tasniflardan tashqari, butun dunyoda asosiy sifatida tan olingan yana biri mavjud. Unga ko'ra qimmatli qog'ozlar birlamchi va ikkilamchi bo'linadi. Birlamchi (yoki birlamchi) qimmatli qog'ozlar deganda aktivlar bilan ta'minlangan qimmatli qog'ozlar tushuniladi. Bu guruhga quyidagilar kiradi: aksiyalar, obligatsiyalar, veksellar, notalar, ipoteka va depozit sertifikatlari. Ikkilamchi (yoki lotin) qimmatli qog'ozlar-bu egasiga mulkiy huquqlarni emas, balki birlamchi qimmatli qog'ozlarga bo'lgan huquqlarni beradigan qimmatli qog'ozlar. Bunga opsionlar, depozitariy kvitansiyalar, obuna huquqlari, moliyaviy fyucherslar, qimmatli qog'ozlar uchun fond orderlari kiradi.

Nazorat savollari

1. Moliyaviy aktivlar shakliga qarab moliya bozori qaysi tarmoqlarga bo'linadi?
2. Moliya bozorining faoliyatini tushuntirib bering?
3. Moliya bozori vositalarini tushuntirib bering?
4. Inflatsiya muammosini tushuntirib bering?
5. Moliya bozorini tashkil etish?
6. Moliyaviy aktivlar va majburiyatlar bilan operatsiyalar uchun zarur bo'lgan xizmatlarni ko'rsatadigan moliya institutlariga nimalar kiradi?

1.5. MOLIYAVIY BOSHQARUV

1.5.1. Moliyaviy menejmentning mohiyati va tamoyillari

Korxonalarni boshqarish tizimining asosiy quyi tizimlaridan biri bu moliyaviy menejment strategik va taktik maqsadlarga erishishga qaratilgan moliyaviy boshqaruv metodologiyasi va texnikasiga bag'ishlangan fan sifatida.

Moliyaviy boshqaruv, shuningdek, korxonaning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini boshqarish uchun kasbiy faoliyat turi sifatida qaraladi, ya'ni boshqacha qilib aytganda, moliyaviy boshqaruv-bu prinsiplar va usullar tizimi, shakllantirish va taqsimlash, shuningdek moliyaviy resurslardan

foydalanish bilan bog'liq boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va amalga oshirish korxona va uning pul aylanmasini tashkil etish.

Tarkib jihatidan moliyaviy menejment ulardan foydalanish va ko'paytirish samaradorligini oshirish maqsadida moliyaviy resurslar va kapital harakatini nazorat qilish jarayoniga qisqartiriladi.

1.5.2. Moliyaviy boshqaruvning maqsad va vazifalari. Maqsadlar evolyutsiyasi.

Moliyaviy boshqaruvning asosiy maqsadi egalarining farovonligini oshirishdir.

Moliyaviy menejmentning maqsadi kompaniyaning foydasini va uning kapitallashuvini oshirish orqali kompaniyaning bozor qiymatini, aksiyalarning bozor qiymatini maqbul xavf darajasida maksimal darajada oshirishdir.

Asosiy maqsadga erishishdagi asosiy vazifalar:

Kelgusi davrda korxonani rivojlantirish maqsadlariga muvofiq moliyaviy manbalarini shakllantirishni ta'minlash.

- Korxonaning asosiy faoliyati sharoitida ishlab chiqarilgan moliyaviy resurslar hajmidan samarali foydalanishni ta'minlash.
- Maqbul xavf darajasida foyda maksimallashtirishni ta'minlash.
- Foydaning maqbul darajasida xavflarni minimallashtirish.
- O'z faoliyati davomida korxonaning doimiy moliyaviy balansini ta'minlash.

Moliyaviy boshqaruvning asosiy vazifalari

1.1. Hududda yagona soliq, moliya va byudjet siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish.

1.2. Tuman byudjeti loyihasini ishlab chiqish va uning ijrosini belgilangan tartibda ta'minlash.

1.3. Byudjetning daromad darajasini oshirish, kredit resurslarini jalb qilish va ulardan yanada samarali foydalanishni ta'minlash bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

1.4. Tumanni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlariga moliyaviy resurslarni jamlash.

1.5. Asosiy menejerlar, menejerlar va byudjet mablag'larini oluvchilar, kredit tashkilotlari, byudjet jarayonining boshqa ishtirokchilarining byudjet mablag'lari bilan operatsiyalar, shuningdek byudjet kreditlari, byudjet investitsiyalari, munitsipal mablag'larni taqsimlash, olish, maqsadli foydalanish va to'lash shartlariga rioya etilishi ustidan moliyaviy nazoratni amalga oshirish kafolatlari.

1.6. Tumanda byudjet hisobi va byudjet hisobotiga yagona uslubiy yondashuvni ta'minlash.

Maqsadlar evolyutsiyasi

Kompaniya hayotining muayyan daqiqalarida moliyaviy boshqaruvning turli maqsadlari shakllanadi, masalan, raqobat kurashida kompaniyaning omon qolishi yoki raqobat kurashida yetakchi o'rinlarni egallash, bankrotlikdan qochish, kompaniyaning bozor qiymatini oshirish, ishlab chiqarish va sotish hajmini oshirish, xarajatlarni minimallashtirish.

1.5.3. Moliyaviy boshqaruv mexanizmi va uning elementlari. Moliyaviy boshqaruv funksiyalari

Moliyaviy menejment-bu umumiy boshqaruv tizimining quyi tizimi, o'z navbatida, u firmaning moliyaviy boshqaruv tizimi sifatida qaraladi.

Moliyaviy menejment mexanizmi-bu korxonaning moliyaviy faoliyati sohasidagi boshqaruv qarorlarini ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonini tartibga soluvchi moliyaviy menejment tizimidagi asosiy elementlar tizimi.

Moliyaviy menejment subyektlari – bu moliyaviy strategiyani belgilaydigan va tezkor boshqaruv qarorlarini nazorat qiladigan kompaniyaning yuqori boshqaruv xodimlari, kompaniyalarning moliyaviy boshqarish bo'limlari va xizmatlari mutaxassislari, mutaxassislar-professional menejerlar.

Uzluksiz pul oqimi yoki moliyaviy resurslar manbalari, moliyaviy resurslar, moliyaviy munosabatlar boshqaruv obyekti sifatida aniqlanishi mumkin.

Moliyaviy boshqaruv funksiyalari.

Menejment predmetining funksiyalari:

1. korxonaning moliyaviy strategiyasini ishlab chiqish.

2. Moliyaviy rejalashtirish

3. Muqobil boshqaruv yechimlarini asoslashni ta'minlaydigan samarali axborot tizimlarini shakllantirish.

4. moliyaviy tahlil

5. boshqaruv qarorlarini amalga oshirish uchun amaldagi rag'batlantirish tizimini ishlab chiqish

6. boshqaruv qarorlarining bajarilishi ustidan samarali nazoratni amalga oshirish.

Obyekt funksiyalari:

1. Aktivlarni boshqarish

- faoliyatning operatsiyalari hajmiga qarab aktivlarning ayrim turlariga real ehtiyojni aniqlash va ularning umumiy miqdorini aniqlash.
- aktivlar tarkibini ulardan samarali foydalanish nuqtayi nazaridan optimallashtirish.
- joriy aktivlarning ayrim turlarining likvidligini va ularning umumiyligini ta'minlash.
- joriy aktivlar va umuman aktivlar aylanmasining tezlashishini ta'minlash.
- ularni moliyalashtirishning samarali shakllari va manbalarini tanlash.

2. Pulni Boshqarish:

- Shakllanayotgan aktivlarni moliyalashtirish uchun kapitalga bo'lgan umumiy ehtiyoj aniqlanadi.
- Kapital tuzilmasi undan samarali foydalanish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash maqsadida optimallashtirilmoqda.
- Kapitalni qayta moliyalashtirish choralari tizimi ishlab chiqilmoqda.

3. Investitsiyalarni Boshqarish:

- Investitsion faoliyat yo'nalishlarini shakllantirish.
- Alohida loyihalarning investitsion jozibadorligiga baho beriladi va ulardan eng jozibadorlari tanlanadi.
- Investitsiya portfeli shakllantirilmoqda.
- Investitsiyalarni moliyalashtirishning eng samarali shakllarini tanlash.

4. pul oqimlarini boshqarish:

- kiruvchi va chiquvchi pul oqimlarini shakllantirish (mablag'larni qabul qilish va sarflashni rejalashtirish, ularni hajm va vaqt bo'yicha sinxronlashtirish, joriy aktivlarning zarur likvidligini ta'minlash hamda joriy va istiqbolli davrlarda to'lov qobiliyatini ta'minlash).

- o'rtacha pul qoldig'ini optimallashtirish va vaqtincha mavjud mablag'lardan samarali foydalanish.

Xatarlarni boshqarish:

- Ushbu tashkilot faoliyatiga xos bo'lgan xavflarni aniqlash.

- Ushbu xatarlar darajasini va ular bilan bog'liq mumkin bo'lgan moliyaviy yo'qotishlar hajmini individual operatsiyalar kontekstida baholash.

- Moliyaviy risklarning oldini olish va minimallashtirish bo'yicha chora-tadbirlar tizimini shakllantirish va ularni sug'urtalash.

Inqirozni boshqarish:

- an'anaviy metodologiya asosida moliyaviy holatni doimiy monitoring qilish.

- Bankrotlik tahdidining diagnostikasi.

- Ushbu tahdid darajasini baholash.

- Darajasiga ko'ra moliyaviy barqarorlashtirish ichki mexanizmidan foydalanish.

- Agar kerak bo'lsa, reabilitatsiya tadbirlarini ishlab chiqish.

Moliyaviy aktivlar, birinchi navbatda, pul mablag'lari, o'zaro manfaatli shartlarda moliyaviy vositalarni almashtirish bo'yicha shartnomaviy huquqlar, debitorlik qarzlari, da'volarni tayinlash huquqi (faktoring munosabatlari), ishonish huquqidir.

Moliyaviy majburiyatlar-bu mablag'larni (kreditorlik qarzlarini) to'lash, boshqa turdagi aktivlarni boshqa korxonaga berish bo'yicha shartnomaviy majburiyatlar.

Moliyaviy vositalar quyidagilarga bo'linadi:

Birlamchi naqd pul, qimmatli qog'ozlar, debitorlik va kreditorlik qarzlari.

Ikkilamchi-opsion, fyuchers (ikkilamchi qimmatli qog'ozlar).

Moliyaviy menejment jarayonida keng ko'lamli usullar va dastaklar qo'llaniladi.

Usullari: narxlash, rejalashtirish, moliyaviy tahlil usuli, rag'batlantirish, kreditlash, sug'urta, soliqqa tortish va boshqalar.

Qo'llar (ko'rsatkichlar) sifatida: narxlar, narxlarga chegirmalar, jarimalar, kreditlar bo'yicha foizlar, qaytish stavkalari, diskontlash va boshqalar.

Moliyaviy menejmentni tashkil etish.

Moliyaviy menejmentning asosiy vazifalaridan biri moliyaviy menejmentni tashkil yetishning samarali tizimini yaratishdir. Boshqaruvni tashkil yetish mulkchilik shakliga, tashkiliy-huquqiy maqomiga, sohaga, faoliyat ko'lamining texnologik xususiyatlariga, ya'ni korxona hajmiga bog'liq.

Moliyaviy xizmatni quyidagilar ko'rsatishi mumkin:

- Moliyaviy Menejment (bo'lim) – yirik korxona.
- Moliya bo'limi (o'rta korxona).
- Moliyaviy direktor yoki bosh buxgalter (kichik biznes).

Moliyaviy xizmatning taxminiy tuzilishi.

Moliyaviy buxgalteriya bo'limi xo'jalik operatsiyalarining buxgalteriya hisobini yuritishi va standartlar va talablarga muvofiq moliyaviy va buxgalteriya hisobotlarini shakllantirishi shart.

Tahlil bo'limi korxonaning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini tahlil qilish, moliyaviy ko'rsatkichlarni prognozlash, investitsiya loyihalarini baholash bilan shug'ullanadi.

Moliyaviy rejalashtirish bo'limi asosiy moliyaviy rejalashtirish hujjatlarini ishlab chiqadi, ya'ni bu sotishdan tushgan daromad rejasini, foyda va zarar rejasini yoki daromad va xarajatlar rejasini, pul oqimi rejasini va rejalashtirilgan balansni (marketing bo'limi) ishlab chiqishdir.

Operatsion bo'lim veksellarning to'lanishini nazorat qiladi, banklar bilan naqd va naqd pulsiz tushumlar bo'yicha munosabatlarni nazorat qiladi, kompaniyaning kontragentlari (yuridik bo'lim) bilan nizolar va da'volarni hal qiladi.

- Davlat darajasida.
- Raqobatchilar, qarzdorlar va kreditorlar to'g'risida tashqi ma'lumotlar.
- Tashkilot haqida ichki ma'lumotlar.

Moliyaviy tahlil.

Moliyaviy nazorat.

- Moliyaviy rejalashtirish.

Moliyaviy rejalashtirish kompaniya faoliyatining eng muhim jihatlarini qamrab oladi. U moddiy, mehnat va pul resurslarini shakllantirish va ulardan foydalanish ustidan zarur dastlabki nazoratni ta'minlaydi va korxonaning moliyaviy holatini yaxshilash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Moliyaviy strategiya quyidagi bosqichlarga muvofiq ishlab chiqilgan:

1. moliyaviy strategiyani rivojlantirishning umumiy davrini aniqlash.

2. tashqi iqtisodiy muhit omillari hamda moliya va tovar bozorlari konyunkturasidan foydalanish.

3. korxonaning moliyaviy resurslarini rivojlantirishning strategik maqsadlarini shakllantirish.

4. korxonaning operatsion va investitsiya faoliyati sharoitida resurslarni shakllantirishda moliyaviy resurslarni shakllantirish nisbatlarini asoslash.

5. moliyaviy muvozanatni va korxonaning samarali ishlashini ta'minlaydigan maqsadli strategik standartlarni shakllantirish. Masalan, balans valyutasidagi o'z manbalarining minimal ulushi, jami aktivlardagi uzoq muddatli aktivlarning minimal ulushi, jami manbalardagi zaxiralarning ulushi, jami aktivlarning minimal rentabellik darajasi, o'z mablag'larining minimal rentabellik darajasi, joriy likvidlikning minimal darajasi, joriy likvidlikning minimal darajasi, moliyaviy xatarlarning maksimal darajasi.

6. moliyaviy resurslar va ularning manbalarini shakllantirish va ulardan foydalanishning ayrim jihatlari bo'yicha moliyaviy siyosatni ishlab chiqish.

1.5.4. Moliyaviy menejmentni tashkil etish.

Bizga ma'lumki, korxonada moliyaviy menejment-bu moliyaviy munosabatlar, moliyaviy resurslar va ularning manbalarini boshqarish bilan bog'liq bo'lgan alohida faoliyat sohasi. Shu bilan birga, tashkilotni umumiy boshqarish sharoitida ushbu faoliyat turi korxonaning strategik va

operatsion maqsadlariga erishishga qaratilgan qabul qilingan qarorlarni muvofiqlashtirish va moliyaviy qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi.

Korxonaning tashkiliy dizayniga funksional yondashuv bilan uning tarkibiga moliyaviy faoliyatni amalga oshirish bilan bog'liq alohida funksional blok kiradi. Shu bilan birga, moliyaviy xizmatlar rahbarlarining vazifasi tegishli tarkibiy bo'linmalarni muvofiqlashtirilgan boshqarish va tashkilotning moliyaviy faoliyati va uning moliyaviy munosabatlari bilan bog'liq funksional majburiyatlarini bajarishdir. **Korxonaning moliyaviy faoliyat bilan bog'liq tarkibiy bo'linmalariga quyidagilar kiradi:**

pul oqimlarini rejalashtirish va nazorat qilishni, qarzdorlar va kreditorlar bilan hisob-kitoblarni amalga oshiruvchi moliya bo'limi(moliya intizomi);

moliyaviy resurslarni rejalashtirish va nazorat qilish;

kredit va investitsiya portfelini rejalashtirish va monitoring qilish; ichki va tashqi foydalanuvchilarga tahliliy moliyaviy ma'lumotlarni taqdim etish;

moliyaviy-iqtisodiy tahlillarni o'tkazish va takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish. Korxonaning moliyaviy holati;

narxlar va xarajatlarni boshqarish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish;

foyda va rentabellik ko'rsatkichlari bo'yicha operatsiyalarni baholash va boshqalar.

korxonada iqtisodiy rejalashtirish tizimini ishlab chiqadigan rejalashtirish va iqtisodiy bo'lim;

moliyaviy rejalar va byudjetlarni shakllantirish;

kompaniya bo'linmalari ishining rejalashtirilgan iqtisodiy ko'rsatkichlarini (shu jumladan standartlarni) ishlab chiqish;

mahsulotlarning ulgurji va chakana narxlarini ishlab chiqish va asoslash; kompaniyaning tarkibiy qismlaridan samarali foydalanish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish. Moddiy, mehnat va moliyaviy resurslar;

korxonaning har tomonlama iqtisodiy tahlilini o'tkazish va boshqalar;

korxonada buxgalteriya faoliyatini tashkil etish tizimini ishlab chiqadigan buxgalteriya hisobi (buxgalteriya (moliyaviy), boshqaruv va soliq hisobi);

ishlab chiqarish tannarxining buxgalteriya hisob-kitoblarini tayyorlash; buxgalteriya hisobotlarini shakllantirish; mablag'larni o'z vaqtida inventarizatsiya qilish, inventarizatsiya qiymatlari va hisob-kitoblarni nazorat qilish; moliyaviy intizomga qat'iy rioya etilishini ta'minlash; debitorlik qarzlarini o'z vaqtida yig'ish va kreditorlik qarzlarini to'lash ustidan nazorat va hokazo.

Korxonada moliyaviy faoliyatni tashkil etishning asosiy vositalaridan biri bu ishlab chiqilgan moliyaviy tuzilma va moliya xodimlarining ish majburiyatlari doirasidagi faoliyati to'g'risidagi nizomdir.

Korxonaning moliyaviy tuzilishi-bu ularning moliyaviy javobgarligi asosida tuzilgan, uning funksional bo'linmalarining buyurtma qilingan to'plami. Moliyaviy tuzilma korxonada faoliyat yurituvchi tashkiliy tuzilma asosida ishlab chiqilgan bo'lib, unda moliyaviy javobgarlik markazlari ajratilgan.

Moliyaviy javobgarlik markazlari (MJM) - bu korxonaning tarkibiy bo'linmalari yoki muayyan biznes operatsiyalarini amalga oshirish bilan ajralib turadigan va ushbu operatsiyalarning ayrim ko'rsatkichlariga bevosita ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lgan alohida mansabdor shaxslar.

Qanday faoliyat turiga va moliyaviy nuqtayi nazardan qanday ko'rsatkichlar ma'lum bir bilan tavsiflanishiga qarab, ularning to'rtta asosiy toifasi mavjud:

1) daromad markazlari;
2) xarajat markazlari;
3) foyda (zarar) markazlari;
4) investitsiya markazlari.

Daromad markazlari-bu korxonaning bo'linmalari yoki bozorda mahsulot va xizmatlarni sotish uchun mas'ul bo'lgan aniq shaxslar. Bunday bo'linmalar savdo jarayonini boshqaradi va daromadga ta'sir qilishi mumkin. Daromad markazlarining asosiy ko'rsatkichlari savdo hajmi va daromaddir. Savdo bo'limlari, chakana savdo tarmog'i, markali do'konlar, savdo vakillari va boshqalar daromad markazlariga tegishli bo'lishi mumkin.

Xarajatlar markazlari-bu xarajatlarning paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lgan korxonaning bo'linmalari, shu bilan birga ushbu markazlarning

rahbarlari korxonaning umumiy xarajatlariga ta'sir ko'rsatadigan xarajatlarning ayrim turlari ustidan bevosita nazoratni amalga oshiradilar. Ushbu markazlar samaradorligining asosiy ko'rsatkichlari xarajatlarni minimallashtirish, shuningdek, qilingan xarajatlarning belgilangan standartlarga muvofiqligi hisoblanadi. Xarajat markazlariga ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va qo'llab-quvvatlash bo'linmalari, ta'minot bo'limi, marketing bo'limi, buxgalteriya hisobi, korxona ma'muriyati va boshqalar kiradi.

Foyda markazlari ham daromad, ham katta miqdordagi xarajatlarning paydo bo'lishi bilan tavsiflanadi. Foyda markazi umuman kompaniya, uning alohida faoliyat sohalari, butun ishlab chiqarish va tijorat siklini qo'llab - quvvatlaydigan filiallar va vakolatxonalar bo'lishi mumkin-xomashyo sotib olishdan tayyor mahsulotni sotishgacha. Foyda markazlari samaradorligining asosiy ko'rsatkichlari olingan moliyaviy natija va asosiy faoliyatning rentabelligi hisoblanadi.

Investitsiya markazlari korxonaning investitsiya faoliyatini amalga oshirish bilan bog'liq bo'lib. Investitsiya markazlarining asosiy vazifalari turli xil investitsiya qarorlarini amalga oshirishda moliyaviy resurslardan samarali foydalanish va kutilayotgan foydani tashkilotga kutilgan vaqtda qaytarishdir. Investitsiya markazlari butun moliyaviy tuzilmaning cho'qqisidir. Investitsiya markazlarining samaradorligini baholash ko'rsatkichlari sifatida kompaniyaning strategiyasiga qarab, investitsiya qilingan kapitalning rentabelligi (investitsiyalarning rentabelligi – IR), shuningdek qoplash muddati kabi ko'rsatkichlardan foydalanish mumkin. Investitsiya markazlari korxona direktorlar kengashi, kompaniyalar guruhidagi boshqaruv kompaniyasi va boshqalar bo'lishi mumkin.

Nazorat savollari

1. Moliyaviy menejmentning mohiyati?
2. Moliyaviy boshqaruvning maqsad va vazifalari?
3. Moliyaviy boshqaruvning asosiy vazifalari?
4. Moliyaviy menejment subyektlari?
5. Moliyaviy boshqaruv funksiyalari?
6. Obyekt funksiyalari?
7. Moliyaviy menejment jarayonida qanday usullar va dastaklar qo'llaniladi?

8. Moliyaviy strategiya qanday bosqichlarga muvofiq ishlab chiqilgan?

9. Korxonaning moliyaviy faoliyat bilan bog'liq tarkibiy bo'linmalariga nimalar kiradi?

1.6. MOLIYAVIY REJALASHTIRISH VA PROGNOZLASH

1.6.1. Moliyaviy rejalashtirish

Moliyaviy rejalashtirish-bu korxona moliyasini boshqarish vositasi.

Moliyaviy rejalashtirish-bu tashkilotning rivojlanishini ta'minlash uchun mablag'larning barcha daromadlari va sarflash yo'nalishlarini rejalashtirish. Ushbu jarayonning asosiy vazifalari tashkilotning moliyaviy resurslarining mavjudligi va ularga bo'lgan ehtiyoj, moliyaviy resurslarning samarali manbalarini tanlash va ulardan foydalanishning foydali variantlari o'rtasida muvofiqlikni o'rnatishdir.

Moliyaviy rejalashtirish-tashqi moliyaviy sharoitlarga va kelajakdagi moliyaviy oqimlarni muvofiqlashtirishga qarab, mavjud moliyaviy resurslar bilan ularga erishish haqiqatiga qarab maqsadlarni tanlash, joriy moliyaviy holatni hisobga olgan holda daromadlar va xarajatlarni shakllantirish rejalarini tayyorlash va bajarilishini nazorat qilishda, pul ko'rinishida, ularga erishish maqsadlari va vositalarida ifodalangan.

Muayyan davr uchun konsolidatsiyalangan moliyaviy reja byudjet deb ataladi. Hisob-kitoblar yoki biznes-rejalar ma'lum loyihalarni bajarish uchun ishlatilishi mumkin.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida o'z faoliyatini moliyaviy rejalashtirish shaxs, oila, tashkilot, butun davlat yoki ularning birlashmasi tomonidan amalga oshirilishi mumkin va korxonalarda moliyaviy menejmentning ajralmas qismi hisoblanadi. Balans, foyda va zararlar to'g'risidagi hisobot va pul oqimlari to'g'risidagi hisobot moliyaviy rejalashtirish shakllari emas, chunki ular kompaniyaning allaqachon amalga oshirilgan faoliyati to'g'risidagi dastlabki hujjatlardagi ma'lumotlarni aks ettiradi.

Strategik moliyaviy rejalashtirishning vazifasi maqsadlar, moliyaviy imkoniyatlar va tashqi sharoitlar o'rtasidagi muvozanatni yaratish va saqlashdir, buning uchun moliyaviy faoliyat uzoq vaqt davomida prognoz qilinadi. Rejali iqtisodiyotda yirik xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini

moliyaviy-iqtisodiy rejalashtirish davlat tomonidan amalga oshiriladi, u moliyaviy resurslarni davlatning uzoq muddatli maqsad va vazifalariga muvofiq yo'nalishlar va tarmoqlar o'rtasida taqsimlaydi.

Moliyaviy rejalashtirish jarayonida moliyaviy va moddiy resurslar o'rtasida maqbul nisbat o'rnatiladi. Tashkilotlarda moliyaviy rejalashtirish iqtisodiy faoliyatni rejalashtirish bilan o'zaro bog'liq bo'lib, ishlab chiqarish rejasining ko'rsatkichlariga asoslanadi (ishlab chiqarish hajmi, sotish, ishlab chiqarish tannarxi smetasi, kapital qo'yilmalar rejasi va boshqalar.).

Moliyaviy rejani tuzish jarayonida ishlab chiqarish rejasi ko'rsatkichlariga tanqidiy yondashuv amalga oshiriladi, ularda hisobga olinmagan xo'jalik zaxiralari aniqlanadi va ishlatiladi, shuningdek korxonaning ishlab chiqarish quvvatidan yanada samarali foydalanish, moddiy resurslardan oqilona foydalanish, takomillashtirish yo'llari aniqlanadi. mahsulot sifati, assortimentni kengaytirish va hokazo.

Shu bilan birga, moliyaviy rejalashtirish moliyaviy munosabatlar sohasidagi maqbul nisbatlarni aniqlashga, ya'ni korxonaning ishlab chiqarish hajmi, o'sish sur'atlari va moliyaviy resurslari, ishlab chiqarishni kengaytirishga yo'naltirilgan byudjet, o'z va kredit resurslari o'rtasidagi oqilona nisbatni ta'minlashga qaratilgan.

Moliyaviy rejalashtirish rejalashtirish vazifalari va obyektlariga qarab har xil mazmun va maqsaddagi moliyaviy rejalarni tuzish orqali amalga oshiriladi. Shunga asoslanib, moliyaviy rejalar uzoq muddatli, joriy va operatsion bo'lishi kerak.

Uzoq muddatli moliyaviy rejada tashkilot rivojlanishining asosiy moliyaviy parametrlari aniqlanadi, uning moliyaviy oqimlari harakatida strategik o'zgarishlar ishlab chiqiladi. Joriy moliyaviy rejada tashkilotni rivojlantirish rejasining barcha bo'limlari moliyaviy ko'rsatkichlar, moliyaviy oqimlarning ishlab chiqarish va sotishga ta'siri va tashkilotning joriy davrdagi raqobatbardoshligi bilan bog'liq. Operatsion moliyaviy reja qisqa muddatli taktik harakatlarni o'z ichiga oladi-to'lov va soliq taqvimini tayyorlash va bajarish, bir oy, o'n yil, hafta uchun kassa rejasi.

Moliyaviy rejalashtirish maqsadlari:

takror ishlab chiqarish jarayonini hajmi va tuzilishi bo'yicha tegishli moliyaviy resurslar bilan ta'minlash;

rejalashtirish obyektini aniqlash;

operatsion, ma'muriy va strategik rejalarni taqsimlash bilan moliyaviy rejalar tizimini ishlab chiqish;

zarur moliyaviy resurslarni hisoblash;

ichki va tashqi moliyalashtirish hajmi va tuzilishini hisoblash, zaxiralarni aniqlash va qo'shimcha moliyalashtirish hajmini aniqlash;

kompaniyaning daromadlari va xarajatlarining prognozi.

Moliyaviy rejalashtirish korxonaning marketing, ishlab chiqarish va boshqa rejalari bilan chambarchas bog'liq hamda korxonaning vazifasi va umumiy strategiyasiga bo'ysunadi.

Rejalashtirish uchun zarur:

kompaniya qayerda, qachon va kim uchun mahsulot ishlab chiqarishni va sotishni rejalashtirayotganini tushunish uchun;

kompaniya o'z maqsadlariga erishish uchun qanday resurslar va qachon kerakligini bilish;

jalb qilingan resurslardan samarali foydalanishga erishish uchun;

noqulay vaziyatlarni oldindan bilish uchun yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavflarni tahlil qiling va ularni kamaytirish bo'yicha aniq choralarni ko'ring.

Moliyaviy rejalashtirish vazifalari:

tashkilot daromadlarini oshirish uchun zaxiralarni aniqlash va ularni safarbar qilish usullari;

moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, tashkilot rivojlanishining eng oqilona yo'nalishlarini aniqlash, rejalashtirilgan davrda eng katta foyda olishni ta'minlash;

moliyaviy resurslarni tashkilotning ishlab chiqarish rejasi ko'rsatkichlari bilan bog'lash;

byudjet, banklar va boshqa moliyaviy tuzilmalar bilan maqbul moliyaviy munosabatlarni ta'minlash.

Moliyaviy rejalashtirish obyektlari:

moliyaviy resurslar va moliyaviy resurslar harakati;

moliyaviy resurslarni shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan moliyaviy munosabatlar;

moliyaviy resurslarni taqsimlash natijasida shakllangan xarajatlar nisbati.

1.6.2. Tashkilotni moliyaviy rejalashtirish tamoyillari

Ustuvorlik. Moliyaviy rejalashtirish rejalashtirilgan obyektlar va jarayonlarning haqiqiy murakkabligi bilan bog'liq. Moliyaviy rejalashtirishda eng muhim munosabatlar va bog'liqliklarni aniqlash, ularni tashkilotning moliyaviy faoliyati sohalarini hisobga oladigan va yagona rejaning tarkibiy elementlari bo'lgan modullarga birlashtirish muhimdir. Ushbu yondashuv moliyaviy rejalashtirish jarayonini alohida rejalashtirilgan hisob-kitoblarga ajratish va rejani ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonini soddalashtirish, shuningdek uning bajarilishini nazorat qilish imkonini beradi.

Tashkilotning tashqi va ichki, iqtisodiy, moliyaviy muhitining holatini prognozlash asosiy omillarni tizimli tahlil qilish orqali amalga oshiriladi. Prognozning sifati moliyaviy rejaning sifatini ham belgilaydi.

Moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash. Moliyaviy rejalashtirishda moliyaviy qarorlarni qabul qilish bilan bog'liq moliyaviy xatarlar, shuningdek xavflarni bartaraf etish yoki kamaytirish imkoniyatlari hisobga olinishi kerak.

Optimallashtirish. Ushbu prinsipga muvofiq moliyaviy rejalashtirish cheklovlar nuqtayi nazaridan moliyaviy resurslardan foydalanish uchun maqbul va yeng yaxshi alternativalarni tanlashni ta'minlashi kerak.

Muvofiqlashtirish va integratsiya. Moliyaviy rejalashtirishda tashkilot faoliyatining turli sohalarining integratsiyasi hisobga olinishi kerak.

Tartiblash. Moliyaviy rejalashtirish yordamida tashkilotning barcha xodimlari uchun yagona protsedura yaratiladi.

Nazorat. Moliyaviy rejalashtirish ishlab chiqarish va xo'jalik faoliyati ustidan samarali nazorat tizimini yaratish, tashkilotning barcha bo'limlari ishini tahlil qilish imkonini beradi.

Hujjatlar. Moliyaviy rejalashtirish tashkilotning moliyaviy-iqtisodiy faoliyati jarayonining hujjatlashtirilgan vakilligini ta'minlaydi.

Moliyaviy rejalashtirish amaliyotida rejalashtirishning uchta usulini ajratish kerak. Rejalashtirishning birinchi usuli bilan u pastdan yuqoriga, iyerarxiyaning eng past darajasidan eng yuqorisigacha amalga oshiriladi. Quyi tarkibiy bo'linmalarning o'zlari o'z ishlarining batafsil moliyaviy

rejasini tuzadilar va keyinchalik yuqori darajalarda birlashadilar va oxir-oqibat tashkilotning moliyaviy rejasini tuzadilar.

Ikkinchi usulda moliyaviy rejalashtirish yuqoridan pastga qarab amalga oshiriladi. Bunday holda, moliyaviy rejalashtirish jarayoni tashkilotning rejasi asosida uning ko'rsatkichlarini iyerarxiyada yuqoridan pastgacha batafsil bayon qilish orqali amalga oshiriladi. Shu bilan birga, tarkibiy bo'linmalar o'zlari olgan yuqori darajadagi moliyaviy rejalarni o'z bo'linmalarining rejalariga aylantirishi kerak.

Uchinchi usul-qarshi rejalashtirish, bu moliyaviy rejalashtirishning birinchi va ikkinchi usullarining sintezi. Ushbu usul ikki bosqichda moliyaviy rejani ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Birinchi bosqichda (yuqoridan pastgacha) joriy moliyaviy rejalashtirish asosiy maqsadlarga muvofiq amalga oshiriladi. Ikkinchi bosqichda (pastdan yuqoriga) batafsil ko'rsatkichlar tizimi bo'yicha yakuniy moliyaviy reja tuziladi. Shu bilan birga, eng muvaffaqiyatli yechimlar turli darajadagi kelishuv asosida yakuniy moliyaviy rejalarga kiritilgan.

1.6.3. Moliyaviy rejalashtirish bosqichlari

Moliyaviy rejalashtirish jarayonining asosiy bosqichlari:

1. Kompaniyaning moliyaviy holatini tahlil qilish.
2. Prognoz smetalari va byudjetlarini tayyorlash.
3. Kompaniyaning moliyaviy resurslarga bo'lgan umumiy ehtiyojini aniqlash.
4. Moliyalashtirish manbalarining tuzilishini prognozlash.
5. Samarali nazorat va boshqaruv tizimini ishlab chiqish.
6. Tuzilgan rejalarni tuzatish tartibini ishlab chiqish

Moliyaviy rejalashtirish usullari

Normativ. Mohiyati oldindan belgilangan me'yorlar yordamida kompaniyaga qancha resurslar kerakligini, shuningdek ularning manbalarini aniqlashdan iborat.

* Balans. Ushbu usuldan foydalanib, resurslarga bo'lgan haqiqiy ehtiyoj ularning tashkilotdagi mavjud miqdori bilan bog'liq.

* Hisoblash va analitik. Kompaniya tomonidan hisoblangan yoki erishilgan ma'lum bir ko'rsatkich yordamida, shuningdek rejalashtirish

davrida ushbu ko'rsatkichdagi ma'lum o'zgarishlar bilan rejalashtirilgan resurs talabini hisoblash mumkin.

* Rejalashtirilgan yechimlarni optimallashtirish usuli. 2 yoki undan ortiq turli xil rejalarni ishlab chiqadi, ulardan biri tashkilot uchun yeng mosini tanlaydi.

* Faktorial usul.

* Iqtisodiy va matematik modellashtirish.

Odatda, bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy prognozlashni umumlashtirishda quyidagilar hisobga olinadi:

- investitsiya va kredit imkoniyatlari;
- moliyaviy-iqtisodiy faoliyatda allaqachon mavjud tajriba;
- muayyan vazifalarga xos bo'lgan kelajakdagi kiruvchi va chiquvchi moliyaviy oqimlarning yuqori ehtimoli bilan oldindan ma'lum.

1.6.4. Moliyaviy prognozlash

Moliyaviy prognozlash-bu kelajakda tadbirkorlik subyektlari va davlat subyektlari moliyasini rivojlantirishning aniq istiqbollarini o'rganish, kelajakda moliyaviy resurslardan foydalanish hajmi va yo'nalishlari to'g'risida ilmiy asoslangan taxmin. Moliyaviy prognozlash moliyaviy resurslarning holati va ularga bo'lgan ehtiyojning kelajakdagi kutilayotgan rasmini, moliyaviy faoliyatni amalga oshirishning mumkin bo'lgan variantlarini ochib beradi va moliyaviy rejalashtirishning zaruriy shartidir.

Moliyaviy rejalar ko'rsatkichlarini ilmiy asoslash uchun amalga oshiriladigan va prognoz davri uchun moliyaviy rivojlanish konsepsiyasini ishlab chiqishga hissa qo'shadigan moliyaviy prognozlashning asosiy maqsadi moliyaviy resurslarning taxminiy miqdorini baholash va tadbirkorlik subyektlari, davlat hokimiyati organlari faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlashning afzal variantlarini aniqlashdir va mahalliy o'zini o'zi boshqarish.

Moliyaviy prognozlashning maqsadlari:

1) kelajak uchun makro va mikro darajalarda moddiy va moliyaviy xarajatlar nisbatlarini bog'lash;

2) prognoz davrida xo'jalik yurituvchi subyektlar va davlat subyektlarining moliyaviy resurslarini shakllantirish manbalari va hajmini aniqlash;

3) moliyaviy ko'rsatkichlarning tendensiyalari va dinamikasini tahlil qilish asosida, ularga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillarni hisobga olgan holda, xo'jalik yurituvchi subyektlar va davlat subyektlari tomonidan prognoz davrida moliyaviy resurslardan foydalanish yo'nalishlarini asoslash;

4) davlat va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari va tadbirkorlik subyektlari tomonidan qabul qilingan qarorlarning moliyaviy oqibatlarini aniqlash va baholash.

Moliyaviy prognozlash tashkilotni, alohida ma'muriy-hududiy birlikni, umuman mamlakatni rivojlantirishning turli xil variantlarini ishlab chiqish, ularni tahlil qilish va asoslash, rejalashtirish subyektlarining harakatlarining xususiyatiga qarab muayyan maqsadlarga erishishning mumkin bo'lgan darajasini baholash orqali amalga oshiriladi.

Bunga ikki xil uslubiy yondashuv orqali erishiladi:

1) birinchi yondashuv doirasida prognozlash hozirgi kundan kelajakka o'rnatilgan sabab-oqibat munosabatlari asosida amalga oshiriladi;

2) ikkinchi yondashuv bilan prognozlash kelajakda ma'lum bir natijaga erishish uchun amalga oshirilishi mumkin bo'lgan voqealar va chora-tadbirlar zanjiri ishlab chiqilganda va tekshirilganda, kelajakdan hozirgi kungacha harakatning kelajakdagi maqsadlari va belgilarini aniqlashdan iborat., mavjud rivojlanish darajasidan kelib chiqqan holda. tashkilot, ma'muriy-hududiy birlik va umuman mamlakat.

Moliyaviy prognozlash jarayonida moliyaviy ko'rsatkichlarni hisoblash uchun matematik modellashtirish, ekonometrik prognozlash, ekspert baholash, tendensiyalarni shakllantirish va ssenariylarni ishlab chiqish, stoxastik usullar kabi o'ziga xos usullar qo'llaniladi.

Matematik modellashtirish moliyaviy prognoz ko'rsatkichlariga ta'sir qiluvchi ko'plab o'zaro bog'liq omillarni hisobga olishga, prognoz loyihasining bir nechta variantlaridan sanoat, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va moliyaviy siyosat maqsadlari konsepsiyasiga eng mosini tanlashga imkon beradi.

Ekonometrik prognozlash iqtisodiy nazariya va statistika tamoyillariga asoslanadi: prognoz ko'rsatkichlarini hisoblash bashorat qiluvchi omillar sifatida ishlaydigan bir yoki bir nechta iqtisodiy

o‘zgaruvchilar uchun statistik baholash koeffitsiyentlari asosida amalga oshiriladi; moliyaviy prognoz ko‘rsatkichlariga ta’sir qiluvchi bir nechta o‘zgaruvchilarning bir vaqtning o‘zida o‘zgarishini ko‘rib chiqishga imkon beradi.

Ekonometrik modellar ma’lum bir ehtimollik bilan moliyaviy jarayonlarga ta’sir etuvchi omillarning o‘zgarishiga qarab ko‘rsatkichlar dinamikasini tavsiflaydi. Ekonometrik modellarni qurishda regressiya tahlilining matematik apparati qo‘llaniladi, bu bazaviy davrda iqtisodiyotda rivojlangan o‘rtacha munosabatlar va nisbatlarning miqdoriy baholarini beradi. Eng ishonchli natijalarga erishish uchun iqtisodiy va matematik usullar ekspert baholari bilan to‘ldiriladi.

Ekspert baholash usuli ma’lum bir masala bo‘yicha ekspert baholarini umumlashtirish va matematik qayta ishlashni o‘z ichiga oladi. Ushbu usulning samaradorligi mutaxassislarning professionalligi va malakasiga bog‘liq. Bunday bashorat juda aniq bo‘lishi mumkin, ammo ekspert baholari subyektiv xarakterga ega, mutaxassisning "hissiyotlari" ga bog‘liq va har doim ham oqilona tushuntirishga qodir emas.

Daromad va xarajatlarning ayrim guruhlarining faqat vaqt omiliga bog‘liqligini nazarda tutadigan trend usuli doimiy o‘zgarish sur’atlaridan (doimiy o‘sish sur’atlari tendensiyasi) yoki doimiy mutlaq o‘zgarishlardan (chiziqli vaqt tendensiyasi) kelib chiqadi. Ushbu usulning nochorligi iqtisodiy, demografik va boshqa omillarni e’tiborsiz qoldirishdir.

Ssenariylarni ishlab chiqish har doim ham ilmiy va obyektivdan kelib chiqmaydi, ular har doim siyosiy imtiyozlar, individual mansabdor shaxslar, investorlar, mulkdorlarning afzalliklarini his qilishadi, ammo bu sizga oqibatlarni baholashga imkon beradi.

Stoxastik usullar prognozning ehtimoliy xususiyatini va ishlatilgan ma’lumotlar va prognoz moliyaviy ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘z ichiga oladi. To‘g‘ri moliyaviy prognozni hisoblash ehtimoli prognozlashda ishlatiladigan empirik ma’lumotlar miqdori bilan belgilanadi.

Shunday qilib, moliyaviy prognozlash usullari xarajatlar va taqdim etilgan yakuniy ma’lumotlar miqdori bo‘yicha farqlanadi: prognozlash usuli qanchalik murakkab bo‘lsa, u bilan bog‘liq xarajatlar va uning yordami bilan olingan ma’lumotlar miqdori shunchalik katta bo‘ladi.

Moliyaviy prognozlashning natijasi moliyaviy prognozni tayyorlash bo'lib, u kelajakdagi rivojlanishning mumkin bo'lgan yo'nalishlari va moliya tizimining holati, uning alohida sohalari va moliyaviy munosabatlar subyektlari to'g'risida ilmiy asoslangan taxminlar tizimidir.

Prognozlar moliya rivojlanishining turli xil variantlarini ko'rib chiqishga imkon beradi, masalan, iqtisodiyotni, xo'jalik yurituvchi subyektni, bozor sharoitlarini va boshqalarni rivojlantirish uchun qulay, o'rtacha va eng yomon ssenariylarda. Moliyaviy prognozlar qisqa muddatli (3 yilgacha), o'rta muddatli (5-7 yil) va uzoq muddatli (10-15 yilgacha) bo'lishi mumkin.

O'zbekistonning konsolidatsiyalangan moliyaviy balansi-bu O'zbekiston respublikasi (yalpi milliy daromad) va iqtisodiyot tarmoqlarining moliyaviy resurslari hajmi va ulardan foydalanishni tavsiflovchi hujjat. **O'zbekistonning konsolidatsiyalangan moliyaviy balansi baholash maqsadida tuziladi:**

1) O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish prognozini va kelgusi moliyaviy yil va rejalashtirish davri uchun respublika byudjeti loyihasini ishlab chiqishda moliyaviy resurslar miqdori;

2) davlat ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish prognozi ko'rsatkichlariga ta'siri.

O'zbekiston Respublikasinig konsolidatsiyalangan moliyaviy balansini ishlab chiqish O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy rivojlanish vazirligining vakolatiga kiradi.

O'zbekiston subyekti, munitsipalitetning o'rta muddatli moliyaviy rejasi O'zbekiston subyekti, munitsipalitetning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining o'rta muddatli prognozi asosida tuziladi va O'zbekiston subyekti byudjetining asosiy parametrlarini, keyingi uchun mahalliy byudjetni o'z ichiga oladi moliyaviy yil va rejalashtirish davri.

O'rta muddatli moliyaviy rejani shakllantirish tartibi suzib yuruvchi rejalashtirish metodologiyasidan foydalanishga asoslangan. U uch yil davomida ishlab chiqilgan, ulardan: birinchisi-byudjet tuziladigan yil; keyingi ikkitasi-taklif etilayotgan mintaqaviy, munitsipal ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni amalga oshirish natijalari prognoz qilinadigan davr. O'rta muddatli moliyaviy reja har yili O'zbekiston subyekti, munitsipalitetning

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining yangilangan o'rta muddatli prognozi ko'rsatkichlarini hisobga olgan holda tuzatiladi, rejalashtirish muddati esa bir yil oldin o'zgartiriladi, ya'ni reja ko'rsatkichlari yangilanadi.

O'zbekiston subyekti, munitsipalitetning o'rta muddatli moliyaviy rejasi ko'rsatkichlarining tartibi, shakli va tarkibi oliy ijro etuvchi organ tomonidan belgilanadi.

O'zbekiston subyekti davlat hokimiyati, munitsipalitetning mahalliy ma'muriyati. O'rta muddatli moliyaviy reja byudjet tasnifining konsolidatsiyalangan ko'rsatkichlariga muvofiq tuziladi va quyidagi parametrlarni o'z ichiga olishi kerak:

- O'zbekiston subyekti byudjeti, mahalliy byudjet va O'zbekiston respublikasi subyektining konsolidatsiyalangan byudjeti, shahar okrugi daromadlari va xarajatlarining prognoz qilingan miqdori;
- byudjet xarajatlarini tasniflash kodlari kontekstida byudjet mablag'larining asosiy rahbarlari tomonidan byudjet mablag'lari hajmi (bo'limlar, maqsadli moddalar va byudjet xarajatlari tasnifi turlari bo'yicha);
- munitsipalitetlarning byudjet ta'minotini tenglashtirish uchun subsidiyalarni taqsimlash;
- soliq tushumlaridan mahalliy byudjetlarga ajratmalar standartlari;
- byudjet taqchilligi (profitsit);
- O'zbekiston subyekti davlat qarzining yuqori chegarasi, kelgusi moliya yilidan keyingi yilning 1 yanvaridagi va rejalashtirish davrining har bir yilidagi qarz.

O'zbekiston subyektining o'rta muddatli moliyaviy rejasida, bundan tashqari, hududiy davlat byudjetdan tashqari jamg'armasining daromadlari, xarajatlari va taqchilligi (profitsiti) prognoz qilinadigan miqdori ham bo'lishi kerak.

O'zbekiston subyekti, munitsipalitetning o'rta muddatli moliyaviy rejasi loyihasi O'zbekiston subyekti davlat hokimiyatining oliy ijro etuvchi organi, munitsipalitetning mahalliy ma'muriyati tomonidan tasdiqlanadi va tegishli byudjet loyihasi bilan bir vaqtda qonun chiqaruvchi (vakillik) organga taqdim etiladi.

Makroiqtisodiy darajada moliyaviy prognozlash amaliyotida O'zbekistonning konsolidatsiyalangan moliyaviy balansi va o'rta muddatli

moliyaviy rejalaridan foydalanish byudjet jarayonining barqarorligini, davlatning moliyaviy-iqtisodiy siyosatining maqsad va vazifalarining uzluksizligini va byudjetlararo munosabatlarning shaffofligini uzoq vaqt ta'minlashga imkon beradi.

Makroiqtisodiy darajada moliyaviy prognozlarni tayyorlash maqsadli moliyaviy rejalashtirishga tayyorgarlik bosqichi, ya'ni byudjet loyihasini tayyorlash deb hisoblanishi mumkin. Balansli prognozlar byudjetni rejalashtirish jarayonida byudjet balansi ta'minlanishining kafolati bo'lib xizmat qiladi.

Tadbirkorlik subyektlari moliyaviy prognozlarni amalga oshirishning maqsadga muvofiqligi to'g'risida mustaqil ravishda qaror qabul qiladilar. Xususan, notijorat tashkilotlar, qoida tariqasida, ulardan 2 tasini tashkil etmaydi va tijorat tashkilotlari o'zlarining moliyaviy rejalari shakliga o'xshash shaklni ishlab chiqadilar. Ushbu yondashuv moliyaviy rejalashtirish va moliyaviy prognozlashning uzluksizligini ta'minlashga imkon beradi. Bundan tashqari, tijorat tashkilotlari foyda va zarar prognozini, pul oqimi prognozini hamda aktivlar va passivlar prognozini tuzishlari mumkin.

Xulosa qilish mumkinki, moliyaviy prognozlash, bir tomondan, moliyaviy rejalashtirishdan oldin, ikkinchi tomondan, uning ajralmas qismi hisoblanadi, chunki moliyaviy rejalarni ishlab chiqish moliyaviy prognozlar ko'rsatkichlariga asoslanadi.

Qo'shimcha tashqi moliyalashtirish zarurligini hisoblash

Moliyaviy rejalashtirishning asosi moliyaviy prognozlash, ya'ni qabul qilingan qarorlarning mumkin bo'lgan moliyaviy oqibatlarini va kompaniya faoliyatiga ta'sir qiluvchi tashqi omillarni baholashdir. Moliyaviy prognozlashning boshlang'ich nuqtasi-sotish va tegishli xarajatlar prognozi; yakuniy nuqta va maqsad qo'shimcha moliyalashtirish ehtiyojlarini hisoblashdir.

Moliyaviy prognozlashning asosiy vazifasi tovarlarni sotish yoki xizmatlar ko'rsatish hajmining oshishi natijasida yuzaga keladigan qo'shimcha moliyalashtirish ehtiyojlarini aniqlashdir.

Moliyaviy prognozlashning asosiy funksiyalari:

ijtimoiy, iqtisodiy va ilmiy-texnik jarayonlar va tendensiyalarni, aniq tarixiy sharoitlarda iqtisodiy rivojlanishning ijtimoiy-iqtisodiy

hodisalarining obyektiv sabab-oqibat munosabatlarini ilmiy tahlil qilish, mavjud vaziyatni baholash va iqtisodiy rivojlanishning tugunli muammolarini aniqlash;

ushbu tendensiyalarning kelajakdagi ta'sirini baholash va hal qilinishi kerak bo'lgan yangi sharoit va muammolarni kutish;

kelajakda rivojlanishning mumkin bo'lgan alternativalarini aniqlash, rivojlanishning muayyan imkoniyatini har tomonlama asosli tanlash uchun material to'plash va moliyani yanada rivojlantirishga faol ta'sir ko'rsatadigan maqbul rejalashtirilgan qaror qabul qilish.

Madaniyatli bozorda raqobatli sotishni ko'paytirishga, xarajatlarni kamaytirishga, mahsulot sifatini ta'minlashga, ishlab chiqarish faoliyatini diversifikatsiya qilishga undaydi, bu esa doimiy kapital oqimini va moliyaviy barqarorlikni talab qiladi.

Shu bilan birga, prognoz tushunchasi moliyaviy rejalarni tuzish uchun zarur bo'lgan hisob-kitoblarga nisbatan qo'llaniladi, masalan, mahsulot sotish hajmi prognozi, xarajatlar miqdori prognozi. Bu hisob-kitoblarga ma'lum bir moslashuvchanlikni beradi, o'zgargan sharoitlarga qarab tuzatishlar kiritishga imkon beradi. Moliyaviy prognozlash yillik va uzoq muddatli moliyaviy rejalashtirish uchun asos yaratadi.

Prognozlash-bu bashorat, chunki u kelajak haqida ma'lumot olish bilan shug'ullanadi. Prognoz-bu kelajakdagi davrda obyekt va uning atrof-muhitining mumkin bo'lgan holati to'g'risida og'zaki, matematik, grafik yoki boshqa hukm shaklida ifodalangan prognozlash jarayonining natijasidir.

Nazorat savollari

1. Moliyaviy rejalashtirish maqsadlari?
2. Rejalashtirish uchun nimalar zarur?
3. Moliyaviy rejalashtirish vazifalari?
4. Moliyaviy rejalashtirish obyektlari?
5. Tashkilotni moliyaviy rejalashtirish tamoyillari?
6. Moliyaviy rejalashtirish jarayonining asosiy bosqichlari nimalardan iborat?
7. Moliyaviy rejalashtirish usullari?
8. Moliyaviy prognozlashning maqsadlari?

9. Konsolidatsiyalangan ko'rsatkichlar qanday parametrlarni o'z ichiga olishi kerak?

10. Moliyaviy prognozlashning asosiy funksiyalari?

1.7. MOLIYAVIY NAZORAT

1.7.1. Moliyaviy nazoratning zarurligi, mazmuni va vazifalari

Moliyaviy nazorat moliyaviy menejmentning muhim elementlaridan biri bo'lib, tegishli shakl va usullardan foydalangan holda korxonalar, tashkilotlar va muassasalar ishining moliyaviy va tegishli tomonlarini tekshirishga qaratilgan tegishli moliyaviy boshqaruv organlarining o'ziga xos faoliyati hisoblanadi.

Uning maqsadi davlatning moliyaviy siyosatini muvaffaqiyatli amalga oshirishga ko'maklashish, milliy iqtisodiyotning barcha sohalari va bo'g'inlarida moliyaviy resurslarni shakllantirish va ulardan samarali foydalanish jarayonini ta'minlashdan iborat.

Moliyaviy nazorat moliya nazorati funksiyasini amalga oshirishni ta'minlash uchun mo'ljallangan. Bu davlatga moddiy ne'matlarni ishlab chiqarish, almashtirish, taqsimlash va iste'mol qilish jarayonlariga samarali ta'sir ko'rsatish imkoniyatini yaratadi. Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu funksiyani amalga oshirish uchun ijtimoiy munosabatlar, odamlar va maxsus nazorat organlarining majburiy ishtiroki zarur. Moliyaviy nazorat barcha darajadagi qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat organlari, shuningdek maxsus tashkil etilgan muassasalar tomonidan amalga oshiriladi va quyidagilarni o'z ichiga oladi: a) barcha xo'jalik yurituvchi subyektlar va menejmentning moliyaviy qonunchiligi va moliyaviy intizomiga rioya etilishini nazorat qilish; b) moliyaviy operatsiyalar samaradorligini va sarflangan xarajatlarning maqsadga muvofiqligini baholash.

Moliyaviy nazoratning maqsadi-tuzatish choralarini ko'rish, ayrim hollarda aybdorlarni javobgarlikka tortish, yetkazilgan zarar uchun kompensatsiya olish yoki moddiy resurslarni sarflashning qonuniyligi, samaradorligi va tejamkorligi tamoyillarining buzilishlarini aniqlash. Yetkazilgan zararning oldini olish choralarini ko'rish yoki kelajakda bunday qoidabuzarliklarni kamaytirish.

Moliyaviy nazoratning asosiy mazmuni moliyaviy-xo'jalik boshqaruvi samaradorligi sifatini ta'minlash, moliyaviy munosabatlar subyektlari tomonidan moliyaviy qonunchilikka muvofiqligini tekshirish, davlat tomonidan olib borilayotgan yagona moliyaviy siyosatga yordam berish, ishlab chiqarish va taqsimlashning barcha sohalarida moliyaviy resurslardan foydalanish uchun jamoat mahsulotini taqsimlash.

Boshqa nazorat turlaridan farqli o'laroq (masalan, ma'muriy, ekologik) moliyaviy nazorat pul shaklida amalga oshiriladi. Bu uning eng muhim xususiyati. Bu ijtimoiy takror ishlab chiqarishning barcha sohalarida sodir bo'ladi. Moliyaviy nazorat obyekti birinchi navbatda mablag'larning markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan mablag'larini shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish bilan bog'liq taqsimlash jarayonlari hisoblanadi. **Nazoratning bevosita predmeti turli xil xarajatlar ko'rsatkichlari hisoblanadi:**

foyda, daromad, rentabellik, tannarx narxi, aylanma xarajatlar, soliq va soliqdan tashqari to'lovlar, individual mablag'larni shakllantirish uchun ajratmalar va boshqalar.

Moliyaviy nazorat sohasi – bu pul yordamida amalga oshiriladigan deyarli barcha operatsiyalar, ba'zi hollarda (barter operatsiyalari) - pulsiz. Moliyaviy nazorat tizimining muhim elementi nazorat subyektlari hisoblanadi, chunki ular amaldagi qonunchilikka muvofiq to'g'ridan-to'g'ri nazoratni amalga oshiradilar va o'z harakatlari uchun javobgardirlar.

Maxsus vakolatli organlar (davlat nazorati organlari; tadbirkorlik subyektlari va davlat va mahalliy davlat hokimiyati organlarida tashkil etilgan tarkibiy bo'linmalar; nodavlat ixtisoslashtirilgan tashkilotlar), shuningdek o'z nazorat faoliyatini qonun normalariga muvofiq amalga oshiradigan malakali mutaxassislar moliyaviy nazorat subyektlari hisoblanadi. Nazorat subyektlari belgilangan vazifalarni amalga oshirish uchun aniq harakatlar yoki funksiyalarni bajaradilar, ularning bajarilishi nazoratni amalga oshiruvchi organning vakolatlarini belgilaydigan o'z vakolatlari asosida amalga oshiriladi.

Moliyaviy nazorat orqali quyidagilar tekshiriladi: iqtisodiy qonunlarga rioya qilish va yalpi ijtimoiy mahsulot va milliy jamg'arma qiymatini taqsimlash va qayta taqsimlash nisbati; byudjetni tayyorlash va

ijro etish (byudjet nazorati); xo'jalik yurituvchi subyektlarning moddiy, mehnat va moliyaviy resurslaridan foydalanishning moliyaviy holati va samaradorligi, byudjet muassasalari; byudjetga soliq va soliqdan tashqari to'lovlarni to'g'ri hisoblash va o'z vaqtida to'lash (soliq nazorati) va boshqalar.

Qoida tariqasida, moliyaviy nazorat jarayoni quyidagi asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi: rejalashtirish, bu obyekt, maqsadlar, vazifalar va nazorat shakllarini aniqlashni va moliyaviy qarorlarning bajarilishi baholanadigan miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari to'plamini shakllantirishni o'z ichiga oladi; nazorat, uning maqsadi nazorat obyektining holatini tavsiflovchi tezkor ma'lumotlarni to'plash va ularni dastlabki baholash; nazorat natijalarini tizimlashtirish (olingan ma'lumotlarni ma'lum mezonlarga muvofiq umumlashtirish va buyurtma qilish) va hisobot berish; nazorat natijalari bo'yicha qabul qilingan qarorlarni barcha manfaatdor tomonlarga yetkazish, aniqlangan qoidabuzarlik va kamchiliklarni bartaraf etish choralarini ishlab chiqish va amalga oshirishni o'z ichiga olgan natijalarni amalga oshirish.

Moliyaviy nazoratning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

davlatning moliyaviy xavfsizligini va xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash;

xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy majburiyatlarini, shu jumladan davlat hokimiyati va mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari oldidagi majburiyatlarini bajarishi;

moliyaviy resurslarga bo'lgan ehtiyoj va moliyaviy resurslarning haqiqiy miqdori o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash muayyan davrda yoki kelajakda turli darajalarda;

moliya tizimining barcha sohalari va bo'g'inlarida moliyaviy resurslarning o'sishi, ulardan oqilona, samarali va qonuniy foydalanishni ta'minlash;

korxonalar, tashkilotlar va byudjet muassasalarida moddiy boyliklar va pul mablag'larining oqilona sarflanishiga, shuningdek buxgalteriya hisobi va hisobotining to'g'ri bajarilishiga yordam beradi;

barcha moliyaviy masalalar bo'yicha amaldagi Qonunchilik va qoidalarga rioya etilishini ta'minlash. soliq, byudjet, investitsiya faoliyati, davlat krediti va boshqalar bilan bog'liq masalalar;

davlatning moliyaviy siyosati samaradorligini oshirish.

Tovar-pul munosabatlari mavjud bo'lgan har qanday jamiyatda moliyaviy nazorat zarur. Uning roli davlat mulkchilik shakli ustunlik qiladigan ma'muriy-buyruqbozlik usullariga ega jamiyatda muhim ahamiyatga ega. Bozor boshqaruv usullariga ega bo'lgan jamiyatda moliyaviy nazoratning roli ortib bormoqda, bu quyidagilar bilan bog'liq: - bozor iqtisodiyotining maqsadi iqtisodiy faoliyatning yuqori samaradorligiga erishishdir.

Moliyaviy nazoratni o'tkazish moliyaviy menejment sifati va samaradorligini oshirishga yordam beradi; moliyaviy nazorat yordamida davlat organlari va tadbirkorlik subyektlari tomonidan moliya huquqi normalariga rioya qilinishiga erishiladi, bu bozor iqtisodiyotini erkin ko'p tuzilmali boshqarish tizimining samarali ishlashi uchun sharoit yaratadi; moliyaviy nazoratdan foydalanish iqtisodiyotga xususiy investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadi.

Moliyaviy nazorat korxonalar, tashkilotlar, muassasalar, shuningdek, davlat va moliya-bank tuzilmalarining moliyaviy intizomni amalga oshirish uchun javobgarligi bilan chambarchas bog'liq. Ushbu javobgarlik moliyaviy intizomni buzuvchiga ma'muriy va iqtisodiy (moddiy) ta'sir choralarida ham ifodalanishi mumkin. Iqtisodiy ta'sir choralari ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga, uni intensivlashtirishga, atrof-muhitni yaxshilashga va hokazolarga hissa qo'shadigan moliyaviy mexanizmning qo'llari bo'lgan moliyaviy sanksiyalar orqali aniq namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, moliyaviy nazorat davlat nazoratining yagona mexanizmining ajralmas qismidir. Uning zarurati moliyani nazorat qilish funksiyasini amalga oshirish zaruratidan kelib chiqadi. Korxonalar, tashkilotlar va muassasalarning samarali ishlashi ko'p jihatdan nazorat samaradorligiga bog'liq bo'lib, bu o'z navbatida butun xalq xo'jaligining samarali ishlashiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

1.7.2. Moliyaviy nazoratni tashkil etish – turlari, shakllari, usullari

Moliyaviy nazorat jamiyatning moliyaviy-iqtisodiy hayotining turli sohalarini qamrab olganligi sababli, uning samaradorligi tegishli tashkil

etish, nazorat turlari, shakllari va usullariga bog'liq. Moliyaviy nazoratni turli mezonlarga ko'ra tasniflash mumkin.

Uni amalga oshiruvchi subyektlarga qarab moliyaviy nazoratning quyidagi turlari ajratiladi:

Davlat nazorati;

Idoraviy nazorat;

Ichki xo'jalik nazorat;

Jamoatchilik nazorati;

Mustaqil (audit) nazorati.

Davlat moliyaviy nazorati iqtisodiyotning barcha tarmoqlari korxonalari, tashkilotlari va muassasalariga nisbatan ma'lum huquqlarga ega bo'lgan davlat organlarining nazorat-taftish apparati tomonidan amalga oshiriladi. Davlat nazorati Davlat nazorati qo'mitasi, Moliya vazirligi (nazorat-taftish Bosh boshqarmasi), Davlat soliq qo'mitasi, Markaziy bank, Davlat bojxona qo'mitasi va boshqalar tomonidan amalga oshiriladi.

Ushbu nazorat organlarining har biri o'z vakolatlari doirasida o'ziga Yuklangan boshqaruv funksiyalariga muvofiq nazorat harakatlarini amalga oshiradi. Davlat moliyaviy nazorati davlatning moliyaviy siyosatini amalga oshirish, moliyaviy barqarorlashtirish uchun sharoit yaratish uchun mo'ljallangan. Bu, birinchi navbatda, barcha darajadagi byudjetlarni va byudjetdan tashqari fondlarni ishlab chiqish, tasdiqlash va ijro etish, shuningdek, davlat korxonalari va muassasalari, davlat banklari va moliya korporatsiyalarining moliyaviy faoliyatini nazorat qilishdir.

Iqtisodiyotning nodavlat sektorini davlat tomonidan moliyaviy nazorat qilish faqat davlat oldidagi pul majburiyatlarini bajarish sohasiga, shu jumladan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarga, byudjet subsidiyalari va ularga ajratilgan kreditlarni sarflashda qonuniylik va maqsadga muvofiqlikka, shuningdek hukumat tomonidan belgilangan qoidalarga ta'sir qiladi. pul hisob-kitoblari, buxgalteriya hisobi va hisobot.

Asosiy maqsad ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohalarida mamlakat moliyaviy resurslaridan safarbarlik va oqilona va samarali foydalanishni ta'minlashdan iborat.

Davlat moliyaviy nazorati quyidagi vazifalarni bajaradi:

1) davlat mablag'larini shakllantirishning o'z vaqtida va to'liqligini tekshirish;

2) davlatning moliyaviy resurslarining o‘sishi uchun zaxiralarni aniqlash;

3) davlat mablag‘larini sarflash sohasidagi loyihalar, qonunlar, nizomlarning moliyaviy ekspertizasi;

4) davlat moliyaviy nazorati sohasida kadrlar tayyorlash va malakasini oshirish.

Davlat moliyaviy nazorati quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha amalga oshiriladi:

- Prezident nazorati moliyaviy munosabatlarni tartibga soluvchi huquqiy va qonunosti hujjatlarini imzolashda, shuningdek moliyaviy boshqaruv organlari faoliyati jarayonida kadrlar masalalarini hal qilishda namoyon bo‘ladi.

– Qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat organlarining nazorati-parlament tomonidan loyihalar, qonunlar, kodekslarni ko‘rib chiqish jarayonida, moliyaviy Qonunchilik sohasidagi hujjatlarni tasdiqlash jarayonida namoyon bo‘ladi. O‘zbekiston Respublikasi hukumati byudjet loyihasini, o‘tgan davr uchun byudjetning bajarilishi to‘g‘risidagi hisobotni ko‘rib chiqish jarayonida, iqtisodiy va moliyaviy siyosat sohasidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish jarayonida nazoratni amalga oshiradi.

- Moliya va kredit organlarining nazorati-Moliya vazirligi va mahalliy moliya organlari, Davlat soliq qo‘mitasi va uni tekshirish, Davlat bojxona qo‘mitasi va bojxona organlari, Mapkaziy bank tomonidan amalga oshiriladi.

Nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtirish Kengash tomonidan quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

- nazorat faoliyatini amalga oshirishda qonun hujjatlari ijrosini ta’minlash;

- nazorat qiluvchi organlarning ishini rejalashtirish, shu jumladan nazorat faoliyatini muvofiqlashtirish rejasini ishlab chiqish orqali;

- tadbirkorlik subyektlarini birgalikda tekshirishlarni tashkil etish;

- nazorat qiluvchi organlarning nazorat sohasidagi ma’lumotlarni to‘plash va tahlil qilish, tegishli ma’lumotlar almashinuvi, bunday ma’lumotlarning yagona bankini yaratish bo‘yicha harakatlarini muvofiqlashtirish;

- tekshirish va tekshirish natijalari bo'yicha qabul qilingan qarorlarni amalga oshirish samaradorligini ta'minlash;

- nazorat faoliyati natijalarini tahlil qilish, ular asosida davlat organlari va boshqa tashkilotlar uchun takliflar ishlab chiqish, shu jumladan iqtisodiy munosabatlar sohasidagi qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha;

- nazorat ishlari bo'yicha tajriba almashishni tashkil etish;

- nazorat qiluvchi organlar xodimlarini o'qitish va malakasini oshirish samaradorligini ta'minlash.

- Moliya va kredit organlarining nazorati-Moliya vazirligi va mahalliy moliya organlari, Davlat soliq qo'mitasi, Davlat bojxona qo'mitasi va bojxona organlari, Markaziy Bank tomonidan amalga oshiriladi.

Nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtirish Kengash tomonidan quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- nazorat faoliyatini amalga oshirishda qonun hujjatlari ijrosini ta'minlash;

- nazorat qiluvchi organlarning ishini rejalashtirish, shu jumladan nazorat faoliyatini muvofiqlashtirish rejasini ishlab chiqish orqali;

- tadbirkorlik subyektlarini birgalikda tekshirishlarni tashkil etish;

- nazorat qiluvchi organlarning nazorat sohasidagi ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish, tegishli ma'lumotlar almashinuvi, bunday ma'lumotlarning yagona bankini yaratish bo'yicha harakatlarini muvofiqlashtirish;

- tekshirish va tekshirish natijalari bo'yicha qabul qilingan qarorlarni amalga oshirish samaradorligini ta'minlash;

- nazorat faoliyati natijalarini tahlil qilish, ular asosida davlat organlari va boshqa tashkilotlar uchun takliflar ishlab chiqish, shu jumladan iqtisodiy munosabatlar sohasidagi qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha;

- nazorat ishlari bo'yicha tajriba almashishni tashkil etish;

- nazorat qiluvchi organlar xodimlarini o'qitish va malakasini oshirish samaradorligini ta'minlash.

O'zbekiston Respublikasida nazorat faoliyatini muvofiqlashtirish Kengashi tarkibiga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Kengashi

rahbariyati, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ma'muriyati, Davlat nazorat qo'mitasi, Milliy Bank, O'zbekiston Respublikasining barcha huquqni muhofaza qilish organlari, moliyaviy vakillar va kredit organlari kiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, davlat moliyaviy nazorati boshqa nazorat turlari orasida ustun mavqega ega.

Idoraviy nazorat vazirliklar, idoralar, korxonalar, tashkilotlar va muassasalarga nisbatan boshqa boshqaruv organlari, shuningdek ushbu boshqaruv organi tizimiga kiruvchi boshqa tarkibiy bo'linmalar tomonidan amalga oshiriladi. Yuqori organlar o'zlarining quyi tarkibiy bo'linmalarida moliyaviy-xo'jalik faoliyatining hujjatli tekshiruvlarini muntazam ravishda o'tkazishlari shart.

Ushbu maqsadlar uchun vazirlik va idoralar tarkibida nazorat-taftish bo'limlari, bo'limlar va guruhlar tashkil etilmoqda. Idoraviy nazoratning asosiy afzalligi uning sanoatni boshqarish funksiyasi bilan bevosita bog'liqligi, ishlab chiqarishni tashkil etish, texnologiyasi va iqtisodiyotining tarmoq xususiyatlariga nisbatan ixtisoslashuvidadir.

Xo'jalik nazorati xo'jalik yurituvchi subyektning boshqaruv tuzilmasida nazarda tutilgan maxsus bo'linmalar, shuningdek alohida mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi. **Xo'jalik ichidagi nazorat bir qator xususiyatlarga ega:**

uni amalga oshiradigan xodimlar bevosita rahbarga bo'ysunadi;

moliyaviy nazoratning bu turi vaqti-vaqti bilan emas, doimiy ravishda amalga oshiriladi;

bundan tashqari, nazorat tartib-taomillarining ko'lami va tabiati, ularni hujjatlashtirish tartibi (belgilangan) yagona tartibga solinmagan, qoida tariqasida, tashkilotning o'zi tomonidan). Ichki xo'jaliki nazorati asosan o'rta va yirik korxonalarda tashkil etiladi.

To'g'ri tashkil etilgan taqdirda uni amalga oshirish quyidagilarga yordam beradi:

- mansabdor shaxslar va xodimlarning mas'uliyatini oshirish;
- saqlash va tashkilotning moliyaviy resurslaridan oqilona foydalanish;
- tashkilotning moliyaviy-xo'jalik faoliyatidagi salbiy hodisalarning oldini olish;

boshqaruv uchun zarur tezkor ma'lumotlarni olish.

Moliyaviy nazorat turlariga an'anaviy ravishda jamoatchilik nazorati kiradi, bu to'g'ridan-to'g'ri fuqarolar, shuningdek jamoat tashkilotlari va birlashmalari tomonidan amalga oshiriladigan nazorat sifatida tushuniladi, ya'ni, maxsus davlat organlarining ishtirokisiz. Jamoatchilik nazorati, shuningdek, fuqarolarning huquqni muhofaza qilish organlari nazorati organlariga, gazeta tahririyatlariga moliyaviy sohadagi suiiste'mollik faktlari to'g'risida xabar beradigan xat va signallarni o'z ichiga oladi.

Mustaqil (auditorlik) nazorati-bu auditorlik tashkilotlari yoki auditorlar tomonidan tashkilotlar va yakka tartibdagi tadbirkorlarning buxgalteriya va moliyaviy (buxgalteriya) hisobotlarini mustaqil tekshirish uchun amalga oshiriladigan faoliyat. Auditning maqsadi moliyaviy (buxgalteriya hisobi) hisobotlarining ishonchliligi va buxgalteriya hisobi tartibining amaldagi qonunchilikka muvofiqligi to'g'risida fikr bildirishdan iborat bo'lib, bu uning foydalanuvchisiga xo'jalik faoliyati natijalari, xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy va mulkiy holati to'g'risida to'g'ri xulosalar chiqarish va hisobot asosida asosli qarorlar qabul qilish imkonini beradi. bu xulosalar, audit qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladigan moliyaviy (buxgalteriya) hisobotlarning ishonchliligini davlat nazorati o'rnini bosmaydi.

Audit natijalarini aks ettiruvchi rasmiy yakuniy hujjat auditorning hisoboti hisoblanadi. U tashkilot a'zolari yoki uning mol-mulki egalari, soliq organlari, statistika organlarini o'z ichiga olgan moliyaviy (buxgalteriya) hisobotlardan foydalanuvchilar uchun mo'ljallangan.

Auditning mohiyati va maqsadlariga muvofiq, ayrim xo'jalik yurituvchi subyektlarga (muayyan faoliyat turi bilan shug'ullanadigan yoki ma'lum tashkiliy-huquqiy shaklda shakllantirilgan) va tashabbuskor auditga nisbatan majburiy bo'lgan audit shakllari mavjud.

Majburiy auditning maqsadi tashkilotning moliyaviy ahvoli to'g'risida ma'lumot olishdir, ulardan foydalanuvchilar: tashkilotning ijro etuvchi organi, uning ishtirokchilari (egalari), shuningdek moliyaviy munosabatlarning ayrim sohalarida ham nazoratni amalga oshiradigan davlat organlari (masalan, qo'shimcha faoliyat byudjet mablag'lari) va davlat mablag'larini shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish jarayoni. Tashabbus auditi tashkilotning moliyaviy holati, uning

kontragentlar, soliq organlari va boshqalar bilan munosabatlarining holati to'g'risida ma'lumot olish uchun o'tkaziladi, bu ijro etuvchi organ yoki tashkilot ishtirokchilari (egalari) boshqaruv qarorlarini qabul qilishlari uchun zarurdir.

Audit nazorati o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- audit shartnoma asosida amalga oshiriladi;
- xo'jalik yurituvchi subyekt auditorlik tashkilotini (auditorni)tanlashda ma'lum bir mustaqillikka ega;
- audit davomida aniqlangan amaldagi qonunchilikning buzilishi auditorlik tashkilotining bayonotlarning ishonchliligi to'g'risidagi fikrini ifodalash shakliga ta'sir qiladi, ammo moliyaviy sanksiyalarni qo'llashga olib kelmaydi (masalan, soliq nazorati organlaridan farqli o'laroq).

Nazorat subyektlari tomonidan amalga oshiriladigan nazorat harakatlari va operatsiyalarining umumiyligi bir qator omillarga qarab u yoki bu shaklda ifodalanishi mumkin.

Ushbu omillarni hisobga olgan holda (nazorat qilish vaqti va joyi, uni o'tkazish chastotasi va boshqalar.), moliyaviy nazoratning quyidagi shakllarini ajratish mumkin.

Tadbir vaqtiga qarab moliyaviy nazoratning quyidagi shakllari ajratiladi:

- Dastlabki nazorat;
- Joriy nazorat;
- Kuzatuv nazorati.

Dastlabki nazorat-bu moliyaviy-iqtisodiy operatsiyalarni amalga oshirishdan oldin amalga oshiriladigan nazorat; u korxonalarning moliyaviy rejalarini tuzish, ko'rib chiqish va tasdiqlash, muassasalar va tashkilotlarning daromadlari va xarajatlari smetalari, byudjetlar loyihalari, shartnomalari matnlari, ta'sis hujjatlari va boshqalar bosqichida amalga oshiriladi. Bu moliyaviy Qonunchilik buzilishining oldini olishda katta ahamiyatga ega.

Dastlabki nazorat moddiy, mehnat va moliyaviy resurslarning noto'g'ri, mantiqsiz sarflanishini, shuningdek umuman xo'jalik organlarining salbiy moliyaviy natijalarini oldini olishga yordam beradi. Hatto moliyaviy rejalar (prognozlar) va xarajatlar va daromadlar smetalarini tuzish bosqichida ham uning yordami bilan qo'shimcha

resurslarni aniqlash mumkin. Bu, ayniqsa, korxonalarning moliyaviy ahvoli uchun javobgarligini oshirish sharoitida juda muhimdir.

Moliyaviy nazoratning ushbu shakli qonun va qoidalar buzilishining oldini olishga imkon beradi. Dastlabki nazorat uyushmalar va korxonalar xodimlari tomonidan ham amalga oshiriladi. Shunday qilib, buxgalteriya xodimlari ishlab chiqarish va iqtisodiy ehtiyojlar uchun materiallarni sarflash uchun hujjatlarni rasmiylashtirishda ularning xarajatlari uchun tasdiqlangan chegara mavjudligini va undan qanday foydalanilishini, xarajatlar ish normalari va hajmlariga mos kelishini va hokazolarni tekshiradilar. Shu tarzda yoqilg'i, energiya va boshqa xarajatlar xarajatlari nazorat qilinadi.

Joriy nazorat moliyaviy-xo'jalik operatsiyalari jarayonida, masalan, parlament eshituvlari paytida byudjet ijrosining ayrim masalalarini ko'rib chiqishda va deputatlik so'rovlari bilan bog'liq holda, g'aznachilik organlari tomonidan byudjet xarajatlari uchun to'lov hujjatlarini tekshirishda amalga oshiriladi.

Joriy moliyaviy nazoratning asosiy vazifasi joriy moliyaviy-xo'jalik faoliyatidagi og'ishlarni aniqlash, ularni bartaraf etish uchun zarur choralarni ko'rishdir. Joriy nazoratning asosiy obyektlari operatsion hisobot ko'rsatkichlari, ayrim xo'jalik operatsiyalarini aks ettiruvchi dastlabki hujjatlardir.

Joriy moliyaviy nazorat xo'jalik yurituvchi subyektlarning xo'jalik xizmatlari xodimlariga, ishlab chiqarish dasturining o'z vaqtida bajarilishini va tayyor mahsulotni sotishni, byudjet oldidagi majburiyatlarning bajarilishini, mablag'lardan maqsadli foydalanilishini va hokazolarni nazorat qiluvchi boshqa yuridik shaxslarga beriladi. Boshqacha qilib aytganda, joriy nazorat korxonalar, tashkilotlar va muassasalarning barcha xizmatlari, ularning bosh tashkilotlari, shuningdek boshqa nazorat qiluvchi organlar tomonidan amalga oshiriladi.

Joriy nazoratni dastlabki nazorat bilan birlashtirish ayniqsa samarali bo'lib, bu noishlab chiqarish xarajatlarining oldini olish, mumkin bo'lgan o'g'irlik va moddiy resurslar va pullarning yo'qolishini o'z vaqtida bostirish uchun muhimdir.

Keyingi nazorat xo'jalik yurituvchi subyekt faoliyatini chuqurroq o'rganish bilan tavsiflangan moliyaviy-xo'jalik operatsiyalari tugagandan

so‘ng amalga oshiriladi. Bu subyektlarning iqtisodiy faoliyatini nazorat qiluvchi barcha organlar tomonidan amalga oshiriladi.

Uning asosiy vazifalari:

- xo‘jalik operatsiyalarining to‘g‘riligini tekshirish;
- ishdagi kamchiliklarni, qoidabuzarlik va huquqbuzarliklarni aniqlash;
- qayd etilgan kamchiliklarni bartaraf etish choralarini ishlab chiqish. Keyingi nazorat obyektlari birlamchi hujjatlardir,

tugallangan xo‘jalik operatsiyalarini, buxgalteriya hisobi va hisobot registrlarini aks ettirish. Amaldagi qonunchilikka muvofiq keyingi nazorat barcha subyektlarning faoliyatini qamrab oladi, bu esa dastlabki va doimiy nazorat bilan birgalikda ko‘payish jarayonlarini nazorat qilishning yaxlit tizimini yaratishga imkon beradi. Keyingi nazoratning o‘ziga xos xususiyati-bu tekshirilayotgan obyektlarni qamrab olishning to‘liqligi, ishlab chiqarish potensialidan foydalanish samaradorligini har tomonlama baholash, subyekt mulkining xavfsizligini ta’minlash. Keyingi nazorat moliya organlari ishida eng ko‘p uchraydi.

Moliyaviy nazoratni amalga oshirishda ma’lum usullardan foydalaniladi, ularga quyidagilar kiradi:

kuzatish;
ekspertiza;
tekshirish;
iqtisodiy tahlil;
nazorat;
audit va boshqalar.

Kuzatish nazorat obyektining moliyaviy faoliyati holati bilan umumiy tanishishni o‘z ichiga oladi.

So‘rov-bu batafsil tekshirishning maqsadga muvofiqligini aniqlash uchun ma’lum bir masala bo‘yicha ma’lumotlarni to‘plash va umumiy tahlil qilish. So‘rov davomida so‘rovlar, anketalar o‘tkaziladi, jadvallar tuziladi, ular tahlil qilinadi, xulosalar chiqariladi. So‘rov amaldagi mexanizmni takomillashtirish tendensiyalarini (rivojlanish istiqbollari, ishlab chiqarishni qayta tashkil etish yoki qayta yo‘naltirish zarurati), qonun hujjatlarini aniqlashtirish maqsadida o‘tkazilishi mumkin. So‘rov natijalari kelajakda tekshirish uchun asos sifatida ishlatilishi mumkin.

Tekshiruv-bu xo'jalik yurituvchi subyektlarning ayrim moliyaviy-xo'jalik operatsiyalariga nisbatan yagona nazorat harakati yoki nazorat harakatlari tizimi. Bu moliyaviy nazoratning eng keng tarqalgan turi. Uning jarayonida tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy-xo'jalik faoliyatining muayyan masalalari va ayrim jihatlari hujjatlar asosida, majburiy shaxslardan tushuntirishlar olish, shuningdek binolar va boshqa obyektlarni tekshirish asosida o'rganiladi.

Iqtisodiy tahlil moliyaviy nazorat usuli sifatida davriy va moliyaviy buxgalteriya hisobotlarini batafsil o'rganishga asoslangan. Bu sizga rejalashtirilgan vazifalarning bajarilishini, markazlashtirilgan va markazlashtirilmagan fondlarga mablag' va badallarni sarflash me'yorlariga rioya etilishini, moliyaviy intizomga, rejalashtirish holatiga va boshqa operatsiyalarga rioya qilinishini nazorat qilish imkonini beradi.

Nazorat-bu muayyan faoliyat sohasida uni amalga oshirish uchun belgilangan sharoitlarni nazorat qilish uchun davriy nazorat harakatlari tizimi. Masalan, tadbirkorlik subyektlarining litsenziyalash shartlariga rioya qilishlari uchun ularning faoliyati ustidan nazorat olib boriladi.

Reviziya-bu tekshirilayotgan davrda amalga oshirilgan moliyaviy-xo'jalik operatsiyalarining qonuniyligi, maqsadga muvofiqligi va samaradorligini, shuningdek mansabdor shaxslarni harakatlarining qonuniyligi va to'g'riligini hujjatli va faktik tekshirish uchun majburiy nazorat harakatlari tizimi. Reviziya auditdan farqli o'laroq, tekshirilayotgan tashkilotdagi ishlarning holati to'g'risida eng to'liq va ishonchli ma'lumotlarni taqdim etadi, chunki u tekshirilayotgan hujjatlarni doimiy ravishda qamrab olishni nazarda tutadi; tekshirish selektivlikni nazarda tutadi va shuning uchun ko'proq darajada belgilangan normalar, qoidalar, parametrlardan ma'lum og'ishlarni aniqlamaslik xavfini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, reviziya natijalarida pul va moddiy resurslarning aniqlangan tanqisligi va yo'qotishlarining aniq hujjatlashtirilgan ta'rifi mavjud.

Subyektning iqtisodiy faoliyatini qamrab olishning to'liqligiga ko'ra, reviziyalar farqlanadi:

- to'liq-obyektning moliyaviy-xo'jalik faoliyatining barcha tomonlarini tekshirishni ta'minlash;

- qisman-alohida tomonlarni yoki xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy-xo'jalik faoliyati sohalarini tekshirish uchun amalga oshiriladi;

- tematik – korxonalar, muassasalar, vazirliklar va idoralarning moliyaviy-xo'jalik faoliyatining aniq masalalari bo'yicha bir vaqtning o'zida bir nechta o'xshash nazorat obyektlarida o'tkaziladi, bu sizga odatdagi qoidabuzarlik yoki kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish choralarini ko'rish imkonini beradi;

- kompleks-tekshirilayotgan korxona, muassasa, tashkilot faoliyatining barcha jihatlarini qamrab oladigan, nazorat predmetining iqtisodiy va moliyaviy faoliyatini, moddiy, mehnat va moliyaviy resurslarning xavfsizligi va samarali foydalanish masalalarini, buxgalteriya hisobi va hisobotining sifati va holatini qamrab oladigan eng to'liq hisoblanadi.

Reviziya o'tkaziladigan materialning tabiati bo'yicha ikkinchisi hujjatli va faktlarga bo'linadi. Hujjatli audit dastlabki buxgalteriya hisobi va boshqa hujjatlarni tekshirishni o'z ichiga oladi, haqiqiy esa – mablag'lar va moddiy boyliklarning mavjudligini tekshiradi.

Moliyaviy va xo'jalik operatsiyalarini qamrab olish darajasiga qarab auditlar ajratiladi:

- qattiq-ko'rib chiqilayotgan butun davr uchun ma'lum bir faoliyat sohasidagi barcha operatsiyalarni tekshirishni nazarda tutadi;

- selektiv-bu ma'lum vaqt davomida birlamchi hujjatlarning ma'lum bir qismini tekshirish. Qoida tariqasida, ular chorakda bir oyni tekshiradilar, agar buzilishlar aniqlansa, ular doimiy tekshiruvga o'tadilar;

- kombinatsiyalangan – ba'zi saytlarni uzluksiz usul bilan, boshqalarini esa selektiv usul bilan tekshirishni ta'minlang, bu sizga yirik iqtisodiy operatsiyalarni amalga oshiradigan yuqori hujjat aylanishi bilan yirik obyektlarni tekshirishga imkon beradi.

Iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida moliyaviy nazoratni takomillashtirish

O'zbekiston Respublikasida nazoratni rivojlantirishda yangi tendensiyalar mavjud. Davlat moliyaviy nazorati ko'lami toraymoqda. U makroiqtisodiy jarayonlar, shu jumladan yalpi ichki mahsulot, pul massasi harakatining xarajatlar nisbatlarini nazorat qilish sohasida tobora ko'proq to'planmoqda.

Davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish va kuchaytirish muammolari bugungi kunda bir yil yoki hatto besh yil avvalgidan kam emas. Yaxshisi uchun hech qanday o'zgarishlar yo'q deb bahslasha olmaydi. Biroq, ko'plab hal qiluvchi masalalar ochiq qolmoqda.

Moliya organlari nazorat-iqtisodiy ishlarining samaradorligini oshirish yo'llari nafaqat reviziya va tekshiruvlar sonini ko'paytirish, balki ularning faoliyatini boshqa nazorat qiluvchi organlar, birinchi navbatda Davlat nazorat qo'mitasi bilan o'zaro hamkorlik va muvofiqlashtirishni kuchaytirishdir.

Gap shundaki, muvofiqlashtirish bo'lmasa, nazorat qiluvchi organlar va nazorat obyektlari kuchlarini bir nechta chalg'itishi mumkin, balki turli xil vazifalarga ega bo'lgan nazorat qiluvchi organlar bir xil dastlabki ma'lumotlarga asoslanib, bir xil boshqaruv tamoyillari pozitsiyasidan turli xulosalar chiqarishi mumkin, turli pozitsiyalardan moliyaviy qoidabuzarliklarning ildizlarini istisno qilish uchun mo'ljallangan.

Boshqa tomondan, turli kuchlar tomonidan to'liq nazoratni ta'minlash mumkin emas. Ushbu maqsadlarga barcha nazorat qiluvchi organlarning faqat muvofiqlashtirilgan harakatlari bilangina erishiladi. Ammo bu holda, nazorat organlarining bir-biriga bo'lgan ishonchlarida muammolar mavjud.

Ijtimoiy sohada moliyaviy nazoratga alohida e'tibor qaratish lozim – bu ta'lim, sog'liqni saqlash, jismoniy tarbiya va sport, madaniyat va san'at, ijtimoiy siyosatni moliyalashtirishga yo'naltirilgan mablag'lardan maqsadli va samarali foydalanishni nazorat qilishdir. Bular butun jamiyat uchun katta ahamiyatga ega bo'lgan sohalardir.

Shuningdek, ishlab chiqarishning pasayishiga, rentabellik darajasining pasayishiga imkon beradigan korxona va tashkilotlardagi ishlarning holatiga katta e'tibor qaratish lozim. O'tkazilgan tekshiruvlar, tahlillar tavsiflovchi bo'lmasligi kerak, bu ko'pincha shunday bo'ladi. Ularning asosida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, samarasiz xarajatlar va yo'qotishlarni kamaytirish bo'yicha aniq takliflarni ishlab chiqish zarur. Binobarin, bu qo'shimcha zaxiralarni topish, qarzni tugatish va byudjet daromadlari rejasini ta'minlash imkonini beradi.

Muayyan muammo tekshirilayotgan xo'jalik yurituvchi subyektlarning og'ir moliyaviy ahvolidan kelib chiqadi, bu yerda byudjet va moliyaviy qonunchilikni buzish faktlari aniqlangan, bu byudjetga noqonuniy ravishda va ishlatilgan byudjet mablag'lari va iqtisodiy sanksiyalarning maqsadlari uchun yemas, balki qoplashga imkon bermaydi. Ushbu summalarni to'lash uchun hujjatlar yillar davomida banklarning kartotekasida fayllarida bo'lgan.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, ko'pincha o'rganiladigan materialning katta hajmi va amalda odatiy vaqt yetishmasligi tufayli aniq masalalarni tekshirish revizorlarga qaraganda tez-tez tayinlanadi.

Ammo shuni unutmasligimiz kerakki, revizor moliyaviy nazoratning eng samarali va ishonchli usuli bo'lgan va shunday bo'lib qolmoqda, ayniqsa keyingi nazorat maqsadlari uchun.

Samaradorlikni nazorat qilish-bu buxgalteriya hisobining aniqligi va qonuniyligi sohasidagi nazoratdan chiqish, bu nazoratchilardan xarajatlarning maqsadga muvofiqligi, ayrim qonun hujjatlarining samaradorligi to'g'risida hukm va baho berishni talab qiladi. Va agar qonunlar yoki boshqa qoidalar real vaziyat talablariga javob bermasa, nazorat organlari ularni bekor qilish, yangi huquqiy normalarni o'zgartirish yoki qabul qilish tashabbusi bilan chiqishi kerak.

Amalga oshirilgan funksiyalarning murakkabligiga qarab boshqarish jarayonini quyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin:

- to'g'ri hisoblash;
- qonunlar, qoidalar, ko'rsatmalarga rioya qilish;
- iqtisodiy rentabellik, rentabellik;
- ishlash monitoringi.

Zamonaviy sharoitda nazorat organlarining asosiy vazifasi tekshirilishi kerak bo'lgan xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan amalga oshiriladigan iqtisodiy va moliyaviy operatsiyalarning samaradorligini aniqlashdan iborat bo'lishi kerak.

Bugungi kunda davlat moliyaviy nazorati samaradorligini oshirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri nazorat jarayoniga yangi texnologiyalarni joriy etish, byudjet tizimi resurslaridan foydalanishni monitoring qilish jarayonida tezkor ma'lumot olish muammosini hal

qilishni tezlashtiradigan nazorat choralari natijalarining yagona axborot tizimini yaratish masalasidir.

Shu bilan birga, kelajakda davlat moliyaviy nazoratining yagona axborot tizimi nodavlat auditorlik firmalari va mustaqil auditorlar tomonidan o'tkazilgan audit natijalari bilan to'ldirilishi mumkin. Nazorat faoliyati natijalarini ishonchli amalga oshirishga nafaqat nazorat faoliyati natijalarini, balki tegishli statistik hisobotlarni joriy etish orqali ularni amalga oshirish natijalarini ham ommaga yetkazish orqali erishish mumkin.

Hisobot davlat moliyaviy nazorati organlari faoliyatining turli jihatlarini tavsiflovchi zarur mezon va ko'rsatkichlarni, shuningdek ijro etuvchi hokimiyat organlarining byudjet mablag'larini oluvchilar tomonidan sodir etilgan moliyaviy va boshqa huquqbuzarliklarni bartaraf etish choralari bilan birgalikda nazorat choralari natijalarini o'z ichiga olishi kerak.

Moliyaviy nazoratning rivojlanishiga uni tartibga soluvchi tartibga solishning nomukammalligi to'sqinlik qilmoqda. Ushbu muammo mamlakatimizda moliyaviy nazorat tartibini tartibga soluvchi Qonunchilik bazasining eskirgan deb hisoblanishi bilan bog'liq.

Mamlakat iqtisodiyotining hozirgi rivojlanishi va xalqaro hamkorlikning ustuvor yo'nalishlarini hisobga olgan holda moliyaviy nazoratning tartibi, usullari va tartiblarini belgilaydigan yangi hujjatlar ishlab chiqilmagan.

Ushbu holat oqilona va obyektiv moliyaviy nazoratni amalga oshirishni sezilarli darajada murakkablashtiradi va nazorat choralari natijalari samaradorligining pasayishiga yordam beradi. Moliyaviy nazoratning yuqori sifatli darajasini ta'minlash, faqat nazorat harakatlarini tashkil etish va o'tkazish jarayonlari qonunlashtirilgan, nazorat usullari, protseduralari tartibga solingan va uning natijalari rasmiylashtirilgan taqdirdagina mumkin bo'ladi.

Moliyaviy nazoratni tartibga solish masalalari moliyaviy nazoratning yagona tasnifining yo'qligi bilan bog'liq bo'lgan boshqa muhim muammoga jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Yetakchi iqtisodchilarning tasniflash xususiyatlari va moliyaviy nazorat turlari haqidagi fikrlari noaniq.

Iqtisodiyot uchun eng katta amaliy ahamiyat moliyaviy nazoratni davlat organlari tomonidan amalga oshiriladigan tashqi va muayyan xo'jalik yurituvchi subyekt darajasida amalga oshiriladigan ichki qismlarga bo'lishdir. Tashqi va ichki nazorat, ular orasidagi farqlarga qaramay, o'zaro bog'liq va boshqaruv jarayonining eng muhim yakuniy funksiyasi hisoblanadi.

Tashqi moliyaviy nazorat byudjet ijrosi to'g'risidagi ma'lumotlarning obyektivligini baholashga, makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning ishonchliligini aniqlashga, hozirgi va kelgusi yillarda mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining barqarorligini o'rnatishga imkon beradi.

Tashqi nazorat yordamida davlat organlari xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyati auditini o'tkazadilar, amaldagi qonunchilikni buzish va mulkni o'g'irlash holatlarini aniqlaydilar. Ichki moliyaviy nazoratni to'g'ri tashkil etish xo'jalik yurituvchi subyektga mulkiy kompleksni yanada samarali boshqarishga, tashkilot uchun salbiy iqtisodiy oqibatlarning oldini olishga yordam beradi.

Moliyaviy nazoratni takomillashtirishning muhim yo'nalishi dastlabki nazoratning rolini oshirishdir. Aslida, dastlabki nazorat nazoratning eng samarali shakli hisoblanadi, chunki u profilaktika xususiyatiga ega. Resurslardan oqilona foydalanishning oldini olish orqali dastlabki nazorat tadbirkorlik subyektlari faoliyatining yakuniy iqtisodiy natijalarini yaxshilashga yordam beradi.

Malakali inson resurslarini shakllantirmasdan moliyaviy nazoratni takomillashtirish mumkin emas. Nazorat o'qitish va tajribasi nazorat vazifalari ko'lami va murakkabligiga mos keladigan mutaxassislar tomonidan amalga oshirilishi kerak. Xodimlar o'z vazifalarini to'g'ri bajarish uchun zarur bilimlarga ega bo'lishlari kerak: mahorat (mahorat, tajriba) va intizom.

Nazorat tadbirlarini o'tkazishda ular yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni oldindan bilishlari va aniq baholashlari, tanqidiy vaziyatlarda malakali harakat qilishlari va ular bilan bog'liq barcha masalalarni mustaqil ravishda hal qilishlari kerak. mamlakatda bozor munosabatlarining rivojlanishi moliyaviy xavflarning oshishi, tadbirkorlik subyektlari o'rtasidagi raqobatning kuchayishi bilan bog'liq, shuning

uchun kelgusi yillarda auditorlik xizmatlariga talab sezilarli darajada oshadi. Buning uchun mavjud auditorlarning malakasini oshirish, auditorlik xizmatining yangi xodimlarini tayyorlash, shuningdek audit sohasidagi huquqiy normalarni takomillashtirish talab etiladi

Shuni ta'kidlash kerakki, iqtisodiyot sohasidagi milliy boshqaruv tizimini jahon amaliyotidan ajratilgan holda qurish mumkin emas, chunki O'zbekiston Respublikasining yaqin va uzoq xorij bilan iqtisodiy aloqalari yanada kengroq va xilma-xil bo'lib, bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Binobarin, respublikaning nazorat organlari iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar nazoratchilari amaliyotida keng qo'llaniladigan, masalan, yakuniy natijalarga yo'naltirish kabi yangi nazorat vositalariga e'tibor qaratishlari kerak.

Moliyaviy-iqtisodiy nazoratning butun tizimining ishonchli ishlashi zamonaviy sharoitda milliy iqtisodiyot oldida turgan vazifalarni bajarishda zarur tarkibiy qism hisoblanadi. Ishlab chiqarishni boshqarish vositalarini o'z ichiga olgan barcha murakkab sun'iy tizimlar har doim u yoki bu sabablarga ko'ra nazoratdan chiqib ketishga moyildir. Tartibsizlik tendensiyalariga boshqaruv kuchi, nazorat kuchi qarshi turadi.

Moliyaviy-iqtisodiy faoliyatni boshqarish tizimi real yechimlarni, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa rejalarni ishlab chiqish va amalga oshirishga, iqtisodiyotni oqilona va intensiv boshqarishga, belgilangan maqsadlarga erishishga yordam beradi. Mavjud boshqaruv tizimini bozor iqtisodiyoti talablariga va zamonaviy iqtisodiy ehtiyojlarga javob beradigan darajaga yetkazish eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy, iqtisodiy va ilmiy vazifadir. Uning yechimi butun moliyaviy-iqtisodiy nazorat tizimini takomillashtirish dasturining ajralmas qismiga aylanishi kerak.

Shunday qilib, moliyaviy nazorat xo'jalik yurituvchi subyektlarning samaradorligini va mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish rejalari, prognozlari va dasturlarining samaradorligini oshirishga qaratilgan. Bu qonun ustuvorligi, davlat, shartnoma va ijro intizomini mustahkamlashga yordam beradi. Yaxshi tashkil etilgan nazorat barcha boshqaruv darajasidagi xodimlar o'rtasida yuqori professionallik, malaka, samaradorlikni shakllantiradi, bu bozor iqtisodiyoti sharoitida siyosiy va iqtisodiy muammolarni muvaffaqiyatli hal qilishda muhim omil hisoblanadi.

Bundan tashqari, bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida nazorat yuqori harakatchanlik va samaradorlik bilan tavsiflanishi kerak. Moliyaviy nazoratni rivojlantirish amaldagi qonunchilikni takomillashtirishga, investorlar uchun qulay huquqiy muhitni yaratishga, huquqbuzarliklarni aniqlash va oldini olishga yordam beradigan zamonaviy usul va protseduralardan foydalanishga qaratilgan bo'lishi kerak. Davlat moliyaviy nazoratini kuchaytirish hmda uni davlat va uning fuqarolarining moliya sohasidagi manfaatlarini tashkil etadigan barcha narsalarni qamrab oladigan keng ko'lamli tizim sifatida yanada rivojlantirish uchun ushbu tizimning asosiy elementlarining hozirgi holatini Real baholash va ularni takomillashtirish yo'llarini izlash kerak.

1.7.3. Moliyaviy nazoratning mohiyati, uning bozor sharoitida rivojlanishi

Moliyaviy nazorat (MN) - bu barcha darajadagi qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyat organlarining, shuningdek maxsus tashkil etilgan institutlarning barcha xo'jalik yurituvchi subyektlarning (davlat, korxonalar, muassasalar, tashkilotlar) moliyaviy faoliyati ustidan maxsus usullardan foydalangan holda nazorati.

Bunga quyidagilar kiradi:

mablag'larni shakllantirish va ulardan foydalanish jarayonida moliyaviy-iqtisodiy qonunchilikka rioya etilishini nazorat qilish;

moliyaviy-iqtisodiy operatsiyalarning iqtisodiy samaradorligini va ishlab chiqarish xarajatlarining maqsadga muvofiqligini baholash.

Moliyaviy nazorat xarajatlarni nazorat qilishdir, shuning uchun boshqa nazorat turlaridan farqli o'laroq (ekologik, ma'muriy va boshqalar.) u ijtimoiy takror ishlab chiqarishning barcha sohalarida amalga oshiriladi va pul oqimining butun jarayoniga, shu jumladan moliyaviy natijalarni tushunish bosqichiga hamroh bo'ladi.

Davlatning moliya tizimi pul mablag'larining barcha turlarini qamrab olganligi sababli, moliyaviy nazorat ko'p darajali va keng qamrovli hisoblanadi.

Davlat moliyaviy nazorati moliyaviy barqarorlashtirish uchun sharoit yaratish bilan davlatning moliyaviy siyosatini amalga oshirish uchun mo'ljallangan. Bular, birinchi navbatda, barcha darajadagi va byudjetdan tashqari darajadagi byudjetlarni ishlab chiqish, tasdiqlash, ijro

etish, shuningdek, davlat korxonalari va muassasalari, davlat banklari va moliya korporatsiyalarining moliyaviy faoliyatini nazorat qilishdir.

Iqtisodiyotning nodavlat sohasini davlat tomonidan moliyaviy nazorat qilish faqat davlat oldidagi pul majburiyatlarini bajarish sohasiga, shu jumladan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarga, byudjetga ajratilgan subsidiyalar va kreditlarni sarflashda qonuniylik va maqsadga muvofiqlikka, shuningdek pul hisob-kitoblarini, buxgalteriya hisobini va hisobotini tashkil qilish uchun hukumat tomonidan belgilangan qoidalarga rioya qilishga ta'sir qiladi.

Korxonalar faoliyati ustidan moliyaviy nazorat, shuningdek, kredit tashkilotlari, aksiyadorlar tomonidan nazoratni, shuningdek ichki nazoratni, pul resurslaridan foydalanish samaradorligini tekshirishni o'z ichiga oladi: o'z, qarz va jalb qilingan, haqiqiy moliyaviy natijalarni prognoz qilingan natijalar bilan tahlil qilish va taqqoslash, investitsiya loyihalari natijalarini moliyaviy baholash, to'g'riligi va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi, moliyaviy holat va likvidlikni nazorat qilish.

Katta tijorat tuzilmasidagi moliyaviy menejer kapitalni investitsiyalashning butun jarayonini nazorat qiladi. Bu post-audit deb ataladi, unga ishlab chiqarish va investitsiya faoliyatining har bir bosqichidagi haqiqiy moliyaviy natijalarni biznes-rejaning moliyaviy qismida bashorat qilingan natijalar bilan taqqoslash, ularning nomuvofiqligi sabablarini tahlil qilish va bartaraf etish, xarajatlarni kamaytirish va moliyaviy prognozlash usullarini takomillashtirish yo'llarini topish kiradi.

Bozor iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda moliyaviy nazorat tizimi, qoida tariqasida, quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

1. Parlamentga yoki mamlakat Prezidentiga bevosita bo'ysunadigan bosh auditor (hisob palatasi) idorasi.

2. hukumatga yoki Moliya vazirligiga bo'ysunadigan soliq agentligi.

3. Bo'ysunuvchi muassasalarni tekshirish va tekshirishni amalga oshiradigan bo'limlar tarkibidagi nazorat tuzilmalari va davlat nazorati xizmatlari, ichki nazorat xizmatlari.

1.7.4. Moliyaviy nazoratning turlari, shakllari va usullari

Moliyaviy nazoratni turli mezonlarga ko'ra shartli ravishda tasniflash mumkin:

1. O'tkazish vaqtiga ko'ra:

- dastlabki nazorat;
- joriy (operatsion) nazorat;
- keyingi nazorat.

2. **Nazorat subyekti bo'yicha:**

- Prezident nazorati;
- vakillik organlarining nazorati;
- mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlarini nazorat qilish;
- ijro etuvchi hokimiyat organlarining nazorati;
- moliya va kredit organlarining nazorati:
- idoraviy,
- ichki xo'jalikda,
- auditorlik nazorati;

3. Moliyaviy faoliyat sohasida:

O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligi;
soliq nazorati;
valyuta nazorati;
kredit nazorati;
sug'urta nazorati;
investitsiya nazorati;
pul massasi ustidan nazorat.

Nazorat shakllari:

- Majburiy (tashqi) nazorat;
- proaktiv (ichki) nazorat.

Nazorat usullari:

- tekshirishlar;
- tadqiqotlar;
- nazorat;
- moliyaviy faoliyatni tahlil qilish;
- kuzatuv (monitoring);
- reviziyalar.

Dastlabki moliyaviy nazorat moliyaviy operatsiyalardan oldin amalga oshiriladi va moliyaviy qoidabuzarliklarning oldini olish uchun muhimdir. Mikro darajada bu moliyaviy rejalar va smetalarni, kredit va naqd pul dasturlarini ishlab chiqish jarayoni.

Joriy moliyaviy nazorat moliyaviy operatsiyalar vaqtida amalga oshiriladi.

Keyingi moliyaviy nazorat buxgalteriya hisobi va buxgalteriya hujjatlarini tahlil qilish va tekshirish orqali amalga oshiriladi.

1.7.5. Davlat moliyaviy nazoratining asosiy turlari va uni amalga oshiruvchi organlar

O'zbekiston Konstitutsiyasida va mahalliy subyektlari Konstitutsiyasida mustahkamlangan vakolatlarni ajratish prinsipi ijro etuvchi hokimiyat organlarining moliyaviy faoliyati ustidan nazoratni ta'minlaydi. Bunday nazorat, birinchi navbatda, respublika va quyi byudjetlar, davlat va mahalliy byudjetdan tashqari jamg'armalarning loyihalarini ko'rib chiqish va tasdiqlashda, shuningdek ularning ijrosi to'g'risidagi hisobotlarni tasdiqlashda amalga oshiriladi.

Vakillik organlari tomonidan moliyaviy nazoratni amalga oshirish uchun maxsus tuzilmalar yaratilgan: Respublika Kengashi va parlament qo'mitalari va komissiyalari, hisob palatasi. Taftish palatasining vakolatlari doirasi o'z va respublika mablag'lar ustidan nazoratdir.

Barcha yuridik shaxslar, davlat organlari va muassasalari, shu jumladan davlat byudjetdan tashqari jamg'armalari va Markaziy bank, mahalliy davlat hokimiyati organlari, tijorat banklari, sug'urta kompaniyalari va boshqalar nazoratga olinadi.

Hisob palatasi tomonidan amalga oshiriladigan nazoratning asosiy shakllari doimiy tekshiruvlar va auditlardir. Moliyaviy nazoratning muayyan funksiyalari prezidentga hisobot beradigan nazorat bo'limi tomonidan amalga oshiriladi. Nazorat bo'limi davlat organlari, tashkilotlar va korxonalar rahbarlaridan (mulkchilik shaklidan qat'i nazar) tekshirish va audit o'tkazish uchun zarur bo'lgan.

Ijro etuvchi organlar tomonidan moliyaviy nazorat tizimida muhim o'rinni moliya vazirligi egallaydi, u nafaqat mamlakatning moliyaviy siyosatini ishlab chiqadi, balki uning bajarilishini bevosita nazorat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi doirasida operatsion moliyaviy nazorat boshqaruvi va respublika G‘aznachilik organlari tomonidan amalga oshiriladi.

1.7.6. Nodavlat moliyaviy nazorat

Buyruqbozlik iqtisodiyotini boshqarishning ma’muriy-buyruqbozlik usullaridan voz kechish davlat nazorat organlarining bevosita ishtirokisiz, lekin davlat qonunlari va qoidalariga muvofiq amalga oshiriladigan moliyaviy nazoratning barcha turlarining rolini oshiradi.

Nodavlat nazorat turlari:

- ichki xo‘jalikda;
- audit.

Xo‘jalik ichidagi moliyaviy nazoratni korxonaning o‘zi, uning iqtisodiy xizmatlari: buxgalteriya hisobi, moliya bo‘limi, o‘z korxonasi, uning filiallari va sho‘ba korxonalarining moliyaviy-xo‘jalik faoliyati uchun moliyaviy menejment xizmati amalga oshiradi.

Milliy iqtisodiyotni boshqarishni markazsizlashtirish, davlat va kommunal korxonalarni xususiylashtirish, yangi xo‘jalik yurituvchi subyektlarning paydo bo‘lishi moliyaviy menejmentning jahon tajribasi yutuqlarini hisobga olgan holda moliyaviy menejmentning yangi usullarini, shu jumladan nazoratni izlash va o‘zlashtirish zarurligiga olib keldi.

- operatsion (joriy) nazorat;
- strategik nazorat.

Operatsion moliyaviy nazorat bosh buxgalter tomonidan kundalik iqtisodiy va moliyaviy faoliyat jarayonida buxgalteriya hisobi va pul oqimlarini nazorat qilishni aniq tashkil etish yordamida amalga oshiriladi. Bosh buxgalterning imzosi barcha pul hujjatlarida majburiydir. Bosh buxgalter davlat moliyaviy intizomiga va moliyaviy qonunchilikka rioya qilish uchun javobgardir.

Strategik moliyaviy nazorat optimal yechimlarni, kapital qo‘yilmalar uchun moliyaviy resurslardan foydalanish, iqtisodiy samaradorlik va maksimal foydani ta’minlash bo‘yicha qarorlarni ishlab chiqishni o‘z ichiga oladi.

Xo‘jalik ichidagi nazorat korxona rahbariyati yoki uning egalari (ta’sischilar va aksiyadorlar) tashabbusi bilan jalb qilingan mutaxassislar ishtirokida ham amalga oshirilishi mumkin.

Audit nazorati-bu moliyaviy nazoratning yangi turi. Bozorga asoslangan iqtisodiy boshqaruv tizimiga o'tish va turli tijorat tuzilmalarining paydo bo'lishi bilan moliyaviy holatni baholashda moliyaviy ishonchlilik va obyektivlikka talablar keskin oshib bormoqda.

Audit nazoratining asosiy vazifalari:

1. Buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini va moliyaviy va xo'jalik operatsiyalarining O'zbekiston respublikasida amaldagi me'yoriy hujjatlarga muvofiqligini aniqlash.

2. To'lov va hisob-kitob hujjatlarini, soliq deklaratsiyalarini va boshqalarni tekshirish. Majburiyatlar.

Audit bo'lishi mumkin:

- majburiy;
- o'z xohishiga asosan.

Agar tekshirish tashabbuskor bo'lsa va xo'jalik yurituvchi subyektning o'zi qarori bilan amalga oshirilsa, majburiy tekshirish hukumat qarorida nazarda tutilgan barcha hollarda belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Nazorat savollari

1. Moliyaviy nazoratning bevosita predmeti qanday xarajatlar ko'rsatkichlari hisoblanadi?
2. Moliyaviy nazoratning asosiy vazifalari nimalardan iborat?
3. Amalga oshiruvchi subyektlarga qarab moliyaviy nazoratning qanday turlarga ajratiladi?
4. Davlat moliyaviy nazorati qanday vazifalarni bajaradi?
5. Nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtirish Kengash tomonidan qanday yo'nalishlarda amalga oshiriladi?
6. Nazorat qiluvchi organlar faoliyatini muvofiqlashtirish Kengash tomonidan qanday yo'nalishlarda amalga oshiriladi?
7. Xo'jalik ichidagi nazorat qanday xususiyatlarga ega?
8. Audit nazorati o'ziga xos qanday xususiyatlarga ega?
9. Moliyaviy nazoratni amalga oshirishda qanday usullardan foydalaniladi?
10. Subyektning iqtisodiy faoliyatini qamrab olishning to'liqligiga ko'ra, reviziyalar farqlanishi?

11. Amalga oshirilgan funksiyalarning murakkabligiga qarab boshqarish jarayonini qanday bosqichlarga bo'lish mumkin?

1.8. XO'JALIK YURITUVCHI SUBYEKTLAR MOLIYASI

1.8.1. Xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyasi moliya tizimining yetakchi bo'g'ini sifatida, ularning takror ishlab chiqarish jarayonidagi roli

Korxonalar va tashkilotlar (xo'jalik yurituvchi subyektlar) moliyasi yagona moliya tizimining ajralmas qismi sifatida ular moliyaning asosiy, boshlang'ich qismini tashkil etadi, chunki ular mamlakatdagi pul munosabatlarining eng muhim sohasini qamrab oladi. Moliyaning paydo bo'lishi birlamchi muhitda – moddiy tovarlar ishlab chiqarishda sodir bo'ladi.

Korxonalar moliyasi pul shaklida kengaytirilgan takror ishlab chiqarish jarayonining asosiy jihatlarini ifodalaydi va uni iqtisodiy qonunlar talablariga muvofiq amalga oshirishga yordam beradi, ular milliy iqtisodiyotni yanada rivojlantirish uchun zarur bo'lgan pul daromadlari va jamg'armalarini yanada taqsimlash va ulardan foydalanish uchun ishlatiladi. Ishlab chiqarish sohasida paydo bo'lgan moliya korxonalarni rivojlantiradi, ularni resurslar bilan ta'minlaydi, ularga keyinchalik umumdavlat moliyasi bog'liq bo'ladi.

Iqtisodiy rivojlanishni korxonalar va biznes tashkilotlarining kuchli va yaxshi tashkil etilgan mablag'larisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Korxonalar moliyasi mamlakat milliy iqtisodiyotini boshqarish tizimining muhim iqtisodiy vositasi bo'lib, iqtisodiy o'sish va jamiyat a'zolarining ijtimoiy foydalari manbai bo'lib xizmat qiladi.

Korxona va tashkilotlarning moliyasiga quyidagilar kiradi: korxonalar, firmalar, jamiyatlar, konsernlar, uyushmalar, tarmoq vazirliklari va boshqa xo'jalik organlari, qishloq xo'jaligi, qurilish, transport, maishiy xizmat, turli moliyaviy, kredit sug'urtasi, ilmiy, marketing va boshqa ijtimoiy foydali faoliyatning turli sohalarida xizmatlar ko'rsatish.

O'zbekistonda mulkchilik shakllarining rivojlanishi yangi turdagi korxonalarning paydo bo'lishiga olib keldi: xususiy, kooperativ, aksiyadorlik, aralash, xorijiy mamlakatlar korxonalari va firmalari bilan

qo'shma korxonalar, biznes sheriklik. Yangi Qonunchilik asosida rivojlanayotgan turli xil mulkchilik shaklidagi korxonalar moliya toifasiga bevosita bog'liqdir, chunki ularning barchasi pul fondlarini yaratadi va daromad oladi.

Turli korxona va tashkilotlarning ta'sischilari va ishtirokchilari o'z hissalarini naqd pul, turli xil mulk turlari (binolar, inshootlar, jihozlar va boshqalar) shaklida amalga oshiradilar.), mulk huquqi (yer, tabiiy resurslar, mulk, intellektual mulkdan foydalanish huquqi).

"Xo'jalik shirkatlari to'g'risida" gi qonunda xo'jalik shirkati-bu o'z faoliyatining asosiy maqsadi sifatida foyda olish, uni taqsimlash va undan keyingi takror ishlab chiqarish jarayonida foydalanishga ega bo'lgan ustav fondi muassislarning (ishtirokchilarning) hissalariga (ulushlariga) bo'lingan yuridik shaxs bo'lgan tijorat tashkiloti ekanligi belgilab qo'yilgan.

Aksiyadorlik jamiyatlariga kelsak, moliyaviy munosabatlarning ayrim xususiyatlari aksiyalardan ishlab chiqarish va tijorat ehtiyojlarini moliyalashtirish vositasi sifatida foydalanishda namoyon bo'ladi. Mulkchilikning aksiyadorlik shakli iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda samarali bo'lib, jahon amaliyotida tan olingan. Iqtisodiyotning rivojlangan bozor tizimi moliyaviy resurslar bozorini aksiyalar hisobiga kengaytirishni nazarda tutadi.

Iqtisodiyotda muhim o'rinni davlat sektori egallaydi. Ushbu sektorda quyidagi turdagi korxonalar faoliyat ko'rsatmoqda:

1. Iqtisodiy boshqaruv huquqi asosida.
2. Operatsion boshqaruv huquqi asosida (davlat korxonalari).

Davlat korxonalari davlat buyurtmasini bajarishlari shart.

Biznesni yuritishning samarali tashkiliy-huquqiy shakllaridan biri bu xorijiy firmalar ishtirokidagi qo'shma korxonalardir. Qo'shma korxonalar amaldagi qonunchilikka rioya qilishlari, o'z rejalari, tijorat hisob-kitoblari, o'zini o'zi ta'minlash va o'zini o'zi moliyalashtirish asosida ishlashlari, umumiy ustav kapitaliga, mustaqil balansga ega bo'lishlari kerak. Qo'shma korxonalar manfaatlari birinchi navbatda, mahalliy korxonalar, ham xorijiy sheriklar manfaatlarini aks ettirishi kerak.

Iqtisodiyotning kooperativ sektori yagona milliy iqtisodiy kompleksning bo'g'inlaridan biridir. Kooperativ tizimida

kooperativlarning ikkita asosiy turi mavjud: ishlab chiqarish va iste'mol kooperativlari. Ishlab chiqarish kooperativlari korxonalar, tashkilotlar, muassasalar va fuqarolarga tovarlar, mahsulotlar, ishlar, pullik xizmatlar ishlab chiqarishni amalga oshiradilar, iste'mol kooperativlari esa o'z a'zolari va boshqa fuqarolarning savdo va ulgurji xizmatlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondiradilar.

Korxonalar moliyasi quyidagi funksiyalarni bajaradi:

ko'paytirish - ishlab chiqarishni qayta tiklash uchun qiymat yaratiladi;

taqsimlovchi-boshqa ishtirokchilar tomonidan davlat oldidagi moliyaviy majburiyatlarni bajarish bilan turli xil pul fondlarini shakllantirish; nazorat-pul mablag'larini shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish ustidan to'liq buxgalteriya hisobi va nazoratini amalga oshirish, korxonalar moliyasi juda faol, ko'p qirrali, harakatchan va butun moliya tizimining boshlang'ich asosini tashkil etadi.

1.8.2. Xo'jalik yurituvchi subyektlarning tasnifi, belgilari. Moddiy ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohasini moliyalashtirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida mulkdorlarning xilma–xilligi (davlat, xususiy, aksiyadorlik, kooperativ va boshqalar) va ular o'rtasidagi raqobat ilmiy-texnik taraqqiyotga va ijtimoiy ishlab chiqarishdagi o'zgarishlarga moyil bo'lgan moslashuvchan, dinamik iqtisodiyotni yaratishga imkon beradi. Faqat mulkchilikning turli shakllari, turli xo'jalik yurituvchi subyektlar ishlab chiqarish, taqsimlash jarayonlarida ishtirok etadigan, moliyaviy munosabatlarga kirishadigan aholining turli qatlamlari manfaatlarini aks ettirishga qodir.

Tovarlarni ishlab chiqarish, taqsimlash va aylanish sohalarida monopolizmni bartaraf etish, iqtisodiy qarorlar qabul qilish, iqtisodiyotni naturalizatsiya qilishning oldini olish, respublika hududlarini izolyatsiya qilish va o'zini o'zi izolyatsiya qilish muhim muammo hisoblanadi.

Ushbu muammoni hal qilish mulkiy munosabatlarni o'zgartirish, erkin tadbirkorlik va raqobatni rivojlantirish, monopoliyaga qarshi siyosatni amalga oshirish, ishlab chiqarishni ajratish va diversifikatsiya qilish hisobiga milliy iqtisodiyotda parallel ishlab chiqarish tuzilmalarini shakllantirish yo'nalishida amalga oshiriladi.

Davlat mulkini davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish orqali boshqa shakllarga aylantirish ushbu shakllarning xilma-xilligini ta'minlaydi, buning asosida moddiy ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida haqiqiy mulkdorlarni shakllantirish uchun obyektiv shart-sharoitlar yaratiladi, tadbirkorlik va raqobatni rag'batlantiradi, xodimlarning ishining yuqori yakuniy natijalariga turtki beradi.

Bu yerda davlatning iqtisodiy va moliyaviy siyosati alohida ahamiyatga loyiqdir, unga o'zgarishlarning borishi, ularning sifati va kamchiliklarning mavjudligi bog'liqdir.

Davlat tasarrufidan chiqarish-bu davlat mulkini uning boshqa shakllariga o'tkazish.

Agar davlat va mahalliy korxonalar fuqarolar tomonidan xususiy mulkka aylantirilsa yoki aksiyadorlik jamiyatlariga aylantirilsa, unda biz xususiylashtirish haqida gapiramiz.

O'zbekistonda iqtisodiyotni davlat tasarrufidan chiqarish va mulkni xususiylashtirishning asosiy shakllari:

-davlat korxonasini aksiyadorlik jamiyatiga, boshqa biznes kompaniyasiga yoki sheriklikka aylantirish;

- davlat korxonasi mol-mulkini yoki davlat aksiyalarini fuqarolar, shuningdek mol-mulki davlat mulki bo'lmagan yuridik shaxslar tomonidan tender yoki kim oshdi savdosi orqali sotib olish;

-aksiyadorlik jamiyatlari aksiyalari egasining qarori bilan xoldinglar va aksiyadorlik jamiyatlarini, shuningdek agrosanoat majmuasining qayta ishlash va xizmat ko'rsatish korxonalarining aksiyalarini diversifikatsiya qilish bilan qayta sotib olish.

Shaxsiy loyihalarni xususiylashtirish doirasida obyektlar strategik investorga (nazorat ulushiga egalik qiluvchi) to'g'ridan-to'g'ri ochiq sotishdan tashqari (aksiyalashtirilgandan keyin) ishonchli boshqaruvga, shu jumladan xorijiy yuridik shaxslarga, keyinchalik davlat ulushini sotib olish bilan o'tkazilishi mumkin.

O'zbekiston davlat mulkini xususiylashtirish va qayta qurish dasturini ikki-uch bosqichda qabul qildi, unda xususiylashtirish jarayonini davlat mulkida qolgan obyektlarni qayta qurish bilan yakunlash ko'zda tutilgan edi.

Ushbu dastur davlat korxonalari mol-mulkini sotishning ikki turini nazarda tutgan:

1. auksion va tender asosida kim oshdi savdosida sotish;
2. to'g'ridan-to'g'ri maqsadli sotish.

Qayta tashkil etish protseduralari to'lov qobiliyatini tiklash imkonsiz deb topilgan korxonalar sudda bankrot deb e'lon qilinadi. Ular "bankrotlik to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunida nazarda tutilgan maxsus belgilangan tartibda tugatilishi lozim.

Umuman olganda, davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish tijorat hisob-kitoblari rejimini birlashtiradi va moliyaviy tiklanishning muhim omili hisoblanadi. Ular tadbirkorlikni rivojlantirish uchun kafolatlar yaratadi, bu esa ishlab chiqarishning barcha zaxiralaridan foydalanish imkonini beradi.

Bozor munosabatlarini shakllantirish jarayonida mulkchilik shakllari rivojlanishining hozirgi bosqichida O'zbekistonda iqtisodiyotning kooperativ sektorini yangi faoliyat sohalarida tiklash va an'anaviy sohalarda kengaytirish uchun keng imkoniyatlar ochmoqda, buni bir qator mamlakatlar tajribasi tasdiqlaydi: Angliya, Shvetsiya, Finlyandiya, Xitoy va boshqalar.

Kooperativ faoliyatining, shu jumladan iste'molchilar kooperatsiyasining o'ziga xos xususiyati shundaki, asosiy va aylanma mablag'lar aksiyadorlarning kirish va ulush badallari va iqtisodiy faoliyatdan olingan foyda hisobiga shakllantiriladigan kooperativ (qo'shma) mulkdir.

Kooperativ korxona, tashkilot turi uning ichki moliyaviy munosabatlarida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shunday qilib, asosiy moliyaviy munosabatlardan biri byudjetga daromad solig'i, mol-mulk solig'i, yer solig'i, bilvosita soliqlarni to'lashdir.

Kooperativning moliyaviy resurslari mahsulot, ish va xizmatlarni sotishdan tushgan tushum, amortizatsiya ajratmalari, kooperativ a'zolari, boshqa korxona va tashkilotlarning aksiyalari va badallari, shuningdek qimmatli qog'ozlarni (aksiyalarni) sotishdan olingan kreditlar va mablag'lar hisobidan shakllantiriladi.

Iqtisodiy mexanizmni demokratlashtirish ham kooperativlarning tashqi iqtisodiy faoliyatdagi keng huquqlariga asoslanadi. Bu mahsulotlar,

xizmatlar va ishlarning eksporti va importi, shuningdek qo'shma hamkorlikdan iborat. Xorijiy sheriklar bilan va transchegaraviy savdo tartibida valyutasiz operatsiyalar keng rivojlanmoqda. Eksport-import operatsiyalarini amalga oshirish uchun banklar kooperativlarga kreditlar beradi, ular import qilinadigan tovarlarni sotishdan olingan mablag'lar hisobidan to'lanishi kerak.

Ishlab chiqarish va moliyaviy faoliyatni amalga oshirishda kooperativlarga ko'proq huquqlar berish ularga boshqa korxona va tashkilotlar, shuningdek banklar oldida ish natijalari uchun javobgarlikni yuklaydi. Kooperativ o'z shartnomalari bo'yicha nafaqat mavjud mablag'lar, balki barcha mol-mulk, shu jumladan asosiy vositalar bilan ham javobgar bo'ladi. To'lovga qodir bo'lmagan kooperativ tugatiladi va uning mol-mulki kooperativ a'zolari va xodimlar bilan hisob-kitoblardan so'ng, davlat va banklar, boshqa tashkilotlar oldidagi majburiyatlarni bajarish boshqa kooperativga yoki yuqori tashkilotga o'tkazilishi mumkin.

1.8.3. Turli mulkchilik shaklidagi xo'jalik organlari faoliyatining tashkiliy-huquqiy jihatlari. Xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyasini tashkil etish tamoyillari

Xo'jalik yurituvchi subyekt iqtisodiyotning asosiy bo'g'ini sifatida mulkchilik va boshqaruvning turli shakllari bilan ishlaydi. tovar-pul munosabatlari va bozorning rivojlanishi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarni tashkiliy-huquqiy shakllar bo'yicha tabaqalashtirish ularning moliyasini tashkil etishdagi farqlarni keltirib chiqaradi: kapitalni shakllantirish, ishlab chiqarish va xo'jalik faoliyatini moliyalashtirish, biznes natijalarini taqsimlash.

Mulkchilik shakllariga qarab tadbirkorlik subyektlarining mablag'larini shakllantirish xususiyatlari mavjud. Masalan, sanoat xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy mablag'lari o'z manbalari hisobidan shakllantiriladi (amortizatsiya ajratmalari, sof daromad;

bank kreditlari; qimmatli qog'ozlar chiqarilishidan olingan mablag'lar; davlat korxonalari ushbu mablag' manbalariga, agar kerak bo'lsa, byudjet va byudjetdan tashqari mablag'lari bilan to'ldiriladi;

kooperativlarda kooperativ egalarining ulush badallaridan mablag'mavjud.

Amalda, ko'pincha mulkchilikning aralash shakllari tufayli mablag'larni ularning manbalari asosida shakllantirishning aralash shakllari mavjud. Masalan, davlat asosiy va aylanma mablag'larning katta qismiga egalik qiladigan davlat kooperativlarida xodimlarning ulushlari ikkinchi darajali rol o'ynaydi. Xuddi shu narsa davlat aksiyadorlik jamiyatlarida ham amal qiladi.

Dastlabki ishlab chiqarish fondlarining shakllanishiga ko'ra, iqtisodiy faoliyatning moliyaviy natijalari taqsimlanadi va ishlatiladi:

sof daromad;

foizli daromadlar;

dividendlar;

hissa daromadlari;

byudjet xarajatlarini qoplash (byudjet kreditlari) va byudjetdan tashqari mablag'lar.

Hissa asosida faoliyat yurituvchi xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyasini tashkil etish - xo'jalik shirkatlari, kooperativlar, qo'shma korxonalar - bunday korxonalar mablag'larini shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi va keyinroq olingan daromadni har bir ishtirokchining mulkidagi ulushga muvofiq taqsimlash.

Bunday xo'jalik yurituvchi subyektlarning ta'sischilari va ishtirokchilari o'zlarini naqd pul, turli xil mulk turlari (binolar, inshootlar, jihozlar), mulk huquqi (yer, tabiiy resurslar, mulk, intellektual mulkdan foydalanish huquqi).va boshqalar shaklida amalga oshiradilar.

Qonun hujjatlarida tadbirkorlik sherikligi yuridik shaxs bo'lgan, ustav fondi ta'sischilarning (ishtirokchilarning) hissalariga (ulushlariga) bo'lingan, o'z faoliyatining asosiy maqsadi sifatida foyda olish imkoniyatiga ega bo'lgan tijorat tashkiloti ekanligi belgilab qo'yilgan.

Iqtisodiy sheriklikning quyidagi shakllari o'rnatildi:

1) to'liq;

2) oddiy;

3) cheklangan;

4) mas'uliyati cheklangan sheriklik;

5) qo'shimcha javobgarlik bilan hamkorlik;

6) aksiyadorlik kompaniyasi.

To‘liq shirkatning daromadlari va zararlari, agar ta’sis shartnomasida yoki ishtirokchilarning kelishuvida boshqacha qoida nazarda tutilmagan boo‘lsa, ishtirokchilar o‘rtasida ularning shirkat ustav fondiga boo‘lgan badallari miqdoriga mutanosib ravishda taqsimlanadi; mas’uliyati cheklangan jamiyat uchun ham xuddi shunday holat nazarda tutilgan.

Aksiyadorlik jamiyatlariga kelsak, moliyaviy munosabatlarning ayrim xususiyatlari aksiyalardan ishlab chiqarish va tijorat ehtiyojlarini moliyalashtirish vositasi sifatida foydalanishda namoyon bo‘ladi, bunga aksiyadorlik jamiyatlarining turli xil tashkiliy shakllari yordam beradi: ular to‘liq yoki mas’uliyati cheklangan jamiyat bo‘lishi mumkin. Aksiyalarning turli toifalari (korxonalar aksiyalari, mehnat jamoasining aksiyalari, aksiyadorlik jamiyatlarining aksiyalari), ularning turlari (imtiyozli, ro‘yxatdan o‘tgan, masalan, ariza beruvchi) moliya tashkilotiga ta’sir qiladi. Aksiyadorlik jamiyatining balans sof daromadi qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda belgilanadi. Sof daromad (soliqlardan keyin) kompaniya ixtiyorida qoladi va aksiyadorlar o‘rtasida ishlab chiqarishni rivojlantirish yoki kompaniyaning yig‘ilish qarorida nazarda tutilgan boshqa maqsadlar uchun zaxiralarga o‘tkaziladigan divident shaklida taqsimlanadi. Aksiyadorlik jamiyati ustav fondining 15 foizidan kam bo‘lmagan miqdorida zaxira fondini yaratishi shart.

Aksiyadorlik jamiyati oddiy aksiyalar bo‘yicha dividendlar to‘lay olmaydi:

1) kompaniyaning salbiy kapitali bilan;

2) agar kompaniya to‘lovga layoqatsizlik yoki to‘lovga layoqatsizlik mezonlariga javob bersa.

Ustavga muvofiq, kompaniya soliqlardan keyin daromadning ma’lum foizini xodimlar o‘rtasida taqsimlash uchun, shu jumladan pul mukofoti yoki aksiyalar shaklida taqsimlashi mumkin. Dividendlar aksiyalar (daromadlarni kapitallashtirish), obligatsiyalar, tovarlar shaklida to‘lanishi mumkin, agar bu ustavda nazarda tutilgan bo‘lsa.

Mulkchilikning aksiyadorlik shakli iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda samarali bo‘lib, jahon amaliyotida tan olingan. Bu davrda eng samarali bo‘lgan korxonalar yoki tarmoqlarning mablag‘larini shakllantirishda ishtirok etish uchun ko‘plab kichik mulkdorlar - aksiyalar

egalarini jalb qiladi, moliyaviy resurslarni faoliyatning eng ustuvor yo'nalishlariga o'tkazish imkoniyatini yaratadi. Aksiyadorlik shaklining afzalliklari orasida mablag'larning alohida egalari va hatto alohida moliya institutlari uchun mavjud bo'lmagan yetarlicha yirik korxonalarni yaratish imkoniyati mavjud. Aksiyadorlik jamiyatining hajmi faqat uning mahsulotlariga bo'lgan bozor talabi ko'lami, boshqarilishi va bozorni rivojlantirish istiqbollariga mos keladi. Aksiyadorlik shaklining eng muhim afzalligi, shuningdek, bir korxonaning o'z aksiyalarini sotib olish orqali boshqasining faoliyatida ishtirok etish imkoniyatidir.

Shu bilan birga, turli xil variantlar qo'llaniladi:

1) xomashyo yetkazib beruvchilar korxonalarda ishtirok etish;

2) bozorga egalik qilish uchun boshqa mintaqalarda joylashgan shunga o'xshash korxonalarda ishtirok etish;

3) mahsulotlarning barqaror sotilishini ta'minlaydigan savdo va transport korxonalarida ishtirok etish;

4) foyda olish uchun eng daromadli korxonalarda ishtirok etish.

Bozor sharoitida aksiyadorlik jamiyatlari boshqa tashkiliy-huquqiy shakllardagi subyektlarga nisbatan barqarorlikka ega. Bunga jamiyatni shakllantirish, bozorni egallash, barqaror rentabellikni ta'minlashga va kelajakda daromadlarning sezilarli o'sishini ta'minlashga qaratilgan qo'shimcha investitsiyalarni amalga oshirish manfaatlari uchun daromadlarni (foydani) taqsimlashdan vaqtincha voz kechish orqali erishiladi.

"Cheklangan javobgarlik" tamoyilining ta'siri, ya'ni faqat aksiyalarga qo'yilgan mablag'lar uchun moddiy javobgarlik, individual mablag'lar asosida vujudga kelmaydigan yetarlicha xavfli (tez daromad olish va yuqori rentabellik nuqtayi nazaridan) korxonalarni tashkil etish uchun zarur shartdir.

Iqtisodiyotda muhim o'rinni davlat sektori egallaydi. Ushbu sektorda quyidagi turdagi korxonalar faoliyat ko'rsatmoqda:

1) mulkni davlatdan mulk sifatida olgan va qonun hujjatlari doirasida ushbu mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish huquqlarini amalga oshiradigan korxonaning mulkiy huquqi bo'lgan xo'jalik boshqaruvi huquqiga asoslanadi;

2) mulkni egasidan olgan va uni o‘z faoliyatining maqsadlariga, egasining vazifalariga va mulkning maqsadiga muvofiq Qonunchilik doirasida amalga oshiradigan korxonaning mulkiy huquqi bo‘lgan operatsion boshqaruv (davlat korxonalari) huquqiga asoslanadi ushbu mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish huquqi.

Korxonalar moliyasini tashkil etish ishlab chiqarishning umumiy maqsad va vazifalari va uning rivojlanishining umumiy iqtisodiy qonunlari bilan shartlangan bir xil prinsiplarga asoslanadi.

Korxonalar moliyasi murakkab, ko‘p qirrali, o‘z mohiyatiga ega, funksiyani bajaradi. Korxonalar moliyasi moddiy ishlab chiqarish sohasida turli xil faoliyat bilan shug‘ullanadigan turli firmalar, konsernlar, aksiyadorlik jamiyatlari, kompaniyalar, birlashmalar, xalq xo‘jaligining barcha tarmoqlari moliyalarini birlashtiradi, korxonalar esa mulkchilikning barcha shakllarida bo‘lishi mumkin: davlat, xususiy, kooperativ, jamoaviy, qo‘shma va boshqalar.

Mulkchilik shakllari, ishlab chiqarish va texnologik xususiyatlarning farqiga qaramay, mamlakatdagi barcha korxonalar umumiy boshlanishga, boshqaruv usullari tamoyillarining asosiga ega.

Korxonalar moliyasining mohiyati ularning ichki mazmuni bo‘lib, unda xarajatlar asoslanadi. Ishlab chiqarish va taqsimlash munosabatlarining o‘zaro bog‘liqligi asosida yangi yaratilgan qiymat yangi pul fondlariga aylantiriladi.

Moliyaning namoyon bo‘lish shakllari moliya ishtirokchilarining o‘zaro munosabatlariga qarab farq qilishi mumkin, ammo mohiyat umuman saqlanib qoladi, garchi unga nisbatan maxsus adabiyotlarda turli xil mulohazalar mavjud.

Korxonalar moliyasini tashkil etishning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

tijorat hisobi,

rejalashtirish,

mulkchilikning barcha shakllarining tengligi,

moliyaviy zaxiralarning mavjudligi.

Korxona va tashkilotning iqtisodiy va moliyaviy faoliyatini amalga oshirishning asosiy prinsipi va asosiy usuli bu tijorat hisob-kitobidir. Tijorat hisob-kitobi prinsipi shuni anglatadiki, korxonalar doimiy

foydalanish uchun ajratilgan, ularning faoliyati uchun zarur bo'lgan asosiy va aylanma mablag'lar (kapital), ularning ustav kapitalini tashkil qiladi. Ushbu tamoyil daromad (foyda) olishga qaratilgan tadbirkorlik shaklida amalga oshiriladi.

O'z-o'zini ta'minlash va o'zini o'zi moliyalashtirish tijorat hisob-kitoblarining asosiy belgilari bo'lib, ular zararsiz faoliyatni va tartibga soluvchi foyda olishni nazarda tutadi. Tijorat hisob-kitobini amalga oshirishda moliyaviy mustaqillik, mas'uliyat va moliyaviy manfaatlarni rivojlantirish kerak. Bozor iqtisodiyoti sharoitida moliya asosan tijorat hisob-kitoblari orqali rivojlanadi.

Rejalashtirish prinsipi shuni anglatadiki, korxonaning moliyaviy faoliyati ishlab chiqarishning maqsadlari, vazifalari, rejalashtirilgan usullari, ularga erishish, ketma-ketligi va erishish muddatlari asosida uning parametrlarini hisoblash orqali oldindan ta'minlanadi.

Korxonalarda moliyaviy rejalar va prognozlar tuziladi va bozor munosabatlari sharoitida ular bir yilgacha ishlab chiqiladi. Reja va bozor mos tushunchalar bo'lishi kerak, chunki prognozlash va rejalashtirishsiz yuqori tijorat effektiga erishish mumkin emas.

1.8.4. Tijorat xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy mablag'lari. Ishlab chiqarish fondlarini moliyalashtirish manbalari

Korxona va tashkilotlarning moliyasi moliyaning asosi va moddiy ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan yagona moliya tizimining bir qismidir. Aynan korxonalarning moliyasi taqsimot munosabatlariga asoslangan iqtisodiy o'sish manbasini yaratadi, yangi yaratilgan qiymat taqsimlanganda, o'z ta'minotini talab qiladi.

Moddiy ishlab chiqarishni moliyalashtirishning bir qismi sifatida tijorat asosida ishlaydigan, mahsulot ishlab chiqarish va sotish, xizmatlar ko'rsatish asosida daromad keltiradigan korxona va tashkilotlarning mablag'lari muhim rol o'ynaydi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarni moliyalashtirishni tashkil etishda sezilarli o'zgarishlar ro'y bermoqda: sherik korxonalar o'rtasidagi gorizontal aloqalarga, yangi shakllarga, ularning o'zaro munosabatlariga va bank tizimi bilan munosabatlardagi o'zgarishlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Natijada ishlab chiqaruvchilarning haqiqiy moliyaviy

mustaqilligi va boshqaruvning yakuniy natijalari uchun javobgarligi yaratiladi.

Korxona va tashkilotlarning iqtisodiy va moliyaviy faoliyati jarayonida moliyaviy fondlar – ma'lum maqsadlar uchun mo'ljallangan fondlar shakllantiriladi va foydalaniladi. Fondlarda mablag'lar doimiy harakatda-ular qabul qilinadi, to'planadi va sarflanadi.

Moliyaviy mablag'lar ushbu ma'lumotlardan ishlab chiqarish, iqtisodiy, moliyaviy va ijtimoiy faoliyatni boshqarishda foydalanish uchun korxona va tashkilotlarning mol-mulki harakatini to'liq yoki qisman aks ettiradi. Korxona va tashkilotlar faoliyati uchun eng muhim va muhim fondlar: iste'mol fondi, ish haqi fondi, valyuta va ta'mirlash fondlari.

Davlat korxonalarida ustav kapitali ishlab chiqarish fondlarini shakllantirish uchun mo'ljallangan o'z mablag'larining asosiy manbai bo'lib, uning qiymati iqtisodiy faoliyat jarayonida o'zgaradi.

Korxonalar ixtiyorida qolgan mablag'lar asosida, ya'ni soliqlar va boshqa majburiy to'lovlardan so'ng korxonalar va tashkilotlar murakkab iste'mol fondlari va jamg'arma fondini shakllantiradilar.

Iste'mol fondi mehnatga haq to'lash uchun ajratilgan mablag'lar, xodimlarni moddiy rag'batlantirish va turli ijtimoiy nafaqalar uchun korxona ixtiyorida qolgan foydaning bir qismi hisobidan shakllantiriladi.

Jamg'arma fondi kengaytirilgan takror ishlab chiqarishni ta'minlash xarajatlarini moliyalashtirish uchun ishlatiladi. Ushbu fond qoldiq foyda, amortizatsiya ajratmalari, sotishdan tashqari daromadlar, bank kreditlari va boshqa manbalar hisobidan shakllantiriladi.

Mehnat jamoasining xohishiga ko'ra korxonalar moliyaviy zaxirani (zaxira fondi, risk fondi, sug'urta fondi) shakllantirishi mumkin. Uning maqsadi iqtisodiy va moliyaviy ahvolning vaqtincha yomonlashishi davrida korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va qo'shimcha xarajatlarni qoplashdir. Moliyaviy zaxira korxonaning moliyaviy rejasini ishlab chiqish va tasdiqlashda standartlarga muvofiq foyda yoki daromaddan shakllanadi.

Korxona va tashkilotlarning valyuta mablag'lari quyidagi manbalar hisobidan valyuta mablag'lari hisobidan shakllantiriladi:

eksport,

valyuta tushumlari,

ustav fondiga badallar,

banklardan chet el valyutasidagi kreditlar,

vakolatli banklar va ayirboshlash shoxobchalari orqali ichki bozorda valyuta sotib olish,

moliyaviy yordam.

Korxona va tashkilotlarga umumiy vazifalarni hal qilish uchun o'z valyutasidagi mablag'larini ixtiyoriy ravishda birlashtirish huquqi berildi.

Ta'mirlash fondi korxonalarda asosiy vositalarni ta'mirlashning barcha turlarini amalga oshirish uchun tashkil etiladi:

kapital,

o'rta,

joriy.

Korxonalarning barcha pul mablag'lari jamoaning ishlab chiqarish va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlaydigan moliyaviy resurslarni anglatadi. Tijorat asosida ishlaydigan korxonalar o'zlarining moliyaviy resurslarini shakllantirishni, shuningdek davlatga majburiy to'lovlar va soliqlarni ta'minlashlari shart.

Har qanday korxonada ishlab chiqarish jarayonining moddiy-texnik asosi asosiy ishlab chiqarish aktivlari hisoblanadi:

asosiy va aylanma.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida asosiy vositalarning dastlabki shakllanishi, ularning ishlashi va kengaytirilgan takror ishlab chiqarilishi moliyaning bevosita ishtirokida amalga oshiriladi, ularning yordamida mehnat vositalarini sotib olish, ishlatish va tiklash vositachiligida maxsus maqsadli fondlar shakllantiriladi va foydalaniladi.

Asosiy vositalarning qiymatini o'tkazish jarayoni amortizatsiya deb ataladi, o'tkazilgan qiymatning ulushi amortizatsiya stavkasi va ushbu ulushning pul ifodasi amortizatsiya to'lovlari hisoblanadi.

Amortizatsiya to'lovlari ishlab chiqarish xarajatlariga kiritiladi va mahsulot sotishdan tushgan tushum hisobidan shakllantiriladi, asosiy vositalarning amortizatsiya stavkalari korxonaning iqtisodiy sharoitlariga bog'liq. Bir xillik (chiziqli) usul butun xizmat muddati davomida asosiy vositalarning balans qiymatiga yagona aksiyalarni o'rnatishni nazarda tutadi.

Regressiv usul-bu asosiy vositalarga xizmat ko‘rsatish muddati oxiriga qadar hisobdan chiqarish stavkasining asta-sekin pasayishi bilan birinchi yillarda yuqori stavkalarni o‘rnatish. Tezlashtirilgan amortizatsiya usuli texnologik taraqqiyotni rag‘batlantirish bilan bog‘liq va birinchi yilda yarmi miqdorida, so‘ngra yana yarmi qoldiq qiymati bilan hisoblanadi.

Aylanma fondlarga aylanma ishlab chiqarish fondlari va aylanma mablag‘lar kiradi, ular turli sohalarga – ishlab chiqarish va muomalaga mansubligi bilan farqlanadi.

Joriy ishlab chiqarish aktivlari ishlab chiqarishning turli jihatlarini ifodalaydi: ishlab chiqarish zaxiralari, tugallanmagan ishlar, kelgusi davr xarajatlari. Ushbu elementlarning har biri o‘z tarkibida ishlab chiqarish holatini, ishlab chiqarish faoliyatining tabiati va natijasini yaqindan aks ettiradigan boshqa elementlarga ega.

Aylanma mablag‘lar muomala sohasi bilan bog‘liq: ularga omborlardagi va iste’molchilarga jo‘natilgan tayyor mahsulotlar, naqd pul va bank hisobvaraqlaridagi naqd pullar, hisob-kitoblardagi mablag‘lar, debitorlik qarzlari kiradi. Aylanma mablag‘lar ishlab chiqarish va muomalada vositachilik qiladi. Aylanma mablag‘lar aylanma mablag‘larning eng harakatchan qismidir, umuman mablag‘larning aylanishi ularning tezligiga bog‘liq

Korxonalarda ishlab chiqarish aktivlarini moliyalashtirish, yaratish va o‘sish manbalari quyidagi turlarga bo‘linadi:

o‘z, jalb qilingan va qarzga olingan.

Agar o‘z mablag‘lari korxonalarning moliyaviy faoliyati natijasi bo‘lsa, unda jalb qilingan mablag‘lar korxonalar moliya-kredit tizimi tomonidan qay darajada tan olinganligini va bankdan kredit olishlari mumkinligini ko‘rsatadi. Korxonalar aylanma mablag‘lar va aylanma mablag‘larni moliyalashtirishning uchta manbasini birlashtirishi kerak, ammo o‘z aylanma mablag‘larining mavjudligi ushbu korxonaning moliyaviy barqarorligining ko‘rsatkichidir

Ishlab chiqarish aktivlaridan foydalanishning samarali va samarasizligi korxonani moliyaviy boshqarish samaradorligini ko‘rsatadi. Ushbu samaradorlik mahsulot, ish yoki xizmatlarni sotishdan tushgan daromad, korxona xarajatlari, foyda yoki daromad nuqtai nazaridan belgilanadi.

Mahsulotlarni sotishdan tushgan daromad-bu mahsulotni sotish, ishlarni bajarish va ko'rsatilgan xizmatlar uchun kompaniya tomonidan olingan pul miqdori. Bunga quyidagilar kiradi:

xarajat,

foyda,

aksiz solig'i,

qo'shilgan qiymat solig'i.

Korxonaning xarajatlari bu xarajatlar, moddiy resurslar (xomashyo, materiallar, yoqilg'i, energiya va boshqalar) to'plamidir va mahsulot ishlab chiqarish va sotish korxonaga qancha xarajat qilishini ko'rsatadigan zarur mehnat. Xarajatlarning pul ifodasi tannarx narxidir.

Korxonaning moliyaviy holatini baholashda tannarx narxi foyda pirovardida bog'liq bo'lgan miqdorning asosiy sifat ko'rsatkichidir. Xarajat narxi tasdiqlangan Nizom asosida belgilanadi, unda qaysi xarajatlar xarajatlarga tegishli bo'lishi kerakligi ko'rsatilgan. **Shu munosabat bilan xarajatlar quyidagi mezonlarga muvofiq guruhlanadi:**

- moddiy xarajatlar;
- mehnat xarajatlari;
- ijtimoiy hissalar;
- asosiy vositalar bo'yicha amortizatsiya to'lovlari;
- boshqa ajratmalar.

Har bir korxonada xarajatlarni hisobga olish va mahsulot tannarxini aniqlashda mahsulot ishlab chiqarish va sotishning sanoat xususiyatlari xarajatlarga ta'sir qiladi. **Mahsulotlar, ishlar va xizmatlar birligining tannarxini rejalashtirish, hisobga olish va hisoblashda xarajatlar quyidagi moddalar bo'yicha guruhlanadi:**

1. bevosita;
2. bilvosita;
3. shartli doimiylar;
4. o'zgaruvchilar;
5. boshlang'ich;
6. murakkab.

Tijorat korxonasi uchun eng muhim narsa foyda olishdir, bu mahsulot sotishdan tushgan daromad (QQS va aksiz solig'i bundan mustasno) va korxonaning haqiqiy xarajatlari o'rtasidagi farqni anglatadi.

Korxonadagi foyda quyidagilardan iborat: asosiy faoliyatdan olingan foyda (mahsulot sotish), asosiy vositalarni va korxonaning boshqa mol-mulkini sotishdan olingan foyda va operatsion bo'lmagan daromad. Ushbu uchta manbaning barchasi korxonaning umumiy balans foydasini tashkil qiladi. Demak, agar haqiqiy xarajatlar me'yorlardan oshsa, siz zarar ko'rishingiz mumkin. Umuman olganda, kompaniya balansni yo'qotishi mumkin.

Tijorat asosida ishlaydigan korxonalar daromad olib, undan foydalanishni va tarqatishni boshlaydilar. Korxonaning butun umumiy daromadi korxona xarajatlarining butun miqdoriga kamayadi.

Nizomga muvofiq foydani taqsimlash sxema bo'yicha amalga oshiriladi: umumiy balans foydasi (soliq solinadigan foyda) hisoblab chiqiladi, undan soliqlar davlat byudjetiga to'lanadi. Soliqlardan keyin qolgan foyda (sof foyda) korxona tomonidan turli xil fondlarni yaratish uchun taqsimlanadi: ishlab chiqarishni rivojlantirish, jamoaning ijtimoiy ehtiyojlari, moddiy rag'batlantirish, moliyaviy zaxirani yaratish, yuqori tashkilotlarga, xayriya maqsadlarini moliyalashtirishga va boshqalarga tushishi mumkin.

1.8.5. Notijorat faoliyatning xususiyatlari, uning turlari.

Tashkilotlar va muassasalarni moliyalashtirish manbalari va tamoyillari.

Notijorat faoliyat bilan shug'ullanadigan muassasalar va tashkilotlar turli xil ijtimoiy, boshqaruv, jamoat tartibi, milliy mudofaa, aholini ijtimoiy himoya qilish, madaniyat va san'at, atrof-muhitni muhofaza qilish, xayriya va gumanitar tashkilotlar va fondlarni ta'minlaydi.

Ushbu faoliyat sohalarining umumiy xususiyati shundaki, tashkilotlar yoki muassasalar faoliyatining asosiy sababi bunday faoliyat natijalaridan foyda yoki daromad olish emas, balki xususiy sektor istamagan yoki ta'minlay olmaydigan davlat ehtiyojlarini qondirishdir.

Asosan, notijorat faoliyat jamoat tovarlari, tovarlar va xizmatlarni taqdim etish zarurati bilan belgilanadi.

Notijorat tashkilotlar va muassasalar faoliyatining moddiy asosini tabiiy va pul shakllariga ega bo'lgan noishlab chiqarish fondlari tashkil etadi. Natura shaklidagi mablag'lar tashkilot va muassasalar tomonidan ma'lum narxga sotib olish va sotish tartibida tovar sifatida sotib olinadi va iste'mol jarayonida o'z qiymatini yo'qotadi. Shu asosda yaratilgan tovarlar va xizmatlar faqat iste'mol qiymatiga ega, ammo ularning qiymati yo'q, u iste'mol paytida yo'qoladi va shu bilan notijorat tashkilotlar va muassasalar tomonidan yaratilgan milliy mahsulotning bir qismidan foydalanish tugaydi.

Nomoddiy mahsulot va xizmatlarni yaratish jarayonida amalga oshiriladigan noishlab chiqarish fondlari harakati shakllari, shuningdek takror ishlab chiqarish shartlari sohaga xos xususiyatlarga ega. Ushbu turdagi faoliyatda asosan yuqori malakali aqliy mehnat qo'llaniladi, shuning uchun, qoida tariqasida, xarajatlarda asosiy o'rinni ish haqi egallaydi. Nomoddiy mahsulot to'planmaydi, uni aksiyaga aylantirish mumkin emas, lekin u muassasalar va tashkilotlar xarajatlari yig'indisiga teng pul qiymatiga ega emas.

Notijorat faoliyatning iqtisodiy faoliyatini amalga oshirish usullari hisoblangan moliyalashtirish - bepul xizmatlar va imtiyozlar bilan, hisoblash va o'zini o'zi ta'minlash boshida kompensatsiya bilan. Bozor sharoitida tobora ko'proq tashkilotlar tijorat hisob-kitoblarining boshlanishiga o'tmoqdalar-ular o'z-o'zini rivojlantirish uchun yetarli tejashni shakllantirish bilan taqdim etilayotgan xizmatlarni talab narxlarida sotadilar.

1. Smetali moliyalashtirish-o'z daromadiga ega bo'lmagan tashkilot va muassasalarning xarajatlarini qoplash uchun davlat byudjetidan mablag' ajratish.

Bu yerda pul asosiy vositalarni sotib olish, moddiy zaxiralar, xizmatlarni to'lash, ish haqini to'lash va boshqa iqtisodiy ehtiyojlar uchun sarflanadi.

2. Xo'jalik hisobidagi o'z-o'zini hisobga olish usuli xarajatlari nomoddiy xizmatlar va tovarlarni sotishdan tushgan tushum hisobidan qoplanadigan muassasa va tashkilotlarda qo'llaniladi. Ushbu usul notijorat tashkilotlar va muassasalarning iqtisodiy organlari tomonidan qo'llaniladi.

3. Xarajatlarni qoplash usuli haq evaziga xizmatlarga asoslangan iqtisodiy faoliyatni tashkil etishni nazarda tutadi, uning narxi yig'ilmagan xarajatlar miqdoriga nisbatan belgilanadi.

Moliyani tashkil etishning o'ziga xos xususiyatlari jamoat xayriya va gumanitar tashkilotlari va jamg'armalariga (xayriya fondlari, bolalar fondlari, tabiatni muhofaza qilish, o'simlik va hayvonot dunyosi va boshqalar) xosdir. Ular belgilangan maqom asosida, avtonom asosda ishlaydi, pullik xodimlarga ega bo'lgan yoki o'z vazifalarini sharafli vazifa sifatida bepul bajaradigan boshqaruv organlariga ega.

Iqtisodiyotning notijorat sektori muassasalari va tashkilotlarining moliyaviy resurslari ular tomonidan o'z faoliyatini amalga oshirish va kengaytirish uchun turli manbalardan jalb qilingan mablag'lardir.

Moliyaviy resurslarning manbalari ikki omilga bog'liq-ko'rsatilayotgan xizmatlar turi va ko'rsatilayotgan xizmatlarning tabiati.

Har qanday tovarlar, xizmatlar va imtiyozlarni ishlab chiqarish xarajatlar bilan bog'liq bo'lganligi sababli, ularni ko'paytirish jarayonini ta'minlash uchun notijorat tashkilotlar va muassasalar faoliyati moliyalashtirilishi kerak. Notijorat tashkilotlar va muassasalar faoliyatini moliyalashtirish manbalari ham xilma-xildir.

Notijorat faoliyatning har bir yo'nalishi o'ziga xos xususiyatlar bilan tavsiflanadi, moddiy sohaga va tijorat faoliyatiga xos funksiyalarni bajaradigan tuzilmalarni o'z ichiga oladi.

Notijorat faoliyat bilan shug'ullanadigan tashkilot va muassasalarni moliyalashtirish manbalari ushbu tuzilmalar faoliyatida davlatning ishtirok etish darajasiga qarab guruhlanishi mumkin. Davlat tegishli funksiyalarni to'liq bajargan taqdirda, tashkilotlarni saqlash xarajatlari davlat byudjeti hisobidan amalga oshiriladi. Bularga quyidagilar kiradi: davlat boshqaruvi, huquqni muhofaza qilish, qisman ta'lim va sog'liqni saqlash.

Notijorat tashkilotlar va muassasalarni moliyalashtirishning ikkinchi muhim manbai bu ko'rsatilayotgan xizmatlardan, to'g'ridan-to'g'ri tashkilotning o'zi tomonidan amalga oshirilgan ishlardan, shuningdek, bo'ysunuvchi korxonalarda mahsulot ishlab chiqarishdan olingan foyda yoki daromad, daromad shaklida olingan o'z mablag'lari. tashkilotga tegishli boshqa mol-mulkdan foydalanish.

O‘z manbalariga, shuningdek, tashkilotning binolari, jihozlari va boshqa mol-mulkini ijaraga berishdan olingan mablag‘lar, mol-mulk va binolarning garoviga qarshi berilgan mablag‘lar kiradi.

Grant usuli ilmiy tadqiqotlarni moliyalashtirish uchun ishlatiladi.

Notijorat faoliyat tashkilotlari va muassasalarini saqlash va rivojlantirish uchun mablag‘larni to‘ldirishning ma’lum manbai bu ular uchun mavjud bo‘lgan resurslarning bir qismini tijorat va jamg‘arma kassalari depozitlariga, shuningdek moliya bozoridagi qimmatli qog‘ozlarga joylashtirishdan olingan daromaddir.

Ro‘yxatda keltirilgan moliyalashtirish manbalari notijorat faoliyati tashkilotlari va muassasalarining mablag‘larini ushbu manbalar to‘plamining turli nisbatlarida va to‘liqligida shakllantirishi mumkin.

Notijorat tashkilotlar va muassasalarning xarajatlari ularning Nizomda, ustavda yoki boshqa tasdiqlangan hujjatda nazarda tutilgan funksional faoliyatini ta’minlashga qaratilgan. Xarajatlarning tarkibi va tarkibi tashkilot yoki muassasa ishtirokchilarining faoliyatdan biriga bog‘liqligi, shuningdek ushbu faoliyatni amalga oshirishda foydalaniladigan usul bilan belgilanadi.

O‘z-o‘zini moliyalashtirish va o‘zini o‘zi ta’minlash asosida ishlaydigan tashkilotlar va muassasalar ishning moliyaviy natijalarini hisoblab chiqadilar va rejalashtiradilar va ularni oddiy moliyaviy reja yoki biznes-reja asosida rasmiylashtiradilar.

Byudjet tomonidan moliyalashtiriladigan tashkilotlar va muassasalar muassasa faoliyatining xarakterli ko‘rsatkichlarini va mablag‘larni moddalar bo‘yicha taqsimlashni aks ettiradigan faoliyat smetasini ishlab chiqadilar.

"Joriy xarajatlar" toifasiga quyidagi sinflar kiradi:

1. Subklasslarning bir qismi sifatida tovarlar va xizmatlar uchun xarajatlar:

- Xususiyatli ish haqi;
- Ish beruvchilar tomonidan ajratmalar va hokazo.

2. Subklasslarning bir qismi sifatida foizlarni to‘lash:

- Ichki kreditlar bo‘yicha foizlarni to‘lash va hokazo.

3. Subklasslarning bir qismi sifatida subsidiyalar va boshqa joriy transfert to‘lovlari:

- Moliyaviy va moliyaviy bo'lmagan institutlar va korxonalar uchun subsidiyalarning o'ziga xos xususiyatlari, tovarlarni, xizmatlarni sotish bilan bog'liq zararlar va notijorat tashkilotlarning, boshqa korxonalarning zararlari uchun subsidiyalar.

"Kapital xarajatlar" toifasiga quyidagi sinflar kiradi:

1. Subklasslarning bir qismi sifatida asosiy kapitalni sotib olish va yaratish:

- Asosiy kapitalni sotib olish;
- asosiy kapitalni yaratish;
- zaxiralarni yaratish uchun tovarlarni sotib olish va boshqalar.

"Kreditlar berish, kapital ishtiroki va moliyalashtirish" toifasiga quyidagi sinflar kiradi:

1. Kreditlar berish va subklasslarda ishtirok etish:
- ichki kreditlash;
- tashqi kreditlash;
- xorijiy muassasalarda aksiyalarni sotib olish.

"Moliyalashtirish" toifasiga subklasslar kiradi:

1. Milliy bankka ichki qarzni to'lash, ichki kreditlarni to'lash va boshqalar.

2. Xalqaro moliya tashkilotlari, tijorat banklari va firmalar oldidagi tashqi qarzni to'lash.

Bozor munosabatlari sharoitida, byudjet tashkilotlarini moliyalashtirishda shuni yodda tutish kerakki, byudjet tashkilotlari deb ataladigan mablag'larni moliyalashtirish o'z xizmatlarini taqdim etish dasturlarini tanlov asosida tashkil etilishi kerak, bunda muassasa yoki tashkilotning xizmatlari dasturi. byudjetdan moliyalashtirish uchun eng katta samaradorlik tanlanadi.

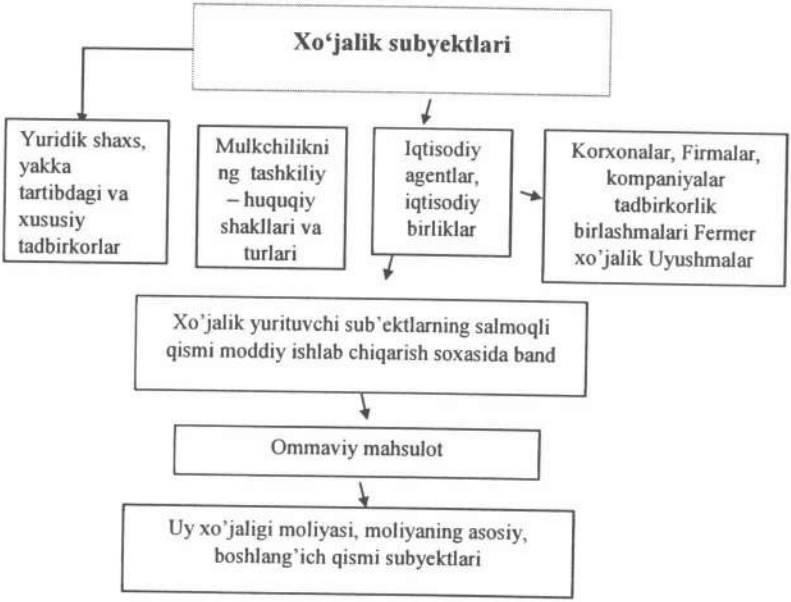

Xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyasining o'ziga xos xususiyatlari:

1. Munosabatlarning xilma-xilligi (kengaytirilgan guruhlar);
2. Moliyaviy munosabatlarning ko'p qirraliligi;
3. Maqsad va shakllarning xilma-xilligi;
4. Ishlab chiqarish fondlarining mavjudligi (kapital)
- aylanma kapital
- asosiy kapital
5. Moliya oliy faoliyati:
1. Munosabatlarning xilma-xilligi (kengaytirilgan guruhlar);
2. Moliyaviy munosabatlarning ko'p qirraliligi;
3. Maqsad va shakllarning xilma-xilligi;
6. Ishlab chiqarish fondlarining mavjudligi (kapital):
- aylanma kapital
- asosiy kapital

Nazorat savollari

1. Korxonalar va tashkilotlar (xo'jalik yurituvchi subyektlar) moliyasi?

2. Korxona va tashkilotlarning moliyasiga nimalar kiradi?
3. Korxonalar moliyasi qanday funksiyalarni bajaradi?
4. Xo'jalik yurituvchi subyektlarning tasnifi, belgilari?
5. O'zbekistonda iqtisodiyotni davlat tasarrufidan chiqarish va mulkni xususiylashtirishning asosiy shakllari?
6. Turli mulkchilik shaklidagi xo'jalik organlari faoliyatining tashkiliy-huquqiy jihatlari?
7. Iqtisodiy sheriklikning qanday shakllari o'rnatilgan?
8. Korxonalar moliyasini tashkil etishning asosiy tamoyillari nimalardan iborat?
9. Tijorat xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy mablag'lari?
10. Xarajatlar quyidagi mezonlarga muvofiq guruhlanadi?
11. Korxonadagi foyda nimalardan iborat?
12. Notijorat faoliyatning xususiyatlari, uning turlari?

1.9. DAVLAT MOLIYASI

1.9.1. Davlat moliyasining tarkibi va mazmuni

Davlat moliyasi mamlakat moliya tizimining muhim qismi bo'lib, davlatni o'zi (davlat) bajarishi uchun zarur bo'lgan mablag'lar bilan ta'minlashga mo'ljallangan: – diniy, - siyosiy va - boshqa funksiyalar. Iqtisodiy mohiyatiga ko'ra, davlat moliyasi (davlatning moliya tizimi) - bu davlat va uning korxonalari ixtiyorida moliyaviy resurslarni shakllantirish va ulardan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan davlat mahsuloti va milliy boylikning bir qismi qiymatini taqsimlash va qayta taqsimlash bilan bog'liq pul munosabatlari majmui. ishlab chiqarishni kengaytirish, jamiyat a'zolarining ijtimoiy–madaniy ehtiyojlarini, mudofaa mamlakatlari va ma'muriyatlarining ehtiyojlarini qondirish xarajatlari uchun davlat mablag'lari.

funksional nuqtayi nazardan, davlatning moliya tizimi bu davlatda faoliyat yuritadigan pul munosabatlari to'plamidir. Institutsional nuqtayi nazardan moliya tizimi bu moliya institutlari (banklar, birjalar va boshqalar) to'plamidir.

Davlat moliyasi-bu davlat boshqaruvi organlarining moliyaviy operatsiyalarining yagona majmuasi bo'lib, ular yordamida ular mablag' to'playdi va pul xarajatlarini amalga oshiradi.

O'zbekiston respublikasi moliya tizimi (davlat moliya) o'z ichiga oladi:

- milliy moliya;
- hududiy moliya, xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyasi;
- fuqarolarning moliyasi.

Moliya tizimining har bir bo'g'ini o'ziga xos vazifalarni bajaradi va moliyaviy munosabatlarning ma'lum bir guruhiga xizmat qiladi.

Bir-biri bilan munosabatlarga kirishib, ushbu subyektlar moliya tizimini tashkil etuvchi tovar-pul munosabatlarida qatnashadilar.

Davlat moliyasining vazifasi moliyaviy resurslarni davlat ixtiyorida jamlash va ularni milliy ehtiyojlarni moliyalashtirishga yo'naltirishdir. Ular quyidagilar hisobidan shakllantiriladi: - soliqlar; -yig'imlar; - davlat bojlari; - davlat korxonalarini sotib olishdan olingan summalar;-ijro etilgan korxonalar va respublika mulkchilik xo'jalik yurituvchi subyektlaridan olingan daromadlar;- va hokazo. **Milliy moliya tarkibiga quyidagilar kiradi:**

a) respublika byudjeti;
b) davlat sug'urtasi;
d) davlat krediti;
e) respublika byudjetdan tashqari mablag'lar.

Respublika byudjet umumiy funksiyalarni bajarish uchun tuziladi. Uning resurslari davlat maqsadli kompleks dasturlarini moliyalashtirish, respublika funksiyalarni bajarish, qurolli kuchlar va davlat boshqaruv organlarini saqlash bilan bog'liq davlat xarajatlarini ta'minlash uchun mo'ljallangan. Respublika byudjet tufayli: - iqtisodiyotni barqarorlashtirish bo'yicha milliy chora-tadbirlarni amalga oshirish; - ijtimoiy sohani rivojlantirish; - ilgari tuzilgan xalqaro iqtisodiy va xalqaro shartnomalarni amalga oshirish; - tashqi chegaralarni himoya qilish; - qurolli kuchlarni saqlash.

Davlat sug'urtasi-bu pul mablag'lari shakllantiriladigan va aholini moddiy qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy himoya qilish uchun sarflanadigan munosabatlar tizimi. Majburiy: - ijtimoiy sug'urta; - tibbiy sug'urta.

Ijtimoiy sug'urta-bu moddiy ta'minotga bo'lgan konstitutsiyaviy huquqni amalga oshirish usuli – - fuqarolar, mehnat qobiliyatini tiklash va saqlash; - mehnat qobiliyatini yo'qotgan yoki unga ega bo'lmagan shaxslar. Ijtimoiy sug'urta fondlari: - to'lovlar (pensiya va nafaqalar); - xizmatlarni moliyalashtirish; - imtiyozlar berish.

Tibbiy sug'urta har qanday sababdan sog'lig'i yo'qolgan taqdirda aholini ijtimoiy himoya qilish shakli bo'lib, tibbiy yordam olish va sog'lig'ini saqlash bilan bog'liq xarajatlarni qoplash bilan bog'liq.

Davlat krediti-bu yalpi ijtimoiy mahsulot va milliy boylikning bir qismi qiymatini ikkilamchi taqsimlash munosabati bo'lib, jamiyat ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan. Davlat kreditining o'ziga xos xususiyati uning: - qaytarish, - shoshilinchlik va – to'lov.

Qarzga olingan mablag'lar davlat organlari ixtiyoriga beriladi va odatda byudjet taqchilligini qoplashga yo'naltiriladi. Davlat kreditlarini to'lash va ular bo'yicha foizlarni to'lash manbai byudjet mablag'lari hisoblanadi.

Jamiyat ehtiyojlarini qondirish uchun davlat kreditidan foydalanishning obyektiv zarurati ushbu ehtiyojlarning kattaligi va davlatning ularni byudjet daromadlari hisobiga qondirish qobiliyati o'rtasidagi doimiy qarama-qarshilik bilan bog'liq. Respublika byudjetidan tashqari mablag'lar-bu davlat tomonidan jalb qilingan va operatsion mustaqillik asosida har tomonlama sarflanadigan moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash va ulardan foydalanish shakli.

Byudjetdan tashqari mablag'lar yordamida quyidagilar mumkin:

- mahalliy korxonalarni moliyalashtirish, subsidiyalash, kreditlash orqali ishlab chiqarish jarayoniga ta'sir o'tkazish;

- atrof - muhitni ifloslantirganlik uchun maxsus manbalar va jarimalar hisobidan atrof-muhitni muhofaza qilish choralarini ko'rish; - nafaqalar, pensiyalar, subsidiyalar va ijtimoiy infratuzilmani moliyalashtirish orqali aholiga ijtimoiy xizmatlar ko'rsatish; - kreditlar berish. Byudjetdan tashqari fondlarni shakllantirish manbalari ko'p jihatdan ular yaratilgan vazifalarning tabiati va ko'lami bilan belgilanadi va nisbatan doimiy va vaqtinchalik xususiyatga ega.

Byudjetdan tashqari fondlarga sarflanadigan mablag'larni sarflash yo'nalishi ishlab chiqilayotgan va amalga oshirilayotgan dasturlarning aniq

iqtisodiy mazmuni va shartlari bilan belgilanadi. Respublika darajada tashkil etilgan byudjetdan tashqari mablag'lar, qoida tariqasida, hududiy hokimiyat ixtiyoriga berilgan qismni ajratish bilan tavsiflanadi.

Bunga respublika, va mahalliy byudjetdan tashqari jamg'armalar tomonidan olinadigan soliqlar ulushini aniqlash orqali erishiladi. Ushbu tamoyilga muvofiq quyidagilar quriladi: - pensiya jamg'armasi, - davlat ijtimoiy sug'urta jamg'armasi; - respublika majburiy tibbiy sug'urta jamg'armasi.

Hududiy Moliya milliy moliya bilan bir xil vazifani bajaradi – moliyaviy resurslarni davlat ixtiyorida to'plash va ularni ma'muriy-hududiy ehtiyojlarni moliyalashtirishga yo'naltirish. **Ularga quyidagilar kiradi:** – hududiy byudjetlar va-byudjetdan tashqari fondlar (majburiy tibbiy sug'urtaning hududiy fondlari); - va hokazo. Hududiy moliya soliqlar, yig'imlar, jarimalar, mahalliy kreditlar, lotereyalar va boshqa manbalar hisobidan shakllantiriladi.

Mahalliy moliyaga quyidagilar kiradi:

- mahalliy byudjet mablag'lari;

-mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlariga tegishli munitsipal qimmatli qog'ozlar;

- boshqa moliyaviy vositalar. Mahalliy moliyani shakllantirish va ulardan foydalanish quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- mustaqillik,

- davlat moliyaviy ko'magi; - oshkoralik. Mahalliy moliya bo'yicha mulkdorning huquqlari munitsipalitet aholisi nomidan mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari yoki to'g'ridan-to'g'ri munitsipalitet aholisi tomonidan ushbu subyektning Ustaviga muvofiq amalga oshiriladi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyasining vazifasi ushbu subyektlar tomonidan ularning pul mablag'larini shakllantirish va ulardan ishlab chiqarish, savdo va moliyaviy faoliyatini amalga oshirish, foyda olish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash maqsadida pul oqimlarini samarali boshqarish asosida foydalanishdir.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyasi davlatning moliya tizimidagi roli bo'yicha yetakchi bo'g'in bo'lib xizmat qiladi. **Bu quyidagi omillarga bog'liq:**

- moliyaviy manbalar (foyda, amortizatsiya va boshqalar.) asosan xo'jalik yurituvchi subyektlarda shakllanadi;

- xo'jalik yurituvchi subektlarning moliyaviy resurslari hajmi fuqarolarning kapital sifatida foydalaniladigan mablag'lari miqdoridan sezilarli darajada oshadi.

1. Byudjet-bu davlat hokimiyatining ishlashini ta'minlash uchun ta'lim va mablag ' sarflash shakli. Byudjet munosabatlarining obyektiv tabiati davlatga Yuklangan vazifalarni hal qilish uchun zarur bo'lgan milliy daromadning ma'lum bir qismi davlat qo'lida to'planishi kerakligi bilan bog'liq.

Davlat-bu jamiyatni boshqarish, uning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy tuzilmalarini himoya qilish funksiyalari yuklatilgan davlat muassasasi. Byudjet munosabatlarining o'ziga xos xususiyati bu munosabatlarning tengsiz xarakterga ega bo'lishida namoyon bo'ladi. Byudjet munosabatlariga qiymat qonuni, ya'ni ekvivalent almashinuv qonuni bevosita ta'sir qilmaydi. Davlat boshqaruvining byudjet usullari majburiy xususiyatga ega va raqobat ta'siridan xoli.

O'zbekistonda byudjet munosabatlari ishtirokchilarining huquqiy maqomi quyidagilar bilan tartibga solinadi:

- O'zbekiston Respublikasining byudjet kodeksi (26.12.2013 yilda qabul qilingan, 01.01.2014 yildan kuchga kirgan);

- Federatsiya ta'sis subyektlari federal organlarining tegishli maxsus qonunlari va mahalliy o'zini o'zi boshqarish vakillik organlarining normativ-huquqiy hujjatlari;

- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari:

- O'zbekiston Respublikasi hukumatining normativ-huquqiy hujjatlari;

- respublika ijro etuvchi hokimiyat organlarining tegishli hujjatlari.

1.9.2. Byudjet tizimi tushunchasi

Byudjet tizimi barcha darajadagi byudjetlar, davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlari va byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari jamg'armalari, byudjet tizimi byudjetlarini tuzish va tashkil etish prinsiplari, ular o'rtasida byudjet jarayoni mobaynida yuzaga keladigan o'zaro munosabatlar yig'indisini o'zida ifodalaydi. Moliya yili uchun

byudjet tizimi byudjetlarini shakllantirish, tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish, tasdiqlash va ijro etish O'zbekiston Respublikasining milliy valyutasi - so'mda amalga oshiriladi.

Byudjet tizimi prinsiplari

Byudjet tizimi quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

byudjet tizimining yagonaligi;

byudjet tizimining O'zbekiston Respublikasi ma'muriy-hududiy tuzilishiga muvofiqligi;

byudjet tizimi byudjetlarining balansliligi va o'zaro bog'liqligi;

byudjet tizimi byudjetlari daromadlarini prognoz qilish va xarajatlarini rejalashtirish;

byudjet tizimi byudjetlari mablag'laridan foydalanishning aniq yo'naltirilganligi va maqsadlilik xususiyati;

byudjet tizimi byudjetlarining mustaqilligi;

byudjet tizimi byudjetlari mablag'laridan foydalanishning natijadorligi;

kassaning yagonaligi;

byudjet jarayoni ishtirokchilarining javobgarligi;

ochiqlik.

Byudjet tizimining yagonaligi prinsipi

Byudjet hujjatlari va byudjet hisobotlarining shakllari, byudjet tasnifi yagona bo'lishi hamda byudjet tizimi byudjetlarining daromadlari va xarajatlarini shakllantirish hamda ijro etish, byudjet hisobini yuritish va byudjet hisobotini tuzishning yagona tartibini nazarda tutishi lozim.

Byudjet tizimining O'zbekiston Respublikasi

ma'muriy-hududiy tuzilishiga muvofiqligi prinsipi

Byudjet tizimi O'zbekiston Respublikasining ma'muriy-hududiy tuzilishiga muvofiq bo'lishi lozim.

Byudjet tizimi byudjetlarining balansliligi

va o'zaro bog'liqligi prinsipi

Byudjet tizimi byudjetlarida nazarda tutilgan xarajatlar hajmi ularning daromadlari va taqchillikni qoplash manbalari yig'indisining hajmiga muvofiq bo'lishi kerak.

Byudjet tizimi byudjetlarini tuzish va ijro etishda byudjetlarning mablag'lari mazkur byudjetlarning balansliligini ta'minlash uchun ular o'rtasida qayta taqsimlanishi mumkin.

Byudjet tizimi byudjetlari daromadlarini

prognoz qilish va xarajatlarini rejalashtirish prinsipi

Byudjet tizimi byudjetlarini tuzishda byudjet tasnifiga muvofiq, daromadlar ularning aniq manbalari bo'yicha prognoz qilinadi, xarajatlar esa yo'nalishlar bo'yicha rejalashtiriladi.

Byudjet tizimi byudjetlarining

iqtisodiy belgilar bo'yicha xarajatlari

Byudjet tizimi byudjetlarining iqtisodiy belgilar bo'yicha xarajatlari quyidagi xarajatlar guruhlarini o'z ichiga oladi:

birinchi guruh - ish haqi, pensiyalar, nafaqalar, stipendiyalar, kompensatsiya to'lovlari va kam ta'minlangan oilalarga moddiy yordam;

ikkinchi guruh - ijtimoiy ehtiyojlarga ajratmalar;

uchinchi guruh - kapital qo'yilmalar (rivojlanish davlat dasturlarida nazarda tutilgan aniq yo'naltirilgan ro'yxatlarga muvofiq);

to'rtinchi guruh - boshqa xarajatlar.

Xarajatlar guruhlari bo'yicha aniq moddalar byudjet tasnifiga muvofiq belgilanadi.

Davlat byudjeti taqchilligini qoplash manbalari tasnifi

Davlat byudjeti taqchilligini qoplash manbalari tasnifi ularni ichki va tashqi manbalar bo'yicha guruhlashdan iborat bo'ladi.

1.9.3. Byudjet sohasidagi vakolatlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining byudjet sohasidagi vakolatlari

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi:

navbatdagi yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to'g'risidagi qonun loyihasini (bundan buyon matnda Davlat byudjeti to'g'risidagi qonun loyihasi deb yuritiladi) va byudjetnomani ishlab chiqish jarayonini tashkil etadi hamda muvofiqlashtirib boradi;

birinchi va ikkinchi darajali byudjet mablag'larini taqsimlovchilar ro'yxatini tasdiqlaydi;

Davlat byudjeti to‘g‘risidagi qonun loyihasini va byudjetnomani ko‘rib chiqish hamda tegishli xulosa taqdim etish uchun O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasiga yuboradi;

byudjetnomani O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining palatalariga taqdim etadi;

Davlat byudjeti to‘g‘risidagi qonun loyihasini O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga kiritadi;

davlat boshqaruvi organlarining Davlat byudjetini va davlat maqsadli jamg‘armalari byudjetlarini ijro etish borasidagi faoliyatini muvofiqlashtirib boradi hamda nazorat qiladi;

Davlat byudjetining va davlat maqsadli jamg‘armalari byudjetlarining ijrosi to‘g‘risidagi hisobotlarni har chorakda ko‘rib chiqadi;

o‘tgan moliya yili uchun Davlat byudjetining va davlat maqsadli jamg‘armalari byudjetlarining ijrosi to‘g‘risidagi hisobotlarni tashqi audit o‘tkazish hamda baholash uchun O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasiga yuboradi;

Davlat byudjetining va davlat maqsadli jamg‘armalari byudjetlarining tegishli davrdagi ijrosi to‘g‘risidagi hisobotlarni tasdiqlash uchun O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalariga taqdim etadi;

O‘zbekiston Respublikasi respublika byudjetidan ajratiladigan mablag‘larga va davlat maqsadli jamg‘armalari byudjetlariga o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risidagi takliflarni ko‘rib chiqadi;

O‘zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to‘g‘risidagi Qonuniga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqidagi qonun loyihasini O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasining tegishli xulosasi bilan birgalikda ko‘rib chiqish uchun O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasiga kiritadi;

O‘zbekiston Respublikasi respublika byudjetining qo‘shimcha manbalaridan foydalanish to‘g‘risida qarorlar qabul qiladi;

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining zaxira jamg‘armasi mablag‘laridan foydalanish to‘g‘risida qarorlar qabul qiladi;

birinchi darajali byudjet mablag‘larini taqsimlovlariga O‘zbekiston Respublikasi respublika byudjetidan ajratiladigan mablag‘lar doirasida

ikkinchi darajali byudjet mablag'larini taqsimlovchilarga ajratiladigan byudjet mablag'larining cheklangan miqdorlarini tasdiqlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qonunchilikka muvofiq byudjet sohasida boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasining
byudjet sohasidagi vakolatlari

O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi:

O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to'g'risidagi qonun loyihasi va o'rta muddatli davr uchun fiskal strategiya bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga, Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjetining, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlarining loyihalari bo'yicha tegishincha Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashiga, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlariga xulosa taqdim etadi;

vazirliklarning, davlat qo'mitalarining, idoralarning hamda banklarning byudjet tizimi byudjetlari daromadlari va xarajatlari moddalarining maqsadli ijrosini boshlang'ich ma'lumotlar bo'yicha nazorat qilish imkonini beruvchi axborot tizimlari va resurslaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi;

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va Moliya vazirligining bank hisobvaraqlaridagi mablag'larning qonuniy shakllantirilganligi, maqsadli hamda samarali sarflanishi ustidan nazoratni amalga oshiradi;

O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi, shuningdek belgilangan tartibda tashkil etilgan boshqa jamg'armalar mablag'larining shakllantirilishi hamda ulardan foydalanilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi;

Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlari daromad qismining ijrosi ustidan nazoratni amalga oshiradi;

byudjet tizimi byudjetlari mablag'laridan maqsadli foydalanilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi;

O'zbekiston Respublikasi respublika byudjetining va davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlarining ijrosi to'g'risidagi yillik hisobot bo'yicha tashqi auditni va baholashni amalga oshiradi hamda ular

yuzasidan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga xulosa taqdim etadi;

Qoraqalpog‘iston Respublikasi byudjetining, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlarining ijrosi to‘g‘risidagi yillik hisobotni tashqi auditdan o‘tkazishni va baholashni amalga oshiradi hamda ular yuzasidan tegishincha Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashiga, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlariga xulosa taqdim etadi;

O‘zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to‘g‘risidagi Qonuniga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish haqidagi qonun loyihasi bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga xulosa taqdim etadi;

o‘z vakolatiga kiradigan masalalarga doir normativ-huquqiy hujjatlar qabul qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi qonunchilikka muvofiq byudjet sohasida boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesining,
xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar
va shaharlar Kengashlarining byudjet
sohasidagi vakolatlari

Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar Kengashlari:

Qoraqalpog‘iston Respublikasi byudjetini, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlarini, tumanlar va shaharlar byudjetlarini tegishincha Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar hokimlarining taqdimnomasiga muvofiq ko‘rib chiqadi va qabul qiladi;

Qoraqalpog‘iston Respublikasi byudjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlari, tumanlar va shaharlar byudjetlarining tegishli davrdagi ijrosi to‘g‘risidagi hisobotlarni tegishincha Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar hokimlarining taqdimnomasiga muvofiq har chorakda ko‘rib chiqadi va tasdiqlaydi;

Qoraqalpog‘iston Respublikasining respublika byudjeti, viloyatlarning viloyat byudjetlari, Toshkent shahrining shahar byudjeti

hamda tumanlar va shaharlar byudjetlari daromadlarining prognozlarini ma'lumot uchun qabul qiladi;

Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjetiga, viloyatlar va Toshkent shahrining mahalliy byudjetlariga, tumanlar va shaharlar byudjetlariga o'zgartirishlar kiritish to'g'risida qarorlar qabul qiladi;

tegishli byudjetlardan moliyalashtiriladigan hududiy byudjet mablag'larini taqsimlovchilarning byudjet mablag'laridan samarali foydalanilishi hamda erishilgan natijalar to'g'risidagi hisobotlarini eshitadi;

mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning stavkalarini qonunchilikda belgilangan miqdorlar doirasida belgilaydi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari tegishincha Qoraqalpog'iston Respublikasining respublika byudjetidan, viloyatlarning viloyat byudjetlaridan hamda Toshkent shahrining shahar byudjetidan tumanlar va shaharlar byudjetlariga ajratiladigan tartibga soluvchi byudjetlararo transfertlarning cheklangan miqdorlarini ko'rib chiqadi hamda tasdiqlaydi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar Kengashlari qonunchilikka muvofiq byudjet sohasida boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashining,
viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar
hokimlarining byudjet sohasidagi vakolatlari

Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar hokimlari:

tegishli byudjet loyihasini ishlab chiqish va uni ijro etish jarayonini tashkil etadi hamda muvofiqlashtirib boradi;

byudjet so'rovi olinishiga qarab tegishli byudjetlarning loyihalarini tuzish to'g'risida qarorlar qabul qiladi, ularni tayyorlash tartibi va muddatlarini belgilaydi;

Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjeti loyihasini, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlari, tumanlar va shaharlar byudjetlari loyihalarini tegishincha Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i

Kengesiga, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar Kengashlariga ko'rib chiqish va qabul qilish uchun taqdim etadi;

yili mobaynida Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlari, tumanlar va shaharlar byudjetlari parametrlariga o'zgartirishlar kiritish to'g'risidagi takliflarni ko'rib chiqadi;

Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlari, tumanlar va shaharlar byudjetlarining tegishli davrdagi ijrosi to'g'risidagi hisobotlarni Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesiga, xalq deputatlari viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar Kengashlariga tasdiqlash uchun taqdim etadi;

Davlat byudjetiga va davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlariga tushumlar to'liq va o'z vaqtida tushishi ustidan nazoratni tashkil etadi;

byudjet mablag'larining maqsadli sarflanishi ustidan nazoratni tashkil etadi;

Qoraqalpog'iston Respublikasining respublika byudjetidan, viloyatlarning viloyat byudjetlaridan va Toshkent shahrining shahar byudjetidan, tumanlar va shaharlar byudjetlaridan hududiy byudjet mablag'larini taqsimlovchilarga byudjet so'rovini tuzish uchun ajratiladigan byudjet mablag'larining cheklangan miqdorlarini ko'rib chiqadi hamda tasdiqlaydi;

qonunchilikda belgilanadigan alohida soliqlar bo'yicha belgilangan stavkalarga pasaytiruvchi va oshib boruvchi koeffitsiyentlarni kiritish to'g'risida hududlarning faoliyatni amalga oshirish joyining xususiyatlarini inobatga olgan holda qarorlar qabul qiladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar hokimlari ushbu moddaning birinchi qismida ko'rsatilgan vakolatlar bilan bir qatorda tegishincha Qoraqalpog'iston Respublikasi respublika byudjetining, viloyatlar viloyat byudjetlari va Toshkent shahri shahar byudjetining, tumanlar va shaharlar byudjetlarining zaxira jamg'armalari mablag'laridan foydalanish to'g'risida qarorlar qabul qiladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar hokimlari ushbu moddaning birinchi va ikkinchi qismlarida ko'rsatilgan vakolatlar bilan bir qatorda

mahalliy byudjetlarning parametrlarini hamda ularning ijrosi haqidagi hisobotlarni Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar xalq deputatlari Kengashlari tomonidan ko'rib chiqish hamda tasdiqlash jarayonining ommaviy axborot vositalarida yoritilishini ham ta'minlaydi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlari O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasiga:

navbatdagi yil uchun Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjetining, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlarining loyihalarini ko'rib chiqish hamda tegishli xulosani taqdim etish uchun;

o'tgan moliya yili uchun Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjetining, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlarining ijrosi to'g'risidagi yillik hisobotni tashqi auditdan o'tkazish hamda baholash uchun yuboradi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar hokimlari qonunchilikka muvofiq byudjet sohasida boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining
byudjet sohasidagi vakolatlari

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi:

Davlat byudjeti to'g'risidagi qonun loyihasini va byudjetnomani ishlab chiqadi;

davlat maqsadli jamg'armalarining byudjetlari loyihalarini, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasining daromadlari va xarajatlarini ko'rib chiqadi;

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga Davlat byudjeti to'g'risidagi qonun loyihasini va byudjetnomani ko'rib chiqish uchun taqdim etadi;

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va Davlat bojxona qo'mitasiga Davlat byudjetining daromadlari prognozini har chorakda yetkazadi;

birinchi va ikkinchi darajali byudjet mablag'larini taqsimlovchilarga ular uchun nazarda tutilgan byudjetdan ajratiladigan mablag'larni

taqsimlash, shuningdek navbatdagi yil uchun xarajatlar smetasini tuzish bo'yicha uslubiy ko'rsatmalarni yuboradi;

o'rta muddatli byudjetni tayyorlash jarayonini ikki bosqichda (tuzish va tayyorlash) amalga oshirish bo'yicha yagona uslubiy qo'llanmalar to'plamini (sirkulyarni), shuningdek Davlat byudjetini shakllantirishda byudjetdan ajratiladigan mablag'larning cheklangan miqdorlarini yetkazish hamda qayta ko'rib chiqish tartibini ishlab chiqadi va tasdiqlaydi;

birinchi darajali byudjet mablag'larini taqsimlovchilarning takliflari asosida Davlat byudjeti to'g'risidagi Qonun qabul qilingan kundan e'tiboran bir oylik muddatda birinchi darajali byudjet mablag'larini taqsimlovchilar uchun O'zbekiston Respublikasining respublika byudjetidan ajratiladigan tasdiqlangan mablag'lar doirasida ikkinchi darajali byudjet mablag'larini taqsimlovchilarga ajratiladigan byudjet mablag'larining cheklangan miqdorlarini tasdiqlash uchun O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga kiritadi;

birinchi darajali byudjet mablag'larini taqsimlovchilarning takliflari asosida ikkinchi darajali byudjet mablag'larini taqsimlovchilar uchun tasdiqlangan byudjetdan ajratiladigan mablag'larga o'zgartirishlar kiritish to'g'risidagi takliflarni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga ma'qullash uchun kiritadi;

Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjetining, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlarining, tumanlar va shaharlar byudjetlarining hududiy byudjet mablag'larini taqsimlovchilar ro'yxatini tasdiqlaydi;

Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashiga, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklariga mahalliy byudjetlarning loyihalarini tayyorlash bo'yicha tavsiyalar yuboradi;

birinchi va ikkinchi darajali byudjet mablag'larini taqsimlovchilarning xarajatlar smetalarini va jamlanma xarajatlar smetalarini, shtat jadvallarini, shuningdek ularga kiritilgan o'zgartirishlarni ro'yxatdan o'tkazadi;

O'zbekiston Respublikasi respublika byudjetining xarajatlari yoyilmasiga moliya yili mobaynida o'zgartirishlar kiritadi;

O‘zbekiston Respublikasining respublika byudjetidan ajratiladigan mablag‘larga va davlat maqsadli jamg‘armalari byudjetlariga o‘zgartirishlar kiritish bo‘yicha takliflar taqdim etadi;

soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarni ularning manbalari kesimida to‘liq va o‘z vaqtida tushishi ustidan monitoringni amalga oshiradi;

byudjet tizimi byudjetlarining mablag‘laridan maqsadli foydalanilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi;

Qoraqalpog‘iston Respublikasi byudjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlarining ijrosi to‘g‘risidagi hisobotlar, shuningdek byudjet tashkilotlari hamda byudjet mablag‘lari oluvchilarning moliyaviy hisobotlari shakllarini va ularni taqdim etish tartibini tasdiqlaydi;

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg‘armalari byudjetlarining tegishli davrdagi ijrosi to‘g‘risida hisobot taqdim etadi;

byudjetdan tashqari maxsus hisobvaraqlarda zaxiralar tashkil etadi;

Davlat byudjetini ijro etish jarayonida unga tushumlarni ko‘paytirish bo‘yicha qo‘shimcha zaxiralarni aniqlaydi;

byudjet tashkilotlari va byudjet mablag‘lari oluvchilarning xarajatlarini maqbullashtirishni amalga oshiradi;

byudjet ssudalarini beradi;

davlat tomonidan mablag‘lar jalb qilish bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasining shartnomalari va davlat kafolatlarini ro‘yxatdan o‘tkazadi;

davlat qarzining hisobini va monitoringini yuritadi;

byudjet tizimi byudjetlarining kassa ijrosini yuritadi;

byudjet tizimi byudjetlarining Yagona g‘azna hisobvarag‘idagi va boshqa bank hisobvaraqlaridagi mablag‘larini boshqaradi;

byudjet tashkilotlari va byudjet mablag‘lari oluvchilarning tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) yetkazib beruvchilar bilan tuzilgan shartnomalarini ro‘yxatdan o‘tkazadi;

byudjet tizimi byudjetlarida mablag‘lar nazarda tutilgan yuridik yoki jismoniy shaxslar nomidan va ularning topshirig‘iga ko‘ra to‘lovlarni amalga oshiradi;

byudjet tizimi byudjetlari ijrosining byudjet hisobini yuritadi va byudjet hisobotini qabul qiladi;

davlat qarzi bo‘yicha xizmat ko‘rsatadi, O‘zbekiston Respublikasining davlat kafolatlarini bajaradi;

O‘zbekiston Respublikasiga kelayotgan insonparvarlik yordami hamda texnik ko‘maklashish mablag‘lari hisobini yuritadi;

prognoz yil uchun Davlat byudjetining va davlat maqsadli jamg‘armalari byudjetlarining loyihalari hamda kelgusi ikki yilga oid byudjet mo‘ljallari, shuningdek Davlat byudjetining va davlat maqsadli jamg‘armalari byudjetlarining ijrosi to‘g‘risidagi hisobotlar O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalariga yuborilishidan oldin ularning jamoatchilik muhokamasini ta’minlaydi;

byudjet tizimi byudjetlari daromadlari va xarajatlarining balansliligiga ta’sir ko‘rsatuvchi normativ-huquqiy hujjatlarni moliyaviy hamda iqtisodiy ekspertizadan o‘tkazadi;

o‘z vakolatiga kiradigan masalalarga doir normativ-huquqiy hujjatlar qabul qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi qonunchilikka muvofiq byudjet sohasida boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

Hududiy moliya organlarining byudjet sohasidagi vakolatlari

Hududiy moliya organlari:

Qoraqalpog‘iston Respublikasi byudjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlari, tumanlar va shaharlar byudjetlari loyihalarini tayyorlaydi hamda ularni tegishincha Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashiga, viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar hokimliklariga ko‘rib chiqish uchun kiritadi;

soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarni ularning manbalari kesimida to‘liq va o‘z vaqtida tushishi ustidan monitoringni amalga oshiradi;

tegishli byudjetning ijro etilishi jarayonida unga tushumlarni ko‘paytirish bo‘yicha qo‘shimcha zaxiralarni aniqlaydi;

byudjet tashkilotlariga va byudjet mablag‘lari oluvchilarga ular uchun nazarda tutilgan byudjetdan ajratiladigan mablag‘lar hajmlarini yetkazadi;

byudjet tashkilotlarining xarajatlar smetalari va shtat jadvallarini hamda byudjet mablag‘lari oluvchilarning xarajatlar smetalarini, shuningdek ularga kiritilgan o‘zgartirishlarni ro‘yxatdan o‘tkazadi;

tegishli byudjetlar parametrlariga moliya yili mobaynida o‘zgartirishlar kiritadi;

tegishli byudjetlarning mablag‘laridan maqsadli foydalanilishi ustidan nazoratni amalga oshiradi;

yuqori turuvchi moliya organlariga hamda Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashiga, viloyatlar va Toshkent shahar, tumanlar va shaharlar hokimliklariga tegishli byudjetning ijrosi to‘g‘risida har choraklik hisobotlarni taqdim etadi;

byudjet tashkilotlari va byudjet mablag‘lari oluvchilar xarajatlarini maqbullashtirishni amalga oshiradi;

tegishli byudjetlar ijrosining byudjet hisobini yuritadi va byudjet hisobotini qabul qiladi;

mahalliy davlat hokimiyati organlarining tegishli byudjetlar daromadlari va xarajatlari balansliligiga ta’sir ko‘rsatuvchi normativ-huquqiy hujjatlarini moliyaviy va iqtisodiy ekspertizadan o‘tkazadi.

Davlat byudjeti daromadlari prognozini davlat soliq xizmati organlari va bojxona organlariga har chorakda tegishli ma’muriy-hududiy birliklar bo‘yicha yetkazadi;

byudjet ssudalarini beradi.

Hududiy moliya organlari qonunchilikka muvofiq byudjet sohasida boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

Byudjet mablag‘larini taqsimlovchilarning byudjet sohasidagi vakolatlari

Byudjet mablag‘larini taqsimlovchilar:

byudjetdan ajratiladigan mablag‘larni olish uchun byudjet so‘rovlarini O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga taqdim etadi;

byudjet buyurtmalarini tuzish uchun ko‘rsatkichlarni va materiallarni o‘z tasarrufidagi tashkilotlarga yetkazadi;

xarajatlar smetalari va shtat jadvallarini tuzish uchun o‘z tasarrufidagi tashkilotlarga ularning tegishli moliya yiliga byudjetdan ajratiladigan mablag‘lari hajmlarini yetkazadi;

o‘z tasarrufidagi tashkilotlarning xarajatlar smetalari va shtat jadvallarini, shuningdek ularga kiritilgan o‘zgartirishlarni ro‘yxatdan o‘tkazadi;

tasdiqlangan xarajatlar smetalarini va jamlanma xarajatlar smetalarini, shtat jadvallarini, shuningdek ularga kiritilgan o'zgartirishlarni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga ro'yxatdan o'tkazish uchun taqdim etadi;

xarajatlar smetalari va shtat jadvallaridagi o'zgartirishlar to'g'risida o'z tasarrufidagi tashkilotlarni xabardor qiladi;

o'z tasarrufidagi tashkilotlarda byudjet hisobi yuritilishini tashkil etish va nazorat qilishni ta'minlaydi;

o'z tasarrufidagi tashkilotlardan moliyaviy hisobotlarni qabul qiladi;

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga tegishli davr uchun jamlanma moliyaviy hisobotlar taqdim etadi.

Byudjet mablag'larini taqsimlovchilar qonunchilikka muvofiq byudjet sohasida boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

1.9.4. O'zbekiston Respublikasining konsolidatsiyalashgan byudjetini tuzish maqsadlari

O'zbekiston Respublikasining konsolidatsiyalashgan byudjeti O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan moliya yili yakunlari bo'yicha tahliliy maqsadlar uchun hamda byudjet tizimi byudjetlarining barcha tushumlari va xarajatlarini hamda O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi mablag'larini, ular o'rtasidagi transfertlarni hisobga olmagan holda hisobga olib borish uchun tuziladi.

O'zbekiston Respublikasining konsolidatsiyalashgan byudjeti tarkibi

O'zbekiston Respublikasining konsolidatsiyalashgan byudjeti tarkibiga quyidagilar kiradi:

Davlat byudjeti;

davlat maqsadli jamg'armalarining byudjetlari;

byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari jamg'armalari;

O'zbekiston Respublikasi Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi mablag'lari.

O'zbekiston Respublikasining konsolidatsiyalashgan byudjeti mablag'lari hisobidan shakllantiriladigan, biroq uning tarkibiga kirmaydigan jamg'armalarni tashkil etishga yo'l qo'yilmaydi.

Nazorat savollari

1. Davlat moliyasining tarkibi va mazmuni?
2. O'zbekiston respublikasi moliya tizimi (davlat moliya) o'z ichiga oladi?
3. Milliy moliya tarkibiga nimalar kiradi?
4. Byudjetdan tashqari mablag'lar yordamida nimalar mumkin?
5. Mahalliy moliyaga nimalar kiradi?
6. O'zbekistonda byudjet munosabatlari ishtirokchilarining huquqiy maqomi quyidagilar bilan tartibga solinadi?

1.10. DAVLAT BYUDJETI

1.10.1. Davlat byudjetining iqtisodiy mohiyati

Davlat byudjeti ikki ma'noda tushuniladi:

- iqtisodiy jihatdan-moliya (pul, qimmatbaho metallar, qimmatli qog'ozlar va boshqalar.) davlat ixtiyorida;

- huquqiy ma'noda, davlat daromadlari manbalari va yo'nalishlari, pul sarflash kanallari ko'rsatilgan holda tuzilgan, ma'lum bir vaqt uchun davlat daromadlari va xarajatlari smetasini o'z ichiga olgan qonun.

Davlat byudjeti hukumat tomonidan tuziladi va eng yuqori qonun chiqaruvchi organlar tomonidan tasdiqlanadi. Moliyaviy yil oxirida O'zbekiston hukumati byudjetning bajarilishi to'g'risida hisobot berishi kerak.

Davlat byudjeti (ingliz byudjetidan — sumka, hamyon) - bu daromadlarni yig'ish va olingan mablag'larni ma'lum bir davr uchun respublika yoki mahalliy davlat hokimiyati organlarining xarajatlarini qoplash uchun ishlatishning konsolidatsiyalangan rejasi.

Davlat byudjeti hukumat tomonidan tuziladi va oliy qonun chiqaruvchi organ tomonidan tasdiqlanadi. O'zbekistonda davlat byudjeti loyihasi har yili oliy Majlis tomonidan muhokama qilinadi va qonun shaklida qabul qilinadi. Moliya yili yakunida o'zbekiston Respublikasi hukumati byudjet ijrosi to'g'risida hisobot berishi shart.

Davlat byudjetining eng muhim qismlari uning daromad va xarajatlar qismidir. Daromad qismida byudjet mablag'larining manbalari ko'rsatilgan; xarajatlar qismida davlat tomonidan to'plangan mablag'lar qanday maqsadlarga yo'naltirilganligi ko'rsatilgan.

Daromad manbalari:

- jismoniy yoki yuridik shaxslardan olinadigan soliqlar;
- davlat korxonalari faoliyatidan olingan daromadlar;
- davlat mulkini sotishdan olingan daromad;
- vaqtincha bo'sh davlat pullarini qimmatli qog'ozlar shaklida joylashtirishdan olingan daromadlar va boshqalar;
- davlat kreditlari (qimmatli qog'ozlar, treasurypromissory yeslatmalar, va boshqalar.) aholi va tijorat korxonalaridan;
- qog'oz va kredit pullarini chiqarish (qo'shimcha chiqarish);
- xalqaro tashkilotlar va boshqa mamlakatlarning kreditlari.

Rivojlangan mamlakatlarda byudjetning xarajatlar qismi tarkibi quyidagi variantda keltirilgan:

ijtimoiy ehtiyojlar (barcha xarajatlarning kamida 50%);

mamlakatning mudofaa qobiliyatini saqlab qolish (taxminan 20% gacha);

davlat qarziga xizmat ko'rsatish;

korxonalarga subsidiyalar berish;

infratuzilmani rivojlantirish (yo'llar, aloqa, transport, tashqi energiya ta'minoti, obodonlashtirish va boshqalar). Byudjetning xarajatlar qismining tuzilishi vazifalarning dolzarbligi va ularni iqtisodiy siyosat konsepsiyasiga muvofiq hal qilish yo'llari bilan belgilanadi. Byudjetning xarajatlar qismi davlatning ichki va tashqi siyosatining asosiy yo'nalishlarini baholashga imkon beradi. Masalan, agar davlat byudjeti ta'lim va tibbiyotga katta davlat xarajatlarini o'z zimmasiga olsa, siyosatning ushbu yo'nalishlari hokimiyat uchun ustuvor ahamiyatga ega degan xulosaga kelish mumkin.

Byudjetning xarajatlar va daromad qismlari hajmidan kelib chiqib, ularning turlarini ajratish mumkin:

- byudjet profitsiti-byudjet daromadlari kutilgan xarajatlardan ko'p;
- muvozanatli byudjet-unda daromadlar taxminan hisoblangan xarajatlarga teng;
- kamomad byudjeti-xarajatlarni qoplash uchun mablag' yetarli emas; xarajatlar daromaddan ko'proq. Bunday holda, davlat kredit berishga majbur bo'ladi (ichki-o'z xalqidan yoki korxonalaridan; tashqi-boshqa

davlatlar, xalqaro tashkilotlardan) yoki inflatsiya bilan to'la bo'lgan qo'shimcha pul berish (naqd pul berish).

Byudjet taqchilligi va profitsiti

Byudjetni tuzish va ijro etish jarayonida davlat, qoida tariqasida, uning daromadlari va xarajatlari qismlarining tengligiga erishishning iloji yo'qligiga duch keladi.

Davlat byudjeti daromad va xarajatlar qismlari o'rtasidagi nisbat variantlari.

Byudjet taqchilligini qoplash manbalari:

1. Davlat qimmatli qog'ozlarini chiqarish orqali firmalar va uy xo'jaliklaridan mablag'larni jalb qilish —> davlat qarzi oshadi, chunki davlatning obligatsiyalari va boshqa qarz majburiyatlarini sotib olgan shaxslar davlatga qarz berishgan va bir muncha vaqt o'tgach, bu pulni o'z kreditorlariga qaytarishlari shart.

Balansli byudjetByudjet taqchilligi

Byudjet profitsiti (ot fr. profit)

Davlat byudjeti xarajatlari daromadlarga teng. Byudjetning eng maqbul holati. Davlat barcha turdagi soliqlar va to'lovlardan daromad olishi mumkin bo'lganidan ko'proq pul sarflashni rejalashtirganda yuzaga keladigan moliyaviy holat. Davlat barcha turdagi soliqlar va to'lovlardan daromad olish mumkin bo'lganidan kamroq mablag' sarflashni rejalashtirayotgan moliyaviy holat.

Agar davlat xarajatlarini moliyalashtirish xususiy investitsiyalarning qisqarishini qoplasa, davlat kreditlari iqtisodiyotga foydali ta'sir ko'rsatadi. Ushbu siyosat defitsit byudjetini moliyalashtirish deb nomlandi, bu xususiy investitsiyalar va iste'molning pasayishiga va shuning uchun bandlikning qisqarishiga qarshi muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

2. Davlat majburiyatlari evaziga ma'lum miqdordagi banknotalarni chiqaradigan va shu bilan pul muomalasi kanallariga qo'shimcha pul massasini kiritadigan Markaziy bankning kreditlaridan foydalanish inflatsiya xavfini keltirib chiqaradi, chunki tovarlar va xizmatlarga qo'shimcha talab yaratiladi. Agar inflatsiya tahdidli nisbatlarga ega bo'lsa, shoshilinch ravishda byudjet xarajatlarini kamaytirish kerak.

Eng yaxshi byudjet profitsitdir. U qo'shimcha pul zaxirasiga ega. Davlatning rivojlanish holatlari oldindan aytib bo'lmaydigan bo'lishi mumkin va zaxira yordam berishi mumkin.

O'zbekistonda murakkab byudjet tizimi mavjud. U ikki darajadagi byudjetlar bilan ifodalanadi:

- O'zbekiston Respublikasining respublika - Markaziy byudjeti;
- mahalliy-viloyatlar, avtonom viloyatlar, respublika ahamiyatiga ega shaharlar byudjetlari (respublika subyektlari);
- shaharlar, qishloq joylari va boshqalarning shahar-mahalliy byudjetlari. (ya'ni mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari).

Byudjetlararo munosabatlar turli darajadagi byudjetlar o'rtasida rivojlanadi. Ularning maqsadi-turli mintaqalar byudjetlaridan mablag'lar miqdorida ortiqcha tafovutning oldini olish. Byudjetlararo munosabatlarning mohiyati turli darajadagi byudjetlar o'rtasida mablag'larning harakati hisoblanadi. Byudjetlararo munosabatlarning asosiy turlarini ajratish mumkin:

- o'tkazmalar-yuqori byudjetdan pastroqqa beg'araz asosda moliyaviy yordam; yoki byudjetning ijtimoiy xarajatlari. Masalan, pensiya to'lovlari federal byudjetdan amalga oshiriladi-bu transfer (byudjetning ijtimoiy xarajatlari).
- subsidiyalar-har qanday dasturlarni amalga oshirish uchun bir byudjetdan boshqasiga qo'shimcha to'lovlar. Masalan, Qrim Respublikasi yarim Orol hududida turizmni rivojlantirish dasturini qabul qildi. Ushbu dastur mintaqaviy va federal byudjetlardan moliyalashtiriladi. O'zbekiston byudjeti uchun bu xarajatlar subsidiya (qo'shimcha to'lov) hisoblanadi.

1.10.2. O‘zbekistonda 2023 yilda davlat byudjetining daromadlari va xarajatlari

1-ilova

O‘zbekiston Respublikasining 30 yil 2022 dekabrdagi Qonuniga. ZRU-813

O‘zbekiston Respublikasining 2023 yilgi konsolidatsiyalangan byudjetining qisqacha parametrlari va 2024-2025 yillardagi byudjet maqsadlari, mlrd. so‘m

млрд. сўм

№	Birlashtirilgan byudjet daromadlari Davlat byudjeti daromadlari*	2023 yil uchun prognoz	byudjet uchun ko‘rsatmalari:	
			2024 yil	2025 yil
I.	Davlat maqsadli jamg‘armalarining daromadlari*	**310 677,9**	**353 697,7**	**397 219,4**
1.	O‘zbekiston Respublikasi tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasiga tushumlar	232 107,1	269 965,6	309 829,9
2.	Byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari hisobvaraqlariga tushumlar	41 250,7	46 793,8	50 609,2
3.	Birlashtirilgan byudjet xarajatlari	11 712,0	11 394,2	9 959,0
4.	Davlat byudjeti xarajatlari *	25 608,1	25 544,1	26 821,3
II.	Davlat maqsadli jamg‘armalarining xarajatlari	**343 212,6**	**387 197,1**	**428 363,7**
1.	O‘zbekiston Respublikasi tiklanish va taraqqiyot jamg‘armasi mablag‘larining sarflanishi	227 866,6	255 324,1	285 570,5
2.	Byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari hisobvaraqlari mablag‘larining sarflanishi	70 212,9	77 565,2	85 342,8
3.	Tashqi qarz hisobidan davlat dasturlari bo‘yicha xarajatlar	11 712,0	17 474,6	17 765,5
4.	Davlat maqsadli jamg‘armalariga o‘tkazmalar	25 608,1	25 033,2	26 284,9
5.	Konsolidatsiyalangan byudjet balansi (profitsit +, defitsit -)	7 813,0	11 800,0	13 400,0
III.	Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg‘armalari balansi (profitsit +, defitsit -)	**29 867,6**	**34 341,7**	**37 775,5**
IV.	Davlat qarzini to‘lash	**-32 534,7**	**-33 499,4**	**-31 144,3**
V.	Birlashtirilgan byudjet daromadlari	**-24 721,7**	**-16 129,9**	**-10 474,2**
VI.	Davlat byudjeti daromadlari*	19 173,7	31 498,8	26 657,5

4-ilova

O‘zbekiston Respublikasining 30 yil 2022 dekabrdagi Qonuniga. O‘RQ-813

O‘zbekiston Respublikasining 2023 yilgi respublika byudjeti daromadlari prognozi milliard so‘m

№	Ko‘rsatkichlar	Miqdori
O‘zbekiston Respublikasi respublika byudjetining daromadlari		
1.	**To‘g‘ridan-to‘g‘ri soliqlar**	**47 127,1**
1.1.	Foyda solig‘i	37 140,4
	ulardan "Navoiy kon-metallurgiya kombinati" aksiyadorlik kompaniyasi va "Olmaliq kon-metallurgiya kombinati"aksiyadorlik kompaniyasi tender bo‘yicha	*16 518,1*
1.2.	Shaxsiy daromad solig‘i	9 986,7
2.	**Bilvosita soliqlar**	**84 515,5**
2.1.	Qo‘shilgan qiymat solig‘i	63 775,4
2.2.	Aktsiz solig‘i	13 988,1
2.3.	Bojxona boji	6 752,0
3.	**Resurs to‘lovlari**	**14 780,1**
3.1.	Mineral ресурслардан фойдаланганлик учун солиқ	14 780,1
4.	**Dividendlar**	**29 532,2**
	ulardan "Navoiy kon-metallurgiya kombinati" aksiyadorlik jamiyati va "Olmaliq kon-metallurgiya kombinati"aksiyadorlik jamiyati uchun	25 532,2
5.	Boshqa daromadlar va boshqa soliqsiz tushumlar	**7 488,0**

5-ilova

O‘zbekiston Respublikasining 30 yil 2022
dekabrdagi Qonuniga. ZRU-813
2023 yil uchun O‘zbekiston Respublikasi respublika byudjetidan birinchi darajali byudjet rahbarlariga ajratiladigan byudjet mablag‘larining maksimal hajmi

mln sum

№	Ko‘rsatkichlar	Сумма
	Respublika byudjetidan ajratilgan mablag‘lar,	
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	129 7252,1
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari bo‘yicha xarajatlar	25 6763,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonsruktsiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	8 9822,4
	davlat maqsadli jamg‘armalariga o‘tkazmalar	7 401 986,0
	O‘zbekiston Respublikasi respublika byudjetidan Qoraqalpog‘iston Respublikasi byudjetlariga, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlariga ajratiladigan o‘tkazmalarni tartibga solish	4 280 823,7
	taqsimlanadigan taqsimotlar	3 346 396,9
1.	**O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi**	**9 629 219,7**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	8 409 219,7
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	601 346,0
	xalq ta'limi sohasidagi islohotlarga ko‘maklashish jamg‘armasiga ajratilgan mablag‘lar	150 000,0
	Xalq ta'limi vazirligi tizimidagi muassasalarni sport anjomlari bilan jihozlash xarajatlari	62 079,0
	umumta'lim maktablarini milliy musiqa asboblari bilan ta'minlash xarajatlari	59 767,0
	maktablarda eskirgan kompyuter sinflarini yangilash xarajatlari	100 000,0
	Xalq ta'limi vaziri fondiga ajratilgan mablag‘lar,	150 000,0

	shu jumladan qayta taqsimlanadigan ajratmalar:	
	maktabdan tashqari ta'lim muassasalarida kompyuter va IT texnologiyalari sohasida barcha zarur jihozlar bilan ta'minlangan 100 mingdan ortiq bepul klublar faoliyatini tashkil etish xarajatlari	79 500,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonsruktsiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	300 000,0
	respublika maqsadli kitob fondiga o‘tkazmalar	920 000,0
2.	**O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi**	**8 032 161,0**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	8 009 161,0
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	2 446 372,8
	Maktabgacha ta'limni rivojlantirish jamg‘armasiga ajratilgan mablag‘lar	127 000,0
	, shu jumladan qayta taqsimlanadigan xarajatlar:	
	davlat-xususiy sheriklik asosida shakllantirilgan maktabgacha ta ' lim tashkilotlariga subsidiyalar	2 259 372,8
	bolalarni boshlang‘ich ta'limga majburiy bir yillik tayyorlash xarajatlari	60 000,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	23 000,0
3.	**O‘zbekiston Respublikasi Oliy va O‘rta maxsus ta'lim vazirligi**	**5 980 475,4**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	5 389 006,4
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	503 052,0
	, shu jumladan qayta taqsimlanadigan xarajatlar:	
	oliy o‘quv yurtlari magistraturasida tahsil olayotgan barcha ayollarning shartnomaviy to‘lovlarini qaytarib bo‘lmaydigan asosda moliyalashtirish xarajatlari	200 000,0
	davlat-xususiy sheriklik va davlat oliy ta'lim tashkilotlarining arizalari asosida talabalar turar joyini qurish loyihalari uchun subsidiyalar	210 000,0
	davlat-xususiy sheriklik asosida qurilgan yotoqxonalarda istiqomat qiluvchi talabalar uchun davlat hamkoriga ajratiladigan subsidiyalar	74 052,0
	shu jumladan qayta taqsimlanadigan xarajatlar:	
	amaliyot davrida "yoshlar daftarchasi" ga kiritilgan yoshlar uchun asosiy hisoblangan qiymatdan ikki baravar ko‘p	19 000,0

	oylik subsidiyalar	
	, obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	591 469,0
4.	**O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi**	**3 713 586,9**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	3 453 486,1
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	1 496 599,0
	bolalarni emlash bilan bog'liq xarajatlar	200 000,0
	onalar va bolalar, reproduktiv yoshdagi ayollar salomatligini muhofaza qilish uchun zarur bo'lgan dori-darmonlar va tibbiy mahsulotlar ("k" vitamini, sirt faol moddalar va boshqalar) bilan ta'minlash xarajatlari	31 500,0
	bolalar tibbiyot va tug'ruq muassasalarida yuqori texnologiyali laboratoriya jihozlaridan to'liq va samarali foydalanish uchun reaktivlar, sarf materiallari va texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari	8 800,0
	nefrologik va gemodializ yordami xarajatlari	79 292,0
	sensorinevral karlik yoki eshitish qobiliyatini yo'qotgan bolalarda koxlear implantatsiya operatsiyasining xarajatlari	31 815,0
	buyrak va jigar transplantatsiyasi operatsiyasidan o'tgan bemorlarni dori-darmon bilan ta'minlash xarajatlari	23 111,0
	noyob (etim) va boshqa irsiy genetik kasalliklarga chalingan bolalarga tibbiy va ijtimoiy yordam ko'rsatish xarajatlari	35 525,0
	bolalar, shuningdek homilador ayollar, tug'ish yoshidagi ayollar va emizikli onalar uchun profilaktik maxsus dori-darmonlarni bepul taqdim etish xarajatlari	145 200,0
	elektron sog'liqni saqlash tizimini keng joriy etish, yagona milliy standartlar asosida integratsiyalashgan axborot tizimlari va ma'lumotlar bazalarini yaratish xarajatlari	50 000,0
	fizioterapiya uskunalarini jihozlash xarajatlari	104 760,0
	orqa miya mushaklari atrofiyasi tashxisi qo'yilgan kasal bolalarga tibbiy-ijtimoiy yordam ko'rsatish va dori-darmonlarni bepul yetkazib berish xarajatlari	118 000,0
	tibbiy va tibbiy sifatni yanada yaxshilash bo'yicha chora-tadbirlarni moliyalashtirish xarajatlari nogironlarga ko'rsatilayotgan ijtimoiy xizmatlar	12 446,0
	qon xizmati muassasalarini qon tarkibiy qismlari zaxirasini yaratish uchun zarur miqdordagi qon idishlari bilan ta'minlash xarajatlari	10 000,0
	Har yili 1000 okluderni sotib olish xarajatlari	23 000,0

	endokrin kasalliklarning oldini olish, erta tashxislash va davolash bo'yicha tadbirlarni moliyalashtirish xarajatlari	97 100,0
	gematologiya va transfuziologiya xizmatlarini rivojlantirish va onkogematologik va davolab bo'lmaydigan kasalliklarga chalingan shaxslarni yanada qo'llab-quvvatlash xarajatlari	100 000,0
	"C" va "B" virusli gepatitlarini erta tashxislash va maxsus antiviral davolashni tashkil etish xarajatlari	23 900,0
	narkologiya muassasalarini tibbiy asbob-uskunalar bilan jihozlash xarajatlari	24 450,0
	, shu jumladan qayta taqsimlanadigan xarajatlar:	
	onkologik yordamni takomillashtirish va onkologik xizmatlarni yanada rivojlantirish bilan bog'liq xarajatlar	137 500,0
	onkogematologik va davolab bo'lmaydigan kasalliklarga chalingan shaxslarni reabilitatsiya qilishga ko'maklashish uchun fondga ajratilgan mablag'lar	180 000,0
	iqtidorli va malakali tibbiyot mutaxassislarini qo'llab-quvvatlash va tibbiyot muassasalariga jalb etish uchun fondga ajratilgan mablag'lar	50 000,0
	yangi tug'ilgan chaqaloqlarda eshitish buzilishlarini erta aniqlash uchun tibbiy asbob-uskunalar sotib olish xarajatlari	10 200,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	260 100,8
5.	**O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi**	**722 691,1**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	593 148,1
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	53 779,1
	bolalar musiqa va san'at maktablari, madaniyat markazlarini milliy cholg'u asboblari bilan ta'minlash xarajatlari	6 779,1
	Madaniyat vazirligining byudjetdan tashqari jamg'armasi mablag'larini shakllantirish	47 000,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	129 543,0
6.	**O'zbekiston Respublikasi innovatsion rivojlanish vazirligi**	**1 036 259,2**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	273 113,7
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	13 145,5
	fanni moliyalashtirish va innovatsiyalarni qo'llab-	750 000,0

	quvvatlash fondiga o'tkazmalar	
7.	**O'zbekiston Respublikasi uy-joy kommunal xo'jaligi vazirligi**	**1 272008,7**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	19 508,7
	obektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	250 000,0
	ulardan:	
	issiqlikni qurish, rekonstruksiya qilish va modernizatsiya qilish xarajatlari	250 000,0
	ta'minot obyektlari suv ta'minoti va kanalizatsiya tizimlarini rivojlantirish jamg'armasiga o'tkaziladi	1 002 500,0
8.	**O'zbekiston Respublikasi uy-joy kommunal xo'jaligi vazirligi**	**657 118,8**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	457 118,8
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	
	ulardan:	94 030,0
	issiqlikni qurish, rekonstruksiya qilish va modernizatsiya qilish xarajatlari	16 700,0
	ta'minot obyektlari suv ta'minoti va kanalizatsiya tizimlarini rivojlantirish jamg'armasiga o'tkaziladi	77 330,0
9.	**O'zbekiston Respublikasi uy-joy kommunal xo'jaligi vazirligi**	**3 382 371,8**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	2 317 371,8
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	1 809 280,0
	paxta xomashyosi ishlab chiqaruvchilar tomonidan tomchilatib sug'orishni joriy etish xarajatlarining bir qismini qoplash xarajatlari	260 000,0
	Amudaryo daryosidagi Taxiatash gidroelektr majmuasining yuqori oqimidagi loyni drenajlar yordamida tozalash xarajatlari	30 000,0
	suv xo'jaligi nasos stansiyalari tomonidan elektr energiyasini iste'mol qilish xarajatlari	1 349 280,0
	tizim, shu jumladan qayta taqsimlanadigan xarajatlar:	
	paxta xomashyosi va g'alla ekinlari ishlab chiqaradigan fermer xo'jaliklarining nasos agregatlari tomonidan iste'mol qilinadigan elektr energiyasi xarajatlarini qoplash	170 000,0

	uchun subsidiyalar	
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	1 065 000,0
10.	**O‘zbekiston Respublikasi energetika vazirligi**	**70 473,3**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	70 473,3
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	
11.	**O‘zbekiston Respublikasi Transport vazirligi**	**5 195 039,8**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	210 599,8
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	54 058,3
	mahalliy yo‘nalishlarga parvozlar uchun chiptalar narxining bir qismini qoplash uchun aviatashuvchilarga subsidiyalar	30 000,0
	Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Xorazm viloyatida yashovchi pensionerlar, nafaqa oluvchilar va nogironlar uchun 50 foiz chegirmali chiptalarni sotishdan tushgan temir yo‘l va aviatashuvchilarga yetkazilgan zararni qoplash xarajatlari	20 000,0
	Farg‘ona shahridan Sox tumaniga kichik havo transporti qatnovlari natijasida yetkazilgan zararni qoplash xarajatlari	4 058,3
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	304 000,0
	magistral yo‘llarni rivojlantirish uchun Trast fondiga o‘tkazmalar	4 680 440,0
12.	**O‘zbekiston Respublikasi ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish Davlat qo‘mitasi**	**278 398,2**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	193 398,2
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	179 562,8
	Qo‘mitadagi tahliliy laboratoriyalarning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash xarajatlari	35 000,0
	yovvoyi tabiat, muhofaza etiladigan tabiiy hududlar va chiqindilarni yo‘q qilish joylari davlat kadastrini yuritish uchun tizim xarajatlari	5 505,0
	qo‘mitada qo‘riqlanadigan hududlarning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash xarajatlari	19 000,0
	tizim, shu jumladan qayta taqsimlanadigan xarajatlar:	

	aholi punktlarida sanitariya tozalash va tozalikni tashkil etish bilan bog‘liq xarajatlar	120 057,8
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	85 000,0
13.	**O‘zbekiston Respublikasi Geologiya va Mineral resurslar davlat qo‘mitasi**	**1 116 810,0**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	1 110 377,0
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	1 090 000,0
	qidiruv ishlari uchun subsidiyalar	1 090 000,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	6 433,0
14.	**O‘zbekiston Respublikasi pillachilik va Jun sanoatini rivojlantirish qo‘mitasi**	**176 805,1**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	176 805,1
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	163 220,0
	ipak qurti (xom ipak qurti)pillalarini yetishtirish bilan shug‘ullanadigan uy ishchilariga subsidiyalar	120 220,0
	yaylovlarda kon va vertikal quduqlar va nasos stansiyalarini qurish va rekonstruksiya qilish xarajatlarining bir qismini qoplash uchun subsidiyalar	20 000,0
	tomchilatib sug‘orish tizimlarini joriy etish va suv olish uchun quduqlar qurish uchun subsidiyalar, shuningdek tut plantatsiyalarida daryolar, kanallar va boshqa suv omborlaridan suv olish uchun nasos stansiyalari	20 000,0
	Qorako‘l va Qorako‘l eksportida qorako‘lchilik subyektlari uchun subsidiyalar	3 000,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	
15.	**O‘zbekiston Respublikasi sportni rivojlantirish vazirligi**	**1 218 692,4**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	818 692,4
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	607 100,0
	Olimpiya o‘yinlariga samarali tayyorgarlik uchun xarajatlar	220 000,0
	Paralimpiya o‘yinlariga samarali tayyorgarlik uchun xarajatlar	34 000,0
	sport va ommaviy jismoniy tarbiya tadbirlari taqvimiga	223 000,0

	kiritilgan tadbirlar uchun xarajatlar	
	yurish, yugurish, mini-futbol, velosiped, badminton, stritbol va "mashq"kabi sport turlarini ommalashtirish va rivojlantirish dasturlarini amalga oshirish xarajatlari.	50 000,0
	sport maktablarini zamonaviy asbob-uskunalar, dori-darmonlar va reabilitatsiya muassasalari bilan jihozlash, zamonaviy o'quv adabiyotlarini nashr etish va sotib olish, sport maktablari o'quvchilari (terma jamoalari) uchun maxsus sport formasi (jihozlari) bilan ta'minlash xarajatlari	35 000,0
	"besh tashabbus Olimpiadasi"doirasida sport musobaqalarini tizimli tashkil etish va o'tkazish xarajatlari	35 000,0
	"Kurash" xalqaro assotsiatsiyasi faoliyatini qo'llab-quvvatlash xarajatlari	10 100,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	400 000,0
16.	**O'zbekiston Respublikasi turizm va madaniy meros vazirligi**	**363 353,9**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	260 075,9
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	158 850,0
	madaniy meros obyektlarini tiklash va tiklash, shuningdek arxeologik ishlar uchun xarajatlar	150 000,0
	davlat muzeylarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash xarajatlari	8 850,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	23 278,0
	turizmni qo'llab-quvvatlash fondiga o'tkazmalar	80 000,0
17.	**O'zbekiston Respublikasi sanoat xavfsizligi Davlat qo'mitasi**	**14 142,7**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	14 142,7
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	
18.	**O'zbekiston Respublikasi o'rmon xo'jaligi Davlat qo'mitasi**	**184 255,3**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	183 550,3
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	138 000,0
	sug'oriladigan yerlarning shamol eroziyasidan va suv	88 000,0

	xo'jaligi obyektlarida qum harakatidan himoya plantatsiyalarini yaratish xarajatlari	
	"Yashil Makon" milliy loyihasi doirasidagi xarajatlar	50 000,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	705,0
19.	**O'zbekiston Respublikasi veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish Davlat qo'mitasi**	**665 563,5**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	658 513,5
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	532 000,0
	qo'shilgan qiymat solig'ini to'lovchi chorvachilik, parrandachilik va baliqchilik xo'jaliklari tomonidan ishlab chiqarilgan va sotiladigan mahsulotlar uchun subsidiyalar	400 000,0
	uy hayvonlarini emlash xarajatlari	125 000,0
	Qoraqalpog'iston Respublikasi fermer xo'jaliklari tomonidan naslli qoramol, qo'y va echki, naslli baliq va tovuq sotib olish uchun subsidiyalar	6 500,0
	shu jumladan qayta taqsimlanadigan xarajatlar:	
	qurg'oqchil va yaylov yerlarida tomchilatib sug'orish texnologiyalarini joriy etish xarajatlari	500,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	7 050,0
20.	**O'zbekiston Respublikasi monopoliyaga qarshi qo'mitasi**	**10 175,4**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	10 175,4
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	
21.	**O'zbekiston Respublikasi Davlat aktivlarini boshqarish agentligi**	**11 020,2**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	11 020,2
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	
22.	**O'zbekiston Respublikasi bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi**	**478 080,6**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	15 080,6
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	

	Bandlikka ko'maklashish Davlat jamg'armasiga o'tkazmalar	255 000,0
	jamoat ishlari fondiga o't	208 000,0
23.	**O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi**	**197 654,4**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	197 654,4
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	10 000,0
	aholini ro'yxatga olish va qishloq xo'jaligi sohasidagi ishlarni tashkil etish xarajatlari	10 000,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	
24.	**O'zbekiston Respublikasi qurilish vazirligi**	**232 014,0**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	82 014,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	150 000,0
25.	**O'zbekiston Respublikasi tashqi ishlar vazirligi**	**765 417,9**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	630 417,9
	ulardan:	
	O'zbekiston Respublikasining chet yeldagi elchixonalari va konsullik muassasalarini saqlash xarajatlari	448 521,0
	shu jumladan:	
	konsullik yig'imlari hisobiga hosil bo'lgan mablag'lar*	101 443,5
	O'zbekiston Respublikasining respublika byudjetidan ajratiladigan mablag'lar	347 077,6
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	18 700,0
	O'zbekiston Respublikasi delegatsiyalarining xorijiy mamlakatlarga tashrifi, shuningdek, xorijiy delegatsiyalar, hukumat va siyosiy arboblarni qabul qilish bilan bog'liq xarajatlar	18 700,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	135 000,0
26.	**O'zbekiston Respublikasi investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi**	**931 153,1**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	931 153,1
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	712 380,0
	O'zbekiston Respublikasi delegatsiyalarining xorijiy	23 100,0

	mamlakatlarga tashrifi, shuningdek, xorijiy delegatsiyalar, hukumat va siyosiy arboblarni qabul qilish bilan bog‘liq xarajatlar	
	eksportni rivojlantirish agentligi tomonidan eksportni rag‘batlantirish va rag‘batlantirishni kuchaytirish uchun byudjetdan ajratilgan mablag‘lar	178 780,0
	eksport paytida transport xarajatlarining bir qismini qoplash xarajatlari	418 200,0
	eksport qiluvchilardan sug‘urta xizmatlari uchun garov sifatida foydalanishda sug‘urta mukofoti xarajatlarini qoplash uchun byudjetdan ajratilgan mablag‘lar	42 300,0
	standartlar va yuqori aniqlikdagi o‘lchash vositalarini sotib olish narxi	50 000,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	
27.	**O‘zbekiston Respublikasi axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi**	**183 654,4**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	183 654,4
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	4 900,0
	yosh mutaxassislarning xalqaro IT sertifikatlarini olish xarajatlarining bir qismini qoplash xarajatlari	3 900,0
	"Obuna" yagona elektron platformasi orqali bosma nashrlarga obuna bo‘lish narxining bir qismini qaytarish (naqd pul) xarajatlari	1 000,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	
28.	**O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi**	**214 785,5**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	214 785,5
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	
29.	**O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiy rivojlanish va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi**	**6 157 367,8**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	4 957 367,8
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	4 200 000,0
	zararlarni qoplash va ichki bozorda tabiiy gazni ulgurji sotib olish va sotish bo‘yicha ixtisoslashgan	4 200 000,0

	kompaniyaning joriy faoliyatini moliyalashtirish xarajatlari	
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	
	aholini tadbirkorlikka jalb qilish jamg'armasiga o'tkazmalar	300 000,0
	biznesni qo'llab-quvvatlash Davlat jamg'armasiga o'tkazmalar	900 000,0
30.	**O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi**	**73 343 525,8**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	5 378 665,5
	ulardan:	
	aholini uy-joy bilan ta'minlash dasturlarini moliyalashtirish xarajatlari	1 100 000,0
	davlat qarziga xizmat ko'rsatish bo'yicha foizlarni to'lash xarajatlari	6 685 579,1
	byudjet taqchilligini qoplash yoki davlat dasturlarini moliyalashtirish uchun jalb qilingan xorijiy valyutadagi mablag'larning valyuta xatarlarini boshqarish maqsadida amalga oshirilgan xedjlash operatsiyalari xarajatlari	59 649,5
	byudjetdan tashqari pensiya jamg'armasining ijtimoiy xarajatlari	5 569 812,2
	Xalk Bank filiallari xizmatlarini to'lash uchun bolali oilalarga nafaqalar to'lash, bolalarni parvarish qilish bo'yicha nafaqalar va moddiy yordam xarajatlari	31 373,0
	qayta tiklanadigan energiya qurilmalarini sotib olish xarajatlarining bir qismini qoplash uchun ajratilgan mablag'lar	29 277,9
	lizing bo'yicha foizlarni qoplash xarajatlari va qishloq xo'jaligi korxonalariga qishloq xo'jaligi texnikasini sotib olish uchun berilgan kreditlar	60 000,0
	qishloq xo'jaligini Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash jamg'armasiga moliyaviy kamomadni bartaraf etish uchun jalb qilingan mablag'larning foiz stavkalari, shu jumladan byudjet krediti va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish xarajatlarini moliyalashtirish uchun tijorat banklariga joylashtirilgan resurslar, shuningdek paxta xom ashyosini mashinada yig'ish xarajatlarining bir qismi o'rtasidagi salbiy farqni qoplash uchun mablag'lar	1 105 846,0
	olti oy davomida doimiy ish bilan ta'minlangan 25 yoshgacha bo'lgan xodimlar uchun ish beruvchilar tomonidan to'lanadigan ijtimoiy soliq miqdori bo'yicha xarajatlar	27 000,0

	"Ipoteka Bank"ATB subordinatsiyalangan qarzini taqsimlash	297 500,0
	Moliya vazirligi va uning tarkibiga kiruvchi tashkilotlarning joriy xarajatlari va boshqa	412 627,7
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	2 961 593,7
	shu jumladan qayta taqsimlanadigan xarajatlar:	
	maxsus iqtisodiy zonalar, kichik sanoat zonalari, yoshlar sanoat va biznes zonalarining tashqi muhandislik-kommunikatsiya tarmoqlarini, shuningdek xorijiy va mahalliy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb etgan yirik ishlab chiqarish loyihalarini ta'minlash xarajatlari	1 500 000,0
	shu jumladan davlat-xususiy sheriklik asosida loyihalarni moliyalashtirish xarajatlari	*200 000,0*
	dasturlarni moliyalashtirish xarajatlari	296 550,0
	turistik obyektlar atrofidagi yer uchastkalarini, suv va yo'l infratuzilmasini yaxshilash xarajatlari ostida	280 000,0
	Yangi O'zbekiston massivlarida qurilayotgan infratuzilma obyektlari uchun xarajatlar	697 083,7
	keyingi yillarda loyihalash va tadqiqot ishlari uchun xarajatlar	87 960,0
	kreditorlik qarzlari va boshqa xarajatlar	100 000,0
	byudjetdan tashqari pensiya jamg'armasiga o'tkazmalar	**5 000 000,0**
	ta'lim kreditlarini moliyalashtirish fondiga o'tkazmalar	**1 700 000,0**
	davlat tibbiy sug'urta fondiga o'tkazmalar	**676 046,0**
	O'zbekiston Respublikasi respublika byudjetidan Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjetlariga, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlariga ajratiladigan normativ o'tkazmalar	**24 280 823,7**
	qayta taqsimlanadigan xarajatlar	**3 346 396,9**
	mahallalar infratuzilmasini yaxshilash uchun ajratilgan mablag'lar	3 908 351,3
	ish haqi, pensiyalar, stipendiyalar va nafaqalarni, shuningdek xizmatlarning ayrim turlari uchun tariflarni oshirish bilan bog'liq xarajatlar	3 797 871,6
	onalik nafaqalarini to'lash bilan bog'liq xarajatlar byudjet tashkilotlari xodimlari	665 000,0
	byudjet mablag'lari hisobidan xususiy sektorda ishlaydigan ayollar uchun onalik nafaqalarini to'lash bilan bog'liq xarajatlar	300 710,0
	O'zbekiston Respublikasi Prezidentining topshirig'iga asosan hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish	3 500 000,0

	xarajatlari	
	xalqaro va xorijiy davlat moliya tashkilotlari tomonidan o ' zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari bo ' yicha taqdim etilgan kreditlar (kreditlar) orqali amalga oshirilgan va keyinchalik O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjetidan qaytarilgan loyihalar bo ' yicha qo ' shilgan qiymat to ' lovlari va aktsiz tolovlari boyicha tolovlar bilan bogliq xarajatlar	142 903,5
	O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi	120 063,6
	shu jumladan:	100 000,0
	joriy xarajatlar	523 496,9
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	50 000,0
	O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiy rivojlanish va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi	100 000,0
	shu jumladan:	50 000,0
	joriy xarajatlar	40 000,0
	ulardan:	48 000,0
31.	**O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi**	**1 522 703,0**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	1 522 703,0
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	50 000,0
	ma'muriy-hududiy birliklarning chegaralarini aniqlash, yer resurslarini inventarizatsiya qilish va yaylovlar va pichanzorlarni geobotanik tadqiqotlar o‘tkazish xarajatlari	50 000,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	
32.	**O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi**	**1 948 979,0**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	1 468 979,0
	ulardan:	
	O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining zaxira fondi	800 000,0
	rivojlanish dasturlari bo‘yicha xarajatlar	187 000,0
	Madaniyat va san'atni rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘larini shakllantirish	165 000,0
	chet tillarni o‘rganishni ommalashtirish agentligining byudjetdan tashqari jamg‘armasi mablag‘larini shakllantirish	22 000,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va	

	jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	
	jismoniy va yuridik shaxslarga davlat ehtiyojlari uchun yer uchastkalarini olib qo'yish munosabati bilan yetkazilgan zararni qoplash uchun markazlashtirilgan fondga o'tkazmalar	480 000,0
33.	**O'zbekiston Respublikasi prezidenti ma'muriyati**	**1 199 844,5**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	989 844,5
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	20 000,0
	O'zbekiston Respublikasi axborot sohasi va ommaviy kommunikatsiyalarni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash jamg'armasiga ajratilgan mablag'lar	20 000,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	210 000,0
34.	**O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi**	**267 099,1**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	67 099,1
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	
	Yel-Yurt Umidi fondiga o'tkazmalar	200 000,0
35.	**O'zbekiston Respublikasi hisob palatasi**	**69 004,3**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	69 004,3
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	
36.	**O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati**	**92 798,0**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	92 798,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	
37.	**O'zbekiston Respublikasi oliy Majlisining Qonunchilik palatasi**	**394 533,0**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	394 533,0
	bundan:	
	O'zbekiston Respublikasi oliy Majlisi huzuridagi nodavlat notijorat tashkilotlarini va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarini qo'llab-quvvatlash jamoat fondi	226 490,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va	

	jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	
38.	**O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining inson huquqlari bo‘yicha komissari (Ombudsman)**	**16 438,8**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	16 438,8
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	
39.	O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining bola huquqlari bo‘yicha komissari (bola Ombudsmani)	**1 300,0**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	1 300,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	
40.	**O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi**	**1 504 225,7**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	1 413 925,7
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	90 300,0
41.	**O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi**	**1 185 365,0**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	1 093 665,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruktsiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	91 700,0
42.	**O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi**	**8 815,7**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	8 815,7
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruktsiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	
43.	**O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi**	**35 058,6**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	35 058,6
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	
44.	**O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi**	**23 627,7**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	23 627,7
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	
45.	**O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi**	**16 466,1**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	16 466,1

	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	
46.	**O‘zbekiston Respublikasi korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi**	**555 941,4**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	487 941,4
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash	68 000,0
47.	**O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi**	**33 678,9**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	33 678,9
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	
48.	**O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi**	**665 225,8**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	365 225,8
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	300 000,0
49.	**O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi**	**13 597,2**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	13 597,2
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	
50.	**O‘zbekiston Respublikasi korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi**	**187 229,0**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	127 547,1
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash	
	O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi	53 163,0
	shu jumladan:	53 163,0
	joriy xarajatlar	59 681,9
51.	**O‘zbekiston Respublikasi kinematografiya agentligi**	**125 820,4**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	109 820,4
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	97 000,0
	davlat buyurtmasi asosida milliy kino ishlab chiqarishni tashkil etish xarajatlari	70 000,0
	milliy miqyosda ishlaydigan telekanallarga milliy seriallar ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish	12 000,0

	uchun subsidiyalar	
	"Ipak yo'li marvaridi"Toshkent xalqaro festivali uchun xarajatlar	10 000,0
	O'zbekistonda filmlar ishlab chiqargan xorijiy kinokompaniyalar xarajatlarining bir qismini qoplash xarajatlari	5 000,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	16 000,0
52.	**O'zbekiston Respublikasi karantin va o'simliklarni himoya qilish agentligi**	**102 285,2**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	102 285,2
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	61 000,0
	chigirtka va zararkunandalarga qarshi kurashish, shuningdek favqulodda vaziyatlarda ekinlarning saqlanishini ta'minlash bilan bog'liq xarajatlar	50 000,0
	tutga qarshi kurash choralari uchun xarajatlar	11 000,0
	yong'in, obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	
53.	**O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi strategik islohotlar agentligi**	**35 814,9**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	35 814,9
	loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	
54.	**Respublika Ma'naviyat va ma'rifat markazi**	**65 721,8**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	65 721,8
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	45 000,0
	Ma'naviyat va ijodkorlikni qo'llab-quvvatlash maqsadli jamg'armasiga byudjetdan ajratilgan mablag'lar	45 000,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	
55.	**O'zbekiston Respublikasi Gidrometeorologiya xizmati markazi**	**166 553,7**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	165 973,7
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	580,0

56.	**O‘zbekiston Respublikasi inson huquqlari bo‘yicha Milliy markazi**	**13 391,8**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	13 391,8
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	
57.	**O‘zbekiston Respublikasi yoshlar ishlari agentligi**	**374 923,6**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	374 923,6
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	200 000,0
	bandlikka ko‘maklashish va yoshlarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirish uchun subsidiyalar	150 000,0
	"Zakovat" intellektual klubi xarajatlari	50 000,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	
58.	**O‘zbekiston Respublikasi Mahalla va keksa avlodni qo‘llab-quvvatlash vazirligi**	**87 608,9**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	87 608,9
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	76 000,0
	Nuroniy jamg‘armalarini shakllantirish	50 000,0
	Obod va xavfsiz Mahalla fondini shakllantirish	26 000,0
	Obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar fondi	
59.	**O‘zbekiston Respublikasi oila va ayollar Davlat qo‘mitasi**	**92 782,2**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	42 782,2
	ulardan:	
	rivojlanish dasturlari uchun xarajatlar	13 700,0
	"Oila va xotin-Qizlar" ilmiy-tadqiqot institutining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, xodimlarni moddiy qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, ilmiy-amaliy loyihalar uchun xarajatlar	13 700,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo‘yilmalar	
	ayollar va oilani qo‘llab-quvvatlash Davlat Trast fondiga o‘tkazmalar	50 000,0
60.	**O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi**	**363 310,0**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	322 738,5

	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	40 571,5
61.	**O'zbekiston badiiy akademiyasi**	**111 404,4**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	108 223,4
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	3 181,0
62.	**O'zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasi Kengashi**	**150 000,0**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	150 000,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	
63.	**"Soglom Avlod uchun" xalqaro nodavlat xayriya jamg'armasi**	**660,0**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	660,0
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	
64.	**Respublika bolalar ijtimoiy moslashuvi markazi**	**8 211,8**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	8 211,8
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	
65.	**Boshqa tashkilotlar**	**56 062 585,9**
	shu jumladan:	
	joriy xarajatlar	54 665 585,9
	obyektlarni loyihalash, qurish (rekonstruksiya qilish) va jihozlash uchun kapital qo'yilmalar	1 397 000,0

* Ushbu mablag'lar O'zbekiston Respublikasi moliya vazirligining davlat moliyasini boshqarish axborot tizimiga konsullik yig'imlari shakllantirilganligi sababli byudjet tizimi byudjetlarining xarajatlari sifatida kiritilmaydi.

Nazorat savollari

1. Davlat byudjetining iqtisodiy mohiyati?
2. Byudjetning xarajatlar va daromad qismlari hajmidan kelib chiqib, ularning qanday turlarini ajratish mumkin?
3. Davlat byudjeti daromad va xarajatlar qismlari o'rtasidagi nisbati variantlar?
4. Byudjet taqchilligini qoplash manbalari?
5. O'zbekistonda qanday byudjet tizimi mavjud?
6. O'zbekistonda 2023 yilda davlat byudjetining daromadlari va xarajatlari?

1.11. UY XO'JALIGI MOLIYASI

1.11.1. Moliya tizimida uy xo'jaliklarining roli

Makroiqtisodiy tahlilda uy xo'jaligi deganda birgalikda iqtisodiy qarorlar qabul qiladigan odamlar guruhi tushuniladi. Iqtisodiy munosabatlar tizimida uy xo'jaliklari alohida ahamiyatga ega, chunki ular xususiy ishlab chiqarish omillarining egalari hisoblanadi. Iqtisodiy tizimda uy xo'jaliklari quyidagi rollarni o'ynaydi:

a) bozorda firmalar tomonidan ishlab chiqarilgan tovarlar va xizmatlarning xaridorlari sifatida harakat qilish;

b) bir xil firmalarni ishlab chiqarish omillari bilan ta'minlash;

d) ular Real va moliyaviy aktivlarni sotib olish orqali iqtisodiyotda ishlab chiqarilgan umumiy daromadning bir qismini tejashadi.

Iqtisodiy munosabatlar xilma-xil bo'lib, ular reproduktiv jarayonning barcha bosqichlarida, boshqaruvning barcha darajalarida mavjud. Shu bilan birga, ijtimoiy-iqtisodiy faoliyatning har qanday sohasida doimiy ravishda yuzaga keladigan bir hil iqtisodiy munosabatlar mustaqil iqtisodiy kategoriya mazmunini tashkil etadi. Ushbu toifalardan biri uy xo'jaliklari moliyasi bo'lib, u obyektiv xarakterga ega va o'ziga xos ijtimoiy maqsadga ega bo'lgan Real iqtisodiy munosabatlarni ifodalaydi.

Ma'lumki, moliyaviy munosabatlar, qoida tariqasida, pul xarakteriga ega. Naqd pul oqimi va (yoki) ularning ekvivalentlari uchun hech qanday shart bo'lmagan joyda moliyaviy munosabatlar mavjud emas (bu holda biz ba'zi bir aniq operatsiyalardan, masalan, barter shartnomalari bilan amalga oshirilgan operatsiyalardan mahrum bo'lamiz). Bozor iqtisodiyoti sharoitida uy xo'jaligini yuritish puldan foydalanmasdan mumkin emas, ya'ni uy xo'jaliklari darajasida moliyaviy munosabatlarning paydo bo'lishi uchun haqiqiy asos mavjud. Biroq, ma'lumki, barcha pul munosabatlarini moliyaviy deb hisoblash mumkin emas. Bularga, masalan, uy xo'jaligi doimiy ravishda kiradigan birja munosabatlari (T – D – T) kirishi mumkin emas. Shuning uchun, bu shubhasiz bo'lmasa-da, faqat pul mablag'larini shakllantirish va taqsimlashdan kelib chiqadigan pul munosabatlari moliya deb hisoblanishi mumkin deb hisoblaydigan bir qator iqtisodchilarning pozitsiyasi juda asosli ko'rinadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida uy xo'jaligi moliyaviy munosabatlardan tashqarida bo'lishi mumkin emas, u doimiy ravishda uy

sharoitida ham, uy xo'jaligidan tashqaridagi bozor subyektlari bilan ham yuzaga keladigan munosabatlarga kiradi.

Uy xo'jaligining ichki moliyasiga uning ishtirokchilari o'rtasida turli maqsadlarga ega bo'lgan oilaviy pul fondlarini shakllantirish bo'yicha yuzaga keladigan munosabatlar kirishi mumkin: joriy iste'mol darajasini saqlab qolish uchun sug'urta zaxirasi; kapital xarajatlar darajasini oshirish uchun pul zaxirasi; uni keyingi investitsiya qilish uchun pul fondi, va hokazo.

Uy xo'jaligi moliyaviy munosabatlarga kirishishi mumkin:

- qo'shma pul mablag'larini shakllantirish va ulardan foydalanish bo'yicha boshqa uy xo'jaliklari bilan (bu o'zaro almashinuv munosabatlarini o'z ichiga olmaydi, unda uy xo'jaliklari ham ishtirok etishi mumkin);

- moddiy ishlab chiqarish yoki xizmatlar ishlab chiqarishning turli sohalarida ishlaydigan va ishlab chiqarilgan yalpi ichki mahsulotning bir qismini uning qiymat shaklida taqsimlash bo'yicha uy xo'jaliklari ishtirokchilariga nisbatan ish beruvchi sifatida ishlaydigan korxonalar bilan;

- tijorat banklari bilan iste'mol kreditlarini jalb qilish, ularni qaytarish; vaqtincha mavjud bo'lgan mablag'larni bank hisobvaraqlariga joylashtirish to'g'risida;

- turli xil sug'urta fondlarini shakllantirish va ulardan foydalanish bo'yicha sug'urta tashkilotlari bilan;

- byudjet va byudjetdan tashqari mablag'larni shakllantirish va ulardan foydalanish bo'yicha davlat bilan.

Yuqorida sanab o'tilgan munosabatlar "uy xo'jaligini moliyalashtirish" toifasining ijtimoiy-iqtisodiy mazmunini tashkil etadi. Binobarin, uy xo'jaliklari moliyasi–bu uy xo'jaliklari va uning alohida ishtirokchilari o'zlarining ijtimoiy-iqtisodiy faoliyati davomida kiradigan pul mablag'lari mablag'larini yaratish va ulardan foydalanish bilan bog'liq pul munosabatlari majmui.

Uy xo'jaliklarini moliyalashtirish sohasi ishlab chiqarilgan ijtimoiy mahsulot qiymati taqsimlanadigan ko'payish jarayonining ikkinchi bosqichi deb hisoblanishi kerak. Uy xo'jaligi a'zolari ishchi kuchining

egalari-ishlab chiqarish jarayonining omillaridan biri bo'lib, shuning uchun yaratilgan mahsulot qiymatining bir qismini olish huquqiga ega.

Shuni ta'kidlash kerakki, uy xo'jaliklari nafaqat milliy daromadni birlamchi taqsimlashda, balki davlat turli xil uy xo'jaliklari o'rtasida daromadlarni to'g'ridan-to'g'ri soliqlar tizimi, pensiya tizimi, ijtimoiy o'tkazmalar tizimi orqali qayta taqsimlashda (masalan, uy-joy va uy-joy uchun subsidiya) ishtirok etadilar. kommunal xizmatlar).

Uy xo'jaliklari moliyasining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati ularning funksiyalari orqali namoyon bo'ladi. Uy xo'jaliklari moliyasining eng muhim vazifasi taqsimlash funksiyasidir. Uy xo'jaliklari moliyasi, davlat moliyasi singari, qiymat taqsimotining obyektiv ravishda aniqlangan vositasidir. Ammo agar davlat moliyasining aniq maqsadi yalpi ijtimoiy mahsulotning pul shaklida ifodalangan qiymatini turli xil xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasida taqsimlash va qayta taqsimlash bo'lsa, unda uy xo'jaliklari moliyasi ushbu qiymatni uy xo'jaliklarining barcha ishtirokchilari o'rtasida yanada taqsimlanishini ta'minlaydi. Shunday qilib, ular tarqatish jarayonining oxirgi bosqichida dominant rol o'ynaydi.

Uydagi ishtirokchilar soniga voyaga yetmagan bolalar, kattalar, ammo turli sabablarga ko'ra ishlamaydigan oila a'zolari kiradi. Milliy daromadning yakka tartibdagi uy xo'jaligi ulushiga tushgan qismi u yoki bu tarzda uning barcha ishtirokchilari o'rtasida taqsimlash funksiyasi doirasida taqsimlanadi.

Tarqatish funksiyasini bajarib, uy xo'jaliklari moliyasi ishlab chiqarish omillaridan biri sifatida mehnatni ko'paytirish jarayonining uzluksizligi uchun moddiy resurslarni ta'minlaydi. Uy xo'jaligini moliyalashtirishning ushbu funksiyasi orqali har bir inson hayotni saqlab qolish uchun zarur bo'lgan resurslar bilan ta'minlanadi.

Tarqatish funksiyasining obyekti uy xo'jaligining bir martalik daromadi-soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar to'langanidan keyin uy xo'jaligi ixtiyorida qolgan umumiy daromadning bir qismi. Tarqatish subyektlariga oilaning barcha a'zolari kiradi.

Maishiy moliyaning yana bir vazifasi nazorat funksiyasidir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida uy xo'jaligi mustaqil iqtisodiy subyektdir, ya'ni uy xo'jaligi a'zolarining turmush darajasi butunlay unga tegishli daromad miqdoriga bog'liq. Bu qiymatga bir qator omillar ta'sir qiladi. Ularning

ta'siri ostida u o'sish va pasayish yo'nalishi bo'yicha ham o'zgarishi mumkin.

Shu sababli, odatdagi iste'mol darajasini saqlab qolish uchun uy xo'jaligi turli fondlar tomonidan olingan daromadlarning taqsimlanishini, shuningdek, ushbu mablag'lar mablag'laridan maqsadli foydalanishni kuzatmasdan qila olmaydi.

Uy xo'jaligi iqtisodiyoti uning turli ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarning ancha murakkab majmuasiga asoslanadi. Ushbu munosabatlar yoshi, xarakter xususiyatlari, odamlarning odatlari, ularning ehtiyojlari va daromadlarining turli darajalari bilan belgilanadi. Shu bilan birga, uy xo'jaligining normal rivojlanishi, agar uning ishtirokchilari iqtisodiy qarorlar qabul qilishda o'zaro tushunishni topsalar, mumkin bo'ladi.

Uy xo'jaliklarining turli ishtirokchilarining iqtisodiy manfaatlarini muvofiqlashtirish ularni tartibga solish bilan ta'minlanadi, bu har bir oila a'zosiga bir martalik daromad qismining mumkin bo'lgan o'zgarishini anglatadi.

Binobarin, maishiy moliya yana bir muhim funksiyani bajaradi – tartibga solish, bu umuman uy xo'jaligining muvozanatli rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi. Bunga moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash orqali erishiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, maishiy darajada uning rivojlanishini tartibga solish asosan o'zini o'zi boshqarish orqali sodir bo'ladi. Ushbu jarayonda uy xo'jaliklari ishtirokchilarining erkinligi davlat tomonidan cheklanishi mumkin emas.

Shunday qilib, uy xo'jaliklari moliyasi davlat moliya tizimining elementlaridan biridir. Ushbu elementlarning har biri ma'lum bir tarzda ijtimoiy takror ishlab chiqarish jarayoniga ta'sir qiladi. Moliya tizimining har bir sohasida mablag'larni shakllantirish va ulardan foydalanish jarayoni faqat o'ziga xos xususiyatlarga ega. Moliya tizimining turli elementlari uni shakllantirish jarayonida o'ynaydigan roli ularning xususiyatlarini belgilaydi. Shunday qilib, korxonalarning moliyasi moliya tizimining asosidir, chunki aynan biznes sohasida yalpi ichki mahsulot yaratiladi, keyingi moliyaviy munosabatlar jarayonida taqsimlanadi.

Moliya tizimining markazlashtirilgan elementlari mablag'larni alohida tarmoqlar, iqtisodiy jarayonlar va aholining turli ijtimoiy guruhlari

o'rtasida qayta taqsimlashda muhim rol o'ynaydi. Uy xo'jaliklari moliyasi ularni moliya tizimining boshqa elementlaridan ajratib turadigan o'ziga xos xususiyatlarga ega. Uy xo'jaliklari moliyasining o'ziga xos xususiyatlari moliyaviy munosabatlarning ushbu sohasi davlat tomonidan eng kam tartibga solinishi bilan belgilanadi.

Darhaqiqat, masalan, davlat byudjeti kabi markazlashtirilgan pul fondlarini yaratish va sarflash jarayoni qat'iy davlat nazorati ostida. Korxonaning pul mablag'larini shakllantirish jarayoni ham ma'lum darajada davlat tomonidan belgilanadi (ustav kapitalining minimal miqdoriga qo'yiladigan talablar, soliqqa tortish tizimi, amortizatsiya ajratmalarini hisoblash tartibini tartibga solish va boshqa ba'zi xarajatlar elementlari va boshqalar).

Uy xo'jaligi pul mablag'larini shakllantirish zarurati va usuli, ularning hajmi va maqsadi va ulardan foydalanish vaqti to'g'risida mustaqil ravishda qaror qabul qiladi. Boshqacha qilib aytganda, bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat uy xo'jaliklarining bir martalik daromadlarini taqsimlashga bevosita ta'sir ko'rsatadigan vositalarga ega yemas.

Shu bilan birga, davlat uy xo'jaligidagi daromadning umumiy miqdoriga ta'sir ko'rsatishga qodir. Uy xo'jaliklarining Real daromadlari uy xo'jaliklari va davlat o'rtasidagi moliyaviy munosabatlarni amalga oshirish jarayonida umumiy ijtimoiy mahsulot qiymatini ko'p marta taqsimlash va qayta taqsimlash natijasida shakllanadi.

Jismoniy shaxslar tomonidan to'lanadigan soliq stavkalarining oshishi ularning real daromadlarining pasayishiga olib keladi. Shu bilan birga, soliq yig'ish orqali jalb qilingan moliyaviy resurslar sog'liqni saqlash, ta'lim va ijtimoiy ta'minot sohasida byudjet orqali yo'naltiriladi, natijada uy xo'jaliklarining Real daromadlari darajasi oshadi.

Ijtimoiy takror ishlab chiqarish tizimida uy xo'jaliklarini moliyalashtirishning muhim vazifasi ham investitsiyalardir. Bu uy xo'jaliklari iqtisodiyot uchun moliyaviy resurslarning asosiy yetkazib beruvchilardan biri ekanligidadir.

Uy xo'jaliklari daromadlarining o'sishi ushbu funksiyani bajarish uchun moddiy asosdir. Ko'pincha uy xo'jaliklarining investitsiya funksiyasi faqat kapitallashtirilgan daromad ulushi bilan bog'liq, ya'ni jamg'arma sifatida ishlatiladi (turli moliya institutlariga va real ishlab

chiqarishga investitsiyalar). Ammo bu yondashuv bir tomonlama. Aslida, iste'mol ulushining o'sishi iqtisodiyotga investitsiyalarning o'sishiga yordam beradigan omil hisoblanadi.

Buni iste'molchi va investitsiya tarkibiy qismlaridan iborat samarali talab konsepsiyasini ishlab chiqqan J. Keyns payqadi. Iste'mol xarajatlarining kamayishi, qanday omillar sabab bo'lishidan qat'i nazar, ishlab chiqarishni rivojlantirishni cheklaydi.

1.11.2. Uy xo'jaliklarining moliyaviy qarorlari

Har qanday tashkilot singari, uy xo'jaliklari ham o'z a'zolarining mavjudligini ta'minlash va farovonligini oshirish uchun hayotning turli jihatlari bilan bog'liq ko'plab qarorlarni qabul qilishadi. Biroq, qaror qabul qilish mexanizmida ham, ularning maqsadli yo'nalishida ham tub farqlar mavjud.

Ular asosan uy xo'jaligi a'zolari o'rtasida iqtisodiy emas, balki ijtimoiy xarakterga ega bo'lgan turli xil aloqalar mavjudligidan kelib chiqadi. Albatta, biznes tashkilotlarida ijtimoiy munosabatlar mavjud, ammo ular iqtisodiy munosabatlarga bo'ysunuvchi rol o'ynaydi, chunki ularning asosiy maqsadlari iqtisodiy, xoh foyda o'sishi, xoh aksiyadorlar farovonligi yoki boshqa yo'l bilan. Bundan tashqari, biznes tashkilotlarida iqtisodiy munosabatlardan tashqariga chiqadigan munosabatlarning norasmiy tabiati, qoida tariqasida, ularning faoliyati samaradorligini pasaytiradigan salbiy omil hisoblanadi va shuning uchun rag'batlantirilmaydi.

Uy xo'jaliklarida ko'rib chiqilayotgan ikki turdagi munosabatlarning bo'ysunishi bevosita qarama-qarshidir. Shuning uchun ham iqtisodiy, ham moliyaviy qarorlar nafaqat iqtisodiy maqsadlarga (uy xo'jaliklari daromadlarining o'sishi, xarajatlarni tejash va boshqalar) asoslangan holda qabul qilinadi, shuningdek, ijtimoiy maqsadlar bo'yichaham (bolalarni tarbiyalash, ta'lim darajasini oshirish, yaxshi dam olish uchun sharoit yaratish va boshqalar). Iqtisodiy maqsadlar ham ijtimoiy maqsadlarga bo'ysunuvchi rol o'ynaydi va ikkinchisini to'liq amalga oshirishga qaratilgan. Uy xo'jaliklari, ayniqsa, ular oila yoki qarindoshlik bilan bog'langan boshqa odamlar guruhi bo'lsa, sotsiologiya fanida faol o'rganilishi bejiz emas.

Uy xo'jaliklari va tadbirkorlik tashkilotlari o'rtasidagi yana bir muhim farq-bu qarorlarni rasmiylashtirish mexanizmi va darajasi. Biznes tashkilotlarida qarorlarni qabul qilish usullarining butun tizimi ishlab chiqilmoqda, shu jumladan rejalashtirish, tezkor boshqarish, boshqarish va boshqaruv jarayonining boshqa bosqichlari, "menejment"tushunchasi bilan birlashtirilgan. Moliyaviy va investitsiya qarorlari moliyaviy boshqaruvni anglatadi.

Biznes tashkilotlarida operatsion va strategik maqsadlarni, ularning iyerarxiyasini va ushbu maqsadlarga erishish yo'llarini aniq belgilash muhim element hisoblanadi. Bularning barchasi ichki qoidalarda belgilanadi. Uy xo'jaliklarida maqsadlarni belgilash ham zaruriy xususiyatdir. Biroq, ularning yutug'i rasmiylashtirilgan qarorlarni qabul qilish protseduralari bilan bog'liq emas. Ikkinchisi ko'pincha hayotiy tajribaga asoslanib, injiqlik bilan qabul qilinadi.

Oila a'zolari o'rtasida norasmiy aloqalar tizimi o'rnatiladi, unda ularning har birining roli aniqlanadi. Uy xo'jaliklari, qoida tariqasida, pul daromadlari va xarajatlari balansini tuzmaydi, bu ham qabul qilingan qarorlarning norasmiy tabiatining aksidir.

Uy xo'jaligi iqtisodiy qarorlarning ikkita asosiy turini qabul qilishi kerak:

1) uning kelajakdagi aktivlari tarkibini uning mavjudlarini hisobga olgan holda qanday shakllantirish kerak, ya'ni yangi ko'chmas mulk (masalan, uy-joy, yer uchastkalari), ko'char aktivlarni (masalan, avtomobillar, kvartira mebellari va boshqalarni sotib olish kerakmi yoki yo'qmi) yoki qimmatli qog'ozlar va boshqalar.; shu bilan birga, yangi sotib olingan aktivlar o'rtasidagi nisbat aniqlanadi;

2) ish vaqti fondini qanday shakllantirish kerak (ishlaydigan uy a'zolarini aniqlash, ularning ish joyi va boshqalar).

Ikkala turdagi qarorlar ham uy xo'jaligining kelajakdagi daromadlariga ta'sir qiladi. Birinchi turdagi yechimlarni investitsiya deb atash mumkin va undan olingan daromad ham sarmoyadir. Shu bilan birga, har qanday investitsiya u yoki bu shaklda moliyaviy xarajatlarni talab qiladi.

Uy xo'jaliklarining moliyaviy qarorlari birinchi navbatda pul mablag'laridan foydalanishga nisbatan qabul qilinadi. Moddiy tarkib

nuqtai nazaridan, uy xo'jaliklari moliyasi-bu u tomonidan yaratilgan maqsadli pul mablag'larining yig'indisi, boshqacha qilib aytganda, bu uy xo'jaligi uchun mavjud bo'lgan moliyaviy resurslarning umumiy miqdori.

Uy xo'jaliklarining moliyaviy resurslari tarkibiga quyidagilar kiradi:

- joriy xarajatlar uchun mo'ljallangan mablag'lar-nisbatan qisqa vaqt ichida ishlatiladigan oziq-ovqat, nooziq-ovqat mahsulotlarini sotib olish xarajatlari (poyabzal, kiyim-kechak va boshqalar), vaqti-vaqti bilan iste'mol qilinadigan xizmatlar uchun to'lov va hokazo;

- kapital xarajatlar uchun mo'ljallangan mablag'lar-yetarlicha uzoq vaqt davomida ishlatiladigan nooziq-ovqat mahsulotlarini sotib olish (mebel, uy-joy, transport vositalari va boshqalar), kamdan-kam hollarda maishiy ishtirokchilari tomonidan iste'mol xizmatlari uchun to'lov (ta'lim, tibbiy jarrohlik, sayyohlik vaucher);

- naqd pul tejash;

- ko'char va ko'chmas mulkka investitsiya qilingan mablag'lar.

Har qanday uy xo'jaligi o'z iqtisodiy faoliyatini noldan boshlamaydi, ya'ni dastlab u ilgari to'plangan boylikka ega bo'lib, u asosan meros orqali, ba'zan esa xayr-ehson natijasida o'tadi. Bu boylik turli shakllarda, birinchi navbatda, ko'chmas mulk, naqd pul, shuningdek, ayrim hollarda – qimmatli qog'ozlar ko'rinishida ifodalanishi mumkin. Dastlabki manbalardan tashqari, ularning manbalari:

a) maishiy bir martalik daromad; b) iste'mol krediti;

b) ijtimoiy transfertlar;

d) boshqa manbalar (masalan, bu lotereya yutuqlari, boshqa shaxslarga shaxsiy kreditlardan olinadigan daromad va boshqalar bo'lishi mumkin).

Iqtisodiy qarorlarning barcha turlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Shunday qilib, tejash odam qachon nafaqaga chiqishni niyat qilganiga bog'liq. Aktivlar portfelini tanlash, o'z navbatida, uy xo'jaligining joriy iste'mol va tejashdagi ustuvorliklarni qanday belgilashiga, shuningdek individual imtiyozlarga bog'liq.

Ba'zi uy xo'jaliklari hozirgi daromadlarining ko'p qismini iste'mol qilishni afzal ko'rishlari mumkin, boshqalari esa, aksincha, tejashadi. Biznesni tashkil qilishda bo'lgani kabi, aktivlar portfelining tuzilishi ko'p

jihatdan xavfga moyilligiga bog'liq. Agar uy xo'jaligi a'zolari, investor sifatida, yuqori xavfli riskka moyil bo'lsa, unda portfelning muhim qismi qimmatli qog'ozlar bo'lishi kerak degan qarorga kelish mumkin.

Bu xavfga moyillik alohida mamlakatlarda farq qiladi. Shunday qilib, Qo'shma Shtatlardan kelgan shaxslar o'z daromadlarining katta qismini qimmatli qog'ozlarga sarmoya kiritadilar, Germaniyada esa tavakkalchilikka munosabat ko'proq konservativdir.

Uydagi iqtisodiy va moliyaviy qarorlar ko'plab omillarga bog'liq, ular orasida asosiylari:

1) joriy va istiqbolli maqsadlar;

2) oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlar;

3) uy xo'jaliklarining daromad darajasi;

4) afzalliklar va xavf xatarga moyilliklar uy xo'jaligi a'zolariga;

5) uy xo'jaligi faoliyat ko'rsatadigan tashqi muhit.

Uydagi qarorlarga tashqi muhit juda katta ta'sir ko'rsatadi. Ular uchun tashqi muhitning eng muhim omillari daromadlar va xarajatlarni, ayniqsa bandlik, daromad solig'i, ijtimoiy nafaqalarni qonuniy tartibga solishdir; uy xo'jaliklari a'zolari ishlaydigan jamoadagi munosabatlar; ikkinchisining jamoat va siyosiy tashkilotlarda ishtirok etishi; uy xo'jaliklarining o'zlari o'rtasidagi munosabatlar.

Ijtimoiy takror ishlab chiqarishning tarkibiy elementlari sifatida uy xo'jaliklari haqida gap ketganda, ularning ichki tashkiloti (alohida a'zolarning roli, ularning faoliyati, resurslarni boshqarish) va atrof-muhit bilan munosabatlarga tegishli bo'lgan bir qator muammolar paydo bo'ladi: umuman jamiyat, uning institutlari (ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy), shuningdek boshqa uy xo'jaliklari bilan. **Uy xo'jaligi faoliyatiga quyidagilar kiradi:**

a) iqtisodiyotning davlat va xususiy sektorlarida pullik ish o'rinlari;

b) xonadonning o'zida to'lanmagan ish; d) boshqa uy xo'jaliklari a'zolari tomonidan yoki ular uchun bajarilgan ishlar (ular mukofotlanishi yoki bepul amalga oshirilishi mumkin).

Qanday bo'lmasin, uy xo'jaligining o'ziga xos xususiyati, biznes tashkilotlaridan farqli o'laroq, uning a'zolarining hayotiy faoliyatini (uy xo'jaligi, bolalarni tarbiyalash va h.k.) saqlab qolish uchun zarur bo'lgan to'lanmagan ishlarning muhim qismidir). Uy ishlarini ratsionalizatsiya

qilish va mexanizatsiyalash tufayli pullik va to'lanmagan ishlarning nisbati tarixan birinchisining foydasiga o'zgaradi, shuningdek, uy xo'jaligi ijtimoiy tarkibga bog'liq.

Shunday qilib, ko'p bolali oilalarda, odatda, to'lanmagan ishning ulushi yuqori bo'ladi. Uy xo'jaligida to'lanmagan ishlarning ulushi qanchalik yuqori bo'lsa, normal hayotni saqlab qolish uchun daromad darajasi shunchalik yuqori bo'lishi kerak. Uy xo'jaliklarida to'lanmagan ishlarning darajasi va ulushi jamiyat iqtisodiy rivojlanishining muhim ko'rsatkichlaridan biridir.

Oila a'zolari ishlaydigan biznes tashkilotlari kamdan-kam hollarda ikkinchisining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishadi, ya'ni, ular ishsiz oila a'zolarini ta'minlashda xodimlarning ehtiyojlarini hisobga olmaydilar. Aslida, ular buni qilishga majbur emaslar. Shu bilan birga, faqat davlat ijtimoiy yordam tizimi orqali turli a'zolik va daromad darajasiga ega bo'lgan uy xo'jaliklari o'rtasida daromadlarni taqsimlashdagi tengsizlikni yumshata oladi.

1.11.3. Uy xo'jaliklari daromadlarining tarkibi, qiymati va ko'rsatkichlari

Daromad maishiy iste'mol tovarlari va xizmatlariga bo'lgan ehtiyojni qondirishning asosiy manbai bo'lib xizmat qiladi, jamg'arish va tejash, majburiy to'lovlar, ya'ni xarajatlar. Uy xo'jaliklari daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlik, birinchi navbatda, daromadlar tarkibi va hajmiga, xarajatlar tarkibi va hajmiga qarab namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, daromadning umumiy darajasining pasayishi bilan ularning tobora kichikroq qismini tejash va tejashga sarflanishi mumkin, chunki har qanday uy xo'jaligi taqdim etishi kerak bo'lgan iste'mol tovarlari va xizmatlarining ma'lum bir fiziologik va ijtimoiy minimumi mavjud.

Uy xo'jaliklari daromadlarini turli mezonlarga ko'ra ajratish mumkin. Birinchidan, daromadni naqd va natura shaklida ajratish mumkin. Ikkinchisiga shaxsiy yordamchi dehqonchilik, bog'dorchilik, bog'dorchilikda olingan mahsulotlar, shuningdek, uy xo'jaligida iste'mol qilinadigan qishloq xo'jaligi korxonalaridan tabiat to'lovlari kiradi. Agar uy xo'jaligi mahsulotning bir qismini bozorda sotish maqsadida ishlab

chiqarsa, sotishdan tushgan tushum daromad sifatida ko'rib chiqilishi kerak.

Bozor munosabatlari rivojlangan har qanday mamlakatda aholining katta qismi iqtisodiyotning davlat yoki xususiy tadbirkorlik sohalarida ishlaydi, shuning uchun pul daromadlari tabiiy daromadlardan ustun turadi. Afsuski, statistik tadqiqotlar faqat uy xo'jaliklari daromadlarining umumiy darajasini aniqlashga imkon beradi.

Natura daromadlariga kelsak, namunaviy tadqiqotlar alohida mahsulotlar va ularning guruhlari kontekstida o'tkaziladi. O'zbekistonda ba'zi turdagi mahsulotlar, xususan sabzavot, meva va rezavorlar uchun tabiiy daromadning roli an'anaviy ravishda yuqori bo'lib kelgan va shunday bo'lib qolmoqda. Iqtisodiyotning xususiy va davlat sektorlarida pul daromadlarining past darajasi, ularda ish bilan band bo'lganlarning katta qismi bir vaqtning o'zida oziq-ovqat ishlab chiqariladigan kichik yordamchi xo'jaliklarni saqlab turishi bilan ta'kidlanadi. Biroq, bunday fermer xo'jaliklarida mehnat xarajatlari ishlab chiqarish jarayonlarini mexanizatsiyalashning juda pastligi tufayli nomutanosib ravishda yuqori bo'lib, bu oxir-oqibat shaxsiy yordamchi xo'jalikning mantiqsiz ijtimoiy tabiatini aks ettiradi.

Uy xo'jaliklarining pul daromadlari ko'pincha daromad manbalari bo'yicha, shu jumladan ularning eng umumiy tasnifidan foydalangan holda bo'linadi:

- ish haqi turli xil hisob-kitoblar va qo'shimcha to'lovlar bilan birga;
- pensiyalar, nafaqalar, stipendiyalar va boshqa sug'urta va ijtimoiy nafaqalar;
- tadbirkorlik faoliyatidan olinadigan daromad;
- moliya-kredit sohasidagi shaxsiy mulk va naqd pul jamg'armalari bilan operatsiyalardan olingan daromadlar.

Olingan daromad tushunchalari, ya'ni xodimning ishi natijasida olingan va olingan daromadlar farq qilishini hisobga olish kerak. Bir tomondan, barcha olingan daromadlar uy xo'jaliklariga o'tmaydi. Bu, masalan, ijtimoiy sug'urta badallari, korporativ daromad solig'i uchun amal qiladi.

Boshqa tomondan, uy xo'jaliklariga keladigan daromadning bir qismi mehnat natijasi emas. Birinchidan, bu ijtimoiy ta'minot va aksiz hodisalar, ishsizlik va nogironlik nafaqalari va davlat tomonidan ijtimoiy yordamning boshqa turlari uchun to'lovlarni o'z ichiga olgan transfert to'lovlari. Yuqoridagi tasnifda fuqarolarning tasodifiy daromadlari, masalan, lotereya yutuqlari, kutilmagan xayr-ehsonlardan olingan daromadlar, shuningdek qonunni buzgan holda olingan daromadlar hisobga olinmaydi.

Ikkinchisi, zamonaviy O'zbekistonda juda keng tarqalgan. Bularga soliq to'lashdan bo'yin tovlash natijasida olingan summalar, noqonuniy valyuta va boshqa moliyaviy operatsiyalardan olingan daromadlar, masalan, boshqa fuqarolarga chet el valyutasidagi kreditlar berishdan, qoida tariqasida, sudxo'rlik bilan, "moliyaviy piramidalar qurish" operatsiyalaridan, taqiqlangan tovarlarni sotishdan (giyohvand moddalar, qurol va boshqalar). Tasodifiy va ayniqsa noqonuniy daromadlarni hisobga olish juda qiyin.

Uy xo'jaliklari daromadlarini o'lchash uchun aholining umumiy, bir martalik, nominal va real daromadlari tushunchalari qo'llaniladi.

Umumiy daromad deganda ijtimoiy fondlar hisobidan bepul yoki imtiyozli xizmatlar narxini hisobga olgan holda, ularni olishning barcha manbalaridan olingan naqd pul va natural daromadlarning umumiy miqdori tushuniladi. Tabiiy daromad bozorda tegishli tovarlarning o'rtacha sotish narxlarida baholanishi mumkin.

Biroq, aholi uchun bir martalik daromad yoki uy xo'jaliklari ixtiyorida qolgan daromad ko'rsatkichi muhimroqdir. Ular soliqlar va majburiy to'lovlarni chegirib tashlash yo'li bilan umumiy daromaddan shakllantiriladi. Umuman olganda, aholining bir martalik daromadlari iste'mol va jamg'arishga sarflanadigan yalpi ichki mahsulotning bir qismini tashkil qiladi.

Nominal daromad-pul shaklida ma'lum bir davr uchun maishiy daromad. Shu bilan birga, hisoblangan nominal daromadni ajratish mumkin va aslida olingan. Birinchisi haqiqiylaridan ushbu davrda hisoblangan, ammo to'lanmagan daromadlar miqdori, shuningdek davlat va tashkilotlarning oldingi davrlar uchun qarzlarini to'lash natijasida olingan daromadlar bilan farq qiladi. XX asrning 90-yillarida

O'zbekistonda bo'lgani kabi, ish haqini to'lashda katta kechikishlar davrida haqiqiy va hisoblangan daromadlar o'rtasidagi farq juda katta bo'lgan. Xodimlar uchun, albatta, haqiqiy daromadlar muhimroqdir.

Uy xo'jaliklarining Real daromadlari ikki omil bilan belgilanadi – bir martalik daromadlar hamda tovarlar va xizmatlar narxlari. Ular haqiqatda olingan nominal daromad bilan sotib olinishi mumkin bo'lgan iste'mol tovarlari va xizmatlar soni bilan yetarli darajada ifodalanishi mumkin. Haqiqiy daromadlar ma'lum bir davr uchun ishlatiladigan daromadlarning o'sish sur'ati va iste'mol narxlari indeksining nisbatiga bog'liq. Uy xo'jaliklari uchun real daromadlar, mulk hajmi va ilgari to'plangan jamg'armalar bilan bir qatorda, ularning farovonlik darajasini belgilaydigan eng muhim ko'rsatkichlardan biridir.

O'zbekiston subyektlari aholisining turmush darajasini baholash, mintaqaviy ijtimoiy dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish, ish haqi, pensiyalar, ijtimoiy nafaqalarning o'sish sur'atlarini rejalashtirish, shuningdek byudjetlashtirish, minimal iste'mol byudjeti (MIB) va yashash uchun minimal byudjet tushunchalari) ishlatiladi. Byudjet darajasi eng muhim moddiy tovarlar va xizmatlarni (oziq-ovqat, sanitariya-gigiyena vositalari, dori-darmonlar, uy-joy kommunal xo'jaligi) iste'mol qilishning minimal ruxsat etilgan chegaralarini tavsiflaydi va asosiy ijtimoiy guruhlar tomonidan farqlanadigan yashash (fiziologik) minimumi asosida hisoblanadi. 1997 yildan beri yashash minimumi tushunchasi iste'mol savatining xarajatlar smetasi, shuningdek majburiy to'lovlar va yig'imlar sifatida ishlatila boshlandi.

Shunday qilib, MIB tushunchasi uy xo'jaliklarining majburiy to'lovlarni to'lash zarurligini ham hisobga oladi. O'z navbatida, iste'mol savati deganda inson salomatligini saqlash va uning hayotiy faoliyatini ta'minlash uchun zarur bo'lgan oziq-ovqat, nooziq-ovqat mahsulotlari va xizmatlarning minimal to'plami tushuniladi.

Birinchi guruhga zarur tovarlar (mahsulotlar, ba'zi nooziq-ovqat mahsulotlari, xizmatlarning aksariyati) xarajatlari, ikkinchi guruhga vaqti-vaqti bilan (mavsumiy) sotib olingan tovarlar (kiyim-kechak, poyabzal va boshqalar) xarajatlari kiradi, uchinchi guruh bir necha yilda bir marta amalga oshiriladigan xarajatlardan iborat.

Agar biz aholining xarajatlarini umumiy daromadlarga qarab tasniflasak, unda birinchi yig'ilgan guruhga majburiy uy to'lovlari qo'shilishi kerak – kommunal va aholining boshqa oylik to'lovlari, to'lanadigan oylik soliqlar va yig'imlar va jismoniy shaxslar muntazam ravishda to'lamaydigan soliqlar, lekin faqat muayyan huquqiy harakatlarni amalga oshirishda (real to'lovlarni sotib olish). mulk va hokazo ikkinchi guruhga kiritilishi kerak.

Uy xo'jaliklari tomonidan amalga oshiriladigan xarajatlarning funksional maqsadiga qarab, ba'zi iqtisodchilar ularni quyidagi asosiy guruhlarga ajratadilar:

a) shaxsiy iste'mol xarajatlari (tovarlarni sotib olish va to'lash xizmatlar);

b) soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar;

d) pul tejash.

Yuqorida aytib o'tilgan ikkita mezonni birlashtirganda, sarflanadigan qism uy byudjetini uchta asosiy bo'limga bo'lish mumkin:

1) majburiy to'lovlar;

2) iste'mol xarajatlari;

3) naqd pul tejash.

Majburiy uy to'lovlari uning real daromadini kamaytiradi. Uy xo'jaligi ushbu narsaga qancha ko'p pul sarflasa, joriy iste'mol va tejashga shuncha kam pul sarflashi mumkin. Ushbu moddaning alohida uy xo'jaliklari byudjetidagi qiymati mutlaq ma'noda ham, boshqa xarajatlar moddalariga nisbatan ham sezilarli darajada farq qiladi. Agar majburiy to'lovlarning funksional yo'nalishini tasniflash mezoni sifatida oladigan bo'lsak, ularni ikkita asosiy guruhga bo'lish mumkin.

Jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlar va yig'imlar birinchisiga, kommunal va aholining boshqa to'lovlari ikkinchisiga tegishli bo'lishi kerak. Bundan tashqari, uy xo'jaliklarining majburiy to'lovlari bankdan olingan kreditning asosiy miqdorini to'lashni va agar uy xo'jaligi an'anaviy usullardan tashqari uning mavjudligini moliyalashtirishning ushbu usulidan foydalangan bo'lsa, unga foizlarni to'lashni, shuningdek, agar uy xo'jaliklari a'zolari shaxsiy yoki mulkni sug'urtalash xizmatlaridan

foydalansalar, sug'urta mukofotlarini o'z ichiga olishi kerak, bir vaqtning o'zida polis egalari.

Davlat moliyasini taqsimlash funksiyasining bir qismi sifatida uy xo'jaligi moliyaviy munosabatlar subyektlaridan biri sifatida amaldagi qonunchilikka muvofiq soliq va yig'imlarni to'lashi shart. Bir qarashda, uy xo'jaligi tomonidan to'lanadigan soliq va yig'imlarning kamayishi uning iqtisodiy manfaatlariga mos keladi.

Ammo shuni yodda tutish kerakki, jismoniy shaxslar tomonidan to'lanadigan soliqlar va yig'imlar markazlashtirilgan pul fondlarining daromad moddalaridan biri bo'lib, uning rivojlangan bozor iqtisodiyotidagi mablag'lari, boshqa narsalar qatori, uy xo'jaliklarining normal yashash sharoitlarini ta'minlashga yo'naltiriladi.

Jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlar va yig'imlarni iqtisodiy siyosat vositalaridan biri sifatida qo'llash orqali davlat, birinchidan, turli darajadagi byudjetlarga zarur daromadlarni beradi; ikkinchidan, jamiyat uchun olingan daromadlardan oqilona foydalanishni rag'batlantirish orqali uy xo'jaliklari byudjetlari tarkibiga ta'sir qiladi; uchinchidan, jamiyatning daromadning bir qismini aholining eng kam ijtimoiy himoyalangan qatlamlariga qayta taqsimlaydi.

Uy xo'jaliklarini soliqqa tortish tizimida Markaziy o'rinni shaxsiy daromad solig'i egallaydi. O'zbekistonda ushbu soliqning potensial to'lovchilari 13 milliondan ortiq kishini tashkil etadi va O'zbekistonda byudjet daromadlarining umumiy hajmida hozirgi vaqtda shaxsiy daromad solig'i 9% ni tashkil qiladi (masalan, Fransiyada – 17%, AQShda – 60% gacha).

Ko'pgina shahar va tuman byudjetlari uchun ushbu soliq to'g'ridan-to'g'ri moliyalashtirishning asosiy manbai bo'lgan; hozirgi vaqtda ajratmalar respublika byudjet tomonidan to'liq olinadi, keyin ularning ma'lum bir qismi turli darajadagi byudjetlarga qayta taqsimlanadi. Shaxsiy daromad solig'i har oyda to'lanadi, amalga oshirilgan to'lovlar miqdori har yili soliq kodeksida belgilangan talablarga muvofiq tuzatiladi.

Uy xo'jaliklari uchun shaxsiy daromad solig'idan keyin ikkinchi o'rinda shaxsiy mulk solig'i turadi. Mulk solig'i yiliga ikki marta 15 aprelgacha va 15 oktabrgacha to'lanadi. Bu mahalliy soliq, ammo uni joriy etish butun O'zbekiston hududi uchun majburiydir. Jismoniy shaxslarga

tegishli ko'chmas mulk soliqqa tortiladi: turar-joy binolari, kvartiralar, kottejlar, Garajlar, boshqa bino va inshootlar,

Uy xo'jaliklari, shuningdek, meros yoki xayr-ehson orqali ularga o'tadigan mol-mulk uchun soliq to'lashlari shart. Soliq miqdori o'tkazilgan mulkning qiymatiga va mulkning yangi egasining qarindoshlik darajasiga bog'liq.

Ba'zi hollarda, uy xo'jaligi byudjetining xarajatlar qismiga davlat boji kiritilishi kerak – turli instansiyalar sudlariga berilgan da'volar va boshqa ariza va shikoyatlardan olinadigan majburiy to'lov; fuqarolik holati dalolatnomalarini davlat ro'yxatidan o'tkazish uchun; vakolatli organlar yoki mansabdor shaxslar tomonidan hujjatlarni rasmiylashtirish uchun. To'lov miqdori qonuniy harakatlar yoki chiqarilgan hujjatlarning xususiyatiga qarab keng chegaralarda belgilanadi.

To'g'ridan-to'g'ri soliqlardan tashqari, uy xo'jaliklari bilvosita soliqlarni ham to'laydilar. Yuqorida aytib o'tilgan to'g'ridan-to'g'ri soliqlar uy xo'jaliklari ishtirokchilari tomonidan to'lanadigan barcha soliqlarning ozgina qismidir. Jismoniy shaxslardan davlat xazinasiga tushadigan soliqlarning asosiy ulushi ular uchun ko'rinmaydigan, tovarlar narxida mavjud bo'lgan va ular sotib olinganda to'lanadigan bilvosita soliqlarga to'g'ri keladi.

Tovarlarning chakana narxlariga qo'shilgan qiymat solig'i, ijtimoiy soliq, bojxona to'lovlari, korxonalarning daromadlari va mol-mulkiga solinadigan soliqlar va boshqa bir qator respublika va mahalliy soliqlar kiradi, ular jami tovarlar (ishlar, xizmatlar) narxini taxminan bir yarim-ikki baravar oshiradi.

Majburiy uy xarajatlarining navbatdagi moddasi kommunal xizmatlar va aholining boshqa oylik to'lovlari hisoblanadi. Ushbu maqolaning hajmi uy xo'jaligining joylashgan joyiga bog'liq. Ko'rinib turibdiki, yirik shaharlar aholisi kichik aholi punktlari aholisiga qaraganda ko'proq kommunal xizmatlarni iste'mol qiladilar.

Kommunal to'lovlardan tashqari, uy xo'jaliklari har oy iste'mol qiladigan elektr energiyasi, shahar va shaharlararo telefon xizmatlari uchun to'lashlari shart. Uy xo'jaliklarining majburiy to'lovlarining ushbu qismining ulushi hozirda O'zbekistonda uy xo'jaliklari xarajatlarining umumiy miqdorining taxminan 16% ni tashkil qiladi. Yaqin kelajakda uy-

joy islohoti va yakka tartibdagi uy-joy qurilishining yanada o'sishi munosabati bilan uy-joy xarajatlarining ushbu moddasining o'sishini taxmin qilish mumkin.

Soliqlar, yig'imlar, kommunal xizmatlar va boshqa oylik to'lovlar to'langanidan keyin qolgan uy xo'jaliklari daromadlarining bir qismi uning to'liq tasarrufiga o'tadi (bir martalik daromad) va uning ishtirokchilarining birgalikdagi va individual ehtiyojlarini qondirish uchun sarflanadi.

O'zbekistonda uy xo'jaliklari daromadlarining asosiy qismi iste'molga sarflanadi. Umumlashtirilgan statistik ma'lumotlar, ular O'zbekistonning o'rtacha uy xo'jaliklarining umumiy daromadining 60-80 foizini tashkil etishini aytishga imkon beradi.

Uy xo'jaliklarini iste'mol qilish xarajatlarini tasniflashning turli xil variantlari mavjud. Variantlardan birida iste'mol xarajatlari o'n to'rt guruhdan iborat: oziq-ovqat xarajatlari; kiyim-kechak sotib olish; uy-joy xarajatlari; uyni bezatish; choyshablar; galantereya; sanitariya va gigiyena; idishlar; ta'lim va tarbiya; madaniyat; sog'liqni saqlash va dam olish; yo'lovchi tashish; aloqa xizmatlari; alkogolli ichimliklar va tamaki mahsulotlari. Ushbu bo'linish biz asos qilib olgan uy xo'jaliklari byudjeti xarajatlarini tasniflashning funksional-vaqtinchalik mezoniga mos kelmaydi. Ushbu mezonga muvofiq, uy xo'jaliklarining iste'mol xarajatlari, birinchi navbatda, ikkita moddaga bo'linishi kerak: joriy xarajatlar va kapital xarajatlar.

Uy xo'jaliklarining joriy xarajatlari nisbatan qisqa vaqt ichida ishlatiladigan oziq-ovqat mahsulotlarini, nooziq-ovqat mahsulotlarini (poyabzal, kiyim-kechak va boshqalarni) sotib olish xarajatlarini o'z ichiga olishi kerak, shuningdek, hayot davomida aholi tomonidan vaqti-vaqti bilan iste'mol qilinadigan xizmatlar uchun to'lov (masalan, sartaroshlik, kir yuvish, stomatolog va boshqalar).

Kapital xarajatlarga yetarlicha uzoq vaqt davomida ishlatiladigan nooziq-ovqat mahsulotlarini sotib olish xarajatlari kiradi (mebel, uy-joy, transport vositalari va boshqalar uchun xarajatlar). Uy xo'jaliklari ishtirokchilari kamdan-kam iste'mol qiladigan xizmatlarning xarajatlari bo'lishi kerak va bu xizmatlarning natijasi, aksincha, ularga sezilarli ta'sir ko'rsatadi va uzoq vaqt davomida ularning hayoti bilan belgilanadi (ta'lim uchun xarajatlar, tibbiy jarrohlik, turistik vaucher uchun va boshqalar).

Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston respublikasida iste'mol xarajatlarining asosiy qismi joriy xarajatlardir va barcha uy xo'jaliklarining bir martalik daromadlarining qariyb yarmi oziq-ovqat mahsulotlari uchun to'lashga ketadi. Aqshda, taqqoslash uchun, ular bir martalik daromadning umumiy miqdorining 20% dan ko'prog'ini tashkil qiladi.

Iste'mol xarajatlarining umumiy miqdori bir qator omillarga bog'liq bo'lib, ular paydo bo'lish sohasi nuqtayi nazaridan ichki va tashqi bo'liqlishi mumkin. Ichki omillar o'z ichiga olishi kerak (ahamiyati bo'yicha):

uy xo'jaliklarining umumiy pul daromadlari miqdori;

yordamchi dehqonchilik orqali uy xo'jaliklarining ehtiyojlarini qondirish darajasi;

uy xo'jaliklari byudjetini boshqarishni tashkil etish darajasi;

uy xo'jaligi a'zolarining moddiy va ma'naviy ehtiyojlari darajasi.

Tashqi omillar:

uy xo'jaliklari tomonidan iste'mol qilinadigan tovarlar va xizmatlarning chakana narxlari darajasi;

tibbiyot, ta'lim, transport va boshqalarni moliyalashtirishga yo'naltirilgan davlat subsidiyalari miqdori;

uy xo'jaliklarining boshqa majburiy to'lovlari soliqlari miqdori;

milliy iqtisodiyotda iste'mol kreditining rivojlanish darajasi va boshqalar.

Korxona singari, bozor iqtisodiyotidagi uy xo'jaligi ham mustaqil iqtisodiy subyektdir, ya'ni, u o'z faoliyati natijalariga to'liq bog'liqdir. Shuning uchun uy xo'jaligini oqilona boshqarish, bozor sharoitida uning rivojlanishining uzluksizligini ta'minlash turli xil pul fondlarini yaratmasdan mumkin emas.

Pulni tejashning ahamiyati nafaqat uy xo'jaligi nuqtayi nazaridan katta. Aholining jamg'armalari milliy iqtisodiyot barqarorligining muhim manbai hisoblanadi. Aholining jamg'armalari O'zbekiston korxonalari uchun muhim investitsiya manbai hisoblanadi (eslatib o'tamiz, ichki iqtisodiyotning turli sohalarida asosiy vositalarning amortizatsiya darajasi 30 dan 70% gacha o'zgarib turadi, shu bilan birga mavjud moliyalashtirish

manbalarining yetishmasligi tufayli investitsiya dasturlarining aksariyat qismini amalga oshirishga to'sqinlik qiladi)).

Uy xo'jaliklari mablag'lari aholi tomonidan mablag'larni tejash va to'plash natijasida yuzaga keladi. Ularning shakllanish manbai uy xo'jaligining bir martalik daromadidir. Ushbu mablag'larning maqsadi boshqacha bo'lishi mumkin. **Uy xo'jaliklarida tejash jarayonini aniqlaydigan kamida uchta motivatsion munosabat mavjud:**

- u yoki bu sabablarga ko'ra bir martalik daromad miqdori kamaygan taqdirda joriy iste'molning odatiy darajasini saqlab qolish uchun sug'urta zaxirasini yaratish;

- qimmatbaho uzoq muddatli tovarlar yoki xizmatlarni sotib olish bilan bog'liq kapital xarajatlar darajasini oshirish uchun pul zaxirasini yaratish;

- uy xo'jaliklari daromadlari darajasini oshirish maqsadida uni keyingi investitsiyalash uchun pul fondini yaratish aksiyalarga, obligatsiyalarga va boshqalarga investitsiyalar - shaxsiy to'planish.

Uy xo'jaliklari tejash jarayonida erishmoqchi bo'lgan maqsad asosan aholining pul tejash shaklini belgilaydi. Tejashning ikkita asosiy shakli mavjud:

a) uyushmagan jamg'arma;

b) uyushgan jamg'arma.

Birinchi shaklda aholi qo'lidagi naqd pul rubl va chet el valyutasida bo'lishi kerak. Ikkinchisiga-tijorat banklaridagi omonatlar uchun hisobvaraqlarga joylashtirilgan, aksiyalarga, turli korxonalarning obligatsiyalariga va boshqa moliyaviy vositalarga investitsiya qilingan aholining mablag'lari.

O'zbekiston uy xo'jaliklari uyushmagan tejashni afzal ko'rishadi. **Uy xo'jaliklarini tejashning umumiy miqdori, shuningdek ular uyushgan va uyushmaganlarga bo'linadigan nisbatlar quyidagilar bilan belgilanadi:**

a) iste'mol xarajatlari ustuvorliklari, ularning darajasi va tuzilishi bilan bog'liq ichki omillar;

b) o'ziga xos tashqi omillar.

Xususan, ikkinchisiga quyidagilar kiradi:

aholining bank tizimiga bo'lgan ishonch darajasi;

jismoniy shaxslar uchun davlat depozitlarini sug'urtalash tizimini takomillashtirish;

qimmatli qog'ozlar bozoridagi operatsiyalarni, bank operatsiyalarini, pensiya ta'minotini, sug'urta biznesini huquqiy qo'llab-quvvatlash darajasi.

Uyushgan jamg'armalarning past darajasi O'zbekiston uy xo'jaliklarining mahalliy banklarga, korxonalarga va davlatga bo'lgan ishonch darajasini aks ettiradi. Rivojlangan iqtisodiyotda uy xo'jaliklari o'z aktivlarining katta qismini bank hisobvaraqlariga joylashtiradilar yoki turli moliyaviy vositalarga sarmoya kiritadilar. Uy xo'jaliklarining bunday xatti-harakati xususiy jamg'arma maqsadlariga to'liq mos keladi va uning mantig'ini tijorat banklari bilan uy xo'jaliklari munosabatlari misolida ko'rsatish oson.

Shunday qilib, joriy iste'mol darajasini saqlab qolish uchun sug'urta zaxirasini yaratish aholi jamg'armalarining eng likvid shaklini saqlab qolish zarurligini ko'rsatadi. Aholining pul jamg'armalarining ushbu qismini jalb qilish uchun Amerika banklari uy xo'jaliklariga tranzaksion depozitlarni taklif qilishadi. Ushbu omonatlar bo'yicha hisobvaraqlarga xizmat ko'rsatishda bank mijozning o'zi yoki uning nomidan uchinchi shaxs tomonidan berilgan har qanday qaytarib olish so'rovini darhol bajarishi shart.

Tranzaksion depozitlar chek depozitlari deb ham ataladi, ya'ni omonatchi ushbu depozitlarni chek yozish orqali tasarruf etishi mumkin. Bularga banklar foiz to'laydigan oddiy talab qilib olinadigan depozitlar kiradi. Mahalliy amaliyotda tranzaksion (chek) depozitlar keng tarqalmagan – O'zbekiston bankidagi talab qilib olinadigan depozitning xususiy egasi uni chek bilan tasarruf eta olmaydi.

Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda naqd pulsiz to'lovlarning karta shaklining rivojlanish darajasi deyarli hamma joyda aholiga karta hisobvaraqlaridagi qoldiqdan foydalangan holda joriy xarajatlarni to'lashga imkon beradi.

Shunday qilib, xorijiy banklardagi joriy hisobvaraqlardagi qoldiqlarning likvidlik darajasi uy xo'jaliklariga naqd pulsiz hisob-kitob tizimining to'liq ishtirokchisi bo'lishga, naqd pulning tasodifiy yo'qolishi xavfini va jamg'armalarning inflatsiyaga ta'sir qilish darajasini

kamaytirishga imkon beradi (agar banklar joriy hisobvaraqdagi qoldiqlar bo'yicha daromad to'lasa).

Mahalliy uy xo'jaliklarining mahalliy banklardagi joriy hisobvaraqlariga mablag'i ajratishining iqtisodiy sabablari deyarli yo'q. Shunga qaramay, shuni ta'kidlash kerakki, bugungi kunda O'zbekiston aholisini karta shakllarini ishlab chiqish orqali naqd pulsiz to'lovlar tizimiga bosqichma-bosqich jalb qilish jarayoni mavjud,

Muddatli depozit hisobvaraqlariga mablag' kiritishda omonatchining asosiy maqsadi ma'lum daromad olishdir. Barqaror kredit resursini jalb qilgan banklar muddatli depozitlar bo'yicha foizlarni oshiradilar. Gap shundaki, O'zbekiston qonunchiligiga muvofiq, muddatli depozitlar bo'yicha hisobvaraqlarga joylashtirilgan mablag'lar omonatchiga faqat shartnomada belgilangan ma'lum muddatdan keyin qaytariladi.

Omonatchi omonatni saqlash muddati tugashidan oldin o'z pulidan foydalanish imkoniyatiga ega, ammo bu holda u kutgan daromad miqdorini olmaydi. Omonatchiga daromad uning pullari bank tomonidan ishlatilgan davr uchun bankda qo'llaniladigan talab qilib olinadigan depozit stavkasi bo'yicha to'lanadi. Fuqarolik kodeksi banklarga ilgari tuzilgan muddatli depozit shartnomalari bo'yicha stavkani bir tomonlama kamaytirishni taqiqlaydi.

Banklar tomonidan muddatli hisobvaraqlardagi qoldiq bo'yicha to'lanadigan daromad ma'lum darajada uy xo'jaliklariga uzoq muddatli tovarlar, qimmat xizmatlarni sotib olish va ularni keyingi investitsiyalash uchun mablag' yaratish uchun inflatsiya sharoitida pulni tejashga imkon beradi. Iqtisodiy rivojlangan mamlakatlarda inflatsiya darajasi xususiy investorlarga o'z maqsadlariga erishishga imkon beradi.

O'zbekiston uy xo'jaliklari va tijorat banklari o'rtasidagi munosabatlarning rivojlanishiga jismoniy shaxslarning omonatlarini kafolatlash uchun davlat tizimining yo'qligi to'sqinlik qilmoqda. O'zbekiston respublikasi xususiy depozitlarni majburiy sug'urta qilish tizimini yaratish to'g'risidagi qonun loyihasi Oliy Majlis tomonidan qabul qilindi. Tizim omonatlar joylashtirilgan banklar tomonidan litsenziya yo'qolgan taqdirda jismoniy shaxslarning omonatlarini qisman qoplashni

nazarda tutadi. Kompensatsiya miqdori depozit miqdoriga bog'liq (50 dan 100% gacha), lekin belgilangan chegaradan ko'p emas.

Polis egalari omonatchilarning o'zlari emas, balki banklar bo'lishadi. Sug'urta mukofoti miqdori 1,5 dan 2,5% gacha. Sug'urta kompaniyasi badal miqdorining 20 foizini boshqaradi; 80% maxsus tashkil etilgan boshqaruv kompaniyasiga o'tkaziladi. Bank bankrot bo'lgan taqdirda, kredit tashkilotlarini qayta qurish agentligi omonatchilar bilan hisob-kitob qiladi, bu yerda boshqaruv kompaniyasi va sug'urtalovchi zarur mablag'larni o'tkazadi.

Uy xo'jaliklarini tejash darajasini belgilovchi muhim omil bu ularning daromadlari miqdoridir. **Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, uy xo'jaligining barcha daromadlari ikki qismdan iborat:**

biri iste'molga yo'naltiriladi,

ikkinchisi saqlanadi.

Bu shuni anglatadiki, daromad qancha ko'p iste'mol qilinsa, uning kichik qismi tejashga sarflanadi.

Boshqa tomondan, agar iste'mol qilingan va saqlangan qismlar o'rtasidagi nisbat o'zgarishsiz qolsa, unda tejash darajasiga uy xo'jaligi olgan daromad miqdori ta'sir qiladi. Biroq, savol tug'iladi: jamg'arma va daromadning iste'mol qilingan qismi uning umumiy o'sishi bilan qanday nisbatda ortadi? Bu savolga javob J. Keynsning asosiy psixologik qonunida shakllantirilgan:

"Jamiyat psixologiyasi shundan iboratki, jami Real daromadning o'sishi bilan jami iste'mol ham oshadi, lekin daromad oshgani sayin emas. "Umumiy daromadning o'sishidan pastroq, iste'molning o'sish sur'ati iste'mol qilishga moyillik bilan belgilanadi.

Uy xo'jaliklari byudjeti ishchi kuchini ko'paytirish jarayonida, oila jamiyatning boshlang'ich birligi sifatida muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston uy xo'jaliklarining ko'pchiligining real daromadlari darajasi juda past darajada. Natijada umr ko'rish davomiyligi pasayadi, aholi soni kamayadi va jamiyat a'zolarining ma'naviy rivojlanish darajasi pasayadi. Xarajatlarni rejalashtirish va uy xo'jaliklari byudjetining xarajatlar qismining bajarilishini nazorat qilish, uning alohida moddalarini oqilona boshqarish ushbu salbiy tendensiyalarni ma'lum darajada yumshatishi mumkin.

Nazorat savollari

1. Iqtisodiy tizimda uy xo'jaliklari qanday rollarni o'ynaydi?
2. Uy xo'jaligi qanday moliyaviy munosabatlarga kirishishi mumkin?
3. Uy xo'jaliklarining moliyaviy qarorlari?
4. Uy xo'jaligi iqtisodiy qarorlarning qanday asosiy turini qabul qilishi kerak?
5. Uy xo'jaliklarining moliyaviy resurslari tarkibiga nimalar kiradi?
6. Uydagi iqtisodiy va moliyaviy qarorlar qanday omillarga bog'liq?
7. Uy xo'jaligi faoliyatiga nimalar kiradi?
8. Uy xo'jaliklari daromadlarining tarkibi, qiymati va ko'rsatkichlari?
9. Sarflanadigan qism uy byudjetini qanday asosiy bo'limga bo'lish mumkin?
10. Uy xo'jaliklari daromadlarini o'lchash uchun aholining umumiy, bir martalik, nominal va real daromadlari tushunchalariga nimalar kiradi?
11. Uy xo'jaliklarini iste'mol qilish xarajatlarini tasniflashning qanday variantlari mavjud?
12. Uy xo'jaliklarida tejash jarayonini aniqlaydigan qanday motivatsion munosabat mavjud?

1.12. XALQARO MOLIYA

1.12.1. Xalqaro moliya tushunchasi va tuzilishi

Xalqaro moliya xalqaro muomalaga kirgan va rezidentlar tomonidan butun dunyo bilan iqtisodiy munosabatlarda foydalaniladigan moliya hisoblanadi. Xalqaro moliyaviy hisob-kitoblar xalqaro iqtisodiy munosabatlarda, milliy iqtisodiyotlarni tashqi moliyalashtirishda qo'llaniladi. **Xalqaro moliya quyidagilarni ta'minlaydi:**

1. Turli mamlakatlar aholisi o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar va ularning hamkorligi;

2. Rezidentlarning xalqaro kredit tashkilotlari, ko‘p tomonlama banklar va fondlar bilan qarz oluvchilar /kreditor yoki qabul qiluvchilar /qarz oluvchi sifatida munosabatlari;

3. Yuridik va jismoniy shaxslarning xalqaro moliya bozorlaridagi operatsiyalari kreditorlar/investorlarga daromad olish imkonini beradi, qarz oluvchilar /emitentlar – qo‘shimcha moliyaviy resurslar, bozor ishtirokchilari – xedjing, chayqovchilik va arbitrajni amalga oshiradilar.

Xalqaro moliyaviy hisob-kitoblar jahon (global) moliyasining ajralmas qismi bo‘lib, uning asosiy qismi ichki moliya hisoblanadi. Osonlik bilan qaytariladigan valyutaga ega mamlakatlar uchun ichki va xalqaro moliyaviy hisob-kitoblar o‘rtasidagi chegarani osongina yo‘q qilish mumkin. Xalqaro moliya tarkibiga quyidagilar kiradi:

- xalqaro va mintaqaviy kredit tashkilotlarining moliyaviy resurslari;
- xalqaro moliya bozorlarida sotiladigan va turli mamlakatlar rezidentlarining munosabatlariga xizmat qiladigan moliya;
- rezidentlarning o‘z hukumati yoki milliy korporatsiyalarining xalqaro qimmatli qog‘ozlariga investitsiyalari, norezidentlarning ichki qimmatli qog‘ozlarga investitsiyalari.

Qarz beruvchiga ko‘ra, xalqaro moliya xususiy va rasmiy bo‘linadi. Xususiy banklar, korporatsiyalar va boshqa xususiy subyektlar tomonidan norezidentlarga bozor sharoitida yoki to‘g‘ridan-to‘g‘ri transmilliy investitsiyalar orqali taqdim etiladigan o‘z yoki qarzga olingan moliyaviy resurslarni o‘z ichiga oladi. Bozor moliya xalqaro kapital bozorlaridan jalb qilingan (valyuta, yevro-valyuta, bank kredit, qarz qimmatli qog‘ozlar va aksiyalar), bo‘sh pul mablag‘larini jamlaydigan, ularni qayta taqsimlash, ularning ta’minlash, xalqaro bozorlarda va arbitraj, shuningdek chayqovchilik bo‘ladi.

Rasmiy moliya xorijiy davlat tuzilmalari va xalqaro tashkilotlarning qabul qiluvchi tomonlarga imtiyozli, bozordan tashqari shartlarda taqdim etiladigan mablag‘larini o‘z ichiga oladi. Xalqaro moliya sohasida rasmiy resurslarning ulushi unchalik katta emas, ammo ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlar va o‘tish davri iqtisodiyoti bo‘lgan mamlakatlar uchun rasmiy kreditlar va yordam tashqi moliyalashtirishning asosiy manbai hisoblanadi,

bundan tashqari, XVF va Jahon bankidan kredit olish ularga xalqaro kapital bozorlariga chiqish imkoniyatini beradi.

Qabul qiluvchi mamlakatlarga keladigan rasmiy resurslarning asosi, davlat eksport kreditlaridan tashqari, rivojlanishni rasmiy moliyalashtirishdir. Rasmiy moliyalashtirish bozorni rivojlantirish va xususiy sektorni mustahkamlashga qaratilgan. Xalqaro moliya kredit va kredit bo'lmagan shakllarni olishi mumkin; ular bozor (sotiladigan) va bozorda bo'lmagan bo'lishi mumkin.

Xalqaro moliya tarkibida kredit mablag'lari ustunlik qiladi, ular daromad olish uchun ma'lum muddatga beriladi. Xalqaro kreditning teskari tomoni kreditorlar oldidagi qarz majburiyatlari bo'lib, ular amortizatsiya va foizlarni to'lash va kelishilgan muddatda yakuniy to'lash shaklida o'z vaqtida bajarilishi kerak. Rasmiy kapital harakatining kredit shakllari xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlarning kreditlari shaklida bo'ladi.

Xususiy xorijiy kreditlash xususiy banklar va boshqa moliya tashkilotlari, shuningdek moliyaviy bo'lmagan tuzilmalar (firmalar) tomonidan o'z yoki qarz mablag'lari hisobidan amalga oshiriladi. Xususiy moliyalashtirishning kredit shakllariga qisqa muddatli va uzoq muddatli kapital bozorlarida asosan sindikatlangan bank kreditlarini olish, shuningdek xalqaro bozorlarda qarzli qimmatli qog'ozlarni chiqarish va norezidentlarga ichki qarzli qimmatli qog'ozlarni sotish orqali qarz olish kiradi.

Xalqaro moliyalashtirish, shuningdek, qarz beruvchiga (investorga) nisbatan qarz majburiyatlarini (kredit shakli emas) shakllantirmaydigan shakllarni ham olishi mumkin. Bunday moliyalashtirish asosan TMKlar tomonidan amalga oshiriladigan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar, xalqaro bozorlarda korporativ aksiyalarni nazorat qilish yoki chiqarish huquqisiz xorijiy korxonalarning ustav kapitaliga portfel investitsiyalari orqali amalga oshiriladi.

Bozorga asoslangan xalqaro moliya-bu dunyo mamlakatlarining davlat va xususiy tuzilmalarining ichki bozorlarda muomaladan chiqarilgan va xalqaro moliya bozorlariga vaqtincha mavjud bo'lgan mablag'larni xorijiy va Yevrobanklarga joylashtirish, xalqaro qarz va kapital (aksiyalar) qimmatli qog'ozlarini, shuningdek derivativlarni sotib

olish yo'li bilan moliyalashtirishdir. Bozorga asoslangan xalqaro moliya oluvchi mamlakatning kredit reytingiga mos keladigan bozor sharoitida taqdim etiladi (jalb qilinadi).

Bozor bo'lmagan xalqaro moliya rasmiy, shuningdek korporativ moliya bo'lib, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar orqali chet elga eksport qilinadi, ammo xalqaro bozorga chiqmaydi va sotilmaydi. So'nggi 25-30 yil ichida, ayniqsa 1990-yillarning boshidan boshlab, xalqaro moliya jahon iqtisodiyotining xalqarolashuvi va globallashuvining asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylandi.

O'sish sur'atlari bo'yicha ular global yalpi mahsulot va tovarlar va xizmatlar eksportidan bir necha baravar yuqori. Xalqaro moliyaning rivojlanishi ularning mamlakatlar o'rtasida taqsimlanishining notekisligi, joriy va kapital operatsiyalar bo'yicha to'lov balansining muvozanashligi, xalqaro likvidlikning oshishi va moliya bozorlarining liberallashuvi bilan rag'batlantirilmoqda. Iqtisodiyot va moliya globallashuvi sharoitida dunyodagi mamlakatlarning mutlaq ko'pchiligi xalqaro majburiyatlarning aktivlardan barqaror oshib ketishi bilan sof qarzdorlarga aylandi.

Ko'pgina mamlakatlarda iqtisodiyot joriy hisobvaraqlar va byudjetlarning surunkali tanqisligi, ichki investitsiyalar, iqtisodiy islohotlar va tashqi qarzdorlik bo'yicha qarz majburiyatlarini bajarish uchun milliy jamg'armalarning yetishmasligi bilan shakllandi. Xalqaro moliyani chuqur o'rganishning dolzarbligi globallashuv va moliya bozorlarining integratsiyasi jarayonining kuchayishi, kapital bozorlarini liberallashtirish hisobiga ushbu sohadagi tub o'zgarishlar, zamonaviy internet texnologiyalariga asoslangan moliyaviy infratuzilmani rivojlantirish, global rivojlanishda xalqaro moliyaning roli ortib borishi bilan bog'liq.

1.12.2. Halqaro moliya rivojlanish bosqichlari

1.12.2.1 Oltin standarti

Oltin standarti davrida kapital eksporti, xorijiy resurslarni jalb qilish, xorijiy hukumatlar va jismoniy shaxslardan qarz olish, shuningdek qarz majburiyatlarini to'lash bilan bog'liq muammolar asrlarga borib taqaladi. XVIII asrda allaqachon davlat va xususiy qarz qimmatli qog'ozlari ichki bozorda va norezidentlardan qarz olish uchun faol

foydalanilgan. 9-asrgacha xorijiy davlatlarning davlatlararo qarzlari asosan urushlar bilan bog'liq edi.

Urushlar natijasida Yevropa mamlakatlari (ayniqsa Angliya va Fransiya) katta davlat qarzlariga ega bo'lib, ular qarz qimmatli qog'ozlarini chiqarish bilan qoplandi. Tinchlik davrida kapital ham eksport / import qilingan. Birinchi kapital oqimlari Yevropa mamlakatlari o'rtasida aylanib, ularning mustamlakalariga yo'naltirildi.

9 asrning ikkinchi yarmida xalqaro kredit, bank va fond birjasi tizimi, qimmatli qog'ozlar bozori jadal rivojlandi. Ushbu rivojlanish rag'batlantirildi: sanoat ishlab chiqarishining jadal rivojlanishi, xalqaro savdoning kengayishi, kartellar va sindikatlarning yaratilishi va faollashishi, kapitalning tartibga solinmagan importi/eksporti, oltin paritetida asosiy mamlakatlar valyutalarining erkin qaytarilishi.

Xalqaro kapital oqimlarida qarz oluvchi mamlakatlarning obligatsiyalariga ingliz, fransuz va nemis investitsiyalari ustunlik qildi. 9 asrda obligatsiyalarni chiqarishning jahon markazi London edi. Xalqaro kapital migratsiyasi oltin standarti davrida (1870-1914) keng ko'lamli qiymatlarga erishdi, bunga valyutalarning erkin qaytarilishi va davlat nazoratining yo'qligi yordam berdi.

Oltin standart Buyuk Britaniyada 1816 yilda joriy qilingan, AQShda u 1837 yildan, Germaniyada – 1875 yildan kuchga kirgan, Rossiyada rubl 1895-1897 yillarda oltinga aylangan. Oltin standart davrining boshlanishi 1867 yilda, Parij kelishuvida ishtirok etuvchi mamlakatlarning rasmiy e'tirofiga sazovor bo'lganida qo'yilgan.

Oltin standarti-bu milliy valyuta birligidagi oltin tarkibini rasmiy konsolidatsiyalashga asoslangan xalqaro valyuta tizimi (XVT) va har qanday miqdordagi oltinni ushbu narxda sotib olishga/sotishga tayyor edi. Shunday qilib, qog'oz pullar miqdori milliy pul birligining oltin tarkibiga va mamlakatning rasmiy oltin zaxirasiga bog'liq edi.

Mamlakatning bitta milliy pul birligining oltindagi qiymati aniqlandi; bu oltin tanga pariteti deb nomlandi. Oltin standartga ko'ra, valyuta kurslari oltin tanga paritetidan biroz yuqoriroq yoki pastda o'zgarishi mumkin edi, chunki tebranishlar chegaralari (oltin nuqtalari) bitta pul birligidagi oltin miqdorini ikkita valyuta markazi o'rtasida tashish xarajatlari bilan belgilanadi.

Nyu-Yorkdan Londonga bir dollar miqdorida oltin tashish 3 sent turadi. Shunday qilib, dollarning funt sterlingga nisbatan kursi 3 sentga yuqori yoki past bo'lishi mumkin.

Misol 1.1 1 ft. = 113.0016 oltin donalari (1 gr. = 0.0648 g); 1 sh.b. = 23,22 gr. oltin; 1 ft. = 113.0016 gr.:23.22 gr. = 4.87 SH.B. Dollar kursining funt sterlingga nisbatan o'zgarishi chegaralari oltinni 1 dollar og'irligida tashish uchun transport xarajatlari edi. Nyu-Yorkdan Londonga-3 sent. Dollar funtga nisbatan $4.90 /1 futgacha pasayishi mumkin. (eksportning oltin nuqtasi) yoki $4.84 /1 ft ga ko'tariladi. (importning oltin nuqtasi); dollarning funtgacha o'zgarishi chegaralari (ikkita oltin nuqta o'rtasida) 4.84-4.90 SH.B. /1 edi ft..st. Valyuta kursi oltin punktlari ichidagi talab va taklif bilan belgilandi.

Valyuta kursining oltin punktlaridan tashqariga chiqishiga oltinning to'lib toshishi to'sqinlik qildi. Agar valyuta kursi valyuta punktidan pastga tushsa ($4.90 / 1 ft.), keyin Nyu-Yorkdan Londonga oltinning chiqib ketishi bor edi, u yerda oltin uchun ingliz funtini sotib olish arzonroq. Aksincha, funt sterlingga qarshi dollar kurs $ 4.84 / 1 oshdi, agar f.st., keyin qo'shma Shtatlarga oltin oqimi boshlandi.

Oltin standarti sharoitida oltinning kirib kelishi / chiqishi valyuta kurslari va to'lov balansini muvozanatlashtirdi. Oltin standarti bo'yicha tartibga solish mexanizmi oltinning kirib kelishi/chiqishi orqali to'lov balansini belgilash mexanizmi edi.

Oltin standarti bo'yicha pul massasi oltin va qog'oz pullardan iborat bo'lib, ular oltinga almashtirildi. Binobarin, to'lov balansi ijobiy bo'lgan mamlakatda pul massasi miqdori ko'payadi va to'lov balansi salbiy qoldiqqa ega bo'lgan mamlakatda kamayadi.

Salbiy to'lov balansi bilan oltin defitsitni qoplash uchun mamlakatni tark etdi. Bunday holda, pul kamomad miqdoriga kamaydi, pul qimmatlashdi va narxlar pasaydi. Arzon narxlar tanqis mamlakatdan tovarlar eksportini rag'batlantirdi va ularning importini chekladi. Natijada, to'lov balansi taqchilligi bartaraf etilmaguncha, mamlakat tovarlar eksportini rag'batlantiradi va ularning importini kamaytiradi.

Ijobiy to'lov balansi bilan teskari holat kuzatildi. Oltin standart davrlarini moliyaviy globallashuvning birinchi davri deb hisoblash

mumkin, chunki kapitalning xalqaro harakati nafaqat oldingi, balki keyingi davrlarga nisbatan ham ulkan qiymatlarga erishdi.

Oltin standarti davrida kapital eksporti, uning miqyosiga qo'shimcha ravishda, quyidagi mezonlar bilan tavsiflangan: ishtirokchi mamlakatlarning kapitalni eksport qiluvchilar va import qiluvchilarga aniq bo'linishi mavjud edi, deyarli barcha kapital eksporti uchta mamlakat tomonidan amalga oshirildi (Buyuk Britaniya, Germaniya, Fransiya), qolgan mamlakatlar rivojlanayotgan moliyaviy bozorlarga ega kapital importchilari edi. Qabul qiluvchi bozorlarga xalqaro moliyaviy oqimlarda portfel investitsiyalari ustunlik qildi, masalan, buyuk Britaniyadan kapital eksportida 90% ni tashkil etdi, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar esa 10% ga teng edi. Tahlil qilingan vaqt ichida kapital bozorida qarz oluvchilarning tarkibi o'zgardi.

1870 yilda London bozoridagi qarzlarning 60% davlat kreditlari edi, 1914 yilga kelib ularning ulushi 30% gacha tushdi va xususiy qarz oluvchilarning ulushi 70% gacha ko'tarildi. Qarzlarning aksariyati uzoq muddatli xarakterga ega bo'lib, infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishga yo'naltirildi: temir yo'llar, port inshootlari, kommunikatsiyalar qurilishi. O'zaro listing tizimi keng tarqaldi, ya'ni, ayrim mamlakatlar emitentlarining qimmatli qog'ozlarining boshqa mamlakatlar bozorlaridagi muomalasi, shuningdek chet elliklarning qimmatli qog'ozlar bozoridagi operatsiyalari.

Britaniya banklari AQShda o'z filiallarini ochdilar va Amerika kapital bozorida ishladilar va aksincha. Yangi aloqa vositalarining joriy etilishi: xususan, 1868 yilda Yevropa va Amerika o'rtasida trans atlantik kabel yotqizildi, bu qimmatli qog'ozlar kotirovkalarini doimiy ravishda almashtirishga imkon berdi.

Qimmatli qog'ozlar uchun asosiy savdo maydonchasi bo'lgan fond birjalarining shakllanishi. Fond birjalari likvidligi muhim qismini to'plangan, narxlarda yetkazib axborot (stavkalari) kotirovka qimmatli qog'ozlar, belgilangan savdo qoidalari, amalga oshirilgan kliring va hisob-kitob tartib, moliyaviy hisob-kitoblar kafolati sifatida harakat. Birjadan tashqari bozor kengayib bordi, bank mijozlari o'rtasida qimmatli qog'ozlar savdosini tashkil etuvchi investitsiya banklarining roli ortib bordi.

Kapital importchilari oltin – valyuta zaxiralarini to'ldirish uchun qarz mablag'laridan foydalanganlar, ularning hajmi Rossiya va Belgiyada oltin standarti davrida 3-4 barobar oshgan. Kreditorlar xususiy yuridik va jismoniy shaxslar, qarz oluvchilar esa hukumatlar, shuningdek, temir yo'l va boshqa ba'zi xususiy kompaniyalar davlat kafolati ostida edi.

Mamlakatlar o'rtasidagi kapital harakati bozor omillari bilan tartibga solingan. Ba'zi omillarning kombinatsiyasi kapitalni eksport qiluvchi mamlakatdan chiqarib yubordi (push), boshqa omillarning kombinatsiyasi kapitalni qabul qiluvchi mamlakatga jalb qildi (pull). Eksport qiluvchi mamlakatda kapitalning ortiqcha to'planishi uning arzonlashuvida, ya'ni foiz stavkalarining pasayishida namoyon bo'ldi. Bu kapitalni ortiqcha kapital bilan mamlakatdan uning keskin tanqisligini boshdan kechirayotgan va buning uchun yuqori narx (foizlar, dividendlar va foyda) to'lashga tayyor bo'lgan mamlakatlarga olib chiqdi.

Eksport qiluvchi mamlakatlarda kapitalga talab yuqori bo'lgan va uni qabul qiluvchi mamlakatlarga yetarli darajada kirib kelmagan davrda yetishmayotgan kapital ilgari chet el kapitali yordamida yaratilgan tarmoqlar eksportidan tushgan daromadlar hisobiga to'ldirildi.

1.12.2.2 Jahon urushlari davridagi kreditlar, qarzlar va qarzlar (1914-1945)

Birinchi Jahon urushi va urushdan keyingi yillar, birinchi Jahon urushi jahon iqtisodiyotiga, ayniqsa uning pul sohasiga chuqur zarba berdi. Deyarli barcha mamlakatlarda barcha banklar banknotlarni oltinga almashtirishni to'xtatdilar va harbiy xarajatlar natijasida kelib chiqadigan katta byudjet taqchilligini qoplash uchun mo'ljallangan almashtirilmaydigan qiymat belgilarini chiqarishga o'tdilar.

9 asrning ikkinchi yarmida tashkil etilgan banknotlarni oltinga erkin almashtirishga asoslangan oltin monometallizmining pul tizimi o'z faoliyatini to'xtatdi. Birinchi Jahon urushi davrida aksariyat davlatlar savdo va valyuta cheklovlarini joriy qildilar va muhim xorijiy investitsiyalar qaytarib bo'lmaydigan darajada yo'qoldi.

Likvid resurslarning yetishmasligi tufayli tashqi qarzlar ko'paydi. Ushbu vaqt ichida Qo'shma Shtatlar ilgari bo'lgan qarzdorlardan sof

kreditorga aylandi, chunki Yevropa mamlakatlariga xorijiy investitsiyalar ikki baravar kamaydi.

Aksincha, Amerikaning xorijiy aktivlari hajmi 2 barobar oshib, 9,7 milliard dollarni, shu jumladan davlat talablari – 2,7 milliard dollarni, Amerika kompaniyalarining to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalari 3,9 milliard dollarni tashkil etdi. Natijada, Qo'shma Shtatlar eng yirik xalqaro sof kreditorga aylandi va bu imkoniyatda ular 1984 yilgacha inklyuziv bo'lib qolishdi.

Harbiy harakatlar yillarida ittifoqlararo katta qarz to'plangan. Qo'shma Shtatlarning kreditor sifatida ulushi ittifoqlararo qarzning umumiy miqdorining 44 foizini 20 milliard dollarni tashkil etdi. Aqshning ittifoqchilarga bergan harbiy kreditlari hajmi 8,8 milliard dollarni tashkil yetdi, shundan davlat kreditlari 7,3 milliard dollarni tashkil etdi. 1922 yilga kelib qo'shma Shtatlarning ittifoqdosh qarzlarining umumiy miqdori 22 milliard dollargacha oshdi, foiz to'lovlari ulushi esa taxminan yarmini tashkil etdi.

Versal shartnomasiga (1919) muvofiq Germaniya va boshqa mag'lubiyatga uchragan davlatlar g'olib mamlakatlarga katta tovon to'lashga va'da berishdi. Ittifoqlararo qarzlarni to'lash va tovon to'lash bilan bog'liq muammolarni hal qilish Douyes rejasi (1924), yosh rejasi (1930) asosida ko'p tomonlama kredit va to'lov shartnomalarini tuzishni talab qildi.

1930 yilda yetakchi mamlakatlarning Markaziy emitent banklari uchun xalqaro kliring palatasi rolini o'ynay boshlagan xalqaro hisob-kitoblar bo'yicha hukumatlararo Bank (XXX) tashkil etildi. Bank ittifoqlararo qarzlarni to'lash va tovon to'lash bilan bog'liq muammolarni hal qilish bilan shug'ullangan (Germaniya). 1920-yillarning boshlarida xayoliy kapitalning tez o'sishi kuzatildi. Banklarning qimmatli qog'ozlar birjasi spekulyatsiyasiga, shuningdek davlat majburiyatlariga investitsiyalari sezilarli darajada oshdi.

Ushbu davrda qo'shma Shtatlarda iqtisodiy tiklanish boshlandi, 1924 yildan 1929 yilgacha Amerika fond bozorida aksiyalar narxlarining o'sishi (Dou Jons indeksi) 300% ni tashkil etdi. Xususiy kapitalning Amerika bozoriga chiqishi G'arbiy Yevropada jiddiy moliyaviy qiyinchiliklarni keltirib chiqardi. Oltin-valyuta zaxiralari tarkibida va

ularni yetakchi kapitalistik mamlakatlar o'rtasida taqsimlashda siljishlar yuz berdi.

Kapitalistik dunyoning rasmiy oltin zaxiralarida AQShning ulushi 46 yilga kelib 1924% gacha o'sdi va AQShning jahon moliyaviy markaz sifatida roli sezilarli darajada oshdi. Moliya bozorida o'z o'rnini egallab, Qo'shma Shtatlar xalqaro valyuta tizimida o'zini namoyon qilishga harakat qildi, ayniqsa oltinning pozitsiyasi silkindi. Oltin ichki pul muomalasidan chiqarildi va uni xalqaro aktiv sifatida to'g'ridan-to'g'ri ishlatish ko'lamini qisqartirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratildi.

1922 yilgi Genuya konferensiyasida Amerika dollari va Britaniya funt sterlingidan rasmiy valyuta zaxiralari va xalqaro to'lovlar vositasi sifatida foydalanish qonuniylashtirildi, ya'ni, oltin standarti qabul qilindi. Biroq, 1920-yillarda va ayniqsa 1930-yillardagi valyuta betartibligi sharoitida milliy valyutalarning hech biri xalqaro hisob-kitoblar tizimida hal qiluvchi o'rinlarni egallamadi.

Katta zarbalar: 1929 yildagi iqtisodiy inqiroz va ikkinchi Jahon urushi 1929-1933 yillardagi inqiroz pul-moliya sohasidagi jiddiy zarbalar bilan kechdi, bu birinchi navbatda banklarning bankrotligida namoyon bo'ldi. Pul inqirozi valyuta inqirozi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, natijada valyutalarning katta qadrsizlanishi va to'lov balansining keskin yomonlashishi kuzatildi.

1931 yilda Buyuk Britaniya va Yaponiya oltin standartdan voz kechishdi, 1933 yilda AQSH va boshqa 40 mamlakat ulardan o'rnak oldi. Oltin blokda ishtirok etuvchi bir guruh mamlakatlarning (Fransiya, Belgiya, Gollandiya va Shveytsariya) o'zaro qo'llab-quvvatlash asosida oltin standartini saqlab qolishga urinishi qisqa muddatli bo'lib chiqdi va 1936 yilda bu blok qulab tushdi. Oltin blokdan tashqari 1931-1933 yillarda yana ikkita valyuta bloki tashkil etildi.

Sterling bloki Britaniya imperiyasining deyarli barcha mamlakatlari, Misr, Iroq, Eron, Yaponiya va boshqalarni o'z ichiga olgan; dollar blokiga Kanada, Nyufaundlend va lotin Amerikasi mamlakatlari kiritilgan. Valyuta bloklari doirasida oddiy valyutalar blokning Markaziy valyutasining oltin paritetiga bog'langan. Bu a'zo davlatlarning mamlakatning zaxira valyutasi holatiga va ayniqsa, uning pul tizimining holatiga bog'liqligini keltirib chiqardi.

Zaxira valyutasi mamlakati blokning oddiy mamlakatlari valyutalarining barqarorligiga bog'liq bo'lib, uning oltin zaxiralariga doimiy bosim o'tkazdi. Oltin-arzon tizimga o'tish xalqaro muomaladagi oltin miqdorining keskin kamayishini anglatardi va xalqaro kredit va hisob-kitob munosabatlarini yanada takomillashtirishni talab qildi. Kredit operatsiyalari asosida naqd pulsiz to'lovlarning turli shakllari sezilarli darajada kengayishi bilan naqd pul muomalasini kamaytirish tendensiyasi kuzatildi.

Jahon bozorida tovarlar va xizmatlarning xalqaro aylanmasi vositachiligida moliyaviy vositalar - cheklar, veksellar va boshqa kredit hujjatlari soni va xilma - xilligi sezilarli darajada oshdi. Osonlik bilan kirish mumkin bo'lgan va mobil bo'lgan ushbu moliyaviy vositalar tezda mamlakatdan mamlakatga "issiq pul" shaklida ko'chib o'tdi va pul chayqovchilari qo'lida milliy kredit va moliya tizimlarini buzish uchun xavfli vositaga aylandi.

Valyuta dempingi keng qo'llanildi, turli xil valyuta va import cheklovlari joriy etildi, emissiya faoliyatida, shuningdek pul massasi tarkibida jiddiy o'zgarishlar yuz berdi. Markaziy banklar funksiyalarining sezilarli darajada kengayishi, ularning iqtisodiy faoliyat dinamikasiga, davlat qarzini moliyalashtirishga va to'lov balansini tartibga solishga ta'sir qiluvchi muhim omilga aylanishi kuzatildi.

Davlat majburiyatlarini emitent banklarga joylashtirish orqali byudjet taqchilligini qoplash juda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Ko'pgina mamlakatlarda davlat xarajatlarini moliyalashtirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish maqsadida emitent banklar tomonidan davlat majburiyatlarini hisobga olishda eng muhim cheklovlar bekor qilindi. Masalan, AQShda 1932 yilda bank emissiyasini oltin va tijorat veksellari bilan birga davlat qimmatli qog'ozlari bilan qoplashga imkon beruvchi qonun qabul qilindi.

Davlat qimmatli qog'ozlarining barqaror almashinuv kursini saqlash va ularni joylashtirish uchun eng qulay shart-sharoitlarni yaratish Markaziy banklarning eng muhim vazifasiga aylandi. 1929-1933 yillardagi inqiroz davrida, qat'iy davlat valyuta nazorati va valyuta cheklovlari joriy etilganda va xususiy valyuta aylanmasi keskin cheklanganda, kliring jahon amaliyotiga kirdi.

Kliring-bu o'zaro kliring hisobvaraqlarini ochish asosida amalga oshiriladigan foizsiz kreditlash; natijada qoldiq erkin konvertatsiya qilinadigan valyuta va oltin bilan qoplanadi. Xalqaro kliring to'lov balansi bo'yicha o'zaro hisob-kitoblarni amalga oshirish va o'zaro qarzlarni to'lash uchun ishlatilgan.

Buyuk depressiya davrida qo'shma Shtatlardan kapital eksporti kamaydi, import oshdi. Natijada, qo'shma Shtatlar kapitalning sof eksportchisi bo'lib, Angliyaga yetakchilikni yo'qotdi. Ikkinchi Jahon urushi yillarida Aqshning jahon kreditor sifatida roli keskin oshdi. Fashistlar Germaniyasi tomonida jang qilmagan ittifoqchilar va boshqa davlatlar eksport-import bank kreditlari bo'yicha tovarlar oldilar, ularning umumiy miqdori 1940-1945 yillarda taxminan 1 milliard dollarni, 1934-1953 yillarda esa 6,3 milliard dollarni tashkil etdi.

1941 yil mart oyidan boshlab Qo'shma Shtatlar ittifoqchilarga ikki tomonlama shartnomalar asosida yer ijarasi berishni boshladi, unda urush natijasida vayron qilingan materiallar to'lanmasligi ta'kidlandi. 46 milliard dollarlik Lend-lizing materiallari 42 mamlakatga tarqatildi.

1.12.2.3 Oltin dollar standarti va belgilangan valyuta kurslari bo'yicha xalqaro moliya (1944-1973)

Ikkinchi Jahon urushi yillarida AQShning jahon kreditor sifatida roli keskin oshdi. Ushbu davrda dunyoning aksariyat mamlakatlari moddiy va likvid resurslarning keskin tanqisligini boshdan kechirdilar va salbiy savdo va joriy hisob qoldiqlariga ega bo'ldilar. G'arbiy Yevropa mamlakatlarining 1946-1953 yillardagi salbiy savdo balansining umumiy miqdori 50 milliard dollardan oshdi.

1944 yilda Bretton-Vudsda Qo'shma Shtatlar tashabbusi bilan Bretton-Vuds deb nomlangan xalqaro oltin-pul tizimining tamoyillari qabul qilindi. Uni amalga oshirish uchun xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ) tashkil etildi. XVJga to'lov balansining belgilangan valyuta kurslari saqlanishini nazorat qilish vakolati berildi. XVJning xalqaro savdoni rivojlantirish bo'yicha umumiy maqsadlari 1947 yilda mamlakatlar o'rtasidagi savdoni erkinlashtirishga qaratilgan tariflar va savdo to'g'risida Bosh bitim (GATT) imzolanishi bilan mustahkamlandi.

XVJ bilan bir vaqtda xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki (XTTB) a'zo hukumatlarga qayta qurish va rivojlantirish uchun kreditlar berish uchun tashkil etilgan. 1956 yildan boshlab xalqaro Moliya korporatsiyasi (IFC) xususiy biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha o'z faoliyatini boshladi; 1960 yilda xalqaro rivojlanish assotsiatsiyasi (IDA) tashkil etildi, uning foizsiz moliyaviy resurslari dunyoning eng qashshoq mamlakatlariga yuboriladi.

Xalqaro kredit tashkilotlarining resurslari ishtirokchi mamlakatlarning badallari hisobidan shakllantiriladi. Shunday qilib, rivojlanish maqsadida xalqaro davlat moliyasini shakllantirish va qayta taqsimlash, joriy hisob kamomadini qoplash va valyuta kurslarini saqlash uchun institutsional tizim yaratildi.

Bretton-Vuds pul tizimi 1971 yil avgustgacha xorijiy Markaziy banklar uchun 35 troy unsiyasi (1 g) uchun belgilangan narxda oltinga almashtirilgan dollarning maxsus pozitsiyasini ta'minladi. Dollar pariteti rasmiy narxda oltin bilan aniqlandi - $ 1 = 0,888671 g sof oltin;

boshqa milliy valyutalarning paritetlari Aqsh dollari orqali oltin bilan plusminus 1% paritetining o'zgarishi chegaralari bilan shakllandi. Valyuta devalvatsiyasi 10% gacha qayta baholashga a'zo mamlakatlarning xohishiga ko'ra ruxsat berildi.

10% dan ortiq valyuta paritetlarini o'zgartirish uchun XVJning ruxsati talab qilindi. XVJ ustav kapitali, a'zo mamlakatlar hissasi tomonidan tashkil etildi, ularning ulushi quyidagi nisbatda oltin (25%) va milliy valyuta (75%). U joriy hisobni to'lashda surunkali qiyinchiliklarga duch kelgan a'zo mamlakatlarga kredit yordamini ko'rsatish uchun Fond resurslarini shakllantirdi.

XVJ mablag'lari milliy valyuta bo'yicha oltin uchun erkin ta'minlandi – sog'lomlashtirish dasturi qabul qilinishi va amalga oshirilishi sharti bilan. Urushdan keyingi birinchi yillarda XVJ hali faol emas edi va Qo'shma Shtatlar dunyoning asosiy kreditori va donori bo'lib qoldi. Ular G'arbiy Yevropa va boshqa mamlakatlarga subsidiyalar va kreditlar shaklida ikki tomonlama yordam ko'rsatdilar, ularning umumiy miqdori 1945-1965 yillarda 107 milliard dollarni tashkil etdi.

1947 yildan beri AQShda xorijiy mamlakatlarga yordam to'g'risida bir qator qonunlar qabul qilindi. G'arbiy Yevropa mamlakatlariga iqtisodiy

yordam ko'rsatishni nazarda tutuvchi qonun Marshal rejasi deb nomlangan va 1948 yilda AQShda qabul qilingan. 1949-1952 yillar uchun Marshal rejasi bo'yicha, asosan, subsidiyalar shaklida taxminan 22 milliard dollar ta'minlandi. Urushdan keyingi o'n yilliklarning o'ziga xos xususiyati rivojlangan mamlakatlarda o'zaro kreditlarning jadal kengayishi edi. Xalqaro kredit munosabatlarini rivojlantirish xalqaro tashkilotlar, Markaziy banklar va xususiy banklarning asosan yevro valyuta bozoridagi operatsiyalari orqali amalga oshirildi.

1950 yilda Marshal rejasi bo'yicha resurslarni oladigan mamlakatlar Yevropa valyuta Ittifoqini tuzdilar. Deyarli barcha rivojlangan mamlakatlar turli yillarda XVJdan o'z faoliyatining boshidan 1970-yillarning oxirigacha kredit olishgan. Asosiy oluvchilar Buyuk Britaniya, Fransiya, Italiya va boshqalar edi. XVJ tomonidan 2-1947 yillarda a'zo mamlakatlarga berilgan kreditlarning umumiy miqdoridan (taxminan 1956 milliard dollar) 70% sanoati rivojlangan mamlakatlarga va 30% rivojlanayotgan mamlakatlar tomonidan olingan.

1960-yillarda rivojlangan mamlakatlarning Markaziy banklari o'rtasida "svop" turidagi kreditlarni o'zaro berish to'g'risida shartnomalar tizimi ishlab chiqildi. Bunday kreditlarning asosiy oluvchilar AQSH edi. 1960-yillarning oxirida AQSH federal rezervining 11 ta boshqa rivojlangan mamlakatlarning Markaziy banklari va Xalqaro hisob-kitoblar banki (XXKB) bilan 10 milliard dollar miqdorida 12 ta kelishuvi mavjud edi; Buyuk Britaniya 12 ta almashtirish shartnomasini tuzdi, Fransiya - 6. O'zaro kreditlarni qo'llab-quvvatlash hajmi faqat 1978 yilda dollarni qo'llab-quvvatlash uchun 50 milliard dollar sarflanganligi bilan izohlanadi.

Ushbu mablag'larning aksariyati rivojlangan 14 mamlakatning Xalqaro hisob-kitoblar banki (XXKB) va Markaziy banklaridan svop kreditlari shaklida berildi. Urushning dastlabki o'n yilliklarida xususiy kapitalning xalqaro harakati likvidlikning yo'qligi va hukumatning qattiq nazorati bilan cheklandi. Xalqaro moliya bozorining keng ko'lamli rivojlanishi 1960-yillarda transmilliy korporatsiyalar va banklarning (TMK va TNB) shakllanishi bilan boshlandi. Aynan ularning chet eldagi ishlab chiqarish va moliyaviy tuzilmalarga investitsiya qilingan bo'sh aktivlari, shuningdek, xorijiy moliyaviy resurslarni jalb qiladi.

1950-yillarning o‘rtalarida buyuk Britaniya va Gollandiyada tovar birjalari faoliyati tiklandi; Londonda oltin bozori ishlay boshladi. AQSH fond bozori yanada faollashdi. 1974 yilga kelib xalqaro pul va kapital bozori, yevro–valyuta bozori shakllandi. Ushbu bozorlar milliy yurisdiksiyadan tashqarida kelib chiqqan mamlakatlar tashqarisidagi xalqaro banklarga qo‘yilgan valyutalar bilan ishlaydi.

Yevro valyutalari offshor (milliy bo‘lmagan) valyutalardir. Ularning asosida Yevrokredit, Yevrobond va boshqa qimmatli qog‘ozlar bozori shakllandi. Natijada, kapitalga talab va taklifni jahon miqyosda jamlagan holda, o‘z foiz stavkalari tizimiga ega bo‘lgan xalqaro kredit mexanizmi rivojlandi. Milliy valyutada xalqaro kreditlashni amalga oshiradigan xorijiy kreditlar bozoridan farqli o‘laroq, yevro bozorlari bitimda ishtirok etayotgan har ikki tomon uchun ham begona bo‘lgan valyutalar va aktivlar bilan ishlaydi. Yevro valyutalari chegarani kesib o‘tishda mahalliy valyutalarga aylantirilmaydi va shuning uchun milliy valyuta qonunchiligi doirasidan tashqarida.

Yevro valyutalari bilan operatsiyalarda vositachilar ko‘pincha qabul qiluvchi mamlakatga nisbatan xorijiy banklar (Yevrobank) bo‘lib, bu ularning operatsiyalarini mahalliy valyuta organlari tomonidan tartibga solishning yanada erkin rejimiga olib keladi. Yevro bozorlari nafaqat milliy Qonunchilik, balki geografik joylashuvi va ishtirokchilar tarkibi bilan ham nazorat qilinmagani uchun xalqaro hisoblanadi.

Yevro bozoridagi asosiy kreditorlar va qarz oluvchilar TMKlardir. Qisqa muddatli yevro valyuta bozori asosida Yevrobond bozori shakllandi, uning rivojlanishi davlat idoralari va xususiy kompaniyalarning uzoq muddatli ehtiyojlarini moliyalashtirish bilan bog‘liq. 1968 yilda Yevroklirg kompaniyasi tomonidan Yevroklirg tizimining yaratilishi bilan Yevrobondlarning ikkilamchi bozorining rivojlanishi boshlandi.

Yevroklirg asosida turli mamlakatlarda obligatsiyalar va boshqa qimmatli qog‘ozlarni saqlash uchun depozitariylar tizimi shakllangan. Qimmatli qog‘ozlarni sotib olish/sotish endi ularning jismoniy mavjudligini talab qilmadi, depozitariylardagi omonatchilar hisobvaraqlaridagi yozuvni o‘zgartirish uchun sertifikatlarni topshirishga qisqartirildi. 1970 yilda Lyuksemburg Yevrobond bozorida Cedel deb nomlangan Yevropa kliring hisob-kitob tizimini yaratdi.

Norezidentlar tomonidan mahalliy valyutada chiqarilgan ichki va tashqi obligatsiyalar sotiladigan Yevrobond bozori va milliy qarzli qimmatli qog'ozlar bozori o'rtasidagi farqlar quyidagicha:

1. Milliy bozorda qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar milliy va mahalliy hokimiyat organlari tomonidan tartibga solinadi, foiz stavkalari davlat tomonidan qat'iy nazorat qilinadi, obligatsiyalarni chiqarish shartlari va hajmi davlat siyosati va mahalliy hokimiyat organlarining buyruqlari bilan belgilanadi.

2. Yevrobondlar bo'yicha foiz stavkalari talab va taklif nisbati bilan belgilanadi va obligatsiyalarni chiqarish muddati va hajmi qarz oluvchining kreditga layoqatliligini baholash asosida belgilanadi.

1.12.2.4 Xalqaro moliyalashtirishning zamonaviy davri (1971 yildan hozirgi kungacha)

1970-yillarda xalqaro moliya rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan omillar: tabiatning o'zgarishi va xalqaro kreditlashning ko'payishi, birinchi navbatda, butun dunyo bo'ylab ishlab chiqarishni joylashtirib, barcha resurslardan, shu jumladan moliyaviy resurslardan maqbul foydalanishga intilgan TMKlarning faoliyati bilan bog'liq. Bunday talablarga faqat moliyaviy jihatdan kuchli transmilliy bank javob berishi mumkin edi.

Xalqaro kredit bozori hajmi keskin oshdi, shu jumladan xalqaro kreditlashdan foydalanish xususiyatining o'zgarishi hisobiga, uning asosiy maqsadi nafaqat xalqaro almashinuv sohasi, balki ishlab chiqarish sohasi ham edi. 1970-yillarda xalqaro xususiy kredit joriy hisob kamomadini to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita moliyalashtirish uchun ishlatila boshlandi.

Xususiy firmalar bilan bir qatorda hukumatlar, davlat muassasalari va korxonalari va xalqaro kredit tashkilotlari eng yirik qarz oluvchilarga aylandi. O'n yillikning oxirida xalqaro kapital bozorlari rivojlangan va rivojlanayotgan neft import qiluvchi mamlakatlarning joriy hisob kamomadining qariyb 60 foizini moliyalashtirdi. Xalqaro kredit hajmining o'sishi nafaqat Yevropa kreditlari, balki tashqi kreditlash bozorlarining o'sishi bilan bog'liq edi, ayniqsa iyenning roli oshdi.

1970-yillarda dunyo ikkita "neft zarbasi" ni boshdan kechirdi, ya'ni jahon neft narxlarida ikkita keskin sakrash. Natijada, neft eksport qiluvchi mamlakatlarda katta valyuta profitsiti (Petrodollar), neft import

qiluvchilarda esa joriy hisob taqchilligi mavjud. Ushbu defitsit asosan Petrodollar tomonidan qoplandi, ular qabul qiluvchi mamlakatlar tomonidan xalqaro banklar orqali, Yevrobond bozori orqali va boshqalar orqali qabul qilindi.

1971 yil avgust oyida AQSH ma'muriyati dollarni oltinga almashtirishni bekor qildi, bu yesa valyutasining butun dunyo bo'ylab nazoratsiz tarqalishiga olib keldi va dollarni chinakam xalqaro valyutaga aylantirdi. Xuddi shu yili ba'zi mamlakatlar suzuvchi valyuta kursini joriy qildilar. Suzuvchi valyuta kursi rasman tan olindi va Yamayka konferensiyasining qarorlari (1976) XVJga a'zo mamlakatlarning har qanday valyuta kursini joriy etish huquqini mustahkamladi. Oltin demonetizatsiya qilindi va o'sha paytda dollarning raqiblari yo'q edi.

1972 yildan beri Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlar o'zaro valyuta tebranishlari chegaralarini dollarga nisbatan ("tunneldagi ilon") ikki baravar toraytirdilar va aslida 1979 yilda yaratilgan Yevropa valyuta tizimini qurishni boshladilar. Yevropa valyuta tizimining qurilishi 2002 yilda Yevropa Ittifoqiga a'zo 12 davlatdan iborat valyuta ittifoqini shakllantirish bilan yakunlandi.

1978 yildan boshlab Yamayka pul tizimi ishlay boshladi, bu aslida Bretton-Vuds tizimiga ilgari kiritilgan o'zgarishlarni, ya'ni dollarning oltinga qaytarilishini bekor qilishni, suzuvchi valyuta kurslarini joriy etishni, XVJga a'zo mamlakatlarga o'zaro kredit berishda maxsus huquqlardan foydalanishni birlashtirdi.

Yamayka tizimi quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

1. Oltinni demonetizatsiya qilish. Oltin rasmiy zaxiralardan rasmiy ravishda olib qo'yildi. XVJga tegishli oltinning 1/6 qismi a'zo mamlakatlarga milliy valyutalari evaziga rasmiy narxda qaytarildi. XVF oltinining qolgan 1/6 qismi 4 yil ichida, 1976 yil iyun oyidan boshlab sotildi, shundan so'ng sotuvlar to'xtatildi va zaxiralar muzlatildi.

2. Oltin ichiga dollar qaytarilmasligi. Dollarning oltinga aylanishi bekor qilindi; maxsus chizish huquqlari (SDR) valyuta tizimining asosi sifatida tan olindi va ularning qiymati valyutalar savati bilan belgilanadi, ya'ni ma'lum nisbatlarda yetakchi valyutalar to'plami.

3. XVJga a'zo mamlakatlarning har qanday valyuta kursini joriy etish huquqi; shu bilan birga, Fond valyuta kurslari va ularni tashkil etish

to‘g‘risidagi bitimlarning rivojlanishi ustidan qat’iy nazoratni amalga oshirishga vakolatli.

1970-yillarda rivojlangan mamlakatlar birinchi marta ikki raqamli inflyatsiyaga duch kelishdi, bunda ichki narxlarning o‘sishi moliyaviy vositalar, ya’ni bank depozitlari, aksiyalar va obligatsiyalar rentabelligidan oshib ketdi, bu esa pulning tovar aktivlariga qochishiga olib keldi. Bu rivojlangan davlatlarni 1990-yillarda yakunlangan moliya sektorini liberallashtirish va o‘zgartirish jarayonini boshlashga majbur qildi.

Ushbu o‘zgarishlarning maqsadi hukumatlar va iqtisodiyotni arzon qarz mablag‘lari bilan ta’minlash uchun kapitalning chiqib ketishiga to‘sqinlik qiladigan va past foiz stavkalarini saqlashga imkon beradigan qat’iy cheklovlarni bekor qilish edi. Shu bilan birga, o‘zgarishlar bank xizmatlari bozorini, davlat qarz qimmatli qog‘ozlar bozorini va korporativ qimmatli qog‘ozlar bozorini rivojlantirishga qaratilgan edi.

1.12.3. Moliya sektorini liberallashtirish va xalqaro moliya tizimidagi tarkibiy o‘zgarishlar

Milliy moliyaviy tizimlarni o‘zgartirish zarurati ichki moliyaviy muammolar tufayli yuzaga keldi: asosiy rivojlangan mamlakatlar va rivojlanayotgan mamlakatlarning mutlaq ko‘pchiligi (neft eksportchilari bundan mustasno), rivojlangan mamlakatlarning kumulyativ defitsiti va xalqaro hisob-kitoblarga ko‘ra jahon defitsit.

Hukumatlarning sa’y-harakatlari bozor institutlarining moliyaviy faoliyatiga bevosita davlat aralashuvini rad etish va me’yoriy-huquqiy bazani o‘zgartirish orqali moliyaviy operatsiyalarni tartibga solishga qaratilgan edi; mamlakatlar o‘rtasida kapital harakatini erkinlashtirishga qaratilgan. Islohotlar davomida kapitalni eksport qilishga ruxsat berish tizimi bildirishnoma tizimi bilan almashtirildi. Bozor usullari asta-sekin ma’muriy taqiqlar va cheklovlarni almashtirdi.

Bank sohasida ham bir qator taqiqlar bekor qilindi: mijozlarga bank kreditlari miqdori bo‘yicha ko‘rsatmalar bekor qilindi, berilgan kreditlarning umumiy hajmi ustidan davlat nazorati olib tashlandi, bank depozitlari va kreditlari bo‘yicha foizlar darajasiga qo‘yiladigan talablar bekor qilindi.

Bir qator mamlakatlarda ma'lum sanoat va tarmoqlarni qo'llab-quvvatlaydigan ixtisoslashgan moliya institutlariga ilgari mavjud bo'lgan majburiy bank kreditlari bekor qilindi. Ayrim turdagi hisobvaraqlarni ochadigan banklarga, ochilgan bank filiallari soniga, turli xil faoliyat turlarini (ko'chmas mulk operatsiyalari, sug'urta va investitsiya biznesi) birlashtirgan banklarga taqiqlar bekor qilindi. Banklar tomonidan davlat qarzlarini belgilangan narxda majburiy sotib olish talabi bekor qilindi, bu byudjet taqchilligini yashirin moliyalashtirishni anglatadi.

Davlat qimmatli qog'ozlarini chiqarish auksionlar orqali amalga oshirila boshlandi. Natijada davlat qimmatli qog'ozlarining birlamchi va ikkilamchi bozori vujudga keldi. O'zgarishlar jarayonida hukumatlar bo'ysunishidan chetlatilgan va mustaqil institutlarga aylangan Markaziy banklarning roli oshdi. Tijorat banklari uchun majburiy zaxira talabi joriy etildi.

Pulni tartibga solish vositalarining to'plami kengaydi; Markaziy banklar ochiq bozorda operatsiyalarni, pul bozorida garov kreditlash va repo operatsiyalarini amalga oshirishni boshladilar, qayta moliyalashtirish stavkalarini belgilashdi va hokazo. 1980-yillardan boshlab ko'plab omillar ta'siri ostida qimmatli qog'ozlar bozori kengayib bormoqda. Yillar davomida birja va birjadan tashqari savdolarni modernizatsiya qilish amalga oshirildi, yangi moliyaviy mahsulotlar paydo bo'ldi, moliyaviy derivativlar soni va xilma-xilligi oshdi.

Zamonaviy texnologiyalar asosida ichki va xalqaro moliya bozorlari, xalqaro valyuta va moliya bozorlari o'rtasida yaqin aloqalar o'rnatildi, xalqaro moliya bozori global tus oldi.

Qimmatli qog'ozlar bozorining kengayishiga 1980-yillarda davlat mulkini ommaviy xususiylashtirish jarayoni avval rivojlangan, keyin rivojlanayotgan mamlakatlarda va nihoyat o'tish davri iqtisodiyoti bo'lgan mamlakatlarda boshlanganligi ham ta'sir ko'rsatdi. Birlashish va qo'shilish va yangi kompaniyalarning shakllanishi keng miqyosga ega bo'ldi, bu bir tomondan Sindikatlangan yevro kreditlariga bo'lgan talabni kengaytirdi, boshqa tomondan korporativ qimmatli qog'ozlar bozorining o'sishi va diversifikatsiyasiga yordam berdi.

1990-yillarning boshidan boshlab xususiy kapital rivojlanayotgan mamlakatlarga tobora ko'proq kirib bormoqda. Sobiq ittifoq va Iqtisodiy

o‘zaro yordam kengashi parchalanganidan so‘ng, dunyoda moliyaviy va boshqa resurslarning keskin tanqisligi bilan bozorga o‘tish iqtisodiyotiga ega 28 mamlakat paydo bo‘ldi. Ushbu mamlakatlar xalqaro moliya va xalqaro kapital bozorlari tizimiga qo‘shilishdi, ularda moliyaviy bozorlar paydo bo‘ldi va rivojlanmoqda, jahon moliya bozorining yangi segmentlarini shakllantirmoqda.

Nazorat savollari

1. Xalqaro moliya nimalarni ta’minlaydi?
2. Xalqaro moliya tarkibiga nimalar kiradi?
3. Xalqaro moliya rivojlanish bosqichlari?
4. Jahon urushlari davridagi kreditlar, qarzlar (1914-1945)?
5. Oltin dollar standarti va belgilangan valyuta kurslari bo‘yicha xalqaro moliya (1944-1973)?
6. Yevrobond bozori va milliy qarzli qimmatli qog‘ozlar bozori o‘rtasidagi farqlar nimalardan iborat?
7. Xalqaro moliyalashtirishning zamonaviy davri (1971 yildan hozirgi kungacha)?
8. Yamayka tizimi qanday prinsiplarga asoslanadi?
9. Moliya sektorini liberallashtirish va xalqaro moliya tizimidagi tarkibiy o‘zgarishlar nimalardan iborat?

2-чи бўлим СОЛИҚЛАР

2.1. SOLIQLARNING IQTISODIY MOHIYATI VA PRINSIPLARI

2.1.1. Soliqlarning iqtisodiy mohiyati va zarurligi

Soliqlar deganda Soliq kodeksida belgilangan, muayyan miqdorlarda undiriladigan, muntazam, qaytarib berilmaydigan va beg'araz xususiyatga ega bo'lgan, byudjetga yo'naltiriladigan majburiy pul to'lovlari tushuniladi.

Boshqa majburiy to'lovlari deganda Soliq kodeksida belgilangan davlat maqsadli jamg'armalariga majburiy pul to'lovlari, bojxona to'lovlari, shuningdek vakolatli organlar hamda mansabdor shaxslar tomonidan yuridik ahamiyatga molik harakatlarni to'lovchilarga nisbatan amalga oshirish uchun, shu jumladan muayyan huquqlarni yoki litsenziyalar va boshqa ruxsat beruvchi hujjatlarni berish uchun to'lanishi lozim bo'lgan yig'imlar, davlat boji tushuniladi.

Soliq tushunchasi iqtisodiy kategoriya sifatida davlatning paydo bo'lishi va uning faoliyati davomiyligi bilan bevosita bog'liqdir. Shu o'rinda soliq kategoriyasi davlat iqtisodiy siyosati orqali iqtisodiy voqelik sifatida yuzaga chiqishini ta'kidlash lozim. Soliq tushunchasi tor ma'noda davlat ixtiyoriga soliq to'lovchilardan majburiy tartibda undiriladigan pul tushumlarini ifodalaydi.

Ma'lumki, soliqlar bevosita davlatning paydo bo'lishi bilan bog'liqdir, ya'ni davlat o'zining vakolatiga kiruvchi vazifalarni bajarish uchun moliyaviy manba sifatida soliqlardan foydalanadi. Soliqlarning amal qilishi obyektiv zaruratdir, chunki jamiyatni tashkil etuvchi barcha subyektlar ham real sektorda, ya'ni ishlab chiqarish sohasida faoliyat ko'rsatmaydi. Jamiyatda boshqalar tomonidan rad etilgan yoki faoliyati iqtisodiy samarasiz bo'lgan sohalar ham mavjudki, ular soliqlarning obyektiv amal qilishini talab etadi. Aniqroq qilib aytganda jamiyatning norentabel (mudofaa, tibbiyot, fan, maorif, madaniyat va boshqalar) va rentabel sohaga ajralishi hamda norentabel sohani moliyalashtirishning tabiiy zarurligi soliqlar obyektiv amal qilishini zarur qilib qo'yadi. Vaholanki, norentabel sohaning ijtimoiy xizmatlari asosan davlat tomonidan amalga oshiriladiki, ularni moliyalashtirish usuli sifatida yuzaga chiquvchi soliqlar ham shu tufayli bevosita davlatga tegishli bo'ladi.

Soliqlarning amal qilishini bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida ikki

holat bilan ifodalash mumkin: birinchidan, davlatning qator vazifalarini mablag‘ bilan ta'minlash zarurligi, ikkinchidan, bozor iqtisodiyoti qonun-qoidalari.

Davlatning bajaradigan funksiyalari va vazifalari ko‘p bo‘lib, bozor iqtisodiyoti rivojlana borishi bilan ba'zi ijtimoiy himoyalangan bozor munosabatlariga mos kelmaydigan vazifalar yo‘qola borsa, yangi vazifalar paydo bo‘la boshlaydi. Bularga bizning respublikamizda kam ta'minlanganlarga ijtimoiy yordam ko‘rsatish, bozor iqtisodiyoti infratuzilmasini tashkil qilish kabilar kiradi. Davlat kuchli ijtimoiy-siyosiy tadbirlarni amalga oshirish uchun pensionerlar, talabalar, ko‘p bolali onalar va boshqalarni mablag‘ bilan ta'minlash zarurligini anglab, ayrim cheklangan tovarlar bahosidagi farqni byudjet hisobidan qoplaydi, bundan tashqari mahallalarda ijtimoiy himoyaga muhtoj kam ta'minlanganlarga moddiy yordam ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, davlat jamiyat a'zolari osoyishtaligini saqlash maqsadida o‘zining mudofaa qobiliyatini saqlab va mustahkamlab turishga ham mablag‘ sarflaydi, qolaversa, fuqarolar xavfsizligini saqlash, mamlakatda tartib-intizom o‘rnatish, uni boshqarish funksiyalarini bajarish uchun ham ko‘plab mablag‘ yo‘naltirishga majburdir. Bunday xarajatlarni amalga oshirishning majburiyligi ular uchun manba bo‘lgan soliqlarni obyektiv zarur qilib qo‘yadi.

Qayd etish lozimki, hozirga qadar davlatning funksiyalarini bajarish uchun lozim bo‘lgan moliyaviy mablag‘larni shakllantirishning soliqlardan boshqa usuli jahon amaliyotida qo‘llanilgan emas. Demak, hukmron kuch sifatida davlat mavjud ekan, moliyalashtirish usuli sifatida soliqlar amal qiladi. Ma'lumki, jamiyat iqtisodiy hayoti juda murakkab iqtisodiy hodisalardan iborat bo‘lib, ana shu murakkablik bevosita soliqlarga ham tegishli, bu holat soliqlarning iqtisodiy mohiyatini teran anglashni taqozo etadi. Soliqlar majburiy to‘lovlarni ifoda etuvchi pullik munosabatlarni bildiradi. Bu munosabatlar soliq to‘lovchilar bilan ularni o‘z mulkiga aylantiruvchi davlat o‘rtasida bo‘ladi. Davlat uchun byudjet daromadlarining asosiy manbai hisoblangan soliqlar katta ahamiyatga ega.

Soliqlar to‘g‘risidagi qarashlar tarixan obyektiv va subyektiv omillarning ta'sirida shakllangan. Soliqlarga doir turli ta'riflar tahlil qilish, ularning konkret iqtisodiy-ijtiimoiy taraqqiyot jarayonidagi mohiyatini

asoslash, soliqlarning iqtisodiy rolini va soliq qonunchiligiga asos bo'lgan soliq tamoyillarini belgilash hamda soliq tizimida, jamiyat taraqqiyotida mavjud bo'lgan soliqlarning tutgan o'rnini aniqlash zarurdir. Chunki davlat paydo bo'lishi bilan soliqlar jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlarning zaruriy talablaridan biri bo'lib hisoblanib kelgan.

Davlat tuzilishi shakllari rivojlanishi bilan bir vaqtda soliq tizimi o'zgargan va takomillashtirilgan. Soliq tizimining o'zgarishi va takomillashtirilishi soliqlarning turlari, miqdorlari va yig'ib olish usullari xilma-xil bo'lganligi bilan asoslanib kelgan. Masalan, Sharq mamlakatlari iqtisodiyoti tarixida soliqlar aholidan shaxsiy mol-mulk, yerdan olingan hosil, uy hayvonlari va boshqalar uchun «zakot» sifatida olingan.

Davlat faoliyatining barcha yo'nalishlarini mablag' bilan ta'minlashning asosiy manbalaridan biri va davlat ustuvorligini amalga oshirishning iqtisodiy vositasi soliqlardir. Soliq tizimini tartibga solish va mukammallashtirish moliyaviy tizimni rivojlantirishga yordam beradi. Iqtisodiyotni davlat tomonidan soliqlar orqali tartibga solish, davlat byudjeti daromadlarini shakllantirish soliq solish vositasida jamiyatdagi u yoki bu jarayonlarning rivojlanishiga ta'sir etuvchi usul hisoblanadi. Davlatning mavjudligi soliqlar bilan uzviy bog'liq, chunki soliqdan tushadigan tushumlar davlat iqtisodiy mustaqilligining asosiy manbai hisoblanadi.

Insoniyat tarixida yirik davlat arboblaridan biri, o'rta asrlarda buyuk saltanat barpo qilgan Amir Temur soliqlarga katta e'tibor qaratgan. U davlatni idora qilish tizimini yuzaga kcltirishda asosan soliqlarga tayangan. O'sha davrning davlat moliyasi bu tizimning eng muhim unsurlaridan biri ekanligi, u davlatni boshqarishdagi barcha jihatlarga uzviy bog'langanligi bilan tubdan farq qilib turgani va ayni shu xususiyatiga ko'ra boshqaruvning barcha tarkibiy qismlari orasida markaziy o'rinni egallaganligi bugungi kunga kelib hammaga ayon bo'lmoqda.

Tarixan soliqlar, davlatni saqlab turish uchun zarur bo'lgan majburiy to'lovlar sifatida, davlat paydo bo'lishi bilan vujudga kelgan. Soliqlar davlat faoliyat ko'rsatishining moddiy asosini tashkil etadi, ularning iqtisodiy tabiati xuddi shu yerdan kelib chiqadi.

Bozor munosabatlarining shakllanishi davrida soliqlar korxonalarning iqtisodiy faoliyatini tartibga solishning ham bilvosita quroli hisoblanadi.

Soliqni to'lash xo'jalik yurituvchi subyektlar va fuqarolar bilan davlat o'rtasida yangidan yaratilgan qiymatni taqsimlashning asosiy vositasi hisoblanadi. Biror-bir jamiyatni soliq tizimisiz tasavvur qilish mumkin emas. Chunki soliqlar byudjet daromadlari (pul fondi)ni tashkil etishning asosiy vositasi bo'libgina qolmay, mahsulot ishlab chiqarish hajmini oshirishga, ishlab chiqarishni rag'batlantirishda investitsiyalarni ko'paytirishga, raqobatbardosh mahsulotni ko'paytirishga, kichik biznesni rivojlantirishga, xususiy korxonalar ochish bilan bog'liq bo'lgan bozor imfratuzilmasini barpo qilishga, umumdavlat ehliyojlarini qondirishga va shu kabilarga xizmat qiladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat o'zining ichki va tashqi vazifalarini, har xil ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan mablag'larining asosiy qismini soliqlar orqali to'playdi. Jumladan, soliqlar respublika va mahalliy byudjetlar daromadini shakllantiradi, davlat ijtimoiy dasturlari uchun moliyaviy negiz yaratadi, soliq to'lovchi shaxslarning tadbirkorlik faoliyatini boshqaradi, ularning tabiiy resurslardan unumli foydalanishga bo'lgan intilishini rag'batlantiradi, narx belgilashga ta'sir ko'rsaiadi, aholining turmush darajasini tartibga solib turadi, imtiyozlar yordamida esa aholining kam ta'minlangan qatlamlarini ijtimoiy himoya qilishni tashkil etishga yordam beradi.

2.1.2. Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar elementlari

Soliqqa tortish tizimining asosiy bo'g'ini hisoblangan soliq elementlari soliq solishda ifodalanadigan tushunchalar bo'lib, ular soliq to'lovchilar va davlat byudjeti o'rtasidagi iqtisodiy-huquqiy munosabatlarda namoyon bo'ladi.

Soliq nazariyasida soliqqa oid munosabatlarni to'liq va teranroq ifoda etish uchun iqtisodiy voqeliklarning har bir kichik guruhlari muayyan nomdagi iboralar bilan izohlanadi. Soliq elementlari ham xuddi shunday soliqqa oid iqtisodiy hodisalarni izohlashga xizmat qiluvchi yaxlit tushuncha hisoblanadi. Soliq elementlari tushunchasi soliq solish tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, uning o'zi ham kichik tizimni tashkil etadi, ya'ni soliq elementlari ham bir necha iqtisodiy kategoriyalarning yaxlit holdagi harakatini bildiradi.

Soliq elementlari bir nechta tushunchalardan iborat boiib, ularning asosiylari soliq solish obyekti, soliq solish bazasi, soliq stavkasi, soliqni hisoblab chiqarish tartibi, soliq davri, soliqni to'lash muddatlari va tartiblari, soliq imtiyozlari, soliq solish usullari, soliq yuki kabi tushunchalami qamrab oladi.

Soliq solish obyekti - soliq to'lovchida soliq yoki boshqa majburiy to'lov hisoblab chiqarilishi va (yoki) to'lanishi yuzasidan majburiyat keltirib chiqaruvchi mol-mulk, harakat, harakat natijasidir.

Soliq solish obyektiga foyda yoki daromad, muayyan tovarlar qiymati, yer maydoni, jismoniy va yuridik shaxslarning mulklari, tabiiy resurslardan foydalanish miqdori va boshqalar kiradi. Soliq solish obyekti aslida jamiyatdagi mavjud moddiy va ma'naviy boyliklarning ayrimlariga qonun yo'li bilan ulardan foydalanuvchi, egalik qiluvchi va tasarruf qiluvchi soliq subyektlarining huquqlariga soliq solishni ifodalaydi. Binobarin, moddiy yoki ma'naviy boyliklarga mulkiy huquqqa ega bo'lgandagina soliq solish obyekti yuzaga keladi. Masalan, egasiz imoratga soliq solinmaydi, chunki egasiz imoratga nisbatan soliq subyekti mavjud emas, vaholanki, bo'lgan taqdirda ham soliq solish obyekti sifatida imorat emas, balki ushbu imoratga bo'lgan mulkiy huquqqa soliq solinadi. Shu jihatdan aytish mumkinki, soliq solish obyekti aslida yuridik va jismoniy shaxslarning mulkiy huquqi va daromadiga qaratiladi.

Soliq solinadigan baza - soliq solish obyektining soliq yoki boshqa majburiy to'lovning stavkasi tatbiqan belgilangan ko'rsatkichlardagi qiymat, miqdor, fizik va boshqa tavsiflarini ifodalaydi.

Hisoblanadigan soliq miqdori nafaqat soliq stavkalarining miqdoriga, shu bilan birgalikda soliq stavkasi qoplaniladigan obyektning miqdoriga ham bog'liq, Soliq solinadigan bazaning miqdori qonunchilikda soliqqa tortilishi lozim bo'lgan soliq solish obyektidan ruxsat etiladigan chegirmalarga bog'liq ravishda o'zgarib turishi mumkin. Soliq solish bazasini soliq to'lovchilarning mazkur toifasiga taqdim etiladigan soliq imtiyozlariga muvofiq ravishda kamaytirishga ruxsat etiladi.

Soliq stavkasi - soliq solinadigan bazaning o'lchov birligiga nisbatan hisoblanadigan foizlardagi yoki mutloq summadagi miqdorni ifodalaydi.

Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning stavkalari, agar ushbu Kodeksda boshqacha qoida nazarda tutilgan bo'lmasa, O'zbekiston

Respublikasi Prezidentining qarori bilan belgilanadi.

Soliq stavkalari foizlarda yoki mutloq summada belgilanishi mumkin. Soliq stavkasi soliq elementlari ichida eng ko'p amaliy ahamiyatga ega bo'lgan unsudur. Chunki soliq stavkalarini o'zgartirish orqali davlat xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatiga ta'sir etadi.

Soliq stavkalari, undirilishga, mohiyatiga va amal qilishi nuqtayi nazaridan bir necha turlariga ajratiladi:

Soliq stavkalarining biri proporsional soliq stavkasi bo'lib, bu soliq stavkasining asosiy mohiyati shundan iboratki, yuridik yoki jismoniy shaxslardan oboroti, foydasi yoki boshqa bir soliq obyektining bir xil turida yangi qo'llashdan muhim xususiyati shundaki, soliq to'lovchi ega bo'lgan foyda (daromad), dividend, oborot yoki mol-mulk qiymatinig hajmi (summasi) qanaqa bo'lishidan qat'i nazar bir xil tartibda, ya'ni bir xil foizda soliq stavkasi qo'llaniladi.

Soliq stavkalarining keyingi turi progressiv soliq stavkasi hisoblanadi. Progressiv soliq stavkasi, mohiyati jihatidan proporsional soliq stavkasiga nisbatan teskari holatda amal qilib, unga muvofiq soliq to'lovchilarning daromadlari, foydasi yoki oboroti ortib borishiga muvofiq tarzda soliq stavkasining ham ortib borishi tushuniladi.

O'zbekiston Respublikasi soliq tizimida jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'i misolida ko'rishimiz mumkin. Regressiv soliq stavkasi soliq to'lovchining soliqqa tortiladigan daromadi, oboroti, kabi soliq obyektining ortib borishi bilan soliq stavkasining kamayib borishi ifodalanadi. Bundan ko'rinadiki, regressiv soliq stavkasi progressiv soliq stavkasiga nisbatan teskari iqtisodiy hodisani ifodalaydi. O'zbekiston Respublikasi soliq tizimida regressiv soliq stavkasi asosan soliqlarning rag'batlantiruvchilik rolini oshirish maqsadida qo'llanilib, bu asosan korxonalarning mahsulot (xizmat, ish)ni chetga eksport qilishini rag'batlantirish maqsadida joriy etilgan.

Soliq imtiyozlari ~ soliq to'lovchilarga soliqlar bo'yicha turli xil yengilliklar bo'lib, ular vaqtinchalik va doimiy, to'liq yoki qisman va boshqa ko'rinishlarda berilishi mumkin. Soliq imtiyozlarining turlari, amal qilish mexanizmlari, mezonlari mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasidan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Soliqni hisoblab chiqarish tartibi - soliq davri uchun soliq

solinadigan bazadan, stavkadan, shuningdek soliq imtiyozlaridan kelib chiqib, soliq summasini hisoblash qoidalarini belgilaydi.

Soliq davri u tugaganidan keyin soliq solinadigan baza aniqlanadigan hamda soliq miqdori hisoblab chiqariladigan davrdir.

Soliq davri bir nccha hisobot davriga bo'linishi mumkin. Hisobot davrlari yakunlanganda soliq hisobotlarini taqdim etish lozim bo'ladi. Joriy avans (bo'nak) to'lovlarini to'lash davri hisobot davri bo'lmaydi.

Soliqlarni to'lash muddatlari va tartibi. Soliq qonunchiligida bar bir soliq turini byudjetga to'lash muddati belgilangan. Soliqni to'lash muddatlari deganda soliq to'lovchilarning davlat byudjeti oldida soliq majburiyatlarini bajarish muddati ifodalanadi. Soliqni to'lash muddatlari o'z mohiyatiga ko'ra ikki xil ko'rinishga ega: joriy avans (bo'nak) to'lovlari va haqiqiy daromad olingandan keyingi to'lovlar.

Soliqni to'lash tartibi esa soliqning yo'naltirilganligi (byudjetga yoki byudjetdan tashqari fondlarga), soliqni to'lash vositasi (milliy valyuta - so'mda yoki boshqa mamlakatlar milliy valyutasida. O'zbekiston Respublikasi soliq qonunchiligiga muvofiq soliqlar faqat milliy valyuta – (so'mda to'lanishi mumkin) hamda soliqni to'lash shakllarida (naqd pul yoki naqd pulsiz) ifodalanadi.

Soliq solish usullari uch xil ko'rinishda amalga oshirilib, ular quyidagilarga: soliq solishning kadastrli, deklaratsiya va manba oldidan soliq solish usullariga ajratiladi soliq yuki - soliq to'lovchi muayyan vaqt oralig'idagi faoliyati natijasida to'lagan soliqlarining yig'indisini ifodalaydi.

Bunda soliq to'lovchilar to'laydigan barcha soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning yig'indisi ifodalanadi. Soliq yukining aniq soliq to'lovchilar zimmasiga qancha to'g'ri kelganligini aniqlash ancha murakkab jarayon hisoblanadi. Biroq to'g'ri (bevosita) soliqlarda soliq og'irligi aynan soliqni byudjetga hisoblab o'tkazuvchi soliq to'lovchilar zimmasiga tushsa, egri (bilvosita) soliqlarda esa soliq yuki soliqni to'lovchilar emas, balki tovar (ish, xizmat)larni iste'mol qiluvchilar zimmasiga tushadi. Muayyan turdagi yuridik va jismoniy shaxslar bo'yicha soliq yukini bir yilda byudjetga to'langan barcha majburiy to'lovlar yig'indisi bilan aniqlash mumkin.

Soliq yukini ifodalashning bir qancha ko'rinishlari mavjud: makrodarajadagi soliq yuki, mezodarajadagi soliq yuki va mikrodarajadagi soliq yuki. Soliq yuki makrodarajada ifodalanganda butun mamlakat miqyosida ifodalanib, asosiy ko'rsatkich sifatida muayyan vaqt oralig'ida davlat byudjetiga kelib tushgan soliqlar yig'indisining ana shu vaqt oralig'ida yaratilgan yalpi ichki mahsulot (YaIM) yoki milliy daromad (MD)ga nisbati olinadi. Mezodarajada ifodalanganda alohida olingan soha, tarmoq yoki sektorga to'g'ri keladigan soliq yuki ifodalansa, mikrodarajada esa aniq bir olingan subyektga to'g'ri keladigan soliq yuki ifodalanadi.

2.1.3. Soliqlarning funksiyalari va vazifalari

Soliqlarning funksiyalari to'g'risida turli xil qarashlar mavjud. Sobiq sotsialistik mamlakatlar iqtisodchilari o'rtasida soliqlar ikki funksiyani bajaradi, degan qarash keng tarqalgan edi. Bu ikki funksiya sifatida fiskal va nazorat funksiyalari tan olinardi. Ularning fikriga ko'ra eng asosiy funksiya bu soliqlarning fiskal funksiyasidir, chunki busiz nazorat funksiyasining mavjud bo'lishi mumkin emas.

Soliqlarning funtsiyalari ularning mohiyatini amaliyotda harakat qilayotganligini ko'rsatadi. Shunday ekan, funksiya doimo yashab, soliq mohiyatini ko'rsatib turishi zarur. Bugun paydo bo'lib, ertaga yo'q bo'lib ketadigan xatolar soliq funksiyasi bo'la olmaydi. Demak, funksiya kategoriyasi doimiy, qat'iy takrorlanib turadigan voqelikni ifodalaydi. Shunday uslubiy yondoshishdan kelib chiqib soliqlar funksiyasini aniqlash kerak.

Soliqlarning funksiyalari masalasida katta bahslashuvlar mavjud, lekin yagona bir fikrga keltirgan emas. Ko'pchilik iqtisodchilar soliqlarga fiskal, boshqaruvchi, rag'batlantiruvchi, nazorat funksiyalari xos deb ta'rif berishadi.

Soliq funksiyalari quyidagilardan iborat:

— fiskal funksiyasi;
— Tartibga solish funksiyasi;
— Rag'batlantirish funksiyasi;
— nazorat funksiyasi;
— Soliqni hisoblash jarayonini axborot bilan ta'miniash funksiyasi.

1. Soliqlarning asosiy funksiyasi - **fiskal funksiya** hisoblanib (lotincha fiskus so'zidan olingan bo'lib, xazina degan ma'noni anglatadi), bu funksiyaning mohiyali shundan iboratki, soliqlar yordamida davlatning moliya resurslari hosil qilinadi hamda davlat faoliyat ko'rsatishi uchun moddiy sharoit yaratiladi. Soliqlar orqali korxonalar va fuqarolar daromadining bir bo'lagini davlat apparati, mamlakat mudofaasi, noishlab chiqarish sohasining umuman o'z daromadlari manbaiga ega bo'lmagan qismini (ko'pgina madaniyat muassasalari, jumladan, kutubxonalar, arxivlar va boshqalar) yoki lozim darajada rivojlanishini ta'minlash uchun o'zining mablag'i yetishmaydigan tarmoqlarni (fundamental organ, teatrlar, muzeylar, ko'plab o'quv yurtlari va hokazo) saqlab turish maqsadida undirib olish yo'li bilan davlat byudjetining daromad qismini shakllantirish soliqlar fiskal funksiyasining eng muhim elementi hisoblanadi,

Soliqlarning ushbu funksiyasi orqali hosil bo'ladigan pul resurslari davlat fondi (davlat byudjeti) orqali qayta taqsimlanadi, ular ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishga, ustuvor tarmoqlarni investitsiyalashga yo'naltiriladi.

2. Bozor munosabatlarining shakllanishi va rivojlanishi sharoitida soliqlarning ikkinchi muhim funksiyasi ularning **iqtisodiyotdagi tartibga soluvchilik roli hisoblanadi**, ya'ni davlat soliqlar orqali tovarlar, xizmatlari ishlab chiqarish va sotishning iqtisodiy shart-sharoitini tartibga soladi va bu bilan xalq xo'jaligi tarmoqlarining iqtisodiy faoliyatini amalga oshirish uchun muayyan «soliq muhiti»ni yaratadi. Ushbu funksiya orqali soliq tizimiga ta'sir ko'rsatadi, ya'ni muayyan tarmoqda ishlab chiqarish sur'atlarini rag'batlantiradi yoki jilovlab turadi, sarmoyaning bir tarmoqdan soliq muhiti eng ma'qul bo'lgan boshqa tarmoqqa qo'yilishini kuchaytiradi yoki pasaytiradi, shuningdek aholining tolovga qobil talabini kengaytiradi yoki kamaytiradi.

Soliqlarning tartibga soluvchi sifatidagi funksiyasining ahamiyati bozor sharoitida o'sib boradi, bu davrda tadbirkorlarni ma'muriy qaram qilish usullari yo'q bo'lib ketadi yoki juda oz holda qoladi, korxonalar faoliyatini farmoyishlar, ko'rsatmalar va buyruqlar yordamida idora qilish huquqiga ega bo'lgan «yuqori tashkilot» tushunchasining o'zi asta-sekin yo'qola boradi. Biroq iqtisodiy faollikni izga solib turish, unnng

rivojlanishini jamiyat uchun maqbul bo‘lgan yo‘nalishda rag‘batlantirish zarurati saqlanib qoladi.

3. **Rag‘batlantirish funksiyasi** soliq tizimining eng muhim funksiyalaridan biri bo‘lib, ishlab chiqarishni rivojlantirishga, moddiy xom-ashyo resurslari, shuningdek moliyaviy va mehnat resurslari, jamg‘arilgan mol-mulkdan samarali foydalanishga rag‘batlantiruvchi ta'sir ko‘rsatadi, ya'ni soliq yukini kamaytirish orqali ishlab chiqarishni rivojlantirishga, moliyaviy ahvolni mustahkamlashga va investitsiya faoliyatini jonlantirishga rag‘batlantiradi. Soliqlarning rag‘batlantirish funksiyasi orqali davlat xalq xo‘jaligi taraqqiyotini rag‘batlantiradi, bu bilan fiskal funksiyani bajarish uchun bazani kengaytiradi, ishlab chiqarishni soliqlarning rag‘batlantirish funksiyasi orqali rag‘batlantirib, davlat oqilona soliq siyosatini olib borish bilan soliq yukini kuchaytirmasdan xo‘jalik yurituvchi subyektlarning erkin faoliyat ko‘rsatishi ta'minlanadi.

4. Soliqlarning **nazorat funksiyasi** soliq to‘lovchi tomonidan taqdim etilgan, soliqqa tortish obyekti, soliqqa tortiladigan baza, imtiyozlar singari va hokazo tegishli soliq ko‘rsatkichlarining hisob-kitoblarini tekshirishdek ancha murakkab jarayondan iborat. Soliq hisobi soliq idoralariga belgilangan soliq hisobi shakllari orqali soliq to‘lovchilar o‘zlarining soliq majburiyatlarini qanday bajarayotganliklarini yanada samarali nazorat qilish imkonini beradi.

5. **Soliqlarni hisoblash jarayonini axborot bilan ta'minlash funksiyasi** ham muhim ahamiyat kasb etib, bu funksiya orqali xarajatlar hajmi va konkret soliqlar davlatning qanday ijtimoiy-iqtisodiy funksiyalarini bajarishga sarflanganligi to‘g‘risida axborot berib turilishi juda zarur. Shunday qilinsa, soliqlarning byudjetga tushishi to‘liq, o‘z vaqtida va oson kechadi.

Biz soliq funksiyalarini qisqacha ko‘rib chiqishimiz soliqlar moliya resurslarini tiklash, xo‘jalik faoliyatini tartibga solish va daromadlarni ijtimoiy jihatdan ahamiyatli maqsadlar uchun qayta taqsimlash bo‘yicha muhim vazifalarni bajaradi deb xulosa chiqarishimiz uchun imkon beradi.

Soliqlar iqtisodiyotning tarixiy rivojlanishi bosqichlarida ushbu rivojlanish jarayonlarini ta'minlash maqsadiga bo‘ysunuvchi vazifalarni bajaradi. Soliqlarning funksiyalari esa ana shu vazifalarni bajarishga

xizmat qiladi. Demak, soliqlarning funksiyalari, vazifalari bajarilishidan kelib chiqadimi yoki soliqlarning vazifalari funksiyalarining mavjudligidan kelib chiqib bajariladimi kabi aniqlash lozim bo'lgan muammolar mavjud. Shunday ekan soliqlarning funksiyalari va vazifalari o'rtasidagi aniq farqli jihatlarni o'rganish va soliq munosabatlarini tashkil etish mobaynida bu chegaralarni asoslash muammosi mavjudligini qayd etib o'tish lozim.

Soliqlar bajaradigan vazifalar ko'pchilik mamlakatlarning soliq qonunchiligida umumiy o'xshashliklarga ega. Ana shunday an'anaviy soliq vazifalariga quyidagilarni kiritish mumkin:

1.**Umumdavlat vazifalarini** hal qilish uchun davlatga zaruriy moliyaviy resurslar ta'minlab berish. Soliqlarning fiskallik funksiyasi ushbu vazifani hal qilish maqsadlariga xizmat qiiadi. Bu vazifani hal qilish davlatning iqtisodiyotga qay darajada aralashuviga ko'p jihatdan bog'liq. Bu ko'rsatkich qanchalik yuqori bo'lsa, soliqlarning fiskallik funksiyasi shunchalik faol bo'ladi. Ammo soliqlarning ushbu vazifasi faqat iqtisodiy jarayonlarni qamrab olmaydi, balki davlatning noishlab chiqarish xarajatlari ko'payishi ham davlatning ortiqcha moliyaviy resurslarga muhtojligini keltirib chiqaradi.

2. Mamlakat iqtisodiyotida qulay **investitsiya muhitini yaratishga ko'maklashish.** O'zbekiston Respublikasida soliqlarning ushbu vazifasini bajarishi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Asosiy xususiyatlaridan biri shundaki, hozirgi kunda sarmoyalarning asosiy qismi savdo va xizmatlar sohasiga yo'naltirilayotganligi tashvishli holdir. Buning asosiy sababi foyda normalarining bu sohalarda kattaligidir. Soliqlar sarmoyalarni bevosita mahsulot ishlab chiqarish sohasiga yo'naltirishning qudratli vositasi bo'lishi kerak.

3. **Aholining mehnat faolligini rag'batlantirish.** Soliqlar deyarli barcha mamlakatlarda ushbu vazifani bajaradi. Chunki ular aholi daromadlarini tartibga solishning muhim vositasi hisoblanadi. Daromadlardan olinadigan soliq stavkalarining eng yuqori chegarasini sezilarli darajada pasaytirish ishchi kuchining taklifi bilan bog'liq salbiy oqibatlarning oldini olishi mumkin. 70-80 yillarda Shveysiyada soliq stavkalarini aholi daromadlariga progressiv ravishda qoplash malakali ishchilarning boshqa mamlakatlar tomon migratsiyasiga olib kelgan.

4. **Iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish** maqsadida daromadlarni

taqsimlashning samazadorlik va adolat prinsiplari o'rtasidagi muvofiqlikka erishish. Amaldagi soliqlarga barqarorlik va moslanuvchan soliq stavkalarining xosligi soliqlarning uzoq muddatli vazifalarini amalga oshirishga zamin yaratadi. Milliy va xorijiy investorlar kapital qo'yilmalarini amalga oshirar ekan, ular o'zlarining soliq majburiyatlarini aniq bilishi kerak. Soliq turlari va stavkalari barqaror va tez-tez o'zgarmaydigan bo'lishi kerak. Soliq tizimiga mustahkam ishonch bo'lmagan taqdirda uzoq muddatli investitsiyalarning harakati susayadi.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, soliqlarning byudjetga ijobiy ta'siridan tashqari, muhim iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish sohasida ham ulardan faol foydalanish mumkin. Narx-navoning isloh qilinishi, tashqi savdoning erkinlashtirilishi, mehnat bozorining isloh qilinishi va hokazolar yangi paydo bo'lgan tijorat tuzilmalarini moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlash zaruratini yuzaga keltiradi. Bu vazifani soliq stavkalarini tabaqalashtirish yo'li orqali hal etish mumkin.

Shunday qilib, soliqlarning vazifalari ularni amalga oshirish muddatiga qarab, qisqa muddatli, o'rta va uzoq muddatli vazifalarga bo'linadi. Bu vazifalar mazmuniga ko'ra bir-biridan farq qiladi, Soliqlar nafaqat davlat byudjetining tushumlariga bo'lgan ehtiyojlarni qondirishga, balki davlat daromadlarini byudjetning o'rta muddatli rejada hayotiyligini yaxshilash maqsadida moslashuvchanligini amalga oshirishga ham xizmat qilishi mumkin.

2.1.4. Soliqqa tortish tamoyillari.

Soliq solish tamoyillari soliq munosabatlarini amaliyotda tashkil etish, soliq solish, uni undirish amaliyotining mazmunini ochib beradi . Soliq solish tamoyillarini A. Smit o'zining «Xalqlar boyligining sabablari va tabiatlari» nomli kitobida (1776) ilk bor asoslab bergan va unda:

- davlat fuqarolari davlat xarajatlarini qoplashda o'zlari hukumat muhofazasida foydalanayotgan daromadlariga muvofiq tarzda qatnashishlari lozim.
- har bir odam to'laydigan soliq aniq belgilab qo'yilgan bo'lishi kerak, bunda o'zboshimchalik ketmaydi. Soliq miqdori, to'lanadigan vaqti va tartibi uni to'lovchiga ham, boshqa har qanday odamga ham birday aniq va ma'lum bo'lishi zarur.

- har bir soliq to‘lovchiga har jihatdan qulay bo‘lgan vaqtda va tartibda undirilishi kerak.

- har bir soliq shunday tarzda o‘rnatilishi kerakki, bunda soliq to‘lovchining hamyonidan ketadigan pul davlat byudjetiga kelib tushadigan mablag‘ga nisbatan ortiq bo‘lishiga mumkin qadar yo‘l qo‘yilmasin, deb ta'kidlab o‘tilgan.

Hozirgi sharoitga tatbiqan olganda, soliq solish tizimining quyidagi tamoyillarini keltirib o‘tish mumkin:

- **Soliq solishning yetarlilik tamoyili**. Soliq solishning yetarlilik tamoyiliga muvofiq soliq solish darajasi shunday bo‘lishi lozimki, u davlat intilayotgan xalq xo‘jaligi samaradorligiga erishishni kafolatlay olsin. Soliqqa tortish tizimi iqtisodiyot, ijtimoiy himoya, mudofaa qobiliyati va boshqa sohalardagi davlat siyosatini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan moliya resurslari to‘planishini ta'minlashi lozim. Shuni ham ta'kidlab o‘tish lozimki, soliq stavkalari soliq yuki ko‘rsatkichi hisoblanmaydi, chunki soliq to‘lovchi soliq to‘lar ekan, davlat tomonidan bepul xizmatlardan bahramand bo‘lgani holda ayni chog‘da o‘zining ba'zi xarajatlarini qisqartiradi. Umuman olganda, yetarlilik tamoyili soliq siyosatini belgilayotganda uni davlatning qabul qilingan ijtimoiy-iqtisodiy siyosati bilan qat'iy ravishda uyg‘unlashtirishni taqozo etadi.

- **Soliq solishning tadbirkorlik va investitsiyalarni rag‘batlantirish tamoyili.** Soliq tizimi xo‘jalik yurituvchi subyektlarning ishlab chiqarishini rivojlantirish, uskunalar va zamonaviy texnologiyalar sotib olish uchun mablag‘ yo‘naltirish, ya'ni kapital jamg‘arish va shu yo‘l bilan texnologiyalarni takomillashtirish, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishni rag‘batlantirishi lozim.

Soliq solishning iqtisodiy omillarga ta'siri ikki xil ko‘rinishda bo‘ladi, ya'ni qiyosiy oqibat va daromad oqibati shaklida ifodalanadi. Qiyosiy oqibat mehnat natijalari, jamg‘arish, investitsiyalash, yangi g‘oyalarni joriy etish va ishlab chiqarish faoliyatining boshqa xil ko‘rinishlari bilan shug‘ullanish uchun nisbatan kamroq darajada rag‘batlantirishda namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, progressiv (oshib boruvchi) soliq solishda bunday oqibatning rag‘batlantirishga zid ta'siri yaqqol ifodalanadi.

Soliqlarning ta'siri investitsiyalar tarkibida ham yaqqol seziladi. Turli ko‘rinishdagi aktivlar uchun joriy etilgan har xil soliq tartiblari investitsiya

imkoniyatlari va sarmoyadorlarning portfeli tarkibida sezilib qoladi. Soliq tizimidagi kamchilik va nuqsonlar iqtisodiy o‘sish sur'atlarining pasayb ketishiga olib kclishi mumkin, bu xol pirovard natijada davlat byudjeti daromadlarining o‘zgarishiga ham ta'sir etmay qolmaydi.

Soliq solishning adolatlilik tamoyili. Soliq solishning adolatlilik tamoyiliga muvofiq, soliqlar jamiyat tomonidan oqilona va adolatli deb tan olingan umumiy obyektiv qoidalarga binoan belgilanishi lozim. Adolatlilik tamoyili bir qancha asosiy guruhdagi soliq solish tamoyillariga bo‘linadi. Bularni ikki guruhga bo‘lgan holda o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Bunda gorizontal va vertikal adolatni bir-biridan farqlash lozim. Gorizontal adolat tamoyili daromad olishning turli sharoitlarida soliq to‘lovchilarga nisbatan soliq solishning taxminan teng shartlarini qo‘llashni ko‘zda tutadi.

Vertikal adolat deganda xo‘jalik yuritishning birmuncha og‘ir sharoitlarida ishlayotgan subyektlar uchun soliq solishning bir qadar yumshoqroq shartlarini, yengil daromad olish imkoniyatiga ega bo‘lgan subyektlar uchun esa og‘irroq shartlarni qo‘llash tushuniladi. Soliqlarning rag‘batlantirish funksiyasini bajarish doirasida ikkinchi tamoyil buzilishi mumkin. Masalan, iste'mol tovarlari ishlab chiqarishni rag‘batlantirish maqsadida ularni ishlab chiqarish bo‘yicha soliq solishda bir qadar imtiyozli shartlar yoki, aksincha, vino-aroq va tamaki mahsulotlarini iste'mol qilishni cheklash uchun ulardan olinadigan egri soliqlarning yuqori stavkalari belgilangan hollar ham bo‘ladi.

Soliq solishning oddiylik va xolislik tamoyili. Bu tamoyil soliq solish bazasini aniqlashda, soliqlarni hisoblab chiqishda oddiylik bo‘lishini, taqdim etiladigan hisobotlarning mazmunini soddalashtirishni, shuningdek soliqlarning eng muhim turlari bo‘yicha yagona stavkalar belgilashni, beriladigan imtiyozlarni iloji boricha kamaytirishni ko‘zda tutadi. Bu o‘rinda nazarda tutilayotgan narsa shuki, soliqlarning rag‘batlantirish funksiyasi doirasida beriladigan imtiyozlar yakka tartibdagi xususiyatga ega bo‘lmasligi, balki muayyan faoliyat turlarini rag‘batlantirishga, soliq to‘lovchilarning mulkchilik shakli va qaysi idoraga mansubligidan qat'i nazar, ma'lum turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarishni ko‘paytirishga qaratilmog‘i lozim. Soliq imtiyozlarining haddan tashqari ko‘pligi qonunlarni murakkablashtirib yuboradi, tushunishni qiyinlashtiradi hamda turlicha talqin qilinishiga olib keladi, bu hol pirovard natijada soliq to‘lovchilarning soliqlarga nisbatan

munosabatlariga salbiy ta'sir qiladi. Shu bilan birga aniq qilib belgilangan imtiyozlar soliq yukini boshqa soliq to'lovchilar zimmasiga o'tkazib, ijtimoiy adolatsizlik ro'y berishiga olib keladi.

Soliq solishning boshqarishga qulaylik tamoyili. Samarali soliq tizimiga qo'yiladigan muhim talablardan biri boshqaruvga qulay bo'lishidir. Soliqlarni undirib olishda samaradorlikka erishish ko'p hollarda soliqlarning soliq to'lovchilarga yaxshi tushunarli bo'lishiga bog'liq.

Ayrim mamlakatlarda soliq solishning nihoyatda murakkab tartibi amal qiladi, aytaylik, shkala va stavkalar turi, soliqlar tarkibi, ularni to'lash qoidalari va tartiblari haddan tashqari ko'p bo'ladi. Buning ustiga ular soliq tushumlarining ko'payishiga hech qanday yordam bermaydi hamda soliqlarning rag'batlantiruvchi funksiyasi bajarilishida rol o'ynamaydi.

Soliq solishning soliqlarni yig'ish jarayonini imkon qadar arzonlashtirish tamoyili. Ushbu tamoyil davlat va soliq to'lovchilar tomonidan soliqlarni yig'ish uchun ketadigan xarajatlarni mumkin qadar kamaytirishni ko'zda tutadi. Buning uchun respublikamizda soliq solish tartibini takomillashtirish bilan bir qatorda soliqlarni maqbullashtirish, kompyuter texnologiyalari, soliq axborotlarining to'g'riligini bevosita nazorat qilish usullarini qo'llash orqali soliq to'lovchilarning xarajatlarini kamaytirish maqsadida davlat hisobidan saqlanadigan servis-markazlar, soliq solish masalalari xususida soliq organlari tomonidan bepul maslahatxonalar tashkil etilgan.

Soliq solishning soliq stavkalarini qiyoslash tamoyili Soliq stavkalari boshqa davlatlardagi xuddi shunday soliqlarning stavkalari bilan qiyoslanishi, ya'ni mintaqaning o'ziga xos xususiyatlari hisobga olingan holda boshqa mamlakatlar bilan teng bo'lgan xo'jalik faoliyati shart-sharoitlari vujudga keltirilishi lozim. Agar qattiq shartlar belgilab qo'yilgudek bo'lsa, bu hol respublika iqtisodiyotiga investitsiyalarni jalb qilishni mushkullashtirib yuboradi, aksincha, yengil sharoit yaratilsa, mamlakat byudjetiga salbiy ta'sir qiladi.

Soliq solish tamoyillari va soliq qonunchiligi tamoyillari muayyan o'xshashlikka ega va ularni hayotga to'liq tatbiq etish , iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim vazifalaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida keltirilgan **soliq to'g'risidagi qonun hujjatlari prinsiplari quyidagilardan iborat:**

Soliq solish prinsiplari

Soliq solish majburiylik, aniqlik va soliq organlarining soliq to'lovchilar bilan hamkorligi, adolatlilik, soliq tizimining yagonaligi, oshkoralik va soliq to'lovchining haqligi prezumpsiyasi prinsiplariga asoslanadi.

Majburiylik prinsipi

Har bir shaxs ushbu Kodeksda belgilangan soliqlar va unda nazarda tutilgan yig'imlarni to'lashi shart.

Hech kimga soliqlar va yig'imlarning barcha alomatlariga ega bo'lgan, biroq ushbu Kodeksda nazarda tutilmagan yoxud uning normalari buzilgan holda belgilangan soliqlar va yig'imlarni to'lash majburiyati yuklatilishi mumkin emas (8-modda).

Soliq solishning aniqligi va soliq organlarining soliq to'lovchilar bilan hamkorligi prinsipi.

Soliqlarni va yig'imlarni belgilovchi soliq to'g'risidagi qonun hujjatlari, agar ushbu Kodeksda boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, soliq to'lovchilarni hamda ushbu soliqlarning va yig'imlarning boshqa barcha elementlarini, shu jumladan ularni to'lash muddatlari va tartibini aniqlab berishi kerak.

Soliq organlari soliq munosabatlari doirasida soliq to'lovchilar bilan soliq to'g'risidagi qonun hujjatlarini to'g'ri bajarish maqsadida hamkorlik qilishi shart. Bunda soliq organlari soliq to'lovchilarning qonuniy faoliyatiga asossiz to'siqlar yaratishga haqli emas, soliq to'lovchilar esa soliq organlari o'z vakolatlarini amalga oshirishi uchun shart-sharoit yaratishi kerak.

Adolatlilik prinsipi

Soliqlar va yig'imlar kamsitish xususiyatiga ega bo'lishi hamda ijtimoiy, irqiy, milliy, diniy va boshqa shu kabi mezonlardan kelib chiqqan holda qo'llanilishi mumkin emas.

Mulkning shakliga, jismoniy shaxslarning fuqaroligiga yoki kapitalning kelib chiqish mamlakatiga qarab farqlangan soliq stavkalarini, soliq imtiyozlarini yoki boshqa afzalliklarni belgilashga yo'l qo'yilmaydi.

Fuqarolarning o'z konstitutsiyaviy huquqlarini amalga oshirishiga to'sqinlik qiladigan soliqlarni belgilashga yo'l qo'yilmaydi (10-modda).

Soliq tizimining **yagonaligi prinsipi**

Soliq tizimi O'zbekiston Respublikasining butun hududida yagonadir.

O‘zbekiston Respublikasining yagona iqtisodiy makonini buzuvchi, xususan, O‘zbekiston Respublikasining hududi doirasida tovarlarning (xizmatlarning) yoki moliyaviy mablag‘larning erkin muomalada bo‘lishini bevosita yoki bilvosita cheklab qo‘yadigan soliqlar belgilanishiga yo‘l qo‘yilmaydi (11-modda).

Oshkoralik prinsipi

Soliq to‘g‘risidagi qonun hujjatlari rasman e'lon qilinishi shart.

Rasman e'lon qilinmagan soliq to‘g‘risidagi qonun hujjatlari kuchga kiritilmagan hujjat sifatida huquqiy oqibatlarni keltirib chiqarmaydi.

Soliq to‘lovchining haqligi prezumpsiyasi prinsipi

Soliq to‘g‘risidagi qonun hujjatlaridagi barcha bartaraf etib bo‘lmaydigan qarama-qarshiliklar va noaniqliklar soliq to‘lovchining foydasiga talqin etiladi.

Nazorat savollari

1. Soliqlarning iqtisodiy mohiyati deganda nimani tushunasiz?
2. Soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar deganda nimani tushunasiz?
3. Soliqlarning obyektiv zarurligi nimalarda ko‘rinadi?
4. Soliqlarning xususiyatlarini tushuntirib bering.
5. Soliq elementlari tarkibiga nimalar kiradi?
6. Soliq solish obyekti nima?
7. Soliqni qanday undirish usullari mavjud?

2.2. O‘zbekiston respublikasi soliq tizimi va soliq siyosati

2.2.1. O‘zbekiston Respublikasi soliq tizimi va uning rivojlanish bosqichlari.

Yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlar, yig‘imlar, bojlar va majburiy to‘lovlar hamda ularning tuzilish tamoyillari, usullari, soliq nazoratining yig‘indisi soliq tizimini tashkil etadi.

Soliq tizimi bozor munosabatlarining eng muhim elementlaridan bo‘lib, mamlakatdagi iqtisodiy o‘zgarishlarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan unga bog‘liqdir. Shuning uchun ham hozirgi vaqtda yaratilgan soliq tizimini keskin qayta o‘zgartirish to‘g‘risidagi takliflarga juda ehtiyotkorlik bilan yondashish zarur. Bunday hollarda faqat bir daqiqalik samarani hisobga olmasdan, balki bu takliflaring mamlakat iqtisodiyoti va

moliyasining barcha tomonlariga qay darajada ta'sir etishi, albatta inobatga olinmog'i lozim.

Tabiiyki, ideal soliq tizimini jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlari, undagi yaratilgan ilmiy va ishlab chiqarish salohiyatini hisobga oluvchi muhim nazariy asos yordamidagina yaratish mumkin. Soliq tizimi xo'jaliklardagi bozor munosabatlarini rivojlanishiga ta'sir qilishi, tadbirkorlikning taraqqiy etishiga yordam berishi va bir vaqtning o'zida aholining kam ta'minlangan qatlami turmush tarzining pasayb ketishiga to'sqinlik qilishi kerak.

O'zbekiston Respublikasi soliqlar tizimi umumdavlat soliqlari va boshqa majburiy to'lovlar hamda mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar tizimidan iborat.

Soliq kodeksining 17-moddasiga ko'ra O'zbekiston Respublikasi hududida umumdavlat soliqlari va boshqa majburiy to'lovlar hamda mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar amal qiladi.

Soliqlarga quyidagilar kiradi:

1) qo'shilgan qiymat solig'i;

2) aksiz solig'i;

3) foyda solig'i;

4) jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i;

5) yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq;

6) suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq;

7) mol-mulk solig'i;

8) yer solig'i;

9) ijtimoiy soliq.

Soliq to'lovchilarning ayrim toifalari uchun O'zbekiston Respublikasi hududida quyidagi maxsus soliq rejimlari belgilanadi:

1) aylanmadan olinadigan soliq;

2) mahsulot taqsimotiga oid bitimlar ishtirokchilariga soliq solishning alohida tartibi;

3) maxsus iqtisodiy zonalar ishtirokchilariga va ayrim toifadagi soliq to'lovchilarga soliq solishning alohida tartibi.

Maxsus iqtisodiy zonalar ishtirokchilariga va ayrim toifadagi soliq to'lovchilarga soliq solishning alohida tartibi qonun hujjatlarida yoki investitsiya bitimlarida nazarda tutilgan investitsiyalarni amalga oshirish

hamda boshqa shartlarni bajarish bilan bog'liq holda muayyan muddat uchun belgilanadi.

Maxsus soliq rejimlari ayrim soliqlarni to'lashdan ozod etishni, pasaytirilgan soliq stavkalarini va boshqa soliq imtiyozlarini qo'llashni nazarda tutishi mumkin.

Birinchi bosqich 1991-1994 yillar - O'zbekistonning o'z soliq tizimini tashkil etish va soliqlarning xazinaviy ahamiyatini oshirish bosqichidir.

Soliq islohotlarining ikkinchi bosqichi soliqlarni bozor iqtisodiyoti talablariga moslashtirish va korxonalarning ishlab chiqarishni rag'batlantirishga qaratish davridir. Bu davr 1995-1997 yillari o'z ichiga oladi. Ushbu davrda O'zbekiston Respublikasi oliy Majlisining 1997 yil 24 apreldagi qaroriga asosan mamlakatimizining birinchi Soliq kodeksi qabul qilindi va 1998 yil 1 yanvardan amalga kiritildi.

Soliq islohotining uchinchi bosqichi 1998-2004 yillarni o'z ichiga oladi. Bu bosqichni soliq tizimida soliqlarni ixchamlashtirish konsepsiyasining boshlanish davri deb atash mumkin.

Soliq islohotining to'rtinchi bosqichi 2005-2017 yillarni o'z ichiga bo'lgan davr. Bu bosqichni soliq tizimida tadbirkorlik subyektlarini har tomonlama rag'batlantirish, ular faoliyatini qo'llab quvvatlash, soliq tizimini soddalashtirish, soliq ma'murchiligini takomillashtirish davri deb atash mumkin.

Soliq islohotining beshinchi bosqichi 2018 yildan to hozirgi vaqtgacha bo'lgan davr. Bu bosqichni soliq tizimida soliq yukini kamaytirish investorlarni har tomonlama rag'batlantirish, ular faoliyatini qo'llab quvvatlash davri deb atash mumkin.

2.2.2. Soliq tizimini guruhlashning o'ziga xos xususiyatlari.

O'zbekiston soliq tizimida soliqlarni obyekti, iqtisodiy mohiyati byudjetga tushishi va to'lovchilari nuqtay nazari bo'yicha guruhlarga ajratib o'rganish mumkin.

Soliqlar soliq solish obyektiga qarab quyidagi guruhga bo'linadi:

1. Oborotdan olinadigan soliqlar.
2. Daromaddan olinadigan soliqlar.
3. Mol-mulkdan qiymatidan olinadigan soliqlar.

Oborotdan olinadigan soliqlarga qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i, bojxona boji va yer qa'ridan foydalanganlik uchun olinadigan

soliqlar kiradi. Lekin oborot (aylanma) tushunchasi bizning qonunchiligimiz bo'yicha ilgarigidek mahsulot realizatsiyasi oborotidan emas, balki yuklab yuborilgan mahsulotlar qiymati bilan o'lchanadi. Yalpi tushumdan olinadigan yagona soliq to'lovi ham oborotdan olinadigan soliqlarga kiradi.

Daromaddan olinadigan soliqlarga yuridik shaxslarning foydasiga solinadigan soliq, jismoniy shaxslarning daromadiga solinadigan soliq, ixtisoslashtirilgan ulgurji savdo korxonalarining yalpi daromadidan olinadigan soliq kiradi.

Mol-mulk qiymatidan olinadigan soliqlarga yuridik va jismoniy shaxslarning mol-mulk solig'i, qishloq xo'jalik tovar ishlab chiqaruvchilarining yagona yer solig'i hamda yuridik va jismoniy shaxslarning yer soliqlarini kiritish mumkin.

Iqtisodiy mohiyatiga qarab soliqlar egri (bilvosita), to'g'ri (bevosita) soliqlarga bo'linadi. To'g'ri soliqlar to'g'ridan-to'g'ri soliq to'lovchilarning o'zi to'laydi, ya'ni soliqning huquqiy to'lovchisi ham, haqiqiy to'lovchisi ham bitta shaxs bo'ladi. Bu soliqlar tarkibiga barcha daromaddan to'lanadigan soliqlar kiradi. Hamda mol-mulk va resurs soliqlari kiradi. Resurs soliqlari tarkibiga yer solig'i, yer qa'ridan foydalanganlik uchun va suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqlar kiradi.

To'g'ri soliqlarda to'g'ridan-to'g'ri daromaddan soliq to'langanligi uchun soliqlar stavkasining kamaytirilishi korxonalar daromadining ko'p qismini ularga qoldirib, investitsiya faoliyatini kengaytirish imkonini yaratib, bozor iqtisodiyotini rivojlantiradi. Bu soliqlarning stavkalari oshirilsa, korxonalarning moliyaviy imkoniyatlari kamaya boradi. Demak, bu guruh tarkibiga kiruvchi soliqlarning stavkalari iqtisodiy rivojlanish bilan bevosita bog'liqdir.

Egri soliqlarning huquqiy to'lovchilari mahsulot (ish, xizmat)ni yuklab yuboruvchilar hisoblanadi. Lekin, soliq og'irligi haqiqatan ham tovar (ish, xizmat)ni iste'mol qiluvchilar, ya'ni bevosita iste'molchilar zimmasiga tushadi. Bu soliqlar tovar (ish, xizmat) qiymati ustiga qo'shimcha ravishda qo'yiladi.

Egri soliqlarning ijobiy tomoni shundaki, ular respublikada ishlab chiqarilgan tovarlar respublikadan tashqariga chiqib ketishini chegaralaydi,

mamlakat ichida tovarlarning serob bo'lishiga yordam beradi hamda inflyatsiya darajasini (muomaladagi ortiqcha pul massasini) birmuncha jilovlab turadi.

Egri soliqlar tarkibiga qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i, bojxona boji, jismoniy shaxslarning transport vositalari uchun benzin, dizel yoqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun soliqlari kiradi.

Chunki qo'shilgan qiymat solig'i va aksiz solig'i iqtisodiy konyukturaning o'zgarishlariga bevosita bog'liq bo'lmagan barqaror daromad manbalari hisoblanadi va egri soliqlar bo'yicha tushumlarning asosiy qismini tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti ijtimoiy xarajatlari o'sish tendensiyasiga ega ekanligi davlat byudjeti daromadlari hajmini uzluksiz oshirib borishni taqozo qiladi. Bu esa qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i kabi barqaror daromad manbalarini, byudjet daromadlarini uzluksiz ta'minlashni taqozo qiladi.

Yuqorida aytib o'tilganidek, to'g'ri va egri soliqlar yagona soliq tizimini tashkil etib, bir-biri bilan o'zaro bog'langandir. Yevropa mamlakatlarida egri soliqlarning roli AQSh, Yaponiya, Kanada va Avstraliyaga qaraganda yuqoridir. Yevropa mamlakatlarida jami soliq tushumlarining hajmida egri soliqlarning salmog'i 40 foizdan yuqori bo'lib, ayrim mamlakatlarda 50 foizni tashkil etadi. Mazkur ko'rsatkich 50 foizdan yuqori bo'lgan mamlakatlar guruhiga Meksika, Turkiya va Koreya kiradi. AQSh, Yaponiya, Kanada va Avstraliyada esa ushbu ko'rsatkich 25- 30 foizni tashkil qiladi.

- Buxgalteriya hsobida aks ettirish xususiyatiga ko'ra soliqlar:
- -xarajatlarga olib boriladigan (er solig'i, mulk solig'i);
- -mahsulot bahosiga qo'shiladigan (QQS va aktsiz);
- -foyda hisobidan to'lanadigan (foyda solig'i);
- -xodimlardan ushlab qolinadigan soliqlarga bo'linadi.
- Byudjetga tushishiga qarab soliqlar umumdavlat va mahalliy soliqlarga bo'linadi.
- Umumdavlat soliqlari va boshqa majburiy to'lovlar tarkibiga quyidagilar kiradi:
- 1) yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig'i;
- 2) jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i;

- 3) qo'shilgan qiymat solig'i;
- 4) aksiz solig'i;
- 5) yer qa'ridan foydaianuvchilar uchun soliqlar va maxsus to'lovlar;
- Umumdavlat soliqlari har yili O'zbekiston Republikasi Prezidentining keyingi moliya yili uchun makroiqlisodiy ko'rsatkichlar va davlat byudjeti bo'yicha chiqadigan qarori asosida belgilangan normativlar bo'yicha tegishli mahalliy byudjetlar o'rtasida taqsimlanadi;
- 7) ijtimoiy jamg'armalarga majburiy to'lovlar:
- -yagona ijtimoiy to'lov;
- -fuqarolarning byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga sug'urta badallari;
- -byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasiga majburiy ajratmalar;
- 8) Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy to'lovlar:
- Respublika yo'l jamg'armasiga majburiy ajratmalar;
- Respublika yo'l jamg'armasiga yig'imlar.

9) davlat boji. Davlat boji yuridik ahamiyatga molik harakatlarni amalga oshirganlik va bunday harakatlar uchun vakolatli muassasalar, shuningdek mansabdor shaxslar tomonidan hujjatlar berganlik uchun olinadigan majburiy to'lovdir. Bunday vakolatli muassasalarga misol qilib sud va notarial idoralarni, O'zbekiston Respubiikasi diplomatik vakolatxonasi va uning konsullik muassasalarini keltirish mumkin. Davlat bojining stavkalari O'zbekiston Respubiikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi;

10) bojxona to'lovlari. Bojxona organlari bojxona ishini amalga oshirishda belgilangan tartibda bojxona to'lovlarini undiradi. Bojxona to'loviarining quyidagi turlari mavjud:

- bojxona boji;
- import qilinayotgan tovarlar uchun undirilagan qo'shilgan qiymat solig'i;
- import qilinayotgan tovarlar uchun undiriladigan aksiz solig'i;
- bojxona yig'imlari.

Mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarga quyidagilar kiradi:

1) mol-mulk solig'i;
2) yer solig'i;

3) ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im;

4) yagona yer solig'i (soddalashtirilgan tartibdagi soliq).

5) suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq.

Umumdavlat soliqlari asosan respublika byudjeti daromadlarini shakllantirishga qaratilgan bo'lsa, mahalliy soliqlar va yig'imlar mahalliy byudjetlar daromadlarini shakllantiradi.

To'lovchilar nuqtay nazaridan soliqlarni yuridik va jismoniy shaxslar to'laydigan soliqlarga ajratishimiz mumkin.

Soliq to'lashiga ko'ra yuridik shaxslarni quyidagicha guruhlarga ajratish mumkin:

1) umumiy tartibda soliq to'lovchi yuridik shaxslar;

2) mikrofirmalar va kichik korxonalar;

3) qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari;

4) savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari;

5) lotereyalar, totalizratorlar va tavakkalchilikka asoslangan boshqa o'yinlar o'tkazishga ixtisoslashgan yuridik shaxslar;

6) tadbirkorlik faoliyatining ayrim turlari bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslar.

Umumiy tartibda soliq to'lovchi yuridik shaxslar quyidagi soliqlarni to'laydi:

1. Foyda solig'i;
2. Qo'shilgan qiymat solig'i;
3. Aksiz solig'i;
4. Mol-mulk solig'i;
5. Yer solig'i;
6. Yer osti boyliklaridan foydalanganlik uchun soliq;
7. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq;

2.2.3. Soliq siyosati strategiyasi va taktikasi.

Soliq siyosati - bu iqtisodiy siyosatning ajralmas bir qismi bo'lib, davlatning muayyan davrda aniq maqsadlarga qaratilgan soliq sohasidagi faoliyatidir. U tarkiban soliqlarni joriy etish, soliqqa oid huquqiy baza yaratish, joriy etilgan soliqlar va soliqsiz to'lovlarni amaliyotda ishlash mexanizmini shakllantirish va samaradorligini oshirishga qaratilgan davlatning tegishli vakolatli organlari tomonidan kompleks tarzda olib

boriladrgan chora-tadbirlar yig'indisidir. Mamlakat soliq tizimi xususiyatlari, yo'nalishlari, qanday soliqlarning joriy etilishi, ular o'rtasidagi nisbatni ta'minlash kabi masalalarni soliq siyosati belgilab beradi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida davlatning iqtisodiyotni tartibga solishdagi roli kuchayib, o'z oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarni amalga oshirishda soliq siyosati inuhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Soliq siyosati amalda davlat boshqaruvining boshqa unsurlari: pul-kredit siyosati, baho siyosati kabilar bilan birgalikda mamlakatning barcha ijtimoiy-iqtisodiy sohalariga faol ta'sir etadi. Davlat soliq siyosati orqali iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantiradi yoki cheklaydi. Amalga oshirilishi lozim bo'lgan tadbirlar xususiyatini e'tiborga olib soliq siyosati: soliq siyosati strategiyasi soliq siyosati taktikasiga bo'linadi.

Soliq siyosati strategiyasi - soliq siyosatining uzoq muddatli yo'nalishi bo'lib, ijtimoiy va iqtisodiy strategiya belgilab bergan ulkan masshtabli vazifalarni kelajakda bajarilishini ta'minlash ko'zda tutilgan soliqqa doir moliyaviy tadbirlar yig'indisidir.

Soliq siyosati taktikasi esa belgilangan soliq siyosati strategiyasi ijrosini ta'minlovchi, tez-tez o'zgarib turuvchi say-harakatlarni bildirib, qisqa muddatli va kichik masshtabdagi moliyaviy chora-tadbirlarni hal qilishga qaratilgan yo'nalishlar majmuasi hisoblanadi.

Soliq siyosati tarkibiy jihatdan quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

- mamlakat miqyosida amal qiluvchi soliqlar va soliqsiz to'lovlarni qonuniy joriy etish;
- amal qilayotgan soliqlarni samarali ishlashini ta'minlovchi mexanizmini shakllantirish va takomillashtirish, soliqqa oid qonunlar va boshqa me'yoriy hujjatlarni takomillashtirib borish;
- soliq siyosatini amalga oshiruvchi tegishli vakolatli organlarni tashkil etish va ularni ushbu sohadagi vazifalarini belgilash;
- soliqqa tortish tizimini shakllantirishga qaratilgan chuqur ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish va ularni joriy etishni tashkil etish.

2.2.4. Soliq konsepsiyasi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 29 iyundagi PF-5468-son Farmoniga binoan O‘zbekiston respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi qabul qilindi.

Soliq yukini izchillik bilan kamaytirish, soliq solish tizimini soddalashtirish va soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish iqtisodiyotni jadal rivojlantirish hamda mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligini yaxshilashning eng muhim shartlari hisoblanadi.

Shu bilan birga, o‘rganishlar natijalari mazkur sohada bir maromda iqtisodiy o‘sishga, ishbilarmonlik va investitsiyaviy faollikni oshirishga, sog‘lom raqobat muhitini shakllantirishga, shuningdek, **soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar yig‘iluvchanligining zarur darajasini ta'minlashga to‘sqinlik qilayotgan bir qator tizimli muammolarni ko‘rsatdi, xususan:**

birinchidan, umumbelgilangan soliqlarni to‘lovchilar uchun soliq yuki darajasining yuqoriligi, shuningdek, soliq solishning soddalashtirilgan va umumbelgilangan tizimida soliqlarni to‘laydigan xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘rtasidagi soliq yuki darajasidagi farqning sezilarliligi;

ikkinchidan, qo‘shilgan qiymat solig‘ini undirishning samarasiz tizimi, soliq to‘lovchilarning aylanma mablag‘larini jalb qiladigan, shuningdek, iste'mol mahsulotining oraliq va yakuniy qiymati qimmatlashishiga olib keladigan hamda yirik va kichik biznes o‘rtasidagi kooperatsiyaning rivojlanishiga to‘sqinlik qiladigan majburiy to‘lovlarning mavjudligi;

uchinchidan, soliq to‘lovchilar tomonidan xodimlarning real sonini va mehnatga haq to‘lash fondini yashirishga olib keluvchi mehnatga haq to‘lash fondi soliq stavkalarining yuqoriligi;

to‘rtinchidan, imtiyozlarning samaradorligini monitoring va nazorat qilish bo‘yicha ta'sirchan tizimning mavjud emasligi sababli sog‘lom raqobatni ta'minlashga salbiy ta'sir ko‘rsatuvchi, xo‘jalik yurituvchi subyektlarni soliq va bojxona, shu jumladan individual xususiyatga ega bo‘lgan imtiyozlar hisobiga qo‘llab-quvvatlash amaliyotining keng tarqalganligi;

beshinchidan, davlat organlari va tashkilotlari o'rtasida axborot almashish mexanizmlarining, elektron soliq ma'muriyatchiligi hamda soliq nazoratini amalga oshirish shakl va uslublarining takomillashmaganligi;

oltinchidan, o'tkaziladigan nazorat tadbirlarining sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi va insofli tadbirkorlik subyektlarining faoliyatiga aralashishlarni kamaytirishga to'sqinlik qiluvchi nazorat faoliyatini amalga oshirishda xavf-xatarlarni tahlil qilish va boshqarishning aniq tizimi yo'qligi;

yettinchidan, mahalliy soliq va yig'imlarning ma'muriyatchiligi mexanizmlarining samarasizligi oqibatida ularning yig'iluvchanlik darajasi yetarli emasligi, shuningdek, ko'chmas mulk va yer uchastkalarini to'liq hisobga olish va qiymatini obyektiv aniqlashning mavjud emasligi.

Mavjud tizimli muammolarni bartaraf etish, 2017 — 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida belgilangan soliq yukini kamaytirish va soliq solish tizimini soddalashtirish, soliq ma'muriyatchiligini takomillashtirish vazifalarini amalga oshirish maqsadida, shuningdek, keng jamoatchilik muhokamasi natijalari hamda Xalqaro valyuta jamg'armasi, **Jahon banki va xalqaro ekspertlarning tavsiyalaridan kelib chiqib:**

1. Quyidagilar O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasining asosiy yo'nalishlari etib belgilansin:

iqtisodiyotga soliq yukining darajasini kamaytirish, shuningdek, soliq solishning soddalashtirilgan va umumbelgilangan tizimi bo'yicha soliqlarni to'laydigan xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasidagi soliq yuki darajasidagi nomutanosibliklarni bartaraf etish;

soliqlarni unifikatsiya qilish orqali ularning sonini optimallashtirish, shuningdek, o'xshash soliq solish bazasiga ega bo'lgan soliqlarni birlashtirish, soliq hisobotlarini qisqartirish va soddalashtirish, operatsion xarajatlarni minimallashtirish;

makroiqtisodiy vaziyatning barqarorligini, O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti va uning daromadlarini shakllantirishning mustahkamligini ta'minlash;

soliq qonunchiligini soddalashtirish, soliq munosabatlari sohasida normativ-huquqiy hujjatlardagi qarama-qarshiliklar va ziddiyatlarni

bartaraf etish, insofli soliq to‘lovchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlari himoyasini kuchaytirish;

soliq solish masalalarini tartibga soladigan havolaki normalar va qonun osti hujjatlarini maksimal darajada cheklagan holda, soliq qonunchiligining barqarorligini hamda O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi normalarining to‘g‘ridan-to‘g‘ri amal qilishini ta'minlash, shu jumladan kodeksda soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar stavkalarining miqdorlarini belgilash;

xorijiy investorlar va investitsiyalar uchun qulay rejimni saqlab qolish, ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash va ishonchli huquqiy himoyalash;

soliq nazoratining shakl va mexanizmlarini, shu jumladan soliq solish ob'ektlari hamda soliq to‘lovchilarni yanada to‘liq qamrab olish va hisobini ta'minlaydigan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish hisobiga takomillashtirish, transfer narxlarni shakllantirish bilan bog‘liq operatsiyalarga soliq solish tartibini joriy etish.

Ma'lumot uchun qabul qilinsinki, **O‘zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi doirasida 2019 yil 1 yanvardan boshlab:**

a) birinchidan, mehnatga haq to‘lash fondiga soliq yuki quyidagilar orqali kamaytiriladi:

barcha fuqarolar uchun jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ining yagona stavkasini 12 foiz miqdorida joriy etish, shundan 0,1 foizini shaxsiy jamg‘arib boriladigan pensiya hisobvaraqlariga yo‘naltirish. Bunda, ayrim toifadagi fuqarolarning eng kam oylik ish haqining 4 baravari miqdoridagi daromadlarini soliq solishdan ozod qilishning amaldagi tartibi saqlab qolinadi;

fuqarolarning mehnatga haq to‘lash turidagi daromadlaridan Byudjetdan tashqari pensiya jamg‘armasiga ushlab qolinadigan sug‘urta badallarini bekor qilish;

pensiya tizimining barqarorligini ta'minlash maqsadida byudjet tashkilotlari va davlat korxonalari, ustav jamg‘armasi (kapitali)da davlat ulushi 50 foiz va undan ko‘proq miqdorda bo‘lgan yuridik shaxslar, ustav jamg‘armasi (kapitali)ning 50 foizi va undan ko‘proq miqdori davlat ulushi

50 foiz va undan ko‘proq bo‘lgan yuridik shaxsga tegishli yuridik shaxslar hamda ularning tarkibiy tuzilmalari uchun yagona ijtimoiy to‘lovni 25 foiz miqdorida belgilash, shuningdek, boshqa yuridik shaxslar uchun ushbu to‘lov stavkasini 15 foizdan 12 foizgacha pasaytirish;

b) ikkinchidan, oborot (tushum)dan soliqlarni optimallashtirgan holda umumbelgilangan va soddalashtirilgan soliqlar to‘lovchilarni soliqqa tortish, shuningdek, soliq solishning soddalashtirilgan tartibiga o‘tish mezonlari quyidagilar orqali takomillashtiriladi:

davlat maqsadli jamg‘armalariga yuridik shaxslarning oboroti (tushumi)dan undiriladigan majburiy ajratmalarni bekor qilish;

yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i stavkasini 14 foizdan 12 foizgacha, tijorat banklari uchun — 22 foizdan 20 foizgacha pasaytirish, shuningdek, mobil aloqa xizmati ko‘rsatayotgan yuridik shaxslar (uyali aloqa kompaniyalari) uchun rentabellik darajasidan kelib chiqib ular uchun qo‘shimcha foyda solig‘i hisoblash tartibini bekor qilgan holda 14 foizdan 20 foizgacha oshirish;

dividendlar va foizlar ko‘rinishidagi daromadlar bo‘yicha to‘lov manbaidan ushlab qolinadigan foyda solig‘i stavkasini 10 foizdan 5 foizgacha pasaytirish;

o‘tgan yil yakunlari bo‘yicha yillik oboroti (tushumi) 1 milliard so‘mdan oshgan yoki yil davomida belgilangan chegaraviy miqdorga yetgan korxonalarni umumbelgilangan soliqlarni to‘lashga o‘tkazish. Bunda, yillik oborot (tushum)ning 1 milliard so‘m etib belgilangan chegaraviy miqdori 3 yilda kamida bir marta qayta ko‘rib chiqiladi;

barcha tadbirkorlik subyektlari, shu jumladan oboroti (tushumi) 1 milliard so‘mgacha bo‘lgan yuridik shaxslar uchun yuridik shaxslarning mol-mulk solig‘i, yer solig‘i va suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni joriy etish;

qo‘shimcha foyda solig‘ini hisoblash va to‘lash tartibini, shu jumladan royalti to‘lashni joriy etish orqali takomillashtirish;

d) uchinchidan, soliq solishning soddalashtirilgan tartibi bo‘yicha soliq to‘lovchilarga soliq siyosatini takomillashtirishning salbiy ta'sirini kamaytirish choralari quyidagilar orqali amalga oshiriladi:

yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq stavkasini, bino va inshootlardan, shu jumladan ilgari xususiylashtirilgan ob'ektlardan

samarasiz foydalanayotgan yuridik shaxslar uchun oshirilgan stavkada soliq hisoblash tartibini saqlab qolgan holda, 5 foizdan 2 foizga pasaytirish;

yillik oboroti (tushumi) 1 milliard so'mgacha bo'lgan soliq to'lovchilar uchun oborotdan (tushumdan) soliqni 4 foiz miqdordagi bazaviy stavkadan kelib chiqib hisoblash va to'lash tartibini hamda qo'shilgan qiymat solig'ini ixtiyoriy ravishda to'lash imkoniyatini belgilash;

yagona yer solig'i to'lovchilar uchun soliq solish tartibini saqlab qolish.

e) to'rtinchidan, qo'shilgan qiymat solig'i va aksiz solig'ini hisoblash va to'lash tartibi quyidagilar orqali takomillashtiriladi:

qo'shilgan qiymat solig'ini to'liq hisobga olish tizimini joriy etish, soliq solish bazasini aniqlashtirish va imtiyozlar sonini kamaytirish, shuningdek, 2019 yil yakuni bo'yicha mazkur soliq stavkasi miqdorini pasaytirish orqali qo'shilgan qiymat solig'ining 20 foiz miqdordagi amaldagi stavkasini saqlab qolish;

hozirgi vaqtda sotib olinadigan asosiy vositalar, qurilishi tugallanmagan obyektlar va nomoddiy aktivlar narxiga kiritiladigan qo'shilgan qiymat solig'ini hisobga olish summalariga kiritish huquqini berish;

tegishli tadbirlarni moliyalashtirish uchun mablag'larni respublika byudjetiga o'tkazgan holda, alkogol va tamaki mahsulotlarini ishlab chiqaruvchilar uchun har bir ishlab chiqariladigan mahsulot birligiga o'rnatilgan aksiz va yig'imlarni birlashtirish.

3. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining yangi tahrirdagi loyihasini ishlab chiqishni muvofiqlashtirish hamda samarasiz soliq va bojxona imtiyozlari va preferensiyalarini bekor qilish bo'yicha ishchi komissiyaning yangilangan tarkibi tasdiqlansin.

Ishchi komissiya

bir hafta muddatda tegishli yo'nalishlar bo'yicha ekspert guruhlari faoliyatini, shu jumladan ular ishiga soliqqa tortish sohasida amaliy tajribaga ega ekspertlar va biznes vakillarini jalb qilgan holda tashkil etsin;

2018 yil 1 noyabrga qadar muddatda samarasiz soliq va bojxona imtiyozlari hamda preferensiyalarini bekor qilish, O'zbekiston

Respublikasining Soliq va Bojxona kodekslariga muvofiq doimiy amal qiluvchi soliq hamda bojxona imtiyozlarini taqdim etish tartibini joriy qilish bo'yicha takliflar tayyorlanishini ta'minlansin;

2018 yil 1 dekabrga qadar muddatda Xalqaro valyuta jamg'armasi, Jahon banki va boshqa tashkilotlar ekspertlarini jalb qilgan holda, O'zbekiston Respublikasining soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasining asosiy yo'nalishlaridan kelib chiqib, uning keng jamoatchilik muhokamasini o'tkazish orqali O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining yangi tahrirdagi loyihasi ishlab chiqilishini ta'minlasin.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining yangi tahrirdagi loyihasini tayyorlashda va O'zbekiston Respublikasi soliq tizimini isloh qilishda texnik jihatdan ko'maklashishni ta'minlash uchun Xalqaro valyuta jamg'armasi va Jahon banki bilan o'zaro hamkorlikni tashkil etish choralarini ko'rsin.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi ikki oy muddatda:

a) soliq majburiyatlarini bajaruvchi soliq to'lovchilar ma'muriy xarajatlarining keskin oshishini oldini olishga qaratilgan quyidagilarni nazarda tutuvchi kompleks tadbirlarni tasdiqlasin:

davlat soliq xizmati organlari xodimlari va soliq to'lovchilarning, shu jumladan qo'shilgan qiymat solig'i va yuridik shaxslarning foyda solig'ini hisoblab chiqish va to'lash bo'yicha malakasini oshirish;

soliq hisobotini soddalashtirish va uning avtomatlashtirilgan buxgalteriya hisobini yurituvchi dasturiy mahsulotlar bilan integratsiyalashuvini ta'minlash;

soliq ma'muriyatchiligini, shu jumladan soliqlarni to'lash davriyligini tubdan takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturini;

pensiyalarni hisoblash uchun zarur bo'lgan hisoblangan ish haqining personallashtirilgan hisobini yuritish tartibini joriy qilish;

b) yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan amalga oshirishga ruxsat etilgan faoliyat turlari tanqidiy qayta ko'rib chiqilishi va qisqartirilishini ta'minlasin;

d) ma'lumotlar bazalari soliq organlarining Yagona integratsiyalashtirilgan axborot-resurs bazasiga integratsiya qilinadigan davlat organlari va tashkilotlarining ro'yxatini tasdiqlasin.

O‘zbekiston Respublikasi Hisob palatasi Davlat soliq qo‘mitasi bilan birgalikda 2019 yil 1 yanvarga qadar muddatda vazirlik va idoralarning soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarni hisoblash uchun foydalaniladigan ma'lumotlar bazalarining ishonchliligini o‘rgansin hamda ularning ishonchliligini ta'minlash bo‘yicha «Yo‘l xaritasi»ni ishlab chiqsin.

2.5. O‘zbekiston Respublikasi Yer resurslari, geodeziya, kartografiya va davlat kadastri davlat qo‘mitasi Davlat soliq qo‘mitasi, Moliya vazirligi hamda boshqa manfaatdor vazirlik va idoralar bilan birgalikda ikki oy muddatda ommaviy baholash o‘tkazish bo‘yicha ilg‘or xorijiy tajribani hisobga olgan holda, yuridik shaxslar ko‘chmas mulkining bozor qiymatini aniqlash mexanizmini joriy qilish yuzasidan kompleks chora-tadbirlarni Vazirlar Mahkamasiga kiritsin.

2.6. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi Moliya vazirligi, Markaziy banki va Davlat statistika qo‘mitasi bilan birgalikda 2018 yil 1 avgustga qadar muddatda strategik rejalashtirish va prognozlashning zamonaviy uslublaridan foydalangan holda va mazkur Farmonda soliq tizimini isloh qilish bo‘yicha belgilangan chora-tadbirlarni inobatga olib, O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 2019 — 2021 yillarga mo‘ljallangan ta'minlasin.

Asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari prognozini ishlab chiqishni ta'minlasin.

2.7. O‘zbekiston Respublikasi Bosh vazirining o‘rinbosari — moliya vaziri J.A. Qo‘chqorov:

2019 yil uchun byudjetnomada ushbu Farmon bilan belgilangan norma va qoidalarni nazarda tutsin;

2019 yilgi O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti loyihasini taqdim etish bilan bir vaqtda Vazirlar Mahkamasiga O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti parametrlarining 2020-2021 yillarga mo‘ljallangan o‘rta muddatli byudjet yo‘nalishlarini kiritsin;

2019 — 2021 yillarga O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjetini ishlab chiqishda xorijdan jalb qilinadigan mablag‘lar hisobiga moliyalashtiriladigan sarf-xarajatlarni inobatga olmagan holda uning mutanosibligini ta'minlasin.

8. Davlat soliq qo‘mitasi, Davlat bojxona qo‘mitasi, Moliya vazirligi rahbarlari, shuningdek, ularning o‘rinbosarlari, Qoraqalpog‘iston

Respublikasi Vazirlar Kengashi raisi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimlari byudjet tizimi byudjetlarining prognoz parametrlari bajarilishi uchun shaxsan mas'ul ekanligi belgilab qo'yilsin.

9. Moliya-byudjet intizomini mustahkamlash va O'zbekiston Respublikasi byudjetining balanslashgan ijrosini ta'minlash uchun:

vazirliklar va idoralar, ishonchli boshqaruvchilar, shuningdek, davlatning ishonchli vakillari 2019 yildan boshlab ustav kapitalidagi davlat ulushi 50 foiz va undan ortiq bo'lgan xo'jalik birlashmalari tomonidan dividendlar so'zsiz hisoblanishini, shuningdek, amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq davlat unitar korxonalari tomonidan ularning sof foydasidan 30 foiz miqdorida O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjetiga ajratilishini ta'minlasin;

O'zbekiston Respublikasi Xususiylashtirilgan korxonalarga ko'maklashish va raqobatni rivojlantirish davlat qo'mitasi 2018 yil 1 sentyabrga qadar muddatda davlat mulki bo'yicha ijara to'lovlarining minimal stavkalarini har bir hududning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda qayta ko'rib chiqsin;

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarning to'liq yig'ilishini, ish bilan band fuqarolarning maksimal qonuniylashtirilishini va ish haqi fondini ko'paytirishni ta'minlash bo'yicha qat'iy choralar ko'rsin;

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Davlat soliq qo'mitasi Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari bilan birgalikda O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasi bilan kelishilgan holda ikki oy muddatda mahalliy davlat hokimiyati, davlat soliq xizmati, moliya va boshqa organlarning, shuningdek, ular mansabdor shaxslarining aniq bosqichma-bosqich harakatlarini va qat'iy javobgarligini nazarda tutgan holda, soliq solish bazasini kengaytirish, byudjetga qo'shimcha tushum manbalarini aniqlash, shuningdek, uning mutanosibligini hamda defitsit yuzaga kelishiga yo'l qo'ymaslikni ta'minlash bo'yicha tumanlar va shaharlar kesimida «Yo'l xaritalari»ni tasdiqlasin.

10. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, Davlat bojxona qo'mitasi, Moliya vazirligi, Iqtisodiyot vazirligi, Adliya vazirligi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar va Toshkent

shahar hokimliklari O‘zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi, O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi, boshqa manfaatdor vazirlik va idoralar bilan birgalikda mazkur Farmonning mazmun-mohiyatini keng tushuntirish ishlarini, shu jumladan ommaviy axborot vositalari va Internet tarmog‘i orqali tizimli ravishda tashkil etsin.

11. O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi, Hisob palatasi, Davlat soliq qo‘mitasi, Davlat bojxona qo‘mitasi, Moliya vazirligi Savdo-sanoat palatasi bilan birgalikda ikki oy muddatda soliq to‘lovchilarning soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarni to‘lashdan bo‘yin tovlash holatlariga barham berishga, jismoniy va yuridik shaxslarning soliqlarni o‘z vaqtida va to‘liq to‘lamaganligi uchun javobgarligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni kuchaytirish bo‘yicha takliflar kiritsin.

Nazorat savollari

1. Soliq tizimiga ta'rif bering.
2. O‘zbekiston Respublikasida qanday soliqlar mavjud?
3. Soliq to‘lovchilarning ayrim toifalarini tushuntirib bering?
4. Soliq tizimini rivojlanish bosqichlarini tushuntirib bering?
5. Soliqlar soliq solish obyektiga qarab qanday guruhga bo‘linadi?
6. Iqtisodiy mohiyatiga qarab soliqlar qanday guruhga bo‘linadi?
7. Umumdavlat soliqlari va boshqa majburiy to‘lovlar tarkibiga nimalar kiradi?
8. Mahalliy soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlarga nimalar kiradi?
9. Soliq to‘lashiga ko‘ra yuridik shaxslarni qanday guruhlarga ajratish mumkin?
10. Soliq siyosati tarkibiy jihatdan qaysi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi?
11. Iqtisodiy o‘sishga, ishbilarmonlik va investitsiyaviy faollikni oshirishga, sog‘lom raqobat muhitini shakllantirishga, shuningdek, soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar yig‘iluvchanligining zarur darajasini ta'minlashga to‘sqinlik qilayotgan qanday muammolar mavjud?
12. Jahon banki va xalqaro ekspertlarning tavsiyalariga asosan soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasining asosiy yo‘nalishlari etib nimalar belgilandi?
13. Mehnatga haq to‘lash fondiga soliq yuki qanday kamaytirildi?
14. Soliq konsepsiyasiga asosan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga ikki oy muddatda qanday vazifalarni bajarish yuklatildi?

3. FOYDA SOLIG'I

2.3.1. Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda solig'ining iqtisodiy mohiyati, ahamiyati va byudjet daromadlarida tutgan o'rni

Iqtisodiyotni erkinlashtirish va soliq sohasidagi islohotlarni amalga oshirishda soliq munosabatlarini takomillashtirish, soliqlarning turlari va ularning amal qilish mexanizmini ilmiy tahlil qilish muhim va dolzarb muammoli masalalardan biri bo'lib hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining jahon iqtisodiy hamjamiyatiga integratsiyalashuvi mamlakatda soliqlar va soliqqa tortish bilan bog'liq munosabatlarni jahon amaliyotida qabul qilingan uslubiy tamoyillar bilan birligini ta'minlash, milliy ko'rsatkichlarni ilg'or rivojlangan mamlakatlarning tajribalari va ko'rsatkichlari bilan qiyoslay olishni talab etadi.

O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritgach, suveren davlatning eng muhim xususiyatlaridan bir bo'lgan soliqlarni, boshqaruv tizimini asta-sekin milliy xususiyatlarni inobatga olgan holda o'zlashtirmoqda. Bir necha yil davomida soliqlar ikkinchi darajali iqtisodiy vositadan davlatning jamiyat iqtisodiy turmushiga, korxonalar, tashkilotlar va fuqarolarning xo'jalik yuritish tizimiga ta'sir o'tkazishning qudratli omiliga aylandi.

Oxirgi yillarda jamiyatimizda davlat tomonidan olib borilayotgan ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy hayotdagi erkinlashtirish siyosati soliqlar tizimini ham har tomonlama erkinlashtirishga sharoit yaratmoqda.

Iqtisodiyotni erkinlashtirish va islohotlarni chuqurlashtirish davlatning soliq siyosatiga ham chambarchas bog'liqdir. Soliqlarni chuqur o'rganish va ularni takomillashtirish hamda O'zbekiston Respublikasi soliq tizimining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va soliq tizimini takomillashtirish bo'yicha chuqur izlanishlar olib borilishi lozim.

Soliqlar muayyan maqsadlarni ko'zlashdan tashqari jamiyatning ijtimoiy tarkibiga ta'sir o'tkazish imkoniyatini yaratadi, ular vositasida aholining daromadlari darajasi boshqarib turiladi, kam ta'minlangan va yordamga muhtoj tabaqalar himoyalanganlari holda juda ko'p daromad oluvchi tabaqalar daromadlarining salmoqli qismi byudjetga jalb etib boriladi.

Soliqlar tizimini rivojlantirish va takomillashtirish masalalari O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy hamda ijtimoiy hayotidagi eng dolzarb

muammolardan bo'lib, Respublika iqtisodiyotidagi yangi hodisalar, bozor iqtisodiyotiga o'tish tomon yo'naltirilganligi iqtisodiyotni boshqarishning moliyaviy usullaridan, shu jumladan soliqlardan faollik va omilkorlik bilan foydalanishni taqozo etadi.

Soliqlarning paydo bo'lishi davlatning paydo bo'lishi bilan bog'liq bo'lganligi uchun xamda xozirgi O'zbekistonda ijtimoiy himoyalangan bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat uning tashkilotchisi ekanligidan soliqlar va soliqqa tortish fani davlatning o'ta zarur bo'lgan xilma - xil vazifalari bilan chambarchas bog'liq va ularga asoslanadi. Davlat mamlakatda yaratilgan ijtimoiy mahsulot ishlab chiqarish, uni taqsimlashning qonun - qoidalarini ishlab chiqadi. Bu taqsimlashdagi munosabat bozor iqtisodiyoti sharoitida pul orqali amalga oshirilganligidan davlat uni taqsimlashni ham pul munosabatlari orqali, ya'ni soliq, pul va kredit orqali amalga oshiradi. Davlatning bunday faoliyatini o'rganish - soliqlar va soliqqa tortish fanining diqqat - markazida turadi.

Bozor iqtisodiyoti talab va taklif, raqobat, qiymat va boshqa qonunlar orqali amalga oshiriladi. Bozor iqtisodiyoti - erkin iqtisodiyot, pulli munosabatlar iqtisodiyotidir. Soliqlar ham pul munosabatlarini ifoda etganligi uchun bozor iqtisodiyoti tarkibiga kiradi, uning ajralmas qismidir.

Bozor iqtisodiyoti qonunlari - soliqlar va soliqqa tortish fanining asosini tashkil etadi. U qonunlarni chuqur anglamasdan turib soliqlar va soliqqa tortish mexanizmini tushunib bo'lmaydi.

Bozor iqtisodiyoti qonunlarini o'rganib chiqib, davlat yalpi ichki mahsulot qiymatini soliqlar orqali taqsimlash vazifasini o'z zimmasiga oladi. Shunday ekan, davlat to'g'risidagi ta'limot - davlat iqtisodiyotni boshqarishda bosh rol o'ynashi soliqlar va soliqqa tortish fanining asosi bo'lib xizmat qiladi. Davlat bozor iqtisodiyotini boshqarishda yetakchilik, boshqaruvchilik rolini o'ynaydi. Davlat soliqlarning iqtisodiy mohiyati va vazifalarini o'rganib chiqib, uni amaliyotga tatbiq qilishni o'z zimmasiga oladi.

O'zbekiston Reslublikasida yuridik shaxslardan undiriladigan daromad (foyda) solig'i bo'yicha soliqqa tortish sistemaning rivojlanishini 1991 yildan shu kunga qadar nazar tashlaydigan bo'lsak quyidagilarni kuzatishi mumkin bo'ladi:

• umumiy tartibda barcha soliq to'lovchilar uchun daromadlarni hisobga olish usuli joriy qilindi;

• soliq to'lovchilar mustaqil ravishda buxgalteriya hisobini yuritish va soliqqa tortish usullarini qo'llash huquqiga ega bo'ldilar;

• chet ellik yuridik shaxslarni soliqqa tortish tartibi aniqlandi, bunda ularni rezidentlik va doimiy muassasa xususiyatlariga qarab bo'lib chiqildi;

• «Soliq to'lovchining identifikatsiya raqami», «lizing», «shubhali qarzlar» va shunga o'xshash ko'pgana tushunchalar kiritildi.

O'zbekiston Respublikasi davlat byudjeti daromadlari 1991 yilga qadar asosan davlat korxonalari foydasidan ajratiladigan ajratmalar hisobidan shakllanar edi. Ushbu foydadan ajratma davlat tomonidan belgilangan majburiy to'lov bo'lib, u korxonalar balans foydasining 90 foizgacha bo'lgan qismini byudjetga olib ketar edi. Qolgan mablag'lar esa korxona tomonidan emas, balki yuqori tashkilot topshirig'iga ko'ra tegishli fondlarga taqsimlanar edi.

Respublikamiz ma'muriy-buyruqbozlik tizimidan bozor munosabatlariga o'tishi tufayli mamlakatimiz xo'jalik turmushida chuqur ijobiy o'zgarishlar ro'y bera boshladi. Natijada mulkchilikning turli shakllari rivojlanishi, korxonalarning imkoniyatini oshishi, bozor infrastrukturasi rivojlanishi bilan majburiy ajratmalarning avvalgi tizimi korxonalarning xo'jalik yuritish samaradorligini ta'minlay olmay qoldi hamda ular bevosita va bilvosita investitsiya dasturlariga to'sqinlik qila boshladi. Chunki, foydadan ajratma o'zining iqtisodiy mohiyatiga ko'ra faqat davlat korxonalari foydasidan ajratilishi lozim edi.

Bozor munosabatlari rivojlanishi bilan iqtisodiyotni soliqlar yordamida tartibga solish xususan, foydadan ajratmalar o'rniga daromad solig'ini joriy etish zarurati paydo bo'ldi va 1992 yildan boshlab barcha turdagi xo'jalik yurituvchi subyektlar "Daromad" solig'ini to'lashga o'tdilar.

O'zbekiston Respublikasi rubl mintaqasida qolib turgan vaqtda daromad solig'ini olishga o'tish pul qadrsizlanishi tufayli ish haqi o'sishini cheklash uchun davlat tomonidan majburiy chora bo'ldi. Bunday sharoitda ishlab chiqaruvchilarning moliyaviy ahvoli yomonlasha boshladi. Natijada mahsulotga talab pasayb, sotishdan olingan tushum hajmi kamaygani holda, ular o'z ishlab chiqarishlari yo'nalishini o'zgartirishga, foyda

olmasalar ham juda katta miqdorda ishchilarga ish haqi to‘lashga majbur bo‘ldilar. Bunday holatda amaliyotda korxonalar hisobot davrida foyda bilan faoliyatlarini yakunlamasada daromad solig‘ini ish haqi fondidan belgilangan stavkada to‘lashga majbur edilar.

1995 yil yanvar oyidan boshlab soliqlarning rag‘batlantiruvchi rolini kuchaytirish maqsadida mamlakatimizda korxonalarning foydasidan olinadigan soliq joriy etildi. 2020 yil 1 yanvardan kuchga kirgan Soliq kodeksining 17-moddasiga ko‘ra yuridik shaxslardan olinadigan foyda solig‘i umumdavlat soliqlari tarkibiga kirib, u davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda asosiy manbalardan biri hisoblanadi.

2.3.2. Foyda solig‘i to‘lovchilari

Quyidagilar foyda solig‘ining soliq to‘lovchilari deb e'tirof etiladi:

1) O‘zbekiston Respublikasining soliq rezidentlari bo‘lgan yuridik shaxslar;

2) O‘zbekiston Respublikasining norezidentlari bo‘lgan yuridik shaxslar, shuningdek O‘zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasalar orqali amalga oshiradigan, yuridik shaxs tashkil etmagan holdagi chet el tuzilmalari;

3) O‘zbekiston Respublikasidagi manbalardan daromadlar oluvchi O‘zbekiston Respublikasi norezidentlari bo‘lgan yuridik shaxslar;

4) soliq to‘lovchilar konsolidatsiyalashgan guruhining mas'ul ishtirokchilari bo‘lgan yuridik shaxslar;

5) soliq davrida tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olgan daromadlari bir milliard so‘mdan ortiq bo‘lgan yoki o‘z ixtiyori bilan foyda solig‘ini to‘lashga o‘tgan yakka tartibdagi tadbirkorlar;

6) oddiy shirkat shartnomasi (birgalikdagi faoliyat to‘g‘risidagi shartnoma) doirasida amalga oshiriladigan faoliyat bo‘yicha oddiy shirkatning ishonchli shaxsi.

Soliq to‘lovchilarning konsolidatsiyalashgan guruhi ishtirokchilari soliq to‘lovchilarning konsolidatsiyalashgan guruhi bo‘yicha foyda solig‘ining mazkur guruh mas'ul ishtirokchisi tomonidan hisoblab chiqarish uchun zarur bo‘lgan qismi bo‘yicha soliq to‘lovchilarning majburiyatlarini bajaradi.

Soliq Kodeksning 36-moddasi to'qqizinchi qismiga muvofiq agent vazifalarini amalga oshiruvchi jismoniy shaxs, ushbu modda birinchi qismining 2-bandiga muvofiq soliq to'lovchi deb e'tirof etiladi.

Agar Soliq Kodeksda boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, aylanmadan soliq to'lovchi shaxslar soliq to'lovchilar hisoblanmaydi.

Quyidagi yuridik shaxslar O'zbekiston Respublikasining soliq rezidentlaridir:

1) O'zbekiston Respublikasining yuridik shaxslari;

2) O'zbekiston Respublikasining soliq solish masalalari bo'yicha xalqaro shartnomalariga muvofiq ushbu xalqaro shartnomalarni qo'llash maqsadlari uchun O'zbekiston Respublikasining soliq rezidentlari deb e'tirof etilgan chet el yuridik shaxslari;

3) haqiqatdagi boshqaruv joyi O'zbekiston Respublikasi bo'lgan chet el yuridik shaxslari, agar O'zbekiston Respublikasining soliq masalalari bo'yicha xalqaro shartnomasida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa.

Soliq kodeks 33 moddaning birinchi qismi 3-bandining maqsadlari uchun chet el yuridik shaxsi haqiqatda boshqariladigan joy Soliq Kodeksning 34-moddasi qoidalariga muvofiq belgilanadi.

Investitsiya fondining (pay fondining yoki jamoaviy investitsiyalarni amalga oshirish boshqa shaklining) boshqaruvchi kompaniyasini O'zbekiston Respublikasining soliq rezidenti deb e'tirof etish ushbu investitsiya fondini (pay fondini yoki jamoaviy investitsiyalarni amalga oshirishning boshqa shaklini) O'zbekiston Respublikasining soliq rezidenti deb e'tirof etish uchun asos bo'lmaydi. Mazkur fondlar (jamoaviy investitsiyalarni amalga oshirishning boshqa shakllari) boshqaruvchi sheriklar yoki boshqa shaxslar tomonidan boshqarilgan taqdirda ham shunday qoidalar qo'llaniladi.

O'zbekiston Respublikasining soliq rezidentlari bo'lmagan yuridik shaxslar O'zbekiston Respublikasining norezidentlari deb e'tirof etiladi.

2.3.3. Soliq solish obyekti, soliq solinadigan baza

Soliq solish obyekti

Soliq to'lovchi tomonidan olingan foyda foyda solig'i bo'yicha soliq solish obyekti hisoblanadi.

Quyidagilar foyda deb e'tirof etiladi:

1) yuridik shaxs uchun — ushbu bo'limda nazarda tutilgan jami daromad va xarajatlar o'rtasidagi farq;

2) faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshiruvchi norezident uchun — Soliq Kodeksning 49-bobida belgilangan o'ziga xos xususiyatlar inobatga olingan holda, ushbu bo'limda nazarda tutilgan doimiy muassasaning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan jami daromad (shu jumladan bunday doimiy muassasaning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan, O'zbekiston Respublikasidan tashqaridagi manbalardan olingan daromadlar) va xarajatlar o'rtasidagi farq;

3) norezident uchun — Soliq Kodeksning 50-bobida belgilangan xususiyatlar inobatga olingan holda, O'zbekiston Respublikasidagi manbalardan olingan daromadlar;

4) yakka tartibdagi tadbirkor uchun — ushbu Kodeksning 51-bobida belgilangan o'ziga xos xususiyatlar inobatga olingan holda, Soliq Kodeksini
7-chi bo'limda nazarda tutilgan jami daromad va xarajatlar o'rtasidagi farq;

5) zimmasiga oddiy shirkat ishlarini yuritish yuklatilgan shaxs uchun — birgalikda ishlab chiqarilgan tovarni (ko'rsatilgan xizmatni) realizatsiya qilishdan olingan daromad va birgalikda ishlab chiqarilib realizatsiya qilingan tovarga (xizmatga) to'g'ri keladigan birgalikdagi faoliyatga kiritilgan mablag'lar summasi o'rtasidagi farq.

Soliq solinadigan baza

Soliq Kodeksning 295-moddasiga muvofiq aniqlanadigan, soliq solinishi lozim bo'lgan foyda summasi soliq bazasi hisoblanadi.

Soliq bazasini Soliq Kodeksning 7- bo'limda belgilangan tartibda va shartlarda aniqlashda soliq to'lovchi daromadlarining va (yoki) xarajatlarining (zararlarining) ayrim turlari maxsus qoidalar bo'yicha inobatga olinishi yoki inobatga olinmasligi mumkin.

Soliq to'lovchi Soliq Kodeksini 7- bo'limga muvofiq foydani va zararni hisobga olishning umumiy tartibidan farq qiladigan tartibi nazarda tutilgan operatsiyalar bo'yicha daromadlarning (xarajatlarning) alohida-alohida hisobini yuritadi.

Soliq bazasi, agar Soliq Kodeksning 48 va 50-boblarida boshqacha qoida belgilanmagan bo'lsa, soliq davri boshlanganidan e'tiboran ortib boruvchi yakun bilan aniqlanadi.

Soliq to'lovchi tomonidan hisobot (soliq) davrida ko'rilgan zararlar soliq solish maqsadlarida soliq bazasini Soliq Kodeksning 46-bobida belgilangan tartibda va shartlarda kamaytiradi.

Soliq bazasi nazorat qilinadigan chet el kompaniyalarining Soliq Kodeksning VII bo'limi va 331-moddasiga muvofiq belgilanadigan umumiy foydasini ham o'z ichiga oladi.

Soliq bazasiga Soliq Kodeksini 7- bo'limda belgilangan hollarda va tartibda tuzatishlar kiritiladi.

Soliq to'lovchining daromadlariga va (yoki) xarajatlariga (zararlariga) Soliq Kodeksning VI bo'limida nazarda tutilgan hollarda tuzatishlar kiritiladi.

Natura shaklidagi daromadlar va xarajatlar, agar ushbu qismda boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo'lsa, soliq to'lovchi tomonidan bitimning haqiqiy narxidan kelib chiqqan holda inobatga olinadi. Agar bunday bitimdagi tovarlarning (xizmatlarning) narxi ularning bozor narxidan farq qilsa va bunday farqlanish soliq to'lovchining soliq bazasi kamayishiga yoki zarari ko'payishiga olib kelsa, soliq bazasi Soliq Kodeksning VI bo'limiga muvofiq belgilanadigan bozor narxlaridan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

2.3.4. Jami daromadning tarkibi

Jami daromadga quyidagilar kiradi:

Jami daromadga har qanday shaklda va (yoki) har qanday faoliyatdan olinishi lozim bo'lgan daromadlar, xususan, quyidagi daromadlar kiradi:

1) tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromad;

2) kredit (qarz, mikrokredit va boshqa moliyaviy operatsiyalar) bo'yicha mukofot tarzidagi daromad;

3) sug'urta, qayta sug'urta tashkilotining sug'urta, qayta sug'urta qilish shartnomalari bo'yicha daromadi;

4) REPO operatsiyalari bo'yicha daromad;

5) qimmatli qog'ozlar va (yoki) muddatli bitimlarning moliyaviy vositalariga doir operatsiyalar bo'yicha Soliq Kodeksning 327 — 329-moddalariga muvofiq olingan daromad;

6) asosiy vositalarning va boshqa mol-mulkning Soliq Kodeksning 298-moddasiga muvofiq chiqib ketishidan olingan daromad;

7) moliyaviy ijara (lizing) shartnomasiga binoan mol-mulkni berish bo'yicha pul mukofoti tarzidagi daromad;

8) mol-mulkni mulk ijarasiga (ijaraga) berishdan olingan daromad, bundan moliyaviy ijara (lizing) mustasno;

9) royalti;

10) Soliq Kodeksning 299-moddasiga muvofiq tekin olingan mol-mulk (olingan xizmatlar);

11) inventarizatsiya natijasida aniqlangan ortiqcha tovar-moddiy zaxiralarning va boshqa mol-mulkning qiymati tarzidagi daromad;

12) qonun hujjatlarida belgilangan tartibda majburiyatlarni hisobdan chiqarishdan olingan daromad, bundan Soliq Kodeksning 317-moddasiga muvofiq ilgari chegirib tashlanmagan xarajatlarni hisobdan chiqarishdan olingan daromadlar mustasno;

13) Soliq Kodeksning 300-moddasiga muvofiq talab qilish huquqidan o'zganing foydasiga voz kechish shartnomasi bo'yicha olingan daromad;

14) Soliq Kodeksning 301-moddasiga muvofiq ilgari chegirib tashlangan xarajatlar yoki zararlarning o'rnini qoplash tarzidagi daromad;

15) Soliq Kodeksning 302-moddasiga muvofiq xizmat ko'rsatuvchi xo'jaliklardan olinadigan daromad;

16) Soliq Kodeksning 319-moddasiga muvofiq birgalikdagi faoliyatda ishtirok etishdan olingan daromad;

17) qarzdor tomonidan e'tirof etilgan yoxud qarzdor tomonidan sudning qonuniy kuchga kirgan hujjati asosida shartnoma majburiyatlarini buzganlik uchun to'lanishi lozim bo'lgan jarimalar, penyalar va boshqa sanksiyalar, shuningdek zararlarning (ziyonning) o'rnini qoplash summalari;

18) Soliq Kodeksning 320-moddasiga muvofiq kursdagi ijobiy farq;

19) dividendlar va foizlar;

20) ishonchli boshqaruv muassisi tomonidan mol-mulkni ishonchli boshqarishdan olingan daromad;

21) shakllantirilish xarajatlari Soliq Kodeksning 44 va 45-boblarida belgilangan tartibda va shartlarda xarajatlar tarkibiga qabul qilingan, qayta tiklangan zaxiralar summalari;

22) aksiyador, ishtirokchi yuridik shaxs foydasiga o'z ulushining (ulushi bir qismining) qiymatini olishdan voz kechgan taqdirda, mazkur yuridik shaxsning ustav fondi (ustav kapitali) kamayishi munosabati bilan olgan daromad;

23) korxonani mol-mulk majmui sifatida sotishdan olingan daromad;

24) Soliq Kodeksning VI bo'limida belgilangan hollarda va tartibda narxlarga tuzatishlar kiritish tufayli olingan daromad;

25) Soliq Kodeksning VII bo'limida belgilangan hollarda va tartibda nazorat qilinadigan chet el kompaniyasining foyda tarzidagi daromadi;

26) alohida hisobi mavjud bo'lmagan va (yoki) ulardan maqsadli foydalanilmagan maqsadli mablag'lar tarzidagi daromad (bundan byudjet to'g'risidagi qonun hujjatlari normalari qo'llaniladigan byudjet mablag'lari mustasno);

27) ushbu qismning 1 — 26-bandlarida ko'rsatilmagan boshqa daromadlar.

Boshqa daromadlar

Boshqa daromadlarga tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) ishlab chiqarish va realizatsiya qilish bilan bog'liq bo'lmagan operatsiyalardan olinadigan daromadlar kiradi, ular quyidagilardan iborat:

1) soliq to'lovchining asosiy vositalari va boshqa mol-mulki chiqib ketishidan olinadigan daromadlar;

2) Tekin olingan mol-mulk (xizmatlar);

3) Talab qilish huquqidan o'zganing foydasiga voz kechish shartnomasi bo'yicha olingan daromadlar;

4) Ilgari chegirib tashlangan xarajatlarning yoki zararlarning o'rnini qoplash tarzidagi daromad;

5) Xizmat ko'rsatuvchi xo'jaliklardan olingan daromadlar;

6) Uzoq muddatli kontraktlar bo'yicha daromadlar;

2.3.5. Jami daromaddan chegirmalar

Soliq Kodeks 294-moddasi birinchi qismining birinchi bandida ko'rsatilgan yuridik shaxslarning soliq bazasini aniqlashda ushbu shaxslarning jami daromadidan daromad olish bilan bog'liq barcha xarajatlar chegirib tashlanadi, bundan Soliq Kodeks 7-chi bo'limga ko'ra chegirib tashlanmaydigan xarajatlar mustasno.

Soliq to'lovchi tomonidan O'zbekiston Respublikasida ham, uning hududidan tashqarida ham hisobot (soliq) davri davomida amalga oshirilgan (ko'rilgan), asoslangan va hujjatlar bilan tasdiqlangan chiqimlari (Soliq Kodeksning 333 — 336-moddalarida nazarda tutilgan hollarda esa zararlar) xarajatlar deb e'tirof etiladi.

Soliq Kodeksning 306 — 316-moddalari va 45-bobida ko'rsatilgan xarajatlar 305 moddaning ikkinchi qismida nazarda tutilgan shartlarga rioya etilgan holda chegirmalar jumlasiga kiritiladi:

- amortizatsiya xarajatlari;
- nomoddiy aktivlarni amortizatsiya qilish xarajatlari;
- investitsiyaviy chegirma;
- amortizatsiya qilinadigan aktivlarni ta'mirlash xarajatlari;
- foizlar va ayrim chiqimlar bo'yicha xarajatlar;
- geologik jihatdan o'rganish, qidirish va tabiiy resurslarni qazib olishga doir tayyorgarlik ishlari uchun xarajatlar;
- ilmiy tadqiqotlarga va (yoki) tajriba-konstruktorlik ishlanmalariga doir xarajatlar;
- umidsiz qarzlar bo'yicha xarajatlar;
- qo'shilgan qiymat solig'iga doir xarajatlar;
- zaxira fondlarini shakllantirish xarajatlari;
- kafolatli ta'mirlash va kafolatli xizmat ko'rsatish yuzasidan kelgusi xarajatlar uchun zaxirani shakllantirish xarajatlari.

2.3.6. Foyda solig'i stavkalari

Yuridik shaxsning soliqqa tortish foydasi eng yuqori 20 foiz soliq stavkasida soliqqa tortilishi lozim.

Quyidagi jadval ma'lumotlarida 2023 yilda yuridik shaxslarning foydasiga soliq stavkalari keltirilgan.

Rezident yuridik shaxslar foydasiga solinadigan soliq STAVKALARI

T/r	Soliq to'lovchilar	Soliq stavkalari, foizlarda
	Banklar	20
	Quyidagi soliq to'lovchilar: polietilen granulalar ishlab chiqarishni amalga oshiruvchi; faoliyatining asosiy turi mobil aloqa xizmatlarini ko'rsatishdan iborat bo'lgan	20
	O'zi ishlab chiqargan o'z qishloq xo'jaligi mahsulotini realizatsiya qilishdan olingan foyda bo'yicha ushbu Kodeksning 57-moddasida nazarda tutilgan mezonlarga javob beruvchi qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari va baliq xo'jaligi korxonalari	0
	Ijtimoiy sohada faoliyatni amalga oshiruvchi soliq to'lovchilar	0
	Qo'shimcha manbalardan daromadlar oluvchi byudjet tashkilotlari	0
	Tovarlarni (ishlarni) eksportga realizatsiya qilishdan olingan foyda	0
	Bozor va savdo komplekslarida xizmat ko'rsatishdan olingan foyda	20
	Tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) elektron savdosini amalga oshiruvchi soliq to'lovchilar	7,5
	Yagona ishtirokchilari nogironligi bo'lgan shaxslarning jamoat birlashmalari bo'lgan va umumiy xodimlar sonida nogironligi bo'lgan shaxslar kamida 50 foizni tashkil etadigan va nogironligi bo'lgan shaxslarning mehnatiga haq to'lash jamg'armasi mehnatga haq to'lash umumiy fondining kamida 50 foizini tashkil etadigan soliq to'lovchilar	0
0	O'zbekiston Respublikasi Xalq banki tomonidan fuqarolarning shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvaraqlaridagi mablag'lardan foydalanishdan olinadigan daromadlar	0
1	Dividendlar tarzidagi daromadlar	5
2	Qolgan soliq to'lovchilar, bundan 1 — 11-bandlarda ko'rsatilganlar mustasno	15

Norezident yuridik shaxslarga soliq stavkalari quyidagi miqdorlarda belgilanadi:

/p	Soliq solinadigan daromad	Soliq stavkalari, foizlarda
	Dividendlar va foizlar	10
	Sug'urta, birgalikda sug'urta qilish va qayta sug'urta qilish shartnomalari bo'yicha sug'urta mukofotlari	10
	Xalqaro aloqa uchun telekommunikatsiyalar, xalqaro tashishlar (fraxtdan olingan daromadlar)	6
	Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun jalb etilgan kreditlar bo'yicha, O'zbekiston Respublikasi banklari va lizing beruvchilari tomonidan chet el moliya institutlariga to'lanadigan daromadlar	0
	O'zbekiston Respublikasining rezidentlari bo'lgan banklarning vakillik hisobvaraqlarini ochish va yuritish hamda ular yuzasidan hisob-kitoblarni amalga oshirish, shuningdek xalqaro to'lov kartochkalari vositasida hisob-kitoblarni amalga oshirish bilan bog'liq xizmatlar ko'rsatishdan olinadigan daromadlar	0
	Boshqa daromadlar, bundan 1 — 5-bandlarda ko'rsatilgan daromadlar mustasno	20

Soliq solishda hisobga olinmaydigan daromadlar

Quyidagilar daromad sifatida hisobga olinmaydi:

1) ustav fondiga (ustav kapitaliga) qo'shilgan hissa tarzida olingan mablag'lar;

2) aktsiyalarni (ulushlarni) joylashtirish narxining ularning nominal qiymatidan (dastlabki miqdoridan) ortiqcha summasi;

3) ishtirokchilar tarkibidan chiqish (chiqib ketish) chog'ida ustav fondiga (ustav kapitaliga) qo'shilgan hissa doirasida olingan yoki ishtirokchining ulushi miqdorini kamaytirish, shuningdek tugatilayotgan yuridik shaxsning mol-mulkini ishtirokchilar o'rtasida taqsimlash chog'ida olingan mablag'lar;

4) oddiy shirkat shartnomasi bo'yicha birgalikdagi faoliyatni amalga oshirish uchun birlashtiriladigan mablag'lar;

5) oddiy shirkat shartnomasi bo'yicha sherikning (ishtirokchining) shartnoma sheriklari (ishtirokchilari) umumiy mulkidagi ulushi qaytarilgan

yoki bunday mol-mulk bo‘lingan taqdirda, ushbu sherik (ishtirokchi tomonidan) qo‘shilgan hissa miqdorida olingan mablag‘lar;

6) realizatsiya qilinadigan tovarlar (xizmatlar) uchun oldindan to‘lov (bo‘nak) tarzida boshqa shaxslardan olingan mablag‘lar;

7) qonun hujjatlariga muvofiq ushbu majburiyatlarning ta'minoti sifatida garov yoki zakalat tarzida olingan mablag‘lar, ularga bo‘lgan mulk huquqi boshqa shaxsga o‘tgan paytga qadar;

8) O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining yoki O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari asosida, shuningdek O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalariga muvofiq tekinga olingan mol-mulk va xizmatlar;

9) ushbu Kodeksning 48-moddasida nazarda tutilgan talablar bajarilishi sharti bilan olingan grantlar, insonparvarlik yordami va maqsadli tushumlar;

10) sug‘urta shartnomalari bo‘yicha sug‘urta tovoni (sug‘urta summasi) tarzida olingan mablag‘lar;

11) vositachiga yoki boshqa ishonchli vakilga vositachilik, topshiriq shartnomasi yoki vositachilik xizmatlari ko‘rsatishga doir boshqa shartnoma bo‘yicha majburiyatlarni bajarishi munosabati bilan, shuningdek vositachi yoki boshqa ishonchli vakil tomonidan komitent yoxud boshqa ishonch bildiruvchi uchun amalga oshirilgan xarajatlarning o‘rnini qoplash hisobidan kelib tushgan mol-mulk (pul mukofoti bundan mustasno). Bunday xarajatlar, agar tuzilgan shartnomalar shartlarida bu xarajatlarning o‘rnini qoplash nazarda tutilgan bo‘lsa, vositachidan yoki ishonchli vakildan chegirib tashlanmaydi;

12) moliyaviy ijara (lizing) obyektining qiymati o‘rnini ijaraga beruvchi (lizing beruvchi) tomonidan olingan ijara (lizing) to‘lovining qismi tarzida qoplash;

13) mol-mulk ijarasiga doir shartnoma bo‘yicha olingan mol-mulk, bundan moliyaviy ijara (lizing) mustasno;

14) telekommunikatsiya tarmoqlaridagi tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining tekin olingan texnik vositalari, shuningdek ulardan foydalanish va ularga xizmat ko‘rsatish bo‘yicha xizmatlar;

15) investor va davlat mulkini boshqarish bo'yicha vakolatli davlat organi o'rtasida tuzilgan shartnomaga binoan investitsiya majburiyatlari sifatida kiritiladigan mol-mulk;

16) kredit yoki qarz shartnomalari bo'yicha mablag'lar yoki boshqa mol-mulk (mablag' jalb qilishni rasmiylashtirish usulidan qat'i nazar, boshqa shunday mablag'lar yoki boshqa mol-mulk, shu jumladan qarz qimmatli qog'ozlar), shuningdek bunday jalb qilingan mablag'larni to'lash hisobidan mablag'lar yoki boshqa mol-mulk;

17) konsessiya bitimi bo'yicha qonun hujjatlariga muvofiq olingan mol-mulk;

18) davlat muassasalari tomonidan barcha darajalardagi ijro etuvchi hokimiyat organlarining qaroriga ko'ra olingan mol-mulk;

19) O'zbekiston Respublikasining davlat obligatsiyalari va davlatning boshqa qimmatli qog'ozlari bo'yicha olingan daromadlar, shuningdek O'zbekiston Respublikasi tomonidan va O'zbekiston Respublikasi yuridik shaxslari tomonidan chiqarilgan xalqaro obligatsiyalar bo'yicha daromadlar;

20) soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq hisobdan chiqarilgan penyalarning va jarimalarning summasi.

2.3.7. Soliqni hisoblab chiqarish va soliq hisobotini taqdim etish tartibi

Hisobot (soliq) davrining yakunlari bo'yicha soliq summasi soliq to'lovchi tomonidan mustaqil ravishda aniqlanadi.

Hisobot davri yakunlari bo'yicha soliq summasi soliq davrining boshidan oshib boruvchi yakun bilan, agar ushbu moddada boshqacha qoida belgilanmagan bo'lsa, soliq bazasining soliq stavkasiga muvofiq bo'lgan foizlardagi ulushi sifatida hisoblab chiqariladi.

Soliq to'lovchi Soliq Kodeksning 342-moddasida belgilangan hollarda va tartibda foyda solig'ini yoki chet davlatda to'langan daromadlardan olinadigan xuddi shunday turdagi to'langan soliqni hisobga o'tkazish yo'li bilan soliq summasini kamaytirishga haqli.

Agar 339 moddada boshqacha qoida belgilanmagan bo'lsa, soliq hisoboti barcha soliq to'lovchilar tomonidan har bir hisobot va soliq davri o'tganidan keyin soliq bo'yicha hisobda turgan joyidagi soliq organiga taqdim etiladi.

Agar 339 moddada boshqacha qoida belgilanmagan bo‘lsa, soliq hisoboti quyidagi muddatlarda taqdim etiladi:

1) hisobot davri yakunlari bo‘yicha — hisobot davridan keyingi oyning yigirmanchi kunidan kechiktirmay;

2) soliq davri yakunlari bo‘yicha — soliq davri o‘tgandan keyingi yilning 1 martidan kechiktirmay.

Byudjet tashkilotlari va nodavlat notijorat tashkilotlari tomonidan soliq bo‘yicha soliq hisoboti soliq davri yakunlariga ko‘ra taqdim etiladi, bundan matlubot kooperativlari mustasno. Bunda o‘tgan soliq davri yakunlari bo‘yicha jami daromad mavjud bo‘lmagan taqdirda soliq hisobotini taqdim etish talab qilinmaydi.

Soliqni to‘lash tartibi

Agar Soliq Kodeksi 340 moddada boshqacha qoida belgilanmagan bo‘lsa, soliqni to‘lash hisobot (soliq) davri yakunlari bo‘yicha, tegishli hisobot (soliq) davri uchun soliq hisobotini taqdim etish muddatlaridan kechiktirmay amalga oshiriladi.

Jami daromadi joriy soliq davridan oldingi soliq davri uchun kiritilgan tuzatishlar hisobga olingan holda besh milliard so‘mdan oshadigan soliq to‘lovchilar 340 moddaning uchinchi — oltinchi qismlariga muvofiq hisoblab chiqarilgan har oylik bo‘nak to‘lovlarini hisobot davri har bir oyining yigirma uchinchi kunidan kechiktirmay to‘laydi.

Joriy soliq davrining birinchi choragida to‘lanishi lozim bo‘lgan har oylik bo‘nak to‘lovining summasi o‘tgan soliq davrining oxirgi choragida to‘lanishi lozim bo‘lgan har oylik bo‘nak to‘lovi summasiga teng etib qabul qilinadi.

Joriy soliq davrining ikkinchi choragida to‘lanishi lozim bo‘lgan har oylik bo‘nak to‘lovining summasi joriy yilning birinchi hisobot davri uchun soliq hisoboti bo‘yicha hisoblab chiqarilgan foyda solig‘i summasining uchdan biriga teng etib qabul qilinadi.

Joriy soliq davrining uchinchi choragida to‘lanishi lozim bo‘lgan har oylik bo‘nak to‘lovining summasi yarim yillik yakunlariga ko‘ra soliq hisoboti bo‘yicha hisoblab chiqarilgan foyda solig‘ining summasi va birinchi chorak yakunlari bo‘yicha hisoblab chiqarilgan foyda solig‘ining summasi o‘rtasidagi farqning uchdan biriga teng etib qabul qilinadi.

Joriy soliq davrining to‘rtinchi choragida to‘lanishi lozim bo‘lgan har oylik bo‘nak to‘lovining summasi to‘qqiz oylik yakunlariga ko‘ra soliq hisoboti bo‘yicha hisoblab chiqarilgan foyda solig‘ining summasi va yarim yillik yakunlari bo‘yicha hisoblab chiqarilgan foyda solig‘ining summasi o‘rtasidagi farqning uchdan biriga teng etib qabul qilinadi.

Agar 340 moddaning uchinchi — oltinchi qismlariga muvofiq hisoblab chiqarilgan har oylik bo‘nak to‘lovining summasi manfiy yoki nolga teng bo‘lsa, ko‘rsatilgan to‘lovlar tegishli chorakda amalga oshirilmaydi.

Soliq to‘lovchilar, shu jumladan yangidan tashkil etilgan, jami daromadi joriy hisobot davri mobaynida besh milliard so‘mdan oshgan soliq to‘lovchilar har oylik bo‘nak to‘lovlarini bunday oshib ketish sodir bo‘lgan to‘liq chorak o‘tganidan keyin to‘laydi.

Bo‘lish yoki ajratib chiqarish yo‘li bilan qayta tashkil etish natijasida yangidan tashkil etilgan yuridik shaxs, jami daromadining miqdoridan qat'i nazar, har oylik bo‘nak to‘lovlarini, agar bo‘lish yoki ajratib chiqarish yo‘li bilan qayta tashkil etilgan yuridik shaxs soliq bo‘yicha har oylik bo‘nak to‘lovlarini bunday qayta tashkil etish amalga oshirilgan soliq davrida hisoblab chiqargan bo‘lsa, ikkita kelgusi soliq davri mobaynida to‘laydi.

Hisobot (soliq) davri yakunlari bo‘yicha hisobot (soliq) davri mobaynida to‘langan har oylik bo‘nak to‘lovlari summasi hisobot (soliq) davri uchun soliq hisoboti bo‘yicha hisoblab chiqarilgan soliqni to‘lash chog‘ida hisobga olinadi.

Har oylik bo‘nak to‘lovini hisoblab chiqarish soliq organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Jami yillik daromadning miqdoridan qat'i nazar, soliq hisobotini soliq bo‘yicha faqat soliq davri yakunlari yuzasidan taqdim etuvchi soliq to‘lovchilar har oylik bo‘nak to‘lovlarini to‘lamaydi.

Soliq to‘lovchi tugatilganda soliq tugatish yakunlanguniga qadar to‘lanishi lozim.

Yuridik shaxsni tugatish to‘g‘risida qaror qabul qilingan taqdirda, davlat soliq xizmati organi har oylik bo‘nak to‘lovlarini hisoblashni ro‘yxatdan o‘tkazuvchi organdan bunday axborot olingan oydan e'tiboran to‘xtatib turadi.

Faoliyat tiklangan va tugatish jarayoni to'xtatilgan taqdirda, har oylik bo'nak to'lovlarini hisoblash ularni hisoblash to'xtatilgan oydan e'tiboran tiklanadi.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Foyda solig'ining O'zbekistonda joriy etilish tarixi qanday?
2. Yuridik shaxslar foyda solig'ini to'lovchilari kimlar?
3. O'zbekiston Respublikasining rezident va norezidentlari kimlar va ular qanday tartibda soliqqa tortiladi?
4. Soliq obyekti va soliqqa tortish bazasi qanday aniqlanadi?
5. Jami daromad tarkibi nimalardan iborat?
6. Jami daromaddan chegirmalar tarkibi nimalardan iborat?
7. Mahsulotini eksport qiluvchi korxonalar uchun qanday stavkalar belgilangan?
8. Qanday yuridik shaxslar foyda solig'idan to'liq ozod etiladi?
9. Yuridik shaxslarning qanday foydasi yuridik shaxslar foyda solig'ini to'lashdan ozod etiladi?
10. Yuridik shaxslarning qanday xarajatlari soliqqa tortiladigan daromaddan kamaytiriladi?
11. Foyda solig'ini hisoblash, hisobot topshirish va to'lash muddatlari qanday belgilangan?

2.4. JISMONIY ShAXSLARDAN OLINADIGAN DAROMAD SOLIG'I

2.4.1. Jismoniy shaxslar daromadlaridan olinadigan soliqning to'lovchilari

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining soliq to'lovchilari deb (bundan buyon ushbu bo'limda soliq to'lovchilar deb yuritiladi) quyidagilar e'tirof etiladi:

1) O'zbekiston Respublikasining rezidentlari bo'lgan jismoniy shaxslar;

2) O'zbekiston Respublikasidagi manbalardan daromad oluvchi O'zbekiston Respublikasining norezidenti bo'lgan jismoniy shaxslar.

Tegishli maqomi o'ziga nisbatan belgilangan soliq davri boshlanadigan yoki tugaydigan har qanday ketma-ket o'n ikki oylik davr davomida jami bir yuz sakson uch kalendar kundan ko'proq O'zbekiston

Respublikasida haqiqatda bo‘lgan jismoniy shaxslar O‘zbekiston Respublikasining soliq rezidentlari deb e'tirof etiladi.

Agar jismoniy shaxs tegishli soliq davrida O‘zbekiston Respublikasida jami bir yuz sakson uch kundan kam bo‘lib, biroq ushbu turish muddati uning boshqa biror-bir davlatda turgan muddatidan ko‘proq bo‘lsa ham, u O‘zbekiston Respublikasining soliq rezidenti deb e'tirof etiladi.

Agar jismoniy shaxs Soliq Kodeksi 40 moddaning ikkinchi qismida ko‘rsatilgan o‘n ikki oylik muddat tugagunga qadar soliq organlariga uzoq muddatli mehnat shartnomasini yoki Soliq Kodeksi 40 moddaning ikkinchi – to‘rtinchi qismlarida nazarda tutilgan shartlar bajarilishini tasdiqlovchi boshqa hujjatni taqdim etsa, o‘zining arizasiga binoan O‘zbekiston Respublikasining soliq rezidenti deb e'tirof etilishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasida haqiqatan qancha vaqt bo‘lganligidan qat'i nazar, chet elda xizmatni o‘tayotgan O‘zbekiston Respublikasining harbiy xizmatchilari, shuningdek O‘zbekiston Respublikasidan tashqarida ishlash uchun xizmat safariga yuborilgan davlat hokimiyati organlarining xodimlari O‘zbekiston Respublikasining soliq rezidentlari deb e'tirof etiladi.

O‘zbekiston Respublikasining soliq rezidentlari bo‘lmagan jismoniy shaxslar O‘zbekiston Respublikasining norezidentlari deb e'tirof etiladi.

2.4.2. Soliq solish obyekti va soliq solinadigan baza

Jismoniy shaxslarning quyidagi daromadlari soliq solish obyektidir:

Soliq to‘lovchining jami daromadi jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ining soliq solish obyekti deb hisoblanadi.

Soliq solinadigan baza

Soliq bazasi quyidagilar hisoblanadi:

1) O‘zbekiston Respublikasining rezidentlari bo‘lgan jismoniy shaxslar uchun — 8- bo‘limda nazarda tutilgan soliq imtiyozlarini hisobga olgan holdagi jami daromadlari;

2) O‘zbekiston Respublikasining norezidentlari bo‘lgan jismoniy shaxslar uchun — 8- bo‘limda nazarda tutilgan soliq imtiyozlari qo‘llanmagan holdagi jami daromadlari.

Soliq bazasini aniqlashda soliq to‘lovchining ham pul shaklida, ham natura shaklida olgan daromadlari yoki daromadlarni tasarruf etish uchun

yuzaga kelgan huquqlari, shuningdek moddiy naf tarzidagi daromadlari hisobga olinadi. Bunda soliq to'lovchining alohida turdagi daromadlari 8-bo'limda belgilangan shartlarda va tartibda jami daromad tarkibida hisobga olinishi yoki hisobga olinmasligi mumkin.

Soliq to'lovchining chet el valyutasida ifodalangan daromadlari, haqiqatda daromadlar olingan sanadagi O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining kursi bo'yicha milliy valyutaga qayta hisob-kitob qilinadi.

Turli soliq stavkalari bo'yicha solinadigan soliq bazasi alohida aniqlanadi.

Soliq bazasi, agar Soliq Kodeksda boshqacha qoida belgilanmagan bo'lsa, soliq davri boshidan e'tiboran o'sib boruvchi yakun bilan aniqlanadi.

Soliq bazasi nazorat qilinadigan chet el kompaniyalarining Soliq Kodeksning VII bo'limiga va 208-moddasiga muvofiq aniqlanadigan yig'ma foydasini ham o'z ichiga oladi.

Soliq bazasiga ushbu bo'limda belgilangan hollarda va tartibda tuzatish kiritiladi.

Soliq Kodeksning VI bo'limida nazarda tutilgan hollarda soliq to'lovchining daromadlariga Soliq Kodeksning 20-bobida nazarda tutilgan tartibda tuzatish kiritiladi.

Agar soliq to'lovchining daromadidan uning o'z farmoyishiga, sudning yoki boshqa organlar va tashkilotlarning qaroriga ko'ra ushlab qolishlar amalga oshirilsa, bunday ushlab qolishlar soliq bazasini kamaytirmaydi.

2.4.3. Ish beruvchi bilan mehnatga oid munosabatlarda bo'lgan va tuzilgan mehnat shartnomasiga (kontraktiga) muvofiq ishlarni bajarayotgan xodimlarga hisoblanadigan hamda to'lanadigan quyidagi barcha to'lovlar mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlar deb e'tirof etiladi:

mehnatga haq to'lashning qabul qilingan shakllari va tizimlariga muvofiq ishbay narxlardan, tarif stavkalaridan va mansab maoshlaridan kelib chiqqan holda hisoblab chiqarilgan, haqiqatda bajarilgan ish uchun hisoblangan ish haqi;

ilmiy daraja va faxriy unvon uchun ustamalar;

rag‘batlantirish xususiyatiga ega to‘lovlar;

kompensatsiya to‘lovlari (kompensatsiya);

ishlanmagan vaqt uchun haq to‘lash;

haqiqatda bajarilgan ish uchun haq hisoblangan boshqa to‘lovlar.

Mehnatga haq to‘lash tarzidagi daromadlar jumlasiga quyidagilar ham kiradi:

predmeti ishlarni bajarish va xizmatlar ko‘rsatishdan iborat bo‘lgan, tuzilgan fuqarolik-huquqiy tusdagi shartnomalarga muvofiq jismoniy shaxslarga to‘lovlar (bundan yakka tartibdagi tadbirkorlik faoliyatidan olingan daromadlar mustasno);

yuridik shaxsning boshqaruv organi (kuzatuv kengashi yoki boshqa shunga o‘xshash organi) a'zolariga yuridik shaxsning o‘zi tomonidan amalga oshiriladigan to‘lovlar;

O‘zbekiston Respublikasining Mudofaa, Ichki ishlar va Favqulodda vaziyatlar vazirliklarining, O‘zbekiston Respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati, O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Davlat xavfsizlik xizmatining, harbiy xizmatchilariga, ichki ishlar organlarining oddiy askarlar, serjantlar va ofitserlar tarkibiga hamda O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasining va boshqa harbiy xizmat nazarda tutilgan idoralar xodimlariga xizmatni o‘tashi (xizmat majburiyatlarini bajarishi) munosabati bilan to‘lanadigan pul ta'minoti, pul mukofotlari va boshqa to‘lovlar.

Rag‘batlantirish xususiyatiga ega to‘lovlar

Rag‘batlantirish xususiyatiga ega to‘lovlar jumlasiga quyidagilar kiradi:

1) yillik ish yakunlari bo‘yicha pul mukofoti;

2) yuridik shaxsning mukofotlash to‘g‘risidagi nizomida nazarda tutilgan rag‘batlantirish xususiyatiga ega to‘lovlar;

3) kasb mahorati, murabbiylik uchun tarif stavkalariga va maoshlarga ustamalar;

4) ta'tilga qo‘shimcha haqlar hamda moddiy yordam;

5) ko‘p yil ishlaganlik uchun pul mukofoti va to‘lovlar;

6) ratsionalizatorlik taklifi uchun to‘lov;

7) mehnat natijalari bilan bog'liq bo'lmagan bir yo'la beriladigan mukofotlar.

Kompensatsiya to'lovlari (kompensatsiya)

Mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadga kiritiladigan kompensatsiya to'lovlari (kompensatsiyalar) jumlasiga quyidagilar kiradi:

1) tabiiy-iqlim sharoitlari noqulay bo'lgan joylardagi ishlar bilan bog'liq qo'shimcha to'lovlar (ish staji uchun ustamalar, baland tog'li, cho'l va suvsiz hududlarda ishlaganlik uchun belgilangan koeffitsiyentlar bo'yicha to'lovlar). Bunda yuridik shaxslar xodimlarining cho'l va suvsiz joylarda, baland tog'li va tabiiy-iqlim sharoiti noqulay hududlarda ishlaganlik uchun ish haqiga koeffitsiyentlar hisoblashning eng yuqori summasini aniqlash hisoblash sanasida belgilangan mehnatga haq to'lash eng kam miqdorining 1,41 baravari miqdorida belgilanadi;

2) O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlangan kasblar va ishlar ro'yxati bo'yicha og'ir, zararli, o'ta zararli mehnat sharoitlarida ishlaganlik uchun ustamalar, shu jumladan shunday sharoitlardagi uzluksiz ish staji uchun ish haqiga ustamalar;

3) texnologik jarayon jadvalida nazarda tutilgan tungi vaqtda, ish vaqtidan tashqari, dam olish kunlarida va bayram (ishlanmaydigan) kunlarida ishlaganlik uchun tarif stavkalariga hamda maoshlarga ustamalar va qo'shimcha to'lovlar;

4) ko'p smenali rejimda ishlaganlik, shuningdek bir necha kasbda, lavozimda ishlaganlik, xizmat ko'rsatish doirasi kengayganligi, bajariladigan ishlar hajmi ortganligi, o'zining asosiy ishi bilan bir qatorda ishda vaqtincha bo'lmagan xodimlarning vazifalarini bajarganlik uchun ustamalar;

5) doimiy ishi yo'lda kechadigan, harakatlanish va (yoki) qatnov tusiga ega bo'lgan xodimlarning, shuningdek doimiy ishi ishlarning vaxta usulida bajarilishini nazarda tutadigan xodimlarning ish haqiga qonun hujjatlarida belgilangan normalardan ortiqcha to'lanadigan ustamalar;

6) ish beruvchi joylashgan yerdan (yig'ilish punktidan) ishlash joyigacha borish va u yerdan qaytish uchun vaxtada ishlash jadvalida nazarda tutilgan ishlar vaxta usulida bajarilgan holda yo'lga ketadigan kunlar, shuningdek xodimlar meteorologik sharoitlar sababli va transport

tashkilotlarining aybi bilan yo‘lda ushlanib qolgan kunlar uchun tarif stavkasi yoki maosh miqdorida to‘lanadigan summalar;

7) yer osti ishlarida doimiy band bo‘lgan xodimlarga ularning stvoldan ishlash joyiga borish va u yerdan qaytish uchun shaxtada (konda) harakatlanishining me'yoriy vaqti uchun to‘lanadigan qo‘shimcha haqlar;

8) qonun hujjatlarida belgilangan normalardan ortiqcha dala ta'minoti;

9) xizmat safarlari vaqtida qonun hujjatlarida belgilangan normalardan ortiqcha kundalik xarajatlar uchun haq (sutkalik pullar);

10) ishlar vaxta usulida tashkil etilganda, ish vaqti umumlashtirilgan holda hisobga olinayotganda va qonun hujjatlarida belgilangan boshqa hollarda xodimlarga ish vaqtining belgilangan davomiyligidan ortiq ishlaganligi munosabati bilan beriladigan dam olish kunlari (otgullar) uchun to‘lovlar;

11) xizmat safarlari uchun xodimning shaxsiy avtomobilidan yoki xizmat maqsadlari uchun uning boshqa mol-mulkidan qonun hujjatlarida belgilangan normalardan ortiqcha foydalanganlik uchun to‘lovlar;

12) mehnatda mayib bo‘lganlik yoki sog‘liqqa boshqacha tarzda shikast yetganlik bilan bog‘liq zararning o‘rnini qoplash uchun Soliq Kodeks 369-moddasi ikkinchi qismining 10-bandida ko‘rsatilgan miqdorlardan ortiqcha olingan summalar;

13) oziq-ovqat va yo‘l chiptalarining qiymati yoki oziq-ovqat va yo‘l chiptalarining qiymatini qoplash.

Ishlanmagan vaqt uchun haq to‘lash

Ishlanmagan vaqt uchun haq to‘lash jumlasiga quyidagilar kiradi:

1) qonun hujjatlariga muvofiq:

a) yillik asosiy (uzaytirilgan asosiy) ta'til uchun to‘lov, shuningdek ushbu ta'tildan foydalanilmaganda, shu jumladan xodim bilan mehnat shartnomasi bekor qilinganda pullik kompensatsiya to‘lovi;

b) noqulay va o‘ziga xos mehnat sharoitlarida, shuningdek og‘ir va noqulay tabiiy-iqlim sharoitlarida ishlaganligi uchun ayrim tarmoqlarning xodimlariga beriladigan qo‘shimcha ta'til uchun to‘lov;

d) o‘qish bilan bog‘liq ta'til va ijodiy ta'tillar uchun to‘lov;

e) o‘n ikki yoshga to‘lmagan ikki va undan ortiq bolasi yoki o‘n olti yoshga to‘lmagan nogironligi bo‘lgan bolasi bor ayollarga berilgan qo‘shimcha ta'til uchun to‘lov;

2) asosiy ish haqi qisman saqlab qolingan holda majburiy ta'tilda bo‘lgan xodimlarga beriladigan to‘lovlar;

3) donor xodimlarga ko‘rikdan o‘tish, qon topshirish va qon topshirilgan har bir kundan keyin beriladigan dam olish kunlari uchun to‘lov;

4) O‘zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksiga muvofiq davlat yoki jamoat vazifalarini bajarganlik uchun mehnatga to‘lov;

5) qishloq xo‘jaligi va boshqa ishlarga jalb qilinadigan xodimlarning asosiy ish joyi bo‘yicha saqlab qolinadigan ish haqi;

6) ma'lum muddatga avvalgi ish joyi bo‘yicha lavozim maoshi miqdori saqlab qolingan holda boshqa yuridik shaxslardan ishga joylashtirilgan, shuningdek vaqtinchalik vazifani bajarib turgan xodimlarga maoshdagi farq to‘lovi;

7) xodimlarga kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimida ishdan ajralgan holda o‘qishlari vaqtida asosiy ish joyi bo‘yicha ularga to‘lanadigan ish haqi;

8) xodimning aybisiz bekor turib qolingan vaqt uchun to‘lov;

9) mehnat layoqatini vaqtincha yo‘qotgan xodimlarga qo‘shimcha to‘lov;

10) qonun hujjatlariga muvofiq yoki ish beruvchining qarori bilan majburiy progul vaqti uchun yoki kam haq to‘lanadigan ishni bajarganlik uchun to‘lov;

11) o‘n sakkiz yoshga to‘lmagan shaxslarning imtiyozli soatlariga, onalarga bolani ovqatlantirishi uchun ishda beriladigan tanaffuslarga, shuningdek tibbiy ko‘rikdan o‘tish bilan bog‘liq vaqt uchun to‘lov;

12) asosiy ishidan ozod qilingan va ozod qilinmagan holda xodimlar tayyorlash, ularni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish uchun hamda o‘quvchilar va talabalarning ishlab chiqarish amaliyotiga rahbarlik qilish uchun jalb qilinadigan yuqori malakali xodimlari mehnatiga to‘lov;

13) ish beruvchining mablag‘lari hisobidan to‘lanadigan pensiyalar va nafaqalarga qo‘shimchalar, stipendiyalar;

14) oliy o‘quv yurtini tamomlaganidan keyin yosh mutaxassislarga ta'til vaqti uchun ish beruvchi hisobidan to‘lanadigan nafaqalar.

Mulkiy daromadlar

Mulkiy daromadlar tarkibiga quyidagilar kiradi:

1) foizlar;

2) dividendlar;

3) mol-mulkni ijaraga berishdan olingan daromadlar;

4) soliq to‘lovchiga mulk huquqi asosida tegishli bo‘lgan mol-mulkni realizatsiya qilishdan olingan daromadlar. Mol-mulkni realizatsiya qilishdan olingan daromadlar mazkur mol-mulkni realizatsiya qilish summasining hujjatlar bilan tasdiqlangan uni olish qiymatidan oshgan qismi sifatida aniqlanadi. Mazkur qiymatni tasdiqlovchi hujjatlar mavjud bo‘lmagan taqdirda, mol-mulkni realizatsiya qilish qiymati, ko‘chmas mulk bo‘yicha esa – kadastr qiymati hamda realizatsiya qilish narxi o‘rtasidagi ijobiy farq daromad deb e'tirof etiladi;

5) sanoat mulki obyektlariga, seleksiya yutug‘iga oid patent (litsenziya) egasi bo‘lgan soliq to‘lovchining patentdan boshqa shaxs foydasiga voz kechganda yoki litsenziya shartnomasi tuzganda olgan daromadi;

6) royalti;

7) ishonchli boshqaruvga berilgan mol-mulk bo‘yicha ishonchli boshqaruvchidan olingan daromad;

8) REPO operatsiyalari bo‘yicha daromad;

9) qimmatli qog‘ozlar va (yoki) muddatli bitimlarning hosila moliyaviy vositalari bilan operatsiyalar bo‘yicha daromad;

10) chet el kompaniyasining foyda tarzidagi daromadi;

11) oddiy shirkat shartnomasiga (birgalikdagi faoliyat to‘g‘risidagi shartnomaga) muvofiq ishtirok etishdan olingan daromadlar;

12) mulkiy xususiyatga ega boshqa daromadlar.

Moddiy naf tarzidagi daromadlar

Soliq to‘lovchi tomonidan moddiy naf tarzida olingan daromadlar, agar Soliq Kodeks 369-moddasining ikkinchi qismida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo‘lsa, quyidagilardan iborat:

1) soliq agenti tomonidan soliq to‘lovchi manfaatlarini ko‘zlab, tovarlar (xizmatlar), mulkiy huquqlar haqini to‘lash, shu jumladan:

soliq to‘lovchining bolalarini maktabgacha ta'lim muassasalarida (tashkilotlarida) o‘qitish, tarbiyalash haqini to‘lash;

soliq to‘lovchilarga berilgan uy-joyning kommunal xizmatlar haqini, uy-joydan foydalanish xarajatlarini, yotoqxonadagi joylar haqini yoki ularning o‘rnini qoplash qiymatini to‘lash;

sanatoriy-kurortlarda davolanish yo‘llanmalari qiymatini, dam olish, statsionar va ambulator davolanish haqini yoki ularning o‘rnini qoplash qiymatini to‘lash;

soliq agentining soliq to‘lovchi daromadi bo‘lgan boshqa xarajatlarini to‘lash;

2) soliq to‘lovchining manfaatlarini ko‘zlab tekin, shu jumladan hadya shartnomasi bo‘yicha berilgan mol-mulkning va ko‘rsatilgan xizmatlarning qiymati;

3) tovarlarni (xizmatlarni) soliq to‘lovchilarga realizatsiya qilish narxi hamda shu tovarlarning (xizmatlarning) ushbu moddaning ikkinchi va uchinchi qismlariga muvofiq hisoblab chiqarilgan qiymati o‘rtasidagi salbiy farq;

4) qonun hujjatlariga muvofiq xodimlarga temir yo‘l, aviatsiya, daryo, avtomobil transporti va shahar elektr transportida yurish bo‘yicha beriladigan imtiyozlar summasi;

5) jismoniy shaxsning soliq agenti oldidagi qarzining yuridik shaxs qarori bilan hisobdan chiqarilgan summalari;

6) soliq agenti tomonidan to‘lovlar hisobiga to‘lanib, soliq to‘lovchidan ushlab qolinishi lozim bo‘lgan, lekin ushlab qolinmagan summalar.

Soliq to‘lovchi tomonidan soliq agentidan tovarlar (xizmatlar) olingan taqdirda, ushbu tovarlarning (xizmatlarning) qiymati ularni sotib olish narxidan yoki tannarxidan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Soliq to‘lovchi tomonidan soliq agentidan aksiz to‘lanadigan tovarlar yoki qo‘shilgan qiymat solig‘i solinadigan tovarlar (xizmatlar) olingan taqdirda, bunday tovarlarning (xizmatlarning) qiymatida aksiz solig‘ining va qo‘shilgan qiymat solig‘ining tegishli summasi hisobga olinadi.

Boshqa daromadlar

Soliq to‘lovchining boshqa daromadlariga quyidagilar kiradi:

1) fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, xayriya va ekologiya jamg‘armalari tomonidan soliq to‘lovchilarga beriladigan nafaqalar hamda boshqa turlardagi yordam;

2) hayvonlarni (qoramollarni, parrandalarni, mo‘ynali va boshqa hayvonlarni, baliqlarni va boshqalarni) tirik holda hamda ularni so‘yib, mahsulotlarini xom yoki qayta ishlangan holda sotishdan, ipak qurtini, chorvachilik, asalarichilik va dehqonchilik mahsulotlarini tabiiy va qayta ishlangan holda sotishdan olingan daromadlar;

3) jismoniy shaxslardan tekin (shu jumladan hadya shartnomalari bo‘yicha) olingan mol-mulkning, mulkiy huquqlarning qiymati;

4) musobaqalarda, ko‘riklarda, tanlovlarda sovrinli o‘rinlar uchun beriladigan sovrinlar, pul mukofotlari;

5) yutuqlar;

6) grant beruvchidan olingan grantlarning, shu jumladan chet davlatlar grantlarining summalari;

7) soliq to‘lovchilarning yaratilgan ilm-fan, adabiyot va san'at asarlari (predmetlari) uchun olgan daromadlari;

8) xalqaro sport musobaqalaridagi sovrinli o‘rinlarni egallaganligi uchun sportchilar olgan bir yo‘la beriladigan pul mukofoti;

9) xodim bilan tuzilgan mehnat shartnomasi (kontrakti) bekor qilinganda mehnat to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga muvofiq beriladigan ishdan bo‘shatish nafaqasi va boshqa to‘lovlar;

10) **quyidagicha ko‘rsatiladigan moddiy yordam:**

vafot etgan xodimning oila a'zolariga yoki oila a'zosi vafot etganligi munosabati bilan xodimga ko‘rsatiladigan;

xodimga mehnatda mayib bo‘lganligi, kasb kasalligi yoxud sog‘lig‘iga boshqacha tarzda shikast yetganligi bilan bog‘liq holda ko‘rsatiladigan;

bola tug‘ilishi, xodim yoki uning farzandlari nikohdan o‘tishi munosabati bilan ko‘rsatiladigan;

qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini berish yoki ularni sotib olish uchun mablag‘lar berish tarzida ko‘rsatiladigan moddiy yordam;

11) ishlamaydigan pensionerlarga soliq agenti tomonidan to‘lanadigan to‘lovlar;

12) ma'naviy zararni kompensatsiya qilish bo‘yicha pullik to‘lovlar;

13) Soliq Kodeksning VI bo'limida belgilangan hollarda va tartibda narxlarga tuzatish kiritish tufayli olingan daromad;

14) Soliq Kodeksning 300-moddasida nazarda tutilgan tartibda aniqlanadigan talab qilish huquqidan o'zganing foydasiga voz kechish shartnomasi bo'yicha olingan daromad;

15) soliq to'lovchining Soliq Kodeksning 371 — 376-moddalarida ko'rsatilmagan boshqa daromadlari.

2.4.4. Jismoniy shaxslarning daromadlariga solinadigan soliq stavkalari

O'zbekiston Respublikasining rezidentlari bo'lgan jismoniy shaxslar uchun soliq stavkalari

O'zbekiston Respublikasi rezidenti bo'lgan jismoniy shaxsning daromadlariga, agar ushbu moddaning ikkinchi qismida boshqa qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, 12 foizlik soliq stavkasi bo'yicha soliq solinadi.

Dividendlar va foizlar tarzidagi daromadlarga 5 foizlik soliq stavkasi bo'yicha soliq solinadi.

O'zbekiston Respublikasining norezidentlari bo'lgan jismoniy shaxslar uchun soliq stavkalari

O'zbekiston Respublikasining norezidenti bo'lgan jismoniy shaxsning O'zbekiston Respublikasidagi manbalardan olingan daromadlariga quyidagi soliq stavkalar bo'yicha soliq solinadi:

T/r	Soliq obyekti	Soliq stavkalari, foizlarda
1	Dividendlar va foizlar	10
2	Soliq Kodeksga muvofiq aniqlanadigan, xalqaro tashishlarda transport xizmatlari taqdim etishdan olinadigan daromadlar (fraxtdan olinadigan daromadlar).	6
3	Mehnat shartnomalari (kontraktlari) va fuqarolik-huquqiy xususiyatdagi shartnomalar bo'yicha olingan daromadlar, 1 va 2-bandlarda ko'rsatilmagan boshqa daromadlar	20

2.4.5. Soliqdan beriladigan imtiyozlar

Soliq solinmaydigan daromadlar

Quyidagi daromad turlariga soliq solinmaydi:

1) moddiy yordam summalari:

vafot etgan xodimning oila a'zolariga yoki oila a'zosi vafot etganligi munosabati bilan xodimga beriladigan moddiy yordam summalari — mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorining 4,22 baravarigacha miqdorda;

Soliq Kodeksning 377-moddasida ko'rsatilgan boshqa hollarda, — soliq davri uchun mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorining 4,22 baravarigacha miqdorda;

2) soliq agenti tomonidan quyidagi yo'llanmalar qiymatini to'liq yoki qisman qoplash summalari, bundan turistik yo'llanmalar mustasno:

O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan sanatoriy-kurort va sog'lomlashtirish muassasalariga yo'llanmalar qiymatini nogironligi bo'lgan shaxslarga, shu jumladan ushbu ish beruvchida ishlamaydigan nogironligi bo'lgan shaxslarga to'liq yoki qisman qoplash summalari;

O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan bolalar oromgohlari va boshqa sog'lomlashtirish oromgohlari, shuningdek sanatoriy-kurort hamda sog'lomlashtirish muassasalariga o'z xodimlarining o'n olti yoshgacha bolalari (o'qiydiganlarga — o'n sakkiz yoshgacha) uchun yo'llanmalar qiymatini to'liq yoki qisman qoplash summalari;

3) o'z xodimlariga hamda ularning bolalariga ambulatoriya va (yoki) statsionar tibbiy xizmat ko'rsatilganligi uchun ish beruvchi tomonidan to'langan summalar, shuningdek ish beruvchining davolashga hamda tibbiy xizmat ko'rsatishga, nogironlik profilaktikasi va nogironligi bo'lgan shaxslarning salomatligini tiklashga doir texnik vositalarni olishga oid xarajatlari.

Xodimlarni davolaganlik, ularga tibbiy xizmat ko'rsatganlik uchun ish beruvchilar tomonidan sog'liqni saqlash muassasalariga naqd pulsiz haq to'langan taqdirda, shuningdek sog'liqni saqlash tashkilotlari tomonidan yozib berilgan hujjatlar asosida ushbu maqsadlar uchun mo'ljallangan naqd pul mablag'lari bevosita xodimga, xodim yo'qligida esa — uning oila a'zolariga, ota-onasiga berilgan yoki mazkur maqsadlar uchun mo'ljallangan mablag'lar xodimning bankdagi hisobvarag'iga

kiritilgan taqdirda, bu daromadlar soliq solishdan ozod qilinadi;

4) O‘zbekiston Respublikasi fuqarolarining O‘zbekiston Respublikasidan tashqariga ishlash uchun yuborilishi munosabati bilan qonun hujjatlarida belgilangan summalar doirasida byudjet tashkilotlaridan chet el valyutasida olingan ish haqi summalari va boshqa summalar;

5) vaqtinchalik bir martalik ishlarni bajarishdan olingan daromadlar, agar bunday ishlarga yollash vaqtinchalik bir martalik ish bilan ta'minlash markazlari ko‘magida amalga oshirilayotgan bo‘lsa;

6) xalqaro sport musobaqalarida sovrinli o‘rinlarni egallaganligi uchun sportchilar olgan bir yo‘la beriladigan pul mukofoti;

7) soliq to‘lovchilarga xususiy mulk huquqi asosida tegishli bo‘lgan mol-mulkni sotishdan olinadigan daromadlar, bundan quyidagilarni sotishdan olingan daromadlar mustasno:

qimmatli qog‘ozlarni (bundan fond birjasida realizatsiya qilinadigan emissiyaviy qimmatli qog‘ozlar mustasno), yuridik shaxslarning ustav fondidagi (ustav kapitalidagi) ulushlarini (paylarini);

noturar joylarni;

o‘ttiz olti kalendar oydan kam muddatda soliq to‘lovchining mulkida bo‘lgan turar joylarni;

8) uy xo‘jaligida, shu jumladan dehqon xo‘jaligida yetishtirilgan hayvonlarni (qoramollarni, parrandalarni, mo‘ynali va boshqa hayvonlarni, baliqlar va hokazolarni) tirik holda hamda ularni so‘yib mahsulotlarini xom yoki qayta ishlangan holda sotishdan (bundan sanoatda qayta ishlash mustasno) chorvachilik, asalarichilik va dehqonchilik mahsulotlarini tabiiy va qayta ishlangan holda sotishdan olinadigan daromadlar, bundan manzarali bog‘dorchilik (gulchilik) mahsulotlari mustasno;

9) xalqaro hamda respublika tanlovlari va musobaqalarida olingan buyum tarzidagi sovrinlarning qiymati;

10) ish beruvchidan soliq davri mobaynida mehnatga haq to‘lashning eng kam miqdorining 2,11 baravarigacha bo‘lgan qiymatdagi:

xodimlar natura shaklida olgan sovg‘alar;

ilgari mazkur ish beruvchining xodimlari bo‘lgan ishlamayotgan pensionerlar va mehnat qobiliyatini yo‘qotgan shaxslar, vafot etgan xodimning oila a'zolari tomonidan olingan sovg‘alar hamda boshqa turlardagi yordam;

11) jismoniy shaxslardan meros yoki hadya tartibida, shuningdek tekinga olingan pul va natura shaklidagi daromadlar, bundan quyidagilar mustasno:

ilm-fan, adabiyot va san'at asarlarining, adabiyot hamda san'at asarlari ijrochilarining, shuningdek kashfiyotlar, ixtirolar va sanoat namunalari mualliflarining merosxo'rlariga (huquqiy vorislariga) to'lanadigan pul mukofotlari;

yaqin qarindosh bo'lmagan shaxslar o'rtasidagi ko'chmas mulk, avtotransport vositalari, qimmatli qog'ozlar, yuridik shaxslarning ustav fondlaridagi (ustav kapitallaridagi) ulushlar;

12) davlat zayomining obligatsiyalari bo'yicha yutuqlar, shuningdek O'zbekiston Respublikasining davlat qimmatli qog'ozlari bo'yicha foizlar;

13) jamg'arma sertifikatlari, davlat qimmatli qog'ozlari bo'yicha daromadlar, shuningdek banklardagi omonatlar bo'yicha foizlar va yutuqlar;

14) nodavlat notijorat tashkilotlaridan, xalqaro hamda chet el tashkilotlari va fondlaridan, shuningdek vakolatli organning xulosasi mavjud bo'lsa, O'zbekiston Respublikasining ilmiy-texnika hamkorligi sohasidagi xalqaro shartnomalari doirasida soliq to'lovchi grant beruvchidan bevosita olgan grantning summasi;

15) soliq to'lovchilarning ish haqi va boshqa daromadlarining hayotni uzoq muddatli sug'urtalash (hayot sug'urtasi sohasining barcha toifalarida) bo'yicha sug'urta mukofotlarini to'lash uchun O'zbekiston Respublikasida sug'urta faoliyatini amalga oshirishga litsenziyasi bo'lgan yuridik shaxslarga yo'naltiriladigan qismi, quyidagi shartlarda:

sug'urta badallari o'sib bormaydigan tartibda to'langanda va bir yo'la to'lanadigan sug'urta summasi shartnoma bo'yicha sug'urta davri boshlanishi sanasidan 12 oydan so'ng olinganda. Sug'urtalangan shaxsning muayyan yoshgacha yashashi yoki hayotni uzoq muddatli sug'urtalash shartnomasida ko'rsatilgan muddatdan boshqacha tarzdagi sug'urta hodisasi sodir bo'lgan taqdirda, sug'urta summasi ushbu ko'rsatilgan shartlarga amal qilmagan holda to'lanishi mumkin;

shartnoma bo'yicha sug'urta davri boshlanish sanasidan kamida 12 oydan so'ng renta (annuitet) olinganda va rentani (annuitetni) to'lash sanasida shartnoma bo'yicha haqiqatda jamlangan mablag'lar (zaxira)

summasi ko‘rsatib o‘tilgan rentaning (annuitetning) to‘rt baravaridan kam bo‘lmaganda;

renta (annuitet) to‘lash shartnoma bo‘yicha sug‘urta davri boshlanishi sanasidan 12 oy o‘tmasdan boshlanganda, bunda dastlabki rentani (annuitetni) to‘lash boshlanadigan vaqtda haqiqatda to‘langan sug‘urta badallari summasi shartnoma bo‘yicha sug‘urta mukofotining yillik miqdoridan kam bo‘lmasligi kerak va rentalarni (annuitetlarni) to‘lash sanasiga haqiqatda jamlangan mablag‘lar (zaxira) summasi ko‘rsatib o‘tilgan rentaning (annuitetning) to‘rt baravaridan kam bo‘lmaganda.

Mazkur bandning shartlari buzilganda yoxud shartnoma muddatidan oldin bekor qilinganda va sug‘urtachi sug‘urta badalini to‘liq yoki qisman qaytarganda, qaytarilgan sug‘urta badali sug‘urtachi tomonidan soliqqa tortiladi.

16) soliq to‘lovchining quyidagilarga yo‘naltiriladigan, soliq solinishi lozim bo‘lgan ish haqi va boshqa daromadlari:

O‘zbekiston Respublikasining oliy o‘quv yurtlarida ta'lim olish (o‘zining, yigirma olti yoshga to‘lmagan farzandlarining yoki erining (xotinining) ta'lim olishi) uchun to‘lov;

soliq bazasining 50 foizidan oshmagan holda, metsenatlik ko‘magini ko‘rsatish;

olingan ipoteka kreditlarini va ular bo‘yicha hisoblangan foizlarni soliq davri davomida jami o‘n besh million so‘mgacha bo‘lgan miqdorda qoplashga, basharti yakka tartibdagi uy-joyning yoki ko‘p qavatli uydagi xonadonning qiymati uch yuz million so‘mdan oshmasa hamda u dastlabki badalning va (yoki) ipoteka krediti bo‘yicha foizlarning bir qismini qoplash uchun byudjetdan ajratilgan subsidiyalarni hisobga olgan holda olingan bo‘lsa. Mazkur imtiyoz qarz oluvchiga va birga qarz oluvchilarga, imtiyoz olish huquqiga ega bo‘lgan barcha soliq to‘lovchilarga berilgan, soliq solinishi lozim bo‘lgan daromadlarni kamaytirish summasi soliq davri davomida jami o‘n besh million so‘mdan oshmagan taqdirda, tatbiq etiladi;

fuqarolarning O‘zbekiston Respublikasi Xalq bankidagi ixtiyoriy ravishda shaxsiy jamg‘arib boriladigan pensiya hisobvaraqlariga;

17) jismoniy shaxslardan tekin (shu jumladan hadya shartnomalari

bo‘yicha) olingan ulushlar, paylar va aksiyalar tarzidagi daromadlar, agar bu ulushlarni, paylarni va aksiyalarni berish yaqin qarindoshlar o‘rtasida amalga oshirilsa.

Yuridik shaxs tashkil etmagan chet el tuzilmasiga nisbatan yoki qaysi chet el yuridik shaxsi uchun ro‘yxatdan o‘tish mamlakatining qonun hujjatlariga muvofiq kapitalda ishtirok etish nazarda tutilmagan bo‘lsa, o‘sha chet el yuridik shaxsiga nisbatan nazorat qilish huquqi, agar bunday huquqlar ularni bir oilaning a'zolari va (yoki) yaqin qarindoshlar bo‘lgan shaxslar o‘rtasida o‘tkazish natijasida olingan bo‘lsa, daromad olish yoki daromadni tasarruf etish huquqining yuzaga kelishi deb e'tirof etilmaydi;

18) paxta yig‘im-terimi bo‘yicha qishloq xo‘jaligi ishlariga jalb qilinadigan soliq to‘lovchilarning bu ishlarni bajarganlik uchun olgan daromadlari;

19) soliq to‘lovchi bo‘lgan qimmatbaho metallar qidiruvchilarning qonun hujjatlarida belgilangan tartibda qazib olish yo‘li bilan ega bo‘lgan qimmatbaho metallarni realizatsiya qilishdan olgan daromadlari.

Jismoniy shaxslarni soliq solishdan ozod etish

Quyidagilarning daromadlariga soliq solinmaydi:

1) chet davlatlar diplomatik vakolatxonalarining boshliqlari va xodimlari, konsullik muassasalarining mansabdor shaxslari, ularning o‘zlari bilan birga yashaydigan oila a'zolari, agar ular O‘zbekiston Respublikasining fuqarosi bo‘lmasa — O‘zbekiston Respublikasidagi manbalardan olinadigan, diplomatlik va konsullik xizmati bilan bog‘liq bo‘lmagan daromadlaridan tashqari barcha daromadlari bo‘yicha;

2) chet davlatlar diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalarining ma'muriy-texnik xodimlari hamda ularning o‘zlari bilan birga yashaydigan oila a'zolari, agar ular O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi bo‘lmasa yoki O‘zbekiston Respublikasida doimiy yashamasa, — O‘zbekiston Respublikasidagi manbalardan olinadigan, diplomatlik va konsullik xizmati bilan bog‘liq bo‘lmagan daromadlaridan tashqari barcha daromadlari bo‘yicha;

3) chet davlatlarning diplomatik vakolatxonalariga, konsullik muassasalariga xizmat ko‘rsatadigan xodimlar tarkibiga kirgan shaxslar, agar ular O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi bo‘lmasa yoki O‘zbekiston Respublikasida doimiy yashamasa — o‘z xizmati yuzasidan oladigan

barcha daromadlari bo'yicha;

4) chet davlatlar diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalari xodimlarining uylarida ishlovchilar, agar ular O'zbekiston Respublikasining fuqarosi bo'lmasa yoki O'zbekiston Respublikasida doimiy yashamasa — o'z xizmati yuzasidan oladigan barcha daromadlari bo'yicha;

5) xalqaro nohukumat tashkilotlarining mansabdor shaxslari — agar ular O'zbekiston Respublikasining fuqarosi bo'lmasa, ularning ushbu tashkilotlarda olgan daromadlari bo'yicha.

Ayrim toifadagi soliq to'lovchilarning jami daromadini kamaytirish

Quyidagi soliq to'lovchilar qisman (daromadlar qaysi oyda olingan bo'lsa, o'sha oyda har bir oy uchun mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorining 1,41 baravari miqdoridagi daromadlar bo'yicha) soliq solishdan ozod etiladi:

1) «O'zbekiston Qahramoni», Sovet Ittifoqi Qahramoni, Mehnat Qahramoni unvonlariga sazovor bo'lgan shaxslar, uchala darajadagi Shuhrat ordeni bilan taqdirlangan shaxslar. Bu imtiyoz tegishincha «O'zbekiston Qahramoni» unvoni berilganligi to'g'risidagi guvohnoma, Sovet Ittifoqi Qahramoni, Mehnat Qahramoni daftarchalari, orden daftarchasi yoki mudofaa ishlari bo'yicha bo'limning ma'lumotnomasi asosida beriladi;

2) urush nogironlari va ishtirokchilari, shuningdek ularga tenglashtirilgan va doirasi qonun hujjatlarida belgilanadigan shaxslar. Bu imtiyoz urush nogironining (ishtirokchisining) tegishli guvohnomasi yoki mudofaa ishlari bo'yicha bo'limning yoxud boshqa vakolatli organning ma'lumotnomasi asosida, boshqa nogironlarga (ishtirokchilarga) nogironning (ishtirokchining) imtiyozlarga bo'lgan huquqi to'g'risidagi guvohnoma asosida beriladi;

3) bolalikdan nogironligi bo'lgan shaxslar, shuningdek I va II guruh nogironligi bo'lgan shaxslar. Bu imtiyoz pensiya guvohnomasi yoki tibbiy-mehnat ekspert komissiyasining ma'lumotnomasi asosida beriladi;

4) sobiq ittifoq, O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish yoki harbiy xizmatning yoxud ichki ishlar organlaridagi xizmatning boshqa majburiyatlarini bajarish chog'ida yaralanganligi, kontuziya bo'lganligi yoki shikastlanganligi oqibatida

yoxud frontda bo'lish bilan bog'liq kasallik tufayli halok bo'lgan harbiy xizmatchilarning hamda ichki ishlar organlari xodimlarining ota-onalari va beva xotinlari (beva erlari).

Bu imtiyoz «Halok bo'lgan askarning beva xotini (beva eri, onasi, otasi)» yoki «Ichki ishlar organlari halok bo'lgan xodimining beva xotini (beva eri, onasi, otasi)» shtampi qo'yilgan yoxud pensiya guvohnomasini bergan muassasa rahbarining imzosi va ushbu muassasa muhri bilan tasdiqlangan tegishli yozuvli pensiya guvohnomasi asosida beriladi.

Agar mazkur shaxslar pensioner bo'lmasa, imtiyoz ularga sobiq ittifoq Mudofaa vazirligi, Davlat xavfsizlik qo'mitasi yoki Ichki ishlar vazirligining, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi, Davlat xavfsizlik xizmati yoki O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Davlat xavfsizlik xizmati,

O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi va boshqa harbiy xizmat nazarda tutilgan idoralarning tegishli organlari tomonidan berilgan harbiy xizmatchining yoki ichki ishlar organlari xodimining halok bo'lganligi to'g'risidagi ma'lumotnoma asosida beriladi.

Sobiq ittifoqni, O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish yoki harbiy xizmatning yoxud ichki ishlar organlaridagi xizmatning boshqa majburiyatlarini bajarish chog'ida yoki frontda bo'lish bilan bog'liq kasallik tufayli halok bo'lgan harbiy xizmatchilarning yoxud ichki ishlar organlari xodimlarining beva xotinlariga (beva erlariga) imtiyoz faqat ular yangi nikohdan o'tmagan taqdirda beriladi;

5) ikki va undan ortiq o'n olti yoshga to'lmagan bolalari bor yolg'iz onalar. Bu imtiyoz har bir bola uchun fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlari tomonidan taqdim etiladigan ma'lumotnoma asosida beriladi;

6) ikki va undan ortiq o'n olti yoshga to'lmagan bolalari bor hamda boquvchisini yo'qotganlik uchun pensiya olmaydigan beva ayol va beva erkaklar. Bu imtiyoz erning (xotinning) vafot etganligi to'g'risidagi guvohnoma, bolalar tug'ilganligi to'g'risidagi guvohnomalar, yangi nikohdan o'tmaganlik hamda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi

huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi tuman (shahar) bo'limining boquvchisini yo'qotganlik uchun pensiya olinmasligi haqidagi ma'lumotnomasi taqdim etilgan taqdirda beriladi;

7) bolaligidan nogironligi bo'lgan shaxs, doimiy parvarishni talab etadigan farzandi bilan birga yashab, uni tarbiyalayotgan ota yoki ona. Bu imtiyoz pensiya guvohnomasi yoki sog'liqni saqlash muassasasining doimiy parvarish zarurligini tasdiqlovchi tibbiy ma'lumotnomasi asosida beriladi.

Ushbu moddada nazarda tutilgan soliq imtiyozlari tegishli hujjatlar taqdim etilgan taqdirda qo'llaniladi.

Soliq imtiyoziga bo'lgan huquq kalendar yil davomida vujudga kelgan taqdirda, soliq imtiyozi unga bo'lgan huquqlar vujudga kelgan paytdan e'tiboran qo'llaniladi.

Agar soliq to'lovchi ushbu moddada nazarda tutilgan bir nechta asos bo'yicha soliq imtiyoziga doir huquqqa ega bo'lsa, unga xohishiga qarab faqat bitta soliq imtiyozi beriladi.

Soliq imtiyozini qo'llash soliq to'lovchining asosiy ish (xizmat, o'qish) joyi bo'yicha, asosiy ish joyi mavjud bo'lmagan taqdirda esa — yashash joyidagi soliq organlari tomonidan jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiya asosida soliqni hisoblab chiqarish chog'ida amalga oshiriladi.

Soliq imtiyoziga bo'lgan huquq yo'qotilgan taqdirda, soliq to'lovchi imtiyozga bo'lgan huquqni yo'qotgan paytidan e'tiboran o'n besh kun ichida bu haqda undan soliqni ushlab qoladigan yuridik shaxsga ma'lum qilishi kerak.

Ushbu moddaning birinchi qismida sanab o'tilgan soliq imtiyozlari soliq to'lovchining foizlar va dividendlar tarzida olingan daromadlariga, shuningdek mol-mulkni ijaraga topshirishdan olingan daromadlariga nisbatan ham tatbiq etiladi.

Agar foizlar va dividendlar asosiy ish joyi bo'yicha hisoblansa, soliq imtiyozini qo'llash asosiy ish joyi bo'yicha amalga oshiriladi. Agar foizlar va dividendlar asosiy bo'lmagan ish joyi bo'yicha hisoblansa, soliq imtiyozi jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiya asosida jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini hisoblab chiqarish chog'ida soliq to'lovchining yashash joyidagi soliq organlari tomonidan qo'llaniladi.

Shunga o‘xshash tartib mol-mulkni ijaraga berishdan olingan daromadlarga nisbatan ham qo‘llaniladi.

2.4.6. Soliqni hisoblab chiqarish va ushlab qolish tartibi

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ini hisoblab chiqarish uchun soliq stavkasini qo‘llash maqsadida eng kam ish haqi miqdori yil boshidan ortib boruvchi yakun bo‘yicha (yil boshidan tegishli davrning har bir oyi uchun eng kam ish haqlarining summasi) hisobga olinadi.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ini hisoblab chiqarish va ushlab qolish Soliq bo‘limda belgilangan soliq solinadigan baza hamda stavkalardan kelib chiqqan holda daromad hisoblanishiga qarab, yil boshidan ortib boruvchi yakun bo‘yicha har oyda jismoniy shaxsning asosiy ish joyi bo‘yicha soliq agenti tomonidan amalga oshiriladi.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ining hisoblab chiqarilgan summasi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda jismoniy shaxslarning shaxsiy jamg‘arib boriladigan pensiya hisobvaraqlariga o‘tkaziladigan har oylik majburiy badallar summasiga kamaytiriladi.

O‘z xodimlariga moddiy yordam ko‘rsatgan va qimmatbaho sovg‘alar bergan soliq agentlari jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘ini soliq davrining oxirida amalda bo‘lgan eng kam ish haqi miqdoridan kelib chiqqan holda qayta hisob-kitob qiladi.

Jismoniy shaxsning asosiy bo‘lmagan ish joyidan yoki boshqa yuridik shaxslardan moddiy yordam va qimmatbaho sovg‘a olgan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i summasini qayta hisob-kitob qilish jismoniy shaxs daromadlar to‘g‘risida deklaratsiya topshirgan taqdirda, davlat soliq xizmati organlari tomonidan soliq davrining oxirida amalda bo‘lgan eng kam ish haqi miqdoridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.

Yil mobaynida asosiy ish (xizmat, o‘qish) joyi o‘zgargan taqdirda, jismoniy shaxs joriy yilda o‘ziga to‘langan daromadlar va ushlab qolingan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i summalari to‘g‘risidagi ma'lumotnomani yangi asosiy ish (xizmat, o‘qish) joyidagi buxgalteriyaga dastlabki ish haqi hisoblanguniga qadar taqdim etishi shart.

Ilgarigi ish (xizmat, o‘qish) joyidan ma'lumotnoma taqdim etilmagan

yoki soliq to'lovchining identifikatsiya raqami taqdim etilmagan taqdirda, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i belgilangan eng yuqori stavka bo'yicha ushlab qolinadi.

Ma'lumotnoma yoki identifikatsiya raqami keyinchalik taqdim etilgan taqdirda, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i summasi ilgarigi asosiy ish (xizmat, o'qish) joyida olingan daromadlar inobatga olingan holda qayta hisob-kitob qilinadi.

Yangi asosiy ish (xizmat, o'qish) joyida jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini hisoblab chiqarish kalendar yil boshidan buyon ilgarigi va yangi ish (xizmat, o'qish) joylaridan olingan jami daromaddan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.

Mehnat shartnomasi bekor qilingandan so'ng xodimga ilgarigi asosiy ish joyida to'lov amalga oshirilgan taqdirda, mazkur to'lovlarga jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i Soliq Kodeksning 179 va 180-moddalarida nazarda tutilgan imtiyozlar qo'llanilmagan holda solinadi. Yuridik shaxs bu xodimga to'lagan daromadning jami summasi va undan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining ushlab qolingan umumiy summasi haqida bu yuridik shaxs hisobga qo'yilgan joydagi davlat soliq xizmati organiga o'ttiz kun ichida yozma ravishda ma'lum qilishi shart.

Asosiy bo'lmagan ish joyidan yoki boshqa yuridik shaxslardan olingan daromadlarga to'lov manbaida jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini hisoblab chiqarish jami daromad summasidan Soliq Kodeksning 179 va 180-moddalarida nazarda tutilgan imtiyozlar qo'llanilmagan holda, belgilangan stavkalar bo'yicha hisoblanishiga qarab, yil boshidan ortib boruvchi yakun bo'yicha amalga oshiriladi.

Agar asosiy bo'lmagan ish joyidan yoki boshqa yuridik shaxslardan daromadlar olayotgan jismoniy shaxs buxgalteriyaga o'z daromadidan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining eng yuqori stavkasi bo'yicha ushlab qolish to'g'risida ariza bersa, daromadlar to'layotgan yuridik shaxslar jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini Soliq bo'limda nazarda tutilgan imtiyozlarni qo'llamagan holda eng yuqori stavka bo'yicha ushlab qoladilar.

Soliq agentlari ish haqi to'layotganda jismoniy shaxsning talabiga binoan unga daromadlarining summalari va turlari haqida, shuningdek

jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining ushlab qolingan summasi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan belgilanadigan shaklda ma'lumotnoma berishlari shart.

Jismoniy shaxslarning asosiy bo'lmagan ish joyidan olgan daromadlaridan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining yakuniy summasi olingan daromadlar, qilingan xarajatlar va ushlab qolingan soliq summalari to'g'risida taqdim etilgan deklaratsiyaning ma'lumotlari bo'yicha davlat soliq xizmati organi tomonidan hisoblab chiqariladi.

2.4.7. Daromadlar to'g'risidagi deklaratsiya asosida soliq solish

Jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiya asosida soliq solinadigan daromadlar

Deklaratsiya asosida soliq solinadigan daromadlarga O'zbekiston Respublikasi rezidentlari bo'lgan jismoniy shaxslarning quyidagi daromadlari kiradi:

mulkiy daromadlar, agar ushbu bo'limga muvofiq bu daromadlarga soliq agentida soliq solinmasa;

ilm-fan, adabiyot va san'at asarlarini yaratganlik hamda ulardan foydalanganlik uchun mualliflik haqi tariqasida olingan daromadlar;

moddiy naf tarzidagi daromadlar, agar bu daromadlarga soliq agentida soliq solinmagan bo'lsa;

O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqaridagi manbalardan olingan daromadlar;

soliq agentlari bo'lmagan manbalardan olingan daromadlar;

Soliq Kodeks 385-moddasining uchinchi qismida ko'rsatilgan jismoniy shaxslar tomonidan olingan daromadlar, ular tomonidan jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiya asosida soliq to'lash tartibi tanlanganda;

soliq agenti tomonidan soliq ushlab qolinmagan soliq solinadigan boshqa daromadlar.

Jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiya, agar soliq to'lovchining asosiy bo'lmagan ish joyidan olingan daromadlaridan soliq uning arizasi bo'yicha ushlab qolingan bo'lsa taqdim qilinmaydi, bundan

ushbu modda birinchi qismining beshinchi xatboshisida ko‘rsatilgan daromadlar mustasno.

O‘zbekiston Respublikasining rezidenti bo‘lgan yoki joriy yilning 1 apreligacha rezidentga aylangan chet el jismoniy shaxsi, ushbu modda birinchi va ikkinchi qismlarining qoidalaridan qat'i nazar, Soliq Kodeksning 397-moddasida nazarda tutilgan tartibda va muddatlarda jami yillik daromadi to‘g‘risida deklaratsiya taqdim etadi.

Jami yillik daromad to‘g‘risidagi deklaratsiyani taqdim etish tartibi

Soliq to‘lovchilar Soliq Kodeksning 393-moddasida ko‘rsatilgan daromadlar bo‘yicha jami yillik daromad to‘g‘risidagi deklaratsiyani, agar 398 moddada boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo‘lsa, doimiy yashash joyidagi soliq organiga hisobot yilidan keyingi yilning 1 aprelidan kechiktirmay taqdim etadi.

Deklaratsiya qilinishi shart bo‘lmagan daromadlarni olgan soliq to‘lovchilar doimiy yashash joyidagi soliq organiga jami yillik daromadi to‘g‘risidagi deklaratsiyani ixtiyoriy ravishda taqdim etishi mumkin.

Har qanday ketma-ketlikdagi o‘n ikki oylik davr ichida jami bir yuz sakson uch kun va undan ortiq muddat O‘zbekiston Respublikasining tashqarisida turgan O‘zbekiston Respublikasining fuqarolari O‘zbekiston Respublikasiga qaytgan sanadan e'tiboran bir oydan kechiktirmay doimiy yashash joyidagi soliq organiga O‘zbekiston Respublikasidagi va uning tashqarisidagi manbalardan olgan daromadlari bo‘yicha jami yillik daromadi to‘g‘risidagi deklaratsiyani ixtiyoriy ravishda taqdim etishi mumkin. Bunda O‘zbekiston Respublikasidan tashqarida olingan daromadlar bo‘yicha jismoniy shaxs O‘zbekiston Respublikasining soliq rezidenti deb e'tirof etish mezonlariga muvofiq kelmagan davr uchun soliq to‘lanmaydi.

Grant olgan soliq to‘lovchi jami yillik daromadi to‘g‘risidagi deklaratsiyani topshirayotganda grant bo‘yicha olingan daromad summasini, soliq miqdorini ko‘rsatadi, shuningdek vakolatli organning tegishli xulosasini ilova qiladi.

Mol-mulkini ijaraga berishdan to‘lov manbaida soliq solinmaydigan daromadlar olayotgan soliq to‘lovchilar, shuningdek Soliq Kodeks 385-moddasining uchinchi qismida ko‘rsatilgan va jami yillik daromad to‘g‘risidagi deklaratsiya asosida soliq to‘laydigan jismoniy shaxslar jami

yillik daromad to‘g‘risidagi deklaratsiyani belgilangan muddatlarda taqdim etish bilan bir qatorda **dastlabki tarzdagi deklaratsiyani ham quyidagi muddatlarda taqdim etadi:**

1) mol-mulkni ijaraga berishdan daromad oladigan soliq to‘lovchilar — ijaradan daromadlar paydo bo‘lgan kundan e'tiboran birinchi oy tugaganidan keyin besh kun muddatda;

2) Soliq Kodeks 385-moddasining uchinchi qismida ko‘rsatilgan, jami yillik daromad to‘g‘risidagi deklaratsiya asosida soliqni to‘laydigan jismoniy shaxslar — joriy yilning 1 fevralidan kechiktirmay. Yangi ro‘yxatdan o‘tgan tadbirkorlik subyektlari — tadbirkorlik subyekti davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan oyning oxiriga qadar dastlabki deklaratsiyani taqdim etadi.

Ko‘chmas mulkning ijara shartnomasi soliq organlarida hisobga qo‘yilayotganda dastlabki deklaratsiya taqdim etilmaydi.

Mol-mulkni ijaraga berishdan daromad olish tugagan taqdirda soliq to‘lovchi doimiy yashash joyidagi soliq organini bu haqda yozma shaklda xabardor etadi.

Joriy yilning 1 apreliga qadar O‘zbekiston Respublikasining rezidentiga aylangan chet ellik jismoniy shaxs oldingi soliq davri uchun jami yillik daromadi to‘g‘risida deklaratsiya topshiradi.

O‘zbekiston Respublikasining rezidenti bo‘lgan chet ellik jismoniy shaxs ushbu bobda belgilangan tartibga muvofiq soliq solinishi lozim bo‘lgan daromad keltirayotgan faoliyatini kalendar yili ichida tugatgan va O‘zbekiston Respublikasi hududidan tashqariga chiqib ketayotgan bo‘lsa, uning O‘zbekiston Respublikasi hududida turgan davrda joriy soliq davrida haqiqatda olgan daromadlari to‘g‘risidagi deklaratsiya bu jismoniy shaxs O‘zbekiston Respublikasi hududidan tashqariga chiqib ketishidan bir oy avval taqdim etilishi lozim.

Agar O‘zbekiston Respublikasining norezidenti bo‘lgan chet ellik jismoniy shaxs joriy yilning 1 fevraliga qadar chet elga doimiy yashashga chiqib ketsa, joriy yil uchun daromadlar bo‘yicha deklaratsiya taqdim etilmaydi.

Jami yillik daromad to‘g‘risidagi deklaratsiya bo‘yicha hisoblangan va taqdim etish tartibi Soliq Kodeksi 398 moddaning to‘qqizinchi qismida belgilangan soliqni to‘lash deklaratsiya taqdim etilgan sanadan e'tiboran

o'n besh kun ichida amalga oshiriladi.

Agar soliq to'lovchi jami yillik daromadi to'g'risidagi deklaratsiyani taqdim etmagan bo'lsa, shuningdek oldin taqdim etilgan deklaratsiyada noto'g'ri ma'lumotlar aniqlangan va (yoki) soliq to'lovchi tomonidan jami yillik daromadi to'g'risidagi deklaratsiyaning o'zgarganligi haqidagi arizani Soliq Kodeks 396-moddasining oltinchi qismida belgilangan muddatlarda taqdim etmagan taqdirda, soliq organi soliq summasini o'zidagi mavjud axborot asosida hisoblashga va to'lanishi lozim bo'lgan, hisoblangan soliq summasi to'g'risida soliq to'lovchiga o'n kunlik muddatda to'lov xabarnomasini topshirishga haqli. Soliq to'lovchi tomonidan jami yillik daromadi to'g'risidagi deklaratsiya yoki to'g'rilangan deklaratsiya taqdim etilgan taqdirda, soliqning yakuniy summasi ushbu deklaratsiyani hisobga olgan holda aniqlanadi.

Jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiya bo'yicha soliq to'lash tartibi

O'zbekiston Respublikasining rezidenti bo'lgan jismoniy shaxslar jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiyaning ma'lumotlariga ko'ra hisoblab chiqarilgan soliqni o'tgan soliq davridan keyingi yilning 1 iyunidan kechiktirmay to'laydi.

O'zbekiston Respublikasining rezidenti bo'lgan jismoniy shaxslar hisoblab chiqarilgan soliqni chet davlatda joylashgan bank hisobvarag'idan chet el valyutasida to'lashi mumkin. Bunda milliy valyutada ifodalangan soliq O'zbekiston Respublikasining Markaziy banki tomonidan belgilangan soliq to'langan sanadagi kurs bo'yicha chet el valyutasida qayta hisoblab chiqariladi.

Mol-mulkni ijaraga berishdan daromad oladigan jismoniy shaxslar, shuningdek Soliq Kodeks 385-moddasining uchinchi qismida ko'rsatilgan jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiya asosida soliq to'lovchi jismoniy shaxslar soliqni taqdim etilgan dastlabki deklaratsiya yoki soliq organining xabarnomasi asosida, daromad olingan oydan keyingi oyning o'n beshinchi kunigacha har oyda to'laydi.

Yil tugagach, soliqning yillik summasi haqiqatda olingan daromad bo'yicha hisoblab chiqariladi. Bu summa bilan yil mobaynida to'langan summalar o'rtasidagi farq kelgusi yilning 1 iyunidan kechiktirmay soliq to'lovchidan undirilishi yoki unga qaytarilishi lozim.

Quyidagilar soliq to'langan sana deb hisoblanadi:

soliq soliq agentlari yoki jismoniy shaxslar tomonidan bankdagi hisobvarag'idan to'langan taqdirda — bankdagi hisobvarag'idan mablag'lar hisobdan chiqarilgan kun;

jismoniy shaxslar tomonidan naqd pul mablag'lari kiritilgan taqdirda — bank kassasiga mablag'lar to'langan sana.

Soliq organlari tomonidan hisoblab chiqariladigan soliqni to'lash to'lov xabarnomasida ko'rsatilgan muddatlarda amalga oshirilishi kerak.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining mohiyatini tushuntirib bering va jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i byudjet daromadlari tarkibida qanday ahamiyatga ega?
2. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining to'lovchilari kimlar?
3. Jismoniy shaxslar soliq solish obyekti va soliq solinadigan bazasiga nimalar kiradi?
4. Jismoniy shaxslarning jami yillik daromadlariga qaysi daromad turlari kiradi?
5. Jismoniy shaxslarning daromadlariga solinadigan soliq stavkalari, soliq stavkasining qaysi turiga kiradi?
6. Jismoniy shaxslarning qanday daromadlariga soliq solinmaydi?
7. Qaysi jismoniy shaxslarning daromadlariga soliq solinmaydi?
8. Qaysi jismoniy shaxslar daromadlari jismoniy shaxslar daromadiga solinadigan soliqni har bir to'liq oy uchun eng kam ish haqining to'rt baravari miqdorida to'lashdan ozod etiladi?
9. Jismoniy shaxslar daromad solig'ini hisoblash va to'lash tartibi qaysi usulda olib boriladi?
10. Daromadlar to'g'risidagi deklaratsiya taqdim etish va to'lash tartibi?

2.5. QO‘SHILGAN QIYMAT SOLIG‘I

2.5.1. Qo‘shilgan qiymat solig‘ining soliq tizimida joriy qilinishi hamda iqtisodiy ahamiyati

Barcha bilvosita soliqlar kabi QQS ham asosan soliqlarning fiskal funksiyasini bajaradi, uning joriy qilishdan asosiy maqsad davlat byudjetini mablag‘ bilan to‘ldirish bilan bog‘liq bo‘lgan. QQS soliq tushumlarini narx-navoning o‘sishi bilan to‘g‘ridan to‘g‘ri bog‘lab turganligi uchun u byudjet mablag‘larini inflyatsiya bo‘lishligidan saqlab qoluvchi vositalardan biri hisoblanadi.

Bunday holatda soliqqa solish obyekti bo‘lib tovarning yoki xizmatning sotish narxi xizmat qiladi. QQS soliqqa solish sistemasida har bir ishlab ychiqaruvchi (sotib oluvchi) o‘zining xaridoridan (buyurtmachisidan) qonunda ko‘zda tutilgan soliq summasini undiradi va avval xomashyo sotib olishda soliqning to‘langan qismi mavjud bo‘lsa, uni chegirib tashlab, qolgan qismini byudjetga to‘laydi. Soliqlarni tasniflash jihati bo‘yicha soliqqa tortish obyektini baholash darajasidan kelib chiqib, QQS real soliqlar turkumiga kiradi. Soliq soliqni to‘lash oldi-sotdi jarayonidan kelib chiqadi va soliqqa tortish subyektining moliyaviy holatini hisobga olmaydi.

QQS O‘zbekistonda qo‘llana boshlashining asosiy sababi soliq bo‘yicha dunyo hamjamiyatining bu boradagi tajribasi bo‘ldi. Rivojlangan davlatlarning tajribasi bilvosita soliqlar rivojlanib borib, yagona qo‘llaniladigan soliqqa, ya'ni Soliq davlatlarda bir tekisda taqsimlanadigan qo‘shilgan qiymat solig‘iga aylanishini ko‘rsatdi, shu bilan bir vaqtning o‘zida, biron bir tovarlar guruhini sotilishiga xalaqit qilmaydi va xalq xo‘jaligidagi moliya taqsimlanishini o‘zgartirmaydi.

QQS birinchi bor 1954 yil Fransiyada M.Lore taklifiga muvofiq joriy qilingan va qisqa muddat ichida ko‘pgina davlatlarda qo‘llanila boshlandi. QQS O‘zbekistonda qo‘llanilish davriga kelib 43 ta davlatda, shu jumladan barcha Yevropa ittifoqi davlatlarida qo‘llanilgan.

1992 yildan boshlab QQS mustaqil O‘zbekiston soliq sistemasida ajralmas qismiga aylandi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘ining summasi ko‘rsatilgan hisobvaraq-fakturasining mavjudligi esa oldi-sotdining asosiy va prinsipial vaqtini belgilab, firmaning soliq majburiyati haqida ma'lumotni beradi. Shuning

uchun ham hisobvaraq-fakturaning to‘ldirilishi bo‘yicha qat’iy qoidalarga bo‘ysunish talab etiladi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘i boshqa soliqlarga nisbatan juda ko‘p afzalliklarga ega. Ular quyidagilardan iborat:

- QQS mahsulotning sotuv narxiga qo‘shilmay uning ustiga qo‘yilib, xaridor tomonidan to‘lab beriladi, bu o‘z vaqtida ishlab chiqarishning xarajatlariga va rentabelligiga ta'sir etmaydi;
- soliqqa tortish obyekti mahsulotning butun ishlab chiqarish jarayonida yagona soliq stavkasida aniqlanishi «mahsulot sotishning oxirgi bosqichida soliq summasini yig‘ilib qolishdan saqlaydi va soliqqa tortish jarayonida qayta-qayta hisoblanishning oldini oladi;
- soliq undirish sistemasining soddaligi soliq organi uchun hamda soliq to‘lovchilar uchun ham qulaylik yaratadi. QQSni hisoblash jarayoni o‘z-o‘zini tekshirish jarayoni desa ham bo‘ladi, chunki keyingi sotib oluvchi avvalgi ta'minotchini hisobvaraq-fakturasida to‘langan soliq summasini belgilashda to‘g‘ri qo‘yilishini tekshirib boradi;
- qo‘shilgan qiymat solig‘i tarmoq va korxonalarning iqtisodiy faoliyat turlaridan, kapital jamg‘armasidan, ishlab chiqarish turidan, katta-kichikligidan qat'iy nazar bir xilda soliqqa tortish darajasi qo‘llaniladi;
- ko‘pgina davlatlarda korxonaning o‘zi ishlab chiqargan mahsulotini chetga eksport qiluvchi firma-eksportyorlarga ularni qo‘llab quvvatlash maqsadida eksport qilingan mahsulot sotuv narxiga kirgan qo‘shilgan qiymat solig‘ining bir qismi davlat tomonidan qaytarib beriladi.

QQSning hisoblash sistemasi esa eksport qilinayotgan mahsulotni firma tomonidan ishlab chiqarish uchun ketgan real harajatlarini hisoblab chiqrish imkoniyatini beradi. Mahsulotlar import qilinayotganda QQS proteksiya siyosatini yuritish uchun qo‘llaniladi. Demak, QQSni tashqi iqtisodiy munosabatlarni tartibga solib turish uchun foydalanish mumkin;

- qo‘shilgan qiymat solig‘ining xujjatlarda alohida ko‘rsatilib yozilishligi uni to‘lashdan qochish holatlarni qiyinlashtiradi;
- QQS bozor iqgasodiyotini soliqlar yordamida tartibga solishda daromad (foyda) solig‘i stavkasining pasaytirilishi natijasida byudjetning daromad qismidagi yo‘qotishlarni qoplash uchun taktik vosita sifatida ishlatiladi.

Qo'shilgan qiymat solig'i kamchiliklari:

• Bizning respublikada QQS bazasiga faqat qo'shilgan qiymatgina emas, balki unga umuman daxli bo'lmagan elementlar ham kiradi. Masalan O'zbekiston qonunchiligiga muvofiq Aksiz tovarlarini respublika hududiga import qilinganida QQS soliqqa tortish bazasiga to'langan Aksiz solig'i va bojxona boji ham kiradi. Shunday qilib Soliq holatdan ikki marotaba emas, balki uch marotaba soliqqa tortish ko'rinib turibdi.

• QQSning yuqori stavkalarining qo'llanilishi aholining sotib olish qobiliyatini kamaytiradi va ishlab chiqaruvchi uchun esa tovar sotish bozorini qisqartiradi. QQSning yuqori qiymatda belgalanishi esa tovar ishlab chiqaruvchi tomonidan minimal foyda rejalashtirgan taqdirda ham, sotib oluvchilarning imkoniyatlari chegaralangan bo'lganligi uchun tovarlarni tez va o'z vaqtida sotish imkoniyatini bermaydi. QQSning tartibga solib turuvchi imkoniyatlari rivojlangan bozor iqtisodiyoti va bozor uchun xos bo'lgan raqobatning mavjudligida namoyon bo'ladi.

2.5.2. Soliq to'lovchilar

Qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilar quyidagilardir:

O'zbekiston Respublikasida tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiruvchi va (yoki) tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qiluvchi quyidagilar qo'shilgan qiymat solig'ini to'lovchilar deb e'tirof etiladi:

1) O'zbekiston Respublikasining yuridik shaxslari;

2) tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromadi soliq davrida bir milliard so'mdan oshgan yoxud ixtiyoriy ravishda qo'shilgan qiymat solig'ini to'lashga o'tgan yakka tartibdagi tadbirkorlar;

3) O'zbekiston Respublikasi hududida tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qiluvchi chet el yuridik shaxslari, agar tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilish joyi deb O'zbekiston Respublikasi e'tirof etilsa;

4) faoliyatni O'zbekiston Respublikasida doimiy muassasalar orqali amalga oshiruvchi chet el yuridik shaxslari;

5) oddiy shirkat shartnomasi (birgalikdagi faoliyat to'g'risidagi shartnoma) doirasida amalga oshiriladigan faoliyat bo'yicha — oddiy shirkatning ishlarini yuritish vazifasi zimmasiga yuklatilgan ishonchli shaxs – oddiy shirkatning ishtirokchisi;

6) O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali tovarlarni olib o'tuvchi shaxslar. Mazkur shaxslar bojxona to'g'risidagi qonun

hujjatlariga muvofiq qo'shilgan qiymat solig'ini to'lovchilar deb e'tirof etiladi.

Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha soliq majburiyatlari ushbu bo'limda belgilangan hollarda va tartibda soliq agentlari tomonidan bajariladi.

Quyidagilar soliq to'lovchilar deb hisoblanmaydi, bundan ushbu moddaning birinchi qismi 6-bandida nazarda tutilgan hollar mustasno:

1) davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari – o'z zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish doirasida;

2) aylanmadan olinadigan soliqni to'lovchi shaxslar.

Soliq to'lovchilar O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan belgilangan tartibda soliq organlarida qo'shilgan qiymat solig'ini (bundan buyon ushbu bo'limda soliq deb yuritiladi) to'lovchi sifatida maxsus ro'yxatdan o'tkazish hisobida turadi.

2.5.3. Soliq solish obyekti va soliq solinadigan baza

Soliq solish obyekti quyidagilardir:

1) realizatsiya qilish joyi O'zbekiston Respublikasi bo'lgan tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilish bo'yicha aylanma;

2) O'zbekiston Respublikasi hududiga tovarlarni olib kirish.

Faoliyatni O'zbekiston Respublikasida doimiy muassasa orqali amalga oshiruvchi chet el yuridik shaxslari tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilish bo'yicha aylanmani bunday doimiy muassasaning faoliyatidan kelib chiqqan holda belgilaydi.

Tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilish bo'yicha aylanma

Tovarlarni realizatsiya qilish bo'yicha aylanma quyidagilardan iborat:

1) tovarga bo'lgan mulk huquqini pullik asosda, shu jumladan tovarning qarz shartnomasi bo'yicha o'tkazish;

2) tovarni bepul berish, bundan shunday berish iqtisodiy jihatdan o'zini oqlaydigan hollar mustasno;

3) mol-mulkni moliyaviy ijaraga (lizingga) berish;

4) tovarni bo'lib-bo'lib to'lash shartlari asosida berish.

Tovarni realizatsiya qilishdan farq qiluvchi har qanday faoliyat, shu jumladan quyidagilar xizmatlarni realizatsiya qilish bo'yicha aylanma deb e'tirof etiladi:

1) pullik asosda xizmatlar ko'rsatish;

2) bepul xizmatlar ko'rsatish, shu jumladan mol-mulkni soliq to'lovchining bepul foydalanishi uchun berish, bundan shunday xizmatlarni ko'rsatish iqtisodiy jihatdan o'zini oqlaydigan hollar mustasno.

Tovarlarni bepul berish yoki bepul xizmatlar ko'rsatish quyidagi shartlardan hech bo'lmaganda biriga rioya etilganda iqtisodiy jihatdan o'zini oqlaydi deb e'tirof etiladi:

1) daromad olishga qaratilgan faoliyatni amalga oshirish maqsadida ishlab chiqarilgan bo'lsa;

2) shunday tadbirkorlik faoliyatini saqlash yoki rivojlantirish uchun zarur bo'lsa va xarajatlarning tadbirkorlik faoliyati bilan bog'liqligi asoslantirilgan bo'lsa;

3) qonun hujjatlarining qoidalaridan kelib chiqsa.

Ushbu bo'limni qo'llash maqsadida quyidagilar ham tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilish bo'yicha aylanmadir:

1) yuridik shaxsning ustav fondiga (ustav kapitaliga) hissa sifatida tovarlarni berish (xizmatlar ko'rsatish);

2) oddiy shirkat shartnomasi (birgalikdagi faoliyat to'g'risidagi shartnoma) ishtirokchilari o'rtasida shunday shartnoma doirasida tovarlarni berish (xizmatlar ko'rsatish);

3) quyidagilarga tovarlarni berish (xizmatlar ko'rsatish):

a) yuridik shaxs ishtirokchilari tarkibidan ishtirokchi chiqqanda (chiqarilganda) yoki uning yuridik shaxsda ishtirok etish ulushi kamayganda yoxud ishtirokchidan ushbu yuridik shaxsda ishtirok etish ulushi (ulushning bir qismi) yuridik shaxs tomonidan qaytarib sotib olinganda, ishtirokchiga;

b) emitent bo'lgan yuridik shaxs tomonidan aktsiyadordan ushbu emitent chiqargan aktsiyalarni qaytarib sotib olishda, aktsiyadorga;

d) yuridik shaxs tugatilganda, aksiyadorga yoki ishtirokchiga;

4) xarajatlari Soliq Kodeksning 317-moddasiga muvofiq (bundan 20-bandda nazarda tutilgan xarajatlar mustasno) foyda solig'ini hisoblab chiqarishda chegirilmaydigan, soliq to'lovchining o'z ehtiyojlari uchun

soliq to‘lovchi tomonidan ishlab chiqargan tovarlarni berish, o‘z kuchi bilan xizmatlar ko‘rsatish;

5) jismoniy shaxslarga mehnatga haq to‘lash yoki dividendlar to‘lash hisobiga tovarlarni berish (xizmatlar ko‘rsatish);

6) soliq to‘lovchi tomonidan o‘ziga tegishli mol-mulkni (xizmatlarni), agar bunday mol-mulk (xizmatlar) bo‘yicha soliq summasi to‘liq yoki qisman hisobga o‘tkazilgan bo‘lsa, boshqaruv organi a'zolariga, xodimlarga, ularning oila a'zolariga yoxud boshqa shaxslarga soliq to‘lovchining tadbirkorlik faoliyati bilan bog‘liq bo‘lmagan shaxsiy maqsadlarda foydalanish uchun berish (xizmatlar ko‘rsatish);

7) tovarlarni va boshqa mol-mulkni qaytarish sharti bilan qayta ishlashga berish, agar tovarlar va (yoki) mol-mulk qayta ishlash mahsuli shaklida shartnomada belgilangan muddatda qaytarilmagan bo‘lsa;

8) erkin bojxona hududining bojxona tartib-taomiliga soliq to‘lamasdan joylashtirilgan tovarni yo‘qotish, boshqa holatlarda soliqni to‘lash zarur bo‘lgan taqdirda;

9) qaytarilishi lozim bo‘lgan, ko‘p marta muomalada bo‘ladigan idishlarning sotuvchi tomonidan berilishi, agar idish bunday idishdagi mahsulotni yetkazib berishga doir shartnomada belgilangan muddatda qaytarilmasa.

Tovarlarni (xizmatlarni) olish huquqini beruvchi vaucherlarni realizatsiya qilish yoki bepul berish mazkur tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilish bo‘yicha aylanma deb e'tirof etiladi.

Soliq solinadigan baza

Soliq bazasini aniqlashning umumiy qoidalari

Tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishda soliq bazasi soliq to‘lovchi tomonidan Soliq Kodeksini 34 bobga muvofiq o‘zi ishlab chiqargan yoki olgan tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishning o‘ziga xos xususiyatlariga qarab aniqlanadi.

Tovarlarni O‘zbekiston Respublikasi hududiga olib kirishda soliq bazasi soliq to‘lovchi tomonidan Soliq Kodeksini 34 bobga va bojxona to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga muvofiq aniqlanadi.

Soliq bazasini aniqlash chog‘ida tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan tushum soliq to‘lovchining ushbu tovarlarga (xizmatlarga) pulda va (yoki) natura shakllaridagi to‘lov, shu jumladan

qimmatli qog'ozlar bilan haq to'lash sifatida olingan barcha daromadlaridan kelib chiqqan holda hisobga olinadi.

Soliq bazasini aniqlash chog'ida soliq to'lovchining chet el valyutasida ifodalangan tushumi (xarajatlari) Soliq Kodeksning 242-moddasida belgilangan tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilish bo'yicha aylanma amalga oshirilgan sanada O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan belgilangan kurs bo'yicha milliy valyutada qayta hisoblab chiqiladi.

Agar sotuvchi va xaridor o'rtasidagi shartnomada tovarlarga (xizmatlarga) chet el valyutasida belgilangan summaga teng bo'lgan summadagi milliy valyutada haq to'lash nazarda tutilgan bo'lsa hamda bunda realizatsiya qilingan tovarlarga (xizmatlarga) haq to'langan sana ularni realizatsiya qilish bo'yicha Soliq Kodeksning 242-moddasiga muvofiq aniqlanadigan aylanma amalga oshirilgan sanaga to'g'ri kelmasa, mazkur sanalarda chet el valyutasi kurslaridagi farq tufayli yuzaga kelgan tushum summasidagi ijobiy yoki salbiy farq soliq bazasini belgilashda hisobga olinmaydi. Bunday ijobiy yoki salbiy farq Soliq Kodeksning XII bo'limiga muvofiq boshqa daromadlar yoki boshqa xarajatlar tarkibida sotuvchi tomonidan hisobga olinishi lozim.

Soliq Kodeksning 239-moddasiga muvofiq o'z ehtiyojlari uchun soliq solish obyekti deb e'tirof etiladigan tovarlar berilgan (xizmatlar ko'rsatilgan) taqdirda, soliq bazasi soliq to'lovchi tomonidan Soliq Kodeksini 34 bobga muvofiq aniqlanadi.

Soliq bazasini aniqlash tartibi

Agar Soliq Kodeksning 248 moddada boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, soliq bazasi Soliq Kodeksning 176-moddasi talablarini hisobga olgan holda, aksiz solig'ini (aksiz to'lanadigan tovarlar, xizmatlar uchun) hisobga olib, unga soliqni kiritmagan holda, bitim taraflari tomonidan qo'llanilgan narxdan (tarifdan) kelib chiqqan holda realizatsiya qilinadigan tovarlarning (xizmatlarning) qiymati sifatida aniqlanadi.

Xaridorlarga realizatsiya qilish bo'yicha aylanmani amalga oshirish sanasida chegirmalar (boshqa tijorat bonuslari) bergan soliq to'lovchi soliq bazasini bunday chegirmalar (tijorat bonuslari) chegirib tashlangan holdagi narxdan (tarifdan) kelib chiqqan holda aniqlaydi.

Soliq bazasi quyidagi hollarda tovarlarning (xizmatlarning) O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan belgilangan tartibga muvofiq aniqlanadigan bozor qiymatidan kelib chiqqan holda aniqlanadi:

1) tovarlarni (xizmatlarni) boshqa tovarlarga (xizmatlarga) ayirboshlab realizatsiya qilishda;

2) agar Soliq Kodeksning 239-moddasi birinchi qismi 2-bandida yoki ikkinchi qismining 2-bandida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, tovarlarni (xizmatlarni) bepul berishda (ko'rsatishda);

3) yuridik shaxsning mol-mulkidan Soliq Kodeksning 239-moddasi to'rtinchi qismi 6-bandiga muvofiq shaxsiy maqsadlarda foydalanishda.

Agar bitimning narxi tovarlarning (xizmatlarning) bozor qiymatidan past yoki yuqori bo'lsa, soliq organlari soliq bazasiga tuzatish kiritishga haqli. Soliq to'lovchi bunday qaror yuzasidan bitimning narxi bozor narxlariga muvofiqligini va soliq to'lashdan bo'yin tovlashga qaratilmaganligining asoslarini taqdim etish yo'li bilan nizolashishga haqli.

O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirilgan (import qilingan) tovarlarni realizatsiya qilish chog'ida soliq bazasi ushbu tovarlarni olib kirish (import qilish) chog'ida byudjetga haqiqatda to'langan soliq hisoblab chiqarilgan qiymatdan past bo'lishi mumkin emas.

Qaytarib berish sharti bilan qayta ishlashga berilgan xomashyo va materiallardan tovarlar ishlab chiqarish bo'yicha xizmatlar realizatsiya qilingan taqdirda, soliq bazasi ularni qayta ishlashga doir xizmatlarning qiymati asosida, unga soliqni kiritmagan holda, aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha esa ularni qayta ishlashga doir xizmatlarning qiymati asosida, Soliq Kodeksga muvofiq hisoblab chiqarilgan aksiz solig'i hisobga olingan holda aniqlanadi.

Obyektlarni qurishda, shu jumladan obyektlarni foydalanish uchun tayyor qilib qurishda, qurilish-montaj, ta'mirlash-qurilish, ishga tushirish-sozlash, loyiha-qidiruv va ilmiy ishlarni, shuningdek uzoq texnologik (bir hisobot davridan ortiq) davriylikdagi boshqa uzoq muddatli shartnomalarni bajarishda soliq bazasi har bir kalendarь oyning oxirida haqiqatda bajarilgan ishlar hajmining Soliq Kodeksning 303-moddasiga muvofiq soliq bazasi kiritilmagan holda aniqlanadigan qiymati asosida aniqlanadi. Agar shartnomaga binoan bu ishlarni materiallar bilan ta'minlash

majburiyati buyurtmachining zimmasida bo'lsa, ushbu materiallarga bo'lgan mulk huquqi buyurtmachining o'zida saqlanib qolgan taqdirda, soliq bazasi bajarilgan hamda tasdiqlangan ishlarning qiymatidan kelib chiqqan va buyurtmachi materiallarining qiymatini soliq bazasiga kiritmagan holda aniqlanadi.

Jismoniy shaxslarga mehnat haqi hisobiga yoki dividendlar to'lovlari hisobiga tovarlar berilganda (xizmatlar ko'rsatilganda), shuningdek Soliq Kodeksning 239-moddasi to'rtinchi qismi 3-bandida belgilangan hollarda soliq bazasi tovarlarning (xizmatlarning) ushbu moddaning birinchi qismiga muvofiq aniqlanadigan qiymatidan kelib chiqqan va soliqni hisobga olgan holda aniqlanadi.

Erkin bojxona hududining bojxona rejimiga soliq to'lamasdan joylashtirilgan tovar yo'qotilganda soliq bazasi Soliq Kodeksning 254-moddasi birinchi qismiga muvofiq aniqlanadi.

Tovarlarni (xizmatlarni) olishga bo'lgan huquqni beruvchi vaucherni realizatsiya qilish chog'ida vaucherning soliq hisobga olingan holdagi qiymati soliq bazasi bo'ladi.

Olib sotish uchun jismoniy shaxslardan olingan avtomobillar va uy-joy ko'chmas mulk ob'ektlari realizatsiya qilingan taqdirda, soliq bazasi soliq summasini o'z ichiga oladigan, realizatsiya qilish narxi va sotib olish qiymati o'rtasidagi ijobiy farq sifatida aniqlanadi.

Foyda solig'ini hisoblab chiqarishda Soliq Kodeksning 317-moddasiga muvofiq xarajatlari chegirilmaydigan soliq to'lovchining o'z ehtiyojlari uchun o'zi ishlab chiqargan tovarlardan foydalanilganda (o'z kuchi bilan xizmatlar ko'rsatilganda), soliq bazasi ushbu tovarlarning (xizmatlarning) bunday soliq to'lovchi tomonidan o'tgan 90 kun davomida realizatsiya qilingan aynan shunday (ular mavjud bo'lmaganda shunga o'xshash) tovarlarning (xizmatlarning) o'rtacha o'lchangan narxidan kelib chiqqan holda hisoblab chiqarilgan qiymati sifatida, ko'rsatilgan davrda bunday realizatsiya mavjud bo'lmaganda esa aksizlar hisobga olingan (aksizosti tovarlar uchun) va soliq qo'shilmagan bozor narxlaridan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Soliq Kodeksning 10 bo'limga muvofiq realizatsiya qilishga doir aylanmalari soliq solinmaydigan aylanmalar bo'lgan chiptalar, abonementlar, yo'llanmalar (joysiz davolanish uchun berilgan hujjatlar) va

xizmatlarni olish huquqini beruvchi boshqa hujjatlar realizatsiya qilingan taqdirda, soliq bazasi soliq summasini o'z ichiga oladigan, realizatsiya qilish narxi va ularni sotib olish narxi o'rtasidagi ijobiy farq sifatida aniqlanadi.

Soliq bazasini aniqlashning boshqa shartlar va holatlarni hisobga oladigan o'ziga xos xususiyatlari Soliq Kodeksning 249 — 256-moddalarida belgilanadi.

2.5.4. Soliq imtiyozlari

Soliq solishdan ozod etiladigan tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilish bo'yicha aylanma

Agar Soliq Kodeksning 260-moddasida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, quyidagilarni realizatsiya qilish bo'yicha aylanma soliq solishdan ozod etiladi:

1) maktabgacha ta'lim muassasalarida (tashkilotlarida) bolalarga qarash bo'yicha xizmatlarni;

2) bemorlar va keksalarni parvarish qilish bo'yicha xizmatlarni;

3) dafn etish byurolari va qabristonlarning marosim xizmatlarini, diniy ashyolarni, diniy tashkilotlar hamda birlashmalar tomonidan udumlarni va marosimlarni o'tkazishga doir xizmatlarni;

4) protez-ortopediya buyumlarini, nogironligi bo'lgan shaxslar uchun inventarni, shu jumladan ushbu buyumlar va inventarni ishlab chiqaruvchilar tomonidan realizatsiya qilish, shuningdek nogironlarga ortopedik protezlash, nogironlar uchun mo'ljallangan protez-ortopediya buyumlari va inventarni ta'mirlash hamda ularga xizmat ko'rsatish bo'yicha xizmatlarni;

5) davolash muassasalari huzuridagi davolash-ishlab chiqarish ustaxonalarining mahsulotlarini ushbu muassasalar tomonidan realizatsiya qilish;

6) ishlovchilari umumiy sonining kamida 50 foizi nogironligi bo'lgan shaxslardan iborat bo'lgan hamda nogironligi bo'lgan shaxslar mehnatiga haq to'lash fondi umumiy mehnatga haq to'lash fondining kamida 50 foizini tashkil etadigan, yagona ishtirokchisi nogironligi bo'lgan shaxslarning jamoat birlashmalari hisoblangan yuridik shaxslar tomonidan realizatsiya qilinadigan tovarlar va xizmatlarni;

7) pochta markalarini (kolleksiya qilinadiganlaridan tashqari), markali otkritkalarni, konvertlarni;

8) pensiyalar va nafaqalar to'lashga doir xizmatlarni;

9) byudjet mablag'lari hisobidan bajariladigan ilmiy-tadqiqot va innovatsiya ishlarini. Mazkur soliq solishdan ozod etish tegishli moliya organining byudjetdan mablag'lar ajratish to'g'risidagi xulosasi mavjud bo'lgan taqdirda qo'llaniladi;

10) o'qitish (ta'lim) sohasidagi xizmatlarni, shu jumladan test sinovlari va imtihonlar o'tkazishni tashkil etish xizmatlarini, xususan:

boshlang'ich, o'rta, o'rta maxsus, texnik va kasb-hunar, oliy ta'lim va oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim sohasidagi ta'lim xizmatlarini;

ta'lim muassasalari (tashkilotlari), shuningdek kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni amalga oshiradigan tashkilotlar tomonidan ko'rsatiladigan qo'shimcha ta'lim berish bo'yicha xizmatlarni;

maktabgacha ta'lim va tarbiya dasturlari doirasida ta'lim va tarbiyalash faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlarda bolalarga qarash va ularni parvarishlash bo'yicha xizmatlarni, to'garaklarda, seksiyalarda (shu jumladan sport seksiyalarida) va studiyalarda voyaga yetmagan bolalar bilan mashg'ulotlar o'tkazish bo'yicha xizmatlarni;

11) tibbiyot muassasalari tomonidan ko'rsatiladigan tibbiy xizmatlarni (bundan kosmetologik xizmatlar mustasno). Ushbu bandning maqsadida tibbiy xizmatlar jumlasiga, xususan, quyidagilar kiradi:

tibbiy yordamga va sanitariya xizmati ko'rsatishga doir xizmatlar;

tashxis qo'yish, profilaktika va davolash bo'yicha xizmatlar;

stomatologik xizmatlar, shu jumladan tishlarni protezlash bo'yicha xizmatlar;

12) veterinariya xizmatlarini. Ushbu bandning maqsadida veterinariya xizmatlari jumlasiga, xususan, quyidagilar kiradi:

veterinariyaga oid xizmatlar ko'rsatish, hayvonlarga tashxis qo'yish va ularni davolash bo'yicha xizmatlar;

hayvonlar va inson uchun umumiy bo'lgan kasalliklardan aholini himoya qilish;

O'zbekiston Respublikasi hududini hayvonlarning yuqumli kasalliklari kirib kelishidan himoya qilish;

davlat veterinariya xizmati nazorati ostidagi tovarlarning veterinariya va veterinariya-sanitariya xavfsizligini ta'minlash;

13) dori vositalarini, veterinariya dori vositalarini, tibbiyot va veterinariya uchun mo'ljallangan buyumlarni;

14) sanatoriy-kurort, sog'lomlashtirish xizmatlarini, shuningdek jismoniy tarbiya va sport tashkilotlarining xizmatlarini. Ushbu bandning maqsadida:

a) sanatoriy-kurort va sog'lomlashtirish xizmatlari jumlasiga sanatoriylar, shifoxonalar, profilaktoriylar, kurortlar, pansionatlar, dam olish uylari va zonalari, bolalar dam olish oromgohlari hamda boshqa dam olish tashkilotlari tomonidan ularning asosiy faoliyati doirasida ko'rsatiladigan, ular yuridik shaxslar yoki yuridik shaxslarning tarkibiy bo'linmalari tomonidan ko'rsatilishidan qat'i nazar, yo'llanmalar yoki joysiz davolanish uchun beriladigan hujjatlar bilan rasmiylashtirilgan xizmatlar kiradi;

b) jismoniy tarbiya va sport tashkilotlarining xizmatlari jumlasiga, xususan, sport inshootlarida, maktablarda, klublarda sport turlari bo'yicha o'quv guruhlari hamda jamoalarida sog'lomlashtirish yo'nalishidagi jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlarini o'tkazishga oid xizmatlar, umumjismoniy tayyorgarlik xizmatlari, sport musobaqalarini yoki bayramlarni, sport-tomosha tadbirlarini o'tkazish bo'yicha xizmatlar, shuningdek mazkur tadbirlarga tayyorgarlik ko'rish va ularni o'tkazish uchun sport inshootlarini ijaraga berish kiradi;

15) yo'lovchilarni yagona tariflar bo'yicha tashish xizmatlarini ko'rsatish:

a) umumiy foydalanishdagi yo'lovchi tashish shahar transportida va yo'lovchi tashish avtomobil transportida (bundan taksi, shu jumladan yo'nalishli taksi mustasno);

b) shahar atrofidagi yo'nalishda temir yo'l transportida;

16) uy-joy fondini saqlash va ta'mirlash yuzasidan aholiga ko'rsatilayotgan xizmatlar. Uy-joy fondini saqlash va ta'mirlash yuzasidan ko'rsatiladigan xizmatlar jumlasiga lift xo'jaliklari, yer resurslari va davlat kadastri, uy-joy fondidan foydalanish, uni saqlash va ta'mirlash boshqarmalari hamda bo'limlarining bevosita aholi tomonidan haq

to‘lanadigan xizmatlari, shu jumladan ushbu xizmatlarga uy-joy mulkdorlari shirkatlari orqali haq to‘lash kiradi;

17) tovarlarni (xizmatlarni), agar tovarlarni berish (xizmatlar ko‘rsatish) O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining yoki O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori asosida bepul amalga oshirilsa;

18) qimmatbaho metallardan ishlangan bank va o‘lchovli quymalarini, qimmatbaho metallardan ishlangan quyma (investitsiya) tangalarni (numizmatika maqsadlari uchun foydalaniladigan tangalardan, shuningdek qimmatbaho metallardan ishlangan chet el tangalaridan tashqari), zargarlik buyumlarini;

19) bojsiz savdo bojxona tartib-taomiliga joylashtirilgan tovarlarni;

20) yuridik va jismoniy shaxslarga muayyan huquqlar berilganda fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari va vakolatli organlar, tashkilotlar tomonidan ko‘rsatiladigan xizmatlarni, agar bunday xizmatlar ko‘rsatish shart ekanligi qonun hujjatlarida belgilangan bo‘lsa, faoliyatning muayyan sohasida ushbu organlar va tashkilotlarning zimmasiga yuklatilgan alohida vakolatlarni bajarish doirasida davlat boji yoki boshqa to‘lovlar undiriladi;

21) byudjet mablag‘lari hisobidan bajariladigan yer-kadastr, yer tuzish, tuproqqa oid va geobotanika ishlarini;

22) byudjet mablag‘lari hisobidan har yillik mineral xomashyo bazasini rivojlantirish va qayta tiklash davlat dasturlari doirasida ko‘rsatiladigan geologiya xizmatlari;

23) xalqaro moliyaviy institutlarning qarzlari va hukumat tashkilotlarining xalqaro qarzlari hisobidan olinadigan tovarlarni (xizmatlarni), agar qarz shartnomasida ularni soliqdan ozod etish nazarda tutilgan bo‘lsa;

24) O‘zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasining qo‘riqlash bo‘linmalari xizmatlarini;

25) telekommunikatsiya tarmoqlarida operativ-qidiruv tadbirlari tizimining texnik vositalari, shuningdek mazkur vositalardan foydalanishga hamda ularga xizmat ko‘rsatishga doir xizmatlar;

26) metsenatlik ko‘magi tarzida beriladigan (ko‘rsatiladigan) tovarlarni (xizmatlarni);

27) Soliq Kodeksning 244-moddasida nazarda tutilgan moliyaviy xizmatlarni;

28) Soliq Kodeksning 245-moddasida nazarda tutilgan hayotni sug'urta qilish xizmatlarini va boshqa sug'urta xizmatlarini.

243 moddada sanab o'tilgan tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishga doir aylanma soliq to'lovchilarda bunday faoliyatni amalga oshirish uchun tegishli litsenziyalar va boshqa ruxsat etuvchi hujjatlar mavjud bo'lgan taqdirda, agar uning amalga oshirilishini litsenziyalash lozim bo'lsa yoki ruxsat etuvchi hujjatlar talab etsa, qonun hujjatlariga muvofiq soliq solishdan ozod etiladi.

Soliq solinadigan aylanmalarni va ushbu moddaning qoidalariga muvofiq soliq solishdan ozod etiladigan aylanmalarni amalga oshiradigan soliq to'lovchilar Soliq Kodeksning 268-moddasiga muvofiq aylanmalarning alohida hisobini yuritishi shart.

Soliq solishdan ozod etiladigan moliyaviy xizmatlar

Quyidagi moliyaviy xizmatlar soliq solishdan ozod etiladi:

1) bank operatsiyalari, xususan:

yuridik va jismoniy shaxslarning pul mablag'larini omonatlarga jalb etish;

yuridik va jismoniy shaxslarning jalb etilgan pul mablag'larini banklar nomidan hamda ularning hisobidan joylashtirish;

yuridik va jismoniy shaxslarning bank hisobvaraqlarini, shu jumladan bank kartalari bo'yicha hisob-kitoblar uchun xizmat qiluvchi bank hisobvaraqlarini ochish hamda yuritish, shuningdek bank kartalariga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq operatsiyalar;

yuridik va jismoniy shaxslarning, shu jumladan vakil banklarning topshirig'iga ko'ra ularning bank hisobvaraqlari bo'yicha hisob-kitoblarni amalga oshirish;

yuridik va jismoniy shaxslarga kassa xizmatlarini bank kassalari yoki maxsus asbob-uskunalar (bankomat, avtomatik depozit mashinalar va hokazo) orqali ko'rsatish;

chet el valyutasining naqd puldagi va naqd pulsiz oldi-sotdisi (shu jumladan chet el valyutasining oldi-sotdi operatsiyalariga doir vositachilik xizmatlari ko'rsatish);

bank kafolatlarini bajarish (bank kafolatini berish va bekor qilish, bunday kafolat shartlarini tasdiqlash va o‘zgartirish, bank kafolati bo‘yicha to‘lov, bunday kafolatga doir hujjatlarni rasmiylashtirish va tekshirish);

majburiyatlarning pul shaklida bajarilishini nazarda tutuvchi uchinchi shaxslar uchun kafillik berish;

akkreditivlarni ochish va ularga xizmat ko‘rsatish;

to‘lov tizimlari, dasturlaridan va uskunalardan foydalangan holda hisob-kitoblarni (to‘lovlarni) amalga oshirish;

2) hisob-kitoblar ishtirokchilari o‘rtasida axborot va texnologik hamkorlikni, shu jumladan hisob-kitoblar ishtirokchilariga bank kartalari bilan amalga oshiriladigan operatsiyalar bo‘yicha axborotni to‘plash, unga ishlov berish va uni taqdim etish yuzasidan xizmatlar ko‘rsatilishini ta'minlovchi tashkilotlar tomonidan amalga oshiriladigan operatsiyalar;

3) yuridik shaxslarning ustav fondidagi (ustav kapitalidagi) ulushlarini, kooperativlarning pay fondlaridagi va investitsiya pay jamg‘armalaridagi paylarni, qimmatli qog‘ozlarni hamda hosila moliyaviy vositalarni realizatsiya qilish, bundan soliq solinishi lozim bo‘lgan hosila moliyaviy vositalarning asos aktivini realizatsiya qilish mustasno. 10 bo‘lim maqsadlarida hosila moliyaviy vositani realizatsiya qilish deganda uning asos aktivini realizatsiya qilish, shuningdek kontrakt bo‘yicha mukofotlar summalarini, variatsiyaga oid marja summalarini to‘lash, hosila moliyaviy vositalar shartlariga muvofiq asos aktiv to‘lovi bo‘lmagan hosila moliyaviy vosita taraflarining boshqa davriy yoki bir martalik to‘lovlari tushuniladi;

4) realizatsiya qilinishi ushbu qismning 3-bandiga binoan soliq solishdan ozod etiladigan hosila moliyaviy vositalar asosida yuzaga keladigan majburiyatlar bo‘yicha huquqlardan (talablardan) boshqa shaxs foydasiga voz kechish (ularni boshqalarga berish);

5) forfeyting va faktoring operatsiyalari;

6) zayomlarni pul shaklida berishga doir shartnomalardan va (yoki) kredit shartnomalaridan kelib chiqadigan majburiyatlar yuzasidan kreditorning huquqlaridan (talablaridan) boshqa shaxs foydasiga voz kechish (ularni boshqalarga berish, olish) bo‘yicha, shuningdek boshqa shaxs foydasiga voz kechish shartnomasi asosida dastlabki shartnoma

yuzasidan qarz oluvchining har bir yangi kreditor oldidagi majburiyatlarining bajarilishga doir operatsiyalar;

7) kreditlarni, zayomlarni pul shaklida va qimmatli qog'ozlar bilan berish, shu jumladan ular bo'yicha foizlar bilan birga berish, shuningdek REPO operatsiyalari, shu jumladan REPO operatsiyalari bo'yicha qimmatli qog'ozlar berilganligi uchun to'lanishi lozim bo'lgan pul summalari;

8) mol-mulkni moliyaviy ijaraga (lizingga) berishga doir xizmatlarning ushbu xizmatlar bo'yicha foizli daromadlar olishga taalluqli qismi bo'yicha;

9) qimmatli qog'ozlar (aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlar) bilan bog'liq operatsiyalar. Qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq operatsiyalar jumlasiga qimmatli qog'ozlarni saqlash, qimmatli qog'ozlarga bo'lgan huquqni hisobga olish, qimmatli qog'ozlarni o'tkazish hamda ularning reyestrini yuritish, qimmatli qog'ozlar savdosini tashkil etish bo'yicha operatsiyalar kiradi, ularni tayyorlash bo'yicha xizmatlar bundan mustasno;

10) tranzaksiyalarni bir vaqtning o'zida to'lov ishtirokchilari o'rtasida vositachilik haqlarini taqsimlagan holda amalga oshirish bilan bog'liq to'lov tizimlarining moliya xizmatlari.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi bilan birgalikda O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va qimmatli qog'ozlarga taalluqli qism bo'yicha qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantirish bo'yicha vakolatli organ bilan kelishilgan holda, ushbu moddaning qoidalarini qo'llash tartibi yuzasidan tushuntirishlar, shu jumladan ayrim aylanmalarni batafsil aniqlashtirish bo'yicha tushuntirishlar berishga haqli.

Soliq solishdan ozod qilinadigan sug'urta xizmatlari

Sug'urta qilish, birgalikda sug'urta qilish va qayta sug'urta qilish xizmatlari bo'yicha sug'urta bozorining professional ishtirokchilari tomonidan amalga oshiriladigan sug'urta qilish bo'yicha xizmatlar bu xizmatlar natijasida:

1) sug'urta bozorining professional ishtirokchisi quyidagilarni olsa, qo'shilgan qiymat solig'idan ozod qilinadi:

sug'urta qilish, birgalikda sug'urta qilish va qayta sug'urta qilish shartnomalari bo'yicha sug'urta mukofotlari;

qayta sug‘urta qilishga topshirilgan shartnomalar bo‘yicha vositachilik haqi va tantyemalar;

sug‘urta agenti, sug‘urta va qayta sug‘urta brokeri, syurveyer hamda sug‘urta bozorining boshqa professional ishtirokchilarining xizmatlari uchun vositachilik haqi;

sug‘urta bozorining professional ishtirokchilari (aktuariylar, ajasterlar, syurveyerlar, assistans xizmatlari va shu singarilar) ko‘rsatgan xizmatlardan olinadigan daromadlar;

qonun hujjatlariga muvofiq sug‘urtalovchiga o‘tgan, sug‘urta qildiruvchining (naf oluvchining) yetkazilgan zarar uchun javobgar shaxslardan talab qilish huquqini realizatsiya qilishdan olinadigan mablag‘lar;

qayta sug‘urta qilish shartnomalari muddatidan ilgari tugatilgan taqdirda, ular bo‘yicha sug‘urta mukofotlarining qaytarib berilgan qismi summalari;

bevosita sug‘urta faoliyatini amalga oshirishdan olinadigan boshqa daromadlar;

2) sug‘urta qildiruvchi (naf oluvchi) quyidagilarni olsa, qo‘shilgan qiymat solig‘idan ozod qilinadi:

sug‘urta to‘lovi (sug‘urta tovoni);

preventiv tadbirlar o‘tkazish uchun beriladigan mablag‘lar;

sug‘urta qilish shartnomasi zararsiz amal qilishi uchun sug‘urtalovchi to‘laydigan mablag‘lar;

sug‘urta qilish shartnomasiga muvofiq boshqa mablag‘lar.

O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi bilan birgalikda ushbu modda qoidalarining qo‘llanilish tartibi yuzasidan, ayrim aylanmalarni batafsillashtirgan holda, tushuntirishlar berishga haqli.

Soliq solishdan ozod etiladigan tovarlarni O‘zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish

Quyidagilarni O‘zbekiston Respublikasi hududiga olib kirish soliq solishdan ozod etiladi:

1) jismoniy shaxslar tomonidan tovarlarni bojsiz olib kirishning bojxona to‘g‘risidagi qonun hujjatlarida tasdiqlangan normalari doirasida olib kirilayotgan tovarlar;

2) O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan tartibda insonparvarlik yordami sifatida olib kirilayotgan tovarlar;

3) davlat, hukumat, xalqaro tashkilotlar yo‘nalishlari bo‘yicha xayriya yordami maqsadlarida, shu jumladan texnik yordam ko‘rsatish uchun olib kiriladigan tovarlar;

4) chet el diplomatik vakolatxonalari va ularga tenglashtirilgan vakolatxonalar rasmiy foydalanishi uchun, shuningdek ushbu vakolatxonalarning diplomatik va ma'muriy-texnik xodimlari, shu jumladan ularning o‘zlari bilan birga yashayotgan oila a'zolari shaxsiy foydalanishi uchun mo‘ljallangan tovarlar;

5) qonun hujjatlariga muvofiq alohida qimmatga ega madaniy meros obyektlari jamoasiga kiritilgan, davlat madaniyat muassasalari tomonidan olingan yoki ular tomonidan sovg‘aga olingan madaniy qimmatliklar. Ushbu soliq solishdan ozod etish O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligining tegishli tasdiqnomasi mavjud bo‘lgan taqdirda qo‘llaniladi;

6) o‘xshashi O‘zbekiston Respublikasida ishlab chiqarilmaydigan, tasdiqlangan ro‘yxat bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi hududiga olib kiriladigan texnologik asbob-uskunalar;

7) xalqaro kitob almashinuvi bo‘yicha davlat kutubxonalari va muzeylari tomonidan olinadigan bosma nashrlarning barcha turlari, shuningdek xalqaro notijorat almashinuvini amalga oshirish maqsadida ixtisoslashtirilgan davlat tashkilotlari tomonidan olib kiriladigan kinematografiya asarlari;

8) milliy valyuta va chet el valyutasi, qonuniy to‘lov vositalari bo‘lgan banknotlar (bundan kolleksiyalash uchun mo‘ljallanganlari mustasno), shuningdek qimmatli qog‘ozlar;

9) xalqaro moliya institutlarining qarzlari va hukumat tashkilotlarining xalqaro qarzlari hisobidan olib kiriladigan tovarlar, agar qarzga doir bitimda bu tovarlar olib kirilayotganda soliqdan ozod etilishi nazarda tutilgan bo‘lsa;

10) vakolatli davlat organining yozma shakldagi tasdig‘i mavjud bo‘lgan taqdirda, telekommunikatsiyalar operatorlari va tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining texnik vositalarini sertifikatlashtirish bo‘yicha maxsus

organ tomonidan olinadigan tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining texnik vositalari;

11) dori vositalari, veterinariya dori vositalari, tibbiyot va veterinariya uchun mo'ljallangan buyumlar, shuningdek dori vositalarini, veterinariya dori vositalarini, tibbiyot va veterinariya uchun mo'ljallangan buyumlarni ishlab chiqarish uchun qonun hujjatlarida belgilanadigan ro'yxat bo'yicha olib kiriladigan xomashyo. Mazkur norma O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadigan ro'yxat bo'yicha O'zbekiston Respublikasida ham ishlab chiqariladigan, olib kiriladigan tayyor dori vositalariga, veterinariya dori vositalariga, tibbiyot va veterinariya uchun mo'ljallangan buyumlarga nisbatan tatbiq etilmaydi.

2.5.5. QQS soliq stavkasi va soliqni hisoblash mexanizmi

O'zbekiston hududida qo'shilgan qiymat solig'i quyidagi stavka bo'yicha to'lanadi:

QQS stavkasi	Soliq solish obyekti
12%	Soliq solish aylanmalari
	Import aylanmalari
Nol stavkali	1) Eksport operatsiyalariga va ularga tenglashtirilgan operatsiyalarga soliq solish;
	2) Eksport operatsiyalarini tasdiqlash;
	3) O'zbekiston Respublikasining bojxona hududida tovarlarni qayta ishlash bo'yicha xizmatlarga soliq solish;
	4) Xalqaro tashishlar bilan bog'liq xizmatlarga soliq solish;
	5) Ayrim hollarda nol darajali stavkaning qo'llanilishi.

Qo'shilgan qiymat solig'i summasi belgilangan stavkalar asosida quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

Sqqs = Say x N : 100;

bunda: Sqqs — iste'molchilardan undiriladigan soliq summasi;

Say — soliqqa tortiladigan aylanma, N — qo'shilgan qiymat solig'i stavkasi.

Tovarlar (ishlar, xshmatlar) qo'shilgan qiymat solig'ini o'z ichiga olgan narxlar va tariflar bo'yicha sotilganida — soliq quyidagi formula bo'yicha aniqlanadi:

Sqqs = Tq x N : (N + 100);

bunda: Tq—qo'shilgan qiymat solig'i bilan hisobga olingan tovarlar (ishlar, xizmatlar) qiymati.

O'zbekiston Respublikasi hududiga ishlar, xizmatlarni import qiluvchi yuridik shaxslar ana shu import qilinadigan ishlar, xizmatlarga qo'shilgan qiymat solig'i to'lovchilari hisoblanadi.

Import qilinadigan ishlar (xizmatlar) bo'yicha qo'shilgan qiymat solig'i quyidagi formula bo'yicha hisoblab chiqariladi:

Sqqs = S x N : 100,

bu yerda: Sqqs — qo'shilgan qiymat solig'i summasi; S — dalolatnoma, ma'lumotnoma yoki boshqa hujjatlarga ko'ra tasdiqlanadigan, import qilinadigan ishlar, xizmatlar qiymati; N — qo'shilgan qiymat solig'ining foizlardagi stavkasi.

Soliq davri. Hisobot davri

Qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblab chiqarish va to'lashning soddalashtirilgan tartibi doirasida kalendar yil soliq davri hisoblanadi.

Qo'shilgan qiymat solig'ini hisoblab chiqarish va to'lashning soddalashtirilgan tartibi doirasida hisobot davri bir oy hisoblanadi.

Soliqni hisoblab chiqarish tartibi.

Soliq Kodeksning 247 — 257-moddalariga muvofiq soliq bazasini aniqlashda soliq summasi soliq bazasining soliq stavkasiga muvofiq bo'lgan foizli ulushi sifatida hisoblab chiqariladi.

Soliq summasi tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishga doir operatsiyalarning soliq bazasidan, tegishli soliq davriga taalluqli bo'lgan aylanmalarni amalga oshirish sanasidan kelib chiqqan holda, tegishli soliq davrida soliq bazasini ko'paytiradigan yoki kamaytiradigan barcha o'zgartishlar hisobga olingan holda har bir soliq davrining yakunlariga ko'ra hisoblab chiqariladi.

Tovarlarni O'zbekiston Respublikasi hududiga olib kirishda soliqning umumiy summasi Soliq Kodeksning 254-moddasiga muvofiq hisoblab chiqarilgan soliq bazasining soliq stavkasiga mos keladigan foizli ulushi sifatida hisoblab chiqariladi.

Agar Soliq Kodeksning 254-moddasi to'rtinchi qismida belgilangan talablarga muvofiq soliq bazasi O'zbekiston Respublikasi hududiga olib

kiriladigan tovarlarning har bir guruhi bo'yicha alohida aniqlansa, soliq summasi mazkur soliq bazalarining har biri bo'yicha alohida hisoblab chiqariladi. Bunda soliqning umumiy summasi bunday soliq bazalarining har biri bo'yicha alohida hisoblab chiqarilgan soliq summalarini qo'shish orqali hisoblab chiqariladi.

2.5.6. Hisobvarraq faktura

Tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishda yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlar, agar mazkur moddada boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, ushbu tovarlarni (xizmatlarni) sotib oluvchilarga hisobvaraq-fakturani taqdim etishi shart.

Hisobvaraq-faktura, qoida tariqasida, elektron hisobvaraq-fakturalarning axborot tizimida elektron shaklda rasmiylashtiriladi.

Tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilish chog'ida, agar sotuvchi xaridorga kassa cheki yoki belgilangan shakldagi boshqa hujjatni bersa, 47 moddaning birinchi va ikkinchi qismlarida nazarda tutilgan qoidalar qo'llanilmaydi.

Realizatsiya qilinayotgan tovarlar (xizmatlar) qiymati o'zgarganda, shu jumladan yetkazib berilgan tovarlar yoki ko'rsatilgan xizmatlar narxi o'zgargan yoxud miqdori (hajmi) aniqlashtirilgan hollarda, sotuvchi sotib oluvchiga Soliq Kodeksda nazarda tutilgan tartibda qo'shimcha yoki tuzatilgan hisobvaraq-fakturani taqdim etishi shart.

Soliq Kodeksning 279-moddasiga muvofiq hisobga turishi lozim bo'lgan chet el yuridik shaxslari hisobvaraq-fakturalarni taqdim etmaydi, sotib olish reyestrlarini, sotish reyestrlarini, hisobga olish jurnallarini hamda Soliq Kodeks 282-moddasida ko'rsatilgan xizmatlarni ko'rsatish qismi bo'yicha qabul qilingan va berilgan hisobvaraq-fakturalarni yuritmaydi.

Hisobvaraq-fakturaning shakli va uni to'ldirish tartibi O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan kelishilgan holda O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan tasdiqlanadi.

2.5.7. Soliq hisobotini taqdim etish va soliqni to'lash tartibi

Soliq to'lovchilar, agar 37 bobda boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, soliq hisobotini o'zlari soliq hisobida turgan joydagi

soliq organlariga o'tgan soliq davridan keyingi oyning yigirmanchi kunidan kechiktirilmagan muddatda taqdim etishlari shart.

Soliq Kodeksning 272-moddasiga muvofiq hisoblab chiqarilgan soliqni to'lash agar ushbu moddada boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, soliq hisobida turilgan joy bo'yicha har bir soliq davrining yakunlariga ko'ra, soliq hisoboti taqdim etishlari muddatidan kechiktirmay amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi hududiga tovarlarni olib kirish chog'ida soliq ushbu bo'lim qoidalari hisobga olingan holda, bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlarida belgilangan tartibda va muddatlarda byudjetga to'lanadi.

Soliq agentlari soliqni o'zi soliq hisobida turgan joy bo'yicha to'laydi. Soliq to'lovchilar bo'lmagan soliq agentlari o'zi soliq hisobida turgan joydagi soliq organlariga tegishli soliq hisobotini Soliq Kodeksning 255 va 256-moddalariga muvofiq to'lash amalga oshirilgan o'tgan soliq davridan keyingi oyning yigirmanchi kunidan kechiktirmay taqdim etishi shart.

Soliq hisobotiga soliq to'lovchining xaridlar reyestrida va sotuvlar reyestrida ko'rsatilgan ma'lumotlar kiritiladi.

Soliq Kodeksning 243 moddaning to'rtinchi qismida ko'rsatilgan shaxslar, shuningdek vositachilik (topshiriq) va transport ekspeditsiyasi shartnomalari asosida boshqa shaxsning manfaatlarni ko'zlab tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiruvchi shaxslar olingan va taqdim etilgan hisobvaraq-fakturalar daftarlaridagi ma'lumotlarni ham belgilangan shakl bo'yicha taqdim etishi shart.

Agar bunday shaxslar soliq to'lovchilar bo'lmasa, ular soliq hisobotiga faqat soliq agenti sifatida operatsiyalarni yoki vositachilik (topshiriq) shartnomasi asosida komitentning (ishonch bildiruvchining), transport ekspeditsiyasi shartnomasi asosida yukni oluvchining (yukni jo'natuvchining) manfaatlarini ko'zlab vositachilik operatsiyalarini amalga oshirish chog'ida olingan hamda taqdim etilgan hisobvaraq-fakturalarni hisobga olish daftarlarida aks ettiriladigan ma'lumotlarni kiritadi.

Xaridlar va sotuvlar reyestrlarini, shuningdek kelib tushgan va taqdim etilgan hisobvaraq-fakturalarni hisobga olish daftarlarini yuritish shakllari va tartibi O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi va Moliya vazirligi tomonidan belgilanadi.

O‘z-o‘zini nazorat qilish uchun savollar

1. Qo‘shilgan qiymat solig‘ining davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishdagi ahamiyati qanday?
2. Qo‘shilgan qiymat solig‘ini to‘lovchilari kimlar?
3. Qo‘shilgan qiymat solig‘i obyekti qanday aniqlanadi va soliqqa tortiladigan oborot deganda nimani tushunasiz?
4. Qo‘shilgan qiymat solig‘iga soliq solinadigan baza deganda nimani tushunasiz?
5. Qo‘shilgan qiymat solig‘iga imtiyozlar nimalardan iborat?
6. Qo‘shilgan qiymat solig‘i stavkalari va ularni qo‘llash tartibi qanday?
7. Nollik stavka qaysi tovarlar (ish va xizmatlar)ga nisbatan qo‘llaniladi?
8. Hisobvaraq-fakturalar qanday to‘ldiriladi va unda qo‘shilgan qiymat solig‘i qaysi punktlarda ko‘rsatiladi?
9. Qo‘shilgan qiymat solig‘ini to‘lash va hisobotni taqdim etish tartibi qanday?
10. Qo‘shilgan qiymat solig‘i qaysi formula orqali aniqlanadi?

2.6. AKSIZ SOLIG‘I

2.6.1. Aksiz solig‘ining iqtisodiy mohiyati va vujudga kelish

Soliq psixologiyasi nuqtayi nazardan barcha soliqlar iste'mol predmeti hisoblanadi, Aksizlar ham shular jumlasiga kiradi va quyidagi afzalliklarga ega. Tovarning narxida o‘tirganligi uchun ular ko‘zga ko‘rinmaydi, soliqning katta-kichikligkni bilmagan sotib oluvchi uning narxida soliq o‘tirganligini bilmay turib tovarni sotib oladi. Bu odatda bilvosita soliq bo‘lib, uni yaxshisi ko‘rinmas deb atash maqsadga muvofiq bo‘lur edi. Soliq undirishning bu usuli hukumatning eng yaxshi ko‘rgan usulidir.

Aksizlar — tovarlar uchun qo‘yiladigan bilvosita soliqlarning bir turi bo‘lib, qo‘shilgan qiymat solig‘idan farqli ma'lum bir chegaralangan tur va guruhdagi mahsulotlarning narxiga yoki ko‘rsatilayotgan xizmatlarning tarifiga qo‘shiladi. «Aksiz» so‘zi fransuz tilidan kelib chiqqan bo‘lib, chopib tashlash ma'nosini bildiradi. Bu yerdan Soliq to‘lovning o‘ziga xos xususiyatlari kelib chiqadi.

Aksizlar tovar narxiga qo'shiladi va hukumatga uning qiymatidan bir qismini olishga yoki kesib olishga imkon beradi. Ustiga qo'yilgan qo'shimcha narx mahsulot ishlab chiqarishning unumdorligani yoki biron bir alohida xususiyatlarini bildirmaydi, balki Aksiz tovarlarini ishlab chiqarish va realizatsiya qilishning alohida sharoitlaridan kelib chiqib belgilanadi.

O'zbekistonda Aksiz solig'i 1992 yilda qo'shilgan qiymat solig'i bilan birgalikda oborot solig'i va sotuvdan olinadigan soliqlar o'rniga joriy qilingan. Uning qo'shilgan qiymat solig'idan farqli tomoni shundaki, u ayrim tovarlar va mahsulotlarni chegaralab olgan va u bajarilgan ish, ko'rsatilgan xizmatlarga nisbatan qo'llanilmaydi. Aksiz solig'i individual xarakterga ega bo'lib, faqat Aksiz osti tovarlarga nisbatan qo'llaniladi.

Aksiz solig'i qo'shilgan qiymat solig'iga tortiladigan bazada va narxda hisobga olinadigan yuklab jo'natilgan tovarlar qiymatining bir qismini egri soliq sifatida byudjetga undirish shakli hisoblanadi. Aksiz solig'i Davlat byudjeti daromadlarini shakllantirishda salmoqli o'rin egallaydi

Aksizlarning asosiy ajratib turadigan xususiyatlari quyidagilar:

• Aksizlar ko'pgina holatlarda biron bir tovarni ishlab chiqarish uchun ketgan xarajatga nisbatan unga bo'lgan talabning yuqoriligi va doimiyligi natijasida, sotilish narxi ancha yuqori bo'lganda paydo bo'ladi, masalan, aroq, tamaki, kofe (O'zbekiston sharoitida paxta kiradi).

Hukumat Aksizlar yordamida tovar qiymatida o'tirgan o'ziga xos ishlab chiqarish va realizatsiya sharoitlari bo'lgan, ammo tovarning unumliligini va iste'mol xususiyatlarini aks ettirmaydigan qismlarini undirib oladi. Agarda hukumat Soliq xususiyatlarini Aksiz solig'i yordamida undirmasa, u holda Aksiz tovarlar ishlab chiqaruvchilar o'zlari bunga yarasha xizmat ko'rsatmagan holda yuqori daromadga ega bo'ladilar.

• Aksizlar jamiyat tomonidan iste'mol qilish keraksiz deb topilgan tovarlarga — spirtli ichimliklar, tamaki mahsulotlari va benzinga qo'yiladi. Shunday qilib, Aksizlar iste'molni me'yorga solib turuvchi bir asbob sifatida xizmat qiladi. Ular yordamida hukumat bir tomondan inson salomatligiga, jamiyat va atrofmuxitga zarar keltiradigan tovarlarni (tamaki, vino, aroq mahsulotlari va h.k.) sotilishini ushlab tursa, ikkinchi

tomondan, Soliq tovarlarni sotish natijasida jamiyatda yetkaziladigan zararlarni moliyaviy qoplash uchun mablag‘ undiradi. Hukumatning bunday tutgan yo‘li esa o‘z vaqtida tomonidan adolatlik deb hisoblanadi, chunki alkogol ichuvchilar, chekuvchilar, avtomobil yordamida atrofmuhitni zaharlovchilar qanchalik ko‘p iste'mol qilsalar, shunchalik ko‘p soliq to‘laydilar, bu esa davlat byudjetini mablag‘ bilan ta'minlashiga olib keladi.

• Barcha bilvosita soliqlar kabi Aksiz ham soliq-fiskal funksiyasini to‘liq bajaradi, ya'ni byudjetni juda ham yaxshi mablag‘ bilan ta'minlaydi. Avval qimmabaho buyumlar yoki katta daromad keltiradigan turlari Aksiz solig‘iga tortilgan edi. Aholining ko‘pgina qismining daromad topish darajasi yuqori yaa boshlagandan buyon Aksiz solig‘iga tortiladigan tovarlarning turlari ham ko‘paydi.

•Aksizlar tabiiy monopolistlarning: narx belgilashlaridagi jarayonda ham foydalaniladi (shuning bilan joriy qonunchiligimizda Aksiz tovarlar qatoriga va neft kirishini tushuntirish mumkin bo‘ladi).

2.6.2. Soliq to‘lovchilar

Aksiz solig‘ini to‘lovchilar deb quyidagi shaxslar e'tirof etiladi:

1) O‘zbekiston Respublikasi hududida aksiz solig‘i solinadigan tovarlarni (aksiz to‘lanadigan tovarlarni) ishlab chiqaruvchilar;

2) tabiiy gazni iste'molchilarga realizatsiya qilishni amalga oshiruvchilar;

3) benzin, dizel yoqilg‘isini yakuniy iste'molchilarga realizatsiya qilishni, shu jumladan avtomobillarga yoqilg‘i quyish shoxobchalari orqali, shuningdek gazni avtomobillarga yoqilg‘i quyish shoxobchalari orqali realizatsiya qilishni amalga oshiruvchilar. Ushbu bo‘limni qo‘llash maqsadida yakuniy iste'molchilar deganda o‘z ehtiyojlari uchun benzin, dizel yoqilg‘isi hamda gaz oluvchi yuridik va jismoniy shaxslar tushuniladi;

4) oddiy shirkat ishtirokchisi bo‘lgan, oddiy shirkat shartnomasi doirasida amalga oshiriladigan aksiz to‘lanadigan tovarni ishlab chiqarish bilan bog‘liq bo‘lgan faoliyat bo‘yicha oddiy shirkat ishlarini yuritish vazifasi zimmasiga yuklatilgan ishonchli shaxs;

5) O‘zbekiston Respublikasining bojxona hududi orqali aksiz to‘lanadigan tovarlarni olib o‘tuvchilar. Bojxona to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga muvofiq mazkur shaxslar soliq to‘lovchilar deb e'tirof etiladi.

Quyidagilar ham soliq to‘lovchilar deb e'tirof etiladi:

1) telekommunikatsiya mobil aloqa xizmatlarini (aksiz to‘lanadigan xizmatlarni) ko‘rsatadigan O‘zbekiston Respublikasi yuridik shaxslari;

2) O‘zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshiradigan, aksiz solig‘i solinadigan tovarlarni ishlab chiqaruvchi yoki shunday tovarlarni olib kirishni amalga oshiruvchi chet el yuridik shaxslari.

2.6.3. Soliq solish obyekti va soliq bazasi.

Aksiz solig‘i solinadigan obyektlar quyidagilardan iborat:

1) aksiz to‘lanadigan tovarlarni realizatsiya qilish, shu jumladan aksiz to‘lanadigan tovarlarni boshqa tovarlarga (xizmatlarga) ayirboshlash uchun berish:

tovarga bo‘lgan mulk huquqini berish;

garov bilan ta'minlangan majburiyat bajarilmagan taqdirda, garovga qo‘yilgan aksiz to‘lanadigan tovarlarni garovga qo‘yuvchi tomonidan berish;

aksiz to‘lanadigan tovarlarni bepul berish;

aksiz to‘lanadigan tovarlarni (xizmatlarni) jismoniy shaxslarning mehnatiga haq to‘lash yoki dividendlar to‘lash hisobidan berish;

2) aksiz to‘lanadigan tovarlarni yuridik shaxsning ustav fondiga (ustav kapitaliga) hissa sifatida yoxud oddiy shirkat shartnomasi (birgalikdagi faoliyat to‘g‘risidagi shartnoma) bo‘yicha sheriknng (ishtirokchining) hissasi sifatida berish;

3) aksiz to‘lanadigan tovarlarni:

a) ishtirokchiga (muassisga) u yuridik shaxs tarkibidan chiqqan (chiqib ketgan) taqdirda yoxud yuridik shaxsda ishtirok etish ulushi kamayganda yoki yuridik shaxs tomonidan ishtirokchidan ushbu yuridik shaxsda ishtirok etish ulushi (ulushning bir qismi) qaytarib sotib olinganda ishtirokchiga berish;

b) yuridik shaxs bo‘lgan emitent tomonidan aksiyadordan ushbu emitent chiqargan aktsiyalar qaytarib sotib olingan taqdirda aksiyadorga berish;

d) yuridik shaxsni tugatishda aksiyadorga yoki ishtirokchiga berish;

4) aksiz to'lanadigan tovarlarni qaytarish sharti bilan qayta ishlash uchun topshirish, shuningdek qaytarish sharti bilan berilgan xom ashyo va materiallarni qayta ishlash mahsuli bo'lgan, shuningdek aksiz to'lanadigan shunday xom ashyo va materiallarning mahsuli bo'lgan, aksiz to'lanadigan tovarlarni qaytarish sharti bilan berilgan xom ashyo va materiallarning mulkdoriga ishlab chiqaruvchi tomonidan topshirish;

5) aksiz to'lanadigan tovarlardan o'z ehtiyojlari uchun foydalanish;

6) aksiz to'lanadigan tovarlarni O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga olib kirish;

7) benzinni, dizel yoqilg'isini va gazni yakuniy iste'molchilarga realizatsiya qilish yoki ulardan o'z ehtiyojlari uchun foydalanish;

8) aksiz to'lanadigan xizmatlar ko'rsatish;

9) O'zbekiston Respublikasi hududida ishlab chiqarilgan va (yoki) O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga import qilinadigan aksiz to'lanadigan tovarlarning buzilishi, yo'qotilishi, bundan favqulodda vaziyatlar natijasida yuzaga kelgan hollar mustasno. Aybdor tomonidan tovarning qiymati sug'urta orqali to'langan yoki uning o'rni qoplangan taqdirda, aksiz solig'i sug'urta orqali to'lash (o'rnini qoplash) ulushida to'lanadi.

Quyidagilar soliq solish obyekti hisoblanmaydi:

1) aksiz to'lanadigan tovarlarni eksportga (eksportning bojxona tartib-taomillarida) realizatsiya qilish, bundan aksiz to'lanadigan tovarlarning ayrim turlari mustasno;

2) bojxona hududida qayta ishlash bojxona tartib-taomiliga joylashtirilgan tovarlardan ishlab chiqarilgan, qayta ishlash mahsuli bo'lgan aksiz to'lanadigan tovarlarni keyinchalik O'zbekiston Respublikasining bojxona hududidan olib chiqib ketish sharti bilan berish;

3) ixtisoslashtirilgan gaz ta'minoti korxonalari orqali aholiga suyultirilgan gazni maishiy ehtiyojlar uchun realizatsiya qilish;

4) O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga quyidagi aksiz to'lanadigan tovarlarni:

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan tartibda insonparvarlik yordami sifatida olib kirish;

davlatlar, hukumatlar, xalqaro tashkilotlar orqali xayriya yordami maqsadida, shu jumladan texnik ko'mak ko'rsatish maqsadida olib kirish;

agar qarz shartnomasida ularni soliqdan ozod etish nazarda tutilgan bo'lsa, xalqaro moliya institutlarining qarzlari va hukumat tashkilotlarining xalqaro qarzlari hisobidan olib kirish;

5) aksiz to'lanadigan tovarlarni O'zbekiston Respublikasining bojxona hududiga soliq solinmaydigan tovarlarni olib kirish normalari doirasida jismoniy shaxslar tomonidan import qilish. O'zbekiston Respublikasi hududiga soliq solinmaydigan tovarlarni jismoniy shaxslar tomonidan olib kirishning eng yuqori normalari qonun hujjatlarida belgilanadi;

6) vakolatli davlat organining yozma shakldagi tasdig'i bo'lgan taqdirda, telekommunikatsiyalar operatorlari hamda tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining texnik vositalarini sertifikatlashtirish bo'yicha maxsus organ tomonidan olinadigan tezkor-qidiruv tadbirlari tizimining texnik vositalari.

Soliq bazasi

Soliq bazasi belgilangan soliq stavkalariga qarab aksiz to'lanadigan tovarlarning (xizmatlarning) har bir turi bo'yicha alohida aniqlanadi.

Aksiz to'lanadigan tovarlarga (xizmatlarga) nisbatan soliq stavkalari mutlaq (qat'iy) summada belgilangan bo'lsa, soliq bazasi aksiz to'lanadigan tovarlarning (xizmatlarning) naturada ifodalangan hajmidan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Ishlab chiqarilayotgan aksiz to'lanadigan tovarlarga (xizmatlarga) soliq stavkalari foizlarda (advalor) belgilangan bo'lsa, soliq bazasi bo'lib realizatsiya qilingan aksiz to'lanadigan tovarlarning (xizmatlarning) qiymati, biroq ularning haqiqiy tannarxidan past bo'lmagan qiymati hisoblanadi.

Jismoniy shaxslar mehnatiga haq to'lash, hisoblab chiqarilgan dividendlar hisobiga bepul yoki boshqa tovarlarga (xizmatlarga) ayirboshlash uchun beriladigan aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha soliq bazasi ushbu moddaning ikkinchi va uchinchi qismlarida belgilangan tartibda aniqlanadi.

Qaytarib berish sharti bilan qayta ishlangan xomashyo va materiallardan ishlab chiqarilgan aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha soliq

bazasi aksiz to'lanadigan tovarlarni ishlab chiqarishga doir ishlarning qiymatini hamda qaytarish sharti bilan qayta ishlangan xom ashyo va materiallarning qiymatini o'z ichiga oladi.

Aksiz to'lanadigan tovarlarga nisbatan qat'iy belgilangan va advalor soliq stavkalaridan iborat bo'lgan aralash soliq stavkalari belgilangan bo'lsa, soliq bazasi, agar ushbu moddaning ikkinchi va uchinchi qismlarida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, aksiz to'lanadigan tovarlarning naturada ifodalangan hajmidan hamda realizatsiya qilingan aksiz to'lanadigan tovarlarning qiymatidan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Chetdan olib kirilayotgan aksiz to'lanadigan tovarlarga nisbatan foizlardagi (advalor) soliq stavkalari belgilangan bo'lsa, soliq bazasi bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq belgilanadigan bojxona qiymati asosida aniqlanadi.

Olib kirilayotgan aksiz to'lanadigan tovarlarga nisbatan qat'iy belgilangan soliq stavkalari belgilangan bo'lsa, soliq bazasi import qilingan aksiz to'lanadigan tovarlarning natura holidagi hajmidan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Olib kirilayotgan aksiz to'lanadigan tovarlarga nisbatan qat'iy belgilangan va advalor soliq stavkalaridan iborat bo'lgan aralash soliq stavkalari belgilangan bo'lsa, soliq bazasi bojxona qonun hujjatlariga muvofiq belgilanadigan, aksiz to'lanadigan tovarlarning naturada ifodalangan hajmidan va (yoki) aksiz to'lanadigan tovarlarning bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq belgilanadigan bojxona qiymatidan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Benzinni, dizel yoqilg'isini va gazni yakuniy iste'molchilarga realizatsiya qilish chog'ida realizatsiya qilingan va (yoki) shaxsiy ehtiyojlar uchun foydalanilgan benzinning, dizel yoqilg'isi va gazning naturada ifodalangan hajmi soliq bazasi hisoblanadi.

2.6.4. Aksiz to'lanadigan tovarlar va xizmatlarning ro'yxati. Soliq stavkalari

Aksiz to'lanadigan tovarlarning (xizmatlarning) ro'yxati va ularga doir soliq stavkalari O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti to'g'risidagi Qonuni bilan tasdiqlanadi.

Soliq stavkalari tovarning yoki xizmatning qiymatiga nisbatan foizlarda (advalor), naturada ifodalangan o'lchov birligiga nisbatan mutlaq

summada (qat'iy belgilangan), shuningdek advalor va qat'iy belgilangan soliq stavkalarini o'z ichiga olgan aralash stavkada belgilanadi.

T/r	Tamaki mahsulotlari turlari	Soliq stavkalari	
		import qilinganda	ishlab chiqariladigan
1.	Filtrli, filtrsiz sigaretalar, papiroslar, sigarillalar (sigaritlar), bidi, kretek	342 000 so'm/ 1 000 dona + 10 foiz	2023-yil 1-yanvardan: 203 500 so'm/ 1 000 dona + 10 foiz 2023-yil 1-fevraldan: 223 850 so'm/ 1 000 dona + 10 foiz
2.	Sigara	5 720 so'm/1 dona	
3.	Chilim uchun tamaki	341 000 so'm/kg*	
4.	Chekiladigan, o'rama tamaki	341 000 so'm/kg	
5.	Chaynaladigan, hidlanadigan va shimiladigan tamaki	341 000 so'm/kg	
6.	Qizdiriladigan tamaki tayoqchasi, qizdiriladigan tamakili kapsula va tarkibida tamaki bo'lgan o'xshash tamoyil bilan foydalaniladigan boshqa mahsulotlar	341 000 so'm/kg	
7.	Nikotinli tamakisiz snyus	137 500 so'm/kg	
8.	Tarkibida nikotin mavjud bo'lgan suyuqlik (kartrijlarda, rezervuarlarda va elektron sigaretlarda foydalanish uchun boshqa konteynerlarda)**	605 so'm/ml	

* Belgilangan soliq stavkasi bo'yicha soliq chilim uchun tamakisiz aralashmani olib kirishda ham to'lanadi.

** Tarkibida nikotin mavjud bo'lgan suyuqlikni (nikotinni) uni iste'mol qilish (elektron va boshqalar) tizimlarida olib kirishda soliq tarkibida nikotin mavjud bo'lgan suyuqlik hajmidan kelib chiqqan holda to'lanadi.

Alkogol mahsulotlariga doir soliq stavkalari

T/r	Alkogol mahsulotlari turlari	Soliq stavkalari(1 litr uchun)		
		import qilinganda	ishlab chiqariladigan	
			2023-yil 1-yanvardan	2023-yil 1-fevraldan
1.	Oziq-ovqat xomashyosidan rektifikatsiyalangan etil spirti, rektifikatsiyalangan va efiroaldegidli fraksiyadan texnik etil spirti va etil spirtining boshlang'ich fraksiyasi	70%	7 450 so'm	
2.	Aroq, konyak va boshqa alkogol mahsulotlari(aksiz to'lanadigan tovar tarkibidagi suvsiz etil spirtining 1 litri uchun, bundan 3 va 4-bandlar mustasno)	106 800 so'm	34 500 so'm	38 000 so'm
3.	Vino:			
	tabiiy ravishda achitilgan tabiiy vinolar (etil spirti qo'shilmagan holda)	30 000 so'm	1 so'm	
	boshqa vinolar, shu jumladan vermut	42 750 so'm	1 980 so'm	2 200 so'm
4.	Pivo	50%, biroq 12 800 so'mdan kam bo'lmagan	1 380 so'm	1 550 so'm

Neft mahsulotlari va boshqa aksiz to'lanadigan tovarlar va xizmatlarga doir soliq stavkalari

Neft mahsulotlari va boshqa aksiz to'lanadigan tovarlar va xizmatlarga nisbatan soliq stavkalari quyidagi miqdorlarda belgilanadi:

T/r	Tovarlar (xizmatlar) nomi	Soliq stavkalari	
		2023-yil 1-yanvardan	2023-yil 1-fevraldan
1.	Neft mahsulotlari:		
	benzin	275 000 so'm/tonna	303 000 so'm/tonna
	aviakerosin (sintetikdan tashqari)	220 000 so'm/tonna	242 000 so'm/tonna
	dizel yoqilg'isi (sintetikdan tashqari)	264 000 so'm/tonna	291 000 so'm/tonna
	EKO dizel yoqilg'isi (sintetikdan tashqari)	237 600 so'm/tonna	262 000 so'm/tonna
	dizel yoki karbyurator (injektor) dvigatellari uchun motor moyi	374 000 so'm/tonna	412 000 so'm/tonna
2.	Polietilen granulalar	10%	
3.	Tabiiy gaz, bundan O'zbekiston Respublikasiga olib kirilgan gaz mustasno	20%	
4.	Yakuniy iste'molchiga realizatsiya qilinadigan:		
	benzin	1 litr uchun 385 so'm/1 tonna uchun 512 000 so'm	1 litr uchun 425 so'm/1 tonna uchun 565 000 so'm
	dizel yoqilg'isi	1 litr uchun 385 so'm/1 tonna uchun 468 000 so'm	1 litr uchun 425 so'm/1 tonna uchun 516 000 so'm
	suyultirilgan gaz	1 litr uchun 385 so'm/1 tonna uchun 730 000 so'm	1 litr uchun 425 so'm/1 tonna uchun 807 500 so'm
	siqilgan gaz	1 kub metr uchun 550 so'm	1 kub metr uchun 605 so'm
5.	Mobil aloqa xizmatlari	10%	
6.	Xushbo'ylashtiruvchi yoki rang beruvchi qo'shimchalarsiz oq shakar	20%	

2.6.5. Aksiz solig‘ini hisoblash

Berilgan xomashyosidan ishlab chiqarilgan mahsulot uchun Aksiz solig‘ini hisoblash mahsulotlarni realizatsiya qilgandagi Aksiz solig‘i oboroti quyidagicha aniqlanadi:

— qat’iy soliq stavkalari belgilangan mahsulotlarga — tayyor mahsulotning tabiiy hajmidan kelib chiqqan holda;

— boshqa mahsulotlar bo‘yicha — tayyor mahsulot ishlab chiqarish uchun ketgan ishlarning va berilgan xomashyoning qiymatlaridan kelib chiqib belgilanadi.

Aksiz solig‘ining summasi quyidagi formulaga asosan hisoblanadi.

1. Aksiz solig‘ining qat’iy soliq stavkalari belgilangan holatlarda, jumladan:

- Tayyor mahsulot birligiga Aksiz solig‘ining qatьiy stavkalari belgilangan mahsulot bo‘yicha (Etil spirti, aroq, konьyak, vino, shampan vinosi, pivo, hamda tamaki mahsulotlari va o‘simlik moyi)

$$AS = F \times A,$$

bunda: F – tegishli o‘lchov birliklarida sotilgan mahsulotning tabiiy hajmi; A —Aksiz solig‘ining qatьiy tavkasi, o‘lchov birligiga so‘mlarda.

2. Boshqa foiz (advalor) ko‘rinishidagi stavkalar belgilangan Aksizlanadigan mahsulotlar bo‘yicha Aksiz solig‘i summasi quyidagi formulaga asosan aniqlanadi:

$$AS = (O \times A) : 100,$$

bunda: O — o‘z ichiga Aksiz solig‘ini oladigan narx, QQSsiz;
A — aksiz solig‘i stavkasi, foizlarda.

Aksiz solig‘i summasining hisob-kitobi uchun aksizni o‘z ichiga oladigan narx quyidagi formula bo‘yicha aniqlanadi:

$$O\ q\ (S \times 100) : 100 - A$$

bu yerda: O — QQSsiz aksiz solig‘ini o‘z ichiga oladigan narx; S — korxonaning hisob-kitob (ulgurji) narxi (me'yoriy xarajatlar va foyda me'yori); A — aksiz solig‘i stavkasi.

Stavkalari foizlarda belgilangan Aksizlanadigan mahsulot bo'yicha aksiz solig'ining hisob-kitobiga shartli misol

1	Mahsulot birligining tannarxi	сўм	1500
2	Zaruriy foyda	сўм	100
3	Mahsulotning hisob-kitob (ulgurji) narxi (1-satr Q 2-satr)	сўм	1600
4	Aksiz solig'i stavkasi	%	12
5	Aksiz solig'I bilan mahsulotning narxi (QQSsiz) (3-satr x 100) : (100 – 4-satr)	сўм	1818
6	Aksiz solig'ining summasi (5-satr – 3-satr)	сўм	218

2.6.6. Soliqni hisoblab chiqarish, soliq hisobotini taqdim etish va soliq to'lash tartibi

Soliqni hisoblab chiqarish tartibi

Soliqni hisoblab chiqarish soliq solinadigan bazadan va soliqning belgilangan stavkalaridan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.

Import qilingan, aksiz to'lanadigan, o'ziga nisbatan aralash — advalor va qat'iy belgilangan soliq stavkalari belgilangan tovarlar bo'yicha soliq soliq bazasi va advalor stavkadan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi. Bunda soliq summasi qat'iy belgilangan 332eying qo'llanilgan holda hisoblab chiqarilgan summadan kam bo'lishi mumkin emas.

Soliq davri

Bir oy soliq davridir.

Soliq hisobotini taqdim etish tartibi

Soliq hisoboti, agar ushbu moddaning ikkinchi qismida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, soliq bo'yicha hisobda turilgan joydagi soliq organlariga har oyda, soliq davridan 332eying oyning o'ninchi kunidan kechiktirmay taqdim etiladi.

Benzin, dizel yoqilg'isi va gaz avtomobillarga yoqilg'I quyish shoxobchalari orqali realizatsiya qilingan taqdirda, soliq hisoboti avtomobillarga yoqilg'I quyish shoxobchalari joylashgan yerdagi soliq organlariga har oyda, soliq davridan 332eying oyning o'ninchi kunidan kechiktirmay taqdim etiladi.

Soliq to'lash tartibi

Soliqni to'lash soliq hisobotini taqdim etish muddatidan kechiktirmay amalga oshiriladi.

Import qilinadigan tovarlar bo'yicha soliqni to'lash bojxona to'g'risidagi qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda amalga oshiriladi. Aksiz markalari bilan tamg'alanishi lozim bo'lgan olib kiriladigan aksiz to'lanadigan tovarlar bo'yicha soliq aksiz markalari olinguniga qadar to'lanadi.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Aksiz solig'i qachon joriy etildi va Aksizlarning asosiy ajratib turadigan xususiyatlari nimalardan iborat?
2. Aksiz solig'i to'lovchilari kimlar?
3. Aksiz solig'ining summasi qaysi formulaga asosan hisoblanadi?
4. Aksiz solig'i obyekti nimalardan iborat?
5. Aksiz solig'ining bazasi qanday aniqlanadi?
6. Aksiz solig'ini to'lashdan kimlar ozod etilgan?
7. Aksiz solig'i stavkalari va Aksizosti tovarlar ro'yxati kim tomonidan belgilanadi?
8. Aksiz solig'ini hisobga olish tartibi qanday?
9. Alohida tovarlar bo'yicha byudjetga to'lanadigan Aksiz solig'ini hisoblab chiqishning xususiyatlari nimada?
10. Aksiz solig'i hisobini taqdim etish va soliqni to'lash muddatlari qanday?

2.7. IJTIMOIY SOLIQ

2.7.1. Soliq to'lovchilar

Ijtimoiy soliqni soliq to'lovchilari deb quyidagilar e'tirof etiladi:

O'zbekiston Respublikasining yuridik shaxslari;

O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshiruvchi O'zbekiston Respublikasi norezidentlari bo'lgan yuridik shaxslar, chet el yuridik shaxslarining vakolatxonalari va filiallari;

Soliq Kodeksning 408 va 409-moddalarida nazarda tutilgan tartibga muvofiq ijtimoiy soliq to'laydigan jismoniy shaxslarning ayrim toifalari.

2.7.2. Soliq solish obyekti

Ish beruvchining xodimlar mehnatiga haq to'lashga doir xarajatlari ijtimoiy soliqning soliq solish obyektidir.

O'zbekiston Respublikasi hududida ishlash uchun chet ellik xodimlar bilan ta'minlash yuzasidan xizmatlar ko'rsatishga doir shartnomalar bo'yicha O'zbekiston Respublikasi norezidenti bo'lgan yuridik shaxsga to'lanadigan chet ellik xodimlarning daromadlari ham soliq solish obyektidir.

Jismoniy shaxslarning ayrim toifalari uchun ular tomonidan tadbirkorlik faoliyatini va (yoki) yakka tartibdagi mehnat faoliyatini amalga oshirish soliq solish obyektidir.

Quyidagilar soliq solish obyekti hisoblanmaydi:

ish beruvchining xodimga mehnatda mayib bo'lganligi yoki sog'ligiga boshqacha shikast yetganligi bilan bog'liq zararning o'rnini qoplash tarzidagi, Soliq Kodeks 369-moddasi ikkinchi qismining 10-bandida ko'rsatilgan miqdorlardan ortiqcha xarajatlari;

paxta yig'im-terimi bo'yicha mavsumiy qishloq xo'jaligi ishlariga jalb qilingan jismoniy shaxslarning bu ishlarni bajarganligi uchun mehnat haqi to'lashga doir xarajatlar.

2.7.3. Soliq bazasi

Soliqni hisoblab chiqarish uchun soliq bazasi Soliq Kodeksning 371-moddasiga muvofiq to'lanadigan xarajatlar summasi sifatida aniqlanadi.

O'zbekiston Respublikasining diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalari xodimlari, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tomonidan xalqaro hukumatlararo tashkilotlarga kvota qilingan lavozimlarga xizmat safariga yuborilgan shaxslar uchun soliqni hisoblab chiqarish maqsadida soliq bazasi ularning O'zbekiston Respublikasida byudjet tashkilotlari xodimlari uchun ish haqi miqdorining oshishi inobatga olingan holda qayta hisoblab chiqariladigan, ular O'zbekiston Respublikasi hududidan tashqariga ishga yuborilguniga qadar oxirgi ish joyida mehnatga haq to'lash tarzida olgan daromadlaridan kelib chiqib aniqlanadi.

Soliq Kodeks 403-moddasining ikkinchi qismida ko'rsatilgan daromadlar bo'yicha soliqni hisoblab chiqarish uchun soliq bazasi chet ellik xodimlarga to'lanadigan daromadlar summasi sifatida, biroq O'zbekiston Respublikasi hududida ishlash uchun chet ellik xodimlar bilan ta'minlash yuzasidan xizmatlar ko'rsatishga doir shartnoma bo'yicha xarajatlar umumiy summasining 90 foizidan kam bo'lmagan summada belgilanadi.

2.7.4. Soliq stavkalari

Soliq stavkalari, agar Soliq Kodeksning 408-moddasida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, 2023 yilda quyidagi miqdorlarda belgilanadi:

T/r	Soliq to'lovchilar	Soliq stavkalari, foizlarda
1.	Soliq to'lovchilar,bundan 2 — 4-bandlarda nazarda tutilganlar mustasno	12
2.	Byudjet tashkilotlari	25
3.	«SOS – O'zbekiston Bolalar mahallalari» uyushmalari	7
4.	Ixtisoslashtirilgan sexlar, uchastkalar va korxonalarda ishlovchi nogironligi bo'lgan shaxslar mehnatidan foydalanuvchi soliq to'lovchilar	4,7

Soliq to'lovchilarning ayrim toifalari uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori bilan pasaytirilgan soliq stavkalari belgilanishi mumkin.

2.7.5. Soliqni hisoblab chiqarish, soliq hisobotini taqdim etish va soliqni to'lash tartibi

Soliq soliq bazasidan va belgilangan soliq stavkalaridan kelib chiqqan holda har oyda hisoblab chiqariladi.

Soliq ish beruvchining va ayrim toifadagi jismoniy shaxslarning mablag'lari hisobidan to'lanadi.

O'zbekiston Respublikasining diplomatik vakolatxonalari va konsullik muassasalari xodimlari bo'yicha, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi tomonidan xalqaro hukumatlararo tashkilotlarga kvota qilingan lavozimlarga xizmat safariga yuborilgan

shaxslar bo'yicha soliqni to'lash majburiyati O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligining zimmasiga yuklatiladi.

Soliq hisoboti soliq hisobida turilgan joydagi soliq organlariga soliq to'lovchi tomonidan ortib boruvchi yakun bilan har oyda hisobot davridan keyingi oyning 15 kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda taqdim etiladi. O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasining norezidentlari bo'lgan yuridik shaxslar tomonidan yil yakunlari bo'yicha soliqning hisoboti hisobot yilidan keyingi yilning 25 martiga qadar taqdim etiladi.

Soliqni to'lash har oyda, soliq hisobotini taqdim etish muddatlaridan kechiktirmay amalga oshiriladi.

2.7.6. Ayrim toifadagi jismoniy shaxslar tomonidan soliqni hisoblab chiqarish va to'lashning o'ziga xos xususiyatlari

Soliq, agar Soliq Kodeksi 408 moddaning ikkinchi qismida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, soliq to'lovchining kalendar oyda ishlagan kunlari sonidan qat'i nazar:

1) yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan — oyiga bazaviy hisoblash miqdorining bir baravaridan kam bo'lmagan miqdorda;

2) yakka tartibdagi tadbirkor bilan mehnat munosabatlarida bo'lgan jismoniy shaxslar tomonidan (bundan buyon matnda yakka tartibdagi tadbirkorning xodimlari deb yuritiladi) — oyiga bazaviy hisoblash miqdorining 50 foizi miqdorida;

3) faoliyatni yuridik shaxs tashkil etmagan holda, oilaviy tadbirkorlik shaklida amalga oshiruvchi oila a'zolari tomonidan:

yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro'yxatdan o'tgan oila a'zosi tomonidan — oyiga bazaviy hisoblash miqdorining bir baravaridan kam bo'lmagan miqdorda;

oilaning boshqa a'zolari tomonidan (bundan o'n sakkiz yoshga to'lmaganlar mustasno) — oyiga bazaviy hisoblash miqdorining 50 foizi miqdorida;

4) qishloq tumanlarida ro'yxatdan o'tgan va faoliyatini amalga oshirayotgan «Hunarmand» uyushmasi a'zosi bo'lgan hunarmandchilik faoliyati subyektlari tomonidan o'z faoliyatining dastlabki ikki yilida —

oyiga bazaviy hisoblash miqdorining 50 foizi miqdorida majburiy tartibda to'lanadi.

Mehnat staji hisoblanishi uchun o'zini o'zi band qilgan shaxslar, mehnat shartnomasi asosida chet elda ishlayotgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, shuningdek O'zbekiston Respublikasi davlat organlari va boshqa tashkilotlar tomonidan chet davlatlarda tashkil etilgan (ochilgan) savdo uylarida, vakolatxonalarda (shu jumladan yuridik shaxs tashkil etmasdan), tashkilotlarda ishlayotgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolari tomonidan yiliga bazaviy hisoblash miqdorining kamida bir baravari miqdorida ixtiyoriy tartibda, quyidagi soliq to'lovchilar tomonidan esa majburiy tartibda to'lanadi:

«Usta-shogird» maktablari o'quvchilari — ular yigirma besh yoshga to'lguniga qadar ishlagan davrda;

dehqon xo'jaliklari, shuningdek maydoni to'rt sotixdan kam bo'lmagan dehqon xo'jaligida, tomorqa yer uchastkasida band bo'lgan yoki ushbu maydonda qoramol yoxud ellik boshdan kam bo'lmagan xonaki parranda parvarishlayotgan jismoniy shaxslar. Bunda dehqon xo'jaligi rahbari soliqni majburiy tartibda to'laydi, boshqa a'zolari va ko'rsatilgan jismoniy shaxslar esa ixtiyoriy asosda to'laydi.

Yoshga doir pensiya va nafaqa oluvchi hunarmandchilik faoliyati subyektlari bo'lgan «Hunarmand» uyushmasining a'zolari soliq to'lashdan ozod etiladi, 408 moddaning birinchi va ikkinchi qismlarida ko'rsatilgan, yoshga doir pensiya olish huquqiga ega bo'lgan qolgan shaxslar, shuningdek I va II guruh nogironligi bo'lgan shaxslar uchun esa soliq miqdori uning belgilangan eng kam miqdorining kamida 50 foizini tashkil etishi kerak. Mazkur imtiyozlar pensiya guvohnomasi yoki tibbiy-mehnat ekspert komissiyasining ma'lumotnomasi asosida beriladi. Imtiyozlarga bo'lgan huquq kalendar yil davomida vujudga kelgan yoki tugatilgan taqdirda, soliqni qayta hisob-kitob qilish ushbu huquq yuzaga kelgan yoki tugatilgan oydan e'tiboran amalga oshiriladi.

Soliqni to'lash quyidagicha amalga oshiriladi:

Soliq Kodeksini 408 moddaning birinchi qismida ko'rsatilgan shaxslar tomonidan — har oyda tadbirkorlik faoliyati amalga oshirilgan oyning o'n beshinchi kunidan kechiktirmay;

Soliq Kodeksini 408 moddaning ikkinchi qismida ko‘rsatilgan shaxslar tomonidan — hisobot yilining 1 dekabrigacha amalga oshiriladi. Bunda soliqning miqdori to‘lov kunida belgilangan bazaviy hisoblash miqdoridan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Yangi ro‘yxatdan o‘tgan yakka tartibdagi tadbirkorlar va yuridik shaxs tashkil etmagan holda oilaviy tadbirkorlik shaklidagi faoliyatni amalga oshiruvchi oila a'zolari tomonidan soliqni to‘lash ular yakka tartibdagi tadbirkor sifatida davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan oydan keyingi oydan e'tiboran amalga oshiriladi.

Soliqni to‘lash majburiyati:

yuridik shaxs tashkil etmagan holda oilaviy tadbirkorlik shaklidagi faoliyatni amalga oshirayotgan oila a'zolari uchun — oilaviy tadbirkorlik subyekti nomidan ish yuritadigan, yakka tartibdagi tadbirkor sifatida ro‘yxatdan o‘tgan oila a'zosining;

yakka tartibdagi tadbirkorning xodimlari uchun — ushbu xodimlar bilan mehnat shartnomasini tuzgan yakka tartibdagi tadbirkorning zimmasiga yuklatiladi.

To‘lov topshiriqnomasida (kirim orderida) soliq to‘lovchining familiyasi, ismi, otasining ismi, identifikatsiya raqami va to‘lov kiritilayotgan davr ko‘rsatilishi shart. Bunda oila a'zolari — oilaviy tadbirkorlik ishtirokchilari va xodim yollagan yakka tartibdagi tadbirkorlar bo‘yicha to‘lov topshiriqnomasi (kirim orderi) har bir oila a'zosi uchun va yakka tartibdagi tadbirkorning har bir yollangan xodimi uchun alohida-alohida yoziladi.

Agar to‘lov topshiriqnomasida (kirim orderida) davr ko‘rsatilmagan bo‘lsa, to‘lov u amalga oshirilayotgan oy (dehqon xo‘jaliklari a'zolari uchun — yil) uchun to‘langan deb hisoblanadi.

Yakka tartibdagi tadbirkorning faoliyati vaqtinchalik to‘xtatib turilganligi to‘g‘risida soliq organlari tomonidan olingan axborot yakka tartibdagi tadbirkor o‘z faoliyatini amalga oshirmaydigan davr uchun soliqni hisoblashni to‘xtatib turish uchun asos bo‘ladi.

Soliq organlari tomonidan olingan, har bir yollangan xodim uchun belgilangan tartibda berilgan hisobga olish kartochkalari yakka tartibdagi tadbirkor o‘z faoliyatini amalga oshirmaydigan davr uchun yakka

tartibdagi tadbirkorning har bir xodimiga soliqni hisoblashni to'xtatib turish uchun asos bo'ladi.

Agar faoliyatini to'xtatib turgan yakka tartibdagi tadbirkor yakka tartibdagi tadbirkorning har bir xodimi uchun hisobga olish kartochkasini soliq organiga belgilangan muddatlarda topshirmasa, yakka tartibdagi tadbirkorning majburiyatlari bo'yicha soliqni hisoblash to'xtatilmaydi.

Soliq Kodeksini 408 moddaning birinchi qismida ko'rsatilgan soliq to'lovchilar soliqni Soliq Kodeksning 405-moddasida ko'rsatilgan soliq stavkalari bo'yicha jami yillik daromad to'g'risida deklaratsiyada ko'rsatilgan mehnatga haq to'lash tarzida olingan daromadlar summasidan kelib chiqib, biroq ushbu moddada belgilangan uning eng kam miqdoridan kam bo'lmagan holda, soliqni ixtiyoriy ravishda to'lash haqida jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiyani taqdim etish bilan bir vaqtda beriladigan ariza asosida to'lashga haqli. Bunda to'lanishi lozim bo'lgan soliqning uzil-kesil summasi 408 moddaning birinchi — beshinchi qismlariga muvofiq to'langan summalarni hisobga olgan holda aniqlanadi.

2.7.7. Ixtiyoriy ravishda soliqni hisoblab chiqarish va to'lashning o'ziga xos xususiyatlari

Qonun hujjatlariga muvofiq soliqni hisoblab chiqarish va ushlab qolish majburiyati zimmasiga yuklatilmagan ish beruvchidan daromadlar oluvchi jismoniy shaxslar soliqni jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiyada ko'rsatilgan mehnatga haq to'lash tarzidagi daromadlar summasidan kelib chiqqan holda, soliqni ixtiyoriy ravishda to'lash haqida jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiyani taqdim etish bilan bir vaqtda beriladigan ariza asosida ixtiyoriy asosda to'laydi.

Soliq Kodeksini 409 moddaning birinchi qismida ko'rsatilgan shaxslar tomonidan soliqni to'lash jami yillik daromad to'g'risidagi deklaratsiya ma'lumotlari bo'yicha soliq organlari tomonidan hisoblab chiqariladigan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ini to'lash muddatlarida amalga oshiriladi.

Nazorat savollari

1. Ijtimoiy soliqni Ijtimoiy soliqni soliq to'lovchilari?
2. Ijtimoiy soliqni soliq solish obyekti va bazasi?
3. Ijtimoiy soliqni soliq stavkasi?

4. Ijtimoiy soliqni hisoblab chiqarish, soliq hisobotini taqdim etish va soliqni to'lash muddatlari?

5. Ijtimoiy soliq soliq to'lovchining kalendar oyda ishlagan kunlari sonidan qat'i nazar qanday tartibda undiriladi?

6. Ixtiyoriy ravishda ijtimoiy soliqni hisoblab chiqarish va to'lashning o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?

2.8. YURIDIK VA JISMONIY SHAXSLAR MOL-MULKIGA SOLINADIGAN SOLIQ

Yuridik va jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni to'lovchilar

O'zbekistonda korxonalar faoli¬yatini soliqqa tortish yo'lidagi muhim qadamlardan biri korxonalarning mol-mulkiga solinadigan soliqning joriy qilinishi bo'ldi. Mol-mulk solig'i dastlab, O'zbekiston Respublikasining 1991 yil 15 fevralda qabul qilingan "Korxonalar, birlashmalar va tashkilotlardan olinadigan soliqlar to'g'risida" gi Qonuniga asosan joriy etildi va shu bilan birga korxonalarning ishlab chiqarish fondlariga to'lov hamda transport vositalariga solinadigan soliq bekor qilindi.

Hozirgi vaqtda ushbu soliqning huquqiy asosi bo'lib, O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, "Davlat soliq xizmati to'g'risida" gi qonuni, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari hamda boshqa soliq qonunchiligi bilan bog'liq bo'lgan me'yoriy hujjatlar hisoblanadi.

O'zbekiston soliq tizimida yuridik shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'i to'g'ri soliqlar tarkibiga kiradi va mohiyatiga ko'ra bu soliq asosiy fondlar shaklidagi resurslarga nisbatan belgilangan soliq hisoblanadi. Mazkur soliq bo'yicha tushumlar summasi to'liq mahalliy byudjetlarga tushadi va u byudjetning barqaror daromad manbalaridan biri hisoblanadi.

Mamlakat soliq tizimida mol-mulk solig'ini joriy qilishdan ko'zlangan maqsad birinchidan, korxonalar o'zlarining xo'jalik faoliyatini yuritishda ortiqcha va foydalanilmayotgan mol-mulkini sotishga qiziqishini uyg'otish bo'lsa, ikkinchidan, korxonalar balansidagi mol-mulkdan samarali foydalanishni rag'batlantirishdan iborat. Chunki, korxonalarning ma'naviy va jismoniy tomondan eskirgan asosiy vositalarini yangi, ilg'or texnologiya-uskunalar bilan yangilashi ishlab chiqarilayotgan tovarlarning

bahosini arzonlashtiradi va raqobatbardosh tovarlar ishlab chiqarishga imkon beradi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning balansidagi barcha mulklardan soliq to'lashga majbur qilish uni ortiqcha bino, inshootlar, mashina va uskunalardan qutilishiga undaydi. Bu esa, o'z navbatida, ishlab chiqarish vositalari bozorini shakllantirishga, mahsulot tannarxini pasaytirishga hamda raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, mol-mulk solig'i daromad va mulk taqsimotidagi nomutanosiblikni bartaraf etishning muhim vositasi hisoblanadi.

2.8.1. Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq.

2.8.1.1. Soliq to'lovchilar

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning soliq to'lovchilari (bundan buyon ushbu bobda soliq to'lovchilar deb yuritiladi) deb quyidagilar e'tirof etiladi:

1) O'zbekiston Respublikasi hududida Soliq Kodeksning 411-moddasiga muvofiq soliq solish obyekti hisoblanuvchi mol-mulkka ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasi yuridik shaxslari;

2) O'zbekiston Respublikasi hududida ko'chmas mulkka ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasining norezidentlari bo'lgan yuridik shaxslar.

Agar ko'chmas mulk mulkdorining joylashgan yerini aniqlashning imkoni bo'lmasa, ushbu mulkka egalik qiluvchi va (yoki) undan foydalanuvchi shaxs soliq to'lovchi hisoblanadi.

Agar yuridik shaxs ko'chmas mulkni moliyaviy ijaraga (lizing) olgan bo'lsa, u ham soliq to'lovchi deb e'tirof etiladi.

2.8.1.2. Soliqni obyekti, soliq solinadigan baza va soliq solinadigan bazani belgilash tartibi.

Soliq solish obyekti

Ko'chmas mulk yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq (bundan buyon ushbu bobda soliq deb yuritiladi) soliq solish obyekti hisoblanadi.

Ko'chmas mulk jumlasiga quyidagilar kiradi:

1) ko'chmas mulkka bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organlarda ro'yxatdan o'tkazilishi lozim bo'lgan binolar va inshootlar;

2) qurilishi tugallanmagan obyektlar. Qurilishi tugallanmagan obyektlarga qurilish obyektiga doir loyiha-smeta hujjatlarida belgilangan normativ muddatda qurilishi tugallanmagan obyektlar, agar qurilishning normativ muddati belgilanmagan bo'lsa, ushbu obyektning qurilishiga vakolatli bo'lgan organning ruxsatnomasi olingan oydan e'tiboran yigirma to'rt oy ichida qurilishi tugallanmagan obyektlar kiradi;

3) temir yo'llar, magistral quvurlar, aloqa va elektr uzatish liniyalari, shuningdek mazkur obyektlarning ajralmas texnologik qismi bo'lgan inshootlar;

4) qurilish tashkilotlari yoki imoratlarni quruvchilar balansida keyinchalik sotish uchun ko'rsatilgan turar joy ko'chmas mulk obyektlari, ko'chmas mulk obyekti foydalanishga topshirilgandan keyin olti oy o'tgach.

Quyidagi ko'chmas mulk obyektlari soliq solish obyekti hisoblanmaydi:

1) notijorat tashkilotlari tomonidan notijorat faoliyatini amalga oshirish doirasida foydalaniladigan ob'ektlar;

2) turar joy-kommunal xo'jaligining va belgilangan maqsadi bo'yicha foydalaniladigan boshqa umumfuqaroviy ahamiyatga molik shahar xo'jaligi obyektlari. Turar joy-kommunal va boshqa umumfuqaroviy ahamiyatga molik shahar xo'jaliklari obyektlari jumlasiga shaharlar va shaharchalarni sanitariya tozalash, obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish ob'ektlari, tashqi yoritish, kommunal-maishiy ehtiyojlar uchun va aholiga vodoprovod (suv olish va tozalash inshootlari bilan), kanalizatsiya (tozalash inshootlari bilan), gaz, qozonxonalar va issiqlik taqsimlanadigan tarmoqlar (ularning inshootlari bilan), shuningdek turar joy-kommunal xo'jaligi ob'ektlariga texnik jihatdan xizmat ko'rsatish va ularni ta'mirlash uchun mo'ljallangan binolar kiradi;

3) umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llari;

4) sug'orish va kollektor-drenaj tarmoqlari;

5) soliq to‘lovchining balansida bo‘lgan hamda tadbirkorlik faoliyatida foydalanilmayotgan, fuqaro muhofazasi va safarbarlik ahamiyatiga molik ob'ektlar;

6) tabiatni muhofaza qilish va sanitariya-tozalash maqsadlari, yong‘in xavfsizligi uchun foydalaniladigan obyektlar. Obyektlarning tabiatni muhofaza qilish, sanitariya-tozalash maqsadlari va yong‘in xavfsizligi uchun foydalaniladigan ob'ektlar jumlasiga kiritish tegishli ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish yoki yong‘in xavfsizligi organining ma'lumotnomasi asosida amalga oshiriladi;

7) yer uchastkalari.

Soliq bazasi

Quyidagilar soliq bazasidir:

1) Soliq Kodeks 411-moddasi ikkinchi qismining 1 va 3-bandlarida nazarda tutilgan obyektlar bo‘yicha — o‘rtacha yillik qoldiq qiymati.

Ko‘chmas mulkning qoldiq qiymati ushbu mol-mulkning boshlang‘ich (tiklanish) qiymati bilan soliq to‘lovchining hisob siyosatida belgilangan usullardan foydalanilgan holda hisoblab chiqilgan amortizatsiya miqdori o‘rtasidagi farq sifatida aniqlanadi.

Bunda to‘liq amortizatsiya qilingan bino bo‘yicha uning uch yilda kamida bir marta aniqlanadigan qayta baholangan (bozor) qiymati soliq bazasidir;

2) Soliq Kodeks 411-moddasi ikkinchi qismining 2-bandida nazarda tutilgan obyektlar bo‘yicha — tugallanmagan qurilishning o‘rtacha yillik qiymati;

3) Soliq Kodeks 411-moddasi ikkinchi qismining 4-bandida belgilangan obyektlar bo‘yicha — mazkur obyektlarning o‘rtacha yillik qiymati (realizatsiya qilinmagan qismi bo‘yicha).

O‘zbekiston Respublikasi norezidentlarining ko‘chmas mulk ob'ektlariga nisbatan soliq bazasi ushbu mol-mulkning o‘rtacha yillik qiymatidir.

Soliq bazasini aniqlash tartibi

Soliq solish obyektlarining o‘rtacha yillik qoldiq qiymati (o‘rtacha yillik qiymat) soliq davridagi har bir oyning oxirgi kunidagi holatga ko‘ra soliq solish obyektlarining qoldiq qiymatlarini (o‘rtacha yillik

qiymatlarini) qo'shishdan olingan summaning o'n ikkidan bir qismi sifatida ortib boruvchi yakun bilan aniqlanadi.

O'zbekiston Respublikasi norezidentlarining ko'chmas mulk ob'ektlari bo'yicha soliq bazasi mazkur ob'ektlarga bo'lgan mulk huquqini tasdiqlovchi hujjatlarda ko'rsatilgan qiymat asosida aniqlanadi.

Soliq bazasi har bir soliq solish obyekti bo'yicha alohida aniqlanadi.

Soliq to'lovchi tomonidan soliqni to'lash nazarda tutilmagan faoliyat turlari amalga oshirilgan taqdirda, soliq bazasi soliq solinadigan va soliq solinmaydigan mol-mulk hisobini alohida-alohida yuritish asosida aniqlanadi. Alohida-alohida hisob yuritishning imkoni bo'lmasa, soliq bazasi soliq to'lanishi nazarda tutilgan faoliyatdan olinadigan sof tushumning jami sof tushum hajmidagi ulushiga qarab aniqlanadi.

2.8.1.3. Soliq imtiyozlari

Soliq hisoblab chiqarilayotganda soliq bazasi quyidagilarning o'rtacha yillik qoldiq qiymatiga (o'rtacha yillik qiymatiga) kamaytiriladi:

Soliq 1) madaniyat va san'at, ta'lim, sog'liqni saqlash (bundan turistik zonalarda joylashgan sanatoriy-kurort obyektlari mustasno), jismoniy tarbiya va sport, ijtimoiy ta'minot obyektlarining;

2) qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish va saqlash uchun, shuningdek ipak qurti yetishtirish uchun foydalaniladigan qishloq xo'jaligi korxonalari balansida bo'lgan mol-mulkning.

Quyidagilar soliqdan ozod qilinadi:

1) yagona ishtirokchilari nogironligi bo'lgan shaxslarning jamoat birlashmalari bo'lgan va xodimlarining umumiy sonida nogironligi bo'lgan shaxslar kamida 50 foizni tashkil etadigan hamda nogironligi bo'lgan shaxslarning mehnatiga haq to'lash fondi mehnatga haq to'lash umumiy fondining kamida 50 foizini tashkil etadigan yuridik shaxslar;

2) qayta tiklanuvchi energiya manbalari qurilmalarini (nominal quvvati 0,1 MVt va undan ortiq bo'lgan) o'rnatganlik uchun qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan energiya ishlab chiqaruvchilar, ular foydalanishga joriy etilgan paytdan e'tiboran o'n yil muddatga.

2.8.1.4. Soliq stavkalari

Soliq stavkasi, agar ushbu moddada boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, 2 foiz miqdorida belgilanadi.

Agar Soliq Kodeksning 415 moddaning uchinchi qismida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, qurilishi normativ muddatda tugallanmagan obyektlarga nisbatan soliq stavkasi 4 foiz miqdorida belgilanadi.

Bo'sh turgan binolar, foydalanilmayotgan ishlab chiqarish maydonlari, yashash uchun mo'ljallanmagan inshootlar, shuningdek tugallanmagan qurilish obyektlariga nisbatan qonun hujjatlarida oshirilgan soliq stavkalarini belgilash yo'li bilan ta'sir choralari qo'llanilishi mumkin hamda Soliq Kodeksning 414-moddasida ko'rsatilgan soliq imtiyozlari ularga tatbiq etilmaydi.

Soliq stavkasi quyidagilarga nisbatan 0,4 foiz miqdorida belgilanadi:

1) umumiy foydalanishdagi temir yo'llar, magistral quvurlar, aloqa va elektr uzatish liniyalari, shuningdek mazkur obyektlarning ajralmas texnologik qismi bo'lgan inshootlar;

2) konservatsiya qilinishi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori qabul qilingan ko'chmas mulk va tugallanmagan qurilish ob'ektlari.

8.1.5. Soliqni hisoblab chiqarish, soliq hisobotini taqdim etish va soliqni to'lash tartibi

Soliq to'lovchilar soliqni Soliq Kodeksning 412-moddasiga muvofiq aniqlangan soliq bazasidan va tegishli soliq stavkasidan kelib chiqqan holda mustaqil ravishda hisoblab chiqaradi.

Soliq hisoboti soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi soliq organiga yilda bir marta, yillik moliyaviy hisobot topshiriladigan muddatda taqdim etiladi, O'zbekiston Respublikasi norezidentlari bo'lgan yuridik shaxslar tomonidan esa soliq hisoboti davridan keyingi yilning 15 fevraliga qadar bo'lgan muddatda taqdim etiladi.

Agar ko'chmas mulk, Soliq Kodeks 411-moddasining ikkinchi qismi 3-bandida ko'rsatilgan obyektlardan tashqari, soliq to'lovchining soliq bo'yicha hisobga olish joyida joylashmagan bo'lsa, soliq hisoboti ko'chmas mulk joylashgan yerdagi soliq organlariga taqdim etiladi.

Soliq davri mobaynida soliq to‘lovchilar (bundan O‘zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasalar orqali amalga oshirmaydigan O‘zbekiston Respublikasi norezidentlari bo‘lgan yuridik shaxslar mustasno) soliq bo‘yicha bo‘nak to‘lovlarni to‘laydi.

Bo‘nak to‘lovlar miqdorini hisoblab chiqarish uchun soliq to‘lovchilar joriy soliq davrining 10 yanvarigacha, yangi tashkil qilinganlari esa, davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan sanadan e'tiboran o‘ttiz kundan kechiktirmay soliq organlariga mo‘ljallanayotgan soliq bazasidan (tegishli yil uchun mol-mulkning o‘rtacha yillik qoldiq qiymatidan (o‘rtacha yillik qiymatidan) va tegishli soliq stavkasidan kelib chiqqan holda hisoblangan joriy soliq davri uchun soliq summasi to‘g‘risidagi ma'lumotnomani taqdim etadi. Soliq bo‘yicha majburiyatlari soliq davri mobaynida yuzaga kelgan soliq to‘lovchilar soliq summasi to‘g‘risidagi ma'lumotnomani soliq majburiyati yuzaga kelgan sanadan e'tiboran o‘ttiz kundan kechiktirmay taqdim etadi.

Soliq Kodeksini 417 moddasining to‘rtinchi qismiga muvofiq hisoblab chiqarilgan bo‘nak to‘lovlar quyidagicha to‘lanadi:

aylanmadan soliq to‘lovchilar tomonidan — yillik soliq summasining to‘rtdan bir qismi miqdorida yilning har choragi uchinchi oyining 10-kunidan kechiktirmay;

aylanmadan soliq to‘lovchilar hisoblanmaydigan soliq to‘lovchilar tomonidan — yillik soliq summasining o‘n ikkidan bir qismi miqdorida har oyning 10-kunidan kechiktirmay.

Soliq davri mobaynida mo‘ljallanayotgan soliq bazasi o‘zgargan taqdirda soliq to‘lovchi soliq summasi to‘g‘risida aniqlashtirilgan ma'lumotnoma taqdim etishga haqli. Bunda soliq davrining qolgan qismi uchun bo‘nak to‘lovlarga soliqning o‘zgarish summasiga teng ulushlarda tuzatish kiritiladi.

Soliq davri uchun to‘lanishi lozim bo‘lgan soliq summasi, bo‘nak to‘lovlar hisobga olingan holda, soliq hisobotini taqdim etish muddatidan kechiktirmay byudjetga o‘tkaziladi.

Soliq davrida soliq bo‘yicha bo‘nak to‘lovlar summasi soliq hisobotida ko‘rsatilgan byudjetga to‘lanishi lozim bo‘lgan soliq summasiga nisbatan 10 foizdan ortiq kamaytirilgan taqdirda, soliq organi bo‘nak

to‘lovlarni soliqning haqiqiy summasidan kelib chiqib, penya hisoblagan holda qaytadan hisoblab chiqadi.

O‘zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasalar orqali amalga oshirmaydigan O‘zbekiston Respublikasining norezidentlari tomonidan soliq har yili bir marta soliq hisoboti davridan keyingi yilning 15 fevralidan kechiktirmay to‘lanadi.

2.8.2. Jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig‘i

2.8.2.1. Soliq to‘lovchilar

Mulkida Soliq Kodeksning 419-moddasiga muvofiq soliq solish obyekti deb tan olinadigan mol-mulki bo‘lgan jismoniy shaxslar, shu jumladan chet el fuqarolari, agar O‘zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalarida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo‘lsa, shuningdek yuridik shaxs tashkil etgan holdagi yoki etmagan holdagi dehqon xo‘jaliklari jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig‘ining soliq to‘lovchilari (bundan buyon ushbu bobda soliq to‘lovchilar deb yuritiladi) deb e'tirof etiladi.

Agar mol-mulk mulkdorining joylashgan yerini aniqlash imkoni bo‘lmasa, shuningdek ko‘chmas mulk mulkdori vafot etgan taqdirda, bu mulk qaysi shaxsning egaligida va (yoki) foydalanishida bo‘lsa, o‘sha shaxs soliq to‘lovchi deb e'tirof etiladi.

2.8.2.2. Soliq obyekti, soliq solinadigan baza

Soliq solish obyekti

O‘zbekiston Respublikasi hududida joylashgan quyidagi mol-mulk jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig‘ining soliq solish obyekti hisoblanadi.

1) uy-joylar, kvartiralar, dala hovli imoratlari;

2) tadbirkorlik faoliyati va (yoki) daromad olish uchun mo‘ljallangan yashash uchun mo‘ljallanmagan ko‘chmas mulk obyektlari;

3) qurilishi tugallanmagan yashash uchun mo‘ljallanmagan obyektlar.

Qurilishi tugallanmagan yashash uchun mo‘ljallanmagan obyektlarga ushbu ob'ektni qurishga doir loyiha-smeta hujjatlarida belgilangan normativ muddatda qurilishi tugallanmagan obyektlar, agar qurilishning normativ muddati belgilanmagan bo‘lsa, ushbu obyektning qurilishiga

vakolatli bo'lgan organning ruxsatnomasi olingan oydan e'tiboran yigirma to'rt oy ichida qurilishi tugallanmagan obyektlar kiradi;

4) ko'p kvartirali uylarga uzviy bog'liq bo'lgan avtomashina turar joylari, shuningdek boshqa imoratlar, binolar va inshootlar.

Soliq bazasi

Ko'chmas mulkka bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organ tomonidan belgilanadigan soliq solish ob'ektlarining kadastr qiymati soliq bazasi hisoblanadi.

Soliqni hisoblab chiqarish maqsadida soliq bazasi qirq ikki million so'mdan kam bo'lishi mumkin emas.

Jismoniy shaxslarning mol-mulkini baholash bo'yicha vakolatli organ tomonidan aniqlangan soliq solish obyektining bahosi mavjud bo'lmagan taqdirda, mol-mulkning shartli qiymati Toshkent va Nukus shaharlarida, shuningdek viloyat markazlarida — ushbu moddaning ikkinchi qismida ko'rsatilgan summaning besh baravari miqdorida, boshqa shaharlarda va qishloq joylarda esa — ikki baravari miqdorida soliq bazasi hisoblanadi.

Bitta jismoniy shaxs bir nechta soliq solish obyekti bo'yicha soliq to'lovchi bo'lgan taqdirda, soliq bazasi har bir ob'ekt bo'yicha alohida hisoblab chiqiladi.

2.8.2.3. Soliq imtiyozlari

Quyidagilarning mulkida bo'lgan mol-mulk soliq solishdan ozod etiladi:

1) «O'zbekiston Qahramoni», Sovet Ittifoqi Qahramoni, Mehnat Qahramoni unvonlariga sazovor bo'lgan, uchala darajadagi Shuhrat ordeni bilan taqdirlangan fuqarolarning.

Mazkur imtiyoz tegishincha «O'zbekiston Qahramoni» unvoni berilganligi to'g'risidagi guvohnoma, Sovet Ittifoqi Qahramoni, Mehnat Qahramoni daftarchalari, orden daftarchasi yoki mudofaa ishlari bo'yicha bo'limning ma'lumotnomasi asosida beriladi;

2) urush nogironlari va qatnashchilari, shuningdek doirasi qonun hujjatlari bilan belgilanadigan ularga tenglashtirilgan shaxslar.

Mazkur imtiyoz urush nogironining (qatnashchisining) tegishli guvohnomasi yoki mudofaa ishlari bo'yicha bo'limning yoxud boshqa

vakolatli organning ma'lumotnomasi asosida, boshqa nogironlarga (qatnashchilarga) esa nogironning (qatnashchining) imtiyozlarga bo'lgan huquqi to'g'risidagi guvohnoma asosida beriladi;

3) sobiq SSSRni, O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish yoki harbiy xizmatning yoxud ichki ishlar organlaridagi xizmatning boshqa majburiyatlarini bajarish chog'ida yaralanganligi, kontuziya bo'lganligi yoki mayib bo'lganligi oqibatida yoxud frontda bo'lish bilan bog'liq kasallik tufayli halok bo'lgan harbiy xizmatchilarning hamda ichki ishlar organlari xodimlarining ota-onalari va beva xotinlari (beva erlari).

Ushbu imtiyoz «Halok bo'lgan askarning beva xotini (beva eri, onasi, otasi)» yoki «Ichki ishlar organlari halok bo'lgan xodimining beva xotini (beva eri, onasi, otasi)» shtampi qo'yilgan yoxud pensiya guvohnomasini bergan muassasa rahbarining imzosi va ushbu muassasa muhri bilan tasdiqlangan tegishli yozuvli pensiya guvohnomasi asosida beriladi.

Agar mazkur shaxslar pensioner bo'lmasa, soliq imtiyozi ularga sobiq SSSR Mudofaa vazirligi, Davlat xavfsizlik qo'mitasi yoki Ichki ishlar vazirligining, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi, Davlat xavfsizlik xizmati, Ichki ishlar vazirligi, Favqulodda vaziyatlar vazirligi, O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Davlat xavfsizlik xizmati, O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi va harbiy xizmat nazarda tutilgan boshqa idoralarning tegishli organlari tomonidan berilgan harbiy xizmatchining yoki ichki ishlar organlari xodimining halok bo'lganligi to'g'risidagi ma'lumotnoma asosida beriladi.

Sobiq SSSRni, O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyaviy tuzumini himoya qilish yoki harbiy xizmatning yoxud ichki ishlar organlaridagi xizmatning boshqa majburiyatlarini bajarish chog'ida yoki frontda bo'lish bilan bog'liq kasallik tufayli halok bo'lgan harbiy xizmatchilarning yoxud ichki ishlar organlari xodimlarining beva xotinlariga (beva erlariga) soliq imtiyozi faqat ular yangi nikohdan o'tmagan taqdirda beriladi;

4) energiya resurslarining amaldagi tarmoqlaridan to'liq uzib qo'yilgan turar joylarda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan

foydalanuvchi shaxslar qayta tiklanadigan energiya manbalari o'rnatilgan oydan e'tiboran uch yil muddatga.

Mazkur imtiyoz energiya resurslarining amaldagi tarmoqlaridan to'liq uzib qo'yilgan holda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish to'g'risida energiya ta'minoti tashkilotlari tomonidan berilgan ma'lumotnoma asosida taqdim etiladi.

Quyidagi jismoniy shaxslarning mulkida bo'lgan mol-mulk oltmish kvadrat metr doirasida soliq solishdan ozod qilinadi:

1) o'n nafar va undan ortiq bolalari bor ota-onalaridan birining. Mazkur imtiyoz fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organining bolalar borligini tasdiqlovchi ma'lumotnomasi asosida beriladi;

2) pensionerlarning. Mazkur imtiyoz pensiya guvohnomasi asosida beriladi;

3) I va II guruh nogironligi bo'lgan shaxslarning. Mazkur imtiyoz pensiya guvohnomasi yoki tibbiy-mehnat ekspert komissiyasining ma'lumotnomasi asosida beriladi;

Ushbu moddada ko'rsatib o'tilgan soliq imtiyozlariga ega bo'lgan shaxslar soliq imtiyozini olishga bo'lgan huquqini tasdiqlovchi hujjatlarni soliq solish obyekti joylashgan yerdagi soliq organlariga mustaqil ravishda taqdim etadi.

Ushbu moddada belgilangan soliq imtiyozlari mulkdorning tanloviga ko'ra faqat bitta yashash uchun mo'ljallangan ko'chmas mulk obyektiga tatbiq etiladi, bundan ushbu modda birinchi qismining 4-bandida ko'rsatilgan shaxslar mustasno.

2.8.2.4. Soliq stavkalari.

Soliq stavkalari 2023 yil uchun quyidagi miqdorlarda belgilanadi:

T/r	Soliq solish obyektlari	Soliq stavkalari, foizlarda
1.	Uy-joylar va kvartiralar, dala hovli imoratlari (umumiy maydoni 200 kv.m gacha bo'lganlarini qo'shib hisoblaganda), ko'p kvartirali uylarga uzviy bog'liq bo'lgan avtomashina turar joylari, shuningdek boshqa imoratlar, binolar va inshootlar	0,28
2.	Shaharlarda joylashgan uy-joylar va kvartiralar, umumiy maydoni:	
	200 kv.m dan ortiq va 500 kv.m gacha bo'lgan	0,37
	500 kv.m dan ortiq bo'lgan	0,49
3.	Boshqa aholi punktlarida joylashgan, umumiy maydoni 200 kv.m dan ortiq bo'lgan uy-joylar va kvartiralar, dala hovli imoratlari	0,37
4.	Tadbirkorlik faoliyati uchun yoxud yuridik shaxsga yoki yakka tartibdagi tadbirkorga ijaraga berishda foydalaniladigan soliq solish obyektlari, shuningdek tadbirkorlik faoliyati va (yoki) daromadlar olish uchun mo'ljallangan, yashash uchun mo'ljallanmagan ko'chmas mulk obyektlari	1.5

Ko'chmas mulkka bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxatidan o'tkazishni amalga oshiruvchi organlar tomonidan ro'yxatga olinmagan yangi qurilgan uy-joylarga nisbatan soliq stavkasi ko'chmas mulkka bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxatidan o'tkazishni amalga oshiruvchi organlar tomonidan taqdim etilgan axborot asosida mulkning shartli qiymatiga nisbatan ikki baravar miqdorida qo'llaniladi.

Hududlarning va faoliyat amalga oshiriladigan joylarning xususiyatlarini hisobga olgan holda Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi, xalq deputatlari, viloyatlar va Toshkent shahar Kengashlari o'rnatilgan soliq stavkalariga 0,7 dan 1,3 gacha bo'lgan oraliqdagi kamaytiruvchi va oshiruvchi koeffitsiyentlar belgilashga haqli.

Jismoniy shaxs yoki oilaviy korxona turar joydan unda istiqomat qilish bilan bir vaqtda tovarlar ishlab chiqarish (xizmatlar ko'rsatish) uchun foydalangan taqdirda, soliq ushbu modda birinchi qismining 1 — 3-bandlarida belgilangan soliq stavkalari bo'yicha to'lanadi.

Normativ muddatda qurilishi tugallanmagan yashash uchun mo'ljallanmagan ob'ektlarga nisbatan soliq stavkasi, agar ushbu moddaning oltinchi qismida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, 4 foiz miqdorida belgilanadi.

Bo'sh turgan binolar, foydalanilmayotgan ishlab chiqarish maydonlari, yashash uchun mo'ljallanmagan inshootlar, shuningdek qurilishi tugallanmagan ob'ektlarga nisbatan qonun hujjatlarida oshirilgan soliq stavkalarini belgilash yo'li bilan yuridik shaxslar uchun nazarda tutilgan ta'sir choralari qo'llanilishi mumkin.

2.8.2.5. Soliqni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi

Soliqni hisoblab chiqarish soliq to'lovchining yashash joyidan qat'i nazar, soliq solish obyekti joylashgan yerdagi soliq organlari tomonidan ko'chmas mulkka bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxatidan o'tkazishni amalga oshiruvchi organning ma'lumotlari asosida amalga oshiriladi.

Soliq summasi mol-mulkning 1 yanvardagi holatiga ko'ra bo'lgan kadastr qiymatidan va belgilangan soliq stavkasidan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Bir necha mulkdorlarining umumiy ulushli mulki bo'lgan imoratlar, binolar va inshootlar uchun soliq har bir mulkdor tomonidan ularning ushbu imoratlar, binolar va inshootlardagi ulushiga mutanosib ravishda to'lanadi.

Mol-mulkka bo'lgan mulk huquqi kalendarь yil mobaynida bir mulkdordan boshqasiga o'tgan taqdirda, soliq avvalgi mulkdor tomonidan shu yilning 1 yanvaridan e'tiboran u mol-mulkka bo'lgan mulk huquqini yo'qotgan oyning boshlanishiga qadar, yangi mulkdor tomonidan esa, unda mulk huquqi vujudga kelgan oydan e'tiboran to'lanadi.

Yangi imoratlar, binolar va inshootlar bo'yicha soliq mulk huquqi yuzaga kelgan oydan e'tiboran to'lanadi.

Meros bo'yicha o'tgan mol-mulk uchun soliq merosxo'rda mulk huquqi vujudga kelgan oydan e'tiboran to'lanadi.

Soliq solish obyekti yo‘q qilingan, vayron bo‘lgan yoki buzib tashlangan taqdirda, soliqni undirish mol-mulk yo‘q qilingan, vayron bo‘lgan yoki buzib tashlangan oydan e'tiboran tugatiladi. Soliq summasini qayta hisob-kitob qilish mahalliy davlat hokimiyati organi yoki fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organi tomonidan berilgan yo‘q qilinganlik, vayron bo‘lganlik yoki buzib tashlanganlik faktini tasdiqlovchi hujjatlar mavjud bo‘lgan taqdirda, amalga oshiriladi.

Kalendap yil mobaynida imtiyozlarga bo‘lgan huquq vujudga kelgan (tugagan) taqdirda, soliqni qayta hisob-kitob qilish ushbu huquq vujudga kelgan (tugagan) oydan e'tiboran amalga oshiriladi.

Soliqni to‘lash to‘g‘risidagi to‘lov xabarnomasi soliq organlari tomonidan soliq to‘lovchilarga imzo qo‘ydirilgan holda yoki to‘lov xabarnomasi olinganligini va olingan sanani tasdiqlovchi boshqa usulda har yili 1 martdan kechiktirmay topshiriladi.

Soliq davri uchun soliqni to‘lash teng ulushlarda 15 aprelga va 15 oktyabrga qadar amalga oshiriladi.

O‘z-o‘zini nazorat qilish uchun savollar

1. Mol-mulk solig‘i qachon joriy etilgan va uni joriy etishdan ko‘zlangan maqsad nima?
2. Mol-mulk solig‘ini davlat byudjeti daromadlari tarkibidagi ahamiyati qanday?
3. Yuridik shaxslardan undiriladigan mol-mulk solig‘ini to‘lovchilari kimlar?
4. Soliqqa tortishning alohida tartibi o‘rnatilgan korxonalar asosiy faoliyatidan tashqari boshqa faoliyat bilan shug‘ullanganlarida mol-mulk solig‘ini to‘lashadimi?
5. Yuridik shaxslardan undiriladigan mol-mulk solig‘ining obyekti va bazasi qanday aniqlanadi?
6. Korxona mol-mulkining o‘rtacha yillik qoldiq qiymati qanday tartibda topiladi?
7. Yuridik shaxslardan undiriladigan mol-mulk solig‘i stavkalari kimning qarori bilan belgilanadi va qanday belgilangan?
8. Yuridik shaxslarning mol-mulk solig‘idan kimlar imtiyozga ega?

9. Soliq idoralariga qaysi muddatlarda mol-mulk solig'i bo'yicha hisob-kitob topshiriladi?

10. Jismoniy shaxslardan undiriladigan mol-mulk solig'ining to'lovchilari kimlar?

11. Jismoniy shaxslarning qanday mol-mulklari soliq solish obyekti va bazasi hisoblanadi?

12. Jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'i stavkalari kimning qarori bilan belgilanadi?

13. Jismoniy shaxslar mol-mulk solig'idan kimlar imtiyozga ega?

14. Jismoniy shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi qanday?

2.9. YURIDIK VA JISMONIY SAXSLARDAN OLINADIGAN YERSOLIG'I

2.9.1. Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'i

Umumiy qoidalar

Yer uchastkalaridan foydalanganlik uchun byudjetga to'lovlar yer solig'i yoki yer uchun ijara to'lovi tarzda amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan ijaraga berilgan yer uchastkalari uchun to'lanadigan ijara to'lovi yer solig'iga tenglashtiriladi. Yer uchastkalarini ijaraga olgan yuridik shaxslarga yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'ini to'lovchilar uchun belgilangan soliq stavkalari, soliq imtiyozlari, soliqni hisoblab chiqarish, soliq hisobotini taqdim etish va soliqni to'lash tartibi tatbiq etiladi.

Yuridik shaxslar mulk huquqi, egalik qilish, foydalanish yoki ijara huquqlari asosida foydalaniladigan yer uchastkalari uchun yer solig'i to'laydi.

2.9.1.1. Soliq to'lovchilar

Mulk huquqi, egalik qilish, foydalanish yoki ijara huquqlari asosida yer uchastkalariga ega bo'lgan yuridik shaxslar, shu jumladan O'zbekiston Respublikasining norezidentlari yuridik shaxslardan olinadigan yer

solig'ini to'lovchilar (bundan buyon ushbu bobda soliq to'lovchilar deb yuritiladi) deb e'tirof etiladi.

Ko'chmas mulk ijaraga berilgan taqdirda, ijaraga beruvchi soliq to'lovchi deb e'tirof etiladi. Bunda moliyaviy ijara (lizing) shartnomasiga muvofiq moliyaviy ijaraga (lizing) berilgan (olingan) ko'chmas mulk obyektlari bo'yicha ijaraga oluvchi (lizing oluvchi) soliq to'lovchi deb e'tirof etiladi.

Yer uchastkasidan bir nechta yuridik shaxs birgalikda foydalangan taqdirda, har bir yuridik shaxs yer uchastkasining foydalanilayotgan maydonidagi o'z ulushi uchun soliq to'lovchi deb e'tirof etiladi.

2.9.1.2. Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'ini soliq solish obyekti va soliq solinadigan baza

Soliq solish obyekti

Mulk huquqi, egalik qilish, foydalanish yoki ijara huquqlari asosida yuridik shaxslarda bo'lgan yer uchastkalari yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'ining (bundan buyon ushbu bobda soliq deb yuritiladi) soliq solish obyektidir.

Quyidagi yer uchastkalari soliq solish obyekti sifatida hisoblanmaydi:

1) notijorat tashkilotlari tomonidan notijorat faoliyati doirasida foydalaniladigan yerlar;

2) aholi punktlarining, bog'dorchilik, uzumchilik yoki polizchilik shirkatlarining umumiy foydalanishdagi yerlari (maydonlar, ko'chalar, tor ko'chalar, yo'llar, shaxobcha yo'llar, sug'orish tarmoqlari, kollektorlar, sohil bo'yi yerlari va boshqa shu kabi umumiy foydalanishdagi yerlar);

3) umumiy foydalanishdagi avtomobil yo'llari egallagan yerlar;

4) aholining madaniy-maishiy ehtiyojlarini qondirish va dam olishi uchun foydalaniladigan yerlar (daraxtzorlar, istirohat bog'lari, saylgohlar, xiyobonlar, aholining ommaviy dam olishi va turizmini tashkil etish uchun belgilangan joylar, shuningdek ariq tarmoqlari egallagan yerlar);

5) davlat qo'riqxonalarining, kompleks (landshaft) buyurtma qo'riqxonalarining, tabiat bog'larining, davlat tabiat yodgorliklarining, buyurtma qo'riqxonalarning (bundan ovchilik xo'jaliklarida tashkil etiladigan buyurtma qo'riqxonalar mustasno), tabiiy pitomniklarning, davlat biosfera rezervatlarining, milliy bog'larning yerlari;

6) sog'lomlashtirish ahamiyatiga molik yerlar – tegishli muassasalar va tashkilotlarga doimiy foydalanishga berilgan, profilaktika hamda davolash ishlarini tashkil etish uchun qulay tabiiy shifobaxsh omillarga ega bo'lgan yer uchastkalari;

7) rekreatsiya ahamiyatiga molik yerlar – aholining ommaviy dam olishi va turizmini tashkil etish uchun tegishli muassasalar hamda tashkilotlarga berilgan yer uchastkalari;

8) tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar – tegishli muassasalar va tashkilotlarga doimiy foydalanishga berilgan moddiy madaniy meros obyektlari, xotira bog'lari egallagan yer uchastkalari;

9) gidrometeorologiya va gidrogeologiya stansiyalari hamda postlari egallagan yerlar;

10) yuridik shaxs balansida bo'lgan va fuqaro muhofazasi hamda safarbarlik ahamiyatiga molik alohida joylashgan obyektlar egallagan yerlar;

11) kommunal-maishiy ahamiyatga molik yerlar (dafn etish joylari, maishiy, qurilish va boshqa chiqindilarni yig'ish, qaytadan ortish va saralash joylari, shuningdek chiqindilarni zararsizlantirish hamda utilizatsiya qilish joylari);

12) ko'p kvartirali uylar egallagan yerlar, bundan yashash uchun mo'ljallanmagan ko'chmas mulk obyektlari egallagan yer uchastkalari mustasno;

13) suv fondi;

14) zaxiralar.

Agar Soliq Kodeksini 426 moddasining ikkinchi qismida ko'rsatilgan yer uchastkalari xo'jalik faoliyatini yuritish uchun foydalanilsa, ular ushbu bobda belgilangan tartibda soliq solish obyekti hisoblanadi.

Soliq bazasi

Quyidagilar soliq bazasidir:

qishloq xo'jaligiga mo'ljallanmagan yerlar bo'yicha — Soliq Kodeksning 428-moddasi ikkinchi qismiga muvofiq soliq solinmaydigan yer uchastkalari maydonlari chegirib tashlangan holda, qishloq xo'jaligiga mo'ljallanmagan yer uchastkasining umumiy maydoni;

qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar bo'yicha — Soliq Kodeksning 428-moddasi ikkinchi qismiga muvofiq soliq solinmaydigan

yer uchastkalari chegirib tashlangan holda, yer uchastkalarining qonun hujjatlariga muvofiq aniqlangan normativ qiymati.

Yer uchastkalariga bo'lgan mulk huquqi, egalik qilish, foydalanish yoki ijara huquqi yil mobaynida soliq to'lovchiga o'tgan bo'lsa, soliq bazasi yer uchastkalariga tegishli huquq vujudga kelganidan keyingi oydan e'tiboran hisoblab chiqariladi. Yer uchastkasining maydoni kamaytirilgan taqdirda, soliq bazasi yer uchastkasi maydoni kamaytirilgan oydan e'tiboran kamaytiriladi.

Yuridik shaxslarda soliq imtiyoziga bo'lgan huquq vujudga kelgan taqdirda, soliq bazasi ushbu huquq vujudga kelgan oydan e'tiboran kamaytiriladi. Soliq imtiyoziga bo'lgan huquq bekor qilingan taqdirda, soliq bazasi ushbu huquq tugatilganidan keyingi oydan e'tiboran hisoblab chiqariladi (ko'paytiriladi).

Soliq to'lovchi soliq to'lash nazarda tutilmagan faoliyat turlarini amalga oshirganda, soliq bazasi soliq solinadigan va soliq solinmaydigan yer uchastkasi bo'yicha alohida-alohida hisob yuritish asosida aniqlanadi. Alohida-alohida hisob yuritish imkoniyati bo'lmaganda, soliq bazasi soliqni to'lash nazarda tutilgan faoliyatdan olinadigan sof tushumning umumiy sof tushum hajmidagi ulushidan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

2.9.1.3. Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'iga imtiyozlar

Qayta tiklanadigan manbalardan energiya ishlab chiqaruvchilar qayta tiklanadigan energiya manbalari (nominal quvvati 0,1 MVt va ko'proq) uskunalari egallagan yer uchastkalari bo'yicha ular ishga tushirilgan paytdan e'tiboran o'n yil muddatga soliqdan ozod etiladi.

Soliq solinmaydigan yer uchastkalari jumlasiga quyidagi yerlar kiradi:

madaniyat, ta'lim, sog'liqni saqlash (bundan turistik zonalarda joylashgan sanatoriy-kurort ob'ektlari band qilgan yerlar mustasno) va ijtimoiy ta'minot ob'ektlari egallagan yerlar;

sport va jismoniy tarbiya-sog'lomlashtirish majmualari, o'quv-mashq bazalari va bolalar-sog'lomlashtirish oromgohlari egallagan yerlar;

shahar elektr transporti yo'llari va metropoliten liniyalari, shu jumladan jamoat transporti bekatlari va metropoliten stansiyalari hamda ularning inshootlari egallagan yerlar;

aholi punktlarining suv ta'minoti va kanalizatsiya inshootlari (magistral suv quvurlari, vodoprovod tarmoqlari, kanalizatsiya kollektorlari va ularning inshootlari, nasos stantsiyalari, suv olish va tozalash inshootlari, vodoprovod va kanalizatsiya tarmoqlaridagi kuzatish quduqlari va dyukerlari, suv bosimi hosil qiladigan minoralar hamda shunga o'xshash inshootlar egallagan yerlar);

magistral issiqlik trassalari, shu jumladan nasos (ko'paytiruvchi, kamaytiruvchi, aralashtiruvchi, drenaj) stansiyalari, issiq suv ta'minotining issiqlikni hisobga olish va nazorat qilish asboblari, isitkichlari, sirkulyatsiya nasoslari hamda shunga o'xshash inshootlar egallagan yerlar;

ixota o'rmon daraxtzorlari egallagan yerlar. Ihota o'rmon daraxtzorlari jumlasiga quyidagilar kiradi: o'rmonlarning daryolar, ko'llar, suv omborlari va boshqa suv obyektlari sohillari bo'ylab o'tgan taqiqlangan mintaqalari; o'rmonlarning ovlanadigan qimmatli baliqlar uvildiriq sochadigan joylarni muhofaza qiluvchi taqiqlangan mintaqalari; eroziyadan saqlaydigan o'rmonlar; o'rmonlarning temir yo'llar va avtomobil yo'llari yoqalab o'tgan ixota mintaqalari; cho'l va chala cho'l zonalaridagi o'rmonlar; shahar o'rmonlari va o'rmon-bog'lari; shaharlar, boshqa aholi punktlari va sanoat markazlarining ko'kalamzorlashtirilgan zonalari atrofidagi o'rmonlar; suv ta'minoti manbalarini sanitariya jihatidan muhofaza qilish zonalaridagi o'rmonlar; kurort tabiiy hududlarni sanitariya jihatidan muhofaza qilish tegrasidagi o'rmonlar; alohida qimmatga ega bo'lgan o'rmonlar; ilmiy yoki tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan o'rmonlar;

suvni tejaydigan (tomchilatib, yomg'irlatib, diskret va boshqa) sug'orish texnologiyalari joriy etilgan yerlar — suvni tejaydigan sug'orish texnologiyalari joriy etilgan oyning boshidan e'tiboran besh yil muddatga. Ushbu imtiyoz suvdan foydalanish va suv iste'moli sohasidagi vakolatli organning xulosasi asosida beriladi. Agarda suvni tejaydigan sug'orish texnologiyalari joriy etilgan oyning boshidan boshlab besh yil davomida foydalanishga yaroqsiz bo'lgan yoki demontaj qilingan bo'lsa, soliq imtiyozi butun soliq davri uchun soliqni to'lash bo'yicha majburiyatlarning tiklanishi bilan bekor qilinadi;

qishloq xo'jaligi maqsadlari uchun yangi o'zlashtirilayotgan yerlar — vakolatli organ tomonidan tasdiqlangan loyihaga muvofiq, ularni

o'zlashtirish ishlari bajariladigan davrda va ular o'zlashtirilgan vaqtdan e'tiboran besh yil mobaynida;

melioratsiya ishlari amalga oshirilayotgan mavjud sug'oriladigan yerlar — vakolatli organ tomonidan tasdiqlangan loyihaga muvofiq, ishlar boshlanganidan e'tiboran besh yil muddatga;

yangi barpo etilayotgan bog'lar, tokzorlar va tutzorlar egallagan yerlar, daraxtlarning qator oralaridan qishloq xo'jaligi ekinlarini ekish uchun foydalanilishidan qat'i nazar, uch yil muddatga. Kuzda o'tqazilgan yangi ko'chatlar uchun beriladigan soliq imtiyozi muddatini hisoblab chiqarish keyingi yilning 1 yanvaridan e'tiboran boshlanadi, bahorda o'tqazilgan ko'chatlar uchun esa joriy soliq davrining 1 yanvaridan e'tiboran boshlanadi;

ilmiy tashkilotlarning, qishloq xo'jaligi va o'rmon xo'jaligi sohasidagi ilmiy-tadqiqot tashkilotlari hamda o'quv yurtlariga qarashli tajriba, eksperimental va o'quv-tajriba xo'jaliklarining bevosita ilmiy hamda o'quv maqsadlari uchun foydalaniladigan qishloq xo'jaligi ahamiyatiga molik bo'lgan yerlar va o'rmon fondining yerlari. Ushbu bandga muvofiq ilmiy tajribalar, eksperimental ishlar, yangi navlarning seleksiyasi o'tkazilishi uchun hamda mavzulari tasdiqlangan boshqa ilmiy va o'quv maqsadlari uchun foydalaniladigan ekinlar hamda daraxtzorlar egallagan yer uchastkalari soliq to'lashdan ozod qilinadi.

Ushbu moddada belgilangan soliq imtiyozlari belgilangan maqsadda bevosita foydalanilmayotgan yer uchastkalariga nisbatan tatbiq etilmaydi.

2.9.1.4. Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'i stavkasi

Qishloq xo'jaligi uchun mo'ljallanmagan yerlar bo'yicha bazaviy soliq stavkasi respublika hududlari kesimida 1 gektar uchun mutlaq o'lchamda quyidagi miqdorlarda belgilanadi:

Respublika hududlari	1 gektar uchun bazaviy soliq stavkasi, (mln so'mda)
Toshkent shahri	
1 зона	242
2 зона	193
3 зона	149
4 зона	99

5 зона	50
Qoraqalpog'iston Respublikasi	31
Andijon viloyati	39
Buxoro viloyati	32
Jizzax viloyati	32
Qashqadaryo viloyati	32
Navoiy viloyati	32
Namangan viloyati	39
Samarqand viloyati	39
Surxondaryo viloyati	29
Sirdaryo viloyati	24
Toshkent viloyati	33
Farg'ona viloyati	33
Xorazm viloyati	32

Qishloq xo'jaligi uchun mo'ljallanmagan yerlar uchun soliq stavkalarining aniq miqdori quyidagi tartibda aniqlanadi:

Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kengesi va viloyatlar xalq deputatlari Kengashlari 0,5 dan 2,0 gacha bo'lgan kamaytiruvchi va oshiruvchi koeffitsiyentlarni qo'llagan holda, Soliq Kodeksini 429 moddasining birinchi qismida belgilangan bazaviy soliq stavkalari asosida qishloq xo'jaligiga mo'ljallanmagan yerlar uchun tuman va shaharlar kesimida, ularning iqtisodiy rivojlanishiga qarab, soliq stavkalarini belgilaydi;

tumanlar va shaharlar xalq deputatlari Kengashlari, Soliq Kodeksini 429 modda ikkinchi qismining ikkinchi xatboshisida belgilangan soliq stavkalariga, Toshkent shahri uchun esa — 429 moddaning birinchi qismida belgilangan bazaviy soliq stavkalariga 0,7 dan 3,0 gacha bo'lgan kamaytiruvchi va oshiruvchi koeffitsiyentlarni ularning hududlarida joylashgan daha, massiv, mahalla, ko'cha kesimida kiritadi.

Tumanlar va shaharlar xalq deputatlari Kengashlari tomonidan keyingi soliq davri uchun soliq stavkalari har yili joriy soliq davrining 31 dekabriga qadar qishloq xo'jaligiga mo'ljallanmagan yer uchastkalari joylashgan joydagi soliq organlariga taqdim etadi. Yer uchastkalari joylashgan joydagi soliq organlari ushbu soliq stavkalarini besh kun ichida soliq to'lovchilarga ma'lumot uchun yetkazishlari kerak.

Qishloq xo'jaligi uchun mo'ljallangan yerlar uchun soliq stavkalari qishloq xo'jaligi ekinzorlarining normativ qiymatiga nisbatan 0,95 foiz miqdorda belgilanadi.

Quyidagilar egallagan yer uchastkalari uchun soliq stavkasiga 0,25 koeffitsiyent qo'llaniladi:

yagona ishtirokchilari nogironlarning jamoat birlashmalari bo'lgan va xodimlar umumiy sonining kamida 50 foizini nogironlar tashkil etadigan hamda nogironlarning mehnatiga haq to'lash fondi mehnatga haq to'lash umumiy fondining kamida 50 foizini tashkil etadigan yuridik shaxslar egallagan yerlar;

elektr uzatish liniyalari, ularning podstansiyalari va inshootlari egallagan yerlar;

umumdavlat aloqa liniyalari (havo va kabelli aloqa liniyalari, tirgakli liniyalar va radiofikatsiyalar, yer osti kabelli liniyalari, ularni bildiruvchi signalli va harakatsiz belgilar, radiorele aloqa liniyalari, kabelli telefon kanalizatsiyalari, yer ustidagi va yer ostidagi xizmat ko'rsatilmaydigan kuchaytirgich punktlari, taqsimlagich shkaflar, yerga ulash konturi qutilari hamda boshqa aloqa inshootlari) egallagan yerlar;

umumiy foydalanishdagi temir yo'llar, shu jumladan tuproq ko'tarmasi, sun'iy inshootlar, liniya-yo'l binolari, temir yo'l aloqasi hamda elektr ta'minoti qurilmalari, inshootlar va yo'l qurilmalaridan iborat temir yo'l stansiyalari hamda saralash joylari, shuningdek belgilangan tartibda temir yo'l transporti korxonalari, muassasalari va tashkilotlariga doimiy yoki vaqtinchalik foydalanishga berilgan ixota daraxtzorlari egallagan yerlar;

magistral neft va gaz quvurlari, shu jumladan kompressor, nasos stansiyalari, yong'inga qarshi va avariyaga qarshi stansiyalar, quvurlarni katodli himoyalash stansiyalari ularni tarmoqqa ulash uzellari bilan, quvurlarni tozalash qurilmalari hamda shunga o'xshash inshootlar band etgan yerlar;

samolyotlarning uchish-qo'nish maydonlari, yerda boshqarish yo'lkalari va to'xtash joylari, fuqaro aviatsiyasi aeroportlarining radionavigatsiya va elektr yoritish uskunalari egallagan yerlar;

O‘zbekiston Respublikasining rivojlantirish Davlat dasturlariga kiritilgan obyektlar qurilishi uchun ajratilgan yerlar — qurilishning normativ muddati davrida;

konservatsiyaga qo‘yilishi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari qabul qilingan obyektlar egallagan yerlar — ularning konservatsiyasi davrida.

Soliq Kodeksi 429 moddasining beshinchi qismi yuridik shaxslargabelgilangan tartibda ajratilgan yer uchastkalariga tatbiq etiladi.

Yer uchastkasi mulkdorining, yer egasining, yerdan foydalanuvchining yoki ijarachining aybi bilan qishloq xo‘jaligi yerlarining sifati yomonlashgan (bonitet bali pasaygan) taqdirda, soliq yuridik shaxslar tomonidan yerning sifati yomonlashguniga qadar mavjud bo‘lgan bonitent balidan kelib chiqqan holda to‘lanadi.

Qishloq xo‘jaligi yerlarining sifati yaxshilangan taqdirda (bonitet bali oshganda), soliq yuridik shaxslar tomonidan tuproq bonitirovkasi o‘tkazilgan yildan keyingi yilning boshidan yangi bonitet balidan kelib chiqqan holda, qishloq xo‘jaligi yerlarining normativ qiymati bo‘yicha, agrotexnik tadbirlar tugagan davrlarda qayta hisob-kitob qilinmasdan to‘lanadi.

Shaharlar va shaharchalarning ma'muriy chegaralarida joylashgan qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlar uchun soliq qishloq xo‘jaligi yerlari uchun belgilangan soliq stavkalarining ikki baravari miqdorida to‘lanadi.

Qurilishi tugallanmagan obyektlar egallagan yer uchastkalari uchun, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilmagan bo‘lsa, soliq ikki baravar soliq stavkalari bo‘yicha to‘lanadi.

Bo‘sh turgan binolar, foydalanilmayotgan maydonlar, yashash uchun mo‘ljallanmagan inshootlar, qurilishi tugallanmagan obyektlar, shuningdek, samarali foydalanilmayotgan baliq yetishtirish (o‘stirish) uchun mo‘ljallangan sun'iy suv havzalari joylashgan yer uchastkalariga nisbatan qonunchilikda oshirilgan soliq stavkalarini belgilash yo‘li bilan ta'sir choralari qo‘llanilishi mumkin. Bunday yer uchastkalariga soliq imtiyozlari tatbiq etilmaydi.

Tugallanmagan qurilish obyektlari jumlasiga ushbu qurilish obyektiga doir loyiha-smeta hujjatlarida belgilangan normativ muddatda

qurilishi tugallanmagan obyektlar, agar qurilishning normativ muddati belgilanmagan bo'lsa, ushbu ob'ektlarning qurilishiga vakolatli bo'lgan organning ruxsatnomasi olingan oydan e'tiboran yigirma to'rt oy ichida qurilishi tugallanmagan obyektlar kiradi.

Yer maydonlaridan hujjatlarsiz yoxud yer uchastkasiga bo'lgan huquqni tasdiqlovchi hujjatlarda ko'rsatilganidan kattaroq hajmda foydalanilganda soliq stavkasi belgilangan soliq stavkalarining to'rt baravari miqdorida belgilanadi.

Shaharlar va shaharchalarning ma'muriy chegaralarida joylashgan konlar va karerlar band etgan yerlar uchun soliq tumanlar va shaharlar xalq deputatlari Kengashlari belgilagan soliq stavkalariga 0,1 koeffitsiyentini qo'llagan holda to'lanadi.

2.9.1.5. Soliqni hisoblab chiqarish va soliq hisobotini taqdim etish tartibi

Soliq har bir soliq davrining 1 yanvariga bo'lgan holatga ko'ra hisoblab chiqariladi va soliq hisoboti yer uchastkasi joylashgan yerdagi soliq organiga quyidagi muddatlarga taqdim etiladi:

qishloq xo'jaligiga mo'ljallanmagan yerlar bo'yicha — joriy soliq davrining 10 yanvariga qadar;

qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar bo'yicha — joriy soliq davrining 1 mayiga qadar.

Soliq to'lovchilar soliqni Soliq Kodeksning 427-moddasiga muvofiq aniqlangan soliq bazasidan va tegishli soliq stavkasidan kelib chiqqan holda mustaqil ravishda hisoblab chiqaradi.

Soliq bazasi (hisoblab chiqarilgan soliq summasi) soliq davri mobaynida o'zgarish bo'lganda yuridik shaxslar bir oylik muddat ichida soliq organiga aniqlashtirilgan soliq hisobotini taqdim etishi shart.

Soliq davri mobaynida qishloq xo'jaligi ekinzorlarining umumiy maydonida va tarkibida o'zgarishlar yuz bergan yuridik shaxslar qishloq xo'jaligi uchun mo'ljallangan yerlari bo'yicha aniqlashtirilgan soliq hisobotini joriy yilning 1 dekabriga qadar taqdim etadi.

Soliq Kodeks 426-moddasining ikkinchi qismida ko'rsatilgan obyektlar joylashgan yer uchastkalariga ega bo'lgan yuridik shaxslar joriy soliq davrining 10 yanvariga qadar mazkur obyektlarning joylashgan yeri bo'yicha soliq organlariga soliq solish obyekti hisoblanmaydigan, yuridik

shaxsda mavjud bo'lgan yer uchastkalari to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan tasdiqlangan shakldagi ma'lumotnomani taqdim etadi.

Ko'p kvartirali uylarda joylashgan turar joy bo'lmagan ko'chmas mulk obyektlari bilan band bo'lgan yer uchastkalari bo'yicha soliq turar joy bo'lmagan ko'chmas mulk obyektining qavatlar soniga bo'lingan maydonidan kelib chiqqan holda hisoblanadi.

Soliqni to'lash tartibi

Qishloq xo'jaligi uchun mo'ljallanmagan yerlar uchun soliqni to'lash quyidagicha amalga oshiriladi:

aylanmadan soliq to'lovchilar uchun – yillik soliq summasining to'rtdan bir qismi miqdorida, har chorak birinchi oyining 10-kunigacha;

aylanmadan soliq to'lovchi bo'lmagan soliq to'lovchilar uchun – yillik soliq summasining o'n ikkidan bir qismi miqdorida, har oyning 10-kunigacha.

Soliq davri davomida soliq to'lashning belgilangan muddatidan keyin majburiyatlar yuzaga kelganda, ushbu summani to'lash majburiyatlar yuzaga kelgan sanadan e'tiboran o'ttiz kundan kechiktirmay amalga oshiriladi.

Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar uchun soliqni to'lash quyidagicha amalga oshiriladi:

hisobot yilining 1 sentyabriga qadar — yillik soliq summasining 30 foizi;

hisobot yilining 1 dekabriga qadar — soliqning qolgan summasi.

2.9.2. Jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'i

2.9.2.1. Soliq to'lovchilar

Mulk huquqi, egalik qilish, foydalanish yoki ijara huquqlari asosida yer uchastkalariga ega bo'lgan jismoniy shaxslar, shuningdek yuridik shaxs tashkil etgan yoki etmagan holdagi dehqon xo'jaliklari jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'ini soliq to'lovchilari (bundan buyon ushbu bobda soliq to'lovchi deb yuritiladi) deb e'tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan ijaraga berilgan yer uchastkalari uchun to'lanadigan ijara to'lovi yer solig'iga tenglashtiriladi. Yer uchastkalarini ijaraga olgan

jismoniy shaxslarga nisbatan jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'ini to'lovchilar uchun belgilangan soliq stavkalari, soliq imtiyozlari, soliqni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi tatbiq etiladi.

Uy-joy, yashash uchun mo'ljallanmagan imoratlar va inshootlar meros bo'yicha o'tishi bilan birgalikda mulk huquqi, egalik qilish va foydalanish huquqi o'tgan yer uchastkalari uchun yer solig'i meros qoldiruvchining soliq majburiyatlarini inobatga olgan holda merosxo'rlardan undiriladi.

2.9.2.2. Jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'ini soliq solish obyekti va soliq solinadigan baza

Soliq solish obyekti

Quyidagi yer uchastkalari jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'ining (bundan buyon ushbu bobda soliq deb yuritiladi) soliq solish obyektidir:

1) dehqon xo'jaligini yuritish uchun meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilishga berilgan yer uchastkalari;

2) yakka tartibda uy-joy qurilishi uchun meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilishga berilgan yer uchastkalari;

3) jamoa bog'dorchiligi, uzumchiligi va polizchiligini yuritish uchun berilgan, shuningdek yakka tartibdagi va jamoa garajlari egallagan yer uchastkalari;

4) xizmat yuzasidan berilgan chek yerlar;

5) meros bo'yicha, hadya qilinishi yoki sotib olinishi natijasida uy-joy va imoratlar bilan birgalikda mulk huquqi, egalik qilish va foydalanish huquqi ham o'tgan yer uchastkalari;

6) qonun hujjatlarida belgilangan tartibda mulk qilib sotib olingan yer uchastkalari;

7) tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun foydalanishga yoki ijaraga berilgan yer uchastkalari.

Ko'p kvartirali uylar egallagan yer uchastkalari soliq solish obyekti bo'lmaydi, bundan 434 modda birinchi qismining 7-bandida ko'rsatilganlar va ko'p kvartirali uylarda joylashgan yashash uchun mo'ljallanmagan ko'chmas mulk obyektlari mustasno.

Soliq bazasi

Ko‘chmas mulkka bo‘lgan huquqlarni davlat ro‘yxatidan o‘tkazishni amalga oshiruvchi organning ma'lumotlari bo‘yicha yer uchastkalarining maydoni soliq bazasidir.

Dehqon xo‘jaligini yuritish uchun berilgan qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlar bo‘yicha soliq bazasi Soliq Kodeks 428-moddasining ikkinchi qismiga muvofiq soliq solinmaydigan qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yer uchastkalari chegirib tashlangan holda, yer uchastkalarining qonunchilikka muvofiq aniqlangan normativ qiymati.

Jamoa bog‘dorchiligi, uzumchiligi va polizchiligini yuritish uchun fuqarolarga berilgan, shuningdek yakka tartibdagi va jamoa garajlari egallagan yer uchastkalari bo‘yicha soliq bazasi ushbu yer uchastkalarini bergan tashkilotlar boshqaruv organlarining ma'lumotlari bo‘yicha aniqlanadi.

Xizmat yuzasidan berilgan chek yer maydonlari bo‘yicha soliq bazasi o‘z xodimlariga yer uchastkalarini bergan korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning ma'lumotlari bo‘yicha aniqlanadi.

2.9.2.3. Soliq imtiyozlari

Soliqdan quyidagilar ozod qilinadi:

1) «O‘zbekiston Qahramoni», Sovet Ittifoqi Qahramoni, Mehnat Qahramoni unvonlariga sazovor bo‘lgan, uchala darajadagi Shuhrat ordeni bilan taqdirlangan fuqarolar. Mazkur imtiyoz «O‘zbekiston Qahramoni» unvoni berilganligi to‘g‘risidagi guvohnoma, Sovet Ittifoqi Qahramoni va Mehnat Qahramoni daftarchalari, orden daftarchasi yoki mudofaa ishlari bo‘limining ma'lumotnomasi asosida beriladi;

2) urush nogironlari va qatnashchilari, shuningdek doirasi qonun hujjatlari bilan belgilanadigan ularga tenglashtirilgan shaxslar. Mazkur imtiyoz urush nogironining (qatnashchisining) tegishli guvohnomasi yoki mudofaa ishlari bo‘limining yoxud boshqa vakolatli organning ma'lumotnomasi asosida, boshqa nogironlarga (qatnashchilarga) esa nogironning (qatnashchining) imtiyozlarga bo‘lgan huquqi to‘g‘risidagi guvohnoma asosida beriladi;

3) I va II guruh nogironligi bo‘lgan shaxslar. Mazkur imtiyoz pensiya guvohnomasi yoki tibbiy-mehnat ekspert komissiyasining ma'lumotnomasi asosida beriladi;

4) yolg‘iz pensionerlar. Yolg‘iz yoki voyaga yetmagan bolalari bilan yoxud nogiron bolasi bilan birga alohida uyda yashovchi pensionerlar yolg‘iz pensionerlar deb tushuniladi. Mazkur imtiyoz pensiya guvohnomasi yoki O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasi tuman (shahar) bo‘limining ma'lumotnomasi, shuningdek fuqarolar o‘zini o‘zi boshqarish organlarining ma'lumotnomasi asosida beriladi;

5) boquvchisini yo‘qotgan ko‘p bolali oilalar. Ota va onadan biri yoxud ota-ona vafot etgan ko‘p bolali oilalar soliq solish maqsadida boquvchisini yo‘qotgan ko‘p bolali oilalardir. Ushbu imtiyoz O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasi tuman (shahar) bo‘limining ma'lumotnomasi asosida beriladi;

6) Chernobil AESdagi avariya oqibatlarini tugatishda ishtirok etganlik uchun imtiyozlar oladigan fuqarolar (shu jumladan vaqtincha yuborilgan yoki xizmat safariga yuborilgan) fuqarolar. Mazkur imtiyoz tibbiy-mehnat ekspert komissiyasining ma'lumotnomasi, nogironligi bo‘lgan shaxsning maxsus guvohnomasi, Chernobil AESdagi avariya oqibatlarini tugatish ishtirokchisining guvohnomasi, shuningdek vakolatli organlar tomonidan berilgan va imtiyozlar berish uchun asos bo‘ladigan boshqa hujjatlar asosida beriladi;

7) energiya resurslarining amaldagi tarmoqlaridan to‘liq uzib qo‘yilgan turar joylarda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanuvchi shaxslar — qayta tiklanadigan energiya manbalari o‘rnatilgan oydan e'tiboran uch yil muddatga. Mazkur imtiyoz energiya resurslarining amaldagi tarmoqlaridan to‘liq uzib qo‘yilgan holda qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish to‘g‘risida energiya ta'minoti tashkilotlari tomonidan berilgan ma'lumotnoma asosida beriladi.

Soliq Kodeksini 436 moddasining birinchi qismida belgilangan soliq imtiyozlari, bundan 5-bandda ko‘rsatilgani mustasno, yakka tartibdagi uy-joy qurilishi, dehqon xo‘jaligini yuritish uchun berilgan yer uchastkalariga bo‘lgan huquqlarni davlat ro‘yxatidan o‘tkazishni amalga oshiruvchi organda ro‘yxatdan o‘tkazgan jismoniy shaxslarga beriladi. Bunda mazkur soliq imtiyozlari soliq to‘lovchining tanlovi bo‘yicha faqat bitta yer uchastkasiga berilishi mumkin, bundan Soliq Kodeksini 436 moddasini birinchi qismining 7-bandida ko‘rsatilgan shaxslar mustasno.

Ushbu moddada ko‘rsatilgan soliq imtiyozlariga ega bo‘lgan shaxslar soliq imtiyozlarini olish huquqini tasdiqlovchi hujjatlarini yer uchastkasi joylashgan yerdagi soliq organlariga mustaqil ravishda taqdim etadi.

2.9.2.4. Soliq stavkalari

Respublika hududlari kesimida 2023 yilda bazaviy soliq stavkalari 1 kv. m uchun mutlaq o‘lchamda quyidagi miqdorlarda belgilanadi (bundan dehqon xo‘jaligini yuritish uchun berilgan qishloq xo‘jaligi uchun mo‘ljallangan yerlar mustasno):

Respublika hududlari	1 kv. m uchun bazaviy soliq stavkasi (so‘mda)
Toshkent shahri:	
1 zona	1408
2 zona	1194
3 zona	979
4 zona	770
5 zona	550
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	286
Andijon viloyati	352
Buxoro viloyati	286
Jizzax viloyati	286
Qashqadaryo viloyati	286
Navoiy viloyati	286
Namangan viloyati	352
Samarqand viloyati	352
Surxondaryo viloyati	268
Sirdaryo viloyati	226
Toshkent viloyati	297
Farg‘ona viloyati	297
Xorazm viloyati	286

2.9.2.5. Soliqni hisoblab chiqarish va to‘lash tartibi

Soliqni hisoblab chiqarish soliq to‘lovchining yashash joyidan qat’i nazar, yer uchastkasi joylashgan yerdagi soliq organlari tomonidan ko‘chmas mulkka bo‘lgan huquqlarni davlat ro‘yxatidan o‘tkazuvchi organning ma'lumotlari asosida, dehqon xo‘jaligini yuritish uchun berilgan qishloq xo‘jaligi uchun mo‘ljallangan yerlar bo‘yicha esa — qishloq xo‘jaligi uchun mo‘ljallangan yerlarning normativ qiymatini aniqlovchi organning ma'lumotlari asosida amalga oshiriladi.

Soliq organlari har yili 1 martdan kechiktirmay soliq summasi va uni to'lash muddatlari ko'rsatilgan to'lov xabarnomasini jismoniy shaxslarga imzo qo'ydirib yoki to'lov xabarnomasi olinganligi faktini va olingan sanani tasdiqlovchi boshqa usulda topshiradi.

Yil mobaynida yer uchastkasi maydoni o'zgarganda va imtiyozlarga bo'lgan huquq yuzaga kelganda (tugatilganda) soliq organlari mazkur o'zgarishlardan keyin bir oy ichida soliqni qayta hisob-kitob qilishi hamda soliq to'lovchiga soliq summasi va uni to'lash muddatlari ko'rsatilgan yangi yoki qo'shimcha to'lov xabarnomasini taqdim etishi kerak.

Ko'p kvartirali uylarda joylashgan turar joy bo'lmagan ko'chmas mulk ob'ektlari bilan band bo'lgan yer uchastkalari bo'yicha soliq turar joy bo'lmagan ko'chmas mulk obyektining qavatlar soniga bo'lingan maydonidan kelib chiqqan holda hisoblanadi.

Soliq to'lash tartibi

Yil davomida ajratilgan yer uchastkalari uchun soliq yer uchastkasi ajratilgan oydan keyingi oydan e'tiboran jismoniy shaxslar tomonidan to'lanadi.

Yer uchastkasi maydoni kamaytirilgan taqdirda, soliqni to'lash yer uchastkasi kamaytirilgan oydan e'tiboran tugatiladi (kamaytiriladi).

Soliq bo'yicha imtiyozlar belgilangan taqdirda, bu soliq imtiyozga bo'lgan huquq yuzaga kelgan oydan e'tiboran to'lanmaydi. Soliq bo'yicha imtiyozlarga bo'lgan huquq tugatilgan taqdirda, bu soliq mazkur huquq tugatilgan oydan keyingi oydan e'tiboran to'lana boshlaydi.

Soliq davri uchun soliqni to'lash jismoniy shaxslar tomonidan 15 aprel va 15 oktyabrga qadar teng ulushlarda amalga oshiriladi.

O‘z-o‘zini nazorat qilish uchun savollar

1. Yer solig‘ini yuridik shaxslardan undirishning iqtisodiy mohiyati nimadan iborat?
2. Yuridik shaxslarni yer solig‘ini to‘lovchilari bo‘lib kimlar hisoblanishadi?
3. Yuridik shaxslarning yer solig‘ini undirish obyekti va bazasi nima?
4. Yuridik shaxslarning soliq stavkalari qanday mezonlar asosida belgilanadi?
5. Qanday yerlar soliq solinmaydigan yer uchastkalari hisoblanadi?
6. Qanday yuridik shaxslar yer solig‘idan ozod qilinadi?
7. Yuridik shaxslarning yer solig‘ini hisoblab chiqarish va byudjetga to‘lash muddatlari qanday belgilangan?
8. Jismoniy shaxslardan undiriladigan yer solig‘ining to‘lovchilari kimlar?
9. Jismoniy shaxslarning qanday yerlari soliq solish obyekti bo‘la oladi?
10. Jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig‘i stavkalari qanday belgilanadi?
11. Jismoniy shaxslar berilgan yerlardan foydlanmagan holatda qanday tartibda ulardan soliq undiriladi?
12. Yer solig‘i bo‘yicha to‘lov xabarnomalari soliq to‘lovchi jismoniy shaxslarga qaysi muddatgacha yetkaziladi va yer solig‘i qaysi muddatda mahalliy byudjetga to‘lanadi?

2.10. SUV RESURSLARIDAN FOYDALANGANLIK UCHUN SOLIQ

2.10.1. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to‘lovchilar.

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to‘lovchilar (bundan buyon ushbu bo‘limda soliq to‘lovchilar deb yuritiladi) O‘zbekiston Respublikasi hududida suvdan birlamchi foydalanishni yoki suvni iste'mol qilishni amalga oshiruvchi quyidagi shaxslardan iborat:

O‘zbekiston Respublikasining yuridik shaxslari;

faoliyatini O‘zbekiston Respublikasida doimiy muassasalari orqali amalga oshirayotgan O‘zbekiston Respublikasining norezidentlari bo‘lgan yuridik shaxslar;

suvdan tadbirkorlik faoliyati uchun foydalanuvchi yakka tartibdagi tadbirkorlar;

dehqon xo‘jaliklari.

Aholi punktlarining suv ta'minoti uchun suv yetkazib berishni amalga oshiruvchi yuridik shaxslar faqat o‘z ehtiyojlari uchun foydalanadigan suv uchun soliqni to‘lovchilar deb e'tirof etiladi.

2.10.2. Soliq solish obyekti, soliq solinadigan baza va uni belgilash tartibi

Soliq solish obyekti

Yer usti va yer osti manbalaridan olib foydalaniladigan suv resurslari suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq (bundan buyon ushbu bo‘limda soliq deb yuritiladi) solish obyektidir.

Quyidagilar soliq solish obyekti bo‘lmaydi:

1) notijorat tashkilotlar tomonidan notijorat faoliyatni amalga oshirish doirasida foydalaniladigan suv resurslari;

2) sog‘liqni saqlash muassasalari tomonidan davolash maqsadida foydalaniladigan yer osti mineral suvlari, bundan savdo tarmog‘ida realizatsiya qilish uchun foydalanilgan suv hajmi mustasno;

3) atrof-muhitga zararli ta'sir ko‘rsatishining oldini olish maqsadida chiqarib olingan yer osti suvlari, bundan ishlab chiqarish va texnik ehtiyojlar uchun foydalanilgan suv hajmi mustasno;

4) shaxtadan suvlarni qochirish uchun, foydali qazilmalarni qazib olish paytida chiqarib olingan va qatlamdagi bosimni saqlab turish uchun yer qa'riga qayta quyiladigan yer osti suvlari, bundan ishlab chiqarish va texnik ehtiyojlar uchun foydalanilgan suv hajmi mustasno;

5) gidroelektrostansiyalar gidravlik turbinalarining harakati uchun foydalaniladigan suv resurslari;

6) issiqlik elektr stansiyalari va issiqlik elektr markazlari tomonidan qayta quyiladigan suv resurslari;

7) qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan sho‘rlangan yerlarni yuvish uchun foydalaniladigan, suvdan foydalanish va suv iste'moli sohasidagi

vakolatli organ tomonidan tasdiqlangan sho'rlarni yuvish normalari doirasidagi suv resurslari.

8) kollektor va drenaj tarmoqlaridan ishlatiladigan suv resurslari.

Soliq bazasi

Foydalanilgan suvning hajmi soliq bazasidir.

Soliq bazasini aniqlash tartibi

Suv resurslarining yer usti va yer osti manbalaridan olingan suv hajmi suvdan foydalanishning buxgalteriya (dastlabki) hisobi hujjatlarida aks ettirilgan suv o'lchagich asboblar ko'rsatkichlari asosida aniqlanadi.

Suvdan o'lchagich asboblarsiz foydalanilgan taqdirda, uning hajmi suv obyektlaridan suv olish limitlaridan, suvni iste'mol qilishning texnologik va sanitariya normalaridan, ekinlar hamda yashil daraxtzorlarni sug'orish normalaridan yoki ma'lumotlarning to'g'riligini ta'minlovchi boshqa usullardan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Soliq to'lovchilar yer usti va yer osti manbalaridan olib foydalanilgan suv resurslari hajmlarining alohida hisobini yuritadi. Suv resurslarining yer usti va yer osti manbalaridan suv keladigan vodoprovod tarmog'idagi suvdan foydalanilganda, soliq bazasi manbaning har bir turi bo'yicha alohida aniqlanadi.

Suv yetkazib berishni amalga oshiruvchi yuridik shaxslar vodoprovod tarmog'iga suv resurslarining yer usti va yer osti manbalaridan kelib tushadigan suv hajmlarining nisbati to'g'risidagi ma'lumotlarni soliq organlariga joriy soliq davrining 15 yanvariga qadar taqdim etishi kerak. Soliq organlari uch kun ichida ushbu ma'lumotlarni soliq to'lovchilar e'tiboriga yetkazishi lozim.

Issiq suv hamda bug' hosil qilinishi bo'yicha soliq bazasi soliq to'lovchi tomonidan ishlab chiqarish va texnik ehtiyojlar uchun o'zi foydalangan suv resurslari hajmidan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Binolarning bir qismi, alohida inshootlar ijaraga berilganda soliq bazasi suv yetkazib berishni amalga oshiruvchi yuridik shaxs bilan shartnoma tuzgan ijaraga beruvchi tomonidan aniqlanadi.

Binolarning bir qismini, alohida inshootlarni ijaraga olgan va suv yetkazib berishni amalga oshiruvchi soliq to'lovchilar bilan shartnoma tuzgan yuridik shaxslar soliq bazasini mustaqil ravishda aniqlaydi.

Soliq to‘lovchilar yuridik shaxslar bilan suv yetkazib berilishi yuzasidan solishtirib ko‘rish jarayonida olingan suvning hajmini aniqlashtirishda suv hajmining farqini solishtirish amalga oshirilgan davrdagi hisob-kitoblarda aks ettiradi.

Yuridik shaxslarning hududida ta'mirlash-qurilish ishlarini va boshqa ishlarni bajaruvchi soliq to‘lovchilar ushbu ishlarni bajarish jarayonida foydalaniladigan suv uchun soliq to‘lamaydi.

Ta'mirlash-qurilish ishlarini va boshqa ishlarni bajarayotganda foydalaniladigan suv hajmi uchun bu ishlar qaysi yuridik shaxslar uchun bajarilayotgan bo‘lsa, o‘sha yuridik shaxslar soliq to‘laydi. Qurilish ishlari yangi qurilish maydonchasida bajarilgan taqdirda, qurilishda foydalaniladigan suv hajmi uchun qurilish tashkiloti soliq to‘laydi.

Suvdan foydalanish va suv iste'moli sohasidagi vakolatli organ har yili joriy soliq davrining 10 dekabridan kechiktirmay qishloq xo‘jaligida, shu jumladan baliqchilik xo‘jaligida, suv resurslaridan foydalanuvchi yuridik shaxslarga, dehqon xo‘jaliklari bo‘yicha esa — hisobot davri uchun kelgusi yilning 20 yanvaridan kechiktirmay suvdan foydalanish va suvni iste'mol qilish joyi bo‘yicha soliq organlariga — soliq bazasini aniqlash uchun ular tomonidan ishlatilishi kutilayotgan suv resurslari hajmini taqdim etadi.

Dehqon xo‘jaliklari uchun soliq bazasi soliq organlari tomonidan suvdan foydalanish va suv iste'moli sohasidagi vakolatli organ taqdim etgan ma'lumotlar asosida aniqlanadi.

Sun'iy suv havzalarida baliq yetishtiruvchi baliqchilik xo‘jaliklari soliq bazasini tabiiy va sun'iy suv ob'ektlaridan olingan va ushbu suv ob'ektlariga qaytarib quyiladigan suv hajmi, bundan kollektor-drenaj tarmoqlariga qaytarib quyiladiganlar mustasno, o‘rtasidagi farqdan kelib chiqib aniqlaydilar.

Qishloq xo‘jaligida, shu jumladan baliq yetishtirishda suv resurslarini hisobga olish vositalari mavjud emasligi va foydalaniladigan suv resurslarining haqiqiy hajmini aniqlashning imkoni bo‘lmagan taqdirda, soliq bazasi suvdan foydalanish va suvni iste'mol qilish sohasidagi vakolatli organ tomonidan tasdiqlangan suv resurslari iste'molining normativlariga ko‘ra aniqlanadi.

Ishlab chiqarish jarayonida suvni maxsus uskunalarni (turbinalarni) sovitish uchun ishlatadigan soliq to'lovchilar soliq bazasini tabiiy suv obyektlaridan maxsus uskunalarni (turbinalarni) sovitish uchun olingan va tabiiy suv ob'ektlariga qaytarib quyiladigan suv hajmi o'rtasidagi farqdan kelib chiqib aniqlaydi. Ushbu norma suvning haqiqiy hisobi yoki suvdan maxsus foydalanish ruxsatnoma mavjud bo'lganda qo'llaniladi.

Soliq to'lovchi soliq to'lash nazarda tutilmagan faoliyat turlarini amalga oshirgan taqdirda, soliq bazasi soliq solinadigan va soliq solinmaydigan suv resurslari hajmining hisobini alohida yuritish asosida aniqlanadi. Alohida hisob yuritish imkoniyati bo'lmagan taqdirda, soliq bazasi qaysi faoliyat bo'yicha soliq to'lash sof tushumning umumiy hajmida nazarda tutilgan bo'lsa, o'sha faoliyatdan olinadigan sof tushumning solishtirma hajmidan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Alkogolli mahsulot va alkogolsiz ichimliklarni ishlab chiqarish va boshqa maqsadlar uchun foydalanilgan suvning hajmi ishlab chiqaruvchi yuridik shaxslar uchun soliq bazasi hisoblanadi. Alkogolli mahsulot va alkogolsiz ichimliklar ishlab chiqarish uchun foydalaniladigan suv hajmi deganda iste'mol idishidagi tayyor mahsulotga to'g'ri keladigan suvning hajmi tushuniladi.

Soliq solish obyekti va (yoki) soliq stavkasi turli xil bo'lgan bir necha turdagi faoliyat bilan shug'ullanuvchi soliq to'lovchilar bunday faoliyat turlari bo'yicha alohida-alohida hisob yuritishlari va tegishli soliq stavkalari bo'yicha soliq to'lashlari shart.

2.10.3. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari

Belgilangan limitlar doirasida yer usti va yer osti manbalaridan olinadigan suv resurslari uchun soliq stavkalari bir kub metr uchun mutlaq o'lchamda quyidagi miqdorlarda belgilanadi:

T/r	Soliq to‘lovchilar va soliq solish obyektlari	1 kub. metr uchun soliq stavkasi (so‘mda)	
		Yer usti suv resurslari manbalari	yer osti suv resurslari manbalari
1.	Iqtisodiyotning barcha tarmoqlaridagi korxonalar (bundan 2 va 3-bandlarda ko‘rsatilganlari mustasno), shuningdek yakka tartibdagi tadbirkorlar va tadbirkorlik faoliyati va (yoki) daromad olish uchun mo‘ljallangan, yashash uchun mo‘ljallanmagan ko‘chmas mulk obyektlariga ega bo‘lgan jismoniy shaxslar	265	320
2.	Sanoat korxonalari	570	680
3.	Elektr stansiyalari va kommunal xizmat ko‘rsatish korxonalari	90	110
4.	Qishloq xo‘jaligi yerlarini sug‘orish va baliqlarni yetishtirish (o‘stirish) uchun foydalaniladigan suv hajmi, shu jumladan dehqon xo‘jaliklari va qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlarga ega bo‘lgan jismoniy shaxslar foydalanilgan suv hajmi qismi, shu jumladan dehqon xo‘jaliklari uchun foydalanish	45	45
5.	Avtotransport vositalarini yuvish uchun ishlatilgan suv hajmi	2 410	2 410
6.	Alkogolsiz ichimliklarni hamda pivo va vinodan tashqari alkogol mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun foydalaniladigan suv hajmi	30 500	30 500

Ushbu modda birinchi qismining 4-bandida nazarda tutilgan soliq stavkasi 0,7 kamaytiruvchi koeffitsiyentni hisobga olgan holda, suv o'lchash uskunalari asosida aniqlanadigan, foydalanilgan suv hajmiga qo'llaniladi.

Suvdan foydalanish uchun belgilangan limitlardan ortiqcha suv olinganda, bunday ortiqcha qism bo'yicha soliq stavkalari belgilangan soliq stavkalarining besh baravari miqdorida belgilanadi.

Suv resurslaridan ruxsat beruvchi hujjatlarsiz foydalanilganda, shuningdek avtotransport vositalarini yuvishni amalga oshiruvchi korxonalar tomonidan yer usti manbalaridan olingan suvdan foydalanilganda soliq stavkasi belgilangan soliq stavkalarining besh baravari miqdorida belgilanadi.

2.10.4. Soliqni hisoblab chiqarish va soliq hisobotini taqdim etish tartibi

Soliq summasi soliq bazasidan va belgilangan soliq stavkalaridan kelib chiqqan holda hisoblab chiqariladi.

Dehqon xo'jaliklari uchun soliq summasi soliq bazasidan va belgilangan soliq stavkalaridan kelib chiqqan holda soliq organlari tomonidan aniqlanadi.

Soliq hisoboti suvdan foydalanish yoki suvni iste'mol qilish joyidagi soliq organlariga quyidagilar tomonidan yilda bir marta taqdim etiladi:

O'zbekiston Respublikasi yuridik shaxslari tomonidan, bundan qishloq xo'jaligi korxonalari mustasno — yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatda;

qishloq xo'jaligi korxonalari tomonidan — joriy soliq davrining 15 dekabrigacha;

O'zbekiston Respublikasida faoliyatini doimiy muassasalar orqali amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasining norezidentlari bo'lgan yuridik shaxslar, shuningdek yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan — soliq davridan keyingi yilning 20 yanvarigacha.

Soliq organlari soliq to'lash to'g'risidagi to'lov xabarnomasini dehqon xo'jaliklariga soliq davridan keyingi yilning 1 fevralidan kechiktirmay topshiradi.

Soliq davri mobaynida soliq to'lovchilar soliq bo'yicha bo'nak to'lovlarni to'laydi, bundan qishloq xo'jaligi korxonalari, O'zbekiston

Respublikasida faoliyatini doimiy muassasalar orqali amalga oshirayotgan O‘zbekiston Respublikasining norezidentlari bo‘lgan yuridik shaxslar, shuningdek dehqon xo‘jaliklari mustasno.

Bo‘nak to‘lovlar miqdorini hisoblab chiqarish uchun soliq to‘lovchilar joriy soliq davrining 20 yanvarigacha, yangi tashkil etilganlari esa davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan kundan e'tiboran o‘ttiz kundan kechiktirmay, suvdan foydalanish yoki suvni iste'mol qilish joyidagi soliq organlariga mo‘ljallanayotgan soliq bazasidan (foydalaniladigan suv hajmidan) va belgilangan soliq stavkalaridan kelib chiqqan holda hisoblangan joriy soliq davri uchun soliq summasi to‘g‘risidagi ma'lumotnomani taqdim etadi. Soliq bo‘yicha majburiyatlari soliq davri ichida yuzaga kelgan soliq to‘lovchilar soliq summasi to‘g‘risidagi ma'lumotnomani soliq majburiyati yuzaga kelgan sanadan e'tiboran o‘ttiz kundan kechiktirmay taqdim etadi.

Soliq Kodeksini 447 moddasining ikkinchi qismiga muvofiq hisoblab chiqarilgan bo‘nak to‘lovlar:

soliq davrida soliq summasi bazaviy hisoblash miqdorining ikki yuz baravaridan ko‘proqni tashkil etadigan yuridik shaxslar tomonidan (bundan aylanmadan olinadigan soliqni to‘lovchilar mustasno) — har oyning 20 sanasidan kechiktirmay yillik soliq summasining o‘n ikkidan bir qismi miqdorida;

soliq davrida soliq summasi bazaviy hisoblash miqdorining ikki yuz baravaridan kamroqni tashkil etadigan, aylanmadan olinadigan soliqni to‘lovchilar bo‘lmagan yuridik shaxslar, shuningdek aylanmadan olinadigan soliqni to‘lovchilar va yakka tartibdagi tadbirkorlar tomonidan — har chorak uchinchi oyining 20 sanasidan kechiktirmay yillik soliq summasining to‘rtdan bir qismi miqdorida to‘lanadi.

Soliq davri davomida mo‘ljallanayotgan soliq bazasi o‘zgarganda, soliq to‘lovchi soliq summasi to‘g‘risida aniqlashtirilgan ma'lumotnoma taqdim etishga haqli. Bunda soliq davrining qolgan qismi uchun bo‘nak to‘lovlarga soliqning o‘zgargan summasiga teng ulushlarda tuzatish kiritiladi.

Soliq davri uchun bo‘nak to‘lovlar hisobga olingan holda soliqni to‘lash soliq to‘lovchilar tomonidan, bundan dehqon xo‘jaliklari mustasno, suvdan foydalanish yoki suv iste'moli joyida, soliq hisoboti taqdim

etiladigan muddatdan kechiktirmay amalga oshiriladi.

Soliq davri uchun bo'nak to'lovlar summasi soliq hisobotida ko'rsatilgan byudjetga to'lanishi lozim bo'lgan soliq summasiga nisbatan 10 foizdan ortiq miqdorga kamaytirilgan taqdirda, soliq organi bo'nak to'lovlarni soliqning haqiqiy summasidan kelib chiqib, penya hisoblagan holda qaytadan hisob-kitob qiladi.

Dehqon xo'jaliklari tomonidan soliqni to'lash yilda bir marta, soliq davridan keyingi yilning 1 mayigacha amalga oshiriladi.

O'z-o'zini nazorat qilish uchun savollar

1. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni joriy etishdan ko'zda tutilgan maqsad nima?
2. Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchilari kimlar?
3. Jismoniy shaxslar suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchilari bo'la olishadimi?
4. Soliqqa tortish obyekti qanday tartibda aniqlanadi?
5. Soliq stavkalari qaysi davlat organi tomonidan belgilanadi va qaysi mezonlar asosida o'rnatilgan?
6. Qanday yuridik shaxslar suv resurslaridan foydalanilganlik uchun soliqdan ozod etiladi?
7. Dehqon xo'jaliklari suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni byudjetga to'lash tartibi qanday amalga oshiriladi?
8. Soliq qaysi muddatda davlat byudjetiga o'tkaziladi?

2.11. YER QA'RIDAN FOYDALANGANLIK UCHUN SOLIQ

2.11.1. Soliq to'lovchilar

Yer qa'ridan foydali qazilmalarni qazib oluvchi, mineral xom ashyodan va (yoki) texnogen mineral hosilalardan foydali komponentlarni ajratib oluvchi yer qa'ridan foydalanuvchilar yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni soliq to'lovchilar (bundan buyon ushbu bobda soliq to'lovchilar deb yuritiladi) deb e'tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasi hududida konlarni qidirishni, foydali qazilmalarni qazib olishni, mineral xom ashyodan va (yoki) texnogen mineral hosilalardan foydali komponentlarni ajratib olishni amalga oshiruvchi yuridik va jismoniy shaxslar soliq solish maqsadida yer qa'ridan foydalanuvchilar deb e'tirof etiladi.

Qonun hujjatlarida nazarda tutilgan qoidalarga rioya etgan holda qimmatbaho metallarni oltin izlovchilar usulida qazib olishga doir faoliyatni amalga oshiruvchi jismoniy shaxslar qimmatbaho metallarni oltin izlovchilar usulida qazib olishga doir faoliyatni amalga oshirishga taalluqli qism bo'yicha soliq to'lovchilar bo'lmaydi.

2.11.2. Soliq solish obyekti va soliq bazasi

Foydali qazilmani qazib olish (ajratib olish) hajmi yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq solish obyektidir.

Qazib olingan (ajratib olingan) foydali qazilmaning hajmi foydali qazilmalarning haqiqiy yo'qotishlarini hisobga olgan holda aniqlanadi.

2.11.3. Soliq stavkalari

Foydali qazilmalarni qazib olishda (ajratib olishda) 0 foizli stavka bo'yicha soliq solish foydali qazilmalarning normativ yo'qotishlariga taalluqli qismi bo'yicha amalga oshiriladi. Foydali qazilmalarni qazib olishda (ajratib olishda) konlarda foydali qazilmalarni qazib olishning qabul qilingan sxemasi va texnologiyalari bilan texnologik bog'liq holdagi, vakolatli organ tomonidan qonun hujjatlarda belgilangan tartibda tasdiqlanadigan normalar doirasidagi yo'qotishlar normativ yo'qotishlardir. Soliq stavkalari quyidagi miqdorlarda belgilanadi:

T/r	Foydali qazilmalar guruhi	Soliq solish obyektining nomi	Soliq stavkalari, foizlarda
.	Energiya manbalari	Neft, tabiiy gaz, gaz kondensati	10
		Utilizatsiya qilingan tabiiy gaz, realizatsiya qilingan hajmi bo‘yicha	5
		Yer ostiga joylashtirilgan gaz	2,6
		Ko‘mir, yonuvchi slanslar	4
2.	Qimmatbaho metallar	Oltin, kumush, palladiy, platina va platina guruhi, osmiy va boshqa qimmatbaho metallar	7
3.	Rangli metallar	Mis, qo‘rg‘oshin, rux, molibden, nikel, kobalt, qalay, surma, simob, alyuminiy	7
		Boshqa rangli metallar	10
4.	Radioaktiv metallar, nodir elementlar va nodir yer elementlari	Uran, toriy, radiy	8
		Volfram	2,7
		Reniy, selen, tellur, indiy, vismut, tantal, niobiy, berilliy, litiy, rubidiy, seziy, galiy, titan, sirkoniy, gafniy, talliy, kadmiy	8
		Lantan va lantanoidlar, ittriy, skandiy	8
		Boshqa radioaktiv metallar, nodir elementlar va nodir yer elementlari	8
5.	Nodir tosh xomashyosi	Feruza, listvenit, rodonit, zmeyevik, marmar yo‘l-yo‘l aqiq, kaxolong, yashma, xalsedon, aqiq, gematit va boshqa qimmatbaho, yarim qimmatbaho va zeb-ziynat uchun toshlar xomashyosi	10
6.	Qora metallar	Temir	2
		Titan, marganes, xrom, vanadiy va boshqa qora metallar	4
7.	Kon-kimyo xomashyosi	Mineral pigmentlar	5,5
		Yod	4,8
		Mineral tuzlar (tosh tuz (ovqatga ishlatiladigani), kaliy tuzi, sulfat tuzi), karbonat xomashyosi (ohaktoshlar, dolomitlar), mineral o‘g‘itlar (glaukonit, fosforitlar va boshqalar) hamda boshqa kon-kimyo xomashyosi	3,5, biroq 5 000 so‘m/kub.m dan kam bo‘lmagan
8.	Kon-ruda xomashyosi	Eruvchan shpat, dala shpati xomashyosi, kvars va kvarsit, kaolin (realizatsiya qilingan hajmi bo‘yicha), tabiiy grafit	7,9
		Shisha xomashyosi, kvars qum, brusit marmar	3
		Talk va talk toshi, talkli magnezit, vollastonit, asbest, barit, vermikulit, qoliplash xomashyosi, felzit	4

		Serpentinit va boshqa kon-ruda xomashyosi	5
9.	Noruda qurilish materiallari	Sement ishlab chiqarish uchun mo'ljallangan ohaktoshdan tashqari sement xomashyosi	5
		Sement ishlab chiqarishga mo'ljallangan ohaktosh	22 500 so'm/tonna*
		Tabiiy bezaktoshdan bloklar, arralanadigan xarsangtosh, xarsangtosh, gips toshi, gips va angidrid, ganch, marmar, ohaktosh-chig'anoq, ohaktosh (sement va ohak ishlab chiqarish uchun mo'ljallangan ohaktoshdan tashqari), dolomitlar, qurilishda ishlatiladigan mayda toshlar, bazalt, granitlar, granodioritlar, granosiyenitlar, siyenitlar, porfiritlar, diabaz-porfiritlar, gabbro, slanets jinslari, karbonat xomashyosi, travertin	5, biroq 5 000 so'm/kub.m dan kam bo'lmagan
		G'isht-cherepitsa xomashyosi, lyosslar va lyossimon jinslar, qurilish qumi, qumtoshlar, qum-shag'al aralashmasi	5, biroq 3 750 so'm/kub.m dan kam bo'lmagan
		Ohak ishlab chiqarishga mo'ljallangan ohaktosh, farfor xomashyosi, keramzit xomashyosi, mergel, argillitlar, vulqon jinslari, pelitli tuffitlar, mineral tola ishlab chiqarish uchun bazalt, diabaz, gliyej, andezibazalt, temir tarkibli qo'shimchalar, magnetit — gematitli jinslar va boshqa noruda qurilish materiallari hamda keng tarqalgan foydali qazilmalar	5
10.	Texnogen mineral hosilalardan ajratib olingan foydali qazilmalar		Asosiy foydali qazilmani qazib olganlik uchun soliq stavkasining 50 foizi

* Belgilangan soliq stavkasi bo'yicha soliq sement ishlab chiqaruvchi zavodlar, shuningdek ularga sement xomashyosi — ohaktoshni realizatsiya qiladigan soliq to'lovchilar tomonidan to'lanadi. Sement ishlab chiqarish uchun faqat ko'mirdan foydalanuvchi zavodlar uchun soliq stavkasi 50 foizga kamaytiriladi.

Soliq davri. Hisobot davri

Kalendar yil soliq davri hisoblanadi.

Quyidagilar hisobot davridir:

yuridik shaxslar uchun — bir oy;

jismoniy shaxslar uchun — kalendar yil.

2.11.4. Soliqni hisoblab chiqarish, soliq hisobotlarini taqdim etish va soliqni to'lash tartibi

Soliq bazasidan va belgilangan soliq stavkasidan kelib chiqqan holda soliq hisoblab chiqariladi.

Foydali qazilmalarning alohida turlari bo'yicha soliq summasi soliq bazasidan va belgilangan soliq stavkasidan, lekin belgilangan soliq summasidan kam bo'lmagan stavkasidan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Soliq hisoboti soliq hisobida turgan joydagi, noruda foydali qazilmalar bo'yicha esa — qazib olish amalga oshirilgan joydagi soliq organlariga quyidagi muddatlarda taqdim etiladi:

yuridik shaxslar tomonidan — ortib boruvchi yakun bilan har oyda, hisobot davridan keyingi oyning 20-sanasidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa — yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatda;

jismoniy shaxslar tomonidan — yilda bir marta, soliq davridan keyingi yilning 1 fevralidan kechiktirmay.

Soliqni to'lash quyidagicha amalga oshiriladi:

yuridik shaxslar tomonidan — har oyda keyingi oyning 20-sanasidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa — yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatdan kechiktirmay;

jismoniy shaxslar tomonidan — soliq hisobotini taqdim etish muddatidan kechiktirmay.

Nazorat savollari

1. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq to'lovchilar?
2. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq solish obyekti va soliq bazasi?
3. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari?
4. Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliqni hisoblab chiqarish, soliq hisobotlarini taqdim etish va soliqni to'lash tartibi?

2.12. AYLANMADAN OLINADIGAN SOLIQ

2.12.1. Soliq to'lovchilar

Aylanmadan olinadigan soliqni to'lovchilar (bundan buyon ushbu bo'limda soliq to'lovchilar deb yuritiladi) deb quyidagilar e'tirof etiladi:

1) soliq davrida tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan jami daromadi bir milliard so'mdan oshmagan O'zbekiston Respublikasi yuridik shaxslari (bundan buyon ushbu bo'limda yuridik shaxslar deb yuritiladi);

2) soliq davrida tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromadi yuz million so'mdan oshgan, lekin bir milliard so'mgacha bo'lgan yakka tartibdagi tadbirkorlar.

Aylanmadan olinadigan soliq quyidagilarga nisbatan tatbiq etilmaydi:

1) O'zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali tovarlarni olib kirishni (importni) amalga oshiruvchi yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlarga;

2) aksiz solig'i to'lanadigan tovarlarni (xizmatlarni) ishlab chiqaruvchi va foydali qazilmalarni kavlab olishni amalga oshiruvchi yuridik shaxslarga;

3) yuridik shaxslar — qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilariga, basharti ularda ellik gektar va undan ortiq sug'oriladigan qishloq xo'jaligi ekin maydoni mavjud bo'lsa;

4) benzin, dizel yoqilg'isi va gazni realizatsiya qilishni amalga oshiruvchi yuridik shaxslarga;

5) lotereyalarni tashkil etish bo'yicha faoliyatni amalga oshiruvchi yuridik shaxslarga;

6) oddiy shirkat ishlarini yuritish o'z zimmasiga yuklatilgan ishonchli shaxsga — oddiy shirkat shartnomasi doirasida amalga oshirilayotgan faoliyat bo'yicha;

7) bo'sh turgan binolar, yashash uchun mo'ljallanmagan inshootlar va qurilishi tugallanmagan ob'ektlar, shuningdek foydalanilmayotgan ishlab chiqarish maydonlarining mulkdori bo'lgan yuridik shasxlarga, ulardan samarasiz foydalanilayotganligi bo'yicha qonunda belgilangan tartibda xulosa kiritilganda;

8) markazlashtirilgan moliyalashtirish manbalari hisobidan obyektlarni (joriy va kapital ta'mirlash bundan mustasno) qurishni bajaruvchi yuridik shaxslarga.

9) alkogol mahsulotlari, shu jumladan pivoni chakana sotish bo'yicha turg'un savdo shaxobchalariga;

10) bozorlarga va savdo komplekslariga.

2.12.2. Aylanmadan olinadigan soliqni qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari

Soliq Kodeksning 461-moddasi birinchi qismi 1-bandida ko'rsatilgan soliq to'lovchilar qo'shilgan qiymat solig'i va foyda solig'ini to'lash o'rniga aylanmadan olinadigan soliq (bundan buyon ushbu bo'limda soliq deb yuritiladi) to'lashni nazarda tutadigan maxsus soliq rejimini tanlashga haqli.

Soliq Kodeksning 461-moddasi birinchi qismi 1-bandida ko'rsatilgan soliq to'lovchilar aylanmadan olinadigan soliq to'lashga navbatdagi soliq davridan boshlab o'tishga haqli. Aylanmadan olinadigan soliqni to'lashga o'tish uchun soliq to'lovchilar aylanmadan olinadigan soliqni to'lashga o'tishi to'g'risida soliq hisobida turgan joyidagi soliq organini O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan belgilangan shaklda, biroq aylanmadan olinadigan soliqni to'lashga o'tilayotgan navbatdagi soliq davri boshlanishiga qadar o'n kundan kechiktirmay xabardor qiladi.

Soliq Kodeksning 461-moddasi birinchi qismi 2-bandida ko'rsatilgan soliq to'lovchilarning soliq davrida tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromadi yuz million so'mdan oshganda, agar Soliq Kodeksini 462 moddasining to'rtinchi qismida boshqacha qoida nazarda tutilgan bo'lmasa, soliqning oshib ketgan summasidan aylanmadan olinadigan soliqni to'lashga o'tadi.

Soliq Kodeksning 461-moddasi birinchi qismi 2-bandida ko'rsatilgan yakka tartibdagi tadbirkorlar aylanmadan olinadigan soliqni to'lash o'rniga qo'shilgan qiymat solig'ini va foyda solig'ini to'lashga o'tishga haqli. Soliq solish tartibini tanlash uchun yakka tartibdagi tadbirkorlar soliq hisobida turgan joyidagi soliq organiga tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olgan daromadlari yuz million so'mdan oshgan sanadan besh

kundan kechiktirmay, O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi tomonidan belgilangan shaklda bildirishnoma yuboradi.

Bildirishnoma Soliq Kodeksini 462 moddasining to‘rtinchi qismida ko‘rsatilgan muddatlarda taqdim etilmaganda yakka tartibdagi tadbirkor aylanmadan olinadigan soliq to‘laydi.

Yangi tashkil etilgan yuridik shaxslar davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan kundan e'tiboran tadbirkorlik faoliyati subyektini davlat ro‘yxatidan o‘tkazish chog‘ida tanlangan soliq solish tartibini ko‘rsatish orqali aylanmadan olinadigan soliqni to‘lash tartibini tanlash huquqiga ega.

Yuridik shaxslar aylanmadan olinadigan soliqni qo‘llashni Soliq Kodeksning 237-moddasiga muvofiq qo‘shilgan qiymat solig‘ini to‘lovchi sifatida ro‘yxatdan o‘tish uchun va bir vaqtning o‘zida aylanmadan olinadigan soliqni to‘lashni rad etishga doir ariza berilgan oydan keyingi oyning 1-sanasidan boshlab ixtiyoriy ravishda rad etishga haqli.

Qo‘shilgan qiymat solig‘ini va foyda solig‘ini to‘lashga ixtiyoriy ravishda o‘tgan soliq to‘lovchilar, basharti joriy soliq davri yakunlari bo‘yicha tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olgan jami daromadlari bir milliard so‘mdan oshmagan bo‘lsa, aylanmadan olinadigan soliqni to‘lashga kamida o‘n ikki oydan keyin qayta o‘tishga haqli.

Soliq davri davomida tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olgan jami daromadi bir milliard so‘mdan oshgan soliq to‘lovchilar, shu jumladan yangi tashkil etilgan yuridik shaxslar va yangi ro‘yxatdan o‘tgan yakka tartibdagi tadbirkorlar bunday oshish ro‘y bergan oydan keyingi oyning birinchi sanasidan boshlab qo‘shilgan qiymat solig‘i va foyda solig‘ini to‘lashga o‘tadi.

Agar yangi tashkil etilgan yuridik shaxsda yoki yangi ro‘yxatdan o‘tgan yakka tartibdagi tadbirkorda tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromad summasi ro‘yxatdan o‘tilgan sanadan to kalendarь yil tugaguniga qadar, 365 ga bo‘lingan va ro‘yxatdan o‘tilgan sanadan to kalendarь yil tugaguniga qadar bo‘lgan kunlar soniga ko‘paytirilganda bir milliard so‘mga teng summadan oshsa, u holda bunday shaxslar ro‘yxatdan o‘tilgan yildan keyingi yildan e'tiboran qo‘shilgan qiymat solig‘i va foyda solig‘ini to‘lashga o‘tadi.

Vositachilik, topshiriq shartnomasi va vositachilik xizmatlari ko‘rsatishga oid boshqa shartnomalar bo‘yicha vositachilik xizmatlari

ko‘rsatuvchi soliq to‘lovchilar, shu jumladan telekommunikatsiyalar operatorlari va (yoki) provayderlariga vositachilik xizmatlarini ko‘rsatuvchi yakka tartibdagi tadbirkorlar tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromadni realizatsiya qilish bo‘yicha umumiy aylanmadan (bitim summalaridan) kelib chiqqan holda aniqlaydi.

Bo‘sh turgan binolar, yashash uchun mo‘ljallanmagan inshootlar va qurilishi tugallanmagan ob'ektlar, shuningdek foydalanilmayotgan ishlab chiqarish maydonlarining mulkdori bo‘lgan yuridik shaxslar, ularni samarasiz foydalanayotganligi bo‘yicha xulosa kiritilgan oydan keyingi oyning birinchi sanasidan boshlab qo‘shilgan qiymat solig‘ini va foyda solig‘ini to‘lashga o‘tadi.

Qurilishi tugallanmagan ob'ektlar va foydalanilmayotgan ishlab chiqarish maydonlarining mulkdorlari bo‘lgan yuridik shaxslar, investitsion loyihaning amalga oshirilmaganligi to‘g‘risida xulosa berishga vakolati bo‘lgan vakolatli organning xulosasi chiqarilgan oydan keyingi oyning birinchi sanasidan e'tiboran qo‘shilgan qiymat solig‘ini va foyda solig‘ini to‘lashga o‘tadi.

Moliyalashtirishning markazlashtirilgan manbalari hisobidan ob'ektlar qurilishini (bundan joriy va kapital ta'mirlash mustasno) bajaruvchi yuridik shaxslar bunday qurilishga doir shartnoma rasmiylashtirilgan oydan keyingi oyning birinchi sanasidan e'tiboran qo‘shilgan qiymat solig‘i va foyda solig‘ini to‘lashga o‘tadi.

Soliqni to‘lash soliq to‘lovchini quyidagilardan ozod etmaydi:

ushbu Kodeks bilan uning zimmasiga yuklatilgan soliq agentining majburiyatlarini bajarishdan;

agar ushbu Kodeksda boshqacha qoida belgilanmagan bo‘lsa, hisobvaraq-faktura taqdim etish, xaridlarni hisobga olish kitobini va sotishlarni hisobga olish kitobini yuritish majburiyatidan.

2.12.3. Soliq solish obyekti va bazasi

Soliq Kodeksning 43-bobiga muvofiq aniqlanadigan jami daromad soliq solish obyektidir, bundan Soliq Kodeksning 304-moddasiga muvofiq, ushbu moddada nazarda tutilgan o‘ziga xos xususiyatlar hisobga olingan holda soliq solish chog‘ida inobatga olinmaydigan daromadlar mustasno.

Soliq solish maqsadida tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromad deganda quyidagilar tushuniladi:

qurilish, qurilish-montaj, ta'mirlash-qurilish, ishga tushirish-sozlash, loyiha-qidiruv va ilmiy-tadqiqot tashkilotlari uchun — o'z kuchlari bilan bajarilgan, tegishincha qurilish, qurilish-montaj, ta'mirlash-qurilish, ishga tushirish-sozlash, loyiha-qidiruv va ilmiy-tadqiqot ishlarini realizatsiya qilishdan olingan daromadlar. Bunda, agar yuqorida qayd etilgan xizmatlarni materiallar bilan ta'minlash majburiyati shartnomaga binoan buyurtmachining zimmasida bo'lsa, ushbu materiallarga bo'lgan mulk huquqi buyurtmachining o'zida saqlanib qolgan taqdirda, o'z kuchlari bilan bajarilgan xizmatlarni realizatsiya qilishdan olinadigan daromadlar bajarilgan hamda tasdiqlangan xizmatlarning buyurtmachi materiallarining qiymati kiritilmagan holdagi daromadi sifatida belgilanadi;

mol-mulkni moliyaviy ijaraga (lizingga) beruvchi yuridik shaxslar uchun — moliyaviy ijara (lizing) bo'yicha foizli daromad summasi;

vositachilik va topshiriq shartnomalari hamda vositachilik xizmatlari ko'rsatishga oid boshqa shartnomalar bo'yicha vositachilik xizmatlari ko'rsatadigan yuridik shaxslar uchun — ko'rsatilgan xizmatlar uchun haq summasi;

tovarlarni (xizmatlarni) tekin beruvchi yuridik shaxslar uchun — agar ushbu moddada boshqacha qoida nazarda tutilgan bo'lmasa, tovarlarning (xizmatlarning) tannarxi yoki ularni olish bahosi (tovarni olish bilan bog'liq xarajatlarni hisobga olgan holda). Mazkur norma ekologiya, sog'lomlashtirish hamda xayriya jamg'armalariga, madaniyat, sog'liqni saqlash, mehnat, aholini ijtimoiy muhofaza qilish, jismoniy tarbiya va sport, ta'lim muassasalariga bepul beriladigan tovarlarga (xizmatlarga) nisbatan tatbiq etilmaydi;

notijorat tashkilotlarining Soliq Kodeks 318-moddasining birinchi qismida ko'rsatilmagan daromadlari.

Soliq solish obyekti bo'lib quyidagilar ham hisoblanadi:

1) tovarlarni (xizmatlarni) quyidagilarga:

a) ishtirokchilar tarkibidan ishtirokchi chiqqan (chiqib ketgan) taqdirda yoxud uning yuridik shaxsdagi ulushi kamaytirilganda yoki yuridik shaxs tomonidan ishtirokchidan uning ushbu yuridik shaxsda ishtirok etish ulushi (ulushning qismi) qaytarib sotib olinganda ushbu ishtirokchiga berish;

b) yuridik shaxs bo'lgan emitent tomonidan aksiyadordan ushbu emitent chiqargan aksiyalar qaytarib sotib olinganda aksiyadorga berish;

d) yuridik shaxs tugatilganda aksiyadorga yoki ishtirokchiga berish;

2) tovarlarni (xizmatlarni) jismoniy shaxs mehnatiga haq to'lash hisobidan yoki dividend to'lash hisobidan berish;

3) tovarlarni yoki boshqa mol-mulkni qayta ishlab berish uchun berish, agar tovarlar va (yoki) mulk qayta ishlash mahsuloti sifatida shartnomada belgilangan muddatda qaytarilmagan bo'lsa;

4) ko'p marta aylanadigan, sotuvchiga qaytarilishi shart bo'lgan idishlarni, agar idish mahsulotni shunday idishda yetkazib berish shartnomasida belgilangan muddatda qaytarilmagan bo'lsa, berish.

Tovarlarni (xizmatlarni) olish huquqini taqdim etuvchi vaucherlarni realizatsiya qilish yoki bepul berish mazkur tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilish deb e'tirof etiladi.

Uzoq muddatli shartnomalar bo'yicha daromadlar Soliq Kodeksning 303-moddasida nazarda tutilgan tartibda jami daromad tarkibiga kiritiladi.

Balansning valyuta hisobvaraqlarini qayta baholash chog'ida kursdagi ijobiy va salbiy farqlar o'rtasidagi saldo soliq solish obyekti deb e'tirof etiladi. Kursdagi salbiy farqning summasi kursdagi ijobiy farq summasidan ortiq bo'lgan taqdirda oshib ketgan summa aylanmadan olinadigan soliqni hisoblab chiqarishda soliq bazasini kamaytirmaydi.

Soliq to'lovchilar tomonidan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i yoxud qo'shilgan qiymat solig'i va foyda solig'i to'lash davrida aylanmadan olinadigan soliqni to'lashga o'tguniga qadar olingan daromadlar jami daromadga kiritilmaydi.

Soliq bazasi

Soliq Kodeksning 463-moddasiga muvofiq hisoblab chiqarilgan jami daromad soliq bazasi deb e'tirof etiladi, bundan quyidagilar mustasno:

1) O'zbekiston Respublikasining davlat obligatsiyalari va boshqa davlat qimmatli qog'ozlari bo'yicha daromadlar, shuningdek O'zbekiston Respublikasi rezidentlari bo'lgan yuridik shaxslarning xalqaro obligatsiyalari bo'yicha daromadlar;

2) soliq agentida soliq solinishi lozim bo'lgan dividendlar;

3) qaytariladigan ko‘p marta aylanadigan tara qiymati, agar uning qiymati ilgari tovarlarni (xizmatlarni) sotishdan olinadigan daromadga kiritilgan bo‘lsa;

4) amortizatsiya qilinadigan aktivlarni tugatishda ularni qo‘shimcha baholashda olingan, oldingi narxni tushirishlardagi summadan ortiqcha summa hisobidan olingan daromadlar;

5) hisobot yilida aniqlangan o‘tgan yillardagi daromadlar. Mazkur daromadlarga ular shakllangan davrdagi qonun hujjatlariga muvofiq soliqlar bo‘yicha qayta hisob-kitob o‘tkazilganligi inobatga olingan holda soliq solinadi;

6) tovarlarni (xizmatlarni) eksport qilishdan olingan daromadlar, agar tovarlarni (xizmatlarni) eksport qilishdan olingan daromadlar umumiy daromadning 15 foizidan ko‘prog‘ini tashkil etsa.

Soliq solinadigan baza Soliq Kodeksini 462 moddasining birinchi qismida nazarda tutilgan chegirmalardan tashqari quyidagilar uchun kamaytiriladi:

1) brokerlik tashkilotlari uchun — bitim summasidan birjaga o‘tkaziladigan vositachilik yig‘imi summasiga;

2) komissiya shartnomasi bo‘yicha vositachilik xizmatlarini ko‘rsatuvchi yuridik shaxslar uchun — tovarlarni import qilishda to‘langan bojxona to‘lovlari summasiga realizatsiya qilingan tovar ulushida;

3) turizm faoliyati subyektlari uchun — turistik xizmatlarni onlayn bronlashtirish va sotish uchun yaratilgan dasturiy mahsulotlarni hamda axborot tizimlarini joriy etishga yo‘naltirilgan mablag‘lar summasiga.

2.12.4. Yakka tartibdagi tadbirkorlarning soliq bazasini aniqlashning o‘ziga xos xususiyatlari

Yakka tartibdagi tadbirkorlarning soliq bazasi bo‘lib Soliq Kodeks 463-moddasiga muvofiq hisoblab chiqilgan, uning tadbirkorlik faoliyati doirasida olingan jami daromadi hisoblanadi.

Jismoniy shaxs o‘z tadbirkorlik faoliyati bilan bog‘liq bitimlarni tuzishda o‘zining yakka tartibdagi tadbirkor sifatida faoliyat ko‘rsatayotganligini, agar bu bitimlarni tuzish holatining o‘zidan yaqqol kelib chiqmasa, ko‘rsatishi shart.

Soliq solishda yakka tartibdagi tadbirkorning jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i solinadigan, uning tadbirkorlikni amalga oshirish bilan bog'liq bo'lmagan shaxsiy (oilaviy) mol-mulkini sotishdan olingan daromadlari hisobga olinmaydi.

Daromadlarga tuzatish kiritish

Hisobot soliq davrida soliq bazasini ko'paytirish yoki kamaytirish daromadlarga tuzatish kiritish deb e'tirof etiladi.

Daromadlarga quyidagi hollarda tuzatish kiritiladi:

1) tovarlar to'liq yoki qisman qaytarilganda;

2) bitim shartlari o'zgarganda;

3) narxlar o'zgarganda, sotib oluvchi siylovlardan foydalanganda;

4) ko'rsatilgan xizmatlardan voz kechilganda.

Soliq Kodeksini 465 moddasining birinchi qismida nazarda tutilgan daromadlarga tuzatish kiritish bir yillik muddat doirasida, kafolat muddati belgilangan tovarlar (xizmatlar) bo'yicha esa kafolat muddati doirasida amalga oshiriladi.

Soliq Kodeksini 465 moddaga muvofiq daromadlarga tuzatish kiritish 465 moddaning birinchi qismida ko'rsatilgan hollar yuz berganligini tasdiqlovchi hujjatlar asosida amalga oshiriladi. Bunda tovarni (xizmatlarni) sotuvchi tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromadga tuzatish kiritishni Soliq Kodeksning 257-moddasida nazarda tutilgan tartibda amalga oshiradi.

Daromadlarga Soliq Kodeksning 465 moddaning ikkinchi qismida nazarda tutilgan hollarda tuzatish kiritish ko'rsatilgan hollar yuz bergan soliq davrida amalga oshiriladi.

Daromadlarga tuzatish kiritish soliq to'lovchi umumbelgilangan soliq solish tartibidan aylanmadan olinadigan soliqni to'lashga o'tgan hollarda ham amalga oshiriladi, bundan tuzatish kiritiladigan daromadlar bo'yicha imtiyozlarni qo'llash hollari mustasno.

2.12.5. Soliq stavkalari

Coliq stavkalari quyidagi miqdorlarda belgilanadi:

T/r	Soliq to‘lovchilar	Soliq stavkalari, foizlarda
1.	Iqtisodiyotning barcha tarmoqlaridagi soliq to‘lovchilar, bundan 2 — 6-bandlarda nazarda tutilganlar mustasno	4
2.	Chakana savdo sohasidagi soliq to‘lovchilar	
2.1.	joylashgan joyiga qarab:	
	aholisi soni yuz ming nafar va undan ko‘p kishidan iborat shaharlarda	4
	boshqa aholi punktlarida	2
	borish qiyin bo‘lgan va tog‘li tumanlarda	1
2.2.	joylashgan joyidan qat’i nazar, tamaki mahsulotlarini realizatsiya qilishdan tovar aylanmasi bo‘yicha	4
3.	Quyidagi joylarda joylashgan ulgurji va chakana dorixona tashkilotlari:	
	aholisi soni yuz ming nafar va undan ko‘p kishidan iborat shaharlarda	3
	boshqa aholi punktlarida	2
	borish qiyin bo‘lgan va tog‘li tumanlarda	1
4.	Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini sotib oluvchi, saralovchi, saqlovchi va qadoqlovchi tayyorlov tashkilotlari hamda yakka tartibdagi tadbirkorlar	tovar aylanmasining 4 yoki yalpi daromadning 25
5.	Tovarlarning (ishlarning, xizmatlarning) elektron savdosini amalga oshiruvchi soliq to‘lovchilar (ushbu Kodeks 337-moddasining beshinchi qismida belgilangan qoidalarni inobatga olgan holda)	2
6.	Yagona ishtirokchisi nogironligi bo‘lgan shaxslarning jamoat birlashmalari, “Nuroniy” jamg‘armasi va “O‘zbekiston Chernobilchilari” assotsiatsiyasi bo‘lgan, umumiy sonida nogironligi bo‘lgan shaxslar, urush va 1941 — 1945-yillardagi mehnat fronti veteranlari 50 foizdan kam bo‘lmagan va nogironligi bo‘lgan shaxslar, urush va 1941 — 1945-yillardagi mehnat fronti veteranlarining mehnatiga haq to‘lash fondi umumiy mehnatga haq to‘lash fondining 50 foizidan kam bo‘lmagan soliq to‘lovchilar	0

Soliq to'lovchilar qat'iy belgilangan summada soliq to'lashni tanlashga haqli.

Soliqni qat'iy belgilangan summada to'lovchi soliq to'lovchilar uchun soliq stavkasi quyidagi miqdorlarda belgilanadi:

T/r	Soliq to'lovchilar	Bir yillik soliq stavkalari (mln so'mda)
1.	Jami daromadi besh yuz million so'mdan oshmagan soliq to'lovchilar	20
2.	Jami daromadi besh yuz million so'mdan yuqori bo'lgan soliq to'lovchilar	30

Alohida-alohida hisob yuritish

Turli soliq solish obyektlari va (yoki) soliq stavkalari belgilangan bir necha faoliyat turi bilan shug'ullanadigan soliq to'lovchilar bunday faoliyat turlari bo'yicha alohida-alohida hisob yuritishi hamda soliq to'lovchilarning tegishli toifalari uchun belgilangan stavkalar bo'yicha soliqni to'lashi shart.

466 modda birinchi qismining qoidalari chakana savdo sohasidagi mustaqil yuridik shaxs bo'lmagan turli aholi punktlarida joylashgan bir qancha savdo nuqtalariga ega soliq to'lovchilarga nisbatan ham qo'llaniladi.

Soliq Kodeks 297-moddasi uchinchi qismining 4, 5, 6, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 21, 22, 23, 25 va 27-bandlarida ko'rsatilgan daromadlarga, shuningdek foizlar tarzidagi daromadlarga soliq to'lovchining hisobot (soliq) davri yakunlari bo'yicha umumiy jami daromadlaridagi ulushi ustunlik qiladigan faoliyat turi uchun belgilangan soliq stavkalari bo'yicha soliq solinadi.

Hisobot (soliq) davrida Soliq Kodeks 467-moddasining 2 — 14-bandlarida ko'rsatilgan faoliyat turlari mavjud bo'lmaganda, ushbu moddaning uchinchi qismida ko'rsatilgan daromadlarga Soliq Kodeks 467-moddasining 1-bandida belgilangan soliq stavkasi bo'yicha soliq solinadi.

2.12.6. Soliqni hisoblab chiqarish, soliq hisobotlarini taqdim etish va soliqni to'lash tartibi

Hisobot (soliq) davri yakunlari bo'yicha soliq summasi soliq to'lovchi tomonidan mustaqil aniqlanadi.

Agar ushbu moddada boshqacha qoida nazarda tutilgan bo'lmasa, hisobot davri yakunlari bo'yicha soliq summasi soliq davri boshidan ortib boruvchi yakun bilan soliq bazasining mos soliq stavkasiga foiz ulushi sifatida hisoblab chiqariladi.

Soliq hisoboti soliq to'lovchi tomonidan soliq hisobida turgan joyidagi soliq organiga quyidagi muddatlarda taqdim etiladi:

1) hisobot davri yakunlari bo'yicha — hisobot davridan keyingi oyning o'n beshinchi kunidan kechiktirmay;

2) soliq davri yakunlari bo'yicha — soliq davridan keyingi davrning 15 fevralidan kechiktirmay;

Hisobot (soliq) davri yakunlari bo'yicha soliqni to'lash tegishli hisobot (soliq) davri uchun soliq hisobotini taqdim etish muddatidan kechiktirmay amalga oshiriladi.

Nazorat savollari

1. Aylanmadan olinadigan soliqni to'lovchilar?
2. Aylanmadan olinadigan soliqni qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari?
3. Aylanmadan olinadigan soliqni soliq solish maqsadida tovarlarni (xizmatlarni) realizatsiya qilishdan olingan daromad deganda nimalar tushuniladi?
4. Aylanmadan olinadigan soliqni soliq solish obyekti va bazasi?
5. Yakka tartibdagi tadbirkorlarning soliq bazasini aniqlashning o'ziga xos xususiyatlari?
6. Aylanmadan olinadigan soliqni soliq stavkasi?
7. Aylanmadan olinadigan soliqni hisoblab chiqarish, soliq hisobotlarini taqdim etish va soliqni to'lash tartibi?

2.13. SOLIQ NAZORATI VA UNING SHAKLLARI

2.13.1. Soliq nazorati to‘g‘risidagi umumiy qoidalar

Vakolatli organlarning soliq to‘lovchilar va soliq agentlari tomonidan soliq to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan nazorat qilishga doir faoliyati soliq nazoratidir.

Soliq nazorati maqsadida Soliq Kodeksning 133-moddasida ko‘rsatilgan davlat organlari, muassasalari, tashkilotlar va mansabdor shaxslar soliq to‘lovchilarni soliq bo‘yicha hisobga olish uchun zarur bo‘lgan ma'lumotlarni ushbu Kodeksda belgilangan tartibda soliq organlariga taqdim etishi shart.

Soliq nazorati maqsadida banklar Soliq Kodeksning 134-moddasida o‘z zimmasiga yuklatilgan majburiyatlarni bajaradi.

Soliq, bojxona organlari va boshqa vakolatli organlar, prokuratura organlari hamda tergov organlari soliq to‘g‘risidagi qonun hujjatlari buzilishlari, o‘zlari olib borayotgan soliq tekshiruvlari haqidagi o‘zida mavjud materiallar to‘g‘risida bir-birini xabardor qiladi. Shuningdek mazkur organlar o‘z zimmasiga yuklatilgan vazifalarni bajarish maqsadida boshqa zarur axborot bilan almashishni amalga oshiradi. Bunday xabardor qilish tartibi mazkur organlar o‘rtasidagi kelishuvlar bilan belgilanadi.

Soliq to‘lovchi (soliq agenti) to‘g‘risida qonun hujjatlari talablarini buzgan holda olingan hujjatlar yoki boshqa axborot ushbu shaxsni soliqqa oid huquqbuzarlikni sodir etganlik uchun javobgarlikka tortishga asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin emas.

Soliq nazorati materiallari O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi tomonidan belgilangan tartibda soliq to‘lovchi hisobda turgan joydagi soliq organida tekshiruv tugagan kundan keyingi ish kunidan kechiktirmay ro‘yxatdan o‘tkazilishi kerak.

Soliq nazoratining shakllari

Soliq organlari soliq nazoratini:

1) soliq tekshiruvlari;

2) soliq monitoringi shaklida amalga oshiradi.

Bojxona organlari tovarlarning O‘zbekiston Respublikasining bojxona chegarasi orqali olib o‘tilishi munosabati bilan to‘lanishi lozim bo‘lgan soliqlarga nisbatan o‘z vakolatlari doirasida ushbu Kodeksga va

bojxona to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga muvofiq soliq nazoratini amalga oshiradi.

Soliq tekshiruvlarining turlari

Soliq tekshiruvlari soliq to‘lovchilar, yig‘imlarni to‘lovchilar va soliq agentlari tomonidan soliq to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishi ustidan nazorat qilish maqsadida o‘tkaziladi.

Soliq tekshiruvi soliq to‘lovchi to‘g‘risida soliq organlarida mavjud bo‘lgan ma'lumotlarni o‘rganish va tahlil qilish asosida amalga oshiriladi.

Soliq organlari soliq tekshiruvlarining quyidagi turlarini o‘tkazadi:

1) kameral soliq tekshiruvi;

2) sayyor soliq tekshiruvi;

3) soliq auditi.

2.13.2. Kameral va sayyor soliq tekshiruvi

Kameral soliq tekshiruvi soliq to‘lovchi (soliq agenti) tomonidan taqdim etilgan soliq hisobotini, moliyaviy hisobotni, shuningdek soliq to‘lovchining faoliyati to‘g‘risida soliq organida mavjud bo‘lgan boshqa hujjatlar hamda ma'lumotlarni tahlil qilish asosida soliq organi tomonidan o‘tkaziladi.

Kameral soliq tekshiruvi soliq organi rahbarining (rahbari o‘rinbosarining) buyrug‘i asosida o‘tkaziladi. Buyruqda soliq to‘lovchining nomi va identifikatsiya raqami, tekshiruvchi shaxslarning familiyasi, ismi, otasining ismi va lavozimi, tekshiruvni o‘tkazish muddatlari, tekshirilayotgan davr, tekshirilayotgan soliqlar va yig‘imlarning turlari ko‘rsatiladi.

Kameral soliq tekshiruvi Soliq Kodeksning 88-moddasida belgilangan da'vo muddati o‘tmagan soliq davrlariga nisbatan o‘tkazilishi mumkin.

Kameral soliq tekshiruvi jarayonida soliq organi soliq to‘lovchidan (soliq agentidan, uchinchi shaxsdan) hisobga olish hujjatlarini, taqdim etilgan soliq hisobotiga va hisobga olish hujjatlariga doir tushuntirishlarni, shuningdek soliq hamda yig‘imlarni hisoblab chiqarish va to‘lash bilan bog‘liq boshqa axborotni ushbu Kodeksda nazarda tutilgan tartibda so‘rab olishi mumkin.

So‘ralgan hujjatlar va tushuntirishlar soliq organiga tegishli so‘rov olingan kundan e'tiboran besh kun ichida taqdim etilishi kerak. So‘ralgan hujjatlarni taqdim etish muddati soliq to‘lovchining hujjatlar taqdim etish uchun sabablari va zarur bo‘lgan muddatlari ko‘rsatilgan arizasiga ko‘ra soliq organi tomonidan uzaytirilishi mumkin.

Agar soliq to‘lovchi kameral soliq tekshiruvi tugaguniga qadar Soliq Kodeksning 83-moddasida nazarda tutilgan tartibda hisoblab chiqarilgan soliq summasi o‘zgartirilgan aniqlashtirilgan soliq hisobotini taqdim etsa, kameral soliq tekshiruvi taqdim etilgan aniqlashtirilgan soliq hisobotini hisobga olgan holda o‘tkaziladi.

Agar o‘tkazilgan kameral soliq tekshiruvi yakuni bilan taqdim etilgan soliq hisobotida tafovutlar va (yoki) xatolar aniqlangan bo‘lsa, soliq organi soliq to‘lovchiga Soliq Kodeksda belgilangan tartibda soliq hisobotlariga tuzatishlar kiritish talabnomasini yuboradi.

Soliq hisobotiga tuzatishlar kiritish haqida talabnoma yuborilgan sana kameral soliq tekshiruvi tugatilgan sana hisoblanadi. Agar o‘rganish va tahlil qilish yakunlariga ko‘ra tafovutlar va (yoki) xatolar aniqlanmagan bo‘lsa ham kameral soliq tekshiruvi yakunlangan hisoblanadi.

Soliq to‘lovchi tuzatishlar kiritish to‘g‘risidagi talabnoma olingan kundan e'tiboran o‘n kunlik muddatda tegishli soliqlar va yig‘imlar bo‘yicha aniqlashtirilgan soliq hisobotini yoxud tasdiqlovchi hujjatlarni taqdim etgan holda aniqlangan tafovutlarning asosnomasini ushbu Kodeksda belgilangan tartibda taqdim etishi shart.

Soliq to‘lovchi soliq organining tegishli talabnomasida ko‘rsatilgan, aniqlangan tafovutlarning asosnomasi sifatida soliq maslahatchilari tashkilotining xulosasini taqdim etishga haqli. Soliq to‘lovchining nomidan bunday asosnomani soliq maslahatchilari tashkiloti soliq to‘lovchi bilan tuzilgan shartnoma asosida mustaqil ravishda taqdim etishi mumkin.

Soliq to‘lovchining taqdim etgan asosnomasi tegishli hujjatlar (asosnomalar) olingan kundan e'tiboran o‘n besh kun ichida soliq organining rahbari (rahbari o‘rinbosari) tomonidan ko‘rib chiqiladi.

Aniqlangan tafovutlar bo‘yicha taqdim etilgan asosnomalariga to‘liq yoki qisman rozilik berilgan taqdirda, soliq organi ilgari yuborilgan talabnoma bekor qilinganligi to‘g‘risidagi bildirish xatini yoxud soliq

hisobotiga tuzatishlar kiritish to‘g‘risidagi aniqlashtirilgan talabnomani soliq to‘lovchiga yuboradi.

Agar soliq to‘lovchi aniqlashtirilgan soliq hisobotini taqdim etmasa (shu jumladan aniqlashtirilgan talabnomadan keyin), yoxud aniqlangan tafovutlar bo‘yicha asosnomalarni taqdim etmasa, yoki u taqdim etgan asosnomalar yetarli emas deb topilsa, soliq organi soliq to‘lovchiga soliq auditini tayinlashga haqli.

Agar soliq (hisobot) davri uchun soliq monitoringi o‘tkazilayotgan bo‘lsa, bunday davr uchun kameral soliq tekshiruvi o‘tkazilmaydi. Mazkur qoida soliq monitoringi muddatidan oldin tugatilganda qo‘llanilmaydi.

Ushbu moddada nazarda tutilgan qoidalar, agar ushbu Kodeksda boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo‘lsa, zimmasiga soliq hisobotini taqdim etish bo‘yicha majburiyat yuklatilgan soliq agentlarining va boshqa shaxslarning kameral soliq tekshiruvlariga nisbatan ham tatbiq etiladi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘i summasini qoplashga nisbatan kameral soliq tekshiruvi soliq to‘lovchi tomonidan qo‘shilgan qiymat solig‘ining summasini qaytarish uchun ariza taqdim etilgan kundan e'tiboran oltmish kun ichida soliq organining buyrug‘isiz, O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi tomonidan belgilangan tartibda amalga oshiriladi. Qo‘shilgan qiymat solig‘i summasini qoplashga nisbatan kameral soliq tekshiruvi natijalariga ko‘ra soliq hisobotiga o‘zgartishlar kiritish haqidagi talabnoma yozib berilmaydi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘i summasini qoplashga nisbatan kameral soliq tekshiruvi natijalariga ko‘ra soliq organlari ushbu summani qoplash to‘g‘risidagi qaror yoxud ularni qoplashni rad etish (to‘liq yoki qisman) to‘g‘risidagi asoslantirilgan qaror qabul qiladi.

Kameral soliq tekshiruvi o‘tkazish to‘g‘risidagi nizomni O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi tasdiqlaydi.

Sayyor soliq tekshiruvi

Soliq to‘lovchilarning soliqlar va yig‘imlarni hisoblab chiqarish hamda to‘lash sohasidagi ayrim majburiyatlarini, shuningdek soliq to‘g‘risidagi qonun hujjatlarida belgilangan boshqa majburiyatlarini bajarilishini tekshirish sayyor soliq tekshiruvidir.

Sayyor soliq tekshiruvi chog‘ida hisobga olish hujjatlarining, tovar-moddiy qimmatliklar va pul mablag‘lari harakatining, shuningdek soliq

to‘lovchining faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan boshqa axborotning tahlili o‘tkaziladi.

Sayyor soliq tekshiruvlarini o‘tkazish chog‘ida soliq organlari profilaktika tadbirlarini va xronometraj kuzatuvlarini amalga oshirishga, nazorat-kassa texnikasi va to‘lov terminallari qo‘llanilishini tekshirishga va soliq nazoratining boshqa tadbirlarini o‘tkazishga haqli.

Sayyor soliq tekshiruvi soliq organi rahbarining (rahbari o‘rinbosarining) buyrug‘i asosida o‘tkaziladi. Buyruqda soliq to‘lovchining nomi, tekshiruvchi shaxslarning familiyasi, ismi, otasining ismi hamda lavozimi, tekshiruvlarni o‘tkazish muddatlari va maqsadi ko‘rsatiladi.

Sayyor soliq tekshiruvi o‘n kundan ko‘p bo‘lmagan muddatda o‘tkaziladi.

Sayyor soliq tekshiruvini tayinlash to‘g‘risidagi buyruqda ko‘rsatilgan sana ushbu tekshiruvni o‘tkazish muddatining boshlanishi deb hisoblanadi.

Soliq to‘lovchiga sayyor soliq tekshiruvi dalolatnomasini topshirilgan kun sayyor soliq tekshiruvi muddatining tugashi deb hisoblanadi.

Sayyor soliq tekshiruvi natijalariga ko‘ra soliq organlari tomonidan soliqlar va yig‘imlarni hisoblash amalga oshirilmaydi.

Sayyor soliq tekshiruvi o‘tkazish to‘g‘risidagi nizomni O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi tasdiqlaydi.

2.13.3. Soliq auditi

Muayyan davr uchun soliqlar va yig‘imlarni hisoblab chiqarish hamda to‘lashning to‘g‘riligini tekshirish soliq auditidir.

Soliq auditi soliq to‘lovchilarning (soliq agentlarining) yuqori darajadagi tavakkalchilik toifasiga mansub soliq to‘lovchiga (soliq agentiga) nisbatan o‘tkaziladi.

Soliq organlari soliq auditi o‘tkazilishi boshlanishidan kamida o‘ttiz kalendar kun oldin soliq to‘lovchiga soliq auditi o‘tkazilishi to‘g‘risida xabarnoma yuboradi.

Xabarnomada soliq auditining boshlanish sanasi, tekshirilishi lozim bo‘lgan masalalarning ro‘yxati, zarur hujjatlarning dastlabki ro‘yxati,

shuningdek soliq auditini o'tkazish uchun zarur bo'lgan boshqa ma'lumotlar ko'rsatiladi.

Agar soliqlarni to'lashdan bo'yin tovlash belgilari mavjud bo'lsa, soliq organi O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi bilan kelishgan holda soliq to'lovchini oldindan xabardor etmasdan soliq auditini boshlashga haqlidir.

Yirik soliq to'lovchilar toifasiga mansub bo'lgan soliq to'lovchilarning soliq auditi Yirik soliq to'lovchilar bo'yicha hududlararo davlat soliq inspeksiyasi tomonidan inspeksiya boshlig'ining (inspeksiya boshlig'i o'rinbosarining) buyrug'i asosida amalga oshiriladi.

Soliq auditida ishtirok etish uchun boshqa soliq organlarining mansabdor shaxslari jalb etilishi mumkin.

Soliq organi rahbarining (rahbari o'rinbosarining) soliq auditini o'tkazish to'g'risidagi buyrug'ida tekshiriladigan soliq to'lovchining nomi va identifikatsiya raqami, tekshiruvchi shaxslarning familiyasi, ismi, otasining ismi hamda lavozimi, soliq auditini o'tkazish muddatlari va maqsadi ko'rsatiladi.

Soliq organi rahbarining (rahbari o'rinbosarining) soliq auditini o'tkazish to'g'risidagi buyrug'i bilan uni o'tkazish dasturi ham tasdiqlanadi.

Soliq Kodeksning 143-moddasida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, soliq auditi faqat Soliq Kodeksning 88-moddasida belgilangan da'vo qilish muddati o'tmagan oxirgi soliq auditidan keyingi davrni qamrab olishi mumkin.

Soliq to'lovchi ixtiyoriy ravishda tugatilayotganda soliq auditi, soliq to'lovchining bevosita soliq auditi o'tkazilayotgan yildan oldingi uch yildan ko'p bo'lmagan faoliyatini qamrab olishi mumkin.

Soliq auditi o'tkazilayotgan davrda tekshirilayotgan davrning soliq hisobotiga soliq to'lovchi tomonidan o'zgartishlar va qo'shimchalar kiritilishiga yo'l qo'yilmaydi.

Soliq auditi o'tkazish to'g'risidagi nizomni O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tasdiqlaydi.

Soliq auditini o'tkazish muddati

Agar Soliq Kodeksning 142-moddasida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, soliq auditi o'ttiz kundan ortiq davom etishi mumkin emas.

Soliq auditini o'tkazish muddati soliq to'lovchiga (soliq agentiga) soliq auditini tayinlash to'g'risidagi buyruq topshirilgan kunda boshlanadi.

Soliq auditini o'tkazish muddatini uzaytirish

Agar Soliq Kodeksning 142 moddada boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, soliq auditini o'tkazish muddati ikki oygacha, alohida hollarda esa — uch oygacha uzaytirilishi mumkin.

Soliq auditini o'tkazish muddatini uzaytirish asoslari va tartibini O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi belgilaydi.

Soliq organining rahbari (rahbar o'rinbosari) soliq auditi o'tkazilishini quyidagilar uchun ham uzaytirishga haqli:

1) Soliq Kodeksning 146-moddasi birinchi qismiga muvofiq hujjatlarni (axborotni) talab qilib olish;

2) chet el davlat organlaridan O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalari doirasida axborot olish;

3) ekspertizalar o'tkazish;

4) chet tilida taqdim etilgan hujjatlarni tarjima qilish.

Soliq auditi muddatini Soliq Kodeksi 142 moddaning uchinchi qismi 1-bandida ko'rsatilgan asos bo'yicha uzaytirishga hujjatlar talab qilinayotgan har bir shaxs bo'yicha ko'pi bilan bir marta yo'l qo'yiladi.

Soliq auditi muddatini uzaytirish soliq tekshiruvini o'tkazayotgan soliq organi rahbarining (rahbari o'rinbosarining) tegishli buyrug'i bilan rasmiylashtiriladi.

Soliq auditining umumiy muddati olti oydan oshishi mumkin emas.

Soliq auditini o'tkazish muddati o'tkazilgan soliq auditi to'g'risida dalolatnoma tuzilgan (imzolangan) kunda tugaydi.

Soliq auditini o'tkazishga doir cheklovlar

Soliq organlari soliq to'lovchining aynan bitta davr uchun aynan bir xil soliqlar bo'yicha bir martadan ortiq soliq auditini o'tkazishga haqli emas, bundan soliq auditini o'tkazish chog'ida soliq organiga ma'lum bo'lmagan yangi holatlar aniqlangan hollar mustasno. Yangi holatlar aniqlangan taqdirda soliq organi takroriy soliq auditini tayinlashga haqli.

2.13.4. Soliq tekshiruvini o'tkazish tartibi

Mansabdor shaxslarning soliq to'lovchining hududiga kirishi

Bevosita soliq tekshiruvini o'tkazuvchi soliq organlari mansabdor shaxslarining tekshirilayotgan shaxsning hududiga yoki binosiga kirishi ushbu mansabdor shaxslar tomonidan xizmat guvohnomalari va soliq organi rahbarining (rahbari o'rinbosarining) ushbu shaxsning soliq tekshiruvini o'tkazish to'g'risidagi buyrug'i (qarori) taqdim etilgan taqdirda amalga oshiriladi.

Soliq organlarining bevosita soliq tekshiruvini o'tkazuvchi mansabdor shaxslari ko'rsatilgan obyektlar to'g'risidagi aniq ma'lumotlarning tekshirilayotgan shaxs tomonidan taqdim etilgan hujjatlarga asoslangan ma'lumotlarga muvofiqligini aniqlash maqsadida tekshirilayotgan shaxsning tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirish uchun foydalaniladigan hududlarini yoki binosini yoxud soliq solish obyektlarini ko'zdan kechirishni o'tkazishi mumkin.

Soliq organlarining soliq tekshiruvini o'tkazuvchi mansabdor shaxslariga mazkur hududlarga yoki binolarga (bundan turar-joy binolari mustasno) kirishiga to'sqinlik qilingan taqdirda soliq organining mansabdor shaxsi o'zi va tekshirilayotgan shaxs tomonidan imzolanadigan dalolatnomani tuzadi. Bunday dalolatnoma asosida soliq organi tekshirilayotgan shaxs to'g'risida o'zida mavjud bo'lgan ma'lumotlar yoki xuddi shunday soliq to'lovchilar to'g'risidagi ma'lumotlar asosida to'lanishi lozim bo'lgan soliq summasini mustaqil tarzda aniqlashga haqli. Tekshirilayotgan shaxs ko'rsatilgan dalolatnomani imzolashni rad etgan taqdirda mazkur dalolatnomaga tegishli qayd kiritiladi.

Soliq tekshiruvini o'tkazuvchi soliq organlari mansabdor shaxslarining turar-joy binolariga ularda yashovchi jismoniy shaxslarning xohishiga qaramay yoki xoxishiga qarshi qonunda yoki sudning qarori asosida belgilangan hollardan boshqacha tarzda kirishiga yo'l qo'yilmaydi. Hududni va binolarni ko'zdan kechirish.

Soliq organining soliq tekshiruvini o'tkazuvchi mansabdor shaxslari tekshiruvning to'liqligi uchun ahamiyatga ega bo'lgan holatlarni aniqlashtirish maqsadida tekshirilayotgan shaxsning hududlari va binolarini, shuningdek hujjatlar va buyumlarni ko'zdan kechirishni amalga oshirishga haqli.

Agar hujjatlar va buyumlar soliq organining mansabdor shaxsi tomonidan soliq nazoratini amalga oshirish yuzasidan ilgari bajarilgan harakatlar natijasida yoki ushbu buyumlar egasi ularni ko‘zdan kechirishni amalga oshirishga rozi bo‘lgan taqdirda olingan bo‘lsa, ushbu moddaning birinchi qismida nazarda tutilmagan hollarda hujjatlar va buyumlarni ko‘zdan kechirishga yo‘l qo‘yiladi.

Ko‘zdan kechirish xolislar ishtirokida o‘tkaziladi.

Ko‘zdan kechirish o‘tkazilayotganda tekshirilayotgan shaxs yoki uning vakili, shuningdek mutaxassislar ishtirok etishga haqlidir.

Zarur bo‘lgan hollarda, ko‘zdan kechirish chog‘ida fotosuratga olish va videoyozuvga tushirish amalga oshiriladi, hujjatlardan ko‘chirma nusxalar olinadi yoki ko‘zdan kechirish bilan bog‘liq boshqa harakatlar bajariladi.

Ko‘zdan kechirish o‘tkazilganligi to‘g‘risida bayonnoma tuziladi.

Soliq tekshiruvini o‘tkazishda hujjatlarni talab qilib olish

Soliq organining soliq tekshiruvini o‘tkazayotgan mansabdor shaxsi tekshirilayotgan shaxsdan tekshiruv uchun zarur bo‘lgan hujjatlarni talab qilib olishga haqli.

Hujjatlar taqdim etish to‘g‘risidagi talabnoma tekshirilayotgan shaxsga (uning qonuniy yoki vakolatli vakiliga) shaxsan imzo qo‘ydirgan holda topshiriladi. Agar hujjatlarni taqdim etish to‘g‘risidagi talabnomani mazkur usulda topshirish imkoni bo‘lmasa, u Soliq Kodeks 19-moddasining ikkinchi qismida belgilangan tartibda yuboriladi.

Talab qilib olinadigan hujjatlar soliq organiga shaxsan yoki vakil orqali taqdim etilishi, pochta orqali buyurtma xat bilan yuborilishi yoxud telekommunikatsiya aloqa tarmoqlari yoki soliq to‘lovchining shaxsiy kabineti orqali elektron shaklda topshirilishi mumkin.

Hujjatlarni qog‘ozda taqdim etish tekshirilayotgan shaxs tomonidan tasdiqlangan ko‘chirma nusxalar shaklida amalga oshiriladi. Agar qonun hujjatlarida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo‘lsa, soliq organiga (mansabdor shaxsga) taqdim etiladigan hujjatlarning ko‘chirma nusxalarini notarial tarzda tasdiqlashni talab qilishga yo‘l qo‘yilmaydi.

Hisobga olish hujjatlari elektron shaklda tuzilgan taqdirda soliq to‘lovchi (soliq agenti) soliq tekshiruvi chog‘ida soliq organlari mansabdor shaxslarining talabiga ko‘ra bunday hujjatlarning qog‘ozdagi ko‘chirma

nusxalarini taqdim etishi shart, bundan elektron hisobvaraq-fakturalarning axborot tizimida ro'yxatga olingan hisobvaraq-fakturalar mustasno.

Zarur bo'lgan taqdirda soliq organi hujjatlarning asl nusxalari bilan tanishishga haqli.

Soliq tekshiruvi davomida talab qilib olingan hujjatlar tegishli talabnoma olingan kundan e'tiboran besh kun ichida taqdim etiladi. Agar tekshirilayotgan shaxs talab qilinayotgan hujjatlarni belgilangan muddat ichida taqdim etish imkoniga ega bo'lmasa, u tekshiruvchi mansabdor shaxslarni bu haqda yozma ravishda xabardor qiladi.

Soliq to'lovchi talab qilinadigan hujjatlarni ko'rsatilgan muddatlarda taqdim etishning imkoni yo'qligi to'g'risidagi, talab qilib olinayotgan hujjatlarni taqdim etish imkoni bo'lmagan sabablar ko'rsatilgan yozma shakldagi xabarnomani hujjatlar taqdim etish haqidagi talabnoma olingan kundan keyingi kun davomida yuborishi kerak. Xabarnomada soliq to'lovchi talab qilingan hujjatlarni taqdim eta olishi mumkin bo'lgan muddatlar ko'rsatilishi lozim.

Soliq organining rahbari (rahbar o'rinbosari) soliq to'lovchidan xabarnomani olgan kundan e'tiboran ikki kun ichida ushbu xabarnoma asosida hujjatlarni taqdim etish muddatlarini uzaytirish yoki muddatlarni uzaytirishni rad etishga haqli bo'lib, bu haqda alohida qaror chiqaradi.

Tekshirilayotgan shaxsning talab qilinayotgan hujjatlarni taqdim etishni rad etganligi soliq organining mansabdor shaxsi tomonidan tuziladigan bayonnomada qayd etiladi. Bayonnoma soliq organining mansabdor shaxsi va tekshirilayotgan shaxs tomonidan imzolanadi. Tekshirilayotgan shaxs bayonnomani imzolashni rad etgan taqdirda bu haqda tegishli qayd kiritiladi. Ko'rsatilgan hujjatlarni taqdim etish soliq to'lovchi tomonidan rad etilganligi yoki belgilangan muddatlarda taqdim etilmaganligi ushbu hujjatlarni Soliq Kodeksning 148-moddasida nazarda tutilgan tartibda olib qo'yish uchun asos bo'ladi.

Soliq tekshiruvi va soliq nazoratining boshqa tadbirlari jarayonida soliq organlari tekshirilayotgan shaxsning kameral yoki sayyor soliq tekshiruvlari o'tkazilganda soliq organlariga ilgari taqdim etilgan hujjatlarni, shuningdek soliq monitoringini o'tkazish jarayonida tasdiqlangan ko'chirma nusxalar shaklida taqdim etilgan hujjatlarni tekshirilayotgan shaxsdan talab qilib olishga haqli emas. Agar hujjatlar

ilgari soliq organiga asl nusxalar tarzida taqdim etilib, keyinchalik tekshirilayotgan shaxsga qaytarilgan bo'lsa, shuningdek soliq organiga taqdim etilib, bartaraf etib bo'lmaydigan kuch holatlari oqibatida yo'qotilgan taqdirda, hujjatlar tekshirilayotgan shaxsdan qayta talab qilib olinishi mumkin.

Uchinchi shaxslardan hujjatlarni (axborotni) talab qilib olish

Soliq organining soliq tekshiruvini o'tkazayotgan mansabdor shaxsi tekshirilayotgan soliq to'lovchining faoliyatiga taalluqli hujjatlarga (axborotga) ega bo'lgan kontragentdan yoki boshqa shaxslardan ushbu hujjatlarni (axborotni) talab qilib olishga haqli.

Tekshirilayotgan soliq to'lovchining (soliq agentining) faoliyatiga taalluqli hujjatlarni (axborotni) talab qilib olish soliq organi rahbarining (rahbari o'rinbosarining) soliq nazoratining qo'shimcha tadbirlarini tayinlash to'g'risidagi qarori asosida soliq tekshiruvi materiallarini ko'rib chiqish chog'ida ham amalga oshirilishi mumkin.

Soliq tekshiruvlarini yoki soliq nazoratining boshqa tadbirlarini amalga oshiruvchi soliq organi tekshirilayotgan soliq to'lovchining faoliyatiga taalluqli hujjatlarni (axborotni) talab qilib olish to'g'risidagi topshiriqnomani mazkur hujjatlar (axborot) talab qilib olinishi kerak bo'lgan shaxsning hisobda turgan joyidagi soliq organiga yuboradi. Bunda topshiriqnomada soliq nazoratining qaysi tadbirini o'tkazish chog'ida hujjatlar (axborot) taqdim etish zarurati yuzaga kelganligi ko'rsatiladi, muayyan bitimga taalluqli axborot talab qilib olinayotganda esa ushbu bitimni identifikatsiyalash imkonini beruvchi ma'lumotlar ko'rsatiladi.

Topshiriqnoma olingan kundan e'tiboran uch kun ichida hujjatlar (axborot) qaysi shaxsdan talab qilib olinayotgan bo'lsa, o'sha shaxsning hisobda turgan joyidagi soliq organi ushbu shaxsga hujjatlarni (axborotni) taqdim etish to'g'risida talabnoma yuboradi.

Talabnomaga hujjatlarni (axborotni) talab qilib olish to'g'risidagi topshiriqnomaning ko'chirma nusxasi ilova qilinadi.

Hujjatlarni (axborotni) taqdim etish to'g'risidagi talabnomani olgan shaxs talabnoma olingan kundan e'tiboran besh kun ichida uni bajaradi yoki talab qilib olinayotgan hujjatlarga (axborotga) ega emasligini o'sha muddatda xabar qiladi. Agar talab etiladigan hujjatlarni (axborotni) mazkur muddatda taqdim etish imkoni bo'lmasa, soliq organi hujjatlar qaysi

shaxsdan talab qilib olingan bo‘lsa o‘sha shaxsning iltimosnomasiga ko‘ra ushbu hujjatlarni (axborotni) taqdim etish muddatini uzaytirishga haqli.

Talab etiladigan hujjatlar Soliq Kodeks 146-moddasining uchinchi — beshinchi va o‘n birinchi qismlarida nazarda tutilgan qoidalar hisobga olingan holda taqdim etiladi.

Hujjatlarni (axborotni) talab qilib olishning ushbu moddada nazarda tutilgan tartibi soliq to‘lovchilar konsolidatsiyalashgan guruhining ishtirokchilariga taalluqli hujjatlarni (axborotni) talab qilib olishda ham qo‘llaniladi.

Hujjatlarni (axborotni) talab qilib olishning ushbu moddada nazarda tutilgan tartibi soliq agentlariga tegishli bo‘lgan hujjatlar va axborotni talab qilib olishda ham qo‘llaniladi.

Hujjatlarni (axborotni) taqdim etish to‘g‘risidagi talabnomani olgan shaxs ushbu moddaning qoidalariga muvofiq bo‘lmagan talabnoma bo‘yicha hujjatlarni (axborotni) taqdim etishni rad etishga haqli.

Hujjatlar va buyumlarni olib qo‘yish

Hujjatlar va buyumlarni olib qo‘yish soliq organining soliq tekshiruvini o‘tkazayotgan mansabdor shaxsining asoslantirilgan qarori asosida amalga oshiriladi.

Hujjatlar va buyumlarni tungi paytda olib qo‘yishga yo‘l qo‘yilmaydi.

Hujjatlar va buyumlarni olib qo‘yish xolislar hamda hujjatlari va buyumlarini olib qo‘yish amalga oshirilayotgan shaxslar ishtirokida o‘tkaziladi. Zarur bo‘lgan hollarda, olib qo‘yishni amalga oshirishda ishtirok etish uchun mutaxassis taklif etiladi.

Olib qo‘yish boshlanguniga qadar soliq organining mansabdor shaxsi olib qo‘yishni amalga oshirish to‘g‘risidagi qarorni taqdim etadi hamda hozir bo‘lgan shaxslarga ularning huquq va majburiyatlarini tushuntiradi.

Soliq organining mansabdor shaxsi hujjatlar va buyumlarini olib qo‘yish amalga oshirilayotgan shaxsga ularni o‘z ixtiyori bilan topshirishni taklif etadi, taklif rad etilgan taqdirda esa olib qo‘yishni majburiy tarzda amalga oshiradi.

O‘ziga nisbatan olib qo‘yish amalga oshirilayotgan shaxs olib qo‘yilishi lozim bo‘lgan hujjatlar va buyumlar saqlanishi mumkin bo‘lgan binolarni yoki boshqa joylarni ochishdan bosh tortganda, soliq organining

mansabdor shaxsi tambalarga, eshiklarga va boshqa buyumlarga zarurat sababli yuzaga kelmagan shikast yetkazishdan qochib olib qo'yishni mustaqil tarzda bajarishga haqli.

Soliq tekshiruvi predmetiga aloqasi bo'lmagan hujjatlar va buyumlar olib qo'yilmaydi.

Hujjatlar va buyumlarni olib qo'yishni amalga oshirish to'g'risida Soliq Kodeksning 154-moddasida hamda mazkur moddada nazarda tutilgan talablarga rioya etgan holda bayonnoma tuziladi.

Olib qo'yilgan hujjatlar va buyumlar olib qo'yish bayonnomasida yoki unga ilova qilinadigan ro'yxatlarda aniq nomi, soni, o'ziga xos xususiyatlari va imkon qadar buyumlarning qiymati ko'rsatilgan holda sanab o'tiladi hamda ro'yxatga olinadi.

Agar soliq nazorati tadbirlarini o'tkazish uchun tekshirilayotgan shaxs hujjatlarining ko'chirma nusxalari yetarli bo'lmasa hamda soliq organlarida hujjatlarning asl nusxalari yo'q qilinishi, yashirilishi, o'zgartirilishi yoki almashtirib qo'yilishi mumkinligi to'g'risida taxmin qilish uchun yetarlicha asoslar mavjud bo'lsa, soliq organining mansabdor shaxsi hujjatlarning aslini ushbu moddada nazarda tutilgan tartibda olib qo'yishga haqli. Bunday hujjatlar olib qo'yilayotganda ulardan soliq organining mansabdor shaxsi tomonidan tasdiqlanadigan ko'chirma nusxalar olinadi va hujjatlar olib qo'yilayotgan shaxsga topshiriladi.

Hujjatlarni olib qo'yish bilan bir vaqtning o'zida ko'chirma nusxalarni tayyorlash yoki topshirish imkoni bo'lmagan taqdirda, soliq organi ko'chirma nusxalarni hujjatlari olib qo'yilgan shaxsga hujjatlar olib qo'yilganidan keyin besh kun ichida topshiradi.

Barcha olib qo'yiladigan hujjatlar va buyumlar xolislarga hamda olib qo'yishda ishtirok etuvchi boshqa shaxslarga ko'rsatiladi va zarur bo'lgan taqdirda olib qo'yilgan joyda o'raladi.

Olib qo'yilgan hujjatlar raqamlanishi, tikilishi va olib qo'yilayotgan shaxsning muhri yoki imzosi bilan tasdiqlangan bo'lishi kerak. Ushbu shaxs olib qo'yilayotgan hujjatlarni muhr yoki imzo bilan tasdiqlashdan bosh tortgan taqdirda, olib qo'yish to'g'risidagi bayonnomaga bu haqda maxsus belgi qo'yiladi.

Hujjatlar va buyumlarni olib qo'yish to'g'risidagi bayonnomaning ko'chirma nusxasi ular qaysi shaxsdan olib qo'yilgan bo'lsa, o'sha shaxsga imzo qo'ydirib topshiriladi yoki yuboriladi.

Guvohning ishtiroki

Soliq nazoratini amalga oshirish uchun ahamiyatga ega biror-bir holatlar o'ziga ma'lum bo'lgan har qanday voyaga yetgan jismoniy shaxs ko'rsatmalar berish uchun guvoh sifatida chaqirilishi mumkin.

Guvohning ko'rsatmalari bayonnomaga kiritiladi.

Guvoh sifatida quyidagi shaxslar jalb etilishi mumkin emas:

o'zining jismoniy yoki ruhiy nuqsonlari sababli soliq nazoratini amalga oshirish uchun ahamiyatga ega bo'lgan holatlarni to'g'ri idrok etishga qodir bo'lmagan shaxslar;

o'z kasbiy majburiyatlarini bajarishi munosabati bilan soliq nazoratini o'tkazish uchun zarur bo'lgan va ushbu shaxslarning kasbiy siriga taalluqli bo'lgan axborotni olgan shaxslar. Chunonchi, bunday shaxslar jumlasiga — advokat, auditor, soliq maslahatchisi kiradi.

Guvohning ko'rsatmalari, agar u kasalligi, keksaligi, nogironligi tufayli soliq organiga kela olmasa, u turgan joyda olinishi mumkin.

Ko'rsatmalar olishdan avval soliq organining mansabdor shaxsi guvohni ko'rsatmalar berishni rad etganlik yoki bundan bosh tortganlik yoxud bila turib yolg'on ko'rsatmalar berganlik uchun javobgarlik to'g'risida ogohlantiradi, bu haqda bayonnomaga guvohning imzosi bilan tasdiqlanadigan belgi kiritiladi.

Soliq organiga guvoh sifatida chaqirilgan xodimlar uchun soliq organiga kelganligi sababli ishda bo'lmagan vaqt uchun asosiy ish joyidagi oylik ish haqi saqlanib qoladi.

Ekspertiza

Zarur bo'lgan hollarda, soliq nazoratini amalga oshirishga doir aniq harakatlarni o'tkazishda ishtirok etish uchun ekspert jalb etilishi mumkin.

Shaxsni ekspert sifatida jalb etish soliq organi va ekspert o'rtasidagi shartnoma asosida amalga oshiriladi.

Agar yuzaga keladigan masalalarni tushuntirish uchun ilm-fan, san'at, texnika yoki hunarmandchilik sohasidagi maxsus bilimlar talab etilsa, ekspertiza tayinlanadi. Soliq organining soliq nazoratini amalga

oshiruvchi mansabdor shaxsida bunday bilimlarga egaligi ekspertiza tayinlash zaruratidan ozod etmaydi.

Ekspert oldida qo'yilgan masalalar va uning xulosasi ekspertning maxsus bilimlari doirasidan chiqishi mumkin emas.

Ekspertiza tayinlash to'g'risidagi qarorni soliq tekshiruvini o'tkazayotgan mansabdor shaxsning iltimosnomasi asosida soliq organining rahbari (rahbar o'rinbosari) qabul qiladi.

Qarorda ekspertizani tayinlash uchun asoslar, ekspertiza o'tkazishi kerak bo'lgan tashkilotning nomi yoki ekspertning familiyasi, ismi, otasining ismi, ekspertning oldiga qo'yiladigan masalalar va uning ixtiyoriga beriladigan materiallar ko'rsatiladi. Ekspert ekspertiza predmetiga taalluqli tekshiruv materiallari bilan tanishishga, o'ziga qo'shimcha materiallar taqdim etilishi to'g'risida iltimosnomalar berishga haqli.

Ekspert xulosani o'z nomidan yozma shaklda beradi. Ekspert xulosasida o'zi o'tkazgan tekshirishlar, ular asosida qilingan xulosalar hamda qo'yilgan masalalarga asoslantirilgan javoblar bayon etiladi.

Agar ekspertga berilgan materiallar yetarli bo'lmasa yoki u ekspertiza o'tkazish uchun zarur bilimlarga ega bo'lmasa, ekspert xulosa berishni rad etishi mumkin.

Soliq tekshiruvini o'tkazayotgan soliq organining mansabdor shaxsi tekshirilayotgan shaxsni ekspertiza tayinlanganligi to'g'risidagi qaror bilan tanishtirishi va uning Soliq Koleksi 150 moddaning o'ninchi qismida nazarda tutilgan huquqlarini tushuntirishi shart bo'lib, bu haqda bayonnoma tuziladi.

Ekspertiza tayinlash va o'tkazish jarayonida tekshirilayotgan shaxs:

1) ekspertni rad etish;

2) ekspertni o'zi ko'rsatgan shaxslar orasidan tayinlash to'g'risida iltimos qilish;

3) qo'shimcha savollarni taqdim etib, ular yuzasidan ekspert xulosasini olish;

4) soliq organi mansabdor shaxsining ruxsati bilan ekspertiza o'tkazishda ishtirok etish va ekspertga tushuntirishlar berish;

5) ekspertning xulosasi bilan tanishish;

6) ekspertning xulosasi yuzasidan asoslantirilgan fikr taqdim etish huquqiga ega.

Mutaxassisni jalb etish

Zarur bo'lgan hollarda, soliq nazoratini amalga oshirishga doir harakatlarda ishtirok etish uchun soliq organi tomonidan maxsus bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan hamda ishning natijasidan manfaatdor bo'lmagan mutaxassis jalb etilishi mumkin.

Shaxsning mutaxassis sifatida jalb qilinishi soliq organi va mutaxassis o'rtasidagi shartnoma asosida amalga oshiriladi.

Shaxsning mutaxassis sifatida ishtirok etishi uning guvoh sifatida aynan shu holatlar yuzasidan so'roq qilinishi imkoniyatini istisno etmaydi.

Tarjimonning ishtiroki

Zarur bo'lgan hollarda, soliq nazoratini amalga oshirishga doir harakatlarda ishtirok etish uchun tarjimon jalb etilishi mumkin.

Ishning natijasidan manfaatdor bo'lmagan, tarjima qilish uchun zarur darajada til biladigan yoki kar yoxud soqov jismoniy shaxsning imo-ishoralarini tushunadigan shaxs tarjimonlik qilishi mumkin.

Shaxsning tarjimon sifatida jalb qilinishi soliq organi va tarjimon o'rtasidagi shartnoma asosida amalga oshiriladi.

Tarjimon soliq organi mansabdor shaxsining chaqiruviga binoan kelishi va o'ziga topshirilgan tarjimani aniq bajarishi shart.

Xolislarning ishtiroki

Ushbu Kodeksda nazarda tutilgan hollarda soliq nazoratini amalga oshirishga doir harakatlarda ishtirok etish uchun xolislar jalb etiladi.

Xolislar kamida ikki nafar kishi miqdorida jalb etiladi.

Ishning natijasidan manfaatdor bo'lmagan har qanday voyaga yetgan jismoniy shaxslar xolislar sifatida jalb etilishi mumkin.

Soliq organlari mansabdor shaxslarining xolislar sifatida ishtirok etishiga yo'l qo'yilmaydi.

Xolislar o'z ishtirokida amalga oshirilgan harakatlar fakti, mazmuni va natijalarini bayonnomada tasdiqlashi shart. Ular amalga oshirilgan harakatlar yuzasidan bayonnomaga kiritilishi lozim bo'lgan fikr-mulohazalar bildirishga haqli. Zarur bo'lgan taqdirda, xolislar ko'rsatilgan holatlar yuzasidan so'roq qilinishi mumkin.

Soliq nazorati doirasida harakatlarni amalga oshirish chog'idagi bayonnomaga qo'yiladigan umumiy talablar

Soliq nazorati harakatlarini o'tkazish chog'ida bayonnoma tuziladi. Bayonnomada quyidagilar ko'rsatiladi:

1) tekshirish o'tkazishning asoslari, turi va davri;

2) amalga oshiriladigan aniq harakatning joyi va sanasi;

3) harakatning boshlanish va tugash vaqti;

4) bayonnomani tuzgan shaxsning lavozimi, familiyasi, ismi, otasining ismi;

5) harakatda ishtirok etgan yoki uni o'tkazishda hozir bo'lgan har bir shaxsning familiyasi, ismi, otasining ismi, zarur bo'lgan hollarda esa — uning manzili;

6) harakatning mazmuni, uni amalga oshirish ketma-ketligi;

7) harakatni bajarish chog'ida aniqlangan, ish uchun ahamiyatga ega bo'lgan faktlar va holatlar.

Bayonnoma harakatlarni amalga oshirishda ishtirok etgan yoki uni o'tkazishda hozir bo'lgan barcha shaxslar tomonidan o'qib chiqiladi. Mazkur shaxslar bayonnomaga kiritilishi yoki materiallarga qo'shib qo'yilishi lozim bo'lgan fikr-mulohazalarini bildirishga haqli.

Bayonnoma soliq organining uni tuzgan mansabdor shaxsi, shuningdek harakatni amalga oshirishda ishtirok etgan yoki uni o'tkazishda hozir bo'lgan barcha shaxslar tomonidan imzolanadi.

Bayonnomaga fotosuratlar, videoyozuvlar va harakatni amalga oshirish chog'ida bajarilgan boshqa materiallar ilova qilinadi.

Soliq tekshiruvini o'tkazish chog'ida g'ayriqonuniy harakatlar orqali zarar yetkazilishiga yo'l qo'ymaslik

Soliq tekshiruvini o'tkazish chog'ida tekshirilayotgan shaxslarga yoki ularning egaligida, foydalanishida yoxud tasarrufida bo'lgan mol-mulkka g'ayriqonuniy harakatlar orqali zarar yetkazilishiga yo'l qo'yilmaydi.

Soliq tekshiruvini o'tkazish chog'ida soliq organlarining g'ayriqonuniy qarorlari yoki ular mansabdor shaxslarining harakatlari orqali yetkazilgan zararning o'rni to'liq hajmda qoplanishi lozim.

Soliq organlarining g'ayriqonuniy qarorlari orqali tekshirilayotgan shaxslarga yetkazilgan zarar uchun ularning mansabdor shaxslari qonunda nazarda tutilgan tartibda javobgar bo'ladi.

Soliq organlari mansabdor shaxslarining qonuniy harakatlari orqali tekshirilayotgan shaxslarga yoki ularning vakillariga yetkazilgan zararning o'rni qoplanmaydi, bundan qonun hujjatlarida nazarda tutilgan hollar mustasno.

Nazorat savollari

1. Soliq nazorati to'g'risidagi umumiy qoidalarni tushuntirib bering?
2. Kameral soliq tekshiruvini tushuntirib bering?
3. Sayyor soliq tekshiruvini tushuntirib bering?
4. Soliq auditini tushuntirib bering?
5. Mansabdor shaxslarning soliq to'lovchining hududiga kirish tartibi?
6. Hududni va binolarni ko'zdan kechirish tartibi?
7. Soliq tekshiruvini o'tkazishda hujjatlarni talab qilib olish tartibi?
8. Uchinchi shaxslardan hujjatlarni (axborotni) talab qilib olish tartibi?
9. Hujjatlar va buyumlarni olib qo'yish tartibi?
10. Ekspertiza o'tkazish tartibi?

2.14. SOLIQ MA'MURIYATCHILIGIDA ZAMONAVIY AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINI KENG JORIY ETISHGA DOIR QO'SHIMCHA CHORA-TADBIRLAR TO'G'RISIDA

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 2 martdagi PF-5953-son Farmoni bilan tasdiqlangan «2017 — 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini «Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturiga muvofiq, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini modernizatsiya qilish orqali soliq ma'muriyatchiligini yanada takomillashtirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi:

1. Quyidagilar:

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasi 1-ilovaga muvofiq;

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari rejasi 2-ilovaga muvofiq tasdiqlansin.

2.14.1. Quyidagilar Strategiyani amalga oshirishning ustuvor yo'nalishlari etib belgilangan:

davlat soliq xizmati organlari va soliq to'lovchilar o'rtasida o'zaro aloqani masofaviy tarzga o'tkazish, barcha ishtirokchilar o'rtasidagi munosabatlarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng qo'llash orqali to'liq avtomatlashtirish va interaktiv davlat xizmatlari sonini kengaytirish;

davlat organlari va boshqa tashkilotlar axborot tizimlari bilan elektron hamkorlik orqali axborot almashinuvini samarali tashkil etish hamda bu borada mavjud muammolarni bartaraf qilish;

katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash, qayta ishlash va ulardan samarali foydalanishni tashkil etish;

«Onlayn nazorat kassa mashinalari», «Elektron hisobvaraq-fakturalar» va boshqa markazlashgan tizimlarni keng joriy etish;

iqtisodiyotda xufiyona faoliyatni qisqartirish, shaffoflik darajasini oshirish hamda tadbirkorlik uchun teng raqobat muhitini yaratish

maqsadida soliq organlari faoliyatiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish;

zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va masofadan o'qitish usullaridan foydalangan holda soliq sohasida ilg'or va innovatsion texnologiyalarni egallash hamda ularni amaliyotda samarali tatbiq etish ko'nikmalarini rivojlantirish mexanizmlarini joriy qilish;

soliq nazorati tizimini soliq to'lovchilar faoliyatiga aralashishni, shuningdek, davlat soliq xizmati organlarida «inson omili»ni hamda korrupsiya holatlarni kamaytirish imkonini beruvchi masofaviy tahlil ishlari asosida tashkil etish.

2.14.2. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, Moliya vazirligi hamda Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirliklarining takliflari quyidagilardan iborat:

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining Ma'lumotlarni qayta ishlash markazini modernizatsiya qilish va soliq ma'muriyatchiligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish loyihasini (keyingi o'rinlarda — loyiha) amalga oshirish;

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining Ma'lumotlarni qayta ishlash markazining asosiy serverlarini Toshkent shahrida, zaxira serverlarini Navoiy viloyatidagi mavjud binolarni moslashtirgan holda, xalqaro standartlar asosida joylashtirish to'g'risidagi takliflari ma'qullansin.

2.14.2.1. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan:

Jahon banki ekspertlari bilan birgalikda ma'lumotlarni qayta ishlash markazining bugungi kundagi holati auditdan o'tkazilganligi;

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan birgalikda ma'lumotlarni qayta ishlash markazini modernizatsiya qilish uchun Jahon bankining imtiyozli kreditlarini jalb etish bo'yicha dastlabki kelishuvga erishilganligi ma'lumot uchun qabul qilinsin.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining Ma'lumotlarni qayta ishlash markazini modernizatsiya qilish va soliq ma'muriyatchiligida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish loyihasi doirasida:

a) asosiy va zaxira serverlarini, shuningdek, yuridik shaxslarning yagona ma'lumotlar bazasini tashkil etilishi, Davlat soliq qo'mitasi axborot tizimlari kompleksining yagona platformasi yaratilishi, soliq organlarining elektron hisoblash texnikalari va kommunikatsiya uskunalari parkini yangilanishi ko'zda tutilsin;

b) O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi — buyurtmachi etib belgilansin;

d) quyidagilar loyihani moliyalashtirish manbalari etib belgilansin:

O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag'lari;

Jahon banki tomonidan ajratiladigan imtiyozli kreditlar;

Davlat soliq qo'mitasining Moddiy yordam, ijtimoiy himoya, soliq organlarini rivojlantirish va ko'zda tutilmagan xarajatlar maxsus jamg'armasi mablag'lari;

Davlat soliq qo'mitasi huzuridagi «Yangi texnologiyalar» ilmiy-axborot markazi» va «Soliq-servis» davlat unitar korxonalari mablag'lari.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi:

ikki oy muddatda Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligiga Jahon bankiga kreditlarni jalb qilish bo'yicha tegishli so'rov jo'natish uchun loyiha pasportini o'rnatilgan tartibda kiritsin;

mas'ul vazirliklar, davlat qo'mitalari va idoralar bilan birgalikda chora-tadbirlar rejasida belgilangan vazifalarning to'la hajmda va o'rnatilgan muddatlarda bajarilishini ta'minlasin.

O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi raisiga malakali mutaxassislarni jalb etgan holda Davlat soliq qo'mitasining Ma'lumotlarni qayta ishlash markazini modernizatsiya qilish, yagona platforma yaratish va amaliyotga joriy etish bo'yicha shartnoma asosida byudjetdan tashqari mablag'lar hisobidan moliyalashtiriladigan vaqtinchalik mehnat jamoasini shakllantirish huquqi berilsin.

O'zbekiston Respublikasi Hukumatining ayrim qarorlariga 3-ilovaga muvofiq o'zgartirishlar kiritilgan.

Mazkur qarorning bajarilishini nazorat qilish O'zbekiston Respublikasi Bosh vazirining o'rinbosari — O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vaziri J.A. Qo'chqorov hamda O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi raisi Sh.D. Kudbiyevlar zimmasiga yuklatilgan.

Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 5 iyundagi 359-son qaroriga
1-ILOVA

Davlat soliq qo'mitasining Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish STRATEGIYaSI

2.14.3. Umumiy qoidalar

Soliq ma'muriyatchiligini ta'minlash bo'yicha davlat soliq xizmati organlarida zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini keng joriy etish ishlari izchil davom ettirilmoqda.

Shu bilan birga, soliq ma'muriyatchiligini samarali amalga oshirishga hamda soliq organlariga yuklatilgan vazifalarni to'liq bajarishga to'sqinlik qilayotgan quyidagi kamchilik va muammolar mavjud:

birinchidan, elektron davlat xizmatlari va axborot tizimlari orqali ma'lumotlar bazasiga tushayotgan murojaatlar soni yildan-yilga keskin oshib borayotganligi sababli ma'lumotlarni tezkorlik bilan tahlil qilish imkoniyatini bermayapti;

ikkinchidan, Davlat soliq qo'mitasining mavjud server qurilmalarining xotira hajmi bugungi kunda 90 foiz band va ularning ishlash kafolatli muddati tugagan, Ma'lumotlarni qayta ishlash markazi qurilmalari eskirgan;

uchinchidan, mavjud axborot tizimlari turli xil dasturlash tilida va bir-biriga murakkab integratsiyalashgan holda foydalanilmoda hamda yagona platforma mavjud emas;

to'rtinchidan, elektron hisobvaraq-fakturalar va onlayn nazorat kassa mashinalari hamda tashqi manbalar orqali shakllangan katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash va tezkor tahlil qilish uchun mavjud serverlar quvvati yetishmasligi oqibatida tizimda tez-tez uzilishlar vujudga kelmokda;

beshinchidan, soliq to'lovchi bilan soliq organlari o'rtasida ma'lumot almashinuvini ta'minlovchi yagona standart va dasturiy mahsulotlar mavjud emas;

oltinchidan, soliq bazasini kengaytirish uchun idoralararo ma'lumotlar almashish darajasi past;

yettinchidan, soliq to'lovchilarning huquqlarini kafolatlash uchun ko'riladigan ta'sir choralarini avtomatik segmentlash va soliq tushumlari xavfini to'liq baholash mexanizmlari mavjud emas;

sakkizinchidan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yo'nalishidagi yuqori malakali kadrlarni tayyorlashda tizimli kamchiliklar mavjud.

Ushbu kamchilik va muammolar soliq tizimini jadal rivojlantirish, soliq ma'muriyatchiligida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini yanada rivojlantirish, soliqlar va majburiy to'lovlarning talab darajasida yig'ilishiga va soliq to'lovchilarga sifatli elektron davlat xizmatlari ko'rsatishga to'sqinlik qilmoqda.

Shu munosabat bilan aniq maqsad, vazifa va asosiy yo'nalishlarni nazarda tutuvchi Davlat soliq qo'mitasining axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish alohida ahamiyat kasb etmokda.

2.14.4. Strategiyaning maqsad va vazifalari

1. Strategiyaning asosiy maqsadi — soliq ma'muriyatchiligiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etgan holda, soliq to'lovchilarga majburiyatlarini ixtiyoriy bajarishga sharoit yaratish hisobiga soliq yig'imlarini oshirish, shuningdek, inson aralashuvini cheklash, qaror qabul qilish jarayonini avtomatlashtirish va yagona standartlarni joriy etish hisoblanadi.

Quyidagilar Strategiyaning asosiy vazifalari hisoblanadi:

davlat soliq xizmati organlarining ma'lumotlarni qayta ishlash markazini va idoralararo ma'lumotlarni uzatish tarmogini modernizatsiya qilish;

soliq ma'muriyatchiligini avtomatlashtirishda foydalaniladigan axborot tizimlari kompleksining yagona platformasini yaratish, ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish tizimlarini joriy etish;

katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlashning samarali usullarini va ilgor biznes-tahlil (Business Intellegence, Big Data) texnologiyalarini joriy etish;

soliq ma'muriyatchiligiga raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali soliq to'lovchilarga kontaksiz elektron xizmatlarni ko'rsatishga bosqichma-bosqich o'tish, soliq to'lovchi shaxsiy kabinetining foydalanish

doirasini kengaytirish hamda elektron xizmatlarni ko‘rsatishning innovatsion usullarini joriy qilish;

«Onlayn nazorat kassa mashinalari», «Elektron hisobvaraq-fakturalar» va boshqa markazlashgan tizimlar orqali shakllangan ma'lumotlarni qayta ishlash natijasida bozor konyunkturasini o‘rganish, qo‘shilgan qiymat soligi zanjirini nazoratga olish, tovar va xizmatlarning iqtisodiyotda harakatlanishini monitoring qilish;

soliq to‘lovchilar faoliyatiga aralashishni, shuningdek, davlat soliq xizmati organlarida «inson omili»ni hamda korrupsiya holatlarini kamaytirish imkonini beradigan soliq nazorati tizimini shakllantirish;

soliq auditining har bir qadamini avtomatik tarzda qayd etish, monitoring qilish, real vaqt rejimida ma'lumot va tahlillardan foydalanish orqali soliq tizimini takomillashtirish;

telekommunikatsiya tarmoqlari, axborot tizimlari, resurslari va ma'lumotlar bazalarini himoya qilish uchun zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni ta'minlaydigan axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik tahdidlarining oldini olish, ularni o‘z vaqtida aniqlash va ularga qarshi turish va bu borada kadrlar malakasini oshirish;

soliq to‘lovchi jismoniy shaxslarning hisobini yuritishda yagona identifikator sifatida soliq to‘lovchining identifikatsiya raqami (STIR)dan foydalanishdan jismoniy shaxslarning shaxsiy

2.14.5. Strategiyaning asosiy yo‘nalishlari

Xizmat ko‘rsatishga yo‘naltirilgan soliq xizmatlarini rivojlantirish

1. Soliq to‘lovchilarga shaxsiy kabinet orqali ko‘rsatiladigan xizmatlarni kengaytirish.

2. Soliq to‘lovchilarga ko‘rsatilayotgan xizmatlarning mobil ilovalari sonini ko‘paytirish.

3. Soliq to‘lovchilarga xizmat ko‘rsatish standartlari va metodologiyasini ishlab chiqish.

4. Tijorat banklari va boshqa tashkilotlar orqali soliq to‘lovchilar haqidagi axborotlarni jamlagan (skoring) xizmat turlarini joriy etish.

2.14.6. Zamonaviy axborot tizimlarini joriy qilish orqali davlat soliq xizmati organlari faoliyatini yanada takomillashtirish

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasining axborot tizimlari kompleksining yagona platformasini yaratish;

2. Soliq xizmati organlarida zamonaviy biznes-tahlil (Business Intellegence) tizimini joriy etish.

3. Soliq auditini avtomat tarzda nazorat qiladigan (Case Management System, Case Assesment System) tizimni yaratish.

4. Idoralararo hamkorlik orqali axborot almashinuvida mavjud muammolarni bartaraf etish.

5. Soliq organlariga yuklanadigan vazifalar bo'yicha biznes-protsesslarni ishlab chiqish va ularni avtomatlashtirish.

6. Soliq to'lovchi jismoniy shaxslarning hisobini yuritishda yagona identifikator sifatida soliq to'lovchining identifikatsiya raqami (STIR)dan foydalanishdan jismoniy shaxslarning shaxsiy identifikatsiya raqami (JShShIR)dan foydalanishga o'tish.

7. Soliq to'lovchilarni segmentlash, xavflilik darajasidan kelib chiqib, inson omilini to'liq bartaraf etadigan soliq nazoratini amalga oshirishni nazarda tutuvchi «Tahlika-tahlil» tizimini yaratish.

8. Mahalliy byudjetlar daromadini oshirishda mahalliy soliqlarning yig'iluvchanligini oshirish uchun «sayt» tizimini keng joriy etish.

2.14.7. Ma'lumotlarni qayta ishlash markazining moddiy-texnika bazasini kengaytirish

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasining Ma'lumotlarni qayta ishlash markazi serverlari, hisoblash qurilmalari va boshqa texnik jihozlarini modernizatsiya qilish.

2. Ma'lumotlarni qayta ishlash markazining asosiy va zaxira binolarining Muhandislik infratuzilmasini modernizatsiya qilish.

3. Davlat soliq xizmati organlarining telekommunikatsiya qurilmalari va axborot xavfsizligini ta'minlovchi tizimlarini modernizatsiya qilish.

4. Katta hajmdagi ma'lumotlarni boshqarish va tahlil qilish imkonini beruvchi «Big Data» texnologiyasini yo'lga qo'yish.

5. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari parkini bosqichma-bosqich yangilash.

Kutilayotgan natijalar

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlar bazasining hajmi 1 petabaytga va ma'lumotlarni qayta ishlash hamda tahlil qilish tezligi 10 baravargacha oshadi.

2. Soliq to'lovchilarga ko'rsatiladigan elektron davlat xizmatlarining sifati oshadi va soliqlarni ixtiyoriy to'lash darajasi 90 foizgacha yetkaziladi.

3. «Onlayn nazorat kassa mashinalari», «Elektron hisobvaraq-fakturalar» va boshqa markazlashgan tizimlar orqali shakllangan katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash natijasida O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjetiga qo'shimcha tushumlar jalb qilinadi.

4. Soliq organlariga yuklanadigan vazifalar bo'yicha biznes-protsesslar ishlab chiqilishi, takrorlanishlar va texnik ishlar qisqarishi hisobiga mehnat unumdorligi ortadi.

5. Yagona platformani yaratish orqali ma'lumotlarni kiritish, to'plash, shakllantirish, tahlil qilish qulay va soddalashuvi natijasida soliq hisobotlarini topshirish jarayoni 5 — 7 barobarga qisqaradi.

6. Tizimga malakali kadrlarni tayyorlash uchun masofaviy ta'lim imkoniyatlari kengayadi.

7. Axborotlar maxfiyligini ta'minlash va tashqi xavflardan himoya qilish hamda ma'lumotlarni xavfsiz va ishonchli saqlash imkoniyatlari 100 foizgacha yetkaziladi.

Nazorat savollari

1. Soliq organlariga yuklatilgan vazifalarni to'liq bajarishga to'sqinlik qilayotgan qanday kamchilik va muammolar mavjud?

2. Davlat soliq qo'mitasining Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasini amalga oshirishning ustuvor yo'nalishlari nimalardan iborat?

3. Davlat soliq qo'mitasining Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasining maqsad va vazifalari nimalardan iborat?

4. Zamonaviy axborot tizimlarini joriy qilish orqali davlat soliq xizmati organlari faoliyatini yanada takomillashtirish uchun nima ishlarni bajarish kerak?

5. Ma'lumotlarni qayta ishlash markazining moddiy-texnika bazasini kengaytirish uchun qanday ishlarni bajarish kerak?

6. Davlat soliq qo'mitasining Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasidan kutilayotgan natijalar nimalardan iborat?

GLOSSARIY

Aylanma kassa mablag'i - moliya yilida O'zbekiston Respublikasi respublika byudjetining, Qoraqalpog'iston Respublikasi respublika byudjetining, viloyatlar viloyat byudjetlarining va Toshkent shahri shahar byudjetining, tumanlar va shaharlar byudjetlarining shaxsiy g'azna hisobvaraqlarida turgan byudjet mablag'larining yo'l qo'yiladigan eng kam miqdori;

birinchi darajali byudjet mablag'larini taqsimlovchi - O'zbekiston Respublikasining respublika byudjetidan qonun bilan belgilangan miqdorda ajratiladigan byudjet mablag'larini taqsimlovchi yuridik shaxs;

byudjetdan ajratiladigan mablag'lar - O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjetidan va davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlaridan byudjet tashkilotlari hamda byudjet mablag'lari oluvchilar uchun nazarda tutiladigan pul mablag'lari;

byudjet jarayoni - byudjet tizimi byudjetlarini shakllantirish, tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish, tasdiqlash va ijro etish, ularning shakllantirilishini, tuzilishini hamda ijrosini nazorat qilish, byudjet tizimi byudjetlarining ijrosi to'g'risidagi hisobotlarni tayyorlash va tasdiqlash, shuningdek ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar jarayoni;

byudjet jarayoni ishtirokchilari - davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, davlat moliyaviy nazorat organlari, byudjet tashkilotlari va byudjet mablag'lari oluvchilar;

byudjet mablag'larini taqsimlovchi - birinchi darajali byudjet mablag'larini taqsimlovchi va ikkinchi darajali byudjet mablag'larini taqsimlovchi;

byudjet sohasidagi vakolatlar - byudjet jarayoni ishtirokchilarining byudjet munosabatlari sohasidagi vakolatlari;

byudjet ssudasi - qaytarish sharti bilan yuqori turuvchi byudjetdan quyi turuvchi byudjetga, shuningdek davlat maqsadli jamg'armalariga, rezident-yuridik shaxsga ajratiladigan pul mablag'lari;

byudjet so'rovi - o'rta muddatli davr uchun byudjetdan ajratiladigan mablag'larni olishga bo'lgan ehtiyojni asoslashni nazarda tutuvchi hujjat;

byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari jamg'armalari - qonunchilikda nazarda tutilgan manbalar hisobidan byudjet tashkiloti tasarrufiga kelib tushadigan mablag'lar;

byudjet tizimi byudjetlari - O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti, davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlari va byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari jamg'armalari;

byudjetlararo transfertlar - O'zbekiston Respublikasining respublika byudjetidan Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjetiga, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlariga, davlat maqsadli jamg'armalariga hamda buning aksicha o'tkaziladigan, shuningdek Qoraqalpog'iston Respublikasining respublika byudjetidan, viloyatlarning viloyat byudjetlaridan va Toshkent shahrining shahar byudjetidan tumanlar va shaharlar byudjetlariga hamda buning aksicha o'tkaziladigan mablag'lar;

vaqtinchalik kassa uzilishi - joriy moliya yilining muayyan davrida byudjet tizimi byudjetlarining xarajatlari daromadlaridan vaqtinchalik oshib ketishi;

vaqtinchalik xarajatlar smetasi - byudjet tashkilotining yoki byudjet mablag'lari oluvchining xarajatlar smetasi tasdiqlanguniga va ro'yxatdan o'tkazilguniga qadar amal qiladigan hujjat bo'lib, unda qonunchilikdagi o'zgartirishlar hisobga olingan holda uning uchun nazarda tutilgan byudjetdan ajratiladigan mablag'lar har oy uchun aks ettiriladi;

Davlat byudjetining birlamchi profitsiti - muayyan davr uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti xarajatlaridan davlat qarziga xizmat ko'rsatish bo'yicha foiz to'lovlarni chiqarib tashlagan holda hisoblanadigan Davlat byudjeti profitsiti;

Davlat byudjetining birlamchi taqchilligi - muayyan davr uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti xarajatlaridan davlat qarziga xizmat ko'rsatish bo'yicha foiz to'lovlarni chiqarib tashlagan holda hisoblanadigan Davlat byudjeti taqchilligi;

Davlat byudjeti profitsiti - muayyan davrda O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti daromadlarining uning xarajatlaridan oshib ketishi;

Davlat byudjeti taqchilligi - muayyan davrda O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti xarajatlarining uning daromadlaridan oshib ketishi;

davlat moliyaviy nazorati - byudjet to'g'risidagi qonunchilikning ijrosi ustidan nazoratni amalga oshirish maqsadida davlat moliyaviy

nazorati obyektlarining buxgalteriya, moliya, statistika, bank hujjatlarini va boshqa hujjatlarni o'rganish, tahlil qilish hamda taqqoslash;

davlat moliyaviy nazorati obyektlari - O'zbekiston Respublikasining respublika byudjeti, Qoraqalpog'iston Respublikasi byudjeti, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy byudjetlari, byudjet mablag'larini taqsimlovchilar, byudjet tashkilotlari va byudjet mablag'lari oluvchilar, davlat maqsadli jamg'armalari, belgilangan tartibda tashkil etilgan boshqa jamg'armalar va byudjet tashkilotlarining byudjetdan tashqari jamg'armalari;

davlat tomonidan mablag' jalb qilish - aktivlarni jalb etish, bu bo'yicha O'zbekiston Respublikasining qarz oluvchi sifatidagi yoki qarz oluvchi-rezidentlarning kreditlarini (qarzlarini) to'lashga kafil sifatidagi majburiyatlari yuzaga kelishi;

davlat xaridlari - byudjet tizimi byudjetlarining mablag'lari hisobidan amalga oshiriladigan tovarlar (ishlar, xizmatlar) xaridlari;

davlat qarzi - O'zbekiston Respublikasining ichki va tashqi mablag'larni jalb qilish natijasida vujudga kelgan majburiyatlari;

daromadlar va xarajatlar smetasi - byudjet tashkilotlari byudjetdan tashqari jamg'armalarining tegishli yil choragi yoki moliya yili uchun kutilayotgan tushumlari va xarajatlari aks ettiriladigan hujjat;

donorlar - O'zbekiston Respublikasiga, O'zbekiston Respublikasi Hukumatiga, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlariga, faoliyati O'zbekiston Respublikasining qonunchilikka zid bo'lmagan yuridik va jismoniy shaxslarga beg'araz asosda mablag'lar ajratadigan davlatlar, davlatlarning hukumatlari, xalqaro va chet el hukumat tashkilotlari, chet el fuqarolari, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadigan ro'yxatga kiritilgan xalqaro va chet el nohukumat tashkilotlari;

dotatsiya - byudjet tizimi byudjetlariga ularning o'z daromadlari yetishmagan taqdirda daromadlar bilan xarajatlar o'rtasidagi farqni qoplash uchun qaytarmaslik sharti bilan ajratiladigan pul mablag'lari;

jamlanma xarajatlar smetasi - byudjet mablag'larini taqsimlovchi tomonidan o'z tasarrufidagi byudjet tashkilotlarining va byudjet mablag'lari oluvchilarning xarajatlar smetalari asosida tuziladigan xarajatlar smetasi;

ikkinchi darajali byudjet mablag'larini taqsimlovchi - O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan birinchi darajali byudjet mablag'larini taqsimlovchilarga biriktiriladigan va o'ziga ajratiladigan byudjet mablag'larini taqsimlovchi yuridik shaxs;

umumiy fiskal balans - O'zbekiston Respublikasining konsolidatsiyalashgan byudjetini hamda davlat dasturlarini amalga oshirish uchun chetdan jalb qilingan va O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti hisobidan qoplanadigan qarz mablag'lari evaziga amalga oshiriladigan xarajatlarni o'z ichiga olgan jamlanma balans;

fiskal tavakkalchiliklar - byudjet jarayoni ishtirokchilari uchun byudjet tizimi byudjetlari mablag'larini shakllantirish va sarflashda moliyaviy resurslardagi yo'qotishlarni baholash;

moliya yili - birinchi yanvardan o'ttiz birinchi dekabr kuni oxirigacha bo'lgan vaqtni o'z ichiga oluvchi davr;

moliyaviy majburiyatlar - byudjet tashkilotlarida va byudjet mablag'lari oluvchilarda ularga pul mablag'larini o'tkazish majburiyatini yuklovchi hujjatlar, shu jumladan, ijro hujjatlari asosida yuzaga keladigan majburiyatlar;

subvensiya - muayyan maqsadlarga sarflash sharti bilan yuqori turuvchi byudjetdan quyi turuvchi byudjetga qaytarmaslik sharti bilan ajratiladigan pul mablag'lari;

subsidiya - tovarlar ishlab chiqarish, ishlar bajarish, xizmatlar ko'rsatish va ularni realizatsiya qilishni moliyalashtirish yoki birgalikda moliyalashtirish yoxud maqsadli xarajatlarning o'rnini qisman qoplash uchun byudjet tizimi byudjetlari hisobidan yuridik va jismoniy shaxslarga beriladigan pul mablag'lari;

tartibga soluvchi daromadlar - byyudjet tizimi byyudjetlari o'rtasida ajratmalar normativlari belgilanadigan umumdavlat soliqlari va boshqa majburiy to'lovlar, shuningdek soliq bo'lmagan to'lovlar. Soliq bo'lmagan to'lovlarga byudjet tizimi byudjetlariga kelib tushadigan soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar bo'lmagan to'lovlar kiradi;

xarajatlar moddasi - byudjet tizimi byudjetlari xarajatlarini iqtisodiy yo'nalishi va to'lovlarning aniq turlari bo'yicha belgilovchi byudjet tasnifining bir qismi;

xarajatlar smetasi - byudjet tashkiloti yoki byudjet mablag'lari oluvchi tomonidan moliya yili uchun tuziladigan va tasdiqlanadigan, uning

uchun nazarda tutilgan byudjetdan ajratiladigan mablag‘lar xarajatlar moddalari bo‘yicha aks ettiriladigan hujjat;

shtat jadvali - doimiy xodimlar lavozimlari va bo‘sh o‘rinlar nomlarining soni va lavozim maoshlarining miqdorlari ko‘rsatilgan ro‘yxatni o‘z ichiga oladigan, byudjet tashkiloti tomonidan tuziladigan hujjat;

shaxsiy g‘azna hisobvaraqlari - O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining axborot tizimida ochiladigan, byudjet tizimi byudjetlari ijrosi bilan bog‘liq operasiyalarni aks ettirish uchun mo‘ljallangan tahliliy hisob registrlari;

yuridik majburiyatlar - tuzilgan shartnomalar, shuningdek tegishli davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining qarorlari asosida byudjet tashkilotlarida va byudjetdan mablag‘ oluvchilarda yuzaga keladigan majburiyatlar;

Yagona g‘azna hisobvarag‘i - O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankida ochiladigan milliy yoki chet el valyutasidagi maxsus bank hisobvarag‘i;

o‘tkazib beriladigan daromadlar - tegishli ma’muriy-hududiy birlikda shakllanadigan va yuqori turuvchi byudjetga o‘tkaziladigan, ular qayerda shakllangan bo‘lsa, keyinchalik o‘sha ma’muriy-hududiy birlik byudjetiga o‘tkazib beriladigan daromadlar;

O‘zbekiston Respublikasining Davlat byudjeti (Davlat byudjeti) - davlatning davlat vazifalari va funksiyalarini moliyaviy jihatdan ta’minlash uchun mo‘ljallangan markazlashtirilgan pul jamg‘armasi;

g‘aznachilik bo‘linmalari - O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi G‘aznachiligi, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri bo‘yicha G‘aznachilik boshqarmalari, tumanlar va shaharlar bo‘yicha G‘aznachilik bo‘linmalari;

g‘aznachilik memorial orderi - mablag‘larni bir shaxsiy g‘azna hisobvarag‘idan boshqa shaxsiy g‘azna hisobvarag‘iga o‘tkazish uchun foydalaniladigan to‘lov hujjati;

hududiy byudjet mablag‘larini taqsimlovchi - o‘z tasarrufida Qoraqalpog‘iston Respublikasi respublika byudjetidan, viloyatlar viloyat byudjetlaridan, Toshkent shahri shahar byudjetidan, tumanlar va shaharlar byudjetlaridan mablag‘ oluvchi tashkilotlarga ega bo‘lgan yuridik shaxs, shuningdek Qoraqalpog‘iston Respublikasi respublika byudjetidan,

viloyatlar viloyat byudjetlaridan va Toshkent shahri shahar byudjetidan, tumanlar va shaharlar byudjetlaridan moliyalashtiriladigan byudjet tashkiloti yoki byudjet mablag'lari oluvchi;

hududiy moliya organlari - Qoraqalpog'iston Respublikasining Moliya vazirligi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklarining moliya boshqarmalari, tumanlar va shaharlar hokimliklarining moliya bo'limlari;

o'rta muddatli davr uchun fiskal strategiya - o'rta muddatli davr uchun soliq va byudjet siyosatining asosiy yo'nalishlarini belgilovchi hujjat;

Soliqlar - davlat va jamiyatning pul mablag'lariga bo'lgan ehtiyojini qondirish maqsadida qonun tomonidan belgilab qo'yilgan hajmda va o'rnatilgan muddatda jismoniy va huquqiy shaxslardan davlat ixtiyoriga majburiy ravishda undirib olinadigan to'lovlardir;

Soliq solish obyekti - mol-mulk, harakat, harakat natijasi yoki qiymat, miqdoriy yoki fizik xususiyatga ega bo'lgan boshqa holat bo'lib, u mavjud bo'lganda soliq to'g'risidagi qonunchilik soliq to'lovchida soliq majburiyatini vujudga keltiradi;

Soliq bazasi - soliq solish obyektining qiymat, fizik yoki boshqa xususiyatini ifodalaydi;

Soliq davri - tugagandan keyin soliq bazasi aniqlanadigan hamda to'lanishi lozim bo'lgan soliq summasi hisoblab chiqariladigan kalendar yil yoki boshqa davr tushuniladi;

Soliq stavkasi - soliq bazasining o'lchov birligiga nisbatan hisoblanadigan soliqning foizlardagi yoki mutlaq summadagi miqdorini ifodalaydi;

Soliqni hisoblab chiqarish tartibi - soliq bazasidan, soliq stavkasidan, shuningdek mavjud bo'lgan taqdirda, soliq imtiyozlaridan kelib chiqqan holda soliq davri uchun soliq summasini hisob-kitob qilish qoidalarini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston respublikasi konstitutsiyasi. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son)

2. O'zbekiston respublikasining byudjet kodeksi. "O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami", 2013 yil 31 dekabr, 52-(I)-son.

3. O'zbekiston respublikasining soliq kodeksi (yangi tahriri). Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 31.12.2022 y., 03/22/812/1145-son — 2023 yil 1 yanvardan kuchga kirgan.

4. O'zbekiston respublikasining qonuni 30.12.2022 y. № O'RQ-813. "2023 yil uchun O'zbekiston respublikasining davlat byudjeti to'g'risida" Qonunchilik palatasi tomonidan 2022 yil 22 dekabrda qabul qilingan Senat tomonidan 2022 yil 27 dekabrda ma'qullangan. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (www.lex.uz), 2022 yil 31 dekabr.

5. Mc Connell, Brue. Economics. 17th edition. Mcgraw-hill/Irwin, USA, 2014.

6. N. Gregory Mankiw. Principles of Economics, 7th edition. Amazon, USA 2016.

7. Paul A. Samuelson, William D. Nordhaus. Economics. 19th Edition. McGraw-Hill Companies. USA. 2015.

8. O'lmasov A., Vahobov A.V. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. – T.: «Iqtisod-moliya", 2014. – 480 bet.

9. Shodmonov SH.SH., G'ofurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. – T.: Iqtisod-moliya, 2010. – 728 bet.

10. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. Darslik. – Toshkent: Noshir, 2012. - 712 b.

11.YuldashevA. va boshq. Moliyaviy menejment. Oquv qo'llanma. – T.: Voris, 2013. – 272 b.

12.Aleshin V.A., Zotova A.I.. Finansы. - Rostov n/ D: Feniks, 2009 g. – 346 str.

13. Alimov I.I. Moliya. O'kuv ko'llanma. - T.: Toshkent, 2007. - 108 b.

14. Anikin A.V. Istoriya finansovых potryaseniy. Rossiyskiy krizis v svete mirovogo opыta. - M.: ZAO "Olimp – Biznes ", 2009 g. – 448 str.

15. Barulin S.V. Finansы. – M.: KNORUS, 2011 g. – 640 str.

16. Bolshakov A.S. Antikrizisnoye upravleniye na predpriyatii: finansovыy i sistemnыy aspektы. – SPb.: Izd – vo SPb GUP, 2010 g. – 488 str.

17. Васильева М.V. Финансовая политика: учеб. Пособие-Ростов н/Д: Феникс, 2008 г. – 220 С.

18. Vaxobov A. va boshqalar. Moliyaviy va boshqaruv tahlili. Darslik. T.: Shark. 2005.

19.Vaxobov D., Rajabov Sh. Moliya. - T.: TMI, 2009. -200 b.

20. Xusainov R.R. "Moliya va soliqlar" (2- qism Soliqlar) oquv qollanma. –T "Voris-nashriyot"? 2014. – 334b.

Internet saytlari

21. www.lex.uz
22. http://www.soliq.uz//
23. http://www.nalog.uz//
24. http://www.mf.uz//
25. http://www.cer.uz//
26. http://www.tfi.uz//

MUNDARIJA

	Kirish	4
1.1	**Moliyaning mohiyati va funksiyasi**	7
1.1.1.	Moliyaning predmeti, tadqiqot metodi, maqsadi va vazifalari	7
1.1.2.	Moliya mohiyati	8
1.1.3.	Pul munosabatlari tizimida moliyaning o'rni	15
1.1.4.	Moliya vazifalari	18
1.1.5.	Moliyaviy fondlar	26
1.2.	**Moliyaviy siyosat**	**29**
1.2.1.	Davlatning moliyaviy siyosati tushunchasi va mazmuni	**29**
1.2.2.	Moliya tizimi moliyaviy siyosatning obyekti sifatida. O'zbekistonning moliyaviy siyosati	36
1.2.3.	Moliyaviy siyosatning turlari va mazmuni	38
1.2.4.	Moliyaviy siyosatning maqsad va vazifalari	40
1.3	**Moliya tizimi va uning bo'g'inlari**	**43**
1.3.1.	Moliya tizimi haqida tushuncha va uning funksiyalari	43
1.3.2.	Moliya tizimining soha va bo'g'inlari	49
1.4.	**Moliya bozori va vositalari**	**51**
1.4.1.	Moliya bozorini rivojlantirish	51
1.4.2.	Moliya bozori faoliyati va moliya bozori vositalari	52
1.4.3.	Moliya bozorlarini tartibga solish	57
1.4.4.	Moliya bozorini tashkil etish	61
1.5.	**Moliyaviy boshqaruv**	69
1.5.1.	Moliyaviy menejmentning mohiyati va tamoyillari	**69**
1.5.2.	Moliyaviy boshqaruvning maqsad va vazifalari. Maqsadlar evolyusiyasi	70
1.5.3.	Moliyaviy boshqaruv mexanizmi va uning elementlari	71
1.5.4.	Moliyaviy menejmentni tashkil etish	75
1.6.	**Moliyaviy rejalashtirish va prognozlash**	79
1.6.1.	Moliyaviy rejalashtirish	79
1.6.2.	Tashkilotni moliyaviy rejalashtirish tamoyillari	82
1.6.3.	Moliyaviy rejalashtirish bosqichlari	83
1.6.4.	Moliyaviy prognozlash	84
1.7.	**Moliyaviy nazorat**	**91**
1.7.1.	Moliyaviy nazoratning zarurligi, mazmuni va vazifalari	91
1.7.2.	Moliyaviy nazoratni tashkil etish – turlari, shakllari, usullari	94
1.7.3.	Moliyaviy nazoratning mohiyati, uning bozor sharoitida	

	rivojlanishi	110
1.7.4.	Moliyaviy nazoratning turlari, shakllari va usullari	112
1.7.5.	Davlat moliyaviy nazoratining asosiy turlari va uni amalga oshiruvchi organlar	113
1.7.6.	Nodavlat moliyaviy nazorat	114
1.8.	**Xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyasi**	**116**
1.8.1.	Xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyasi moliya tizimining yetakchi bo'g'ini sifatida, ularning takror ishlab chiqarish jarayonidagi roli	116
1.8.2.	Xo'jalik yurituvchi subyektlarning tasnifi, belgilari. Moddiy ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohasini moliyalashtirish	118
1.8.3.	Turli mulkchilik shaklidagi xo'jalik organlari faoliyatining tashkiliy-huquqiy jihatlari. Xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyasini tashkil etish tamoyillari	121
1.8.4.	Tijorat xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy mablag'lari. Ishlab chiqarish fondlarini moliyalashtirish manbalari	126
1.8.5.	Notijorat faoliyatning xususiyatlari, uning turlari	131
1.9.	**Davlat moliyasi**	**137**
1.9.1.	Davlat moliyasining tarkibi va mazmuni	137
1.9.2.	Byudjet tizimi tushunchasi	141
1.9.3.	Byudjet sohasidagi vakolatlar O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining byudjet sohasidagi vakolatlari	143
1.9.4.	O'zbekiston Respublikasining onsolidatsiyalashgan byudjetini tuzish maqsadlari	154
1.10.	**Davlat byudjeti**	**155**
1.10.1.	Davlat byudjetining iqtisodiy mohiyati	155
1.10.2.	O'zbekistonda 2023 yilda davlat byudjetining daromadlari va xarajatlari	159
1.11.	**Uy xo'jaligi moliyasi**	**181**
1.11.1.	Moliya tizimida uy xo'jaliklarining roli	181
1.11.2.	Uy xo'jaliklarining moliyaviy qarorlari	186
1.11.3.	Uy xo'jaliklari daromadlarining tarkibi, qiymati va ko'rsatkichlari	190
1.12.	**Xalqaro moliya**	**203**
1.12.1.	Xalqaro moliya tushunchasi va tuzilishi	203
1.12.2.	Xalqaro moliya rivojlanish bosqichlari	206
1.12.2.1	Oltin standarti	206
1.12.2.2	Jahon urushlari davridagi kreditlar, qarzlar va qarzlar (1914-1945)	210

1.12.2.3 Oltin dollar standarti va belgilangan valyuta kurslari bo'yicha xalqaro moliya (1944-1973)..... 214
1.12.2.4 Xalqaro moliyalashtirishning zamonaviy davri (1971 yildan hozirgi kungacha)..... 218
1.12.3. Moliya sektorini liberallashtirish va xalqaro moliya tizimidagi tarkibiy o'zgarishlar..... 220

2- qism SOLIQLAR MUNDARIJA

2.1. SOLIQLARNING IQTISODIY MOHIYATI VA PRINSIPLARI 224
2.1.1. Soliqlarning iqtisodiy mohiyati va zarurligi..... 224
2.1.2. Soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar elementlari..... 227
2.1.3. Soliqlarning funksiyalari va vazifalari..... 231
2.1.4. Soliqqa tortish tamoyillari..... 235
2.2. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI SOLIQ TIZIMI VA SOLIQ SIYOSATI..... 240
2.2.1. O'zbekiston Respublikasi soliq tizimi va uning rivojlanish bosqichlari..... 240
2.2.2. Soliq tizimini guruhlashning o'ziga xos xususiyatlari..... 242
2.2.3. Soliq siyosati strategiyasi va taktikasi..... 246
2.2.4. Soliq konsepsiyasi..... 248
2.3. FOYDA SOLIG'I..... 257
2.3.1. Yuridik shaxslardan undiriladigan foyda solig'ining iqtisodiy mohiyati, ahamiyati va byudjet daromadlarida tutgan o'rni..... 257
2.3.2. Foyda solig'i to'lovchilari..... 260
2.3.3. Soliq solish obyekti, soliq solinadigan baza..... 261
2.3.4. Jami daromadning tarkibi..... 263
2.3.5. Jami daromaddan chegirmalar..... 266
2.3.6. Foyda solig'i stavkalari..... 266
2.3.7. Soliqni hisoblab chiqarish va soliq hisobotini taqdim etish tartibi..... 270
2.4. JISMONIY SHAXSLARDAN OLINADIGAN DAROMAD SOLIG'I..... 273
2.4.1. Jismoniy shaxslar daromadlaridan olinadigan soliqning to'lovchilari..... 273
2.4.2. Soliq solish obyekti va soliq solinadigan baza..... 274
2.4.3. Ish beruvchi bilan mehnatga oid munosabatlarda bo'lgan va tuzilgan mehnat shartnomasiga (kontraktiga) muvofiq ishlarni bajarayotgan xodimlarga hisoblanadigan hamda to'lanadigan quyidagi barcha to'lovlar mehnatga haq to'lash tarzidagi

daromadlar..... 275
2.4.4. Jismoniy shaxslarning daromadlariga solinadigan soliq stavkalari..... 283
2.4.5. Soliqdan beriladigan imtiyozlar..... 284
2.4.6. Soliqni hisoblab chiqarish va ushlab qolish tartibi..... 292
2.4.7. Daromadlar to'g'risidagi deklaratsiya asosida soliq solish. 297
2.5. QO'SHILGAN QIYMAT SOLIG'I..... 299
2.5.1. Qo'shilgan qiymat solig'ining soliq tizimida joriy qilinishi hamda iqtisodiy ahamiyati..... **299**
2.5.2. Soliq to'lovchilar..... 301
2.5.3. Soliq solish obyekti va soliq solinadigan baza..... 302
2.5.4. Soliq imtiyozlari..... 308
2.5.5. QQS soliq stavkasi va soliqni hisoblash mexanizmi..... 317
2.5.6. Hisobvarraq faktura..... 319
2.5.7. Soliq hisobotini taqdim etish va soliqni to'lash tartibi..... 319
2.6. AKSIZ SOLIG'I..... 321
2.6.1. Aksiz solig'ining iqtisodiy mohiyati va vujudga kelish... 321
2.6.2. Soliq to'lovchilar..... 323
2.6.3. Soliq solish obyekti va soliq bazasi..... 324
2.6.4. Aksiz to'lanadigan tovarlar va xizmatlarning ro'yxati. Soliq stavkalari..... 327
2.6.5. Aktsiz solig'ini xisoblash..... 331
2.6.6. Soliqni hisoblab chiqarish, soliq hisobotini taqdim etish va soliq to'lash tartibi..... 332
2.7. IJTIMOIY SOLIQ..... 333
2.7.1. Soliq to'lovchilar..... 333
2.7.2. Soliq solish obyekti..... 334
2.7.3. Soliq bazasi..... 334
2.7.4. Soliq stavkalari..... 335
2.7.5. Soliqni hisoblab chiqarish, soliq hisobotini taqdim etish va soliqni to'lash tartibi 335
2.7.6. Ayrim toifadagi jismoniy shaxslar tomonidan soliqni hisoblab chiqarish va to'lashning o'ziga xos xususiyatlari 336
2.7.7. Ixtiyoriy ravishda soliqni hisoblab chiqarish va to'lashning o'ziga xos xususiyatlari 339
2.8. YURIDIK VA JISMONIY SHAXSLAR MOL-MULKIGA SOLINADIGAN SOLIQ..... 340
2.8.1. Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq..... 341
2.8.1.1. Soliq to'lovchilar..... 341
2.8.1.2. Soliqning obyekti, soliq solinadigan baza va soliq solinadigan bazani belgilash tartibi..... 341
2.8.1.3. Soliq imtiyozlari..... 344
2.8.1.4. Soliq stavkalari..... 345

2.8.2.	Jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'i.....	347
2.8.2.1.	Soliq to'lovchilar.....	347
2.8.2.2.	Soliq obyekti, soliq solinadigan baza.....	347
2.8.2.3.	Soliq imtiyozlari.....	348
2.8.2.4.	Soliq stavkalari.....	351
2.8.2.5.	Soliqni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi.....	352
2.9.	**YURIDIK VA JISMONIY SHAXSLARDAN OLINADIGAN YeR SOLIG'I.....**	354
2.9.1.	Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'i.....	354
2.9.1.1.	Soliq to'lovchilar.....	354
2.9.1.2.	Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'ining soliq solish obyekti va soliq solinadigan baza.....	355
2.9.1.3.	Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'iga imtiyozlar.....	357
2.9.1.4.	Yuridik shaxslardan olinadigan yer solig'i stavkasi.....	359
2.9.1.5.	Soliqni hisoblab chiqarish va soliq hisobotini taqdim etish tartibi.....	363
2.9.2.	**Jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'i.....**	364
2.9.2.1.	Soliq to'lovchilar.....	364
2.9.2.2.	Jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'ining soliq solish obyekti va soliq solinadigan baza.....	365
2.9.2.3.	Soliq imtiyozlari.....	366
2.9.2.4.	Soliq stavkalari.....	368
2.9.2.5.	Soliqni hisoblab chiqarish va to'lash tartibi.....	368
2.10.	**SUV RESURSLARIDAN FOYDALANGANLIK UChUN SOLIQ.....**	370
2.10.1.	Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq to'lovchilar..	370
2.10.2.	Soliq solish obyekti, soliq solinadigan baza va uni belgilash tartibi.....	371
2.10.3.	Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq stavkalari.....	374
2.10.4.	Soliqni hisoblab chiqarish va soliq hisobotini taqdim etish tartibi.....	376
2.11.	**YER QA'RIDAN FOYDALANGANLIK UCHUN SOLIQ.....**	379
2.11.1.	Soliq to'lovchilar.....	379
2.11.2.	Soliq solish obyekti va soliq bazasi.....	379
2.11.3.	Soliq stavkalari.....	379
2.11.4	Soliqni hisoblab chiqarish, soliq hisobotlarini taqdim etish va soliqni to'lash tartibi.....	382
2.12.	**AYLANMADAN OLINADIGAN SOLIQ.....**	383
2.12.1.	Soliq to'lovchilar.....	383
2.12.2.	Aylanmadan olinadigan soliqni qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari	384
2.12.3.	Soliq solish obyekti va bazasi.....	386

2.12.4. Yakka tartibdagi tadbirkorlarning soliq bazasini aniqlashning o'ziga xos xususiyatlari 389
2.12.5. Soliq stavkalari..... 391
2.12.6. Soliqni hisoblab chiqarish, soliq hisobotlarini taqdim etish va soliqni to'lash tartibi..... 392
2.13. SOLIQ NAZORATI VA UNING SHAKLLARI..... 394
2.13.1. Soliq nazorati to'g'risidagi umumiy qoidalar..... 394
2.13.2. Kameral va sayyor soliq tekshiruvi..... 395
2.13.3. Soliq auditi..... 398
2.13.4. Soliq tekshiruvini o'tkazish tartibi..... 401
2.14. SOLIQ MA'MURIYATCHILIGIDA ZAMONAVIY AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARINI KENG JORIY ETISHGA DOIR QO'SHIMCHA CHORA-TADBIRLAR TO'G'RISIDA..... **412**
2.14.1. Quyidagilar Strategiyani amalga oshirishning ustuvor yo'nalishlari etib belgilangan..... 412
2.14.2. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, Moliya vazirligi hamda Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirliklarining takliflari..... 413
2.14.2.1. O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi tomonidan..... 413
2.14.3. Umumiy qoidalar..... 415
2.14.4. Strategiyaning maqsad va vazifalari..... 416
2.14.5. Strategiyaning asosiy yo'nalishlari..... 417
2.14.6. Zamonaviy axborot tizimlarini joriy qilish orqali davlat soliq xizmati organlari faoliyatini yanada takomillashtirish 417
2.14.7. Ma'lumotlarni qayta ishlash markazining moddiy-texnika bazasini kengaytirish..... 418
GLOSSARIY..... 420
Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati..... 426

Часть 1 ФИНАНСЫ
СОДЕРЖАНИЕ

	Введение	**4**
1.1.	**Сущность и функции финансов**	**7**
1.1.1	Предмет, метод исследования, цели и задачи финансов	7
1.1.2	Сущность финансов	8
1.1.3	Роль финансов в системе денежных отношений	15
1.1.4	Задачи финансов	18
1.1.5	Финансовые фонды	26
1.2.	**Политика финансов**	**29**
1.2.1	Понятие и содержание финансовой политики государства	29
1.2.2	Финансовая система как объект финансовой политики. Финансовая политика Узбекистана	36
1.2.3	Понятие и виды финансовой политики	38
1.2.4	Цели и задачи финансовой политики	40
1.3	**Финансовая система и ее звенья**	**43**
1.3.1	Понятие о финансовой системе и ее функциях	43
1.3.2	Отрасли и звенья финансовой системы	49
1.4	**Финансовый рынок и инструменты**	**51**
1.4.1	Развитие финансового рынка	51
1.4.2	Деятельность финансового рынка и инструменты финансового рынка	52
1.4.3	Регулирование финансовых рынков	57
1.4.4	Создание финансового рынка	61
1.5.	**Финансовый менеджмент**	**69**
1.5.1.	Сущность и принципы финансового менеджмента	69
1.5.2.	Цели и задачи финансового менеджмента. Эволюция целей	70
1.5.3.	Механизм финансового менеджмента и его элементы	71
1.5.4.	Создание финансового менеджмента	75
1.6.	**Финансовое планирование и прогнозирование**	**79**
1.6.1.	Финансовое планирование	79
1.6.2.	Принципы финансового планирования организации	82
1.6.3.	Этапы финансового планирования	83
1.6.4.	Финансовое прогнозирование	84
1.7.	**Финансовый контроль**	**91**
1.7.1.	Необходимость, содержание и задачи финансового контроля	91
1.7.2.	Организация финансового контроля – виды, формы, методы	94

1.7.3. Сущность финансового контроля, его развитие в рыночных условиях 110
1.7.4. Виды, формы и методы финансового контроля 112
1.7.5. Основные виды государственного финансового контроля и осуществляющие его органы 113
1.7.6. Негосударственный финансовый контроль 114
1.8. Финансы хозяйствующих субъектов 116
1.8.1. Финансы хозяйствующих субъектов как ведущее звено финансовой системы, их роль в процессе воспроизводства 116
1.8.2. Классификация, признаки хозяйствующих субъектов. Финансирование материального производства и непроизводственной сферы 118
1.8.3. Организационно-правовые аспекты деятельности хозяйственных органов различных форм собственности. Принципы организации финансов хозяйствующих субъектов 121
1.8.4. Финансы коммерческих хозяйствующих субъектов. Источники финансирования производственных фондов 126
1.8.5. Особенности некоммерческой деятельности, ее виды 131
1.9. Государственные финансы 137
1.9.1. Структура и содержание государственных финансов 137
1.9.2. Понятие бюджетной системы 141
1.9.3. Полномочия в бюджетной сфере. Полномочия Кабинета Министров Республики Узбекистан в бюджетной сфере 143
1.9.4. Цели формирования консолидированного бюджета Республики Узбекистан 154
1.10. Государственный бюджет 155
1.10.1. Экономическая сущность государственного бюджета 155
1.10.2. Доходы и расходы государственного бюджета в Узбекистане в 2023 году 159
1.11. Финансы домашнего хозяйства 181
1.11.1. Роль домашнего хозяйств в финансовой системе 181
1.11.2. Финансовые решения домашних хозяйств 186
1.11.3. Состав, величина и показатели дохода домохозяйства 190
1.12. Международные финансы 203
1.12.1 Понятие и структура международных финансов 203

1.12.2. Этапы международного финансового развития..... 206
1.12.2.1 Стандарт золота..... 206
1.12.2.2 Ссуды, займы и долги времен мировых войн (1914-1945)..... 210
1.12.2.3 Международные финансы по Золотому долларовому стандарту и фиксированным обменным курсам (1944-1973)..... 214
1.12.2.4 Современная эра международного финансирования (с 1971 г. По настоящее время)..... 218
1.12.3 Либерализация финансового сектора и структурные изменения в международной финансовой системе.... 220

Часть 2. НАЛОГИ
СОДЕРЖАНИЕ

2.1. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И ПРИНЦИПЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ..... 224
2.1.1. Экономическая сущность и необходимость налогов.... 224
2.1.2. Элементы налогов и других обязательных платежей... 227
2.1.3. Функции и задачи налогов..... 231
2.1.4. Принципы налогообложения..... 235
2.2. НАЛОГОВАЯ СИСТЕМА И НАЛОГОВАЯ ПОЛИТИКА РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН..... 240
2.2.1. Налоговая система Республики Узбекистан и этапы ее развития..... 240
2.2.2. Особенности группировки налоговой системы..... 242
2.2.3. Стратегия и тактика налоговой политики..... 246
2.2.4. Концепция налога..... 248
2.3. НАЛОГ НА ПРИБЫЛЬ..... 257
2.3.1. Экономическая сущность, значение и место налога на прибыль, взимаемого с юридических лиц в доходах бюджета..... 257
2.3.2. Плательщики налога на прибыль..... 260
2.3.3. Объект налогообложения, налогооблагаемая база..... 261
2.3.4. Структура совокупного дохода..... 263
2.3.5. Вычеты из общего дохода..... 266
2.3.6. Ставки налога на прибыль..... 266
2.3.7. Порядок исчисления налога и представления налоговой отчетности..... 270
2.4. Подоходный налог с физических лиц..... 273
2.4.1. Плательщики налога на доходы физических лиц..... 273
2.4.2. Объект налогообложения и налогооблагаемая база..... 274
2.4.3. Все следующие выплаты, начисляемые и выплачиваемые

работникам, состоящим в трудовых отношениях с работодателем и выполняющим работу в соответствии с заключенным трудовым договором (контрактом), являются доходами в виде оплаты труда 275
2.4.4. Ставки налога на доходы физических лиц..... 283
2.4.5. Налоговые льготы..... 284
2.4.6. Порядок исчисления и удержания налога..... 292
2.4.7. Налогообложение на основе декларации о доходах..... 297
2.5. НАЛОГ НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ..... 299
2.5.1. Введение налога на добавленную стоимость в налоговую систему и его экономическое значение..... **299**
2.5.2. Налогоплательщики..... 301
2.5.3. Объект налогообложения и налоговая база..... 302
2.5.4. Налоговые льготы..... 308
2.5.5. Ставка налога на добавленную стоимость и механизм расчета налога..... 317
2.5.6. Счет фактура..... 319
2.5.7. Порядок представления налоговой отчетности и уплаты налога..... 319
2.6. АКЦИЗНЫЙ НАЛОГ..... 321
2.6.1. Экономическая сущность акцизов и возникновение..... 321
2.6.2. Налогоплательщики..... 323
2.6.3. Объект налогообложения и налоговая база..... 324
2.6.4. Перечень подакцизных товаров и услуг. Налоговые ставки..... 327
2.6.5. Расчет акциза..... 331
2.6.6. Порядок исчисления налога, представления налоговой отчетности и уплаты налогов..... 332
2.7. СОЦИАЛЬНЫЙ НАЛОГ..... 333
2.7.1. Налогоплательщики..... 333
2.7.2. Объект налогообложения..... 334
2.7.3. Налоговая база..... 334
2.7.4. Налоговые ставки..... 335
2.7.5. Порядок исчисления налога, представления налоговой отчетности и уплаты налога..... 335
2.7.6. Особенности исчисления и уплаты налога отдельными категориями физических лиц..... 336
2.7.7. Особенности исчисления и уплаты налога на добровольных начислениях..... 339
2.8. НАЛОГ НА ИМУЩЕСТВО ЮРИДИЧЕСКИХ И ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ..... 340
2.8.1. Налог на имущество юридических лиц..... 341
2.8.1.1. Налогоплательщики..... 341

2.8.1.2. Порядок определения объекта налогообложения налогооблагаемой базы 341
2.8.1.3. Налоговые льготы..... 344
2.8.1.4. Налоговые ставки..... 345
2.8.2. Налоги на имущество физических лиц..... 347
2.8.2.1. Налогоплательщики..... 347
2.8.2.2. Объект налогообложения, налогооблагаемая база..... 347
2.8.2.3. Налоговые льготы..... 348
2.8.2.4. Налоговые ставки..... 351
2.8.2.5. Порядок исчисления и уплаты налога..... 352
2.9. ЗЕМЕЛЬНЫЙ НАЛОГ С ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ И ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ..... 354
2.9.1. Земельный налог с юридических лиц..... 354
2.9.1.1. Налогоплательщики..... 354
2.9.1.2. Объект налогообложения земельного налога с юридических лиц и налогооблагаемая база..... 355
2.9.1.3. Льготы по земельному налогу с юридических лиц..... 357
2.9.1.4. Ставка земельного налога с юридических лиц..... 359
2.9.1.5. Порядок исчисления налога и представления налоговой отчетности..... 363
2.9.2. Земельный налог с физических лиц..... 364
2.9.2.1. Налогоплательщики..... 364
2.9.2.2. Объект налогообложения земельного налога с физических лиц и налогооблагаемая база..... 365
2.9.2.3. Налоговые льготы..... 366
2.9.2.4. Налоговые ставки..... 368
2.9.2.5. Порядок исчисления и уплаты налога..... 368
2.10. НАЛОГ НА ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ..... 370
2.10.1. Налогоплательщики за использование водных ресурсов..... 370
2.10.2. Объект налогообложения, налогооблагаемая база и порядок ее определения..... 371
2.10.3. Налоговые ставки за пользование водными ресурсами 374
2.10.4. Порядок исчисления налога и представления налоговой отчетности..... 376
2.11. НАЛОГ ЗА ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НЕДРАМИ..... 379
2.11.1. Налогоплательщики..... 379
2.11.2. Объект налогообложения..... 379
2.11.3. Налоговые ставки..... 379
2.11.4. Порядок исчисления налога, представления налоговой отчетности и уплаты налога..... 382
2.12. НАЛОГ С ОБОРОТА..... 383

2.12.1. Налогоплательщики..... 383
2.12.2. Особенности применения налога с оборота..... 384
2.12.3. Объект и база налогообложения..... 386
2.12.4. Особенности определения налоговой базы индивидуальных предпринимателей..... 389
2.12.5. Налоговые ставки..... 391
2.12.6. Порядок исчисления налога, представления налоговой отчетности и уплаты налога..... 392
2.13. НАЛОГОВЫЙ КОНТРОЛЬ И ЕГО ПОЛНОМОЧИЯ..... 394
2.13.1. Общие положения о налоговом контроле..... 394
2.13.2. Камеральная и выездная налоговая проверка..... 395
2.13.3. Налоговый аудит..... 398
2.13.4. Порядок проведения налоговой проверки..... 401
2.14. О ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ МЕРАХ ПО ШИРОКОМУ ВНЕДРЕНИЮ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В НАЛОГОВОЙ СФЕРЕ..... 412
2.14.1. Приоритетными направлениями реализации Стратегии определены..... 412
2.14.2. Предложения Государственного налогового комитета, Министерства финансов Республики Узбекистан и министерств экономического развития и сокращения бедности..... 413
2.14.2.1. Государственным налоговым комитетом Республики Узбекистан..... 413
2.14.3. Общие положения..... 415
2.14.4. Цели и задачи Стратегии..... 416
2.14.5. Основные направления стратегии..... 417
2.14.6. Дальнейшее совершенствование деятельности органов государственной налоговой службы с внедрением современных информационных систем..... 417
2.14.7. Расширение материально-технической базы Центра обработки данных..... 418
ГЛОССАРИЙ..... 420
Список использованной литературы..... 426

Part 1 FINANCE

content

	Introduction	4
1.1.	**The essence and functions of finances**	7
1.1.1	Subject, method of research, goals and objectives of finance	7
1.1.2	Essence of finances	8
1.1.3	The role of finance in the system of monetary relations	15
1.1.4	Tasks of finances	18
1.1.5	Financial Funds	26
1.2.	**Finance policy**	**29**
1.2.1.	The concept and content of financial policy of the state	29
1.2.2	Financial system as an object of financial policy. Financial policy of Uzbekistan	36
1.2.3	The concept and types of financial policy	38
1.2.4	Goals and objectives of financial policy	40
1.3	**The financial system and its links**	**43**
1.3.1	The concept of the financial system and its functions	43
1.3.2	Branches and links of financial system	49
1.4	**Financial market and instruments**	**51**
1.4.1	Development of Financial Market	51
1.4.2	Financial market activities and financial market instruments	52
1.4.3	Regulation of Financial Markets	57
1.4.4	Financial Market Creation	61
1.5	**Financial Management**	**69**
1.5.1	The essence and principles of financial management	69
1.5.2	Goals and objectives of financial management. Evolution of the goals	70
1.5.3	Financial management mechanism and its elements	71
1.5.4	Creation of financial management	75
1.6	**Financial planning and forecasting**	**79**
1.6.1	Financial Planning	79
1.6.2	Principles of organizational financial planning	82
1.6.3	Financial planning stages	83
1.6.4	Financial Forecasting	84
1.7	**Financial Control**	**91**
1.7.1	Necessity, content and tasks of financial control	91
1.7.2	Organization of financial control – types, forms,	

	methods.....	94
1.7.3	The essence of financial control, its development in market conditions.....	110
1.7.4	Types, forms and methods of financial control.....	112
1.7.5	The main types of state financial control and the bodies exercising it.....	113
1.7.6	Non-state financial control.....	114
1.8	**The finances of business entities.....**	**116**
1.8.1	The finances of business entities as a leading part of the financial system, their role in the process of reproduction.....	116
1.8.2	Classification, signs of economic entities. Financing of material production and non-production sphere...	118
1.8.3	Organizational and legal aspects of economic bodies of various forms of ownership. Principles of organizing the finances of business entities.....	121
1.8.4	The finances of commercial business entities. Sources of financing of production funds.....	126
1.8.5	Peculiarities of non-commercial activity, its types...	131
1.9	**Public finance.....**	**137**
1.9.1	The structure and content of public finance.....	137
1.9.2	The concept of the budget system.....	141
1.9.3	Powers in the budgetary sphere. Powers of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan in the budgetary sphere.....	143
1.9.4	Purposes of formation of consolidated budget of the Republic of Uzbekistan.....	154
1.10	**State Budget.....**	**155**
1.10.1	Economic essence of the State Budget.....	155
1.10.2	State Budget Revenues and Expenses in Uzbekistan in 2023.....	159
1.11	**Household finances.....**	**181**
1.11.1	Role of households in the financial system.....	181
1.11.2	Household financial decisions.....	198
1.11.3	Composition, size and indicators of household income.....	186
1.12	**International Finance.....**	**203**
1.12.1	Notion and Structure of International Finance.....	203
1.12.2	Stages of international financial development.....	206
1.12.2.1	The gold standard.....	206
1.12.2.2	World War loans, borrowings, and debts (1914-1945).....	210
1.12.2.3	International finance under the Gold Dollar Standard and	

fixed exchange rates (1944-1973)..... 214
1.12.2.4 Modern Era of International Finance (1971-present). 218
1.12.3 Liberalization of the financial sector and structural changes in the international financial system..... 220

Part 2 TAXES
content

2.1. ECONOMIC ESSENCE AND PRINCIPLES OF TAXATION..... 224
2.1.1. *The economic essence and necessity of taxes*..... 224
2.1.2. Elements of taxes and other mandatory payments..... 227
2.1.3. Functions and tasks of taxes..... 231
2.1.4. Principles of taxation..... 235
2.2. TAX SYSTEM AND TAX POLICY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN..... 240
2.2.1. The tax system of the Republic of Uzbekistan and the stages of its development..... 240
2.2.2. Features of grouping the tax system..... 242
2.2.3. Strategy and tactics of tax policy..... 246
2.2.4. Tax concept..... 248
2.3. INCOME TAX..... 257
2.3.1. The economic essence, meaning and place of the income tax levied on legal entities in the budget revenues..... 257
2.3.2. Income tax payers..... 260
2.3.3. Object of taxation, taxable base..... 261
2.3.4. Structure of total income..... 263
2.3.5. Deductions from total income..... 266
2.3.6. Income tax rates..... 266
2.3.7. The procedure for calculating taxes and submitting tax reports..... 270
2.4. PERSONAL INCOME TAX..... 273
2.4.1. Payers of personal income tax..... 273
2.4.2. The object of taxation and the taxable base..... 274
2.4.3. All the following payments accrued and paid to employees who are in an employment relationship with an employer and perform work in accordance with an employment contract (contract) are income in the form of remuneration 275
2.4.4. Personal income tax rates..... 283
2.4.5. Tax benefits..... 284

2.4.6. The procedure for calculating and withholding tax..... 292
2.4.7. Taxation based on income declaration..... 297
2.5. VALUE ADDED TAX..... 299
2.5.1. Introduction of value added tax into the tax system and its economic significance..... **299**
2.5.2. Taxpayers..... 301
2.5.3. The object of taxation and the tax base..... 302
2.5.4. Tax benefits..... 308
2.5.5. Value added tax rate and tax calculation mechanism..... 317
2.5.6. Invoice..... 319
2.5.7. The procedure for submitting tax reports and paying taxes 319
2.6. EXCISE TAX..... 321
2.6.1. The economic essence of excise taxes and the emergence of..... 321
2.6.2. Taxpayers..... 323
2.6.3. The object of taxation and the tax base..... 324
2.6.4. List of excisable goods and services. Tax rates..... 327
2.6.5. Calculation of excise duty..... 331
2.6.6. The procedure for calculating taxes, submitting tax reports and paying taxes..... 332
2.7. SOCIAL TAX..... 333
2.7.1. Taxpayers..... 333
2.7.2. The object of taxation..... 334
2.7.3. Tax base..... 334
2.7.4. Tax rates..... 335
2.7.5. The procedure for calculating taxes, submitting tax reports and paying taxes..... 335
2.7.6. Features of calculation and payment of tax by certain categories of individuals..... 336
2.7.7. Features of calculation and payment of tax on voluntary accruals..... 339
2.8. PROPERTY TAX OF LEGAL ENTITIES AND INDIVIDUALS..... 340
2.8.1. Property tax of legal entities..... 341
2.8.1.1. Taxpayers..... 341
2.8.1.2. Procedure for determining the object of taxation, taxable base..... 341
2.8.1.3. Tax benefits..... 344
2.8.1.4. Tax rates..... 345
2.8.2. Taxes on the property of individuals..... 347
2.8.2.1. Taxpayers..... 347
2.8.2.2. Object of taxation, taxable base..... 347
2.8.2.3. Tax benefits..... 348

2.8.2.4. Tax rates 351
2.8.2.5. The procedure for calculating and paying taxes 352
2.9. LAND TAX FROM LEGAL ENTITIES AND INDIVIDUALS 354
2.9.1. Land tax from legal entities 354
2.9.1.1. Taxpayers 354
2.9.1.2. The object of taxation of land tax from legal entities and the taxable base 355
2.9.1.3. Land tax benefits from legal entities 357
2.9.1.4. The rate of land tax from legal entities 359
2.9.1.5. The procedure for calculating taxes and submitting tax reports 363
2.9.2. Land tax from individuals 364
2.9.2.1. Taxpayers 364
2.9.2.2. The object of taxation of land tax from individuals and the taxable base 365
2.9.2.3. Tax benefits 366
2.9.2.4. Tax rates 368
2.9.2.5. The procedure for calculating and paying taxes 368
2.10. TAX ON THE USE OF WATER RESOURCES 370
2.10.1. Taxpayers for the use of water resources 370
2.10.2. The object of taxation, the taxable base and the procedure for determining it 371
2.10.3. Tax rates for the use of water resources 374
2.10.4. The procedure for calculating taxes and submitting tax reports 376
2.11. TAX FOR THE USE OF MINERAL RESOURCES 379
2.11.1. Taxpayers 379
2.11.2. The object of taxation 379
2.11.3. Tax rates 379
2.11.4. The procedure for calculating taxes, submitting tax reports and paying taxes 382
2.12. TURNOVER TAX 383
2.12.1. Taxpayers 383
2.12.2. Features of the application of turnover tax 384
2.12.3. Object and tax base 386
2.12.4. Features of determining the tax base of individual entrepreneurs 389
2.12.5. Tax rates 391
2.12.6. The procedure for calculating taxes, submitting tax reports and paying taxes 392
2.13. TAX CONTROL AND ITS POWERS 394
2.13.1. General provisions on tax control 394

2.13.2. Desk and on-site tax audit..... 395
2.13.3. Tax audit..... 398
2.13.4. The procedure for conducting a tax audit..... 401
2.14. ON ADDITIONAL MEASURES FOR THE WIDESPREAD INTRODUCTION OF MODERN INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE TAX SPHERE..... 412
2.14.1. The priority directions of the Strategy implementation are defined..... 412
2.14.2. Proposals of the State Tax Committee, the Ministry of Finance of the Republic of Uzbekistan and the Ministry of Economic Development and Poverty Reduction..... 413
2.14.2.1. State Tax Committee of the Republic of Uzbekistan..... 413
2.14.3. General provisions..... 415
2.14.4. Goals and objectives of the Strategy..... 416
2.14.5. The main directions of the strategy..... 417
2.14.6. further improvement of the activities of the state tax service with the introduction of modern information systems..... 417
2.14.7. Expansion of the material and technical base of the Data Processing Center..... 418
GLOSSARY..... 420
List of used literature..... 426

RAVSHAN RAXIMOVICH
XUSAINOV

MOLIYA VA SOLIQLAR

DARSLIK

Muharrir Z.N.Buranov

Bosishga ruxsat etildi 16.08.2023y. Bichimi 60X84 1/16.
Bosma tabog'i 27,8 Shartli bosma tabog'i 27,8. Adadi 10 nusxa.
Buyurtma № 067. Bahosi kelishilgan narxda.
"Ma'rifat" nashriyoti. Toshkent, Salorbo'yi kochasi, 35A.
O'zbekiston Milliy universiteti bosmaxonasida bosildi.
Toshkent, Talabalar shaharchasi, O'zMU.